

Pécsi Tudományegyetem

Földtudományok Doktori Iskola

**Bük és Csepreg összehasonlító
településföldrajza**

Doktori (Ph.D.) disszertáció

Készítette:

Németh Sándor

Témavezető:

Dr. Gyenizse Péter

egyetemi docens

Pécs

2014

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	4
1. BÜK ÉS CSEPREG TELEPÜLÉSFÖLDRAJZI KUTATÁSÁNAK CÉLKITŰZÉSEI ÉS MÓDSZERTANI ALAPJAI	8
1.1. A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI	9
1.2. A KUTATÁS MÓDSZEREI	11
1.2.1. ELMÉLETI ALAPOK	11
1.2.1.1. A település definíciói	11
1.2.1.2. A város fogalma és csoportosítási lehetőségei.....	13
1.2.1.3. A kisváros fogalma a mai magyar településföldrajzban	15
1.2.1.4. A településföldrajz tudományrendszertani helye és fő megközelítési módjai	17
1.2.1.5. A településföldrajz belső felépítése, főbb kutatási irányjai	18
1.2.2. TARTALMI FELÉPÍTÉS	23
1.2.3. ALKALMAZOTT FELDOLGOZÁSI MÓDSZEREK	25
1.3. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI	28
2. BÜK ÉS CSEPREG HELYE A TÉRBEN ÉS HELYZETE A TELEPÜLÉSHÁLÓZATBAN	33
2.1. ABSZOLÚT FÖLDRAJZI FEKVÉS	33
2.2. RELATÍV FÖLDRAJZI HELYZET	34
2.3. A KISTÁJ ÉS KISTÉRSÉG TELEPÜLÉSHÁLÓZATA, TÉRSZERKEZETE	36
3. BÜK ÉS CSEPREG TELEPÜLÉSFEJLŐDÉSÉNEK TERMÉSZETI ALAPJAI	38
3.1. TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK	38
3.1.1. GEOLÓGIAI FELÉPÍTÉS	38
3.1.2. DOMBORZATI VISZONYOK	40
3.1.3. ÉGHAJLAT	40
3.1.4. VÍZRAJZ	41
3.1.4.1. Felszín alatti vizek	41
3.1.4.2. Felszíni vizek	42
3.1.5. TALAJFÖLDRAJZ	43
3.1.6. NÖVÉNY- ÉS ÁLLATVILÁG	44
3.2. A TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK HATÁSA BÜK ÉS CSEPREG TELEPÜLÉSI SZFÉRÁIRA	46
4. BÜK ÉS CSEPREG TELEPÜLÉSFEJLŐDÉSÉNEK TÁRSADALMI ALAPJAI	49
4.1. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI ÁTTEKINTÉS – KRONOLÓGIKUS (IDŐBELI) ASPEKTUS	49
4.1.1. ÓSKORI ÉS ÓKORI TELEPÜLÉSNYOMOK A RÉPCE VIDÉKEN	49
4.1.2. A NÉPVÁNDORLÁSOK KORA ÉS A MAGYAR HONFOGLALÁS	53
4.1.3. BÜK ÉS CSEPREG TELEPÜLÉSÉNEK KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZAD DEREKÁIG	56
4.1.3.1. A nemesi hármasszék és a mezőváros szerepkörei és demográfiaja a korszakban.....	56
4.1.3.2. A feudalizmus emlékei Bük és Csepreg településszerkezetében	68
4.1.4. A KAPITALIZMUS ÉS A DUALIZMUS KORA A RÉPCE-SÍK KÉT KÖZPONTJÁBAN	81
4.1.4.1. Gazdaság és társadalom.....	81
4.1.4.2. Településszerkezet, beépítés.....	89
4.1.5. A HORTHY-KORSZAK ÉS A SZOCIALIZMUS ELSŐ, HOSSZÚ ÉVTIZEDE (1920-1960)	92
4.1.5.1. Gazdaság és társadalom.....	92
4.1.5.2. Településszerkezet, beépítés.....	102
4.1.6. A GULYÁSKOMMUNIZMUSTÓL A RENDSZERVÁLTÁSIG	107
4.1.6.1. Gazdaság és társadalom.....	107
4.1.6.2. Településszerkezet, beépítés.....	122
4.2. A KÉT KISVÁROS KÜLSŐ KAPCSOLATRENDSZERE ÉS KÖZPONTI FUNKCIÓI NAPJAINKBAN	132
4.2.1. BÜK ÉS CSEPREG FEJLŐDÉSÉNEK ÉS FEJLESZTÉSÉNEK KÜLSŐ FELTÉTELRENDSZERE	132
4.2.1.1. Jogi feltételrendszer: az önkormányzatok mint a helyi fejlődés letéteményesei	132
4.2.1.2. Finanszírozási háttér: a pályázati források mint a helyi fejlesztés feltételei.....	136
4.2.2. BÜK ÉS CSEPREG KÖZPONTI FUNKCIÓI ÉS VONZÁSKÖRZETEI	137
4.2.2.1. Elérhetőség, közlekedésföldrajzi helyzet.....	137
4.2.2.2. Társadalmi szolgáltatások	140
4.2.2.3. Gazdasági szolgáltatások	149
4.3. TELEPÜLÉSMORFOLÓGIAI VIZSGÁLAT – CHOROLOGIKUS (TÉRBELI) ASPEKTUS	155
4.3.1. A KÉT VÁROS BEÉPÍTETT TERÜLETÉNEK NÖVEKEDÉSE A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA	155

4.3.2. A KÖZPONTI FUNKCIÓK ÉS ÉPÍTMÉNYEK	157
4.3.2.1. <i>A központi funkciók típusai a hazai városokban</i>	157
4.3.2.2. <i>A központi funkciók és intézményeik Bükön és Csepregen</i>	158
4.3.3. A LAKÁSÁLLOMÁNY VIZSGÁLATA	164
4.3.4. A NÉPESSÉG SZÁMA ÉS TELEPÜLÉSEN BELÜLI ELOSZLÁSA	168
4.3.5. BEÉPÍTÉSI MÓDOK ÉS ELTERJEDÉSÜK	172
4.3.5.1. <i>Beépítési módok és elterjedésük a hazai városokban</i>	172
4.3.5.2. <i>Beépítési módok és elterjedésük Bükön és Csepregen</i>	174
4.4. FUNKCIONÁLIS TELEPÜLÉSMORFOLÓGIA	179
4.4.1. A HAZAI KISVÁROSOK SZERKEZETÉRŐL ÁLTALÁBAN	179
4.4.2. BÜK ÉS CSEPEG FUNKCIONÁLIS ÖVEZETEI	182
4.4.2.1. <i>Centrum</i>	182
4.4.2.2. <i>Szubcentrumok</i>	185
4.4.2.3. <i>Lakóöv</i>	186
4.4.2.4. <i>Ipari öv</i>	188
4.4.2.5. <i>Városi zöldterületek</i>	189
5. EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	190
6. A KUTATÁS TOVÁBBI IRÁNYAI	198
7. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	199
IRODALOMJEGYZÉK	
MELLÉKLETEK	
Ábrák	
Táblázatok	
Képek	
Források	

BEVEZETÉS

Disszertációm témájaként két Vas megyei szomszédvár, Bük és Csepreg településföldrajzi szempontú feltárását, elemzését és összehasonlítását választottam. Indoklásképpen érzelmi és értelmi tényezők egyaránt megfogalmazhatók.

A kutatás földrajzi célterületének megválasztásának elsősorban érzelmi oka volt, hiszen ezer szállal kötődöm mindkét kisvároshoz, illetve a számukra otthont adó tájhoz. Bük – felmenőim több generációjához hasonlóan – a szülő- és lakóhelyem, itt jártam óvodába és általános iskolába, és abba a kivételes helyzetbe kerültem, hogy a település polgármestereként immár nem csak passzív elviselője, hanem aktív alakítója lehetek az itt zajló társadalmi-gazdasági folyamatoknak. Külön öröm az is, hogy Csepreg fejlesztése, ezáltal fejlődése érdekében is sokat tevékenykedhettem, különösen a róla elnevezett tervezési-statisztikai kistérség központjában, az országos Helyi Vidékfejlesztési Iroda-hálózat (HVI) ott felállított egységének vezetőjeként, 2007-2010 között. Három esztendőig tehát munkahelyem is volt Csepreg, és a feladat jellegéből, a fejlesztési szándékból kifolyólag immár ez a város is többet jelent számomra, mint anyagi boldogulásom egykori helyszínét. A rengeteg vele összefüggésben kialakított szakmai és emberi kapcsolatrendszer révén már a szűkebb értelemben vett hazámnak tekintem. Az együttműködés ma is élő, hiszen több közszolgáltatási feladatot (pl. orvosi ügyelet, védőnő, családsegítés, gyermekjólét) a két város lát el más települések számára, tehát a büki és a csepregi polgármesterek ma is feladata, ezáltal pedig felelőssége bizonyos központi funkciók biztosítása, ami viszont csak a köztük lévő folyamatos és összehangolt kooperációval lehetséges. Ezeknek az ésszerűen (kis)térségi szinten megszervezhető közszolgáltatásoknak a biztosítására jött létre 2005-ben 16 települést magába foglaló Felső-Répcementi Többcélú Kistérségi Társulás, majd a törvény erejénél fogva megszűnt többcélú társulási formától teljes feladatrendszerét átvevő 2013. január 1-i hatállyal megalapított Répcementi Önkormányzati Társulás. Előbbinek 2010-2013 között általános elnökhelyettese voltam, míg utóbbinak a megalakulása óta az elnöki teendőit látom el.

A kutatási irány kijelölésénél a szakmai érdeklődésem és előéletem, továbbá a két város ilyen jellegű feldolgozottságának hiánya vezérelt. Településföldrajzzal és ezen belül településmorfológiával bő egy évtizede foglalkozom. Végzős földrajz-történelem szakos hallgatóként ebben a témában írtam szakdolgozatomat 2001-ben a hazai településföldrajzi kutatások egyik jeles műhelyeként is ismert Berzsenyi Dániel Főiskola – ma Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ – Társadalomföldrajz Tanszékén, amelynek egyébként 2010 óta főállású oktatója is vagyok (NÉMETH S. 2001). Településalaktannal foglalkozott az első konferencia előadásom (NÉMETH S. 2002), majd az ebből készült első – egyébként nem szakmai, hanem ismeretterjesztő – publikációm is (NÉMETH S. 2003A), így ha eddigi szakmai életutam minden szakaszának nem is jelentette a fő áramlatát, búvópatakként végigkísérte azt.

A két helység közül kétségtelenül Bükkel foglalkoztam többet, hiszen a város településföldrajzát tekintette át a Pécsi Tudományegyetem földrajz egyetemi levelező tagozatán írott diplomamunkám (NÉMETH S. 2005A). Ezen túlmenően részt vettem Bük a 2007-2013-as időszakra vonatkozó településfejlesztési koncepciójának, továbbá várossá nyilvánítási dokumentációjának elkészítésében. Hivatalban lévő

polgármesterként pedig a városüzemeltetés napi praktikumával, és annak a település időbeli és térbeli fejlődésére gyakorolt hatásaival ismerkedhettem meg.

Természetesen Csepreg településföldrajzi adottságai sem voltak ismeretlenek előttem, hiszen az ott végzett munkámmal kapcsolatban szükséges volt az ezzel kapcsolatos információk beszerzése. A HVI ugyanis a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (FVM) szakmai felügyelete mellett felállított szervezet volt, amely az Európai Unió 2007-2013-as költségvetési időszakának vidékfejlesztési forrásait tartalmazó Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) hazai programozási dokumentumának, az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) intézkedéscsoportjai (ún. tengelyei) közül az integrált vidékfejlesztési szemléletet megtestesítő III. és IV. tengely végrehajtását segítette a Budapestin kívül az ország valamennyi kistérségében, azaz a magyar vidék egészén. A fejlesztési irányok kijelöléséhez, illetve a projektötletek összegyűjtéséhez először is szükséges volt a településfejlesztésben érdekelt helyi önkormányzati, vállalkozói és civil szféra szereplőiből egy vidékfejlesztési egyesületet, ún. LEADER akciócsoportot életre hívni, majd velük közösen egy jövőképet alkotni. Ez a munka természetesen megkövetelte a település fejlesztését megalapozó belső erőforrások feltárását, a fejlődését elősegítő külső peremfeltételek megnevezését, továbbá az abban érdekelt helyi aktorok együttműködését. Mivel ez a konkrét – UTÍRO (Utak az Írottak Oltalmában) fantázianevet viselő – akciócsoport a Csepregi kistérség egészét, valamint a központi város nélküli Kőszegi kistérséget, azaz 30 települést ölel fel, amely egy uniós elvek szerint készült magyar programozási dokumentumot hajt végre, a településfejlődésnek, illetve –fejlesztésnek nem csak a helyi, azaz mikroszintű, hanem térségi, nemzeti és uniós, azaz makroszintű hatásmechanizmusait is módomban állt megismerni. Ezek a képességek, készségek is hasznosak a tudományos igényű településföldrajzi elemzés készítéséhez.

A kutatás megközelítési módja jelenti igazán a disszertáció újszerűségét, ugyanis a két település, két kisváros összehasonlító vizsgálatát adja. Módszertani eszközként először az i.sz. I-II. században élt római-görög író, Plutarkhosz használta az egy-egy görög és római hős, államférfi összehasonlítását végző könyvekből összeállított Párhuzamos életrajzok című művében. A párosítás alapja jellemük hasonlósága vagy a sorsukban megmutató azonos mozzanatok, melyeket az életrajzpár (nevezhetjük *analízis*nek) után következő – esetenként elmaradó – összehasonlítás (mondhatjuk *szintézis*nek) külön is részletez, amely a hasonlóságok mellett rávilágíthat a különbözőségekre is. Értékét és értelmét éppen ez adja: a párhuzamba állítás közepette levonható következtetések minden esetben tartalmaznak olyan többletinformációkat alanyaikról, amelyek azok külön-külön vizsgálata esetén rejtve maradtak volna. Éppen ezért a személyek jellemfejlődésének összevetése adoptálható akár két település térbeli és időbeli fejlődésének, azaz településföldrajzi megközelítésű vizsgálatára is, de természetesen csak akkor, ha a vizsgálatba bevont elemeknek jellegzetes – elsősorban térbeli, időbeli és méretbeli – *azonosságai* is vannak. Véleményünk szerint Bük és Csepreg megfelel ezeknek a kritériumoknak, hiszen szomszédos települések, tehát a térbeli és időbeli kialakulásukra és kifejlődésükre hasonló természeti és társadalmi tényezők hatottak, továbbá hasonló nagyságúak, népességük alapján a hazai nevezéktan szerint kisvárosok, azaz 2000-5000 fő közötti lélekszámú városi jogállású települések.

Mivel minden település egyszeri és megismételhetetlen entitás, nyilván nem nehéz ilyen ismérveket találni, de Bük és Csepreg jelenkori társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szféráinak fejlődési pályája

között szembetűnő a differencia, több tényező vonatkozásában egyébként nem csak ütemében, hanem – sajnos – irányában is. A hazánkban érvényesülő alapvető társadalmi-gazdasági makroszintű folyamatok mikroszinten nem azonos módon csapódnak le, különösen igaz ez a hazai kisváros-hálózat egészére. Ez a településkategória sokáig kifejezetten elhanyagolt kutatási területnek számított a magyar geográfiában, komplex jellegű ismertetésük pedig szinte teljesen hiányzott. A vizsgálatok látómezejébe a tömeges várossá nyilvánítások kapcsán kerültek, amikor a szűkebb szakmai körökben már tudott tény széles körben is nyilvánvalóvá vált: a mai magyar kisvárosok zöme, különösen az újonnan városi rangot kapottak nem felelnek meg a város földrajzi definíciójának, nem „valódi” központi helyek, nem biztosítják a városi lét egy-egy elemét sem a vonzáskörzetüknek, sem maguknak. Települési szféráik fejletlenek, sőt egy részüknél tovább zsugorodnak, népességük, gazdasági potenciáljuk csökken, természeti és infrastrukturális környezetüket nem képesek megújítani. Ebből adódóan a településhierarchiában csak jogilag emelkednek fel, funkcionális értelemben csúsznak le. A differenciálódó magyar kisváros-hálózathoz hasonlóan mintha Bük és Csepreg „életrajza” sem párhuzamos, hanem széttartó lenne. Ez a számtalan szubjektív tényezőt tartalmazó állítás képezi a disszertáció egyik fontos előfeltevését, ennek múlt- és jelenbéli objektív okainak megnevezése, azok összetevőinek kibontása pedig az egyik lényeges célkitűzését. A vizsgálat azonban nem áll meg a két város az időbeli és térbeli fejlődésének egyszerű leírásával, hanem megkísérel ezen folyamatok irányaira prognózisokat, azaz jövőképet, lehetséges fejlesztési irányokat is felállítani. A múlt és jelen együttes alkalmazásával megjeleníthető a Bük és Csepreg fejlődésének egymást kiegészítő (komplementer) és egymással versengő (kompetitív) mozzanatai a maguk történetiségében.

Az egykoron három nemesi falu egyesítésével létrejött Bük neve a köztudatban egyet jelent a határában 1962-ben megnyitott gyógyfürdővel. A szinte sztereotípiaként ható képzettársítás oka, hogy az új létesítmény és az azt kiszolgáló, folyamatosan bővülő szolgáltató vertikum az elmúlt fél évszázadban minőségileg új fejlődési pályára állította az addig stagnáló agrárfalu gazdaságát és társadalmát. Attrakciója és a határ közelsége révén előbb vonzó turisztikai célponttá, majd izmosodó ipari munkaerővonzásának köszönhetően pedig a Répce völgyének legerősebb – immár városi funkciókkal és 2007-től városi ranggal is rendelkező – gazdasági centrumává, térszervező központjává vált. Így Bük az idejáró vendégeknek a felüdülés helyszíne, a környező – zömében törpe – falvaknak a munkaadó „gazdag” szomszéd, míg a helyi lakosoknak mindennapi életük színtere, hazai viszonyok közt biztos egzisztenciát kínálni képes szeglete a világnak. Ezernyi további objektív adatot vagy szubjektív benyomást lehetne felsorolni róla, de szinte alig találánánk olyat, amelynek oka vagy okozata nem egyetlen összetett kifejezés lenne: *gazdag jelen*.

Az egykor virágzó mezőváros, Csepreg a középkori Sopron vármegye második legnagyobb települése volt, és nem csak méretében, hanem gazdaságában, kultúrájában és infrastruktúrájában is hasonló fejlettségi szinten állt Sopronnal. A szőlő- és bortermelésre alapozva kiterjedt piackörzetet alakított ki, és a nyugat-európai típusú városokhoz hasonlóan erős volt a helyi kereskedő és kisipari réteg is. A polgári jólét a pezsgő kulturális életben is megmutatkozott: az 1390-ig királyi, majd onnan a XIX. századig a Nádasdyak birtokban álló mezővárost polgármester és választott testület irányította, a reformáció korában kollégium (iskola) és nyomda is működött itt. A kiegyezés után a város kimaradt a vasútépítés első üteméből, a Sopron – Szombathely ide tervezett szakasza a birtokosok ellenállása miatt végül nem itt, hanem Bükön épült fel. Ez megtörte a mezőváros fejlődését, hiszen bár (köz)intézmény-hálózatát tudta gyarapítani és járási székhely

lett, de a dualizmus korabeli iparosítási láz nagyobb hőfokon jelentkezett Bükön, amely három település 1902-ben történt egyesülésével nagyközségi rangra emelkedett, oda ahová Csepreg süllyedt a kiegyezés utáni településhierarchiában. Bük lendületét cukorgyárának 1917-es leégése törte meg, gazdasági és társadalmi élete sorvadásnak indult. Csepreg ennek köszönhetően azt, hogy visszanyerte kizárólagos térszervező szerepét a Répce középső folyása mentén. Ez pozíciójának csak relatív erősödését jelentette, hiszen gazdasági kapacitását már nem tudta növelni, és a II. világháború után a megszűnő Sopron vármegyével a Csepregi járás is megszűnt. Büköt és Csepregét községgé fokozták vissza, és a II. világháború utáni időszak inkább Csepreg prosperálását hozta. A hagyományos ágazatainak szereplői szocialista nagyüzemek formájában éltek tovább, amelyek a lakosság foglalkoztatását biztosították. Nem csak Csepregét, hanem Bükét is, hiszen a vasútvonal miatt a Csepregi Állami Gazdaság több üzemét oda telepítette. Bár nagyközségi rangját Csepreg előbb kapta vissza (1970), mint Bük (1983), dinamizmusa már az 1970-es évek második felétől messze elmaradt az izmosodó fürdőtelepülés mögött. A kontraszt a rendszerváltás után csak megerősödött: Bük turizmusa felfutott, Csepreg mezőgazdasági és ipari kapacitásai ellenben leépültek. A sors fintora, hogy a csepregi vállalatoknak éppen a büki telephelyei nem szűntek meg, azokra a külföldi működőtőke azonnal lecsapott, és bázisukon újraindult a nagyipari termelés (VOG, NESTLÉ). Csepreg ezt a veszteséget azóta sem tudta kiheverni, hiába kapta vissza városi címét 1995-ben. A település fejlődésének/fejlesztésének anyagi feltételrendszere sokkal szerényebb, mint Bükön, ami a két város szférájának fejlődési ütemének eltérésén meg is látszik. Csepreg a foglalkoztatás tekintetében egyértelműen Bük vonzáskörzetéhez tartozik, és csak néhány igazgatási és kulturális funkciójával fejt ki csak jelentősebb vonzó hatást a fürdővárosra. Csepreg számára egyelőre egy dolog maradt: *a dicső múlt*.

Úgy tűnik tehát, hogy rövid történelmi időszakokat eltekintve Bük és Csepreg fejlődése fejlődési pályája nem volt egymással szinkronban: ütemében, sőt néha irányában is eltérő volt. Különösen az elmúlt bő 20 évben vált ez szembeütővé, a 2010-es évek elejére Bük már nem csak gazdasági teljesítményével, hanem – történelme során először – népességében is megelőzte Csepregét. Izgalmas kutatási téma annak prognosztizálása, hogy ez a fejlődés törvényszerűen csak egymás rovására mehet (dicső múlt versus gazdag jelen), vagy a jövőben együttműködve (dicső múlt és gazdag jelen) is lehetne erősíteni pozícióikat a településhálózatban, illetve mennyiségileg és minőségileg fejleszteni annak térbeli vetületét, a két kisváros településképlet-, illetve szerkezetét. A *településföldrajz* – akár csak maga a település – azonban egy rendkívül bonyolult interdiszciplína, művelése sokrétű ismeretet igényel. Bírni kell némi tértudományi (földrajzi) és időtudományi (történelmi) képzettséggel is ahhoz, hogy megértsük a települést létrehozó és fenntartó folyamatokat. A településföldrajz rész tudományának, a *településmorfológiának* alapvető törvényszerűségei pedig magyarázatot adnak arra, hogy miért ott, miért akkor és miért úgy alakult ki az adott település, abban milyen természeti és társadalmi adottságaiból felszabaduló helyi és helyzeti energiák vettek részt.

Fontos, hogy a lakott hely képének jellege, változásai szoros összefüggést mutatnak azzal a természeti környezettel, amely keretet ad neki, és azzal a társadalommal, amely létrehozta és folyamatosan mozgásban tartja. A település alapvonásait, karakterét tehát természeti, társadalmi és gazdasági tényezők befolyásolják, ugyanakkor az előbbi is visszahat az utóbbiakra, hiszen az épített környezet minősége, az infrastruktúra meghatározza polgárainak életvitelét. Ennek a négy szférának a kölcsönhatásán alapuló település-értelmezést a nemrég elhunyt pécsi geográfus professzorom, TÓTH JÓZSEF (1940-2013)

tetraéder-modellje jeleníti meg legszemléletesebben, amelyet jelen értekezés is definícióként használ és gondolatmenetének egyik vezérfonalaként alkalmaz.

A *településfejlesztés*nél ebbe a komplex kölcsönhatásrendszerbe kell beavatkozni, és ahhoz, hogy pozitív visszacsatolást érvényesítsünk, a lehető legalaposabban ismernünk kell a településfejlődést meghatározó természeti és társadalmi tényezőket. Ezen komponensek azonban térben (akár a településen belül is) és időben (az egyes történelmi korokban) is változnak, így megismerésükhöz egyrészt egy tértudomány (a földrajz), másrészt egy időtudomány (a történelem) szükséges. A múlt alapos ismerete nélkül ugyanis nem lehet valószínű jövőképet felvázolni. Az alábbi értekezés ehhez a megvalósítható jövőképhez akar adalékokat szolgáltatni azért, hogy a történelmi településföldrajz és a településmorfológia eszközeivel megpróbálja felvázolni Bük és Csepreg településképének (beépítési, alaprajzi viszonyok) jellemzőit, változásait a kialakulásától egészen napjainkig, valamint megnevezni azokat a folyamatokat, összefüggéseket (gazdasági-társadalmi struktúraváltások), amelyek ezen változásokat előidézték és kísérték. Ezek együttesen jelentik a két kisváros párhuzamos életrajzáinak *analízisét*.

Bük és Csepreg viszonylag kis népességük ellenére viszonylag sok funkcióval, intézménnyel rendelkező kisvárosok, és elég strukturáltak ahhoz, hogy egyes tevékenységek elkülönüljenek a beépített területen belül, azaz olyan öveket alkossanak, ahol az egyes szerepkörök felülreprezentáltak a többihez képest. Ez utóbbi kérdéskört a *funkcionális morfológiával* foglalkozó külön fejezet vizsgálja. A különböző övek, mint az időbeli fejlődés tárgyiasult térbeli lenyomatainak egyenkénti elemzése, városon belüli és a két város viszonylatában történő összevetése képezi a disszertáció *szintézisét*. Az elemzés végén a két időszak – a múltbeli változások és a jelenlegi állapot – mentén végzett kutatásból levonható tapasztalatok alapján az egyes települési szférák és funkcionális övek, illetve a két város jövőképeinek meghatározására tett javaslatok kerülnek összefoglalásra.

Ugyan a disszertáció elsősorban a település – német és magyar emberföldrajzi hagyományokra épülő – földrajzi és nem a fejlesztési célú feldolgozását tűzte ki célul, a spontán folyamatok, fejlődés részletes leírása, elméleti kifejtése után, az ezekben történő tudatos beavatkozási irányok megnevezése, lépéseinek kijelölése adja meg gyakorlati hasznosításának lehetőségét, egyúttal a kutatások további irányait.

1. BÜK ÉS CSEPREG TELEPÜLÉSFÖLDRAJZI KUTATÁSÁNAK CÉLKITŰZÉSEI ÉS MÓDSZERTANI ALAPJAI

Az *összehasonlító településföldrajzi vizsgálatnál* először a kutatás *célkitűzéseit* kell nevesíteni, aztán a kapcsolódó fogalmakat, majd ezek ismeretében pedig a kutatás irányának és módszertani lépéseinek ok-okozati rendszerét kell meghatározni. A téma feldolgozásához illeszkedő szakmai, szakirodalmi kifejezések összegyűjtésében, a *fogalmi rendszer* kialakításában az összetett szó két tagjának definiálásával célszerű elindulni: az elemzés tárgyát képező *település*, illetve az elemzés módjának, a *földrajzi megismerésnek* a főbb tudománytörténelmi megközelítéseivel.

A szakkifejezések összegyűjtése és definiálása jelenti az értekezés *elméleti alapjait*, azok koherens összekapcsolása a *gyakorlati megalapozottságát*. Az elméleti és gyakorlati aspektus összekapcsolása képezi a disszertáció gondolatmenetét, *tartalmi felépítését*, és annak feltárása, kifejtése érdekében *alkalmazott feldolgozási módszereket*.

1.1. A kutatás célkitűzései

Véleményünk szerint Bük és Csepreg összehasonlító településföldrajzi *vizsgálatának alapját*, egyúttal különlegességét elsősorban az adja, hogy számos dologban hasonlítanak egymáshoz, ami egyáltalán az összehasonlíthatóságukat indokolhatóvá és indokoltá teszi. A legfontosabb közös tulajdonságuk, hogy a társadalmi-gazdasági tér csaknem azonos pontján helyezkednek el, ennél fogva a rájuk ható makroszintű társadalmi, gazdasági és nem utolsósorban politikai hatásmechanizmusok, mint településformáló erők minden történelmi korszakban hasonlóak.

A másik fontos közös tulajdonságuk, hogy hasonló nagyságúak, a magyar terminológia szerint 5000 fő alatti települések, kisvárosok. Ez azt jelenti, hogy a településhierarchián belül azonos méretkategóriában helyezkednek el. Ez főleg a településpolitika szempontjából fontos, hiszen az általában minden történelmi korszakban a népességkategória alapján döntött a beavatkozás alanyairól, céljairól, módjairól és nagyságairól. Az uniós forrásallokációnál a településméret ma is elsőrendű szempont, így Bük és Csepreg helyzete, lehetősége elvileg itt is hasonló.

A harmadik közös ismérvük, hogy mindketten nem csak jogilag, hanem funkcionális értelemben is városok, tehát mindkettő rendelkezik olyan szerepkörökkel, amelyek nem csak saját, hanem más települések népességét is ellátják, így ebből a szempontból ők központok, az ellátott helységek pedig a vonzáskörzetüket alkotják. Tekintettel arra, hogy az azonos időben, közel azonos helyen lévő és hasonló nagyságú településeknek közel hasonló mennyiségű és minőségű funkcióik vannak, azok településhálózati hatásai és településképi konzekvenciái összevethetők egymással.

A disszertáció *fogalmi keretét* a Tóth József-féle településértelmezés adja. Ennek megfelelően, ahogy a többi település, úgy Bük és Csepreg is felfogható természeti környezetük, társadalmuk, gazdaságuk és infrastruktúrájuk térben összekapcsolódó, de időben változó – tetraédert formázó – együtteseként, illetve ahogy a településhálózat egésze, úgy Bük és Csepreg egymáshoz való viszonya is megragadható ezen tetraéderek permanens kölcsönhatásával. A tetraéder egyes szférái, illetve a tetraéderek közötti időben változó kapcsolatrendszer együttesen formálja a települések funkcióinak, népességének, beépítési módjainak településtesten belüli eloszlását, és azok egymásra hatásaként a különböző szerepkörű területek, funkcionális övek kialakulását. A településformáló erők kronológiai (időbeli) vizsgálatával tehát megragadhatók, jellemezhetők azok chorológiai (térbeli) megjelenési formái, és viszont: a térbeli képződmények paramétereiből következtetünk az azokat létrehozó tényezőkre. A múlt folyamataiból és az ahhoz kapcsolódó jelenlegi formakincsből kiindulva pedig prognózisokat állíthatunk fel a települések – ez esetben Bük és Csepreg – további fejlődésére vonatkozóan.

Jelen disszertáció Bük és Csepreg településképeinek vizsgálatához a négy települési szférának megfelelő *négy kutatási célt*, illetve mindezekhez egy *horizontális szempontot* fogalmaz meg.

A két város négy-négy szférájának térben és időben változó egymásra hatásának feltárása, elemzése és értékelése, úgymint:

1) *természeti*, 2) *társadalmi*, 3) *gazdasági és* 4) *infrastrukturális szférák*.

Horizontális cél:

Komparatív (összehasonlító) szemlélet: Bük és Csepreg településföldrajzi vizsgálatának alapját, különlegességét és indokoltságának fenti megfogalmazásából egyenesen következik a két elemet, a két települést összehasonlító megközelítés, amelyet minden időszokban alkalmazva a két település párhuzamos életrajza (településföldrajza) tárul fel.

Az összehasonlító módszerből többletinformációk nyerhetők:

- a) Büköt és Csepreget az egyes korokban milyen külső és belső *településformáló tényezők* alakították, illetve azokra hasonlóan vagy különbözően válaszolt-e természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szférájuk.
- b) A két tetraéder (a két település) a tetraéderek által lefedett társadalmi-gazdasági térben (településhálózatban) egymást *kiegészítő* (komplementer) avagy egymással *versengő* (kompetitív) viszonyban álltak, és ez miképpen befolyásolta általános pozícióikat a településhálózatban, és azok miképpen csapódtak le a zárt településtestükön, formálva annak funkcióit, népességét, beépítési módjait, funkcionális tagozódását.

A disszertáció célkitűzéseinek és horizontális szempontjainak vizsgálata gyakorlatilag a két város történetén végigvonul, így mindhárom időszik hangsúlyos szerepet kap a településföldrajzi vizsgálatban, a következőképpen:

I) retrogresszív vizsgálat: kialakulásuktól kezdve a két helység történeti földrajzi szempontú vizsgálata, amely keretében valamennyi történeti korszakban rekonstruálásra kerülnek a két település egyes szféráinak fejlődésére ható legfontosabb külső hatások és belső tényezők, valamint az általuk kialakított, illetve formált teljes tetraéder állapota, azaz a település képe. Ebben a vizsgálati módszerben a kronológiai megközelítés a domináns, tehát az időbeli folyamatok, mint okok térbeli megjelenéseit, mint okozatot vizsgáljuk.

II) retrospektív megközelítés: a két helység jelenlegi állapotának településföldrajzi szempontú megközelítése. Ez a település képeinek, funkcionális szerkezetének jelenlegi állapotából próbál visszakövetkeztetni az azokat létrehozó folyamatokra, így Ennél a módszernél a chorologikus megközelítés a meghatározó, tehát a jelenlegi településképből, mint okozatból próbálunk visszakövetkeztetni az azt létrehozó folyamatokra mint okokra.

III) perspektív szemlélet: a két település történeti földrajzi és településföldrajzi szempontú vizsgálatát ötvöző, azok eredményeinek összegyűjtésével és alkalmazásával azok további ágazati és térbeli fejlődésére készít prognózisokat, illetve tudatos fejlesztésére tesz javaslatokat. Ez a kronologikus és chorologikus szemléletet integráló településfejlesztési megközelítés, ami tulajdonképpen a vizsgálat gyakorlati alkalmazási lehetőségét, hasznát jelenti. A kronologikus és a chorologikus megközelítés egyaránt az ok-okozati összefüggésekre épít, tehát *kauzális* szemléletű, ugyanakkor a kettő ötvözése már *teleologikus*, hiszen

meghatározott célokat tűz ki és azok elérése érdekében tudatosan és tervszerűen beavatkozik a spontán időbeli és térbeli folyamatokba.

1.2. A kutatás módszerei

1.2.1. Elméleti alapok

1.2.1.1. A település definíciói

A települések sokféleségét, és az egyes települések összetettségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy nem létezik olyan általános érvényű definíció, amelyet minden tudomány elfogadna. Sőt az egyes diszciplínákon belül is többféle meghatározás él, és ezek közül a választást mindig az határozza meg, hogy az adott szakterület a település mely ismérvét teszi megismerés tárgyává. A közigazgatás-tudomány például az igazgatás alapvető egységének, a mérnöki tudományok egy komplex műszaki infrastruktúrának, míg például a demográfia a lakott helyet eltető népesség egy sajátos, megismételhetetlen összetételű közösségének tekinti a települést. Nincs ez másként a földrajztudományban sem, ahol MENDÖL TIBOR (1905-1966) – immár klasszikussá vált – meghatározása a legismertebb, mely szerint „*a település egy embercsoport lakó- és munkahelyének térbeli egysége*” (MENDÖL T. 1963, p. 11.). Ez a térbeli egység az emberiség társadalmi-gazdasági fejlődésének preindusztriális fázisában, az évezredekig fennálló falu-város relációban értelmezhető, ahol az előbbi a mezőgazdaság, az utóbbi pedig az iparban és a szolgáltatásokban dolgozók munka- és lakóhelye. A települések méret és a funkcionális szempontú csoportosítása szoros korrelációt mutatott egymással, és ez a településhierarchiában elfoglalt helyüket szinte kivétel nélkül meghatározta. A városok és a falvak között kétirányú cserekapcsolat alakult ki, amelyben a falvaknak a városok mezőgazdasági, míg a városoknak a falvak ipari termékekkel és szolgáltatásokkal történő ellátása volt a feladata. Ebben településtípusok közti munkamegosztásban a városok olyan szerepköröket is kiépítettek, amelyeket nem csak az ott élők, hanem azon települések lakossága is igénybe vett, ahol ezek a funkciók nem voltak fellelhetők. Ezen – központinak nevezhető – funkciók révén a városok vonzó hatást gyakoroltak a falvakra (a nagyobb központok bizonyos szerepköreikben a kisebb városokra is), és kialakult egy olyan településhálózat, amely egymással is alá-fölrendeltségi (vertikális) viszonyban álló monocentrikus (egy-egy város és vonzáskörzete) várostérségek kapcsolatrendszereként értelmezhető.

A települések közötti, vagy ha úgy tetszik a településtípusok közti munkamegosztás helyetti/melletti területi munkamegosztás elmélyülésével, a települések funkcionális differenciálódásával a falvak és városok közötti munkamegosztás ágazati jellege erősen mérséklődött, illetve csaknem eltűnt. Tömeges méretet öltött az ingázás, amely olyan ún. alvóvárosokat, illetve -falvakat hozott létre, amelyek munkahely-funkciójukat jórészt elveszítették, de ennek ellenére továbbra is településként funkcionálnak. A településhálózat is átalakult, abban hasonló erősségű központok mellérendelő (horizontális) kapcsolatrendszere vált meghatározóvá (KOVÁCS Z. – SZABÓ Z. 2013). A változással a település hagyományos definíciójának két tartópillére, a lakó- és munkahely térben elvált egymástól, tehát szükséges volt a fogalom újragondolása.

BELUSZKY PÁL erre tett kísérlete nem vetette el a mendöli megközelítést, hanem a térfolyamatok ismert változásaihoz alkalmazkodva kiegészítette ezt. Felfogása szerint a település „*a területi munkamegosztás terméke, amely egy embercsoport lakóhelyének, munkahelyének és az általa igénybe vett rekreációs térnek a funkcionális egysége.*” A meghatározás néhány szavas változása mögött lényegesebb, szemléleti átalakulásról van szó, amely a település határait ott jelöli ki, ameddig a lakóinak a „térpályái” terjednek, vagyis a hétköznapi tevékenységek során bejárt tér egésze alkot egy települést, függetlenül attól, hogy ez egy vagy több közigazgatási egység részét képezi. Beluszky tehát akár egy több helyséből álló agglomerációt is egyetlen – funkcionális értelemben vett – településnek tekint, ha egy embercsoport lakó-, munka- és rekreációs terének együttese ekkora területet kíván. Ebben az értelemben, ez a definíció támadhatatlan, alkalmazása mégis számos gyakorlati problémát vet fel. Bármennyire is egységesek ezek a terek funkcionális értelemben, azért még a formális választóvonalak szétszabdadják őket. A települések közigazgatási határai nem csak önálló statisztikai egységekre bontják e csoportokat, hanem számos, a funkciókra is visszaható következménnyel bírnak: befolyásolják a közszolgáltatások igénybe vételét, a közlekedés szervezését és még számos más paramétert (PIRISI G. – TRÓCSÁNYI A. é.n.) Mendöl és Beluszky meghatározásai *statikus településdefiníciók*, hiszen – amellet, hogy a mai napig elfogadottak és használatosak a településföldrajz művelői körében – a település térbeli objektum jellegét hangsúlyozzák (földrajzi szemlélet), és nem adnak elég hangsúlyt a történelmi szemléletnek, hogy tudniillik minden település egy meghatározható természeti-társadalmi-gazdasági térben – földrajzi környezetben – helyezkedik el, és mint ilyen, annak változásaira reagálva változik a társadalmi struktúrája, nagysága, szerepköre, sőt az arculata is. A tér és az idő egymással mellérendelt viszonyban álló, állandóan változó kapcsolata nem mellőzhető, valamennyi település közös tulajdonsága.

A tér és idő településekre vonatkoztatott kapcsolatát, lényegét a *dinamikus településdefiníciók* tárják fel a legpontosabban. Közülük talán TÓTH JÓZSEF (1940-2013) *rendszer szemléletű település-értelmezése* a legismertebb és legkidolgozottabb. Az ő nézete szerint „*a település társadalmi-gazdasági, infrastrukturális és természeti szférák kölcsönhatásán alapuló, együttműködő rendszer*” (TÓTH J. 1981). Ez a meghatározás tetraéder-moddal (*1. ábra*) szemléltethető, amelyben a település négy szféráját egyenlő oldalú háromszögek, a települést pedig az általuk alkotott tetraéder jelöli. A szférák közötti kölcsönhatások az élek mentén következnek be, és a tetraéder lényegében azt illusztrálja, hogy minden szféra szoros kapcsolatban áll a többivel. Azaz, ha a rendszer bármely elemét (bármely szférát) kiragadjuk, az többé nem definiálható településként (TÓTH J. 1994).

A modell nem csak egy egységére, hanem a településrendszer több elemére, akár egészére is alkalmazható, hiszen a tetraéder a településekhez hasonlóan háromdimenziós. Így a települési textúra felfogható ezen elemek kapcsolati hálójaként, ahol a testek (települések) az élek és lapjaik mentén történő érintkezési vonalak és felületek jól illusztrálják egymásra, illetve a településrendszer egészére kifejtett hatásukat.

A definíció „kölcsönhatás” szavában a dinamizmus és a harmónia kettőssége rejlik. A dinamizmus a szférák állandó változását, míg a harmónia a közöttük lévő „egyensúlyi helyzet” elérésére való törekvést jelenti. Ebből levezethető, hogy egy-egy markáns természeti, gazdasági vagy társadalmi jellemző, valamint azok változása meghatározza, illetve átalakítja egy település infrastrukturális szféráját (és ezek közt egy

település alaprajzi jellegét, kiterjedését, növekedésének irányát stb.). Mivel egyrészt a változás időben értelmezhető fogalom, másrészt pedig TÓTH ZOLTÁN szerint – és íme egy újabb település-definíció – „*a település az ott élő közösség helyhez kötődő kultúrájának, történetének lenyomata*” (TÓTH Z. 2000, P. 15.), az alaktani vizsgálatokhoz szükséges a helytörténeti áttekintés is.

A disszertáció a Tóth József-féle tetraéder-modell fogalmi keretében és algoritmus szerint végzi Bük és Csepreg összehasonlító településföldrajzát. Tehát a két helység térbeli állapota mellett időbeli fejlődését vizsgálja, majd ezek együttes hatásait levetíti a négy települési szférára, végül történelmi korszakonként értékeli azok eredőjéből egy adott időpontban összeálló és összekapcsolódó két tetraéder, azaz a két település egészét, de nem csak külön-külön, hanem egymással összefüggésben, kölcsönhatásukban is. Ez azért releváns szempont, mert a települést szimbolizáló tetraéder mennyiségi és minőségi változása nem csak az illető helység vonatkozó tulajdonságait változtatja meg, hanem az általuk lefedett tér végessége miatt óhatatlanul kihat más települések kvantitatív és kvalitatív paramétereire is.

A méretében változó tetraéder a népességszámában és/vagy kiterjedésében, azaz mennyiségi mutatóiban változó településre utal, a tetraéder oldalainak hosszbeli változása viszont szféráinak egymáshoz képesti eltolódását, azaz minőségi paramétereiben átalakuló települést mutat. Hatásaik nem állnak meg a település határainál: a megnőtt és az eltorzult térelem a mérete és a formája miatt átlépi a másik térelem határvonalait/-felületeit, Ez az aszimmetrikus kapcsolat kitűnően illusztrálja a települések közti állandó versenyt, amely a települések horizontális szövetéből (településhálózatból) vertikális irányban (településhierarchiában) történő kiemelkedésért folyik. A tetraéder-modell tehát alkalmas arra, hogy ne csak a településeken belüli szférák közti harcot, hanem települések közti rivalizálást, majd ennek eredményeként a differenciálódásukat is megjelenítse. Ez döntő szempont volt, hogy adekvát fogalmi keretnek tekinthessük Bük és Csepreg településföldrajzi összevetésénél.

1.2.1.2. A város fogalma és csoportosítási lehetőségei

A település fogalmához hasonlóan a különböző tudományok a város definícióját is másként értelmezik. A geográfiában funkcionális megközelítés az elterjedt, közülük a honi földrajzban Mendöl Tiboré a legismertebb, mely szerint a város „*a területi munkamegosztás jellegzetes településformája, mégpedig a területi munkamegosztásban központi – tehát vagy a területet intenzívebben kihasználó, vagy pedig a kevésbé mindennapi szükségleteket ellátó – tevékenységekre specializálódott település*” (MENDÖL T. 1963. P. 28.).

A települések, köztük a városok csoportosítása, tipizálása alapvetően háromféleképpen lehetséges: a) népességszám, b) funkciók és c) komplex mutatók alapján. Mindhárom módszerben – ha hallgatólagosan vagy áttételesen is, de – települések a településhierarchiában elfoglalt helye, azaz *külső kapcsolatrendszere* alapján történik a tipizálás. Ez a kutatási irány már átmenetet képez a geográfiából az ún. regionális tudomány (regional science) felé, hiszen utóbbi elsősorban a városhálózat hosszú távú átalakulásának tendenciáit kutatja, semmint annak egyes elemeit.

Jelen kutatás tárgyát két olyan település képezi, amelyek összehasonlíthatásának egyik legfontosabb módszertani alapja a hasonló népességszámuk (a másik a szomszédságuk), de mivel az értekezés célja viszont két település idő- és térbeli fejlődésének összehasonlítása, így gondolatmentéhez a funkcionális, illetve komplex szempontú megközelítések is közel állnak. A tárgy és a cél együttesen mindhárom tipizálást érinti, illetve felhasználja, ezért indokolt ismertetésük.

a) Bük és Csepreg népességszáma alapján – ahogy a korábbiakban már megjegyeztük – az elfogadott magyar elnevezés szerint a 2000-5000 fő közötti kategóriájába esik, tehát *kisvárosnak* számít (KÖSZEGFALVI GY. – TÓTH J. 2002). Természetesen ismert előttünk, hogy a német geográfia hatására már a hazai terminológiában is létezik a kisvárosoknál kisebb (4000 fő alatti) népességszámú városkategória, a *törpeváros* (GRADMANN, R. 1914; DÖVÉNYI Z. 2008). Mivel ez az egyébként évszázados *nevezéktan* nálunk csak a rendszerváltás utáni várossá nyilvánítási dömping következtében honosodott meg, e disszertáció inkább a jobban meggyökeresedett kisváros fogalmát alkalmazza.

b) A településföldrajzban városok tipizálása sokáig – csaknem mindenütt legalább az 1970-évek végéig – erősen gyakran egyoldalúan funkcionális szemléletű volt. Ez érthető volt abban az időszakban, amikor a falu-város közti megkülönböztetés a domináns gazdasági ágazataik alapján történt: a falu az agrár-, a város pedig az ipari és kereskedelmi tevékenység színtere volt. A városok alapkategóriáit pedig a szekunder és a terciér szektor, illetve ezek jellegadó ágai képezték (kohász-, vasúti város stb.). Nyugat-Európában már az 1970-es évektől felbukkantak olyan problémák, amelyek kialakulásukban és hatásukban összetettek, illetve egyértelműen a kisvárosokhoz kötődnek (pl.: erős elvándorlás, központi funkciók leépülése stb.), így megoldásuk sem nélkülözhetette a komplex megközelítésű kisváros kutatást. A keleti blokkban, így hazánkban továbbra is jellemző volt a funkcionális megközelítés egyeduralma, még közvetlenül a rendszerváltás előtt kiadott „Magyarország földrajza” tankönyv is ezt a szemléletet folytatja, amikor – a típusalkotás módszertanának ismertetése nélkül – szerepköreik nyolc kategóriába osztotta a hazai városállományt, amelynek a maihoz jóval kisebb száma ellenére is sokszínűbb volt annál, semmint, hogy ennyi típusalvalóban le lehetett volna fedni (PERCZEL GY. – TÓTH J. 1988).

c) A rendszerváltás utáni a gazdaság gyors ágazati átalakulása és ennek térbeli vetülete, az éles regionális különbségek kialakulása a hazai városok erősen differenciált fejlődését eredményezte. Mivel a működő tőke elsősorban a nagy népességkoncentrációkat célozta meg, a folyamat vesztesei elsősorban a kisebb lélekszámú települések lettek, köztük számos kisváros. Ekkor nőtt meg városkutatáson belül a szakmai érdeklődés a kisvárosok iránt. A városokkal ellentétben a magyar kisvárosnak korábban még teljes körűen elfogadott definíciója, illetve általánosan alkalmazható lehatárolása, tipizálása sem volt. A felduzzadt és erősen differenciált hazai városhálózat nagy részére nehezen adoptálható a Mendöl Tibor idézett meghatározása, amely a városra központi szerepkörökre specializálódott településként tekint.

Az első nagyobb szabású várostipizálás az 1990-es évek második felében kezdődött és BELUSZKY PÁL nevéhez fűződik, aki a vizsgálat eredményét közzétette a mai magyar településföldrajzi kutatások kiemelkedő szintézisének számító művében, a „Magyarország településföldrajzában” (BELUSZKY P. 2003).

A szerző külön nem tesz kísérletet a kisvárosok fogalmának meghatározására, azokat a városhálózat részeként és annak valamennyi elemével együtt vizsgálja. A tipizálást a városok népességszám szerinti osztályba sorolásával kezdi, majd az így kapott csoportokat annak elemeinek, településeinek jellegadó funkciói alapján bontja tovább altípusokba. A komplex tipizálás tehát a népességszám és a funkciók szerinti vizsgálat együttes használatával áll elő a 2003-as állapotnak megfelelően (1. táblázat).

A tipológia hátránya, hogy egy pillanatnyi állapotot tükröz, tehát *statikus*, de mivel a városhálózat egészét vizsgálja, *teljes körű*. Ez utóbbi tulajdonsága indokolja azt, hogy jelen értekezés ezt a várostipológiát beépítse gondolatmenetébe.

1.2.1.3. A kisváros fogalma a mai magyar településföldrajzban

A városhoz hasonlóan kisvárosnak sincs általánosan elfogadott definíciója, illetve lehatárolása a magyar földrajzi szakirodalomban. Általában elfogadott, hogy a kisváros az város, de arról már nehezebben alakítható ki konszenzus, hogy a városok halmazán belül hol, mely tulajdonságok, milyen mutatók alapján húzható meg a kisvárosok részhalma. A beosztás alapvetően a jogi, a funkcionális városfogalom, illetve a népességszám alapján történhet. A jogi városfogalom alkalmazását az utóbbi évtizedek hazai várossá nyilvánítási dömpingje teszi nehezkessé, hiszen nagyon sok olyan település kapta meg a városi rangot, amelyek nem csak az addigi kisvárosoknál rendelkezik kevesebb központi funkcióval, illetve azok által kirajzolt vonzaskörzettel, hanem számos nagyközségnél is. Ilyen például a Dunántúl legkisebb városa, mindössze másfélezer lakosú Óriszentpéter, amely ezzel a népességszámmal is még mindig csak a második helyezett az alig ezer lelkes Pálháza mögött. Részben a demográfiai viszonyok miatti nagy szórásból következik, hogy funkciók mennyisége és minősége alapján is rendkívül heterogén nem csak a városok, hanem ezen belül a kisvárosok köre is. A kisvárosok funkcionális alapon történő lehatárolása önálló kutatást igényelne, és a végeredmény feltehetően ennek ellenére is vitatható lenne (PIRISI G. 2008). Így a népességszám szerinti kategória szerinti felosztás tűnik kézenfekvőnek.

A hazai szakirodalomban a kisvárosok népességszámának felső határát legfeljebb 30 ezer főben jelölik ki (KÖSZEGFALVY GY. 2001), de általánosan inkább a 25 ezer főt alkalmazzák (KÖSZEGFALVI GY. – TÓTH J. 2002). Bük és Csepreg összehasonlító településföldrajzi elemzésénél nyilván a kisvárosok népesség szerinti alsó határa a releváns, amely általában 2 ezer fő. Ebbe egyébként a hazai városok zöme – néhány fent említett példa kivételével – belefér, így abban konszenzus van, hogy kb. ez a városi lét alsó népességküszöbe. Szakmai vita inkább arról folyik, hogy éppen a városhálózat nagyfokú mennyiségi és minőségi differenciálódása miatt indokolt-e a kisvárosok legkisebb népességű és általában a legfejletlenebb részét egy külön kategóriába sorolni, vagyis kell-e beszélnünk például törpevárosokról (PIRISI G. 2008).

A törpeváros (németül: Zwergstadt) fogalma a hazai településföldrajzban nem gyökerezett meg, aminek a magyarázata elsősorban az, hogy a magyarországi városfejlődésnek nem szerves része a kis népességszámú, de funkcionálisan nem ritkán városnak tekinthető település. Feltehetően ezért sem szerepel ez az elnevezés Mendöl „Általános településföldrajzában”, miközben a törpefalu nagy terjedelmet kapott (MENDÖL T. 1963). A törpeváros fogalmát ROBERT GRADMANN (1865-1950) német geográfus vezette be 1914-ben (GRADMANN, R. 1914). A német településföldrajzban hagyományosan a 2000 fős

választóvonalat tekintették a falusi és a városi települések közötti választóvonalnak, és ez akkor jórészt reális volt a birodalom nagy részén, de Délnyugat-Németországban – Gradmann működési területén – léteztek ennél jóval kisebb városi jogállású települések is, amelyek megélhetése jórészt a mezőgazdasághoz kötődött. Erre utalt korabeli elnevezésük, az „Ackerstädtchen” (magyarul: agrárvároska). Mivel Gradmann megközelítése nem szűkült le a törpeváros népességszámhoz való kötésében, hanem áttekintette ezek gazdasági jellemzőit is, a 2000 fő alatti városi jogállú településeket is le tudta fedni városkategóriával. Hazánkban nyilván – a némethez képest megkésett és kisebb léptékű urbanizációs folyamatok miatt – a 2000-es lakosságszám határhoz nem lehetne kötni a statisztikai városfogalmat a kis- és a törpeváros elhatárolására, hiszen ennek a halmaznak jelenleg is csak négy eleme lenne (Őriszentpéter, Pálháza, Zalakaros és Visegrád).

Újabban DÖVÉNYI ZOLTÁN foglalkozott a hazai törpevárosok körének meghatározásával, és ehhez WALTHER CHRISTALLER-nek (1893-1969) azt a munkamódszerét alkalmazta, amellyel a német geográfus a központi helyeket jelölte ki: az egyes hierarchiaszintek között ott húzta meg a határt, ahol a számsorban látható ugrás, illetve hiátus volt. Ebből kiindulva Dövényi megállapította, hogy a népességkategóriák szerint két helyen van ugrásszerű változás a tízezresnél kisebb lakosságú városaink között. Ilyen több is van, amelyek közül a 7-8 ezres és a 6-7 ezres közötti különbség ebben az esetben nem annyira érdekes, mivel túl magas értékek a törpevárosok elhatárolásához. A kisebb népességkategóriáknál leginkább feltűnő a 3-4 ezres és a 2-3 ezres városok kétszeres különbsége, de figyelmet érdemel a 4-5 ezres és a 3-4 ezres városok számának a különbsége is. Ezek alapján a kis- és törpevárosok között a határt a 3-4 ezres népességszámnál húzta meg (DÖVÉNYI Z. 2008). Ez alapján Bük és Csepreg egyaránt a törpevárosok kategóriájába esne, ahogy Vas megyéből Őriszentpéter és Répcelak is. jelen disszertáció keretében azonban inkább a magyar geográfiában jobban meggyökeresedett kisváros fogalmát alkalmazzuk.

A kisvárosok nem csak fogalmi, hanem a településföldrajzi vizsgálatok szempontjából nevezhetők köztes helyzetűeknek. A városföldrajz ugyanis idehaza és külföldön egyaránt mindig is nagyvárosföldrajzot jelentett, a vidékkutatások pedig jellemzően a falvakra összpontosít. A téma alulreprezentáltságát jól mutatja, hogy Magyarországon átfogó, a kisvárosok településhálózati szerepét feltáró vizsgálat az 1980-as években készült utoljára (DÖVÉNYI Z. 1986), de a területi fókuszuk ennek is korlátozott volt, nem lépte túl az Alföld határait. Pedig a hazai kisvárosok kutatását különösen indokoltá teszi, hogy a rendszerváltás utáni két évtizedben a demokratikus piacgazdaság által teremtett új társadalmi és gazdasági környezetben erőteljes differenciálódás indult meg a településhálózat egészében (PIRISI G. 2008). Az ágazati és a területi struktúrák átrendeződése, az urbanizációs folyamat újabb szakaszba lépése, a áros és vidék kapcsolatának megváltozása mind-mind olyan tényezők voltak, amelyek kihívások elé állították a településhálózat minden elemét, köztük a kisvárosok csoportját is. Amíg az ország bizonyos – zömmel a nagyvárosi – térségeinek fejlődését elsősorban globális, illetve regionális hálózatokba történő bekapcsolódás határozza meg (ENYEDI GY. 2000), kiemelve ezeket a globalizált tereket, addig ezeken kívül a lokalitás kiterjedt terei húzódnak, amelyeket a globalizáció folyamatai kevéssé vagy sokszor csak pontszerűen érintenek, vagy településeik csak a következmények elszenvedőiként jutnak szerephez. Ezeknek a lokális tereknek a központjai a kisvárosok: további fejlődésük iránya nem csak a saját, hanem vonzásukban élő községek lakosságát életét is meghatározza (PIRISI G. 2008). Ez nem csak a hazai kisvárosföldrajz kutatását indokolja, hanem

Bük és Csepreg párhuzamos településföldrajzi feldolgozását is, amelyben megfelelő hangsúlyt kap a két város vonzáskörzete, azaz lokális tere is.

A kisvárosok fogalmának újragondolására, komplex tipizálására a közelmúltban PIRISI GÁBOR tett kísérletet doktori értekezésében (PIRISI G. 2009A) és több publikációjában (PIRISI G. 2009B, 2009C). A definíció előfeltételeként megjegyezte, hogy hazánk urbanizációjának jelenlegi helyzetében már tágabban kell a város fogalmát értelmezni, úgy, hogy az figyelembe vegye a települések lakóinak életformáját, valamint a térségi sajátosságokat. Ennek nyomán az ő megközelítésében a kisváros *„a környezetéből társadalmi és/vagy gazdasági, illetve infrastrukturális elemek sűrűsödésével kiemelkedő, városias életformát kínáló, önmagát városként definiáló település, amelynek térkapcsolataiban a lokalitás dominál”* (PIRISI G. 2009C P. 314.).

A szerző a Tóth József-féle tetraéder modellt vette át és némileg módosítva alkalmazta a kisvárosok (és csak a kisvárosok) tipizálására, amely így három – társadalmi, gazdasági és infrastrukturális – szféra néhány, a kisvárosi fejlődést jellemzően befolyásoló mutatójára támaszkodik. Ezek nyomán megalkotásra került az ún. „kisvárosi fejlődés indexe”, amelynek alapját az egyes szférák négy-négy, a differenciálódást döntően befolyásoló mutató képezte. A vizsgálatok alapján a kisvárosok négy fő csoportját tudta elhatárolni, amelyek alapját egy-egy településalkotó szféra dominanciája, illetve egy esetben annak hiánya jelentette. Ezek a szerző megítélése szerint megfelelnek annak a tényezőcsoportnak, amellyel a kisváros legintenzívebben jelenik meg a földrajzi tér interakciós rendszerében (PIRISI G. 2009C P. 319.). Az így kapott kategóriák: *a) gazdasági, b) társadalmi, c) infrastrukturális és d) komplex vagy többpólusú* (egyik szférájában sem tapasztalható kiugró hiányosság vagy említésre méltó többlet) típusú kisváros, amely további altípusokra bonthatók (2. táblázat).

A tipológia *nem teljes körű*, hiszen csak a kisvárosokra terjed ki. Azonban a funkciók szerint megadott altípusok, fejlődésük üteme és iránya alapján képezett másik, „fejlettségi” altípusok metszete adja meg a települések komplex csoportjait. PIRISI tipizálása nem csupán egy pillanatképet ad a hazai kisvároshálózatról, hanem kezeli, feltárja annak időbeli változásait, tehát *dinamikus* modell. Ez utóbbi tulajdonsága miatt célszerű alkalmazni Bük és Csepreg összehasonlító településföldrajzi elemzésénél.

1.2.1.4. A településföldrajz tudományrendszertani helye és fő megközelítési módjai

A *településföldrajz* a geográfiának a történeti földrajzi tudományágából kialakult, a településekkel foglalkozó résztudománya (HEINEBERG, H. 1989), ha úgy tetszik a társadalomföldrajz (korábban „emberföldrajz” a német „Antropogeographie” tükörfordításaként) része. A diszciplína tárgya a földrajzi fejlődés során elkülönült egységek, a települések kutatása, szemlélete pedig ötvözi ezen egységekre ható természeti és társadalmi tényezők. A településeket tehát kívülről kompakt, belülről komplex egységként értelmezi. és ehhez az adekvát megközelítési mód, ha a – makro- és mikroszintű – természeti és társadalmi hatótényezőket, illetve azok település egyes szféráin és azok együttesén időben és térben változó – kronologikus és chorologikus – vetületét is megjeleníti.

Ezt a – külső körülmények és a belső életjelenségek párhuzamos vizsgálatának szükségességét képviselő – szemléletet jeleníti meg PIRISI GÁBOR és TRÓCSÁNYI ANDRÁS meghatározása is. Nézetük szerint a településföldrajz: „a településekkel, azok kialakulásával, fejlődésével, a települést alkotó egyes alrendszerek bizonyos tulajdonságaival, valamint a települések horizontális és vertikális térbeli kapcsolatrendszerével foglalkozó tudományág.” (PIRISIG G. – TRÓCSÁNYI A. 2004).

A meghatározás után megnevezik a településföldrajz fő irányait, amelyek véleményük szerint a következők:

- 1) *Funkcionális szemlélet:* elsősorban arra kíváncsi, milyen szerepkörökkel kapcsolódnak be az egyes települések a településhálózat rendszerébe, más szóval, mi jellemzi a települések közötti munkamegosztást. Eredményeként például különböző tipizálások születnek, osztályozások, amelyek hierarchia-szintek vagy jellemző funkciók szerint alakítanak ki csoportokat.
- 2) *Morfológiai szemlélet:* eredetileg a településeket az épített környezeti elemek összességéiként felfogva főként arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen szabályszerűségek vannak a beépítés formáiban és módjaiban a különböző földrajzi háttérű, méretű és funkciójú városok és falvak esetén. Továbbfejlesztése egyfajta funkcionális morfológia, vagyis hogy az egyes településrészek milyen szerepkörökkel, illetve tulajdonságokkal rendelkeznek. Eredményeként például olyan modelleket hoz létre, amelyek megkísérlik a települések szerkezetét általánosítani.
- 3) *Városföldrajzi irány:* a város sajátos társadalmi problémáival foglalkozik. Elsősorban a különböző társadalmi csoportok térbeliségével, együttélésük, interakciók által formált városi terekkel kapcsolatban vizsgálódik. Jellegzetes termékeinek tekinthetők például a városi térhasználat modelljei.
- 4) *Faluföldrajzi irány:* sok esetben erős morfológiai és etnográfiai kötődéssel vizsgálja a falusi települések sajátos helyét, szerepét, jellegzetességeit (PIRISIG G. – TRÓCSÁNYI A. 2004).

A disszertáció a felsorolt kutatási irányok közül a funkcionális és a morfológiai szemléletet követi, de szükségesnek tartja e két aspektus pontosabb módszertanát, és ennek előfeltételeként a településföldrajz diszciplína belső felépítését és megközelítési módjainak legalább áttekintő ismertetését.

1.2.1.5. A településföldrajz belső felépítése, főbb kutatási irányai

A településföldrajz az „emberföldrajz” történeti földrajzából alakult ki a Németországban, a XIX-XX. század fordulóján. A kutatások ekkor már meghaladták a természet-társadalom egymásra hatásának ratzeli determinizmusát, illetve de la blache-i posszibilizmusát. Többek közt a német OTTO SCHLÜTER (1872-1959) vezetett irányzat újítása főleg abban állt, hogy „nem a természeti környezetnek az emberre gyakorolt hatását tekinti elsősorban megvizsgálandónak, hanem a fordítottját: miként hat az ember a környezetre? Ebből adódóan a vizsgálat tárgya már nem is maga a hatás, hanem annak szemmel látható és kézzel fogható eredménye, a tájba épített emberi alkotások összessége, a kultúrtáj vagy műtáj. Az emberföldrajz ilyen új megfogalmazásban lényegében azonos a kultúrtáj morfológiájával” (MENDÖL T. 1963, P. 37).

A szemlélet kiteljesedése ALFRED HETTNER (1859-1941) nevéhez fűződik. Azzal, hogy általa a jelenségek időbeli változásának, kronológiájának helyébe a térbeliségének leíró elemzésére törekvő irányzat, az ún. chorologikus szemlélet lépett, lehetővé vált az egyes kultúrtájak, azon belül az egyes települések emberföldrajzi megközelítése nem csak és kizárólag időbeli, hanem térbeli dominanciával, azaz a településföldrajz önálló diszciplínaként kiválhatott a történeti földrajzból. A táj és a település tudományos igényű, geográfiai szemléletű bemutatásához szükséges kutatómunka eredményeként létrejövő szövegekre az ábrázolás (Darstellung) kifejezést használta, amely az empirikusan megismert – döntően a vizuálisan tapasztalt – valóság szövegbe foglalása. Az ábrázolás a geográfia alapvető munkamódszere, amely különféle formában jelenhet meg attól függően, hogy mi az ábrázolás célja (HETTNER, A. 1905).

Kétféle ábrázolásmódot különített el:

- a) a leírást (Beschreibung vagy beschreibende Darstellung): az ábrázolást a természeti javak és megjelenési módjaik alapján
- b) a magyarázatot (Erklärung vagy erklärende Darstellung): a magyarázó ábrázolást az oksági összefüggések a sorrendjében (HETTNER A. 1905, PP. 685., illetve kiegészíti: CZIRFUSZ M. 2012. PP. 72-73.).

Ez a kétféle ábrázolási mód együttes alkalmazása jelenti az ún. „Hettneri sémá”-t, amely leírja egy táj, település elemző bemutatásának logikai rendszerét. Ehhez a leíró földrajzi sémához vezető ábrázolásban a tényezők sorrendiségét az határozza meg, hogy a szerves világ elképzelhető a szerves nélkül, fordítva viszont nem. Így a földtani felépítés-felszín-éghajlat-vizek által leképezett szerves természet („anorganische Natur”) bemutatását követi a szerves természet („organische Natur”) három tényezője: a növényvilág, az állatvilág és végül az ember (HETTNER A. 1905). A hettneri séma a természeti adottságok azok ok-okozati összefüggésében történő bemutatásának legkidolgozottabb s legismertebb algoritmus, így a táj-, illetve a településföldrajzi elemzéseknél mind a mai napig gyakran alkalmazott módszer.

A Schlüter és Hettner érdeklődésének középpontjába került kultúrtáj „sűrűsödési gócai”, legnyilvánvalóbb megjelenési formái a települések, így érthető, hogy az emberföldrajznak újonnan kialakult rész tudománya, a *településföldrajz* azonnal központi fejezetévé vált. Mivel a település a korábbi korok kultúrájának térbeli lenyomatának is tekinthető, az érdeklődés azok alaktani vizsgálata, a *településmorfológia* felé fordult, és az 1920-30-as években ez képezte német településföldrajz sodorvonalát.

1933-ban jelent meg a német Walter Christaller központi helyek elmélete, amely szerint a települések (piaci) funkcióik száma, jellege, erőssége alapján hierarchiaszintekbe rendezhetők (CHRISTALLER, W. 1933). Ez nem csak a településföldrajz egészének, hanem a morfológiai kutatásoknak is új lendületet adott. A hettneri térleírást a térelemzés (spatializmus) váltotta fel, amely a szöveges (kvalitatív) magyarázatokat számszerű (kvantitatív) állításokkal egészítette ki. Ennek – a kvantitatív forradalomnak is nevezett új tudományos megközelítés – keretében megjelentek a fizikai és/vagy matematikai modellek, amelyek nem csak a településközi, hanem a településen belüli kapcsolatokat is feltárták (városszerkezeti modellek).

A településeknek funkciói ugyanis nem csak a településhálózat/-hierarchia többi elemére hatnak, hanem az illető településre is, hiszen a különböző funkciókhoz különböző térbeli objektumok tartoznak, amelyek döntően befolyásolják az helység horizontális és vertikális kiterjedését, az alaprajzi viszonyait és a szerepkörökhöz kapcsolódó beépítési formacsoportok településten belüli elhelyezkedését, egymáshoz

viszonyított arányaik (funkcionális övek) kialakulását. Az új kutatási irány neve a *funkcionális morfológia*, amely már „inkább” földrajz, mint történelem (vagy történeti földrajz), hiszen elsősorban a jelenségek térbeli (*chorologikus*), mint időbeli (*kronologikus*) kifejlődésével foglalkozik. Ahogy a külső kapcsolatrendszere, a településhierarchiában elfoglalt helye szerint, úgy a *belső struktúrájuk, életjelenségeik alapján* is jellemezhetők, egymással összevethetők a települések.

Tekintettel arra, hogy a funkciók mennyisége és minősége általában a település méretével növekszik, a településtípusok közül inkább a városok, ezek közül is a nagyobbak keltették fel a kutatók érdeklődését. Napjaink egyik legnagyobb hatású településföldrajzosa, az osztrák ELISABETH LICHTENBERGER elismeri, hogy a településföldrajzon belül a városföldrajz mindig is megmaradt nagyváros-földrajznak, és ennek a fő okát abban látja, hogy a (nagy)városokban a kisvárosokkal szemben koncentrálnak, ugyanakkor térben elkülöníthető egységekhez kapcsolódnak a társadalmi problémák és konfliktusok. Ez pedig kitűnő kutatási terep a településföldrajzból kifejlődött új irányzatoknak, a szociál- és városföldrajznak (LICHTENBERGER, E.1991). Ez a két megközelítési mód vált uralkodóvá a nagyvárosok földrajzában, míg a (funkcionális) morfológiai kutatási irány némileg visszaszorulva főleg a kisváros-kutatásokban maradt meg.

A településmorfológiát és ezen belül a funkcionális morfológiát a francia és a német földrajztudomány eredményeire támaszkodva MENDÖL TIBOR honosította meg hazánkban a két világháború között, és publikálta nagyszabású művében, az „Alföldi városaink morfológiájá”-ban (MENDÖL T. 1936). Gondolatmenete az volt, hogy mivel kapcsolat van a lakosság jellege (és így a funkciók) és a morfológiai arculat között, a funkcionális és a morfológiai elemzések szintézisével ún. *formacsoportok* különíthetők el, és ezek egyes típusainak megléte vagy nagysága utal a városiasság mértékére. Morfológia alatt nem csupán az alaprajzot értette, hanem a harmadik dimenzió, a beépítés magasságának, módjának vizsgálatát is. Empirikus adatgyűjtését az utcák, háztömbök, házak szintjén végezte.

A II. világháború után a településmorfológiai kutatásokat a hivatalos politika „polgári csökevénynek” nyilvánította, és az 1960-ban tartott településföldrajzi ankét nagyrészt Mendöl bírálatából állt, amire ő ott semmilyen módon nem is reagált (ABELLA M. 1961). Később viszont kénytelen volt írásban rögzíteni az életműve összegzésének is tekinthető, 1963-ban megjelent „Általános településföldrajz” című művének Bevezetésében, hogy: „*A szocialista tudomány emberföldrajzot nem ismer.*” (MENDÖL T. 1963, P. 38.). A sors fintora – vagy inkább kegyetlensége –, hogy éppen abban a művében kellett revideálnia szinte az egész munkásságát, amelynél nagyobb településföldrajzi szintézis sem előtte, sem azóta nem készült hazánkban.

A honi földrajztudományban – a nemzetközi trendekkel összhangban a szociálgeográfiai irányzatok egyikeként – az 1980-as években BECSEI JÓZSEF újította meg a településföldrajzi kutatásokat, elsősorban a dél-alföldi városok bemutatása révén (BECSEI J. 1983). Ő aktualizálta a Mendöl-féle (beépítési) formacsoportokat a megváltozott társadalmi és gazdasági körülményekre, és nagyobb hangsúlyt fektetett a népesség zárt településen belüli eloszlásának feltárására, elemzésére. A vizsgálatokhoz az utóbbi évtizedekben a geoinformatika is csatlakozott, amely új módszertani megközelítéseivel jelentősen hozzájárult a diszciplína megújításához (GYENIZSE P. 2013).

Az 1980-as évek végétől alakult ki egy új településföldrajzos iskola a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola (ma: Nyugat-magyarországi Egyetem – Savaria Egyetemi Központ) Társadalomföldrajzi Tanszékén, ahol számtalan – elsősorban a nyugat-dunántúli városokat megismerés tárgyává tevő – településmorfológiai/településföldrajzi tanulmány született az oktatók (CSAPÓ T. 1989, 1990; CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. 2006; CSAPÓ T. – LENNER T. 2007; LENNER T. 2012 STB.) és a hallgatók (BAJZIK ZS. 1989; BÁNDLI T. 1988; HORVÁTH M. 1989; KIRICSI B. 1989; NÉMETH S. 2001 stb.) jóvoltából az elmúlt negyedszázadban.

A dolgozatok földrajzi célterületeik alapján foglalkoztak nagy-, (CSAPÓ T. – PÁNYA I. 2012), közép- (CSAPÓ T. 2005A; CSAPÓ T. – LENNER T. 2012 stb.) és kisvárosokkal (CSAPÓ T. – LENNER T. 2004A; 2004B stb.) egyaránt. A kutatások nyugat-dunántúli településeket érintő szintézisét elsőként a szombathelyi Társadalomföldrajzi Tanszék vezetője, CSAPÓ TAMÁS készítette el (CSAPÓ T. 1994A). Szintén a nevéhez fűződik a 2002-2003-ban az ország 82 vidéki városának településföldrajzi feltárását végző – T034349 számú – OTKA-kutatás megszervezése és lebonyolítása, illetve a hazai városok alaktani kutatásainak legutóbbi összegzése, „A magyar városok településmorfológiája” (CSAPÓ T. 2005B). A tanszék szervezésében 2004-ben indult el a szombathelyi és/vagy büki helyszínen évenként megrendezendő „Településföldrajzi konferencia”, amely immár nemzetközivé vált, és gondozásában 2012-től jelenik meg évente két számmal hiánypótló szakmai folyóiratként a „Településföldrajzi Tanulmányok”, aminek szerkesztőbizottsága valamennyi mérvadó hazai településföldrajzi műhely egy-egy jeles képviselőjéből áll.

Ezen kutatások során kristályosodott ki az a módszertani elmélet, amely szerint a települések funkcionális morfológiája alapvetően a beépítés, a népesség struktúrája és térbeli elhelyezkedése, valamint a különböző központi és helyi funkciók településen belüli elhelyezkedésétől függ és alakul ki. ez természetesen nem zárja ki, hogy a térbeli fejlődésük időbeli vizsgálat alá is kerüljön (CSAPÓ T. – LENNER T. 2004B).

A településmorfológia ma a „reneszánszát” éli, mivel a rendszerváltással az önkormányzatok kezébe került annak a lehetősége, hogy a települések saját maguk határozzák meg fejlődési pályájukat, igényeiknek megfelelően alakítsák át, tervezzék meg lakókörnyezetüket. Sok falu vált várossá az utóbbi másfél évtizedben, és ennek az aktusnak az is része, hogy a várossá nyilvánítás gyakorlati kivitelezéséről programot kell írni. A tanulmánynak pedig tartalmaznia kell a település egyes részeinek hasznosítási lehetőségeit, településszerkezeti tervét. A funkcionális és/vagy morfológiai kutatások így fontos kiindulási alapot jelentenek a települések fejlesztési elképzeléseinek megalapozásához, végrehajtásához is.

A történeti földrajz feladata – a társadalomföldrajz egyik analitikus tudományaként – egyes földrajzi tereknek a vizsgálata és ábrázolása a különböző történelmi periódusokban (KOENIG, J. 2007), tehát azok *folyamat-vizsgálata*. Ennek a geográfiai diszciplínának három ágát különböztetjük meg:

1) *történeti természetföldrajz*: a kultúrtáj kialakulásával és változásával foglalkozik az ember megjelenésétől napjainkig. Munkájával az ember humanizálta a természeti környezetét, miközben a társadalom és a környezet lokális jellegű kapcsolata globálissá vált;

- 2) *történeti politikai földrajz*: politikai jellegű folyamatokat és tércategóriákat kutat, emiatt csaknem minden történeti földrajzi munkában jelen van. Meghatározó vizsgálati köre az államtér, valamint az egyes politikai-igazgatási egységek (államok, megyék járások stb.) határainak változása;
- 3) *történeti településföldrajz*: a kultúrtáj történelmileg kialakult térelemének tekinti a települést, mint helyet. A hely a földrajzi térnek az a része, amit emberek és tárgyak foglalnak el. Minden hely értéket hordoz, tehát minden település egyedi hely. Az egyediség a helyet emocionális, kulturális, történelmi jelentéstartalommal ruházza fel. Az időben egymásra rakódó helyek pedig strukturálják a földrajzi teret. Ezért a településtörténetet kutató geográfusok kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak az alaprajzkutatásnak és a településszerkezet vizsgálatának. (LENNER T. 2013, P. 128.)

A történeti természetföldrajzi, politikai földrajzi és a településföldrajzi szempontú folyamat elemzés egyaránt három megközelítésben vizsgálhatja a mai településképet:

- a) *retrogresszív*: időben visszalépve az alaprajzot, beépítést, funkciókat a történelmi múlt egy adott szakaszában rekonstruálja;
- b) *retrospektív*: időben visszatekintve ad magyarázatot arra, hogy a településszerkezetnek mely elemei hagyományozódtak át a múltból a jelenbe
- c) *komparatív (összehasonlító)*: egy forrásanyaggal bőségesen dokumentált és ezáltal a településtérben értelmezhető folyamatot, mint analóg példát össze lehessen vetni kevésbé vagy egyáltalán nem dokumentált másik településtörténettel. Ez tipizálást is jelent egyben, hiszen abból indul ki, hogy bizonyos korokban a települések formai elemei hasonló térbeli elrendeződést mutatnak (ILYÉS Z. 2001).

Lényeges szempont a „történeti földrajz” elnevezésben, hogy a szókapcsolatban a „történeti” szó a jelző, a „földrajz” pedig a jelzett szó, azaz a történeti földrajz kérdésfeltevésében, anyagkezelésében, módszertanában területi tudomány, földrajztudomány. Vizsgálatai során azonban nem a jelen, hanem a múlt tereit kutatja, történeti adatbázisokkal, forrásokkal dolgozik. Szemlélete *retrogresszív*.

A település jelen időbeli térbeli vizsgálatánál a társadalomföldrajzi szintézisnek egy másik analitikus tudománya, a településtudomány – pontosabban kettejük metszete, a településföldrajz – nyújthat segítséget. Ebben az esetben a településföldrajz kronologikus szemlélete helyett a chorologikus kerül előtérbe, a mendöli meghatározás szerint a települések jelen földrajza a történeti (település)földrajz utolsó időbeli metszete. A folyamatábrázolással szemben a kutatás középpontjába egy adott történelmi időszak térbeli megnyilvánulásainak magyarázata, az ún. *keresztmetszet-vizsgálat* kerül. Megközelítésében ez *retrospektív*, hiszen a település képét, alakzatát a jelenlegi állapotában vizsgálja.

A *településmorfológia* három megközelítésben vizsgálja a település alakzatát: a hajlékok és az alaprajz aspektusából, valamint a kettő kapcsolata szemszögéből (KŐSZEGFALVI GY. – TÓTH J. 2002). Mindhárom esetben lehet a vizsgálat célja az alaktani jegyek egyszerű vizsgálata és elemzése (klasszikus morfológia), de a kutatás mélysége növelhető azáltal, ha a település funkcióinak (intézmények, munkahelyek) és morfológiai jegyeinek (településszerkezet, beépítési viszonyok) kölcsönös, és időben változó kapcsolata is feltárássra kerül (*funkcionális morfológia*).

A disszertáció a múlt (retrogresszív) és a jelen (retrospektív) vizsgálata mellett a jövővel is foglalkozik, tehát a múltbéli tapasztalatokból és a jelenlegi állapot rögzítéséből összegyűjtött tudást megpróbálja egy jól strukturált, jövőorientált gondolkodásmóddá, tervezéssé alakítani. A kutatás célja tehát a településföldrajzi

kutatások alapján *településfejlesztési* javaslatok megfogalmazása – a témából adódóan – elsősorban Bük és Csepreg településképeinek vonatkozásában. Így a három idősík együttesen kerül kibontásra, és bemutatásra két kisváros párhuzamában, és ez az időbeli (vertikális) szemlélet összefonódva végigvonul a térbeli (horizontális) szemlélettel, amit a két kisváros összehasonlító (komparatív) vizsgálatában kapcsolódik össze.

1.2.2. Tartalmi felépítés

Az ismertetett fogalmi alapvetések logikus felépítésével kialakítható az a vizsgálati módszer, amellyel a disszertáció „Célkitűzései”-nek megfelelően Bük és Csepreg egykori és mai településképe feltárható. Mivel valamennyi település egy térben lokalizálható objektum, a tanulmány először – Ratzel által megalkotott fogalmi keretet és tartalom szerint – a két város abszolút (topográfiai azaz földgömbi) és relatív (viszonylagos tehát más településekhez viszonyított) földrajzi helyzetét mutatja be.

Az abszolút földrajzi helyzetből következnek a vidék természeti jellemzői, amelyek arra sarkallták az itt megjelenő első embereket, hogy létrehozzák lakó- és munkahelyük térbeli együttesét, azaz a településüket. A természeti adottságok tárgyalása a Hettneri séma szerint történik, mert algoritmusuk többé-kevésbé tükrözi kialakulásuk időbeli és logikai sorrendjét, illetve kölcsönhatásrendszerüket, így az egyszerű természetrajzi bemutatás helyett alkalmas a kultúrtájra – jelen esetben a két településre – ható természeti tényezők hatását vizsgálni, azaz a két kisvárosnak helyet adó földrajzi térnek a *történeti természetföldrajzi* ismertetését elvégezni.

A településképződésben ténylegesen szerepet játszó természeti adottságokat helyi energiáknak nevezzük. Ezen energiák határozzák meg egy lakott hely természeti szférájának alapvonásait, tehát a településfejlődés természeti alapjait képezik.

A relatív földrajzi helyzetből (köz- és vasutak közelsége, városoktól való távolság stb.) származtatható helyzeti energiák viszont ugyan nem kizárólag, de elsősorban társadalmi alapúak. Mivel csak – és ez részben a helyi energiákra is igaz – egy gazdasági erőtéren belül (kontinens, ország, megye stb.) értelmezhetők, és azáltal működnek, hogy a társadalom a településrendszeren keresztül mozog, él, és különböző szintű funkciók kielégítését végzi az intézményeken keresztül (KŐSZEGFALVI GY. – TÓTH J. 2002, P. 472.). A településfejlődés társadalmi alapjait tehát elsősorban az őt körülvevő társadalmi-gazdasági környezet folyamatai determinálják, változásai pedig folyamatosan alakítják azokat a kereteket, amelyekben belül a település társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szférája fejlődhet. Bük és Csepreg megalapításuk óta – kb. ezer éve – hazánk részei, ráadásul szomszédosak egymással, így településfejlődésük egyes szakaszai a magyar történelem sorsfordulóit által kijelölhetők. Kutatás *kronológiai, folyamat-vizsgálati, azaz történeti politikai földrajzi* szemlélete ebben az egységben a legerősebb. A *retrogresszív megközelítés* biztosítja az időbeli hatótényező koronkénti feltárását.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a települések és értelmezhetőségük sokszínűsége miatt, nem minden esetben reagálnak adekvát és egymással azonos módon a makroszinten megvalósuló gazdasági-társadalmi struktúraváltozásokra. A gazdasági és társadalmi hatótényezőkön kívül (igaz az előbbiekkal összefüggésben) a települések életében léteznek műszaki, ökológiai, strukturális és irányítási tényezők is (KŐSZEGFALVI GY. – LOYDL T. 1999), amelyek erőssége, településformáló szerepe az egyes településeken

adott időben nem egyformák. Például az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció mint irányítási tényező különböző mértékben érintette a településhierarchia különböző szintjein lévő helységeket, némelyeket kiemelt fejlesztésben részesítette (megyeszékhelyek), míg a falvak zömét negligálta. Míg azonban a falusi jogállású települések nagy része a fejlődésben visszamaradt vagy lelassult (pl. Csepreg), addig egyesek (pl. Bük) előre tudtak lépni. Sajátos helyi energiáiknak (Bük esetében ez a gyógyvíz hasznosítása) köszönhetően az adminisztratív nyomás ellenére is műszaki (közmuépítések, intézményalapítások), ökológiai (a vendégek számára vonzó épített és természeti környezet) és strukturális (központi szerepkörök kiépítése révén erősebb vonzóhatás a térség településeire) tekintetben is meg tudtak újulni.

Az egyes korszakok általános társadalmi-gazdasági trendjeinek pusztán felvázolása tehát önmagában nem elegendő Bük és Csepreg településformáló erőinek feltárásához, hanem az egyes tudományok (műszaki -, ökológiai diszciplínák) települést érintő szegmenseinek meghatározása éppúgy fontos, mint településképet közvetlenül meghatározó helyi (pl. településrendezési tervek), és közvetetten ható magasabb szintű (országos, megyei stb. koncepciók) döntések megnevezése, vizsgálata. A kutató feladata ennek a rengeteg hatótényezőnek a bonyolult kölcsönhatásrendszerét tanulmányozni, megnevezni azokat, amelyek egy nagyobb társadalmi-gazdasági tér hatásaként érte a települést, és rámutatni azokra is, amelyek térben és időben egyszerűvé és megismételhetetlenné teszik az adott lakott helyet.

A természeti és társadalmi alapok feltárása után azok Bükre és Csepregre gyakorolt hatása, az egyes települési szférák erre adott „válaszai” képezik a kutatás tárgyát. Mivel a települési szférák egymással is bonyolult kölcsönhatásban állnak, a két város funkcióinak és népességének vizsgálata és fejlődése után – ahol ehhez megfelelő mennyiségű adat állt rendelkezésre – azok településen belüli megoszlását tártuk fel, elemezve a hozzájuk kapcsolódó morfológiai elemek és együttesek jellemzőit és területi elterjedését, valamint ezzel összefüggésben a két szomszédvár arculati, alapszerkezeti változásait kialakulásától egészen napjainkig. A kutatás itt már chorologikus, *keresztmetszet-vizsgálati*, azaz *településföldrajzi* szemléletű. A *retrospektív megközelítés* pedig biztosítja az térbeli hatótényezők jelenkori feltárását.

A jelen kori népesség településen belüli eloszlásának vizsgálatát nehezítette, hogy a kisvárosok esetében a Központi Statisztikai Hivatal sem a népszámlálások alkalmával, sem pedig az évenkénti statisztikai évkönyvekben nem tesz közzé a településszintnél kisebb egységekre, településrészekre vonatkozó adatokat. Ez azt jelenti, hogy a népesség településrészen belüli eloszlását ezen adatbázisok alapján nem lehet bemutatni. A megoldást a népsűrűség mint származtatott adat beszerzése helyett annak két komponenséből, a népességszámból és a területtől történő kiszámítása jelentette, amelyekhez az alapadatokat a két városi önkormányzatnál be lehetett szerezni. Ezek alapján mind Bük, mind pedig Csepreg vonatkozásában kiszámításra került a népsűrűség és a laksűrűség is városrészenkénti bontásban.

Bük és Csepreg térben és időben kialakult településszerkezetét a funkcionális morfológiai rész értékeli, azt a településszerkezetet, településképet, amely egy kb. ezer éves fejlődés eredményeképpen alakult ki, és tárgyiasult formája hazánk és az itt élő emberek mozgalmas történetének. Ebben az – egymással versengő két szomszédvárat bemutató – egységben a legerősebb a *komparatív (összehasonlító)* szemlélet,

kibontakozik Bük és Csepreg párhuzamos településföldrajzi képe, ami egyúttal a „Célkitűzések”-et megválaszoló „Összegés”-e a dolgozatnak.

A településföldrajz a földrajztudomány egyik legdinamikusabb ágazata. Ez a pozíciója nagyrészt abból következik, hogy a település gyakorlatilag minden funkciójának (lakóhely, munkahely, rekreációs hely, illetve ezek térbeli működési egysége) változó a szerepe és növekvő a jelentősége az ember számára. Tekintettel arra, hogy a település az emberiség legközvetlenebbül érzékelhető feltételrendszerét képezi, annak fejlesztésével ez a feltételrendszer a leghatékonyabban tehető kedvezőbbé (TÓTH J. 2012). Ezt szem előtt tartva fontosnak tartottuk, hogy a kutatás során felhalmozott tapasztalatot felhasználva fejlesztési javaslatokat fogalmazzunk meg elsősorban a két kisváros településképének fejlesztésére, de – a település komplex mivolta miatt – nem csak a településtestük struktúrájára, hanem a településhálózatban elfoglalt pozícióik megőrzésére, javítására vonatkozóan is, amelyet hol versenyezve, hol együttműködve érhet el a két hasonló történetű, de mégis eltérő sorsú szomszédos kisváros. A fejlesztési javaslatok képezik, illetve jelölik ki a disszertáció kutatásainak lehetséges folytatását, de bízunk abban, hogy hasznos és megvalósítható lépéseket kínál a gyakorló településvezetők, döntéshozók számára is!

1.2.3. Alkalmazott feldolgozási módszerek

A dolgozatban a témaválasztásnál jelzett komplex vizsgálat iránti igény sokszínű módszerek alkalmazását tette szükségessé: a 1) *primer források* és 2) *szekunder adatok* felkutatása, illetve ezek egymással összefüggő 3) *feldolgozása*. Az disszertáció elméleti megalapozásában betöltött nagy szerepe, illetve ebből fakadóan jelentős terjedelme miatt külön rész tárgyalja a szekunder forrásokat, szakirodalmat. Az adatgyűjtésnél és –feldolgozásnál két fontos kritériumnak, két-két ellentétes fogalompárnak egyszerre kellett megfelelni:

- a) *Azonosságok és különbségek*: tekintettel arra, hogy a téma két település összehasonlító településföldrajza, a gyűjtésnél elsősorban Bük és Csepreg településszintű adatbázisát kellett létrehozni olyan módon, hogy egyrészt mind egymással, mind pedig a hasonló nagyságú, *azonos* településkategóriájú vasi városokkal, illetve a különböző területi szintekkel összehasonlíthatók legyenek, másrészt pedig olyan mutatókat kellett alkalmazni, hogy azokból a hasonló tulajdonságú elemek, a kisvárosok közti *különbségek* is érzékelhetők legyenek.
- b) *Keresztmetszet és folyamatábrázolás*: a disszertáció mind az idő-, mind pedig a térbeli vizsgálatoknál alkalmaz keresztmetszet- és folyamatábrázolást, azaz a települési adatbázisnak, és feldolgozási módszereinek egyszerre kell mutatniuk *statikus* helyzeteket és *dinamikus* folyamatokat. Az időbeli állapotot a statisztikai adatok, a térbeli helyzetet pedig a korabeli térképek mutatják be legszemléletesebben. A kronológiai változásokat a statisztikai adatok idősorba rendezése követi le, míg a chorologikus dinamizmust az ugyanazon települést különböző időpillanatokban ábrázoló térképek egymásra szerkesztése, amely plasztikusan mutatja be az adott helység területi expanzióját.

A dolgozat *statisztikai adatbázisának* gerincét a KSH T-STAR és népszámlálási adatai alkották. A legfrissebb, 2011-es népszámlálás adatai a legfontosabbak, hiszen a népesség mennyiségi jellemzőin

(népmozgalmon) túl annak minőségi jellemzőire vonatkozóan is (pl. foglalkoztatás, foglalkozási szerkezete, iskolázottság stb.), és ezáltal közvetetten a gazdaságszerkezet tekintetében is releváns információkat tartalmaznak. Ezen túl a T-STAR adatbázisból lekért adatokat, valamint a megyei statisztikai évkönyvben publikáltakat használtuk fel, amelyek közül a disszertáció írásakor a 2011-es a legfrissebben publikált, néhány esetben viszont már a 2012-es adatok is elérhetőek voltak. A népesség településen belüli eloszlása a mindkét város önkormányzati hivatalában használatos lakcímnnyilvántartó rendszer, a *Visual Register* alapján került meghatározásra.

Ezt egészítette ki egy-egy saját adatgyűjtés olyan esetekben, amikor a KSH vagy nem olyan mélységig gyűjt adatokat, vagy egyáltalán nem olyan módon teszi azt, ami a disszertáció vizsgálati szándékainak pontosan megfelel. Ilyen például a beépítés jellege, amelyet a census nem a településmorfológiai kategóriák szerint vesz lajstromba, de a funkciók településten belüli eloszlását vagy a különböző nagyfoglalkoztatók dolgozóinak lakóhely szerinti összesítése sem nyerhető ki az adatbázisból. Ekkor a primer források egy másik fajtáját, saját adatgyűjtést kellett alkalmazni. A beépítési típusok és a települési szerepkörök térbeli eloszlása terepi adatfelméréssel került összegyűjtésre, míg a foglalkoztatottak lakóhely szerinti megoszlását az érintett gazdasági vállalkozások szolgáltatták. A település fejlődési és fejlesztési lehetőségei napjainkban erősen a helyhatóság anyagi helyzetétől és ezzel szoros összefüggésben (is) a hazai és az uniós források lehívásának lehetőségétől függ. Bük és Csepreg gazdálkodásának anyagi kereteiről az illetékes helyi közös önkormányzati hivatalok nyújtottak költségvetési információkat.

A dinamikus elemzések gyakori gondja, hogy a területi adatsorokat nehéz összehasonlítani, akkor, ha a megfigyelési egységek változnak. Ennek megoldására szolgál a területi idősorok homogenizálása, az adatok levetítése a vizsgálat időpontjában létező egységre vonatkoztatva a kutatással érintett időbeli periódus egészében. A disszertáció a megfigyelés alapegységének értelemszerűen a két, a címében szereplő kisvárost tekinti, de ezzel párhuzamosan az adatok idősorát mindig ugyanazon egységekre, jellemzően a hozzájuk hasonló – 5000 fő alatti – népességű Vas megyei városokra, továbbá Csepregi kistérségre, az uniós terminológia szerinti LAU 1-es tervezési-statisztikai szintre.¹ Természetesen ismert előttünk, hogy erre a rendszerre épülő többcélú kistérségi társulások hálózatát 2013. január 1-től a járási rendszer váltotta fel, de a kistérségi rendszer megfigyelési *településhálózati* alapegységként történő kezelését az indokolja, hogy egyrészt másfél évtizedes működésük révén viszonylag hosszú idősort lehet belőlük előállítani, másrészt pedig a járások tisztán igazgatási feladatokat látnak el, a települések központi funkcióinak gerincét alkotó társadalmi szolgáltatásokat továbbra is – az immár önkéntes alapon szerveződő – önkormányzati társulások látják el. Bük és Csepreg esetében ez a Répcementi Önkormányzati Társulás, amelynek területi illetékessége azonos elődje, a Csepregi kistérség egyes közfeladatait ellátó Felső-Répcementi Többcélú Kistérségi Társulásával.

Az adatok elemzésének egyik célja tehát Bük és Csepreg egymás közti, valamint településhálózati, elsősorban a kistérségi, továbbá a vasi kisvárosi halmazon belüli térszervező szerepek különbségeinek

---

¹ **LAU: Local Administrative Unit:** szó szerinti fordításban „Helyi Adminisztratív Egység”. Az Európai Unió terminológiájában 2003-ban bevezetett, két lépcsővel rendelkező nevezéktan. A LAU 1 a korábbi NUTS 4-es – a magyar tervezési-statisztikai kistérségnek megfelelő – területi szintnek, míg a LAU 2-es a korábbi NUTS 2-es, azaz a települések szintjének felel meg.

vizsgálata volt. Mivel a disszertáció elsősorban településföldrajzi és nem településhálózati szempontú megközelítést alkalmaz, az adatok megfigyelési egységei nem csak a két város, illetve egyéb, velük összevethető települések bizonyos csoportjai, hanem a települések belső szerkezete, tagoltsága is. Bük és Csepreg egyes részei funkciók, morfológiájuk és a kettő kombinációjából született funkcionális övezeteik szerint elkülöníthetők, és ezek alapján összevethetők más, hasonló nagyságú és szerepkörű (kis)városokkal. Az összehasonlítást a jelenlegi magyar városok településföldrajzi kutatásainál bevett beépítési módokra, funkcionális területekre és övezetek alkalmazott kategóriái szerint végeztük, amely alapján Bük és Csepreg is tipizálható, jellemzőik és belső életjelenségeik alapján kategóriákba sorolhatók. Mindkét város esetén a történelmileg kialakult városrészek határaihoz igyekeztük az adatfelvételt igazítani.

Ezek a következők:

- Bük: az immár helyi rendelettel is rögzített felosztás *a) Felsőbük, b) Középbük, c) Alsóbük és d) Bükfürdő*, azaz összesen négy városrész;²
- Csepreg: nincs ugyan a városrészeket megnevező helyi rendelet, de a szerves történelmi fejlődés eredményeként elkülöníthető *a) Felsőváros, b) Alsóváros, c) Felsőváros-bővítmény. D) Alsóváros-bővítmény, e) Tilosgyöp*, azaz összesen öt városrész.³ (2. ábra és 3. ábra)

Az adatok kezeléséhez általában *MS Excel* táblázatkezelővel történt, és ezzel készült a felhasznált grafikonok egy része is. Bizonyos grafikus feladatokhoz a *Corel Draw*, illetve az *Adobe Illustrator* szoftverek is alkalmazásra kerültek. A grafikus ábrázolásokat egyébként nem elsősorban illusztrációknak, hanem az értekezés fundamentális részének, és az elemzések egyik legfontosabb eszközének is szántuk. Ugyanez áll a tematikus térképekre, amelyek kivétel nélkül a *Mapinfo Professional* program segítségével készültek, és a területi különbségek feltárását és bemutatását szolgálják.

Mivel a földrajz alapvetően tértudomány a geográfiai megismeréshez nélkülözhetetlenek a *térképek* mint elsőrangú primer források. Mivel Bük és Csepreg nem volt kiemelt erősség a középkorban, alaprajzi ábrázolásuk nem ismert ebből az időszakból, így az első hitelesnek tekinthető térképi megjelenítésük a *katonai felmérésekből* ismerhetők a XVIII. század végétől. Ezek segítségével egy olyan időszak alakítható ki, amellyel egészen a II. világháborúig nyomon követhető térbeli-területi kifejlődésük. A XX. század második felében már a falvakban is megalkotásra kerültek a település tudatos tervezését szolgáló *rendezési tervek*, amelyek térképi mellékletei segítségével folytatható az expanzió nyomon követése, a korábbiaknál pontosabban. Az alaprajzi ábrázolásokat nagyszerűen egészítik ki a Honvédelmi Minisztérium által Magyarország valamennyi településéről – először 1951-ben, majd 1998-ban ismételt – készített *légifotók*, valamint az archív és mai *fényképanyag*, amely megeleveníti a két kisváros belső jelenségeit, ezáltal színesebbé, érdekesebbé bemutatásukat.

Noha a dolgozat meglehetősen sok adatot tartalmaz, a módszertanban még sem a kvantitatív, hanem a kvalitatív elemek vannak túlsúlyban. Az elemzéshez ugyanis csak meglehetősen visszafogott módon használtunk fel matematikai módszereket, a hangsúlyt nem a statisztikai eloszlásra, hanem az ezek mögött

---

² A disszertáció büki városrészek nevét kétféle írásmódban közli: kötőjellel írja, ha a három önálló faluról ír (így tették a kortársak is), de egybeírja őket, ha településrészként (2012-től pedig hivatalos városrészként) szerepelnek a szövegekben.

³ A település külterületi lakott helyei nem képezik a disszertáció tárgyát, az a zárt településtest fókuszál.

meghúzódó, egyedi földrajzi okokra kívántuk helyezni. A *fogalom-, modell- és típusalkotás* is a verbális módszerek közé tartoznak, még ha támaszkodnak is a statisztikai elemzésekre. A dolgozat szerkezeti vázának felépítése elsősorban a TÓTH JÓZSEF által megalkotott tetraéder-modellre (TÓTH J. 1981), mint elemzési keretre épül. Ennek megfelelően kerültek felosztásra az elemző részek természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális fejezetekre, kibontva ezzel a sokszor hivatkozott, de gyakran meglehetősen felületesen kezelt modellben rejlő logikai lehetőségeket. A disszertáció felhasznál további olyan modelleket, amelyek ugyan nem az egész értekezés gondolatmenetét képezi, de egy-egy fejezet algoritmusa döntően rá épül. Ilyen például a vizsgálat tárgyát képező két város természeti környezetének bemutatása, amely ALFRED HETTNER sémája szerint történik. Bük és Csepreg gazdasági szolgáltatásainak a többi vasi kisvárossal, illetve a Csepregi kistérség többi településével történő összevetése, rangsorba állítása pedig LOUIS GUTTMAN (1916-1987) egyesült államokbeli matematikus-szociológus által kidolgozott skálával valósul meg. A Guttman-skála a szociológiai felmérésekben gyakran alkalmazott technikák közé tartozik. Azon alapul, hogy a figyelembe vett itemek (esetünkben kiskereskedelmi tevékenységet folytató vállalkozások), a változó (itt a települési szerep, vonzerő, fejlettség) különböző erősségű mutatójának bizonyulnak. A szolgáltatások terén ez azt jelenti, hogy például egy adott településen található szolgáltatások – és valószínűleg több más szolgáltatás is – mind megtalálhatóak a tőle feljebb rangsorolt településen. A szolgáltatások Guttman-skálájának oszlopai és sorai a települések, illetve a szolgáltatások „összesen” értékeik alapján kerülnek feltöltésre. Így a táblázat bal felső sorába a leggyakoribb szolgáltatás és a legtöbb szolgáltatással rendelkező település kerül, a táblázatba jobbra lefelé haladva pedig egyre csökken a szolgáltatások száma és a települések szolgáltatásokkal való ellátottsága is. A települések és szolgáltatások rangsorolása a lépcsőzetes vonal berajzolása után válik láthatóvá. A vonalat ott húzzuk, ahol a nullánál nagyobb számok sora végződik és a nullák kezdődnek. Nullák (lyukak) maradnak a lépcső felett is. ezek a lyukak csak akkor maradhatnak a lépcsőn belül, ha hosszuk rövidebb, mint az utánuk következő pozitív számok hosszúsága.

1.3. A kutatás előzményei

A disszertáció kutatási előzményeinek összefoglalását, válogatott bibliográfiájának és szakmai repertóriumának, *szekunder forrásainak* áttekintését célszerű a „Bevezetés”-ben rögzített három témaválasztási indok mentén elvégezni. Ezek a következők:

a) A kutatás földrajzi célterülete

A disszertáció tárgyát képező két kisváros, Bük és Csepreg természeti és társadalmi fejlődési alapjainak, környezetének szakirodalmi feldolgozottsága gazdagnak mondható, számában és témájában megfelel a hasonló nagyságú városokénak. Egymással összehasonlítva is ugyanerre a következtetésre juthatunk, ami a feldolgozások összes számát illeti, de időben már jelentős szórást mutatnak: *Büknek a jelene, Csepregnek pedig a múltja a feldolgozottabb.*

Ennek nyilvánvaló oka, hogy Csepreg egészen a XX. század közepéig a Répce középső folyásának legnagyobb centruma volt, és így már egyrészt a kortársak is fontosnak tartották azt, hogy írásban is

megemlékezzenek róla, másrészt pedig Csepregben már a középfő- és kora újkorban is léteztek az írásbeliségnek olyan fontos bástyái, mint a XVI. században alapított iskola és a XVII. században felállított nyomda. A jó egy évszázadra a hazai protestáns kultúra egyik fellegvárává vált mezőváros kulturális pezsgésének forrástörténeti eredménye, hogy a történetét olyan jellegű kútfők is őrzik, amelyek Bükről szinte bizonyosan nem bukkannak fel. A XIV. századból már viszonylag sok csepregi vonatkozású oklevél, feljegyzés maradt fenn, amelyek egy része nem egyszerűen a korban szokásos módon birtokügyeletekhez kapcsolódik, hanem a számos itt tartott Sopron vármegyei gyűléshez. A források egy külön és különlegesen érdekes csoportját képezik a város egy-egy sorsfordító – általában tragikus kimenetelű – eseményéről az itt tanuló deákok, dolgozó értelmiségiek által készített versek, históriás énekek. Az egészen részletes leírást nyújtó, emiatt a művészeti értékük mellett történeti forrásértéket is képviselő alkotások közül a legismertebb a Bethlen Gábor oldalára állt város horvát és lengyel csapatok általi 1621. évi feldúlását leíró 110 strófából, valamint az 1776-os pusztító tűzvészt megörökítő 207 versszakból álló költemény (KÖZLI: FARKAS S. 1887).

A XVIII-XIX. században divatos államismék, a jozefinai katonai felmérés szöveges kiegészítései, Vályi András országleírása és Fényes Elek geographiai szótára is szembetűnően nagyobb terjedelemben foglalkozik Csepreggel, mint Bükkalával, és néha nem csaknem elragadtatással beszél a mezővárosról. Bük Csánki Dezső történeti földrajzi munkájában kapott több helyet Csepregnél, de jellemzően itt is csak azért, mert Csánki hosszasan mentegeti magát, hogy a Sopron megyei három Bükről („Bikk”) pályafutása során azt hitte, hogy azok Zala megye hasonló végződésű településeivel (Nemesbük, Ozmánbük) egyeznek meg, és csak e munka összeállításánál döbrent rá, hogy Sopron vármegyében is léteznek ilyen elnevezésű helységek (*1. forrásmelléklet*).

Már a források visszakereshetőségének igényével fellépő, pozitívista, azaz modern történettudomány kialakulásakor, a XIX. század második felében elkészült Csepreg első monografikus feldolgozása, FARKAS SÁNDOR (1853-1938) Győr egyházmegyei áldozár és csepregi káplán tollából, „Csepreg mezőváros története” címmel (FARKAS S. 1887). A mintegy félezer oldalas, hivatkozásokkal bőségesen okadalt történelmi munkánál sem előtte, sem azóta nem készült részletesebb történelmi feldolgozás. A mű elsősorban historiografikus szemléletű, de a teljességre törekvő, holisztikus-monografikus igénye miatt számos olyan történeti földrajzi adatot szolgáltat, amelyek más kútfőből már nem is lehetnének rekonstruálhatók. Ilyen például a XVII. század közepi Csepreg utcaneveinek teljes körű felsorolása.

Ugyan ezt követően is születtek helytörténeti feldolgozások, de ezek csak egy-egy szakterületet (irodalmi hagyományok, néprajzi megfigyelések) dolgoztak fel, és alighanem a település településhálózatban betöltött szerepének, jelentőségének csökkenésével összefüggésben (is) sokáig nem készült róla nagyobb szabású összefoglaló. A II. világháború után a járási székhely státuszának elvesztésével igazgatási szerepköre csorbultak, de gazdasági szereplői miatt továbbra is jelenős munkaerővonzással bírt, a történelmi-szellemi hagyományait őrző értelmiségi rétege megmaradt. A város díszpolgára, WELLNER LŐRINC tanár-helytörténész tollából jelent meg a „Csepreg” című könyvecske 1981-ben, ami műfaját tekintve útikönyv, de a település XX. századi történetének első tudományos áttekintését adja (WELLNER L. 1981). Ezt követően készültek ugyan helytörténeti jellegű munkák, amelyek azonban jobbra szemelvényeszerűen a város egy-egy korábbi történelmi korszakával foglalkoznak (DÉNES J. 1996), de az utóbbi több mint három évtizedben nem készült átfogó feldolgozás. Így Csepreg rendszerváltás utáni időbeli

és térbeli fejlődését legfeljebb a különböző fejlesztési célú dokumentumok – várossá nyilvánítási program, rendezési terv stb. – mozaikdarabjaiból állíthatjuk össze (CSAPÓ T. ET AL. 1994).

Bük névéhez – annak ellenére, hogy Szent István korabeli település – nem kötődnek országunk történelmét érdemben befolyásoló események (csaták, uralkodóválasztás stb.), és nincs igazán ismert szülőtte sem (Felsőbüki Nagy Pál Fertőszentmiklóson született, és Inzersdorfban halt meg, igaz a büki temetőben található a nyughelye). A kisváros ezer éves történetének nagy részét a szomszédos Csepreg város (a középkorban erős kulturális kisugárzású mezőváros) vonzásában, ha úgy tetszik periferiáján töltötte, így neve a régebbi történeti munkákban csak érintőlegesen, általában Csepreg kapcsán bukkan fel. A tudományos érdeklődés fürdő megnyitása után, tehát az utóbbi fél évszázadban élénkült meg.

A vendégek után ugyanis a különböző tudományágak is „felfedezték” és megismerésük tárgyává tették a középkori három falu határában kinőtt negyedik településrészt, Bükfürdőt. Számptalan geológiai, hidrológiai értekezés vizsgálta a vidék köztani felépítését, valamint a mélyben megbúvó kincs, a termásvíz mennyiségi és minőségi jellemzőit. Statisztikai és társadalomföldrajzi szemléletű munkák sokasága értékelte a helyi turizmus térségre gyakorolt hatásait, a vendégkör számszerűen leírható vonásait, igényeit és adott tanácsokat a kínálati oldal fejlesztésére. Bükfürdőnek tehát nagyon gazdag bibliográfiája van, ellentétben Bükkel, a vele közigazgatásilag egy egységet képező, de tőle kb. 1 km-re található névadó településsel. Ez nem is csoda, hiszen Bük – egyébként gazdag – történelmi hagyományát a XX. század közepéig mindössze egyetlen monográfiai igényű munka, CSÓKA J. LAJOS (1904-1988) bencés szerzetes által írt „Bük története” dolgozta fel, amelynek kézírata elkallódott, és csak 2001-ben került elő (CSÓKA J. L. 1927). A fürdő megnyitása után két nagyobb terjedelmű kézirat tárgyalta a település történetét, a HETYÉSSY ISTVÁN által jegyzett „Bük monográfia”, illetve a helytörténeti munkásságáért 2011-ben a város posztumusz díszpolgári címével kitüntetett tanár-helytörténész, SZABÓ JÓZSEF (1915-1988) tollából származó „Bük története és szokásai” (HETYÉSSY I. 1972; SZABÓ J. 1978). Jórész ezek felhasználásával a következő esztendőben készült egy útkönyv (SZABÓ J. 1979), amit csak jó két évtized után a Millennium alkalmából szerkesztett „Száz magyar falu könyvesháza” könyvsorozat keretében GYURÁ CZ FERENC „Bük” munkája követt, ami egyúttal az utolsó részletes helytörténeti feldolgozás (GYURÁ CZ F. 2000)

A felsorolásban szereplő művek azért foglalkoztak Bükkel, mert szerzőik vagy itt születtek (Csóka J. Lajos, Hetyéssy István) vagy pedig életük egy jelentős részét itt töltötték (Gyurá cz Ferenc, Szabó József), és ilyenfajta kötődésük révén fordult vizsgálatuk azon korok felé is, amelyek a nem helybeli történészeknek nem jelentenének különösebben izgalmas kutatási témát.

A rendszerváltás után ebben a tekintetben azért történt némi pozitív változás, mert a viszonylag nagy önkormányzati bevételekből a helyi vezetés egyre többet fordít kulturális célokra, civil szerveződések alakultak, és mind gyakrabban rendeznek tudományos konferenciákat, amelyekhez néha egy-egy „neves” tudóst is sikerül megnyerni, akik széleskörű ismereteik birtokában, munkájukban immár Bükre is fókuszálva, több ízben is érdekes adalékokat szolgáltatnak a helytörténethez. Két nagyszabású helytörténeti konferencia anyagának a vidék legrégebbi (1933-ban alapított), ma is működő tudományos, kulturális folyóirata, a Vasi Szemle két adott helyet két „Büki szám”-ában.

Olyan összehasonlító történeti elemzés, amelynek kifejezett célja Bük és Csepreg históriájának párhuzamba állítása, még nem készült. Két város közös bemutatkozására a megalakult Csepregi kistérség

többi településével együtt rövidesen a többcélú kistérségi társulás létrehozása után került sor (BODA L. 1999). A kötet (kis)térségi és települési szintű történeti áttekintést ad, továbbá leírja a legfontosabb statisztikai adatokat és végezetül fejlesztési javaslatokat is megfogalmaz.

b) A kutatás iránya

Mivel a disszertáció településföldrajzi, településmorfológiai szemléltető kutatás, az adatgyűjtést az ilyen jellegű szekunder források számbavételével célszerű elkezdni. A két város közül korábban csak Csepregről készült településföldrajzi tárgyú munka (DÉNES J. 1937), amely a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem a két világháború között elsősorban Prinz Gyula fémjelezte és vezette kutatóműhelyének egy jeles darabja. A folytatás azonban elmaradt, újabb ilyen feldolgozása nem született Csepregnek, egyetlen kisebb településföldrajzi áttekintés a várossá nyilvánítási programban olvasható (CSAPÓ T. ET AL. 1994). Bükrről még ennyi sem készült.

E sorok írója a főiskolai szakdolgozatának készítésekor kezdett igazán érdeklődni a településföldrajzi kutatások iránt, és ilyen szempontból Kőszeget ismertette (NÉMETH S. 2001), amely átdolgozva rövidesen megjelent könyv alakban „Kőszeg funkcionális morfológiája” címmel (NÉMETH S. 2003B), majd a 2001-es népszámlálás adatainak ismeretében megtörtént a vizsgálat megismétlése (NÉMETH S. 2005B). Ekkor a szerző már éppen végzős levelező tagozatos hallgatója volt a Pécsi Tudományegyetem földrajzi képzésének, és ottani „Bük településképe egykor és ma” című diplomamunkájának (NÉMETH S. 2005A) készítésénél már felhasználta – a szisztematikus kutatómunkának köszönhetően már volt mit felhasználnia – a saját maga által Bükrről gyűjtött témába vágó anyagokat és a belőle készült publikációkat (NÉMETH S. 2003A; 2005C).

A 2000-es évek második felében a szerző főbb kutatási irányai közti arányok kicsit megváltoztak ugyan, de mindig megmaradt a településföldrajzi szemlélet. Esettanulmányokat készített környékbeli falvakról (pl. az egykori Csepregi járáshoz tartozó Lövről, magyar középvárosokról (pl. Ajka) és a globális centrumokról (pl. USA nagyvárosairól) egyaránt (KOC SIS ZS. – NÉMETH S. 2010A; KOC SIS ZS. – NÉMETH S. 2010B, VALAMINT KOC SIS ZS. – NÉMETH S. 2009). Az idiografikus megközelítés mellett több átfogó, hazai városhálózat egészét érintő kutatásba is bekapcsolódott, és részt vett a magyar városok egészének egy-egy településföldrajzi problematikájára – pl. zöldfelületek, ipari parkok hatása a városszerkezetre stb. – összpontosító publikáció készítésében is (CSAPÓ, T. – NÉMETH, S. 2004; CSAPÓ, T. – NÉMETH, S. 2010, VALAMINT BARANYAI, G. – NÉMETH, S. 2012).

A 2010-es évtől polgármesterként – így mondhatni: természetesen – a települések, és elsősorban az általa vezetett város, Bük fejlesztési lehetőségeinek feltérképezése és megfogalmazása állt. Az ezzel kapcsolatos publikációk két fő részre bonthatók aszerint, hogy Bük és tágabb környezetét (NÉMETH S. 2007A; NÉMETH S. 2013A) vagy az ország egészének a fejlesztéspolitikáját (NÉMETH S. 2009A; NÉMETH S. 2009B; NÉMETH S. 2009C) érintik. Ez a kutatási tapasztalat a településföldrajzi vizsgálatoknál azért hasznos, mert a helységek fejlődése mellett a tudatos és tervszerű beavatkozásoknak, a fejlesztési eszközöknek is egyre hangsúlyosabb szerepük van, természetesen Bük és Csepreg esetében is.

c) A kutatás megközelítési módja

Az értekezés a településföldrajzi kutatásnak a *két települést összevető, komparatív megközelítési módját* választotta. A szakirodalmi elemzés alapját a hazai településföldrajzi munkák képezték, de ezek közül egyfelől a meglehetősen kevés a két elemet összehasonlító, másfelől összességében viszonylag csekély számú a kisváros-specifikus munka is (MOHOS M. 1997; NAGYVÁRADY L. – SZEBÉNYI A. 2008). A hasonló népességszám-kategóriájú települések esetén jóval több a településhálózatról, városokról, városkategóriákról, várossá nyilvánításokról szóló mű, továbbá néhány általános településföldrajzi, vagy módszertani szempontból fontos munka.

A dolgozatban nem szerepel minden olyan írás, amelyet egy-egy kisvárosról írtak, inkább csak azok, amelyek valamely szakfolyóirat hasábjain jelentek meg és különösen módszertanilag érdekesek. A külföldi szakirodalom csak korlátozottan nyújtott segítséget a munkához. A kisváros – úgy tűnik – inkább jellegzetesen közép-európai probléma, legalábbis e térség geográfusai foglalkoznak vele többször. Ebből adódóan többnyire német, illetve német nyelvű írásokat sikerült fellelni, a disszertáció kutatási módszertana is zömmel a német, majd a két világháború között ebből kisarjadt honi településföldrajzon alapszik.

A fellelt idegen nyelvű – az előbb mondottak szerint elsősorban német nyelvű – szakirodalom elsősorban a dolgozat első, a kisváros fogalmával foglalkozó részek elkészítésében volt hasznos, a későbbiekben a magyar településhálózat specifikumai miatt már kevésbé voltak adaptálhatók.

A magyar nyelvű településföldrajzi munkák megközelítési módjuk alapján két fő csoportra oszthatók: 1) egy-egy települést feldolgozó ún. idiografikus művek, valamint az 2) egy kisebb-nagyobb térség egész településhálózatának összehasonlítására fókuszálnak. Előbbiekből rengeteg készült, gyakorlatilag az ország valamennyi térségének feldolgozása megtörtént, legalább a kisvárosok szintjéig, de különleges szerepkörű falvakról is készültek ilyen jellegű tanulmányok (Kékkút – MOHOS M. 1993; Ábrahámhegy – MOHOS M. 2007; Lövvő – KOC SIS ZS. – NÉMETH S. 2010A). Külön kategóriát képeznek azok, amelyek a történeti településföldrajzi vizsgálatok alapján egy-egy nagyobb projekt apropóján fejlesztési elképzeléseket is megfogalmaznak. Utóbbi időben erre példa a „Pécs 2010 – Európa Kulturális Fővárosa program”, amely alaposan orientálta a településföldrajzosok tudományos érdeklődését is (TRÓCSÁNYI A. 2008; PIRISI G. – STEFÁN K. – TRÓCSÁNYI A. 2009).

A vizsgált egység lehet egy településcsoport (pl. Békéscsaba, Békés, Gyula – BECSEI J. 1983), egy egész megye (pl. Vas – LENNER T. 2000), egy nagytáj (pl. Alföld – MENDÖL T. 1936; BELUSZKY P. 2001) vagy éppen az egész ország (BELUSZKY P. 2003). A terület egységek rendszereinek vizsgálatát is kifejezetten az összehasonlító momentumok uralják. E megközelítés leggyakoribb kérdései a vizsgált egységek *különbségeire*, a területi differenciáltságra, az egyenlőtlenségek mértékére és jellegére, a változás irányaira vonatkoznak. Ezekhez kapcsolódóan jelennek meg az egyedi és közös vonások, a lokális, regionális és globális jelenségekhez való viszonyuk kérdésköre. Ezek a terület egységek minél nagyobbak, a megismerésük annál matematikai-statisztikai, azaz kvantitatív módszert kíván.

Ha két terület egység, település az elemzés tárgya, akkor a legerőteljesebb az összehasonlító jelleg, hiszen e vizsgálatokban éppen az aktuális állapotok vagy a fejlődési irányok azonosságának és különbözőségének bemutatásán van a hangsúly. Ebben az esetben fontos szempont, hogy az összevetett terület egységeknek jellegzetes *azonosságai* is legyenek (pl. méretben, fekvésben stb.), mert éppen ezek

tükrében válik érdekessé azok feltárása, hogy melyek azok az ismérvek, amelyek különböznek, és milyen oka, tényezői vannak az eltérő állapotnak vagy folyamatnak.

Jelen sorok írója több területegységet összehasonlító kutatásokat is végzett, amelyek a vidékfejlesztés és a turizmusfejlesztés szempontjából vizsgálnak egy-egy térséget vagy az ország egészét. Az ebből készült publikációk értelemszerűen inkább áttekintő jellegűek, abban az egyes települések egyedi lehetőségei nem jutnak kifejezésre (BALOGH JÁNOSNÉ DR. HORVÁTH T. – HORVÁTH I. – HUTFLESZ M. – NÉMETH S. – ZENTAI Z. 2006; NÉMETH S. 2007A; NÉMETH S. 2007B; NÉMETH S. 2007C; NÉMETH S. 2007D).

Ezt követően a szerző érdeklődése egyre inkább kisebb területegységre, a Csepregi kistérségre fókuszált, amelynek történeti demográfiáját is feldolgozta (KOC SIS ZS. – NÉMETH S. 2011). Ezt követte a kistérség két társközpontjának, Büknek és Csepregnek a társadalomföldrajzi összefoglalása, amely elsősorban a két város településhálózatban elfoglalt helyét vizsgálta, annak a településtenen megmutatkozó konzekvenciáit nem tekintette témájának (KOC SIS ZS. – NÉMETH S. 2010C; KOC SIS ZS. – NÉMETH S. 2013). Ha úgy tetszik, akkor ez a disszertáció ennek a szakmai érdeklődésnek a kibontását is jelentheti, a vizsgálat logikus folytatásának (is) tekinthető.

2. BÜK ÉS CSEPREG HELYE A TÉRBEN ÉS HELYZETE A TELEPÜLÉSHÁLÓZATBAN

2.1. Abszolút földrajzi fekvés

Az abszolút – más elnevezéssel: tényleges vagy földgömbi – hely alatt egy objektum földgolyón elfoglalt pozícióját értjük, amely három adattal adható meg egyértelműen: 1) *földrajzi szélességgel*, 2) *földrajzi hosszúsággal* és 3) *tengerszint feletti magassággal*.

Bük: északi szélesség 47,38°, keleti hosszúság 16,75°, átlagos tengerszint feletti magassága 155 m;

Csepreg: északi szélesség 47,40°, keleti hosszúság 16,71°, átlagos tengerszint feletti magassága 159 m.

Tekintettel arra, hogy a két település csaknem azonos *hosszúsági és szélességi paraméterekkel* rendelkezik, azaz egymással szomszédok, az abszolút helyükből következő fő természetföldrajzi adottságaikban nincsenek jelentős különbségek.

Az átlagos tengerszint feletti magasságuk alapján mindkét település alföldi jellegű sík táj, ami a gyenge függőleges tagoltág miatt Bük egész területére is igaz, minden pontja 0-200 m magasság közé esik. Csepreg domborzati képe már kétarcú: a keleti része síkság, viszont a nyugatról már az Alpok legkeletibb lankái húzódnak, itt található Csepreg legmagasabb pontja, a Kincsedí-domb, ami éppen csak dombságnak hívható, hiszen 244 m magas. Ez a relief természetesen érdemben nem módosítja a makro- vagy a mezoklímát, a lejtőkitettségtől függően mikroklimatikus hatásai viszont kimutathatók.

A két tájtípus határán, szerkezetileg előrejelzett mederben folyik a Répce folyó, amely mindkettő települést végigkíséri. Folyásirányban a kettő közül először Csepreg, majd utána azonnal Bük következik. A folyásiránynak megfelelően kapták nevüket a két település részei, az egykori önálló helységek: a csepregi Felső- és Alsóváros, illetve Felső-, Közép- és Alsó-Bük.

2.2. Relatív földrajzi helyzet

Bük és Csepreg, a két egymással szomszédos kisváros a természetföldrajzi tájbeosztás alapján a *Répcesík kistáj*hoz, a társadalomföldrajzi beosztás szerint pedig az uniós LAU 1-tervezési-statisztikai szintnek megfelelő *Csepregi kistérség*hez, illetve a 2013. január 1-vel kialakult közigazgatási rendszerben a Kőszegi járáshoz tartozik (4. ábra).

A két helység utóbbi 2-3 évtizedének gazdasági fejlődésének demográfiai vetülete, hogy írott történelmükben először a 2011-es népszámlálás alkalmával Bük lakónépessége (3301 fő) megelőzte Csepregét (3286 fő), és előnyét a következő évben tovább tudta növelni: 2012. január 1-én a fürdővárosnak 3493 fő, az egykori mezővárosnak pedig 3384 fő volt a lakónépessége (KSH 2011, KSH 2012). Ezzel szemben régebbi történelmi okokra vezethető vissza, hogy a területi kiterjedésükben viszont Csepreg vezet nagy előnnyel, hiszen a középkorban feudális nagybirtokosok virágzó mezővárosaként eleve nagy határú volt, amit több elpusztult településsel (Gatály, Szentkirály stb.) tovább tudott gyarapítani. Így közigazgatási területe 4954 ha, ami csaknem két és félszerese Bükének (2086 ha), amely a középkori kis határú nemesi falvak egyikeként emelkedett a XXI. században városi rangra. Értelemszerűen Csepreg több – összesen kilenc – településsel határos: Iklanberény, Tormásliget, Szakony, Répcevis, Peresznye, Tömörd, Acsád, Meszlen, Gőr mellett egyszerre három égtáj (É, D, Ny) felől határolva mintegy „harapófogóba” zárja Büköt. Büknek így Csepreg, illetve a közös Gőr és Iklanberény, továbbá Bő és Lócs, azaz összesen csupán hat szomszédja van. A térség sűrű úthálózata ellenére Bük és Csepreg számára a szomszédos települések közvetlen – tehát egy harmadik település érintése nélküli – megközelítése már nehezkesebb Csepreg Bükön kívül csak Kiszsidánnyal, Szakonnyal, Tormásligettel és Tömörddel áll direkt közúti kapcsolatban, míg Bük a városon kívül csak Bővel. Vasútja csak Büknek és Tormásligetnek van a kistérségben, ők a Sopron – Szombathely között vezető, ún. Déli vasút mentén helyezkednek el. A Sárvár – Répcevis vasútvonal 1974. évi bezárása óta Csepreg nem közelíthető meg vaspályán.

A 16 településből álló *Csepregi kistérség*⁴ Vas megye északi részén, a Répce folyó középső – magyarországi felső – szakaszán, a folyásirányt követve nyugat-keleti irányba elnyúlva helyezkedik el. A kistérség másik négy LAU 1-es szinttel érintkezik: északon a Győr-Moson-Sopron megyei Sopron-fertődi, nyugaton a Kőszegi, keleten a Sárvári, délen pedig a Szombathelyi, egyébként Vas megyei kistérségekkel. A közigazgatási és a természetföldrajzi egységek területi kiterjedésük és települési összetételük szerint sem fedik egymást.

A Csepregi kistérség 185 km²-nyi kiterjedésével a Kőszegi kistérséggel holtversenyben a legkisebb területű kistérség Vas megyében. A természetföldrajzi tájbeosztás alapján viszont a kistérség nagy része ahhoz a *Répcesík* nevű kistájhoz tartozik, amely 529 km²-nyi területével a Nyugat-magyarországi peremvidék nagytájunk Sopron – Vasi-síkság középtájának legnagyobb kistája a nagyobb egység közel egyharmadát magában foglalva (DÖVÉNYI Z. 2010). A kistáj felőleli ugyan a Csepregi kistérség – a Kőszegi-

⁴ A Csepregi kistérség települései alfabetikus rendben (2012): 1. Bő, 2. Bük, 3. Chernelházadamonya, 4. Csepreg, 5. Gőr, 6. Iklanberény, 7. Lócs, 8. Mesterháza, 9. Nagygeresd, 10. Nemesládony, 11. Répceszentgyörgy, 12. Sajtoskál, 13. Simaság, 14. Tompaládony, 15. Tormásliget, 16. Tömörd.

hegység kistájhoz (Alpokalja középtáj) tartozó Tömörd kivételével – valamennyi települését, de a LAU 1-es szinttel ellentétben nem nyúlik el egy kitüntetett irányban, hanem közel szabályos, Zsira (Ny), Répceszemere (K), Sopronkövesd (É) és Répceszentgyörgy (D) településekkel mint szélső pontokkal megrajzolható négyszög alakot alkot, amelynek déli szegélyét képezi a névadó folyó. A Répce mentén helyezkedik el az egymással szomszédos Bük és Csepreg: előbbi a folyó bal, míg utóbbi a jobb partján, a folyásirányban először Csepreg, majd utána azonnal Bük következik. A folyásiránynak megfelelően kapták nevüket a két település részei, az egykori önálló helységek: a csepregi Felső- és Alsóváros, illetve Felső-, Közép- és Alsó-Bük. Földrajzi fekvésük alapján mindkettő város folyó menti településként tipizálható, ezen belül Bük síksági, míg Csepreg – Dénes Jenő, a két világháború közötti jeles monográfusa találó megállapítása szerint – „dombhátperemi” jelzővel pontosítható (DÉNES J. 1937).

A Répce-sík kistájhoz 35 település sorolható, amelyeken ma három tervezési-statisztikai kistérség (Sopron-fertődi, Csepregi, Sárvári) osztozik, ugyannyi, mint járás jó egy évszázada (Soproni alsó, Csepregi, Sárvári). E látszólagos „mozdulatlanság” mögött azonban óriási változások, különbségek húzódnak meg. Bár kétségtelen, hogy a Csepregi kistérség helységeinek csaknem száz százaléka a Répce-síkhöz tartozik, számuk a kistáj településállományának egyharmadát sem éri el. Ellenben az 1950-ig létezett Csepregi járás a kistérségénél jóval nagyobb, mintegy 440 km²-nyi területe – a mai települési közigazgatási rendre vetítve – 33 lakott helyet foglalt magában, amelynek kétharmada tartozott a Répce-síkhöz.⁵ Az arány a másik nézőpontból még jobb értéket mutatott: a Répce-sík 35 településéből csak 5 darab – a déli részén elhelyezkedő Gór, Hegyfalu, Répceszentgyörgy, Vasegerszeg és Vámoscsalád – tartozott más járáshoz, sőt más megyéhez, Vashoz. Ez egyúttal azt is mutatja, hogy a közigazgatási egység déli határa a „stabilabb”, aminek természetföldrajzi okai is vannak.

A Sopron – Vasi-síkság az Alpok keleti nyúlványai és a Rába völgye között hosszan elnyúló, síksági jellegű kavicstakarós síkság. Területén a Rába és mellékfolyói a negyedidőszak elején vastag (5-25 m) kavicstakarót halmoztak fel, és alakították kis reliefenergiájú (0-15 m) síkvidékké. Így a középtáj kistájakra történő felbontása nem a felszín formakincse, hanem további fejlődésének alapján történt aszerint, hogy a kavicstakarót melyik folyó formálta hordalékkúpokkal tarkított alluviális síksággá. Ennek értelmében a Sopron – Vasi-síkságot négy kistáj alkotja: 1) Gyöngyös-sík, 2) Rába-sík, 3) Rába-völgye és 4) Répce-sík. Északkelet és kelet felé teljesen nyitott, észrevétlenül olvad bele a Rába-síkba, és –völgybe. Nyugati és déli határán viszont a mélyben három földtani szerkezeti egység – a Soproni-hegységi, a Kőszegi-hegységi és a Rába-menti – találkozik egymással, és ennek a geológiai jellegzetességnek geomorfológiai, felszíni manifesztumai is vannak. Közülük a Soproni-hegység, illetve a Répce felső folyását egy szakaszon kísérő Lánzséri-hegység (ma: Landsee, Ausztria) Bükrről nem is látható. Ezzel szemben a Kőszegi-hegység – egyébként az Ős-Gyöngyös kavicstakarója által elfedett és elegyengetett – legutolsó lankái látványosan vonalba rendeződnek, és ebbe vágta a Répce folyó egykori teraszait és völgyeit. A Répce mai medre tehát

---

⁵ A Csepregi járás települései 1910-ben a mai települési rendre vetítve: 1. Bö, 2. Bük, 3. Chernelházadamonya, 4. Csáfordjánosfa, 5. Csepreg, 6. Csér, 7. Egyházasfalú, 8. Gyalóka, 9. Horvátzsidány, 10. Iklanberény, 11. Iván, 12. Kiszsidány, 13. Lócs, 14. Lövvő, 15. Mesterháza, 16. Nagygeresd, 17. Nemeskér, 18. Nemesládony, 19. Ólmod, 20. Peresznye, 21. Pusztacsalád, 22. Répceszemere, 23. Répcevis, 24. Sajtoskál, 25. Simaság, 26. Sopronhórpács, 27. Szakony, 28. Tompaládony, 29. Újkér, 30. Und, 31. Völcsej, 32. Zsira (DÉNES J. 1996).

egy tektonikai árkon alakult ki (Répcé-vonal), azaz a vízfolyás nem egyszerűen egy terepakadály, hanem tájhatár: jobb oldalán az Alpok legkeletibb nyúlványait jelző – a folyó magyarországi szakaszán Répcévistől Csepregen át egészen Hegyfaluiig érő – dombsor kíséri, míg a bal partja 150-170 m-es tengerszint feletti magasságával a Kisalföldre belesimuló sík vidék (ZENTAI Z. 2000). Nem véletlen, hogy a Répcé éppen ezen – Büktől Répcészemeréig terjedő, mintegy 30 km-es – szakasza csaknem ezer esztendőn át egyúttal a történelmi Vas és Sopron vármegyék határa volt. Büktől a folyásiránnyal szemben haladva Csepreg volt az első olyan Sopron megyei település, amely a folyó jobb partján feküdt. Ez a „hídfő” szerep nyilván nagy szerepet játszott korai betelepülésében, majd a középkorban mezővárossá válásában.

A két kisváros relatív földrajzi helyzetének közös jellemvonása, hogy pozíciójuk a természeti és a közigazgatási egységen (kistájon és kistérségen) belül egyaránt excentrikus, továbbá, hogy mindkettő kialakulását és kifejlődését alapvetően a Répcé folyó és az általa determinált természetes közlekedési útvonalak határozták meg. Csepreg folyóátkelőhelyénél – a közeli (25-40 km) jelentős központokból (Sárvár, Kőszeg, Szombathely, Sopron) – besűrűsödött kereskedelmi utaknak köszönheti létét (átkelőhely). Mind az Alsó-, mind pedig a Felsőváros a Répcé mentén vezető Sopron – Sopronkeresztúr (ma: Deutschkreutz, Ausztria) – Csepreg – Vép – Szombathely kereskedelmi út menti szalagtelkes faluként jött létre, majd később, a Kőszeg – Sopron út kialakulásával fontossá vált az átkelés a Répcén, ami éppen Csepregnél történt meg. Ennek hatására a Felsőváros ebben az irányban is kiterjedt, alapvetően lineáris formája a terepakadályokhoz is idomulva halmaz jellegűvé vált.

Bük három településrésze sem egységes. A Csepreghez közeli Felső- és Közép-Bük a Répcé árvízmentes teraszán, a folyóval párhuzamosan haladó közlekedési útvonal leágazása mellé települt, az árvízmentes halmokat megülve: helyzete alapján útféli, alaprajza szerint pedig halmazfalú. Alsó-Bük viszont közvetlenül az említett utat kísérő útmenti szalagtelkes település.

2.3. A kistáj és kistérség településhálózata, térszerkezete

Bük és Csepreg *településhálózatban elfoglalt helyét* döntően befolyásolja az, hogy a Csepregi kistérség – és a Répcé-sík egésze – aprófalvas településszerkezetű, aminek természet- és társadalomföldrajzi okai egyaránt vannak.

A természeti tényezők közül kiemelendő, hogy a Répcé-sík ugyan nagyformákban (pl. völgyközi háta, völgytalpak) szegény, de mikroformákban gazdag. A rossz lefolyású vizenyős területek, a többé-kevésbé feltöltött egykori medrek, kanyarulatok, övzátányok változatos térbeli kombinációi elsősorban a kis határú települések sűrű szövetének kialakulását segítette elő. A történelmi, társadalmi és gazdasági komponensek ennél nagyobb hatásúak voltak. Mivel a török hódoltság idején soha nem vált tartósan hadszínterré a terület, a honfoglalás után (vagy már előtt!) kialakult aprófalvas településszerkezet nem semmisült meg. Ehhez adódott még, hogy a Répcé-vidék a kialakuló Magyar Királyság egyik gyepűje volt, ahol annak a – fegyverforgatásért cserébe kiváltságolt – harcos rétegnek a falvai alakultak ki, amelyek később kismemesi falvakká váltak. A kismemesi falvak az uradalmi (jobbágy-)falvakhoz képest eltérő demográfiai mutatókkal rendelkeztek (nincs betelepítés az uraság részéről, a birtokaprózódás elkerülése

érdekében alacsonyabb a születések aránya), hagyományosan kisebb népességű települések (KOC SIS ZS. 2007).

A korábbi vonzásközpontoktól (Kőszeg, Sárvár, Szombathely) leváló, önálló Csepregi kistérség a KSH, az MTA RKK Szombathelyi Kutatócsoportja és a települések egységes fellépése nyomán 1997 szeptemberében jött létre 17 településsel, amelyben akkor egy város (Csepreg), egy nagyközség (Bük) és 15 község volt. A jelenlegi állapot 2007-ben alakult ki, amikor Bük városi rangot kapott, Hegyfalva pedig a Sárvári kistérséghez csatlakozott. A megmaradt 16 településnél csak a Kőszegi és a Szentgotthárdi kistérségben van kevesebb Vas megyében (3. táblázat).

A kistérség településhálózata a legsűrűbb az egyébként is erősen aprófalvas Vas megyében (8,6 db település/100 km²), de ez még mindig jóval kisebb, mint a középkorban lehetett vagy akár csak alig egy évszázada volt (4. táblázat).

A XIX-XX. század fordulóján a mai Csepregi kistérség területén még 22 önálló közigazgatási egység volt, amelyet a dualizmus, illetve a Horthy-korszak igazgatás-racionalizáló törekvései a '30-as évek végére 15-re, azaz kétharmadára csökkentettek. A legtöbb – három – településből Tompaládony, illetve Bük alakult ki. A településszám csak a rendszerváltás után nőtt azzal, hogy Csepreg egyik külterületi lakott helye, Tormásliget 1993-ban önálló helyhatóságot alakított. Fontos megjegyezni, hogy a száz évvel ezelőtti állapotot sem lehet mechanikusan visszavetíteni a korábbi korszakokra. Tudunk ugyanis olyan lakott helyekről, amelyek eredetileg önállóak voltak, csak később olvadtak bele nagyobb településekbe. Csepreg esetében ilyen például Csékéd vagy Szentkirály, sőt maga Csepreg belterülete is két településrészből (Alsó- és Felsőváros) állt össze, vélhetően a XVI. század derekán. Továbbá Csánki Dezső összefoglaló munkájában (CSÁNKI D. 1890-1913) 15 olyan falut sorol fel, amelyek a Hunyadiak korában itt léteztek, de azóta elpusztultak. Csepreg vonatkozásában Emrét és Gatályt, míg Bük közelében Hobajt említi. Végezetül a teljes kép kialakításánál figyelembe kell venni azokat a helységeket, amelyek egyszer-ször fordulnak elő a forrásokban, és csak sejtéseink lehetnek arról, hogy hol helyezkedtek el. Ilyen például a csak 1507-ben előforduló Tivánfalva-Bük, illetve Sándorfalva-Bük. Mindezek alapján megalapozottan állítható, hogy a középkorban a mai Csepregi kistérség településszáma akár háromszorosa is lehetett a mainak.

A nagy településsűrűség kis településmérettel jár együtt (5. táblázat). A 16 településből 14 lakossága nem éri el az ezer főt, közülük 12 lakossága 500 fő alatti. Mindössze Bük és Csepreg tartozik a nagyobb települések közé, lakosságuk 2-5 ezer közötti. A kistérségben a települések átlagos népessége csupán 669 fő, és ez a megyében az őriszentpéteri és a vasvári kistérség után a legkisebb. A városok átlagos népessége alapján már a vasvári kistérség is megelőzi, csakúgy, mint a falvak esetében, ahol csaknem hasonlóan alacsony értéket mutat, mint az ország legkisebb népességű kistérsége, az őriszentpéteri. Ebből adódóan a népsűrűség is alacsony, Vasban a negyedik legkisebb, és az amúgy is alacsony megyei átlagnak alig háromnegyede. Érdekes viszont, hogy a városlakók aránya alapján már a harmadik legjobb értéket mutatja, és meghaladja a megyei átlagot is. Bük 2007. évi várossá nyilvánítása egy csapásra duplájára emelte a kistérség városlakóinak arányát, addig ebből a szempontból is a rangsor másik végén volt. A Csepregi kistérség tehát különleges térszerkezeti adottságai – nagy településsűrűsége és kétközpontúsága – folytán egymásnak látszólag ellentmondó településhálózati jellemzővel bír: egyszerre a legvidékiesebb és a legurbánusabb kistérsége Vas megyének.

A településhierarchiában elfoglalt helye szerint Bük – Beluszky Pál nevezékτανát felhasználva – „speciális szerepkörű kisvárosként (üdülőtelepülés)” tipizálható, míg Csepreg a „városi rangú település városi rang nélkül” kategóriájába került (BELUSZKY P. 2003, P. 433. ÉS 460.). Pirisi Gábor a települések szerepkörei mellett azok dinamizmusát is figyelembe vevő osztályozása szerint Bük „fejlett fürdőváros”, Csepreg pedig „közepesen fejlett mikrotérségi központ” (PIRISI G. 2009C, P. 319.).

3. BÜK ÉS CSEPREG TELEPÜLÉSFEJLŐDÉSÉNEK TERMÉSZETI ALAPJAI

3.1. Természeti adottságok

3.1.1. Geológiai felépítés

A Kárpát-medence geológiai fejlődése a miocén időszakig nem volt egységes, hanem térben és időben távoli, önálló szerkezeti egységek fejlődtek. Ezek az egységek a Tethys-óceán záródása közben horizontálisan több száz kilométert vándoroltak nyugat felé, és ennek eredményeképpen kerültek egymás szomszédságába (FÜLÖP J. 1989). A Répce-síknak – egyhangú felszíne ellenére – változatos a közettani felépítése. A Répce mentén ugyanis három különböző korú és eredetű szerkezeti egység érintkezik a mélyben:

- a) Soproni-hegységi (vagy Fertő menti),
- b) Kőszegi-hegységi (vagy Penninikum) és a
- c) Rába menti szerkezeti egységek (FÜLÖP J. 1990).

Közös vonásuk, hogy mindhárom szerkezeti elem az Ausztróalpi nagyszerkezeti egység része, azaz az Alpok folytatásának, legkeletibb elvégződésének tekinthetők. Hazánk határainál az Alpok vonulatai lealacsonyodnak, a Kisalföld alá süllyednek, és egészen a Rába vonaláig követhetők nyomon (5. ábra).

A Soproni-hegységi szerkezeti egység közeteinek kialakulása a paleozoikumban történt, amikor agyagos, homokos üledékek halmozódtak fel. A variszkuszi hegységképződés során (280-290 millió éve) átalakultak, majd gránit nyomult be a kristályos palák közé. Az alpi hegységképződés során ismételt metamorfózist szenvedtek el az összletek, majd a hegységképző mozgások miatt meggyűrődtek és a keletkezési helyüktől több 100 km-nyi távolságra északi irányba előrenyomuló takarókba rendeződtek. A Soproni-hegységi egység az ún. *alsó-kelet-alpi takarórendszer* része, nagyrészt csillámpala és gneisz alkotja, és hazánkban csak a Soproni-hegységben és Fertőrákos közelében bukkan a felszínre. A medencealjzatban kelet felé a Mosonmagyaróvár – Kapuvár – Szombathely irányában húzódó ún. *Répce-vonal*, dél felől pedig a Nagygeresd – Csepreg – Horvátzsidány vonal határolja (ZENTAI Z. 2000).

A Kőszegi-hegységi szerkezeti egység közetei jóval fiatalabbak, a középidőben itt húzódó Tethys medencében először sekélytengeri üledékek (homok, aleurolit), majd óceáni környezetben bázisos magmás kőzetek halmozódtak fel. Az alpi hegységképződés során az alsó kelet-alpi takarórendszer, illetve annak Soproni-hegységi szerkezeti egysége áttolódott felette és ennek hatására metamorfizálódtak az üledékek. A jelenlegi kőzetkifejlődés főként fillit, csillámpala és zöldpala, amely a felszínen a Kőszegi-hegységben és a

Vas-hegyen ismert, a felszín alatt észak felé Horvátzsidány – Csepreg – Bük vonalig terjed, itt a Soproni-hegységi szerkezeti egységgel érintkezik. Délkelet felé Pornóapáti – Szombathely – Bük vonaláig (Répcé-vonal) követhető, itt a Rába menti szerkezeti egységgel érintkezik, illetve ez alá bújik (ZENTAI Z. 2006).

A táj harmadik szerkezeti egysége a *Rába menti szerkezeti egység*, melynek felépítő kőzetei zömmel a paleozoikumból (ordovicium-szilur-devon; 500-360 millió év), ugyanabból az üledékgyűjtőből származnak. A Rába menti szerkezeti egység csak a felszín alatt fordul elő, ott a Rába- és a Répcé-vonal között, Szentgotthárdtól a Kisalföldig követhető nyomon. (FÜLÖP J. 1990).

A Rába menti szerkezeti egység átalakult kőzeteit kifejlődésük alapján öt formációba sorolják:

1. Nemeskoltai Homokkőpala Formáció
2. Mihályi Fillit Formáció
3. Sótonyi Metavulkanit Formáció
4. *Büki Dolomit Formáció*
5. Szentgotthárdi Fillit Formáció

A legidősebb képződmények (Nemeskoltai homokkőpala-formáció) még karbonátszegények és törmelékes jellegűek. A fő kifejlődést képviselő agyagos, márgás megjelenésű Mihályi fillitformációban nagyobb a karbonáttartalom. A legfiatalabb (350-405 millió év) devon korú – egyébként a gyógyvizet is tároló – *Büki Dolomit Formáció* már uralkodóan karbonátos kifejlődésű. A kőzetek a variszkuszi hegységképződés idején kismértékű átalakulást szenvedtek el, az alpi hegységképződés során takaróredőkbe rendeződtek, majd észak-északnyugati irányba mozogva a kréta-oligocén időszak között kerültek jelenlegi helyükre. (ZENTAI Z. 1997). Az előbbi szerkezeti egységek a Tethys bezáródása következtében kerültek a jelenlegi helyükre, majd a miocénben kialakuló egységes Kárpát-medence részeként fejlődtek tovább.

A *középső miocénben* egy keskeny tengerág nyomult északi irányba előntve a „Répce vidék” keleti szegélyét. Vize beszivárgott a már karsztosodott devon korú dolomit repedéseibe, és kitöltötte azt. Ennek a folyamatnak nagy jelentősége van a *Büki Dolomit Formáció* hidrogeológiai fejlődésében. A korszakban keletkezett lithotamniumos mészkő Bük térségében 50 m-nyi vastagságú réteget (Bük-2. kút) képeznek a mélyben, de nem valamennyi itteni kutatófúrás (pl.: Bük-1. és Bük-3.) tárta fel, ami arra enged következtetni, hogy a környék szigetekkel tagolt tengeri környezet volt (ZENTAI Z. 2000).

A *felső miocénben* a Kárpát-medencét a Pannon-tenger árasztotta el, amely elvesztette kapcsolatát a világtengerrel, ezért vize kiédesült. A felső pannonban a medence folyamatosan feltöltődött, a folyóvízi hordalékok (homok, kőzetliszt) váltak uralkodóvá. A Pannon-beltől üledékei Bük térségében csaknem 1000 m vastagságúak. A tó feltöltődése 7-8 millió éve, a *pliocénben* következett be, azóta szárazulat a terület. Az egyre kisebb vízhozamú folyók hordalékszállító képessége lecsökkent, az általuk szállított homok egy része nagy vastagságban vidékünkön halmozódott fel. (ÁDÁM L. – MAROSI S. 1975). A homokkal borított térség az alpi mozgások miatt megsüllyedt, és egy lokális süllyedékekkel behálózott medencealakulattá vált.

A hegységi szakaszukból kilépő folyók (Ős-Gyöngyös, Ős-Répcé stb.) lefolyási viszonyai drasztikusan megváltoztak, és durva, osztályozatlan kavicsanyaguk lerakásával megkezdték a Kisalföld délnyugati peremterületének, azaz a későbbi Sopron–Vasi- síkságnak a feltöltését. Mindezt a pleisztocénben

keletkezett lösz fedí le, így a neogén rétegek összvastagsága 10-50 métert is eléri Bük és Csepreg térségében, kitűnő közettani alapot képezve a jó minőségű talajtakaró képződéséhez (ZENTAI Z. 1997).

3.1.2. Domborzati viszonyok

A Répce-sík jelenlegi formakincse, akárcsak az őt magában foglaló Sopron–Vasi-síkság egésze több külső erő együttes hatásaként jött létre, amelyek közül a legfontosabb tényező a vízfolyások – a Répce, a Gyöngyös, az Ikva és a Pinka – felszínformálása.

A mai Répce vidéken a *pleisztocén* elején megjelent Ős-Gyöngyös építette fel kavicstakaróját, majd a Répce többszöri mederváltás után a pleisztocén végén vette fel mai irányát, és vette át a térségben a fő felszínformáló szerepet. Bevágódott a Gyöngyös itteni kavicstakarójába, és ennek eredményeképpen a mai táj kétféle domborzattípust mutat a Boldogasszony-patak két partján.

A vízfolyás völgyétől nyugatra a már említett Répcevistől Csepregen át Hegyfaluiig tartó dombsor egy szakasza található, amely 50-60 m relatív átlagmagassággal emelkedik ki környezetéből. Előterében a Gyöngyös egykori kavicsplatójába bevágódó egykori Répce-medrek mára derázis vagy eróziós-derázis völgyekké alakultak. Csepreg közigazgatási területe éppen ebben az átmeneti zónában található: a település egyik része a dombsorhoz (helyi elnevezéssel: a „Csepregi hegy”), míg másik már a sík vidékhez tartozik. A pataktól nyugatra – Bük irányában – egyhangú, feltöltött síkság terül el, és formakincsével már a Kisalföld felé teremt átmenetet (LOVÁSZ GY. 2003). A fürdőváros teljes egészében ezen a térszínen terül el.

A Répce-sík köszönhető tehát, hogy a formákban amúgy szegény kistáj gazdag nagyformákban, elsősorban a széles, lapos völgyközi hátakban és a közöttük elterülő feltöltött völgytalpakban, egykori medrek maradványaiban, rossz lefolyású vizenyős területekben. Ezeket a folyó egykori mederváltásai, eróziós tevékenysége alakította ki, de a tömegmozgások a későbbiekben szelídítették kontúrjait, mérsékelték reliefjét. A pleisztocén száraz periglaciális éghajlatán a táj felszínére lösztakaró hullott, amely a *holocén* viszonylag csapadékos éghajlatán agyagosodott, vályoggá alakult (ZENTAI Z. 2000).

3.1.3. Éghajlat

A Répce-sík éghajlata hazánk egészéhez hasonlóan nedves kontinentális, de azon belül sajátos tulajdonságai is vannak, mivel klímáját kettős hatás éri. Érvényesül a Nyugat-Dunántúlra jellemző atlanti hatás, ami elsősorban az országos átlag alatti évi középhőmérsékletében (9,5 °C), évi közepes hőingásában (21,7 °C) és napfénytartamában (1850-1900 óra) nyilvánul meg (ÁDÁM L. – MAROSI S. 1975). Nyáron 710-730, télen 185 óra körüli a napsütés. Ugyanakkor érezteti hatását a Kisalföld medence jellege is, és ennek köszönhető a szomszédos Alpokaljánál fokozottabb párolgás és alacsonyabb csapadékösszeg (650 mm), amelyből a tenyészidőszakra 380-410 mm jut. Átlagosan évente nyugaton 35-38, keleten 32-35 napon keresztül a talajt összefüggő hótakaró borítja, amelynek átlagos vastagsága 20-22 cm (DÖVÉNYI Z. 2010).

Nagy általánosságban úgy jellemezhető a térség klímája, hogy a Répcse mente a csapadékos Dunántúl egyik legrázább területe. Ezt mutatja az, hogy ariditási indexe 1 feletti, 1,05-1,08 között váltakozik. Az uralkodó szélirányok az északnyugati és az északi, mivel az Atlanti-óceán felől érkező nyugati szelek a Kárpát-medence belsejébe a hegyszorosokon keresztül (pl.: Dévényi-kapu) jutnak be. A Kisalföldön szétterülő légtömegek áramlási iránya módosul, és a Répcse mentét a fentebb megnevezett irányokból érik el (ZENTAI Z. 2000). A kistájon gyakori a szélmozgás, amelyek átlagos sebessége 3,5 m/s közötti. A Répcse-sík egésze, így az ott fekvő Bük és Csepreg területe éghajlati szempontból a mezőgazdasági kultúrának, ezen belül a kevésbé hőigényes zöldségfélék termesztésének kedvez.

3.1.4. Vízrajz

3.1.4.1. Felszín alatti vizek

A felszín alatti vizek közül a *talajvizet* a felszín közeli – 2-4 m mélyen fekvő – kavicsrétegek szolgáltatják, és mennyisége elsősorban a Répcsetől való távolságtól függ. A folyó mentén bőséges (5-7 l/s/km²), attól távolodva 1 l/s/km² alá csökken a mennyisége, növekszik a szulfát- és nátriumtartalma, jelentős a nitrátszennyezettsége. Utóbbi probléma elsősorban Csepreget érinti, Büköt nem. A talajvíz kemény, Bükön és Csepreg 15-25 nk° között váltakozik az értéke (DÖVÉNYI Z. 2010). A különböző – dombsági és síksági – térszínek találkozásánál, Csepreg nyugati határában több helyütt a vízzáró rétegek elérik a felszínt, és ott a rétegvizek kristálytisztá forrásokként törnek elő. A Parkerdő bejáratánál a Sajbók-forrás, a szőlőhegy alatt a Benekút, a Kincsedő-domb alatt a Szaki-forrás és a Kecsekút a horvátzsidányi erdőszélen adja hűs, üdítő vizét.

Mivel a kavicsrétegek jó víztározók, a térség jelentős *rétegvíz* készlettel rendelkezik, amely a lakosság ellátásában egyre nagyobb szerepet játszik, ezért kiemelten védendő érték. Az artézi kutak többsége 100-200 m közötti mélységből a felső pannon homokos rétegsorából táplálkozik, vízhozamuk tekintélyes, több száz l/min (DÖVÉNYI Z. 2010). Bük és Csepreg vezetékes ivóvízhálózatát már teljes egészében a területükön fúrt artézi kutakból táplálják. A felszín alatti vizek, egyúttal a rétegvizek közül a legnagyobb gazdasági értéke a Bük határában feltárt *gyógyhatású hévíznek* van. 1957 őszen szénhidrogén-kutatás céljából végeztek fúrásokat a mai fürdőtelep helyén, de mivel „csak” termálvizet találtak, a kutat egy cementdugóval elfojtották. Kutatófúrásokat nem csak Bük közigazgatási területén végeztek, hanem csaknem valamennyi környékbeli településen, és szinte mindegyik helyszínen találtak is a bükihez hasonló vizet. A szomszédos Bő kútja például néhány héttel korábbi, mint a büki, de Csepreg területén is találtak hévizet. Ezen kutak sorsa ugyanaz lett, mint a bükié: lezárták őket. Az, hogy egyedül a büki kutat nyitották meg és itt létesült közfürdő, tehát az nem (csak) a büki víz egyediségén, hanem legalább annyira a helyiek lobbitevékenységén múlt.

A büki termálvíz 840-1282 m közötti mélységből, a devon időszakos Büki Dolomit Formációból származik, és tulajdonképpen egy miocén korban tengerparti karsztsíkságon létrejött, szén-dioxidban gazdag karsztvíz (ZENTAI Z. 1997). A karsztfelszínt fiatalabb rétegek fedték el, ez az ún. paleokarszt. Mivel a

hévigtározó rendszer felett kb. 1000 m vastagságú agyagos – azaz vízzáró – összlet helyezkedik el, a felszínről, illetve a pannon rétegekből aligha kap utánpótlást. A növekvő termálvíz-igényt ma már négy kút elégíti ki, de közülük a harmadik és a negyedik már nem a devon dolomitot csapolja meg, hanem 650-750 m mélységben a pannon rétegeket, és szolgáltat 42 °C-os ásványvizet. A büki hévíz a nátrium-kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos szénsavas vizek csoportjába tartozik, fürdőkúra formájában mozgásszervi panaszokra, ivókúra alkalmazásával pedig elsősorban gyomorbántalmak ellen alkalmazható sikeresen. Gyógyhatásának tudományos kutatását 1963-ban kezdték meg, és a kedvező vegyelemzési és alkalmazási tapasztalatok alapján az egészségügyi miniszter 1965-ben gyógyvízzé minősítette (NÉMETH I. 1997).

3.1.4.2. Felszíni vizek

A Répce-sík teljes egészében a névadó folyó vízgyűjtőjéhez tartozik. A mintegy 120 km hosszú Répce Ausztriában a Bucklige Welt hegyvidék déli lejtőin kb. 700-800 m tengerszint feletti magasságban több forráságból ered. Közülük a legnagyobb két patak, a Spratzbach és a Thalbach az alsó-ausztriai Blumaunál egyesül, és innen nevezik a vízfolyást *Rabnitz*-nak, tehát Répcének. A mintegy 40 km-es ausztriai útja közben több patakot felvesz, köztük a mai Ausztria területén a Stoob (magyarul: Csáva) a legnagyobb. A történelmi Magyarországra Répcekarolynál (ma: Karl, Ausztria), napjainkban Zsiránál lép magyar területre, és itt 1818-ban két ágra terelték: az akkor kiásott délnyugati Kis-Répcére („Ásás”) és a délkeleti eredeti fő ágra, az Öreg-Répcére. Az Öreg-Répcé a mellette felépült malmoknak adott energiát, míg a másik ág, az Ásás elősegítette az árvizek gyors lefolyását. Az 1978-ban végzett mederszabályozás óta csak az Ásásban folyik víz, az Öreg-Répcét megszüntették, az Bükig holtmeder lett.

A Répce a magyar területen is több kisebb patak vizét veszi fel.⁶ Ezen kívül számos mesterséges belvízelvezető csatorna – helyi elnevezésükön ásás – hálózza be a tájat (pl. Szakonyi övcsatorna, Répceszentgyörgy és Nagygeresd között vezető Répce árapasztó-csatorna stb.) Az Öreg-Répcéág Csepreg holtágként keletről, Büköt pedig – immár élő folyóként – nyugatról kíséri végig, a belterületet egyik településnél sem érinti. Vele ellentétben a legnagyobb „Ásás”, a Kis-Répcé (büki szakaszán „Büki övcsatorná”-nak is nevezik) Csepreg belterületén áthalad, itt a folyó fő ágát képezi, majd Bük külterületére érve Közép-, és Alsó-Bük között összefolyik a régi ággal, és innen jórészt az eredeti, szabályozatlan medrében folytatja útját tovább. A csepregi Alsóváros belterületén vezet végig a középkortól létező, jelenleg többnyire a belterületi csapadékot összegyűjtő Pákác árok, amely a város elhagyva a Boldogasszony-patakba ömlik. A Répce viszonylag kis folyó, de vízjárása szeszélyes, a kis- és a nagyvízi vízhozam közötti különbsége akár 160-szoros is lehet (Répcevisnél: KQ: 0,44m³/s, NQ: 72 m³/s). (DÖVÉNYI Z. 2010., p. 375.)

Hazai területre érve a folyó esése gyorsan csökken, ezért a hegyvidéki vízgyűjtőre zúduló bőséges tavaszi csapadék – gyakran a hóolvadással tetézve – többször okozott árvizet a történelmi időkben is, utoljára 1965-ben. Akkor Bük és Csepreg lakott területének egy része is víz alá került. Az árvízveszélyt csökkentendő Bük és Csepreg védelmére 1975-ben mintegy 5 km hosszú töltésrendszert építettek meg

⁶ Jobbról a Boldogasszony-, az Ablánc (ezt Büknél)-, a Fenyves-, a Kőrös- és a Peresztég-patakokat, míg balról a Pós-, a Metőc- és a Kocsod-patakokat (SZABÓ J. 1977; ZENTAI Z. 2000).

ármentesítő csatornával. 1978-ban ide kötötték be az Öreg-Répcse megszüntetett medrét is a Répcse ma már jórészt mesterségesen szabályozott, töltésekkel védett mederben folyik. A szabályozással az ártéri erdők, a vizenyős rétek és legelők gyakorlatilag eltűntek, és csak a régi medrek mentén elbontott malmok maradványai, romos turbinák jelzik egykori vadvíz jellegét. A Répcse vizét a malmok megszüntetésével energiafejlesztésre nem használják, halászati szempontból sincs jelentősége. A mezőgazdasági nagyüzemek azonban legelők, rétek és szántóföldek öntözésére kiválóan hasznosítják. Az Öreg-Répcse árterének és az azt kísérő erodálódott kavicsteraszs peremén helyezkednek el a mai települések, Csepreg a jobb, Bük pedig a bal partján, egyaránt kb. 3-3 km hosszan a folyó mentén elnyúlva.

A táj viszonylag szegény, a két kisváros viszont gazdag *állóvizek*ben. Bük és Csepreg területén is csak mesterséges tavak találhatók. Bükön a legnagyobb az egykor kavicsbánya felhagyásával és rekultivációjával kialakított 5,5 ha-os bányató, ahol 2013-ban egy szabadidőcentrum, a Napsugár Játzópark nyitotta meg kapuit. A második legnagyobb a sporttelep mellett, a Feiglstock család tulajdonában és működtetésében álló egykori téglagyár agyaglelőhelyén kialakult tó, amelynek nagy részét betemették, és megmaradt 1,2 ha-os területe horgásztóként szolgál. A régi elnevezése „Béni-tó”, a Feiglstock család egyik tagjának, a téglagyár néhai igazgatójának keresztnévéről származik. Több kisebb tavacska építettek ki a Bükfürdő városrészen létesített golfpályán is, amelynek így kialakult vízrendszere különleges ökotóp, számos madárfaj állandó vagy ideiglenes otthona. Erről az adottságáról nevezték el az egész golfpályát „Birdland”-nak („Madárország”). Készen van már annak a Bük, Bő és Gőr települések között kiépítendő jóléti hasznosítású (horgászat, fürdőzés, vízi sportok) tározónak a medre is, amelyet a Répcse vízával táplálnának, és maximális állandó vízfelülete 150 ha, a legnagyobb lenne a Nyugat-Dunántúlon.

Csepregben három nagyobb állóvíz található, mindhárom horgászat céljára szolgál. A legnagyobb a „TSZ-tó” (21 ha), amelyet a Boldogasszony patak felduzzasztásával hozott létre a csepregi Győzelem TSZ (innen a tó neve) a „Csepregi hegy” előterében. Jelentős vízfelülete és fekvése miatt Csepreg egyik legkedveltebb turisztikai célpontja, ahol a horgászturizmus mellett a város gyümölcs- és borkultúrája is tanulmányozható a gazdák a partjától induló lejtőkre épített pincéiben, hétvégi házaiban. A második legnagyobb csepregi tó az alsóváros határában a szintén a Boldogasszony patak felduzzasztásával kialakított Boldogasszony-tó, Téglagyári-tó (3,5 ha) közvetlenül a város beépített területe mellett, a csepregi téglagyár volt agyaglelőhelyén helyezkedik el.

3.1.5. Talajföldrajz

A Répcse-sík talajképző folyamatait elsősorban a klimatikus, földtani és hidrográfiai tényezők irányították. Mivel a kistáj éghajlatát a kiegyenlített hőmérséklet és a bőséges, de nem szélsőségesen magas csapadékmennyiség jellemzi, a felszíni talajképző kőzet a többé-kevésbé kilúgozott lösz, illetve vályog. Ezek a körülmények az erdőtalaj-képződésnek kedveznek.

A Répcsetől délre *agyagbemosódásos barna erdőtalaj* uralkodik. Ez a talajtípus jellemző Csepreg területének Kőszegi-hegység felé eső részére, a várost nyugatról és délről kísérő dombsor – a „Csepregi hegy” – teljes egészére. A folyótól északra, a bal parti teraszokon egyre inkább érvényesül a Kisalföld

kontinentális klímahatása, növekszik a hőmérséklet és a hóingás, fokozódik a párolgás, ugyanakkor a fönhatás következtében csökken a csapadék mennyisége. Ezen a területen a laza szerkezetű, kiváló termőképességű *csernozjom barna erdőtalaj* a meghatározó. Ez jellemzi Csepreg északi részét, továbbá a büki határ csaknem egészét (GYURÁ CZ F. 2000). Közvetlenül a Répce mellett egy keskeny sávban *réti öntéstalajok* fordulnak elő. Mechanikai összetételük vályog, vízgazdálkodásuk kedvező (int. 75-105 %), emiatt a mezőgazdasági termelésben kb. 80 %-ukat szántónak, 20 %-át pedig rét-legelőként hasznosítják, de a XIX-XX. századi iparosítás időszakában erre települtek a Répcét végigkísérő téglagyárak Répcevistől Csepregen és Bükön át egészen Csérig.

3.1.6. Növény- és állatvilág

Valamennyi természetföldrajzi tényező együttesen képviselteti magát a táj *természetes növényzetének* arculati meghatározásában. Mivel a táj természeti adottságai folytán felettebb alkalmas mezőgazdasági művelésre, a természetes növénytakaró már csak foltokban lelhető fel. A terület növényvilága alapján a Magyar Flóratartomány (Pannonicum) alpesi flóraidékének vasi részén fekszik, növényzetében pannóniai és nyugati elemek keverednek mediterrán fajtákkal. Hasonlóan átmeneti típust képvisel az *állatvilága* alapján, hiszen az Alpokalja (Noricum) faunakörzethez tartozik (ZENTAI Z. 2000). A növény- és állatvilág szerint a Répce mentén hat féle élőhely típus különíthető el, amelyből négy természeti környezet, kettő már alapvetően antropogén erők formálta mesterséges életközösség (6. ábra).

1) Mocsár- és láprétek:

A Répce mente fátlan élőhelyei leggyakrabban mocsár-és láprétek. Közös jellemzőjük, hogy a víz jelenléte alakítja élővilágukat. A mocsárrétek vize oxigénben gazdagabb, míg a láprétekre mindig az oxigénszegény, pangó vizek a jellemzőek. Az élőhely jellegzetes védett növénye a *buglyos szegfű*. A kiszáradó láprétek jellemzője, hogy a talajvíz már nyár elején a talajfelszín alá süllyed, így tőzegképződés nem játszódik le.

A mocsár- és kaszálóréteken fajokban gazdag madárvilág él, közülük a *bíbic*, *cankó*, *szalonka* a legismertebb. Bükön és Csepregen ebből az élőhely-típusból nincs nagy terület, mivel a folyószabályozások éppen ezt a szakaszt érintették.

2) Ligeterdők:

A *puhafás és keményfás ligeterdők* Magyarország leginkább megfogyatkozott természetes élőhelyi közé tartoznak. A puhafás, fűz-nyár ligetek nagyobb állományai a folyó két partján szalagszerűen, keskeny sávban kísérik a Répcét. A ligeteredő-maradványok lombkoronaszintjének leggyakoribb fája a *fehér fűz*, de kisebb csoportokban *nyárfa*, *szil* is megfigyelhető. A lágyszárú vegetációjából a *tavaszi tőzike* az egész kistáj szimbóluma, néhol olyan óriási tömegben virágozik, hogy turisták is felkeresik (pl. Csáfordjánosfai erdő).

A magasabb térszíneken valaha a tölgy-kőris-szil ligetek voltak a jellemzőek. A *kocsányos tölgy* mellett a *magas- és magyar kőris*, az *enyves éger* és a *gyertyán* is megjelenik. Ahogy neve is mutatja, ebbe a

csoportba tartozik a Bük belterületéhez közelebb eső, de közigazgatásilag Csepreghez tartozó az Egres (erge = vizes mocsaras terület). (GYURÁ CZ J. – KESZEI B. 2013)

3) Folyóvizek, árkok és parkjaik:

A Répce parti zónájában kisebb nádasok és jóval kiterjedtebb sásos élőhelyek a jellemzőek. A gyorsabb folyású szakaszainak védett hala a *sujtásos kiusz*, ugyanitt gyakori hal a *paduc* és a nyúldomolykó.

A patakok, bányatavak függőleges partfalaiban készítik kultüregüket a *gyurgyalagok*. A Répcén sokfelé többhelyütt előforduló emlős a *vidra* és a *hód* (GYURÁ CZ J. – KESZEI B. 2013).

4) Cseres-tölgyes erdők:

Csepreg és Gőr közötti dombvonulatot még az eredeti – a holocén kor atlantikus klímaperiódusától, azaz mintegy 7500 éve – zonális cseres-tölgyes erdő borítja, de a bal parton az egykor sűrű – és a Rába mentén folytatódva egészen a Bakonyig húzódó – erdőségeket már több ezer éve szántóföldek váltották fel. Jelenleg csak a kőszegi Alsóerdővel alkot egységes, összefüggő állomány Ennek az összefüggő erdőnek az ösztterülete 6500 ha, aminek fele Kőszegen, egynegyede, pontosan 1327 ha Csepreg területén található. Bükön alig van erdő, ösztterülete nincs a csepreginek egytizede sem (125 ha).

A csepregi erdők óriási természeti erőforrást, potenciált jelentenek, hasznosításuk többnyire fakitermeléssel és vadgazdálkodással (*őz, szarvas, vaddisznó, nyúl* stb.) történik, de több mint három évtizede jóléti erdőt is kialakítottak belőlük. A szőlőhegyeket érintő utakkal átszelt, többek közt a Sajbók-forrást is magába foglaló 40 ha-os Csepregi Parkerdőt 1980-ban adták át a közönségnek (WELLNER L. 1981).

5) Települések:

A Répce mentére az aprófalvas településszerkezet a jellemző. A korábban alapvetően fésűs, ma családi házas beépítésű emberi lakóhelyek, amelyeket a település szerkezete, a kulturális múlt és jelen, illetve a korábbi vagy még fennálló háztáji művelés és életforma együttesen határoz meg. Az ide tartozó, belterületeken található kertek, gyümölcsösök, szőlő és bogyós kultúrák, udvarok, épületek együtt jellegzetes növény- és állatközösségek életfeltételeit tartják fenn.

Ebbe az élőhelytípusba sorolandók a falvak belterületein található ipari, agrár- és kereskedelmi létesítmények, faluszerű városok. Számos eltérő altípust különíthetünk el, pl. a gyümölcsösök, a kerítések, sövények, a belső utak vegetációja stb. eltérő növényegyüttesei. A települések változatos környezetéhez sok állatfaj alkalmazkodott, különösen a madárvilág egyes fajai: *fekete rigó, füstifecske a házi veréb* vagy a *fehér gólya* (GYURÁ CZ J. – KESZEI B. 2013). Bük belterülete – jóval kisebb ösztterülete ellenére – mintegy másfélszer nagyobb, mint Csepregé (407,8, illetve 265,1 ha) (DÁVID J. – FECSE R. I. (2006, P. 7.).

6) Szántóföldek:

A szántóföldek közös jellemzői: egyéves (*gabona, mák, repce*) vagy többéves (*lucerna, lóhere*) kultúrák vagy learatott helyük, rendszeresen szántott területek. Az utóbbi évtizedekben a nagyobb terméshozamok elérése érdekében a növénytermesztés intenzívebbé vált. A szántóföldek bőséges táplálékot, a faszorok biztonságos búvóhelyet nyújtanak az itt élő állatoknak. Ebben az életközösségben különösen az emlősök faj és egyedszáma magas, úgymint *mezei pocok, mezei hörcsög, mezei nyúl* és az *őz*.

A szántóföldek Bükön és Csepregben egyaránt kiválóak, a legjobbak a Répce mentén, az erdők mellett ez a legrégebb óta kiaknázott élőhely típus, ennek megfelelően a települési életközösségek után a leginkább átalakított is (GYURÁ CZ J. – KESZEI B. 2013).

3.2. A természeti adottságok hatása Bük és Csepreg települési szféráira

A települések helyválasztása, élete, fejlődése, terjeszkedése, vagy éppen stagnálása és elhalása sok esetben még napjainkban is jelentős mértékben függ a természeti adottságoktól. A természeti környezet időben stabil és instabil tényezők integrált egésze. A geológiai felépítés, a talaj, a valamint a domborzat orográfiai sajátosságai, egy adott mikrorégióban emberi léptékkal számolva stabilnak tekinthetők. A klimatikus, hidrológiai és növényzeti viszonyok azonban már évszakonként is módosulnak. Ezen instabil tényezőknek az ismerete sok esetben még fontosabbak, ugyanis hatásmechanizmusuk a települések életére sokkal összetettebb. A komplex természeti környezeti viszonyok alapos ismerete és településtervezési célú értékelése legfőképpen város esztétikai, környezetvédelmi és műszaki kérdések megoldásában, valamint a különböző létesítmények optimális térbeli elhelyezésében nyújt jól felhasználható információkat. A település valamennyi szférája fizikai kapcsolatban van a természeti környezetével, ami a fekvés tényéből következik. Bük és Csepreg történeti fejlődésének és térbeli állapotának természeti alapjait a Tóth József-féle tetraéder modell, illetve a már bevezetett helyi és helyzeti energia fogalom pá r segítségével elemezzük.

A helyi és helyzeti energiáknak számos, a fejlődést elősegítő típusát különböztetjük meg. Problémát jelent, hogy a társadalmi fejlettség különböző fokán más-más tényező lehet előnyös vagy hátrányos, illetve ugyanazon szintjén belül is a település szerepköre szerint lehet előnyös, közömbös vagy esetleg hátrányos. Például a településfejlődés bizonyos szintjén az olyan pontok helyi energiája nő meg jelentősen, amelyről sokféle termelőtevékenység folytatható. Később a területi munkamegosztás erősödésével egyes korábbi előnyök semlegessé, vagy éppen hátrányokká válnak. A helyi energiák tehát minden esetben kapcsolatban állnak a természeti környezet bizonyos, a település számára előnyös (vagy hátrányos) adottságával. A helyzeti energiáknak két típusa különböztethető meg: helyzeti energiák közvetlenül felismerhető természeti földrajzi alappal, illetve ilyen alap nélkül.

A települések, kistérségek fejlesztéséért felelős személyeknek ma is ismerniük kell a közvetlen környezetükben érvényesülő helyi és helyzeti energiákat, ugyanis ezek nélkül megfelelő fejlesztési koncepciót, jövőképet kidolgozni nem lehet. A természeti adottságokból származó erősebb és gyengébb energiákat a vonzerőleltárban fel kell sorolni, a településfejlesztési tervekbe be kell építeni (GYENIZSE P. – LOVÁ SZ GY. – TÓTH J. 2011). Ezért tartjuk fontosnak a két település párhuzamba állításakor a fejlődési tényezők természeti alapjainak az értékelését (6. táblázat).

Geológiai adottságok: mindkét város valamennyi szférájának fejlődésére jótékony hatást fejt ki, helyi és helyzeti energiákat egyaránt jelent. A geológiai felépítésből adódóan kinyerhető nagy mennyiségű ásványkincsek Bükön és Csepregen egyaránt a homok és az agyag, amelyeket évszázadok óta termelnek ki, de a dualizmus időszakától nem csak a helyi, hanem más települések lakói is használják közvetlenül vagy feldolgozottan (pl. tégl a formájában) építőanyagként, ezért nem csak helyi, hanem helyzeti energiákat is

gerjesztett felhasználásuk. Tekintettel arra, hogy ezeket az ásványkincseket gyárok dolgozták fel, azok jelentős ipari munkaerőt foglalkoztattak, termékeik pedig a köz- és magánépületek nagy részébe beépítésre kerültek, ez az adottság mindkét helység társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szféráját egyaránt gazdagították. Geológiai potenciál a büki hévizet tároló Büki Dolomit Formáció, amelynek feltárása, turisztikai hasznosítása teljesen új fejlődési pályára állította a kitermelésének otthont adó várost, Büköt.

Morfológiai adottságok: ez a természeti adottság gerjeszt leggyakrabban nem csak helyi, hanem helyzeti energiákat is, hiszen a felszíni tényezőktől függ leginkább a település fekvése. Csepreg két alapvetően eltérő térszintípus – dombság és síkság – határán fekszik, szemben Bükkel, amely egynemű síksági település. Ezért a morfológiai adottságok Csepregben helyi energiákat szabadítottak fel: a domboldal sajátos természetes és mesterséges (előállított) erőforrásainak – erdő- és vadgazdálkodás, szőlő- és gyümölcsstermesztés – kiaknázása a helyi közösség gazdasági és társadalmi állapotát és fejlődését mind a mai napig erőteljesen és pozitívan befolyásolja. Az eltérő tájak találkozása rendszerint helyzeti energiákat is felszabadít, hiszen a legtöbb vásáros hely ilyen határfelületeken alakult és fejlődött ki, például Csepreg is.

Bükön a homogén térszín miatt ezek az adottságok nem jelentkezik, a síksági pozíció pedig semleges hatású tényező a település társadalmi-gazdasági fejlődésében. Az infrastrukturális szférára gyakorolt morfológiai hatásoknál viszont már megfordul a helyzet, hiszen a tagolt térszínen bármilyen infrastruktúra építése többletköltséggel jár, mint a sík térszíneken. Ez értelemszerűen Csepregen jelent problémát, ahol éppen a turisztikai bemutatásra leginkább méltó szőlőhegy alapvető közművekkel való ellátása is komoly műszaki, pénzügyi gondokat is okoz a városnak.

Klimatológiai adottságok: mivel nem csak a két város, hanem az egész ország kis területű ahhoz, hogy számottevő éghajlati különbségek alakuljanak ki, Bük és Csepreg klímája sem tartalmaz olyan fokú negatív vagy pozitív eltérést, amely döntően befolyásolná a társadalmi vagy az infrastrukturális szférát. A gazdasági életre azért fejt ki pozitív hatást a kiegyenlített nedves kontinentális klíma, hiszen egyaránt alkalmas extenzív és intenzív mezőgazdasági művelésre, amely évszázadokig meghatározta Bük és Csepreg gazdasági helyzetét és szerkezetét. A csepregi dombsor déli kitettségű lejtőinek pozitív hőmérsékleti mikroklimája tette lehetővé a helyi szőlő- és borkultúra kialakulását és megőrzését, amivel már a középkori Csepreg hírnevet szerzett magának Közép-Európa piacain. Az éghajlat kontinentális és óceáni hatásainak kedvező kombinációja (meleg nyár, de viszonylag enyhe tél) révén kedvez a turizmusnak, nem csak a fürdőkultúrának, hanem az egyéb szabadterei, különösen napjainkban divatos aktív pihenési formák (pl. kerékpározás, nordic walking stb.) egész éves üzéséhez.

Hidrológiai adottságok: mindkét település fejlődése vonatkozásában a hidrológiai tényezők a legfontosabb természeti adottságok közé tartoznak, és ez igaz a felszíni és a felszín alatti vizekre egyaránt. A felszíni vizek közül a Répce és alluviuma természeti erőforrásainak sokszínűsége (ivóvíz, halállomány, energiaforrás) az évszázadok során elsősorban a helyi társadalom igényeit elégítette ki mindkét Bükön és Csepregen, így a helyi energiák egy csoportjának természeti alapjait képezték. A folyó árvízmentes teraszai viszont mindkét fajta energiát felszabadítanak, hiszen nem csak a megtelepedést (helyi energia), hanem a térségen átvezető közlekedési útvonalak vonalvezetését is meghatározzák (helyzeti energia). A folyó menti fekvés a számos

előnye mellett kockázatokat is rejt magában, leginkább a folyamatos árvízveszélyt, amelyek sokszor fenyegették vagy pusztították mindkét város javait. A Répce eddigi utolsó nagy és pusztító áradása 1965-ben volt, és utána olyan szabályozási munkálatokat végeztek rajta, hogy szinte kizárt, hogy Bük és Csepreg lakott területeit ismét veszélyeztesse. Azzal viszont, hogy a Répce ezen a szakaszán már jórészt mesterséges mederben folyik, nem csak az árvízveszély csökkent, hanem a folyó biodiverzitása is, és jelenleg sem Bük, sem Csepreg a hobbihorgászat kivételével semmilyen formában nem hasznosítja azt a vízfolyást, amellyel évszázadokon keresztül szinte összeforrott a helyi közösség. Ugyanez igaz az állóvizekre is. Tervezett, de még nem kiaknázott lehetőséget jelent a Répce tervezett Bő – Bük – Gőr árvízi tározó kialakítása, majd jóléti tározóvá alakítása, amely teljesen új dimenzióba helyezné nem csak az illető települések árvízvédelmét, hanem az egész térség turizmusát is, tehát a Répce még tartogat további fejlesztési lehetőségeket, azaz „lappangó” helyzeti energiákat is.

A felszín alatti vizek közül a talajvíz az öntözésben, a rétegvíz egy része pedig az ivóvíz ellátásban helyi igényeket elégít ki, de a büki gyógyvíz hasznosítására már komplex turisztikai ágazat épült Bükön, ami tehát felszabadult helyzeti energiát jelent, míg a környékbeli településeknél csak szunnyadó potenciált.

Pedológiai adottságok: a talajtani tényezők tipikusan a helyi közösség számára hasznosíthatók. Bük és Csepreg talajai termékenyek, évszázadokon keresztül a virágzó helyi primer szektor biztos természeti alapját képezték. A II. világháború után a mezőgazdaság kollektivizálásával az agrárkeresők száma és aránya, ahogy országszerte úgy Bükön és Csepregen is lecsökkent, ami oda vezetett, hogy az 1970-es évekre megszűnt a paraszti osztály. Így a mezőgazdaság, illetve annak egyik legfontosabb természeti alapja, a talaj immár nem jelent különösebben semmiféle hatást, a javait – köztük élelmiszereit is – immár a globális piacról beszerző helyi társadalom számára. Az infrastrukturális szférára gyakorolt hatása azért még van a pedoszférára, hiszen ahogy korábban kézenfekvő volt belőle (sár), most viszonylag könnyű rá építkezni (könnyen munkálható, ugyanakkor stabil szerkezetű).

Biológiai adottságok: a vízfolyások növény- és állatvilága napjainkban sem Bük, sem Csepreg egyetlen települési szférájára sem gyakorol érdemleges hatást, ezt az erőforrást gyakorlatilag nem hasznosítják. A többféle térszín találkozásából is adódóan sokszínű szárazföldi flóra és fauna viszont Csepreg gazdasági és társadalmi életében jelentős szerepet tölt be. Különösen az erdei életközösség értékes ebből a szempontból, amelyből az erdő-, és vadgazdálkodás (gazdasági szféra) mellett annak kulturális (vadászati hagyomány) és rekreációs (jóléti erdő) velejárási is szerves részei a város múltjának, jelenének, fejlesztésével pedig akár a jövőjének is. Büknek sokkal kisebb a területe, az inkább egyneműbb (nincs például erdeje), a természetes élőhelyeket már felszámolt, erősen átalakított kultúrtáj. Itt a természeti szféra teljesen a turizmus szolgálatába állt, az fontos belőle, ami a vendégek kényelmét, érdeklődését szolgálja. A rétek helyett parkok, az erdei vagy mezei ösvények helyett a vidék élővilágát a város központjában bemutató tanösvény jól mutatja ezt az irányt.

Bük és Csepreg természeti adottságainak jellemezését, az egyes települési szféráira kifejtett hatásainak elemzését összefoglalva megállapítható, hogy mindkét város gazdasági, társadalmi szempontból is egy kiváló lakóhely. Ezt fogalmazta meg sommásan a XVIII. század végén Vályi András, amikor azt írta Bükéről és Csepregéről, hogy „*első Osztálybéliék*”, és a XIX. század közepén Fényes Elek, – igaz a „Csepreg”

címszónál, de Bükre is igaz (volt) – hogy „*a természetnek minden javaival megáldva.*” Ma sem mondhatnánk mást és fejezhetnénk ki egyszerűbben. Annak ellenére, hogy a természeti tényezők többségében Csepreg jobb lehetőségekkel bír, az egyetlen, amiben Bük előnyt szerzett – a termálvíz turisztikai célú felhasználása – viszont olyan helyzeti energiaként szabadult fel, hogy az teljesen elhomályosítja, felülírja Csepreg többségében jobb, de csak helyi energiákat mozgósító természeti potenciálját. Ez a momentum fél évszázada történt, de azóta sem múlt el, a pillanattól folyamat lett, hatása jelenleg is érződik mindkét településen. Az nem kérdés, hogy Bükre ez pozitív hatást fejt ki, de az már igen, hogy ez Csepregre is igaz-e? Használ-e Csepregnek a büki turizmus? Kitűnő természeti adottságai kiegészíthetik-e a fürdőváros erős turizmusának kínálatát vagy háttérbe szorul mögötte?

4. BÜK ÉS CSEPREG TELEPÜLÉSFEJLŐDÉSÉNEK TÁRSADALMI ALAPJAI

4.1. Történeti földrajzi áttekintés – kronologikus (időbeli) aspektus

4.1.1. Óskori és ókori településnyomok a Répce vidéken

A természeti adottságok szerint Bük, Csepreg és a számukra otthont adó kistáj, a Répce-sík alkalmas arra, hogy ott a társadalmi fejlettség különböző szintjein álló népcsoportok megtelepedjenek, és a gazdasági szintjüknek megfelelő tevékenységeket folytassanak, a vidék a csiszolt kőkorszaktól (Kr. e. VI. évezred közepe-IV. évezred közepe) szinte folyamatosan lakott terület, azaz *kultúrtáj*.

A régészeti kutatások azt is kiderítették, hogy már az első települések kialakulásában mind a *helyi*, mind pedig a *helyzeti energiák* szerepet játszottak. Ezen energiák természeti alapjai közül a megtelepedés szempontjából a legfontosabbak a geomorfológiai adottságok, különösen az, hogy a Répce-sík három jól elkülöníthető térszíntípusra (1. *Répce*; 2. *a folyó ártere*; 3. *árvízmentes teraszok*) osztható, amelyek ilyen területi összpontosulása lehetővé teszi, hogy már az emberiség társadalmi-gazdasági fejlődésének korai szakaszaiban a különböző gazdasági tevékenységek ilyen kis területen koncentrálódjanak.

Alapvetően az adott társadalom gazdasági és kulturális vonásaitól függ, hogy a lakókörnyezetük által nyújtott természeti javak közül melyeket aknázza ki, tehát az adott helyen, de különböző időkben élő népcsoportok lakóhelyeinek kialakulását nem biztos, hogy pontosan ugyanazok a tényezők motiválták. A feltárt leletek alapján azonban bizonyosnak tűnik, hogy a térség valamennyi őskori és ókori településének létrejöttében a különböző térszínek illetően találkozása – még ha másodlagos formában is, de – szerepet játszott, és hatásai az alábbiak szerint írhatók le.

A különböző térszínek találkozásából származtatható *helyi energiák*: a fentebb megnevezett három térszín más-más természeti erőforrásokat nyújt, így más-más gazdálkodási formákat tesz lehetővé. Ezek a következők:

1. *Répce*: halászat, valamint az emberek és az állatok vízszükségletének fedezése;
2. *Ártér*: ártéri állattartás, agyagbányászat;

3. *Árvízmentes teraszok*: a természetes növényzetként fellelhető cseres-tölgyes erdő faállománya mint építőanyag, kiirtása esetén pedig a kialakított szántóföldeken gabonafélék és takarmánynövények termesztése. A védett halmok, teraszok adtak/adnak otthont a településeknek is.

A különböző térszíntípusok találkozásából származtatható *helyzeti energiák*: ebben az esetben azt kell megvizsgálni, hogy a három különböző reliefű terület itt megtalálható együttese, relatív földrajzi fekvése milyen lehetséges előnyöket jelenthetett egy tágabb társadalmi-gazdasági tér településhálózatában. Ilyen szempontból az ős- és ókorban a kistáj legfőbb értéke az (lehetett), hogy egyszerre átjárható és védhető. A Répce teraszain vezettek ugyanis a térséget átszelő – több ezer éve létező – kereskedelmi utak, amelyek a folyó könnyen átjárható pontjainál futottak össze. Ilyen gázlóknál, réveknél alakultak ki a Répce menti őskori települések egy része, pl. „Csepreg” és „Bük” az Öreg-Répce átkelőinél. A települések helyének megválasztásánál fontos szempont lehetett az is, hogy azok mind az árvízről, mind pedig az ellenséges támadásoktól védettek legyenek. A régészeti leletek egész sora bizonyítja, hogy a Répce végigkísérő dombok, halmok már az őskortól lakottak voltak: a káptalanvisi Vánkosszer-dombtól és a Kígyóstól kezdve a nemesvisi Hangán, a szakonyi gyömölcsöskerteken, a csepregi Kecskedombon, valamint Kincsed, Gyertyános, Tikászdomb és a Szénégető halmain keresztül egészen a mai Gőr – Répceszentgyörgy – Hegyfalú vonalig. Ezen pontok elsődlegesen védelmi, katonai megfontolások miatt épültek be, róluk lényegében az egész Répce-sík szemmel tartható. A folyó mellé települt helységek sem voltak teljesen védtelenek, mert támadás esetén lakosaik az időszakosan vízzel borított területekből kiemelkedő halmokon, berkekben találhattak oltalmat.

Mai ismereteink szerint az ember az *újkőkorb*ban vette birtokba először a Répce-síkot, és annak második periódusában (az ún. dunántúli vonaldíszes kerámia kultúra kora) már sűrű településhálózatra utalnak a régészeti leletek. A helységek elsősorban a Répcehez közeli, ugyanakkor árvízmentes halmokat ülték meg (pl. a csepregi Bene-hegyet, a város szentkirályi településrészét, a Csóka-Rigó-dűlőt, a góri Kápolnadombot, Répcevis, Tömörd, valamint Ablánc magaslatait), és így alapterületük is kicsi (100-200 m hosszúak és 50-80 m szélesek) volt. A kis falvak nyeregtetős házai teljes egészében helyi anyagból készültek: alkotta, a favázra vessző- és nádfonatos falakat építettek, amelyeket nádbéllel hőszigeteltek és agyaggal tapasztottak be. Az itt élő társadalom azonban nem volt teljesen önellátó, hiszen használati tárgyaik készítéséhez többek között felsőcsatári palát és bakonyi radiolaritot is igénybe vettek, azaz kereskedelmi kapcsolataik szerteágazóak voltak (ILON G. 1996).

A *rézkorb*ban (Kr.e. 3500-kb. Kr.e. 2000) is hasonló volt a vidék települési rendje, jelezve, hogy a két korszakban a településfejlesztési energiák lényegesen nem változtak. Megjegyzendő, hogy a mai Bük területéről sem a neolitikumból, sem pedig a rézkorból nem ismert megtelepedésre utaló tárgyi emlék. Ennek oka talán az lehet, hogy itt nincs egyetlen stratégiaileg fontos magaslat sem, így – jó közlekedési helyzete, átjárhatósága ellenére – eltekintettek betelepítésétől.

Az őskor leggazdagabb leletegyüttese a mintegy 3000 évvel ezelőtt kezdődő *bronzkorból* maradt fenn a környéken, amely arra utal, hogy a korábbi koroknál jóval sűrűbben lakott volt a terület. A korai bronzkor – a Nyugat-Dunántúlon máig egyedülálló – temetőjét tárták fel a csepregi kavicsbányában (SÖPTEI I. 2000). A zsugorított testhelyzetben, bal oldalukra fektetett halottak mellett még a Balti-tenger mellékéről

származó borostyánkőből készült gyöngyöket is találtak (ILON G. 1996), utalva a térségnek a távolsági (és egyre távolabbi) kereskedelemben való aktív részvételére. Lakóhelyük egy a közvetlenül a temető mellett fekvő, legalább 600 m hosszú falu volt, amelynek házai az uralkodó széliránynak megfelelően tájolva (bejárataik délkeletre néztek) épültek fel.

A középső bronzkor kezdetén a mai Északnyugat-Magyarország területén a Rábáig a gátai kultúra emberei éltek (SÖPTEI I. 2000). Facölöpös hajlékaik és halomsírjaik Szakonyból és Hegyfaluból kerültek a felszínre. Ebben a korban jelentek meg a mai Bük területén az emberi életet bizonyító első leletek is. Ugyanis Bük határában, a Csepregbe vezető út mentén 1890-ben egy, a gátai kultúrával párhuzamosan létező emberi kultúrának, az ún. álszinördíszes kultúrának egy edénye került elő. Ép állapota miatt feltételezhető, hogy sírhoz tartozott (ILON G. 1996).

A késő bronzkorban a fejlett bronzkészítési technikával rendelkező ún. urnamezős kultúra népe szállta meg a Dunántúlt. Gazdaságuk alapját a különleges bronzeszközök sorozatgyártása, és az azokkal folytatott kereskedelem biztosította. E speciális tevékenységek kifejlődése csak jól strukturált társadalomban volt lehetséges, s ez megjelent településeik arculatán is. Az itt élő nép ugyanis teraszos-fellegváras településeket hozott létre. Egy-egy magaslatra erődített telepet építettek, ahol a méltóságviselők, harcosok laktak, és a bronzkészítő műhelyek helyezkedtek el. Az erődített telepek lábánál és a környék síkabb, de minden esetben alacsonyabban fekvő területein voltak a nyílt kistelepek, ahol a közmunkákat és a mezőgazdasági termelést végző társadalmi csoport élt. A Répce-vidék korabeli központja a Gőr-Kápolnadombon alaposan feltárt megerősített hely volt, ahol ónbronzból készítettek használati tárgyakat, szemben a közeli Velem-Szentviddel, ahol antimonbronzot vettek igénybe hasonló célokra (ILON G. 1996). A két központ közötti legrövidebb – kb. egy napi járóföldnyi – út a Répce mentén vezetett, és a több helyütt talált bronzeszközök (Bükön és Csepregben egy-egy füles bögre) arra utalnak, hogy az élénk kereskedelmi forgalom lebonyolítására igénybe vették ezt a természetes közlekedési folyosót is. A Répce-sík leletanyagában egyre több a mezőgazdaságra utaló jel: a juh, a kecske, a kétsoros árpa és a tönke búza. A területváltó (parlagoltató) és irtásos, valamint a Répce vizét is felhasználó természetes-árasztásos földművelés már korábban megjelent itt, de a korszakban egyre nagyobb méreteket öltött, és nem zárható ki, hogy a góri központ élelmiszerellátását Répce-menti kis mezőgazdasági telepek biztosították.

A Kr. e. IX. században a kora *vaskori* ún. Hallstatti kultúra népe (az illírek) foglalta el a Kárpát-medence nyugati részét. Társadalmi-gazdasági berendezkedésük hasonlított az urnamezős kultúráéhoz, így települési textúrájuk is szoros területi korrelációt mutat. A Gőr-Kápolnadomb továbbra is központként funkcionált, a gabonafélék és a csontleletek (szarvasmarha, sertés) sokfélesége arra utal, hogy a termelő és a vadászó életmód egymást kiegészítő tevékenységként jelentek meg (ILON G. 1996). Csepreg-Szentkirály településrészében is volt egy jelentős település, amelynek temetője Bük határában lehetett, legalábbis a nagyközség északnyugati peremén előkerült vasból készített dísz tárgyak (csüngő és kapcsolótű) ezt sejtetik (SZABÓ J. 1977).

A késő vaskorban (Kr.e. V. század vége- i.sz. 50.) a Balkán felől a La Tène kultúrát hordozó kelták (más néven gallok) szivárogtak be, akik nagy hatással voltak a helybeli lakosság kultúrájára. Az általuk hozott új mezőgazdasági és ipari termelési eljárások jelentősen megváltoztatták és megkönnyítették az életet. Ők alkalmazták itt először az ekevasat, ők hozták a korongolt és a grafittal kevert, agyagból készült – ezáltal

tűzállóbbá tett – cserépedényeket. A növénytermesztésben az ő közvetítésükkel jelent meg a szőlőtermelés, amelyre ugyan ebből a korból konkrét leletek itt nem kerültek elő (SÖPTEI I. 2000). A késői vaskorban változott a településállomány, mert a kelták a magaslatok megszállása mellett már síkvidéki falusi településeket is (Simaság, Tömörd és Lócs térségében) alapítottak.

Noricum, a mai Ausztria keleti területének a *rómaiak* által, i.e. 15-ben történt meghódítása után Pannónia végleges elfoglalására került sor. Augustus császár uralkodása alatt, az i.e. 13-8. közötti harcokban a kelták behódoltak a rómaiaknak, és arisztokráciájuk beolvadt a római előkelők közé, ugyanakkor ők is hatottak az ide települő hódítókra, jellegzetes edénykészítési technikáik, viseletük még az i.sz. II. századból is kimutathatók (ILON G. 1996).

A kialakuló nagyhatalom a Borostyánkő út térségében, már az őskorban is használt úton haladt előre és alapította az első coloniákat, Savariát (Szombathely) és Scarbantiát (Sopron). Ezen – egyébként a Balti-tenger és az Adriai-tenger partján fekvő Aquileia közötti kereskedelmet lebonyolító – útvonal egyik kiágazó szakasza éppen a Répce völgyén vezetett keresztül. A mai Bükig a folyó bal partján haladt, majd itt átvágott a jobb – a mai Csepreget kísérő – partjára, és tartott Savaria irányába. Ennek az útnak a nyomvonala mellett egyre sűrűbben épültek fel a lakó- és táborhelyek, melyeket kiszolgált legionáriusok (veteránok) és családtagjaik népesítettek be. A nagy település- és népsűrűséget bizonyítja, hogy a térség majd minden községének határában találtak feliratos sírköveket, sírokat, pénzeket és kerámiákat a rómaiak idejéből (SÖPTEI I. 2000).

1869-ben Balogh Lajos büki gazda római aranypénzt talált Bük község határában. 1889-ben a cukorgyártól északra, a Hegyi dűlőben, római oltárkö került elő egy-egy sas képével az oldalán. Feliratából az IOM betűk olvashatók ki, melynek valószínű kiegészítése: I(ovi) O(ptimo) M(aximo). Az út mentén, Jupiter isten tiszteletére elhelyezett ún. „fogadalmi kő” lehetett ez (GYURÁ CZ F. 2000). Csepreget előzményeként is jelentős római települések lehettek a Répce évezredek óta ismert átkelőjének két oldalán. A folyó jobbpartján nagyméretű tégláégető kemence került elő. A bal parti ún. Szentkirályi-malomnál pedig villaépület részletét tárták föl. Római sírokat is találtak, amelyek előfordulása két helyre összpontosul: a Répce túl csepregeti – a város mai beépített területétől nyugatra – Boldogasszony kápolna helyére és a büki mai Damjanich utca környékére. Az i.sz. I-II. századra datálható leletek két jelentős római települést sejtetnek itt, Az előbbi lelőhelyen egy a Kőszeg – Sárvár és a Sopron – Szombathely között vezető utak találkozásánál megerősített, szabályos alaprajzú katonai tábor állhatott. A büki leletek pedig egy villagazdaság korabeli jelenlétére utalnak.

A IV-V. században a kettészakadt Római Birodalom nyugati feléhez tartozó területet a hunok betörése miatt menekülő népekkel vívott folyamatos háborúk és az azokat követő gazdasági, kereskedelmi elszigetelődés elnéptelentette. Romanizált lakossága dél felé menekült, 433-ban pedig Theodosius kelet-római császár hivatalosan is átadta Pannóniát Attilának, és még ebben az évben az utolsó római helyőrségek is kivonultak innen.

A felsorolt régészeti emlékek és lelőhelyek elhelyezkedése alapján megállapítható, hogy az ő- és az ókor teljes időszakában embercsoportok laktak a Répce völgyét, ami egyúttal főközlekedési útvonalként is szolgált. A Répce árterét, térszíneit és teraszait, illetve a csatlakozó vízfolyások völgyeit szállták meg változó

sűrűséggel és intenzitással (ILON G. 1996). A mai Csepreg területén a neolitikumtól már biztosan volt állandó település, ezzel szemben Bük területe az őskorban egyszer sem vált centrummá, viszont a középső bronzkor végétől folyamatosan fejlett civilizációk (urnamezős kultúra, illírek, kelták) vonzásába került, igaz csupán mint annak agrárellátója, azaz periferiális területe. Nem véletlen, hogy az első csoportos települések (falu és katonai tábor) csak a rómaiak idején jöttek létre a mai Bükön és Csepregen, amikor birodalmi szervezetbe tagozódott az egész Dunántúl, és az egyes települések védelmét már nem külön-külön kellett megoldani. Ennek megfelelően a településfejlesztési energiák közül a védelmi szempont háttérbe szorult. A bő három évszázados béke viszont lehetővé tette, hogy az addig kevésbé hasznosított síkvidék egyéb javait, erőnyeit is kiaknázzák. Az árvízmentes térszíneken villagazdaságok és katonai táborok épültek, amelyeket kitűnő minőségű út kötött össze a Borostyánkő úttal.

A Répce vízkészlete lehetővé tette az ártéri állattartást, a helyben megtalálható agyag és faállomány pedig az építkezést. Bár a vidék római településeinek egyike sem érte meg a honfoglalást, a választott telepítési helyek adottságait sokoldalúan mérlegelő, tudatos munkájukat nagyszerűen bizonyítja, hogy a több mint 500 évvel később ideérkező magyarok falvai – a más társadalmi-gazdasági környezet ellenére is – szinte pontosan ugyanazokat a pontokat foglalták el.

4.1.2. A népvándorlások kora és a magyar honfoglalás

Miután a rómaiak feladták, elhagyták Pannóniát, egy virágzó provincia szakadt ki a biztonságos gazdasági és szellemi gyarapodást jelentő birodalmi keretek közül. Az Augustus-i *Pax Romana* egy szempillantás alatt megszűnt, és a térség három évszázadra a különböző törzsek, népcsoportok ütközőzónájává, csataterévé vált.

Az egykor rettegett *hunok* regnálása tiszavirág életűnek bizonyult, hiszen Attila halála (452) után a *keleti gótok* özönlöttek el a Kárpát-medencét, akiket 507-ben a *herulok*, 526-ban pedig a *longobárdok* követték (SZABÓ J. 1977). Ebből az időszakból nagyon kevés tárgyi emlék maradt fenn a környéken, talán azért, mert a területet tartósan, évszázadokon keresztül (a 670-es évekbeli avar berendezkedésig) nem szállták meg, csak érdekszférájába került a hódítóknak. Mivel ezek nem telepedtek itt le, nem is hatottak arra az itt élő népségre, amely a megváltozott politikai-gazdasági konstellációk ellenére is életvitelében, kulturális szokásaiban legalább részben megőrizte a római kor örökségét. Ebben az időben a Nyugat-Dunántúlon – megcsappant létszámban ugyan, de – latin nyelvű keresztény közösségek éltek zömmel falusi keretek közt, de a hitéletük központja továbbra is Savaria és Scarbantia maradt. Termelő tevékenységük során felhasználták a római korban kiépített infrastruktúrát: a csatornákat, vízvezetékeket, villaépületeket. Bár a pénzforgalom megszűnt, a Borostyánkő út, így a térség kereskedelmi kapcsolatai, ha erősen csökkent forgalommal is, de a VIII. századig bizonyíthatóan fennmaradtak (KISS G. 1996). Pannónia provincia felbomlása utáni mintegy háromszáz évben jelentős mértékű lehetett a településállomány pusztulása, és a megmaradt lakott helyek lényegében a római települések elhelyezkedését követték. Úgy tűnik, hogy a Répce-sík ebben az időben teljesen elnéptelenedett, hiszen az említett időszakból semmilyen emberi jelenlétre utaló lelet sem került napvilágra.

A VI. század utolsó harmadában jelentek meg az oguz-török eredetű *avarok*. Ők voltak, akik hosszú idő után először tudtak tartósan berendezkedni a környéken. Kezdetben ez a terület nomád birodalmuk nyugati határszéle, gyepűje lett. Ehhez képest alaposan megváltozott a helyzet a VII. század hetvenes éveiben, amikor a beköltözött népcsoportokkal felduzzadt avarság megszállta a Kisalföldet és a Nyugat-magyarországi – peremvidéket is. Sorozatos katonai vereségeik, valamint a területük összeszűkülése miatt felhagytak addigi nomád életmódjukkal, és állandó telepeket kezdtek kialakítani maguknak, ahol földet műveltek és a letelepült életmódra valló állatokat (pl. sertés) tenyésztettek. A Répce völgye ismét benépesült, a csepregi kavicsbányában és a büki Damjanich utcában bukkantak a régészek avar temetőkre (SZABÓ J. 1978). A lelőhelyek lényegében egybeesnek a korábbi korokéval, így gyanítható, hogy az itt élt lakosság a római kor településeinek helyén, illetve azok maradványain húzódott meg és építette fel a szerény (sátorszerű) hajlékokból álló és egymáshoz közel fekvő (és esetleg a talajváltó gazdálkodás miatt egy meghatározott körzetben vándorló) falvait.

788-ban nyílt határvillongások kezdődtek a kelet felé terjeszkedő Frank Birodalom és az avar uralkodó, a kagán között. Miután Nagy Károly területi követeléseit az avarok 790-ben visszautasították, a következő évben a *frankok* megdöntötték az avarok uralmát, és birodalmuk keleti határait kiterjesztették a Dunáig (KISS G. 1996). Az elfoglalt területen a keresztény hitre tért avarokból feudális alapokon nyugvó vazallusállamot alakítottak ki, az „Oriens”-et. A 826-ban itt létrejött frank grófság közül a nyugati kettőt elválasztó határt éppen a Répce folyó alkotta, a Rábáig terjedő térség egyházi felügyeletét pedig a salzburgi érsek kapta meg (SÖPTEI I. 2000). Ezzel kapcsolatos adat, hogy ebből származik az első olyan írott forrás, amellyel egy Répce-menti települést egyértelműen lokalizálni tudunk. A „*Conversio Bagvariorum et Carantanorum*” című korabeli forrás említi, hogy 865-ben Adalwin salzburgi érsek felszentelt egy templomot „*Ablanzá*”-ban. Ablánc: elpusztult falu a hasonló nevű patak mentén Büktől mintegy 4 km-re, délkeletre (DÉNES J. 1996).

A népvándorlások korában (V-IX. század) a Répce-sík tehát különböző típusú (földrajzi elhelyezkedésű és társadalmi berendezkedésű) államalakulatok fennhatósága alá tartozott, hol „kelet”-hez, hol pedig „nyugat”-hoz. Területünk a római kor végén és a IX. században olyan politikai egység része volt, amely nyugati irányból terjesztette ki hatalmát a Nyugat-Dunántúlra. Ezek az államalakulatok társadalmi és politikai berendezkedésükben a klasszikus európai fejlődést hozták el ide. A közbülső időszakban vagy egy, az egész Kárpát-medencét összefogó, keleti berendezkedésű politikai formáció gyéren lakott határvidéke (hun és korai avar kor) vagy szállásterületének nyugati széle (késő avarokor), esetleg birodalmak közötti „senki földje” (V. század vége) volt ez a térség.

A Nyugat-Dunántúlt 907-ben megszálló nomád/félnomád *magyarok* tehát egy olyan területet találtak itt, amely hosszú és gazdag történelmének minden lényeges állomását tárgyasult formában megőrizte, és egy viszonylag kis területen összesűrítette. Évezredek óta szinte folyamatosan lakott magaslatokat, folyóteraszokat, romjaiban is impozáns római utakat, gondozott erdőket, réteket és művelt földeket. A kultúrtáját éltető népesség is hasonlóan sokszínű volt: a latin keresztény frankok és a keleti bolgárok ugyanúgy megtalálhatók voltak itt, mint a – Kelet-Közép-Európában addig példátlan módon – feudális kötöttségekben élő avarok és szlávok.

A honfoglaló magyarság a letelepedése alkalmával szívesen kereste a folyóvölgyeket, ahol egyrészt megtalálta az állattenyésztéshez szükséges legelőket, a folyó vize pedig a halászat területét adta, másrészt a folyók és a velük párhuzamosan haladó dombok, teraszok és az ezeket borító erdőségek természetes védelmet nyújtottak az ellenség támadásaival szemben. A folyók partjait kísérő mocsarak, lápok általuk megismert gázlóin is gyorsan átmenekülhettek a túlsó partra. Mivel Répce völgye kitűnően megfelel ezeknek a kívánalmaknak, már a honfoglalók első generációja birtokba vette. Ennek ékes bizonyítéka a Szakony-Egyházásfalu között feltárt X. század eleji előkelő család nyughelye (DÉNES J. 1996).

A letelepedés rendje nem teljesen megválaszolt kérdés. A szállást kereső törzsek a régi szokásaik szerint helyezkedhettek el az új haza földjén. Az egyes törzsek egymástól gyepükkel határolva telepedhettek el, és ezt a területet a nemzetségek között oszthatták szét (SZABÓ J. 1977). A Répce vidékének betelepítésében a legnagyobb szerep a Lél és a Kér törzseknek juthatott. Előbbi a X. században egészen Locsmándig hatolt, míg utóbbi jelenlétét a helységnevek (Újkér, Nemeskér) őrizték meg. A törzsek nevein kívül a vezérek neveit szintén megtalálhatjuk helyneveinkben: Kál (Sajtoskál), Huba (Hobaj: az egykor Bő és Bük között fekvő, a középkorban elpusztult falu), Lád (Tompaládony). Őseink minden bizonnyal megtartották az itt talált településhálózatot, és lakóikat szolgálónépükké tették. Az egykori szolgálónépi falvak érdekes csoportot alkotnak Sajtoskál és Tormásliget (tehát az áradástól védett termékeny, földművelésre alkalmas teraszokon) között. Lócs neve vadászok településére utal, Kál adott helyet a sajtpiacnak, míg Ság (a mai Simaság) egyik részét a középkorban Pecsényesütőságnak, a másikat pedig Kenyérsütőságnak nevezték. Jellegzetes honfoglalás kori személynév Csepreg is (török jelentése: „*borseprő*”). Az ártó szellemek megtévesztését szolgáló törökös névadás tipikus példája a név. A legrégebb pusztai személynéves típushoz tartozik. Eredete feltétlenül a honfoglalást közvetlenül követő időkre nyúlik vissza. A 948-ban Bizáncban, VII. Konstantinosz császárnál Bulcsú vezérrel együtt látogatást tevő Tormás hercegnek, Árpád egyik dédunokájának lehetett szállása a későbbi csepregi határon belüli Tormás pusztán. Közvetlen közelében egy Géza fejedelemre utaló (azóta elpusztult) falu neve (Dicsk) is megtalálható. Az ő korában kerülhetett sor a korábban talán valamelyik vezér (Huba, Ond?) nemzetsége által birtokolt nagy locsmándi sáncvár uralkodócsalád általi birtokbavételére. Ezt jelezheti a szomszédos Sarud helynév (később: Répcesarud, ma: Frankenau, Ausztria), mely Géza feleségére, Saroltra utalhat. Aligha véletlen, hogy szomszédságában található a Szent István pogány nevét őrző Vajk (Bajka) helynév is, a mai Ólmod helyén (DÉNES J. 1996).

Maguknak a honfoglalóknak a letelepedése még magán viselte népünk pásztor foglalkozására utaló formáit: a nyári és a téli szállás megkülönböztetését. Nyáron – amikor a Répce áradásai jobban veszélyeztették hajlékaikat – állataikat magasabb térszíneken legeltették, télire pedig a folyó mellé húzódtak. Az előkelők, később a feudális urak pedig természetes vagy mesterséges földhalmokra épített föld és fa alapanyagú várakban éltek. Ezek a váltakozó településű, minden bizonnyal még többségében földvár-sátoros falvak csak mintegy fél évszázad múltán jutottak el az állandó faluformához. A Répce-mentére ma is az egymáshoz közel eső és kicsi falvak jellemzők, amelyekben kezdetben alig lakhatott 5-10 családnál több.

A magyar honfoglalás tehát önmagában még nem jelentette a térség népvándorlás korának a végét. Erre csak a kalandozó hadjáratok kudarca után nyílt lehetőség, amikor megkezdődött a kereszténység felvétele, a földművelésre való áttérés és a feudális birtokviszonyok kialakulása. A folyamat legfontosabb

állomása Szent István államszervező tevékenysége, amelynek során a vérségi kötelékeket elszakítva területi alapú „közigazgatás” lépett életbe. Kialakultak az ország térstruktúrájának alapjai, az államhatalmat megtestesítő és a királyi birtokokat irányító királyi vármegyék egy-egy ispáni várral mint „központi hellyel”, valamint a feudális hatalom egyik legfőbb támaszának (lévén, hogy maga is földesúr volt), az egyháznak a püspökségei.

A nyugati típusú ideológia és jogrend teremtette meg a feltételeket, hogy a kijelölt központok (váras helyek, városok) mellett kialakulhattak az elsősorban a mezőgazdasági termelésnek helyet adó, és immár a feudalizmus egy sajátos települési formáját, gazdasági szervezetét, társadalmi képletét és jogi közösségét egyszerre megtestesítő falvak (SZABÓ I. 1971) szerte a Kárpát-medencében és így természetesen a Répce mentén is.

4.1.3. Bük és Csepreg településének kialakulása és fejlődése a XIX. század derekáig

4.1.3.1. A nemesi hármassz falu és a mezőváros szerepkörei és demográfiája a korszakban

Magyarország történetének a XI. századtól a XIX. század közepéig terjedő időszakát összefoglalóan a hazai feudalizmus korának nevezhetjük. Az, hogy ebben a nyolc és fél évszázadban a földesúri földtulajdonon alapuló társadalmi-gazdasági formáció mozdulatlan maradt, nem jelenti azt, hogy nem történtek volna jelentősebb társadalmi, gazdasági és közigazgatási változások, amelyek módosították településhálózatunk fejlődési útját és az egyes települések szféráit, köztük természetesen az infrastrukturális szférát (településképet) is. Tehát Bük és Csepreg középkori településképeinek vizsgálatánál sem lehet elhanyagolni egy nagyobb társadalmi-gazdasági tér (vármegye, Kárpát-medence) azon jelenségeit, strukturális váltásait, amelyek bizonyíthatóan hatottak az itt élők életvitelére és az életük fizikai terét adó településük demográfiai, szerepkörei és alaktani viszonyaira.

A Szent István az általa életre hívott vármegyrendszerrel a törzseket és nemzetségeket megfosztotta szállásbirtokaitól és ezeket a földeket a kiépülő (és erődített) vármegyeközpontok irányítása alá utalta. A vármegyeközpontokban éltek a király által kinevezett vármegyevezetők, az ispánok, akik e birtokegységek irányítását, ellenőrzését ténylegesen végezték. Az István által alapított 40-48 vármegye (BELUSZKY P. 2003) közt már megtaláljuk Locsmádot és Sopront is, amelyek a Répce völgyének nagy részét (bal partját) magában foglalták. E terület központját az Árpád-korban a locsmáncsi várispánság képezte, amelyet a tatárjárás után Sopron vármegyébe olvasztottak be. A megye és a települések között ekkor még nem volt más területi szint, így a vármegyék – általában erődített – központjai, illetve az azok élén álló ispán (*comes*) kettős igazgatási feladatot látott el. Egyrészt a király jószágkormányzója volt, aki irányította a várszerkezetbe tartozó várnépeket, másrészt pedig az uralkodói hatalom, igazgatás helyi megtestesítője, aki felügyelte a vármegye területén élő, de várbirtokhoz nem tartozó kiváltságos réteget, a várjobbágyságot (CSIZMADIA A. – KOVÁCS K. – ASZTALOS L. 1998).

A várjobbágyok rétege azokból az egykori szabad harcosokból jött létre, akik királyi szolgálatba lépve a vármegyei birtokokból kaptak területeket örökös használatra. Az adomány fejében háború esetén az

ispán vezetésével vármegyei zászló alatt hadba vonultak, békeidőben pedig bizonyos időszakoként – általában havonként – a várban teljesítettek szolgálatot, és mint felügyelők segítettek a várbírtok igazgatásában, a termények begyűjtésében. Ezzel kapcsolatos Bük első, 1265-ös okleveles említése („Byk” alakban), amely szerint Büki Sándor és István mind maguk, mind pedig azok nevében, kiknek megbízásából beszélnek, állítják, hogy hobaji Kelemen és elődei éppúgy igazi és nemes (nobilis) várjobbágyok voltak, mint ahogy ők maguk is azok, s elődeik is azok voltak (SZABÓ J. 1977). Ezen oklevél alapján nem lehet vitatni, hogy már Szent István korában várjobbágyok laktak Büköt, azaz megalapításától kezdve nemesi falu volt, csakúgy, mint a nyugati gyepű védelmére a Répce mentére telepített helységek sora Gyüleviztől (ma Zsira része) egészen Csáfordjánosfáig. Talán nevét is első birtokosairól, a Büki családról kapta. Megjegyzendő, hogy a XIV. századig csak egy Bükéről szólnak forrásaink, később azonban már több Bük nevű faluval: Vincló(Vizlő)-Bük (első említése 1438-ban), Egyházas-Bük (1526), Mankó-Bük (1351). A XVIII. századtól vált általánossá Vizlő-Bükre a Felső-, Egyházas-Bükre a Közép-, míg Mankó-Bükre az Alsó-Bük kifejezés (GYURÁ CZ F. 2000), és ezek egyesültek 1902-ben Bük néven. Egy-egy ízben a korabeli iratokban feltűnik a Tivánfalva-Bük és a Sándorfalva-Bük elnevezés is, de amennyiben ezek külön települést jelöltek, még a középkorban nyomtalanul elpusztulhattak.

A tulajdoni viszonyok alapján a Répce mentén a nemesi és az őket övező szolgálónépi falvak mellett a települések egy másik – jellemzően az előbbi két típus valamelyikéből kialakult – csoportját azok képezték, ahol egy-egy nagybirtokos dominanciája határozta meg a fejlődést. A mai Csepregi kistérség területén a korai és érett középkorban mindössze három ilyen helységről tudunk: Bő, Sajtoskál és Csepreg (Répceszentgyörgy csak jóval később, 1792-ben lett mezőváros). Bő a johanniták kezében volt, Sajtoskál a királyi vármegyei földekhez tartozott, Csepreg kapcsán pedig első írásos említése – „*Chepregh*” formában – az Omodé püspök által 1255-ben kiállított oklevél számol be István és Péter királyi trombitások birtokossá válásáról. Érdekes, hogy éppen ezek a települések váltak mezővárossá, ami a hazai városfejlődés egy fontos és sajátos, ugyanakkor jogilag korántsem egységes kategóriáját képezte. A városi közösség jogállását ugyanis alapvetően az határozta meg, hogy milyen kiváltságokat sikerült a földesúrtól kialakítani, kiharcolni (CSAPÓ T. ET AL. 1994).

Csepreg, pontosabban a területén korábban kialakult, de azóta jórészt elpusztult települések feltehetően a három (vagy több?) Bükhöz hasonlóan szintén nemesi falvak voltak. Erre utal, hogy locsmánci várjobbágyok éltek például a később Csepreg határába olvadt Gatály nevű faluban is, és egyházigazgatási szempontból a csepregi plébánia a győri püspökség locsmánci főesperességéhez került. Legrégibb ismert egyházas helyünk a mai város határában a XII. században már funkcionáló szentkirályi templom volt az Öreg Répce kanyarulata melletti bal parti magaslaton. Helyén ma az Öreg Malom Hotel parkolója van (DÉNES J. 1996).

A mezővárosok térségi hatásai elsősorban a vásártartási privilégiumuknak köszönhetően a gazdasági és a kereskedelmi életben nyilvánultak meg, közigazgatási tekintetben továbbra sem képeztek központot, hiszen sem a királyi, sem pedig az azt váltó nemesi vármegye első évszázadában sem léteztek még azt kisebb egységekre tagoló járások, illetve az ahhoz delegált feladatokat egy településen koncentráltan fizikailag megtestesítő hivatalok. Önmagában tehát attól, hogy Csepreg a késő Árpád-korban már kiváltságokkal bíró

mező-, majd az Anjouk időszakától királyi város volt, nem vált például a térség igazgatási centrumává, hiszen 1269-ből biztos adatunk van arra, hogy Bőben a Johannita Lovagrend már hiteleshelyi konventet működtetett, ahol – mint afféle korabeli földhivatalban – a birtokügyletek, szerződések írásba foglalása történt (SÖPTEI I. 2000). A mezővárosi rang (*oppidum*) nem jelentette feltétlenül azt sem, hogy lakói a környező falvakhoz képest nagyobb szabadságot élveztek. A mezővárosban – így Csepregben is – az elöljárókat többnyire a földesúr nevezte ki, és a település élén álló bíró a fontosabb ügyekben csak a földesúr vagy megbízottja társaságában ítélezhetett, tehát korlátozott hatáskörrel rendelkezett (ENGEL P. – KRISTÓ GY. – KUBINYI A. 1998). Ezzel szemben a nemesi falvakban (pl. Nemesládonyban, Tompaházán, a három Bükön vagy a kora Árpád kori Csepregen) nem lévén oligarcha, a községeket vezető bíró hatalma szélesebb társadalmi konszenzuson alapult, hiszen kinevezését vagy esetleges leváltását a helyi, viszonylag nagy létszámú nemesi réteg végezte. Csepreg esetében kivételt képez a XIV. század, amikor az aktív városfejlesztő politikát folytató Anjouk birtokában találjuk. Ekkor indult meg urbánus fejlődése. Önkormányzati szabadsága Sopron szabad királyi város mintájára fejlődött. A csepregi polgár a soproni törvényszékhez fellebbezhetett, ha Csepreg bírójának döntésével nem értett egyet, ennél fogva Sopron leányvárosa volt. Már 1348-ban *civitas*-nak említették az oklevelek; a városi címet Károly Róbert vagy Nagy Lajos adományozta. A város jelentőségét mutatja, hogy az ország nádorai és a megye főispánjai több ízben tartottak itt gyűléseket. Luxemburgi Zsigmond – párthíveket toborzandó – birtokokat juttatott az ország báróinak, így 1390-ben Csepreget is zálogjogon eladományozta, majd 1401-ben véglegesen elajándékozta Kanizsai János esztergomi érseknek. Csepreg ezzel az aktussal egyszer és mindenkorra megszűnt királyi város lenni, és egészen a polgári közigazgatás XIX. századi bevezetéséig egy-egy földesúr befolyása alatt álló mezővárossá vált. A Kanizsaiakat 1532-ben a Nádasdyak, őket a Wesselényi-összeesküvés leleplezése után az Udvari Kamara, majd a Draskovichok, végezetül a XVIII. századtól a Jankovichok követték (CSAPÓ T. ET AL. 1994).

A vármegyénél kisebb közigazgatási egység, a járás (*processus*) csak a patrimonális monarchia széthullásával, a nemesi vármegyrendszerben alakult ki a XIV-XV. században. Ezeket a könnyebb igazgatás érdekében kerületekre (szakaszokra, *circulus*okra) osztották, minden járáson belül 2-3 kerület volt. A járás élén a vármegyei közgyűlés által választott főszolgabíró (*judex nobilium*, röviden: *judlium*), a kerületek élén pedig 1-1 alszolgabíró (*vicejudlium*) működött. A főszolgabíró felügyelt az egész járásra, az alispán utasításainak végrehajtója, illetve a lakossági panaszok fogadója volt egy személyben. Az ő hatáskörébe tartozott többek között a katonák kiállítása, a nemesség összeírása, a helységek kötelezettségeinek ellenőrzése, illetve az utak rendszeres karbantartásának megszervezése. Az alszolgabírók ugyanezen feladatokat látták el kerületeikben, a főszolgabíró utasításai szerint.

A feudális időkben sem a járás, sem pedig a kerület székhelye nem volt állandó, azok a mindenkorai fő-, illetve alszolgabíró lakóhelyei voltak, ahol az illető tisztviselő kastélyának/kúriájának egy berendezett helyisége szolgált hivataalként. Ez azt is jelenthette, hogy egy adott helységnek a főszolgabírója egy másik járásban, alszolgabírója pedig egy másik kerületben élt, azaz a közigazgatási egység központja, annak területén kívül is elhelyezkedhetett. Mivel Bükön viszonylag nagy számú középnemesi család élt, sokszor tagjai közül kerültek ki a mai Csepregi kistérség egykor a Sopron vármegyének a Rábán *kívüli felső*

(7. táblázat), majd az 1840-es évektől *Répcze melléki*-nek nevezett járás, illetve kerületeinek vezető tisztségviselői. A legbefolyásosabb családok képviselői magasabb rangú vagy távolabbi területet irányító hivatalokat is elnyertek: a XVII. században Mankóbüki Horváth Bálint és Felsőbüki Nagy István (a jeles államférfi, Felsőbüki Nagy Pál nagybátyja) Sopron vármegye alispáni rangjáig jutott, míg biztos forrásból tudjuk, hogy az 1840-es években Radó Dániel alsó-büki lakosként töltötte be a Soproni alsó járás egyik alszolgabírói tisztségét (GYURÁCS F. 2000). Egyébként még a mai Csepregi kistérség Vas vármegyéhez tartozó három települése sem tartozott soha ugyanahhoz a járáshoz. A XIX. század elején Gőr és Répceszentgyörgy már Sárvárral alkotott egy közigazgatási egységet, de Tömörd például a Szombathely szomszédságában fekvő Vép mezővárossal.

Mivel a nemesi falvak egyrészt átörökítették a törzsi-nemzetségi szállások korábbi térbeli sűrűségét, másrészt a birtokosok kiváltságai miatt földjeik elidegeníthetetlené váltak, a Répce-síkra az egymáshoz közel eső és így szűk határu községek a jellemzőek. Ez a magyarázata annak is, hogy itt a kora középkorban nem alakult ki számottevő egyházi vagy világi nagybirtok. Csepreg, Bő és Sajtoskál (mező)várossá válása csak a későbbi századokban történt (XIV-XVI. század között).

A büki nemesek tehát a XIV. századig egy, azután legalább három Bük nevű településen éltek, az őket körülvevő a kiváltságokhoz nem jutó szolgálónépekkel, a XIII. századtól már jogokkal és köteleességekkel pontosan körülírható jobbágyréteggel. Hasonló volt a helyzet Csepregen is, amelynek területén több kora Árpád-kori falu helyezkedhetett el, még ha információink meglehetősen hézagosak is róluk. Több jel mutat arra, hogy maga Csepreg is két település – a későbbi Felső- és Alsóváros – összeolvadásával jött létre, amelyhez később – feltehetően a XIII-XIV. századi nagyfokú pusztasodás eredményeként – elpusztult falvakat csatoltak (SÖPTEI I. 2000, p. 86.). Mivel a mai Csepreg területén több elpusztult falut (vagy falunevet) sikerült azonosítani, mint Bükön, jogos lehet az a feltételezés, hogy határa ekkor és ezen okok következtében lett jóval nagyobb szomszédjánál (8. táblázat). Továbbá a két település fejlődése jogi és funkcionális értelemben markánsan itt ágazhatott el először: a három Bük önálló nemesi falu maradt, míg Csepreg egy-egy nagyobb világi földesúr – előbb a király, utóbb egy-egy főúr – gyámsága, szupremáciája alatt megindult a várossá fejlődés útján.

Bük Sopron vármegye életében betöltött szerepe nyilvánvaló, de a falu társadalmi és gazdasági viszonyairól meglehetősen keveset tudunk egészen a XVIII. századig. Az bizonyos, hogy a helyiek egzisztenciájában mindvégig a földművelés és az állattenyésztés játszott a legfontosabb szerepet, és az is, hogy ezen tevékenységeket már a XIII. századtól jól meghatározható birtoklási formák, művelési keretek közt végezték. Erre az időszakra határozottan elkülönült egymástól a földesúri és jobbágytelek, ezek külsőségei és belsőségei, valamint a közösen használt, azaz földközösségekhez tartozó rétek, legelők és erdők (SZABÓ J. 1977). Mivel a földeket a minőségének és a falutól való távolságának függvényében évente újraosztották, egy-egy birtokos vagy jobbágy földjei több darabban helyezkedtek el a határban, megnehezítve azok művelését.

A XIII. század közepére a mértéktelen birtokadományozás miatt a királyi vármegyerendszer válságba jutott és felbomlott, helyét a nemesi vármegye vette át (MAKSAY F. 1971). A várjobbágyok az addig is kezelésükben lévő birtokokat már mint nemesek saját tulajdonukba vették. Csakhogy a XIV. századtól kibontakozó árutermelés és pénzgazdálkodás bebizonyította ezeknek a kicsi és szétszór

birtokoknak (az egésztelek nagysága a XIII. században 30-32 hold volt, ami az 1767-es úrbérrendezés időszakára 13 holdra csökkent) az életképtelenségét (SZABÓ J. 1977). A földesurak egyre gyakrabban kérték pénzben jobbágyaiktól a szolgáltatásokat, amit azok többnyire nem tudtak teljesíteni, ezért tömegesen vándoroltak el a nemesi községekből és hozták létre a környékbeli jobbágyfalvakat (pl. Pórládony). A „jobbágytalanítás” a mohácsi vész után is folytatódott és 1540-re több Répcze menti falu vált tisztán nemesi községgé, többek között Mesterháza, Damonya vagy éppen a három Bük. Az ősiség törvénye miatt birtokokat nem lehetett eladni, ezért az anyagi gondokkal küzdő nemesek ingatlanjaik vagy földjeik elzálogosításával tettek szert némi készpénzre. A probléma általánosságára és eszkalálódására utal, hogy szinte valamennyi Bükkel foglalkozó XIV-XVI. századi irat birtokperek kapcsán emlékezik meg a faluról. Különösen a szomszédos Gőr gazdáival csaptak össze, gyakran tettelegesen is (GYURÁ CZ F. 2000).

Paradox módon a XIII. század az egységes jobbágyság és nemesség kialakulásának a korszaka, de éppen ebben az időben differenciálódott nagyon markánsan mindkét társadalmi csoport. A jobbágytalanná vált egytelkes nemeseket *kurialisták*-nak vagy *taksás*-oknak nevezték, mivel a megye adókkal taksálta meg őket. Maguk gazdálkodtak birtokaikon, életszínvonaluk nem sokban különbözhetett a módosabb parasztoktól. Létszámuk annyira megnőtt, hogy a XV. századtól már ők alkották nemesi falvaink derékhadát. Bükön különösen erős, öntudatos réteget alkottak, akik a rekatolizáció után is kitartottak lutheránus hitük mellett. A nemesi vármegye kialakulásától, tehát a XIII. század végétől egy új és gyorsan gyarapodó nemesi réteg jelentkezett, az *armalistáké*, akik csak címet és nemesi oklevelet kaptak, de nemesi birtokot nem. Zömmel belőlük verbuválódott a vármegye tisztviselő kara.

A parasztság is vagyoni szempontból rétegződött. A piachoz jutás feltételeinek különbözősége és az áringadozások együttesen azt eredményezték, a jobbágyság széles tömegéből kivált egy számban kevés, de gazdag parasztság, akik több egész telket birtokoltak, és velük párhuzamosan a XIV. századtól egyre több elszegényedő, fél-, negyed-, sőt nyolcad telkes jobbágyról tudósítanak az oklevelek (SZABÓ J. 1977). Ez utóbbiak közül sokan elvesztették telküket és zsellérekévé váltak, akik munkaalkalom híján – a kismemesi birtokoknak nem volt szüksége rájuk – elhagyták a falut. A XIII-XIV. század fordulóján országos jelenség a pusztasodás (SZABÓ I. 1971), ami elsősorban telekelhagyást, szélsőséges esetben pedig egész falvak elhagyását, pusztulását jelentette. A Répcze-síkon 15, a középkorban elpusztult falu nevét ismerjük (DÉNES J. 1996), ami a teljes településállomány kb. negyede lehetett. A zsellérek száma Bükön csak a XVIII. század végétől emelkedett ismét, amikor a gyakori háborúk miatt gabonakonjuktúra alakult ki, és a földesúri birtokok újra érdekelték lettek e nincstelen tömeg munkába állításában.

A csepregi lakosság nagy részének egzisztenciáját a XIII. században az agrárium biztosította. Ez Bükhöz hasonlóan elsősorban a szántóföldi gabonatermesztést és a legeltető állattenyésztést jelentette, de attól eltérően a szőlőművelés meghatározó művelési ággá vált. Utóbbi igazolja az a kiváltságlevél, amely szerint a csepregi szőlőhegyen a borsmonostori (ma: Klostermarienberg, Ausztria) szerzetesektől hegyvámot nem szedhettek (CSAPÓ T. ET AL. 1994, PP. 6-7.). Ez azonban nem jelentette azt, hogy Csepregen ebben a században a korábban kialakult földbirtokos nemesi réteg megerősödött volna. Éppen ellenkezőleg: az eredetileg nemesi falu Csepreg, a határában elhelyezkedő számos faluval együtt elnéptelenedhetett, és újjáépítése már más határok között és szervezeten történhetett. Talán éppen ezt foglalhatja írásba első írásos

említése, a már idézett 1255-ös oklevél. Ez a dokumentum egyúttal Ablánccal szomszédos helységként írja le Csepreget, tehát a környék egyébként sűrű települési textúrája ellenére viszonylag távoli szomszédot ad meg, akár elképzelhető az is, hogy a tatárjárás is fokozhatta a vidék egyébként pusztasodás okozta veszteségeit. A hipotézisbe tökéletesen illeszkedik a rá két évre (1257) kiadott oklevél, amely német nyelvterületekről érkezett telepesekről („*hospes*”) ír (DÉNES J. 1937, P. 15.; SÖPTEI I. 2000, P. 86.). Telepeseket általában lakatlan vagy gyéren benépesített – és ebbe alkalmasint értelemszerűen beleértendő az elpusztított – területekre volt szokás hívni, akiket pontosan emiatt engedményekkel, kiváltságokkal tudtak csak odacsábítani. Csepregen is valószínűleg ez történt: az uralkodó a trombitások mint földesurak révén a tatárjárás pusztításai után hospesek hívásával újratelepítette területét. Csepreg a korábban elpusztult falvak területének hozzácsatolásával nagy kiterjedésű jobbágytelepülés lett, és jobbágysága, azaz telepesei feltehetően jobb helyzetben lehettek a környék hasonló jogállású társadalmi rétegeinél, mert a kiváltságaik alkupozíciót jelentettek számukra. A földesúr személye változott: a XIII. század végén a – később Kőszeginek nevezett – Németújvári család kezébe került, akik az utolsó Árpád házi királyok alatt megerősödő oligarcha („kiskirályi”) famíliák egyike volt, és a Nyugat-Dunántúl nagy részét ellenőrzése alatt tartotta (SÖPTEI I. 2000).

1332-ben már az oligarchák hatalmát felszámoló Anjou Károly Róbert feleségének, Erzsébet királynénak a birtokában találjuk Csepreget, és ekkor indul meg a jobbágyfaluból a várossá válása. Ennek első lépése a városi rang adományozása: vagy Károly Róbert vagy pedig fia, Nagy Lajos jóvoltából a XIV. század közepétől „*civitas*”-nak, azaz a legmagasabb szinten számontartott városnak is nevezték (1357), amely Sopronhoz hasonló jogokat kapott. Az 1360-ból fennmaradt címerképe is Sopronéhoz hasonlóan „háromtornyos” sziluettet mutat, azaz fallal körülvett várost feltételez. A fal ekkor még földhalmokat és fapalánkokat jelentett, és rajtuk egy-egy kapu képezett kijáratot a kereskedelmi utakra. A bekerített város ekkor még csak a mai Felsővárost foglalta magába, az Alsóváros bekerítése a későbbi századokra tehető (SÁGI F. 1996).

Luxemburgi Zsigmond – párthíveket toborzandó – birtokokat juttatott az ország báróinak, így 1390-ben Csepreg várost is zálogjogon eladományozta, majd 1401-ben véglegesen nekiajándékozta Kanizsai János esztergomi érseknek, tehát az ő mezővárosa („*oppidum*”) lett. Ő építette a Felsőváros közepére 1391-ben – feltehetően korábbi alapokra – a Szent Miklós püspök tiszteletére emelt kősisakos tornyú csepregi templomot. A bekerített városon a Csepreget háromszor is hatalmukba kerítő huszita csehek az itt élő népek segítségével végeztek erődítési munkákat a XV. század elején. A XIV-XV. század fordulóján, ahogy Bük, úgy Csepreg vonatkozásában is megszorodtak a szomszédos településekkel, birtokosokkal folytatott birtokviták. 1371-ben János borsmonostori apát panaszkodott, hogy a kőszegi várnagy Szakonynál vámot szed jobbágyaitól, holott eddig vámfizetés nélkül mehettek Csepregbe. Később, 1395-ben a vármegyei alispán igazolása szerint a csepregiek a borsmonostori apáttal összevesztek és Borsmonostort fegyverrel támadták meg, hatalmaskodtak ellene (DÉNES J. 1937, P. 15.). E források a társadalmi-gazdasági berendezkedés alapjáért, a feudumért, a birtokért folytatott ádáz küzdelem mellett jelzi, hogy a Kőszeg-Sopron közötti kereskedelmi tengely is megerősödött, és abban Csepreg kulcspozíciót töltött be.

A Kanizsaiakat – és az átmenetileg birtokos Rozgonyiakat – a család férfiágának kihalásával (1532) a Nádasdy család követte a város tulajdonosaként. Ezzel egyszersmind egy új fejlődési szakasz is kezdetét vette, amely elsősorban a humanista műveltségű főúrnak, Nádasdy Tamásnak köszönhető. Nádasdy a vallási harcok idején inkább a protestáns vallást támogatta, ezért a katolikus plébánosnak el is kellett hagynia a várost (1554). Mind a felsővárosi, mind pedig az alsóvárosi templom a protestánsok kezébe került, és természetesen az „*akié a föld, azé a vallás*” („*cuius regio, eius religio*”) elv alapján a hatalmas Nádasdy-birtok valamennyi jobbágyának követnie kellett ura vallását. A Nyugat-Dunántúl nagy része – köztük Bük és Csepreg egésze – protestáns vallású lett. Nádasdy nevéhez fűződik a csepregi főiskola 1557-es megalapítása, ebben mint a lutheri tanítások híve a – magyar nyelven oktató – prédikátorok, iskolamesterek, nótáriusok (jegyzők) képzésére fordított nagy gondot. A korában jó nevű iskola a wittenbergi tanmenetet alkalmazva egyidejűleg háromszáznál több tanulóját bentlakásos kollégiumi módszerrel nevelte. Rektorairól tudjuk, hogy mind megjárták Wittenberget és más európai egyetemeket, de ugyanez elmondható sok tanáráról is. A főiskola tevékenysége közel száz évig tartott, és ez felbecsülhetetlen értékű kulturális kisugárzást jelentett a város, környék, sőt az egész ország számára. Egyik tanulója Lackner Kristóf volt, aki később Sopron nevezetes polgármestere lett.

A mezővároson túlmutató jelentőségű esemény volt a csepregi Szent Miklós templomban tartott kollégium (zsinat) is, ahol a reformáció lutheránus és kálvini irányzata elvált egymástól (Csepreg a lutheránus hitet követte), azaz 1591. június 2-3-án ezzel hazánkban is végbement a protestáns egyházszakadás, amely Nyugat-Európában már korábban megtörtént (CSAPÓ T. ET AL. 1994, p. 7.). 1643-ig közel húsz zsinatot tartottak Csepregen, de fél tucatot Bükön is. Ugyancsak elhíresültek a csepregi prédikátorok a reformáció-ellenreformáció közti szellemi harc kapcsán, mint hitvitázó irodalom fő elindítói és mint Pázmány Péter ellenlábasai. Hatásukat jól mutatja, hogy Pázmány 1614-ben kiadott vallási vitairata a *Csepregi mesterség* címet viselte (SÖPTEI I. 2000). A kollégiumhoz, illetve a körülötte kialakuló vallási és kulturális központhoz nélkülözhetetlen volt egy nyomda működtetése. Ezt Farkas Imre nyomdász, Manliusz János tanítványa és örököse valószínűleg 1620-ban hozta a városba, és 1645-ig adott ki itt könyveket. Az általa megjelentetett 27 féle kiadványból 22 volt magyar nyelvű, és többsége természetesen vallási tárgyú (pl. a Fényes Elek geographiai szótára által megemlített Sylvester János-féle „*Új Testamentum*”), de akadt köztük kalendárium, grammatikai és balneológiai – na persze nem a büki, hanem a korban már ismert balfi fürdő gyógyhatását taglaló – munka is (CSAPÓ T. ET AL. 1994).

Nem csak esemény-, hanem településföldrajzi szempontból is fontos, hogy a protestáns Csepreg 1604-ben a Bocskai István-, 1619-ben pedig a Bethlen Gábor-féle függetlenségi harc mellé álltak, és ez utóbbi okozta vesztét. A fehérhegyi vereség után a Bethlen-hadak által magukra hagyott a csepregiek Collalto tábornok vezette császári sereg bosszújának estek áldozatul (1621): a háromnapos dúlás során a korabeli beszámolók szerint 1223 embert – a lakosság több mint felét, köztük csaknem az egész diákságot – gyilkoltak meg, majd kivonulásukkor felgyújtották az egész várost. Ezzel elkezdődött a virágzó középkori Csepreg hanyatlása, hiszen a XVI. században mint Sopron megye legnagyobb mezővárosát említették a források, de ez után a pusztítás után a protestáns kultúrához köthető központi szerepét sem nyerte vissza, diákságát nem tudta pótolni, majd a folyamatot a Nádasdyak rekatolizációja tetőzte be. 1643-ban ugyanis a

felsővárosi Szent Miklós templom ismét vallástörténelmi esemény helyszíne lett. Nádasdy III. Ferenc itt jelentette be áttérését a katolikus hitre (CSAPÓ T. ET AL. 1994). Az evangélikus hitélet lavinaszerűen omlott össze: a templomaikat visszavették a katolikusok, nyomdájuk bezárt, egy évszázadon belül pedig ugyanolyan egynemű katolikus vallású lett Csepreg, mint azelőtt csaknem egy évszázada volt. Itt kell megjegyezni, hogy az alsó-büki öntudatos kis- és középnemesi réteg, birtokosok révén megtarthatták és megtartották lutheránus hitüket, ahogy teheték és tették a környék többi nemesi falu lakossága is, például Nemescsó, Nemesládony, Tompaládony. Állhatatosságukat mutatja, hogy annak ellenére, hogy a katolikusok ezeken a helyeken is visszavették templomaikat, a következő másfél évszázadban – a templomépítést számukra is engedélyező II. József türelmi rendeletéig – is gyakorolták vallásukat, és amint lehetett felépítették maguknak Isten házát. A Répce vidékén a római katolikus vallás a Habsburgokhoz hűséges főnemesekhez, az ágostai hitvallás pedig a kis- és középnemességhez köthető. Ennek máig ható településhálózati vetülete pedig az, hogy a régi mezővárosok (Bő, Répceszentgyörgy, Sajtoskál és Csepreg) lakossága vallásilag napjainkban is homogén, egyneműen római katolikus, az egykori nemesi falvaké (Nagygeresd, Nemesládony és Alsó-Bük) pedig heterogén, társadalmuk katolikus és evangélikus közösségre tagolódik.

Nádasdy III. Ferencsel nem csak a kulturális fejlődés, hanem a gazdasági élénkülés is alábbhagyott egy időre. Őt ugyanis a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt kivégezték, és birtokaira az Udvari Kamara tette rá a kezét, aki rövidesen eladta azokat gróf Draskovich Miklós főajtónálló mesternek. A Rákóczi-szabadságharc idején, ahogy az egész Répce-vidék sokszor cserélt gazdát, és a kétoldali sarcok annyira kimerítették, hogy a felkelés végére elnéptelenedésnek indult. A szándékos pusztítások mellett – elsősorban a könnyen éghető korabeli építőanyagok (rozsszalma, fa) miatt – gyakoriak voltak a tűzvészek a településeken. Csepregen a legnagyobb 1776-ban dűlt, amikor összesen 224 épület, köztük a Szent Miklós templom a plébániájával, az összes kastély és a városháza a lángok martalékává vált (CSAPÓ T. ET AL. 1994, WELLNER L. 1981). Hozzá kell tenni, hogy mivel a plébánia szolgált városi levéltárként, Csepreg középkori írott történetnek zöme is megsemmisült néhány óra leforgása alatt. Többek közt ez ösztönözte bő egy évszázad múlva Farkas Sándor káplánt arra, hogy a megmaradt forrásokat feldolgozva megőrizze (FARKAS S. 1887). Az újjáépítést a város új földesura, a Jankovich család egyik tagja, Antal segítette. Ő építtette fel a plébániát, a templom újjáépítéséhez pedig közbenjárására Mária Terézia császárnő adott segítséget. 1809-ben Napóleon hadait kellett eltartania a környéknek, 1831-ben pedig kolerajárvány pusztított és karanténba kellett zárni a településeket.

A reformkor nagyjai közül gróf Széchenyi István gyakran látogatott Csepregbe, ahol szívesen tartózkodott Felsőbüki Nagy Pál vagy a Jankovich család vendégeként. Ezek közül kiemelkedett az 1841. évi látogatása, ami a selyemhernyó-tenyésztés fellendítését szolgálta. Így került Csepregbe is. Széchenyi a selyemhernyók mellett a lovakról is szót ejtett, amelynek kultusza jobban átragadt a csepregi parasztságra is, hiszen a nagy mezővárosban a határ széle nagy távolságra esett a belterülettől, így lóval gyorsabb volt megközelíteni, mint ökörrrel. A lovakat csakhamar nem csak munkára, hanem versenyzésre is igénybe vették. A város szélén, az Ásás melletti akkor még beépítetlen Tilosgyöpon alakították ki a „Futtatógyepet”, ahol a helyi fiatalok Pünkösdhétfőn mérték össze lovaglótudásukat. A hagyomány néhány évtizednyi megszakítás után újjászületett és ma is él. (WELLNER L. 1981).

Bük és Csepreg korabeli gazdasági életéről sokrétű, de csak vázlatos információkkal rendelkezünk. Drinóczy György a XIX. század közepén írt, Sopron vármegyét bemutató gyűjteményében (DRINÓCZY GY. 1830-1847) a XVII. századi három Bük teljes területét 4000, Csepregét pedig 10000 holdra teszi, ami csaknem pontosan megegyezik az 1913-as összeírásnál közölt 3657 holdas, illetve 10116 holdas adattal. Utóbbi időpontban a művelési ágak közül mindkét településen a szántóföldi művelés vitte a prímet 2866, illetve 6747 holddal (78,3 %, illetve 66,7 %), de a többi ág között jelentős eltérések voltak a két helység között. Először is Büknek a méretéhez képest nagy volt a belterülete, hiszen a kivett területe 217 hold (6 %), Csepregnek viszont csak 359 hold (3,5 %) volt. Bükön jelentős volt a rétek-legelők aránya (501 hold, 13,7 %), de szinte teljesen hiányzott a gyümölcs-szőlő (60 hold, 1,6 %) és az erdő (13 hold, 0,4 %). Csepregben viszont éppen ezek foglaltak le nagy területet, hiszen az erdő 2049 hold (20,3 %), a gyümölcs és szőlő pedig 211 holdnyi (2 %) hasított ki magának az összterületből (DÉNES J. 1996, P. 84.).

A Répce-síkot ábrázoló első hiteles térkép az 1784-es katonai felmérés alkalmával készült, és rajta a területhasználat rendje, arányai szinte teljesen azonosak (természetesen a beépített terület növekedését figyelembe véve) az 1913-as állapottal. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Bükön, Csepregen és általában a Répce mentén az átlagosnál intenzívebb szántóföldi gabonatermesztés alakult ki már a középkorban.

Az agrárkonjunktúra miatt a földesurak a jobbágytelkek rovására megnövelték a saját kezelésben lévő birtokaikat, a majorságot (*latinul: praedium*), amelyet a jobbágyrobottal műveltettek meg, így a haszon nagy része az övék maradt. Ennek a társadalmi-gazdasági folyamatnak a legfontosabb településföldrajzi hatása az volt, hogy a korábban pusztásodott külterületek újra benépesültek. A földesúr birtokához tartozó gazdaság-, és a hozzá kapcsolódó munkaerő lakóépületének térbeli egysége, azaz a majorság mint külterületi lakott hely Csepreg nagy határa miatt ott is jellegzetes településforma lett a XVI-XVIII. században. A Csepregi határban a XVI. század óta 11 majort tudunk kimutatni, közülük már csak négy – Annamajor, Kincsdpuszta, Meggyespuszta és Tormásliget – létezik.⁷ Érdekes Tormásliget sorsa, hiszen a nagyjából annak a honfoglalás kori Tormás falu helyén található, amely a XIII-XIV. századi pusztásodás során pusztult el, majd a majorsági gazdálkodás nyomán újraterülett, és a szomszédos – a mai napig szintén lakott Meggyespusztával együtt – a XVII. század végi I. katonai felmérés térképlapjai jelölik, az ahhoz kapcsolódó „Országleírások” pedig megemlítik. Tormásliget fejlődéstörténete azért is sajátos, mert a Csepregből történő 1993. évi kiválásával ez az egyetlen olyan település a Répce mentén, amely külterületi lakott helyből önálló településsé vált. Bükön a kis külterület miatt mindössze egyetlen major alakult ki.

A feudalizmus korai időszakában rozsot, árpát a XIII. századtól inkább búzát termesztettek. A gabona nagyrészt a helyi igényeket elégítette ki, feldolgozása a XIV. századtól ismert, Répce-re telepített vízimalmokban történt. Bükön és Csepregben is sorakoztak vízimalmok, mint ahogy csaknem valamennyi Répce menti faluban. A török kor után hazánkban is elterjedt a belterjes, istállózó – egyúttal a földek trágyázását is biztosító – állattenyésztés, különösen a tejelő szarvasmarhatartás, és ennek a korszerű iránynak a fő telephelyei a majorságok voltak. A XVIII. századi források már beszámolnak arról, hogy a büki és a

---

⁷ Ablánc, Daniella, Dicsk, Felső-(vagy Vörös), Gyertyánospuszta, Szentkirály, Izabella (vagy Korpás), Annamajor, Kincsdpuszta, Meggyespuszta, Tormásliget (URFI K. 2013. P. 54.).

csepregi majorsági gazdaságokban „Svájtzeria”-k, azaz svájci rendszerű istállózó tehenészetek és tejgazdaságok működtek (URFI K. 2013. P. 43.).

A távolsági kereskedelemben inkább – a könnyebb szállíthatóságuk miatt – az élőállatokkal vettek részt a bükiek. A Répce menti öntéstalajon kövér rétek és legelők terültek el, ahol juhot és szarvasmarhát tartottak. Az helyi állatállomány száma a XIV. század végétől nöhetett meg jelentősen, amikor fontos piacközpontok közelébe került azáltal, hogy ekkor Csepreg heti, Sopron pedig országos vásártartási jogot kapott Zsigmond királytól. A szűk községhatár miatt gyakoriak lettek a legelőhasználatból fakadó perlekedések a büki és a góri gazdák között. A többi mezőgazdasági termék inkább helyi jelentőségű volt: kendert a jobbágyok úrbéri járandóságai törlesztése céljából termesztettek, a büki nemesek szőlői Csepreg határában voltak, a gyümölcstermesztés pedig csak a belsőségek részét képező kertekben folyt, saját fogyasztásra.

Ezzel szemben Csepreg legfontosabb és legismertebb, egyúttal jelentős tradíciókkal is rendelkező mezőgazdasági ágazata a szőlőtermesztés volt. Első említése 1321-ből való, és 1341-ben már arról tudósítanak a források, hogy a csepregi borokat is a kőszegi kereskedők vihették ki a német területekre. A Nádasdy-birtokon kiemelt szerepet játszott az ezekből befolyó bevétel. A sárvári vár pincéjében külön jelölték a csepregi bort tartalmazó hordókat és 1646-ban egy összeírás összesen 29 szőlőhegy nevét említi, közülük több ma is ismert.⁸ A XVIII. században a gyümölcs- és szőlőtermesztés tovább térnyerése érdekében erdőket is irtottak, amiről a Hegymesterek Protokolluma (jegyzőkönyve) tudósít (SÖPTEI I. 2000). Az 1784-es Országleírás a csepregi szőlőkről már úgy ír, hogy azok a Répce folyó Répcevistől Alsó-Bükig terjedő teljes hosszában végigkísérik a magaslatokat.

Bár a XIII. századtól tudósítanak a források helyi társadalmi munkamegosztásról, a középkori büki ipar nem lehetett számottevő, hiszen csak a takácsok tudtak önálló helyi céhet alapítani 1761-ben. A többi iparos (molnárok, kovácsok, csizmadiák) a Répce menti aprófalvak hasonló foglalkozást űző mestereivel közösen tudtak csak céhekbe tömörülni (GYURÁ CZ F. 2000).

A csepregi ipar sokkal fejlettebb volt a bükinél, különösen a Nádasdyak uralmának csúcspontján, a XVII. században. Ezt jól mutatja a céhek számának a növekedése. 1611-ben a vargák, 1614-ben a szabók, 1617-ben a szücsök, nyergesek, szíjgyártók és fegyverkovácsok közösen, 1628-ban a bognárok, patkolókovácsok, 1630-ban a kovácsok, 1643-ban a csizmadiák, 1688-ban pedig a takácsok kaptak céhprivilegiumot (SÖPTEI I. 2000, P. 89.). 1614-ben a Répce, a Csáva, az Ikva, a Metőc és a Kőrös patakok menti malmok tulajdonosai alapítottak közös céhet, tehát így egy érdekvédelmi szervezetbe kerültek Bük és Csepreg molnárai is (FARKAS S. 1887, P. 91.).

A közszolgáltatások – amelyek köre ekkor szinte csak az elemi iskolákra korlátozódott – száma Bükön végig a korszakban, Csepregben pedig a lutheránus iskola bezárása után lett minimális. Az oktatás az egyházakhoz kötődött, így Csepregen egy (katolikus), Bükön pedig kettő (katolikus és evangélikus) iskola létesült. A katolikus iskola Csepregen és Bükön is a plébániánál működött, először azokban, majd a XVIII. századtól azoktól külön épületben, a mezőváros főterén (innen a másik neve: Iskola tér), Közép-Bükön pedig

---

⁸ Hosszú-Gyöp, Cziczmagó, Középszer, Bayszer, Ruzsa, Grund, Velágos, Grádics, Pogány, Felső-, Közép- és Alsó-Bene, Rámók, Pattantó, Felső-, Közép-, Alsó- és Kis-Hanga, Bosek, Kinczem, Szak, Kövesgödör, Nagygyödör, Dobos, Pető, Felső-, Közép- és Alsó-Csékéd, valamint a Maszlagh hegyek (WELLNER L. 1981. P. 15.).

1841-ig a Pap közben, egy romos, zsúptetős vályogépületben, majd ennek elbontása után ugyanott egy új épülettömbben, mellette tanítói lakással. Az 1781-ben megjelent türelmi rendeletig az evangélikus diákok is a katolikus iskolát látogatták. Az evangélikus iskola a templom és parókia telkén (Kis köz), azokkal egy időben, tehát 1785-ben létesült (BUKISKOLA.HU).

A mezőgazdaság és az ipar mellett a terciér szektor, különösen Csepregen erős volt, ami ekkor elsősorban a kereskedelmet jelentette. A tatárjárásig a velencei kereskedelem az Alpok keleti peremén bonyolódott le. A velencei kereskedők jöttek Magyarországra és Szombathely – Kőszeg – Sopron útvonalon haladtak, amely Soprontól folytatódik Bécsújhelyig, majd Bécs felé. A mai Csepreget Kőszeggel összekötő útnak a kora középkorban még nincs nyoma. A Szombathelyt és Győrt összekötő útból Belednél ágazott ki egy út, amely Sajtoskálnál metszette a Sopron – Sárvár között vezető – tulajdonképpen a mai 84-es – útvonalat. Ez Csepregnél kettéágazott: az egyik Locsmánd felé vitt, átvágva a velencei útvonalat folytatódott nyugat felé. A másik Horvátzsidányon és Kaboldon (ma: Kobersdorf, Ausztria) át – szintén keresztezve a velencei utat – folytatódott Bécs felé. Belkereskedelmi szempontból fontos jelentőségű volt a Belednél elágazó másik, a Répce bal partján nyugat felé vezető kereskedelmi út, amely a folyó mentén Répceszemere – Nagygeresd – Bö – (Alsó-)Bük – Csepreg – Szakony – Zsira – Locsmánd – Füles (ma: Nikitsch, Ausztria) – Sopronkeresztúr (ma: Deutschkreutz, Ausztria) településeket érintve érkezett Sopronba (DÉNES J. 1996)..

Egyértelmű, hogy a középkorban Csepreg közlekedésföldrajzi helyzete sokkal kedvezőbb volt, mint Büknek, hiszen a mezőváros egy fejlett úthálózat középpontjában állt, míg a nemesi hármassz falu csak egy távolsági útra csatlakozott. A középkori Csepregnek egyik országos vására Szent Mihály napján volt, a XX. században már öt vásárt tartottak: Hamvazószerda, Áldozócsütörtök környékén, július 29-én, szeptember 29-én és karácsony előtt. Hetivásárai csütörtökre este már a középkorban is (SÖPTEI I. 2000, P. 89.). Bük egészen a XX. századig nem rendelkezett semminemű vásártartó joggal.

A gazdagabb történelmi múltú Csepreg népességszámára vonatkozó első hiteles adat 1518-ból való, amikor a mezővárosi jogállású településen, oppidumon 255 jobbágy család élt, feleannyi, mint a nemzetközi összehasonlításban is jelentős bortermelése és közvetítőkereskedelme jóvoltából az egyik legfejlettebb közép- és újkori magyar városban, Sopronban. A történelmi demográfia szabályai szerinti számítás alapján a vármegye székhelyéhez hasonló profilú, csak kisebb akció- és vonzásterületű gazdasági bázison polgárosodó Csepreg lakossága ekkor 1600 főre tehető (CSAPÓ T. 1994, P. 11.). A város a településhierarchiában elfoglalt pozícióit mintegy másfél évszázadig megtartotta (9. táblázat).

Bük első megbízható lakosságszám adata szomszédjához képest több mint másfél évszázaddal később bukkan fel. A győri püspökség locsmándi főesperességében végrehajtott 1697. évi „Canonica Visitatio” jegyzőkönyve alapján Alsó-Bükön 313-an, Közép-Bükön 181-en, Felső-Bükön pedig 223-an laktak, azaz a három Bük népessége összesen 717 fő volt (GYURÁ CZ F. 2000, P. 65.). Mindez egy a török és a Habsburg uralom szorításában eltelt mintegy másfél évszázad harcai után, amely folyamán a térség, de főleg Csepreg többször jelentős pusztítást szenvedett el. Csepregben csak a Bethlen-féle harcokban 1223 embert gyilkoltak meg a városra támadó császári csapatok (DÉNES J. 1937, P. 17.). Igaz, hogy ritkán fordul elő, hogy a Bük és Csepreg lélekszámát egy és ugyanazon időpontra vonatkozóan ismernénk, de azért nagy

biztonsággal állítható, hogy Csepreg lakosság száma rapszodikusabban változott ugyan, de mindig legalább 1,5–2-szerese lehetett a három különálló nemesi falu, a három Bük népességszámának.

Egyébként a sorban a Répce középső folyásának harmadik legnépesebb települése Bő mezőváros volt, amely 1697-ben 367 főt számlált. A népesség alapján az első három sorrendje ma is ugyanaz, mint bő három évszázaddal ezelőtt. A többi környékbeli helység messze elmaradt tőlük, a szintén mezőváros Sajtoskál és Répceszentgyörgy kivételével egy-egy kisebb házcsoport alkotta beépített területüket.

II. József uralkodása (1780-1790) idejére a Bük és Csepreg lélekszáma közti különbség jelentősen csökkent: a három Bükön 1785-ben 1349, míg Csepregben 1787-ben 1654-en laktak. Úgy tűnik, hogy a pusztításokat a mezőváros hamarabb kiheverte, hiszen a XIX. század közepére ismét csaknem kétszeresére nőtt a két település népességszáma közti olló. Fényes Elek 1851-ben kiadott „Geographiai szótára” szerint Bükön 1520, míg Csepregben 3000 fő lakott. Bőben is hasonlóak lehettek a demográfiai folyamatok, hiszen 800 lakosával továbbra is kb. feleakkora maradt, mint Bük és negyedakkora, mint Csepreg. (FÉNYES E. 1984, PP. I/162., I/189-190., I/212.).

A népesség mai településrészekre vetített korabeli eloszlását nehéz rekonstruálni, különösen Csepregen, ahol a két nagy egysége, a Felső- és Alsóváros akkor térben ugyan elkülönült egymástól, de egyetlen olyan korabeli népesség-összeírás sem ismert, amely külön-külön mutatta volna be azokat, tehát a kortársaknak evidens volt, hogy Csepreget egy jogi és területi egységként, egyetlen zárt településként kezeljék. Ezt a szemléletet követik az „Országleírás”, továbbá Vályi András és Fényes Elek munkái. Ezt mintegy közvetetten alátámasztandó Büköt viszont valamennyi idézett mű három különálló faluként ismeri, és ennek megfelelően a statisztikai adatgyűjtést is ezekre a megfigyelési egységekre végzi el.

A feudalizmus utolsó másfél évszázadában a három Bük lakosság száma Csepreghez képest tehát nagyon kicsi volt és lassan, de nem hektikusan növekedett. Ennek oka a nemesi falvak általános problémája, a szűk birtokhatár volt, amely gyakran az örökösödések miatt még jobban felaprózódott. Nem véletlen, hogy Sopron vármegyében a XIX. század elejétől ezekben a nemesi községekben terjedt el első ízben az egykésés, ami a birtok egy kézben tartásának az egyetlen módja maradt. A három Bük közül a korszakban végig Alsó-Bük volt és maradt a legnépesebb településrész, a három Bük összlakosságának közel fele élt itt.

A társadalmi rétegzettséget, ha nem is pontosan, de 1717-ben megállapíthatjuk, amikor a három Büknek összesen 98 nem nemes családja volt (CSÓKA J. L. 1927). Ha ezt az 1714-es teljes lakosság számmal (915 fő) összevetjük, akkor aligha járunk messze az igazságtól, ha a nemességet a lakosság kb. 1/3-nak vesszük. Ezzel tökéletesen összecseng az 1785-ös népszámlálás azon adatsora, amely a három Bük férfilakosságát írta össze társadalmi rétegenként csoportosítva (10. táblázat). Az összeírás tehát nem teljes körű, de az arányok szemléltetésére alkalmas. Utóbbi időpontra vonatkozóan Csepreg adatai is rendelkezésre állnak, így a két helység XVIII. század végi társadalmi képlete összevethető.

A nemesek és parasztok aránya Alsó-Bükön volt a legnagyobb (30,4 %, illetve 9,8 %), ami arra utal, hogy társadalmi szempontból ez a településrész volt a legegységesebb. Tízből négy férfi ugyanis rendelkezett földbirtokkal, amelyet viszonylag kis számú zsellér alkalmazásával – azaz részben családi kötelékben – műveltek meg. A huszadik század közepéig Alsó-Bükön a néhány jobbágytelken gazdálkodó módosabb középbirtokosok, valamint a kurialista nemesek laktak, akik zöme a rekatolizáció idején is képes volt ragaszkodni – a legközelebbi artikuláris hely Nemescsó volt – evangélikus vallásához. Ezzel szemben

Közép- és Felső-Bükön a jóval kisebb számú és arányú (21,6 %, illetve 16,1 %) nemesség vagyoni szempontból differenciáltabb volt. Itt – Felső-Bükön – élt Bük a korszakban egyetlen igazán nagybirtokos családja a Felsőbüki Nagy família, de itt volt az otthona a törpebirtokosoknak és a hivatalt viselő armalisták zömének is, akik bizonytalan egzisztenciájuk miatt egy-egy nagyobb birtokos szerviensei lettek, követve még annak vallásváltásait is (CSÓKA J. L. 1927). Ez utóbbi függésre utal, hogy a XVII. század végére ezek a települések is – a csepregi Nádasdy családot követve – áttértek a lutheránus hitre, de a protestánsok jogait korlátozó 1687-es törvények miatt visszatértek a római anyaszentegyház kebelére.

Csepreg korabeli társadalma jóval strukturáltabb és differenciáltabb, egy szóval urbánusabb volt a bükinél. Annak ellenére, hogy lakosság száma meghaladta a három Bük együttes népességét, nemesei kevesebben voltak, mint bármelyik Büknek, és a helyi felnőtt férfitlakosság alig 4 %-át tették ki, zselléreinek aránya viszont magas (23,9 %) volt. Ezzel az agrártársadalma a három Bük közül leginkább a felső-bükihez hasonlított. Ez nem meglepő, hiszen ez a nagybirtokosok jelenléte okozta birtokkoncentrációval együtt járó jelenség. A „polgárok”, illetve a „polgárok örökösei”-nek létszámában és arányában már nyomasztóvá vált Csepreg fölénye, hiszen a zömében iparból és kereskedelemről élő rétege a helyi társadalom egyik gerincét képezte (13,4 %), és kilencszerese volt a három Bükének, ami egyúttal azt is jelenti, hogy Alsó- Közép- és Felső-Bükről gyakorlatilag teljesen hiányzott a városi jellegű polgári réteg.

4.1.3.2. A feudalizmus emlékei Bük és Csepreg településszerkezetében

A hazai feudalizmus Bük természeti, gazdasági és társadalmi szférájára gyakorolt hatásainak felvázolása után mód nyílik ezen komponensek tárgyiasult formájának, vagyis a nemesi hármasszál (Felső-, Közép- és Alsó-Bük) és a két nagyobb településrészből (Felső- és Alsóváros) álló mezőváros korabeli településképeinek, településszerkezetének a bemutatására. A jozefiniánus térképezés előtti századok települési viszonyait jórészt csak elszórt írott források (közülük a legbecselesebb az említett felmérést kiegészítő-magyarázó ún. „Landesbeschreibung” azaz „Országleírás”), történeti és néprajzi analógiák (Csepreg esetén az 1621-es dúlásról szóló beszámolókat által érintett helyszínek beazonosítása) segítségével, valamint a jelenkori állapotokból történő visszakövetkeztetéssel lehet rekonstruálni. Ez azt jelenti, hogy vizsgálat egyszerre tartalmaz regresszív és retrospektív elemeket.

Az 1784-es katonai térkép (7. ábra és 8. ábra) Bük és Csepreg vonatkozásában öt, a társadalmi-gazdasági tér közel azonos pontján fekvő, de ennek ellenére különböző alaprajzi vonásokkal rendelkező települést tár elénk. A természeti szféra – főleg a kezdeti időszakban – nagymértékben befolyásolja a megtelepedést, a település megjelenési formáját. Egyértelmű, hogy Bük és Csepreg alaprajzi vonásait, növekedésének irányát elsősorban a Répcse folyó szabályozta. Ennek megfelelően vidékünkre a folyó mentén kissé elnyúlt szabályos utcás falvak a jellemzőek, és ez alól a három Bük, illetve a csepregi Alsó- és Felsőváros sem kivétel. Települmorfológiai szempontból mind az öt – a szabályos utcás falvak egyik csoportján belül – a szalagtelkes típusba sorolható, amelynek jellemzője, hogy keskeny és viszonylag hosszú, szalag alakú telkek érintkeznek hosszanti oldalukkal és alkotnak utcát. A települések a házaknak az út mellé épülésével jöttek létre. Ezek a soros vagy utcás falvak, ahol a házak és a kerítések az utcaszintben

vannak és homlokzatukkal állnak kifelé. Annak ellenére, hogy Csepreg a középkor nagy részében mezőváros volt, eredetileg faluként jöhetett létre, így az akkori településformáló erők hasonlíthatnak a vidék többi nemesi falvakéhoz, és csak később, a várossá válása után vált el egymástól a társadalmi-gazdasági és ebből adódóan térbeli kifejlődésük.

A három Bük fekvése alapján nem egységes, hanem két csoportba osztható. Alsó-Bük a Répce völgyének árvízmentes teraszán – egyébként Sopronba – vezető, őskortól használt kereskedelmi út mellé települt útmenti falu. Emiatt gyakorlatilag utcahálózata sem volt. Mindössze az Országútból (ma Kossuth u.), és az abból kiágazó három alig-alig beépített utcakezdeményből állt, amelyek a mai alaprajz alapján egyértelműen beazonosíthatók, és helyenként a korabeli elnevezésükkel illelhetők.⁹ Az egyik közülük az Acsád felől érkező, a Répcén átkelő távolsági út (a mai büki szakasza a Gyurátz u.). A másik, a térkép készültkor feltehetően már építés alatt álló evangélikus templomnak (és iskolának) otthont adó Kis köz (ma a Jókai u.), a harmadik pedig a Közép- és Felső-Bük fő tengelye felé leágazó Fő utca eleje.

Ezzel szemben Közép- és Felső-Büket egy, a kereskedelmi útból leágazó utca, az akkori Fő utca (a mai Nagy Pál és a Gyár u. egy szakasza) fűzte fel. Mindkettőről külön kijárat vezetett e közlekedési vonalra: Felső-Bükről a Csordahajtó (ma a Szabadság u.), Közép-Bükről pedig a Pap köz (ma az Eötvös u.). Ezért ez a két településrész inkább az utcás falu egy másik fajtájához, az ún. útféli faluhoz sorolható. Fejlett utcahálózatról esetükben sem beszélhetünk. Közép-Bük a Fő utcán (a mai Széchenyi u.) kívül csak egy mellékutcából, az arról a Répce felé leágazó Bészegből állt, Felső-Bük pedig a Csordahajtó térré kiöblösödve metszette a Fő utcát, majd folytatta útját a Répce felé (ma a Hunyadi u.). A Fő utca tovább vezetett Csepreg irányába, majd a Felsőbüki Nagy (később Szapáry) kastély után pedig visszatért az Országútra.

Feltűnő, hogy Felső- és Közép-Bük halmaztelepülésekre jellemző alaprajzi szabálytalanságokat is magán visel. Ennek oka, hogy ez a két településrész közelebb fekszik a Répcehez, és így annak korábban időszakosan vízzel borított (lényegében ártéri) részeiből kiemelkedő halmokat üli meg. Nevezhetjük szeres településnek is, amelyet a fekvés ténye mellett egyes közterületeinek elnevezése is kifejez. A „szer” másik közkeletű elnevezése a „szeg”, ami könnyen felfedezhető a közép-büki Bészeg kifejezésben. Az 1784-ben még nem létezett ugyan, de a fél évszázaddal későbbi térképeken már fellelhető, ugyancsak a közép-büki Fő utcából a Répce felé a Bészeggel párhuzamos kiágazása, Mókus szer (ma Torkos sor), és Alsó-Bükön a Kis közt az acsádi úttal a XIX. század közepétől összekötő Káposztás szer (ma a Deák u.).

A Landesbeschreibung külön pontban megjegyzi, hogy az Öreg-Répce közvetlenül a felső-büki kertek alatt folyik és Közép-Büknél egyesül a Kis-Répcével („*Die grosse Reptze lauft hart an den Gärten von Ober Bük vorbei und die beyde Arme vereinigen sich bey Mittel Bük*”). (EKFO 1782-1785, p. 19.). A Répce „*tekervényeinek általmetszése*” (FARKAS S. 1887, p. 284.) révén kialakított, így annak felesleges vizét levezető Ásás-csatorna megépítése (1816) előtt tehát Közép- és Felső-Bük beépített területe közvetlenül érintkezett a folyót kísérő vizenyős rétekekkel, berkekkel. Sőt a falu néhai jeles helytörténésze, Szabó József egyenesen azt állította, hogy ezen két településrész utcáit az egykori (napjainkra feltöltődött/feltöltött) folyómedrek, holtágak képezik. Felhívja a figyelmet arra is, hogy az ottani utak 1960-as évekbeli

⁹ A hivatalos utcaelnevezések (és házszámozások) hazánkban II. József uralkodásától terjedtek el, először a városokban és csak később falvakban. Éppen ezért a középkori utca nevek közül többet ismerünk Csepregen, mint Bükön. Az viszont nagy helytörténeti forrásértékkel bír, hogy a XIX. századig nem volt divat személyről utcát elnevezni, hanem az adott közterületre jellemző tevékenységre (pl. Kovács) vagy vallásra (pl. Zsidó) utaló elnevezéseket adtak.

portalanítása előtt egy-egy intenzív esőzés után az utcákon gyakran hömpölygött sáros víz, azaz a közlekedés szinterei mintegy alkalmi vízelvezetőként is szolgáltak (SZABÓ J. 1977). Így a házépítések helyszínének megválasztásánál maximálisan figyelembe kellett venni a lefolyási viszonyokat, követni annak minden apró változását. Ehhez idomulva alakult ki Közép- és Felső-Bük szabálytalan alaprajzi képe: az egykori medrek vonalát rögzítő, rendszertelen utcahálózat, és a hajdani szigetek, halmok helyét mutató kiöblösödések, terek, a szerek, a szegek.

Alsó-Bük középkori lakóövezetét nem veszélyeztette a Répce, hiszen csak külsőségei voltak határosak a folyóval. A beépített területe csak az 1848-as jobbágyfelszabadítás után közelítette meg az árteret, amikor a folyó menti káposztáskertek egykori jobbágyoknak házhelyként történő kiosztásával létrejött a Káposztás szer. Az utca vonalvezetése a közép- és felső-büki utcák „kuszaságával” mutat rokonságot. Mai szemmel érthetetlen módon a kb. 300 m hosszú utca egy kb. 50 m-nyi kanyarral indul, majd több mint 200 m-en nyílegyenesen vezet, hogy aztán egy kb. 30-50 m oldalhosszúságú, háromszög alakú (!) parkban végződjön. Aligha lehet kétséges, hogy ez az utcaforma nem tervezőasztalon készült, hanem a folyó árterének oldalirányú kiterjedésének változatossága rajzolta. A Deák utca esete egyúttal bizonyíthatja Szabó József fent említett, a Közép- és Felső-Bük kaotikus utcahálózatának kialakulását magyarázó elméletét.

Tudomásunk szerint a feudalizmus egészében a három Bük egymástól külön jogi egységet alkotó, független falu volt. Ez a tájhasználatban, közlekedési útvonalak igénybevételén is megmutatkozik. Az 1784-es katonai térkép alapján tisztán látható, hogy mindhárom falunak külön-külön is volt átkelője – valószínűleg egy-egy egyszerű fahíd – a Répcén, mintegy jelezve, hogy nem ebben a tekintetben sem kívánnak függni a másiktól. Egyébként az alsó- és közép-büki átkelő az acsádi úthoz, a felső-büki pedig a két Répceág között a csepregi Tilosgyöp mentén az alsóvárosi hídhöz vezetett.

Csepreg alaprajzi kialakulásáról, térbeli fejlődéséről városi jogálláshoz köthető fejlettebb írásbeliség révén a települési szerkezetéről, utcahálózatáról már a XVII. századtól érhetők el források. Ahogy korábban említettük, Csepreg már a rómaiak idején lakott hely volt. A településük a Borostyánkő úthoz közeli katonai táborhoz kötött, ott ahol találkoztak a Sárvár – Kőszeg és a Sopron – Szombathelyre vezető utak. A lakott helyet pontosan nem sikerült lokalizálni, de talán a Boldogasszony kápolna környékén lehetett. Elméletileg lehetséges, hogy a magyarok a XI-XII. században ezekre a romokra rátelepedtek, de ezt semmi nem támasztja alá, és valószínűleg nincs kontinuitás a római kori település és a XI-XII. századi között. Szülővárosáról a két világháború között pécsi geográfusként településföldrajzi értekezést író Dénes Jenő ide teszi az „első” középkori Csepreget, amely véleménye szerint úgy „költözött le” a jelenlegi helyére (DÉNES J. 1937. P. 23.). Ez a feltételezés nem zárható ki, hiszen az 1663-as Canonica Visitatio megemlíti, hogy a mai Boldogasszony kápolna helyén temető állt, amelyet kőfal vett körül (SÁGI F. 1996. P. 164.), márpedig ez nagy valószínűleg azt is jelentette, hogy ott korábban település volt, persze azt nem, hogy feltétlenül római kori. Az 1784-es katonai felmérés térképén a Boldogasszony kápolna természetesen szerepel.

A térképről látható az összeépült Alsó- és Felsőváros, amelyek – városi mivoltuk ellenére – uralkodóan a három Bükhöz hasonlóan szalagtelkes alaprajzúak, és mindkettő a Szombathely – Sopron útra települt útmenti falu, tehát fekvésük alapján Alsó-Bükkel rokonítható. Az Alsóváros olyannyira, hogy szinte mellékutcája sem volt, csak a Szent Katalin kápolna melletti középkori Taksony utca és Taksony köz ágazott

le a főutcájaként szolgáló Hosszú (ma Dózsa) utcából, továbbá a Répcén átkelő kijárata Felső-Bük felé. A Felsőváros XVIII. századi alaprajza már sokkal fejlettebb, a városi lét több elemét feltételező településformáló erőt feltételez. A Szombathely – Sopron és a Sárvár – Kőszeg között utak találkozásánál feküdt, de ahogy a korábbiakban említettük az utóbbi (K-NY-i) viszonylat később lett jelentősebb, emiatt a forgalmasabb É-D-i tengely mentén nyúlt el a település, és a közepén az út kiöblösödésével jött létre a központi tér. Ennek a piacoknak helyet adó térnek a kialakulása valószínűleg nem a várossá válásával függ össze, hanem falusi genetikájú (DÉNES J. 1937). A kereskedelmi utak mentére települt falvak egy része ugyanis az út településen belüli útszakaszának kiszélesítésével alakított ki piacteret. Ezek a német nyelvterületen gyakori és eredetileg „*Anger*”-nek (=„*rét*”) nevezett, a piacoknak helyet adó, öblösödéseket Mendöl Tibor „orsós utca”-ként, az ilyen piactérrel rendelkező „Angerdorf”-okat pedig „*orsós-főutcás falu*”-ként vezette be a magyar településföldrajzi szakirodalomba (MENDÖL T. 1963). Ez az alaprajz Magyarország egészén elterjedt, így a Répce vidékén is találni belőlük: többek közt Szakony, Locsmánd és Répcecimcske (ma: Strebersdorf, Ausztria) tartozik ebbe a sorba. A XVIII. századi Csepreg a Kis-Répcé ághoz simuló központi tere nyilván ennek az évszázadok alatt a városi fejlődés és a tudatos fejlesztés eredményeként kialakult változatát mutatja. A központi térből ágaznak ki ugyan kisebb utcák, de egyike sem a Répce, hanem a szőlőhegy felé. Az élénk relief miatt törik meg a vonalvezetésük, és nem az árvízveszély miatt. A három Bükhöz hasonló fekvés ellenére Csepregen ekkor nem volt jellemző a szeres megtelepedés, az átkelőkön kívül nem volt kifejezetten a folyóra futó utcája.

A középkori utcahálózatot nehéz rekonstruálni, de mivel több írásos emlék van róla, mint Bükről, érdemes megkísérelni. Az utcahálózat és a település alaprajzi fejlődésére utaló első adatok és leírások ellentmondások. Ugyanis létezik egy 1646-ból származó oklevél (FARKAS S. 1887, P. 15.), mely szerint a XVIII. század közepén már 15 utca és egy tér volt a városban. Másrészt hiteles forrás az 1658-as Nádasdy-féle urbárium is, amely csak 11 utcát és egy teret említ (DÉNES J. 1937. P. 25.). Nehezíti a kérdés megoldását az, hogy nem maradt fenn a XVII. századból származó térkép, aminek segítségével az utcákat azonosítani lehetne, de az régészet, illetve az 1621-es dűlős leírásai, valamint az 1663-as Canonica Visitatio alapján jó közelítéssel lehet rekonstruálni a város alaprajzi kifejlődését (SÁGI F. 1996).

Ami biztos, hogy az első utcák a település tengelye és tere voltak. A tér neve a Nádasdyak alatt Iskola tér (ma a Széchenyi tér) volt. A tértől északra a Felsőváros többi része (ma Petőfi utca), délre pedig némi beépítetlen területet követve a már említett Alsóváros. A Felső- és Alsóváros tehát a legkorábbi részei a mai Csepreg településtestének, és az imént ismertetett térbeli kiterjedésüket kb. a XIII. században – feltehetően a telepések ideérkezése idején vagy éppen általuk – már elérhették.

Biztosnak tűnik az is, hogy a Felső- és az Alsóváros fő tengelyéhez kapcsolódó legöregebb utcák – melyek létrejötté a királyi várossá válással egyidejű lehet – a tengelytől Ny-ra, a „hegy” felé lehettek. Tudjuk, hogy Csepreg már a XVI. században Sopron után a második legnagyobb mezőváros a térségben, ahol 1598-ban már 304 ház épült, impozáns népességnövekedése nyilván a területi kiterjedésében is megnyilvánult. Az 1646-os oklevél és az 1658-as urbárium is említette a Felsővároshoz kapcsolódó Kovács és Fehér utcát (nevük mai is az), továbbá a szintén onnan kifutó Visi és Cser (ma a dr. Szemes Zoltán u. egy része). Szintén ebben az összeírásban szerepel már az Alsóvároshoz kapcsolódó Pap (ma Ady) utca. Bizonyosnak tűnik, hogy megvolt már a Felsővároshoz kapcsolódó mai Jankovich Gyula utca (az oklevél

Ihász, az urbárium Geszöly utcának nevezte). Ugyanúgy létezett az alsóvárosi mai Taksony út is, az oklevél szerint Tapsony, az urbárium szerint Magyar út néven. Volt még a Gongoly vagy Pásta utca, de nem tudjuk, hogy mi történt vele, lehet, hogy az 1776-os nagy tűzvész után nem épült újra. Végül van négy utca a Bödi (ma Hunyadi), Pajor (ma dr. Szemes Zoltán utca egy része), Csó (ma Szombathelyi utca) és a Piszok köz (ma köz a Fehér utcánál), amelyekről nem tudjuk biztosan, hogy már megvoltak-e a XVII. században, mert ellentmondásosak a források erre vonatkozóan.

A Bödi, a Pajor és Csó utcát említi az 1646-os oklevél, az 1658-as urbárium viszont nem, míg a Piszkos közt csak az urbárium említi (CSAPÓ T. ET AL. 1994, P. 84.). Mivel azonban később, a XIX. század első felében, amikor a nagy tűzvész után újra felépült a város és – Dénes Jenő szerint – újra kiépültek az 1830-as évekre a Cser, Csó és Pajor utcák is mint a város legrégebbi utcái (DÉNES J. 1937. P. 25.).

Az írott források mellett az archeológia is szolgáltathat történeti topográfiai adalékokat, amelyeket a korabeli beszámolókkal kiegészítve kirajzolhatók Csepreg Nádasdy-korabeli kontúrjai (9. ábra). A város XVII. századi alaprajzát, településképét a csepregi régész-történész, Dénes József próbálta rekonstruálni. Csepreg mezőváros tehát ekkor még egymástól elkülönülő két településrészből állt: Felsővárosból – ez volt az Árpád-korban emlegetett Chepreg – és Alsóvárosból. A két városrészt összekötő országút belterületi (akkor Hosszú, ma Kossuth utcai) szakaszán az 1600-as évek elején kevés ház állhatott. Dénes szerint a Felsőváros már a XIII. század végén a középkorban palánkkal lehetett bekerítve. Ezt északról a Répce egyik ága, a többi oldalról pedig ehhez csatlakozva – a Répce holtmedreinek bevonásával, beépítésével – vizesárcok vették körül. A kivezető utak mentén a Felsővárosban 4-6 kapu lehetett, egy idő után az Alsóvárost is palánk övezte, amelyet északról a már említett Répce-ág, délről a Pákác-árok határolt. Ezeket a másik oldalakon a palánk mentén árkokkal összekötötték. Az alsóvárosi palánkon 4-5 kapu lehetett. Azt nem tudjuk, hogy a két városrész palánkját mikor kapcsolták össze, de valószínű, hogy a Nádasdyak idején már egész Csepreget egy összefüggő védelmi rendszer vette körül, amely jó védelmet biztosított a kóbor állatok és a rablók ellen, de jól felszerelt katonaságnak nem jelentett komoly akadályt.

A Felsőváros fő erőssége a Szent Miklós templom volt, amely körül temető feküdt, és a temető szélén 2 öl magas lőrészekkel ellátott téglafal húzódott. E falat a már említett Répce-ág és a vizesárcok vették körül. A templom közelében, a mai Nádasdy kastély helyén állhatott az a földsáncból, palánkból és kövekből készült vár, amelyet a husziták építettek, a Nádasdyak kastéllyá alakítottak, és amelynek utolsó traktusait az 1930-as években bontották le. A XVII. századi erődítetttségéről nem rendelkezünk pontos adatokkal, de az északi oldalról ezt is a Répce-ág határolta, amelyhez két oldalról vizesárcok csatlakoztak. Azt nem tudjuk, hogy a déli oldalon is volt-e vizesárcok, de ott, a piacon (a mai Promenáda helyén) terült el a vízfolyásokkal összeköttetésben lévő Piharci-tó, amelynek vízfelülete a védelem mellett a korban gyakori tűzvészeknél jelentett oltóanyagot.

Az Alsóváros fő erőssége a Szent Katalin templom volt, amely körül szintén temető terült el, és a település egészét szintén palánk vette körül. Az Alsóvárostól 10-15 perc járásnyira álló Boldogasszony kápolna mellett is volt temető, amelyet kőfal övezett. Ez lehetett a középkorban elpusztult Csékéd. (SÁGI F. 1996, PP. 163-164.). Ekkor tehát úgy nézett ki Csepreg területe, mintha három olyan település képezné, amelyek ugyan térben egymás mellett helyezkednek el, de egymástól némileg elkülönített, önálló életet élének, illetve az egyikük már valami miatt elpusztult.

Három egymáshoz ilyen közel eső nemesi falu, illetve két város eltérő alaprajzi jellemzőit véleményünk szerint az okozhatja, hogy más-más társadalmi-gazdasági környezet hívta őket életre és formálta kontúrajait, tehát nem egyidősek. Az alábbiakban a keletkezésük sorrendjét és – jobb híján az Árpád-kor magyar településfejlődésének általános tendenciáit felhasználva – annak mikéntjét kíséreljük meg feltárni.

A három nemesi falu és a két város létrejöttének meghatározásához első említésük időpontja nem nyújt segítséget, mert az nem alapításuk időpontját rögzíti. Közép-Bük például legkésőbb, csak 1526-ban bukkan fel egy oklevélben, holott ez lehet a legkorábbi a három Bük közül. Erre utal a középkorban használatos „Egyházás” előneve is, amellyel csak a templomos községeket illették. Keltezését már a X-XI. századra tehetjük, mert a Répce-síkon elfoglalt központi fekvése miatt már az egyház kialakulásának kezdetén itt minden bizonnyal templom épült. Ezt a feltevést megerősítik az 1973. év nyarán, a templomon végzett régészeti kutatások, melyekből kiderült, hogy az 1408-ban épített templom helyén egy, a XII. században emelt egyhajós csarnoktemplom állt (DÉNES J. 1996), de az sem kizárt, hogy ez alatt egy honfoglalást megelőző avar, esetleg szláv település temploma helyezkedik el. A templom védőszentjének megválasztása ugyanis ősi eredetre mutat. Szent Kelemen a vértanú Szent Péter harmadik utódaként került pápaságra, így az egyház legkorábbi szentjeihez tartozik. Az első századok védőszentjeit pedig általában a legrégebbi templomok választották névadójuknak. Mivel a XIV. századig csak egy Büköt említenek a források, és ha tényleg egy volt, akkor nagy biztonsággal Közép-Bükkel azonosítható.

Sokkal problematikusabb Alsó- és Felső-Bük kormeghatározása, csak hipotetikus úton – a Répce-mente településrendjének változásaiból kikövetkeztetve – kísérelhető meg. A honfoglalást követő mintegy három évszázadban sokkal sűrűbb volt a Répce-sík településhálózata, mint a középkor későbbi időszakában. Szent István uralkodása idején itt még egy meghatározott körön belül mozgó sátoros települések lehettek. A XI. században, a vármegyrendszer kiépülésével a falvak helyhez kötötté váltak, a sátrak, jurták helyét a félig földbe süllyesztett veremházak foglalták el (MAKSAY F. 1971), amelyek kezdetben nem egy kitértetett irányban – mintegy utcában – helyezkedtek el, hanem az erdőkhöz, vizekhez igazodó szabálytalan formában. Településszervező erő lehetett továbbá, ha a módosabb várjobbágyok státusukat mintegy demonstrálandó birtokaikon egy-egy lakótornyot építtetett, amit – természetesen tisztos távolságban – a szolgálónépek már említett veremházai vettek körül. Bükön és Csepregen egyaránt kettő-kettő ilyen kisebb középkori vár nyomai ismertek. Bükön az egyik Felső-Bük határában (a mai belterülettől kb. 500 m-re nyugatra), a Kis- és az Öreg-Répce közötti vízjárta, mocsaras területből kiemelkedő dombon, a másik pedig Közép-Bük határának délnyugati részén, a Répce vizenyős berkében épült fel. Csepregen az alsóvárosi Malomkertben, illetve a Kőszeg felé vezető út mentén az ún. Grádics erdőrészen. Közös jellemzőjük, hogy kis – 0,004 és 0,06 ha – alapterületűek voltak, és magányos települések, hiszen térben nem kapcsolódtak közvetlenül egyéb lakóhely egységekhez (DÉNES J. 1996).

A XIII. században Büköt és Csepreget is elérhette az országszerte tapasztalható pusztásodás folyamata. A falvak egy részének elnéptelenedésében szerepet játszhatott a tatárjárás és a járványok pusztítása, továbbá a szolgálónépek röghöz kötés előli elmenekülése, elvándorlása. Az általános falupusztulás viszont alkalmat adott arra, hogy a földesurak azok ismételt benépesítésénél már az új,

háromnyomásos gazdálkodási formához igazodó birtokviszonyokat, településformákat alakítsanak ki. Az új rendszer ugyanis a korábbiaknál magasabb szintű együttműködést igényelt, ezért határozottan elkülönítették a határ belső és külső részeit. A szántók, rétek és erdők racionálisabb kihasználása érdekében az ott fekvő hajlékcsoportok közül az előnytelen fekvésűeket felszámolták, és lakosaikat egy tömbben, zárt településre telepítették le. A földesurak maguk is elhagyták különálló hajlékaikat (földváraikat), és a formálódó, vertikálisan zártabb formát öltő falvakba, jobbágyaik telkei közé felépülő kúriáikba költöztek. A XIII-XIV. század fordulójára tehetjük az ország és így a Répce-mente középkori faluhálózatának megszilárdulását, amelyet még egy utolsó, jelentős mértékű költözködés előzött meg. Ennek a nagyszabású társadalmi-gazdasági folyamatnak helyi településtörténeti emlékei is vannak.

A három Bük közül a legkorábbra datálható Egyházas-Bük legfontosabb alaktani sajátossága, hogy a bizonyosan korai alapítású temploma – és azt körülölelve a temetője – a falu peremén helyezkedett el, ahogy ezt az 1851-es kataszteri térkép is jól illusztrálja (10. ábra). Ilyen decentrális templomelhelyezés egyetlen környékbeli faluban sem fordul elő. Gyaníthatóan a templomot építő népesség még annak közelében élt, de védelmi, esetleg praktikus (a faluban gyakori tűzvészektől óvták Isten házáat) megfontolások miatt talán a tatárjárás után alacsonyabb helyre, a folyó által védett halmokra költözött. Úgy tűnik tehát, hogy a késő középkori Közép-Bük a kora középkori áttelepülésével alakult ki.

Nem tudjuk, hogy Felső-Bük első telepítésű-e, de morfológiai megjelenése Közép-Bükhöz hasonló telepítési elvekre utal, és így talán megkockáztatható, hogy a XIII. század második felében jött létre, körülbelül akkor, amikor Közép-Bük lakosai is elköltöztek (ha ugyan tényleg elköltöztek) a templom mellől.

A Csepreg Alsó-, illetve Felsőváros egymástól különálló településként alakultak ki, és közülük a Felsőváros előbb. Előbbire a legfőbb bizonyíték az, hogy külön temploma és temetője is volt, és eredetileg külön palánkkal kerítették be. Az sem nagyon lehet kérdéses, hogy Felsőváros a korábbi, hiszen az 1255-ös oklevélben felbukkanó név rá vonatkozik, az Alsóváros templomának tornya alakjában pedig a biztosan előbb épült felsővárosi Szent Miklós templomét másolja. A Felsőváros tehát eredetileg egy korai alapítású jogi szempontból nemesi, alaktana és fekvése alapján – Közép- és Felső-Bükhöz hasonlóan – pedig egy szalagtelkes útmenti falu volt, amely a XIII. században királyi várossá vált, és ennek folytán átépítéseket végeztek rajta. Közülük a legfontosabbak, a piactér kialakítása, középületek építése, illetve a palánkkal történő bekerítés.

Az erődítést az indokolhatta leginkább, hogy az uralkodói hatalom meggyengült, és az állam országrésznyi területei egy-egy kiskirály uralma alá kerültek. Vidékünkön a Kőszegi família volt a legerősebb. Ez a folyamat a XIII. század második felében volt jellemző, és ez éppen egybeesik a csepregi védművek Dénes József által meghatározott korával. Az átépítések közül a legfontosabbak, a piactér kialakítása, középületek építése, illetve az, hogy palánk vette körül a várost. A pusztásodás következtében elpusztult falvak területét magához csatolta, köztük talán a Boldogasszony kápolna helyén álló Csékédet is. Kiterjedése megnőtt, falusi alaprajza átalakult, városiasabbá vált. Alsóváros ekkor még valószínűleg nem létezett, hiszen akkor eleve egy védelmi egységet képezett volna a Felsővárossal.

Alsó-Bük mint útmenti falu esetében a stratégiai szempont szóba sem jöhet, tehát egy olyan – „békés”, és 1351 előtti – időszak hívta őt életre, amikor a helység védhetősége helyett megközelíthetősége

vált előnyé. A település könnyű elérhetősége – relatív földrajzi fekvése – csak élénk kereskedelmi kapcsolatot lebonyolító, árutermelő közösségekben, államokban válhat helyzeti energiává. Feltéve, hogy Alsó-Bük Közép-Büknél fiatalabb, akkor alapítása nagyjából Károly Róbert uralkodásának idejére (1308-1342) tehető. Tökéletesen illik a képbe, hogy a Répce menti kereskedelmi útról könnyűszerrel – az őskortól használt természetes útvonalon – megközelíthető Kőszeget éppen ő tette önkormányzattal és vásártartási joggal rendelkező királyi várossá, mint ahogy kicsit később, Zsigmond jóvoltából Sopron és Csepreg is jelentős piacközponttá vált. A XIV. században tehát a Répce völgye egy jelentős átmenőforgalmat bonyolíthatott le, ami Alsó-Bük létrehozásában a legfontosabb telepítő tényező lehetett. Természetesen a másik két Bük is próbált kitörni izoláltságából, és ekkor alakíthatták ki a két falut összekötő utcát (a mai Felsőbüki Nagy Pál utcát), amely csatlakozva az Alsó-Bükön átmenő kereskedelmi tengelyre, útféli faluvá „emelte” a viszonylag elzárt halmaz jellegű Közép- és Felső-Büket. Területi és demográfiai növekedésük azonban meg sem közelítette Alsó-Bükét, ahol a feudalizmus időszakában közel annyi ember élt, mint a másik kettőben együttesen. Ez az átmenőforgalom hívhatta életre az Alsóvárost is, amelynek telepítő tényezői között Alsó-Bükhöz hasonlóan a kereskedelmi szempontok elsőbbséget élveztek a védelmi megfontolásokkal szemben. A Felsővárostól délre, néhány száz méterre a kapujától alakulhatott ki, kb. Alsó-Bükkel egy időben, tehát a XIV. század első felében. Ekkor a Boldogasszony kápolna környéke már lakatlan lehetett. Az Alsóváros a templom-temető együttese mellett a szombathelyi út kiöblösödésével kialakult tér és néhány onnan kiágazó utcából állt. Később, talán a török veszedelmet hozó XVI. században merült fel az igény a palánkkal történő bekerítésére, amely kapcsolódott ugyan a felsővárosi védművekhez, de nem képezett egy egységet vele. Az 1621-es dúlásról szóló beszámolókból ez az állapot ismerhető fel.

Összefoglalva Bük és Csepreg keletkezésének idejét és körülményeit, tehát valószínűsíthető, hogy a Répce ezen szakaszának nagy részét a vármegyerendszer kialakulásától kezdve a Bükiek, illetve más családok férfitagjai várjobbágyként, majd később saját jogú birtokosként kezelték. Eredetileg talán csak egy Bük (Egyházas-Bük) és egy Csepreg (Chepreg) nevű helységet alapítottak, de az sem kizárt, hogy Bük esetében a bizonytalan helyű Sándorfalva- és Tivánfalva-Büket is. A XIII-XIV. század fordulóján a Répce-mentét is elérhette az országos méretű falupusztulás, és itt a helységek kb. 1/4-e semmisülhetett meg. Az újratelepítés során – a társadalmi (háborús és békés időszakok) és gazdasági (háromnyomásos gazdálkodás megjelenése, távolsági kereskedelem fellendülése) változásokat figyelembe véve, feltehetően több fázisban – létrejött az áttelepülő Közép-Büket két oldalról közrefogó Felső- és Alsó-Bük, a felsorolásnak megfelelő kronológiai sorrendben. Csepreg újratelepítésében a király is közreműködött, a királyi, majd mezővárossá vált település magába olvasztotta az elnéptelenedett falvak területét is. A város déli határában kialakult egy másik település, és az új viszonylatban a régit is át kellett nevezni, így született a Répce folyásirányának megfelelően a „régí” Csepregre a Felső-, az „újra” pedig az Alsóváros kifejezés. Ekkor ugyan még fizikailag nem értek össze, de az, hogy Bükkel ellentétben a korabeli statisztikai források sem kezelték külön megfigyelési, adatgyűjtési egységként, mutatja, hogy szervesen összetartoztak.

A három Bük benépesítésében szinte biztos, hogy a Büki família és annak esetleg egyre népesebbé váló leszármazottai és/vagy familiárisai vettek részt (Vinczló, Mankó családok), hiszen mindhárom nemesi falu alapneve „Bük”, ami a mohácsi vész után sem változott meg, pedig akkor a helyi birtokos garnitúra nagy

része lecserélődött (GYURÁ CZ F. 2000). Itt kell megjegyezni, hogy a három nemesi falu egészen 1902-ig nem alkotott egy közigazgatási egységet, mindhárom Büköt egy-egy előjáró, ún. céhmester irányította a középkorban, és az egyesítésig saját „önkormányzati” intézménnyel, „Helység Házával” is rendelkeztek. A birtokhatárban szétszórtan elterülő, az új társadalmi, gazdasági környezetben elönytelen fekvésű községeket – talán Sándorfalva- és Tivánfalva-Bük is erre a sorsra jutott – felszámolták, esetleg lassan maguktól elsorvadtak. Tivánfalva esetében az sem elképzelhetetlen, hogy Alsó-Bükkel összeépülve szűnt meg eredeti neve, hiszen több ízben is Mankó-Bükkel együtt említették a források. Csepregen viszont nem tudunk arról, hogy a Felső- és Alsóváros külön irányítás alá tartozott volna.

A továbbiakban a XIV. századra „helyére” került és ott egészen napjainkig fennmaradó három Bük és a két Csepreg feudalizmus korabeli alaprajzi vonásait, beépítési viszonyait, településszerkezetét, illetve ezek településrészenkénti különbözőségeit, változásait írjuk le, különös figyelmet fordítva azokra az ismérvekre, amelyek máig megőrződtek. Ehhez célszerű ismét a II. József korabeli térképből kiindulni. Első szembetűnő dolog, hogy a legnépesebb Alsó-Bük beépített területe volt a legkisebb a három Bük közül, ami egymástól némileg eltérő területhasználatra, beépítési viszonyokra utal. Mivel mindhárom falu a szalagtelkes típusba tartozik, a település belső úthálózatát a XIV. századtól már a megszilárduló belsőségek (jobbágyi és nemesi telkek) egymáshoz kapcsolódása alakította ki, tehát a társadalmi-gazdasági szféra településformáló ereje egyre erősebb lett. A telkek azonban nem voltak egyenlő nagyságúak, mert az elsősorban a tulajdonosának a társadalmi és vagyoni helyzetétől függött. Legszélesebbek a nemesi telkek voltak, míg a jobbágyok telkei az egész jobbágytelek nagyságától, tehát a külsőségtől is függött, ennek megfelelően arányosan csökkentek. Így a középkori Bük utcaképét az akár több egész telekre épített nemesi kúriák és a melléjük települt – a kúriatulajdonos uraság szolgálatában állók használatában lévő – jobbágyviskók váltakozása határozta meg.

Alsó-Bük népes nemesi rétege csakhamar azzal a problémával szembesülhetett, hogy a lakosság (elsősorban a jobbágyság) számának – a másik két Büknél gyorsabb – növekedésével a beépített (nemesi, tulajdont képező, tehát elidegeníthetetlen) telkek szinte összeértek. A népességgyarapodás telekigényét a belterület kiterjesztésével lehetett volna kielégíteni, már csak azért is, mert pont Alsó-Bük vertikális növekedését gátolták legkevésbé természetföldrajzi akadályok. Talán az amúgy is szűkös község határ termőterületének megkímélése érdekében azonban nem ezt a megoldást választották, hanem a már kifarcellázott jobbágytelkeken álló házakhoz folytatólagosan építettek újabbakat. Ezek az utcára merőleges, hosszan elnyúló házsorok az ún. *hosszú udvar*-ok mind a mai napig szerves részei a település szerkezetének csak a Kossuth utcában (Alsó-Bük főutcája) fordulnak elő, magyarázatot adva a középkori Alsó-Bük relatíve kedvező demográfiai adatainak (látszólag) ellentmondó kis területi kiterjedésére.

Felső- és Közép-Bükön a birtoknagyságok szélsőségesebbek voltak, így a nagyobb birtokosoknak elegendő hely állt rendelkezésre ahhoz, hogy jobbágyaik hajlékaihoz telket biztosítsanak, a belterületet megnöveljék. Itt viszont komolyabb problémát jelentettek a természeti tényezők (Répcse közelsége, lefolyási viszonyok), ezért nem folyóval párhuzamosan, hanem arra merőlegesen kiépített utcákkal tölték ki a lakóterületet. Így jöttek létre Közép- és Felső-Bükön a túlsó végükön a folyó által lezárt zsákutcák, amelyeket a népnyelv ma is *bészeg*-eknek (a „beszőgellés” szóból) nevez. Ilyen bészeg tipikus példája a

közép-büki Torkos sor és Baross utca, valamint a felső-büki Hunyadi utca. Felső-Bük horizontális növekedését az is gátolta, hogy a falu északnyugati peremére az itt a lábát megvető Felsőbüki Nagy család egy barokk kastélyt (a későbbi Szapáry-kastély) építtetett 1696-ban. A régészeti kutatások szerint a kastély előzménye egy – valószínűleg a XVI. század elején épült – vízierőd volt, amelynek árkat egy, a Répcéből odavezetett csatornával táplálták vízzel. Az árok XIX. század eleji létezéséről még Drinóczy is tud, aki már az új kastély parkjáról így ír: „*Felső Büköt regényesíti egy csinos kastély angol izlésű kerttel mellyet országsherte híres Nagy Pál alakított e század elején, mellyben különféle külföldi fák csemeték, és virágok virítanak. A kertnek díszét nagyon emeli a rajta keresztül folyó Répcze és kis mesterséggel készült halas tó*” (GYURÁ CZ F. 2000, PP. 135-136.). A kastélyon túli építkezés csak a XIX. század második felében – ekkor tűnhetett el a csatorna is – indult meg, addig lényegében ez a kastély képezte Felső-Bük Csepreg felőli határát. A Felsőbükiek egyébként még egy kúriát is építettek Felső-Bükön a XIX. század elején, de azt már az utca vonalához igazodó telekre, a mai Felsőbüki Nagy Pál utcában helyezték el.

Csepreg Felsővárosa eredetileg Közép- és Felső-Bükhöz hasonló alaprajzi típushoz tartozott, de fejlődési útja egy idő után elágazott a két nemesi falutól. Ennek nyilvánvaló oka, hogy földesúr irányítása alatt lévő város volt, tehát a spontán fejlődése mellett megjelent a tudatos fejlesztése is. Az eredetileg orsós-főutcs szerkezetű, döntően egy kitüntetett irányban kifejlődött falu oldalirányú növekedése is megindult, de itt például bészegek nem alakultak ki. A folyamatban hasonlított ugyan a két Bükhöz, de az arra adott válaszokban már nem. A településmorfológiával foglalkozó kutatók egyetértenek abban, hogy a város adottságait, szerkezetét, kapcsolatait tükröző úthálózat mindig jellemző marad a településre, mert az úthálózat szerkezete alapvonásaiban alig változik, tehát a település életében állandóbb alaktani tényező, mint az épületek (PÁLMAI M. 1957; MENDÖL T. 1963).

A középkori mezőváros – a Felsőváros – fő vonala az észak-déli irányú kereskedelmi út, amelynek városi szakaszán futott össze a kelet-nyugati utakkal. A találkozási zónában alakult ki a város főtere, amely minden szempontból a város központja volt: itt, a város északkeleti sarkában állt a palánkvárra támaszkodva, lőrésekkel kifelé néző, egyébként temető övezte Szent Miklós templom, illetve mellette Csepreg – husziták építette – középkori vára, amelynek több szárnya és tornya lehetett, és utóbb a Nádasdyak alakították át várkastéllyá (WELLNER L. 1981, P. 53.). A tágas tér közepén egy tó terült el, és itt tartották a vásárokat, és innen nyolc utca nyílt minden irányba, a védművek, kapuk felé. Ahhoz ugyanis, hogy Csepreg el tudja látni védelmi feladatát szükség volt a falaikhoz kifutó utakra, hiszen ez veszély esetén megkönnyítette az emberek mozgását, átcsoportosítását. Ilyen mozgások gyakorlati megvalósítását plasztikusan láthatjuk az 1621-es dúlásról szóló leírásokból (SÁGI F. 1996). A védelmi megfontolások miatt kivitelezett erősítési munkák révén a középkori Csepregnek az alaprajza a korban divatos vár-város (német nyelvterületen: Burgstadt) alaprajzi típushoz hasonlít. A Burgstadtok jellemzője, hogy a vár a város egyik sarkában helyezkedik el és békeidőben attól külön – fallal elválasztott – életet él, de háborúban egy védelmi egységet képeznek. Csepreghez a legközelebb eső példája az alig 15 km-nyire fekvő Kőszeg, amelynek középkori alaprajzához kísértetiesen hasonlít a csepregi Felsővárosé (11. ábra, illetve vö. 9. ábra). A vár-városokra jellemző bordás szerkezet, vagyis egy minden szempontból központi vonalvezetésű, kiszélesedő út, illetve tér (Csepregben a mai Széchenyi, a mai Kőszegen a Jurisics tér), valamint az abból oldalirányba kiágazó, az egykori kapukhoz

(fejlettebb városokban tornyokhoz is) kifutó utak együttese. Itt természetesen meg kell jegyezni azt, hogy minőségében nem lehet összevetni Kőszeg és Csepreg korabeli védelmi rendszerét, hiszen anyagfelhasználásában, technológiájában a szabad királyi városé messze felülmúlta a mezővárosét, de az alaktani párhuzam mindenképpen figyelemre méltó. Ha viszont azt vesszük figyelembe, hogy a középkori mezőváros kifejezésből a „mező” az arra utal, hogy az illető hely mezőn fekszik, tehát a civitasokkal ellentétben nincs városfaluk, akkor Csepregnek a jogállásához képest impozáns védelmi rendszere volt.

A Felsőváros alaprajza tehát falusi alaptípusból lett városi megjelenésű. Ahogy nagyobb városok kő-, úgy itt a palánkfalak oltalmában fejlődtek ki az első utcák, amelyek a falhoz érve értelemszerűen megtörtek (pl. a mai Sallai u.) vagy hozzásimultak (pl. a mai Jókai u.), kivéve, ha kapuban végződtek. Ezen átmenőutak városi be- és kijáratainál sorompók és vámházak álltak, ahol az áruval érkező vásárosokat megállították. A helyi társadalom rétegzettségére utal, hogy némelyik szakma, hivatás, vallás képviselői már annyian voltak, hogy utcákba rendeződtek, és ahogy más korabeli városokban szokás (de kisebb falvakban, mint például Bükön nem jellemző) egy-egy közterület első elnevezése tőlük/róluk származik. A Felsővárosban ilyen a Kovács köz és utca, ahol a patkolókovácsok, a Fehér utca, ahol az itt malmot üzemeltető ciszterciek (az utca a szerzetesek ruhájának színéről kapta) és a Zsidó utca (ma Jókai u.), ahol az izraeliták éltek egy tömbben (WELLNER L. 1981).

A város az 1621-es dúlaskor és az 1776-os tűzvészben is szinte teljesen megsemmisült, tehát középkori épületállománya gyakorlatilag teljesen elpusztult. Abban viszont egyetértenek a történetírók, hogy a középkori alaprajzon épült újjá a város (FARKAS S. 1887; DÉNES J. 1937), de nyilván nem teljesen ugyanúgy, mint azelőtt volt. A védelmi funkciók okafogyottá válása miatt a városfal feltehetően nem épült újjá, a maradványai a XVII. században már lebontásra kerülhettek. A várat a Nádasdyak várkastéllyá alakították át, majd 1808-1811 között Hild Vencel építésmester tervei szerint klasszicista stílusban reprezentatív kastéllyá (SÖPTEI I. 2000). A Szent Miklós templom valószínűleg közel eredeti állapotában épült újjá, de a temető elkerült onnan oda, ahol ma is van, a Szombathelyi út mellé. A tér szellősebbé vált, igazi intézményközponttá kezdett válni. A leégett plébánia helyett 1777-ben a templommal szemben építettek újat. A földszintes épület ma is megvan, lakásokat alakítottak ki benne. Közvetlenül mellette ekkor létesült az új, földszintes városháza is, a mai művelődési ház helyén. A tér továbbra is helyet adott a vásároknak, de a városszéli kapuk, sorompók, lebontása miatt a vámház a főtérre került, itt lehetett cédulát váltani a vásárolóknak. A városháza mögött Felsőbükü Nagy Pál klasszicista kúriája a XIX. század első felében épülhetett, és ma is áll. A főtéren nyílt meg 1842-ben a gyógyszertár, Hartmann József gyógyszerész tulajdonában (WELLNER L. 1981). A palánkok lebontása után a Felsőváros területileg is kiterjedt, elsősorban nyugati, és délnyugati irányba, az Alsóváros felé.

Az Alsóváros is kijött a palánkok „szorításából”, a temetőjét felszámolták, a tere kiöblösödött. Új utcák nyíltak, például a Pap utca (mai Ady u.), amely arról kapta a nevét, hogy itt éltek a csepregi plébános jobbágysai (WELLNER L. 1981, p. 61.). Az Alsó- és Felsőváros lakóterületei a XVII. század végére már összeérhettek.

A beépítés jellege a három Bükön szinte kizárólagosan, Csepregen döntően fésűs volt, azaz a hajlékok a telek egyik oldalára építve keskeny homlokzattal néztek az utcára, lehetővé téve ezzel a széles kapubejárót. Ez a beépítési mód egyértelműen a mezőgazdasági tevékenység túlsúlyára utal. A telkek

beépítése az uralkodó nyugat-északnyugati szélirányhoz is igazodott, és mivel Bük és Csepreg dominánsan éppen ebben az irányban fejlődött, a házak minden esetben a telek szél felőli oldalán állnak napjainkban is. Bükön a kevésbé tartós anyagokból történő építkezés, Csepregen pedig a nagy pusztítások miatt nincs kétszáz évnél idősebb lakóház. A középkori településképet is döntően meghatározó lakásállomány, valamint a hozzájuk kapcsolódó egyéb építészeti objektumok (például gazdasági épületek) mennyiségi és minőségi jellemzőit, valamint ezek változásait csak néhány írott forrás, néprajzi gyűjtések és a néhány mára védett, sajnos a XIX. századnál nem idősebb, de még a régi agráréletmódot formájában őrző épület elemzésével lehet megvalósítani.

A településkutatások szerint hazánkban a XII-XIII. században váltotta fel a veremházat a felmenő falú ház (SZABÓ J. 1977), így a XIV. században a mai helyén véglegesen kialakult három Bükön, illetve a csepregi Felső- és Alsóvárosban már ezzel számolhatunk. Kezdetben ezek még egysejtűek (egyhelyiségűek) lehettek, és még füstelvezetésük sem volt. A XV-XVI. századtól vált gyakorivá és a XIX. századig jellemzővé a szoba-konyha-kamra(-istálló) beosztás, de néhol már ekkor megjelent a konyha és a kamra közé ékelődő második szoba is (GYURÁCS F. 2000). A telek egyik oldalán hosszan elnyúlva lényegében ezek képezték a lakóegységet. A telek szélárnyékos oldalát gazdaságilag hasznosították. A lakóház teljes hosszában a – kocsibejárót szabadon hagyva – egy virágos udvar helyezkedett el, amit hátrébb az ólaknak is helyet adó gazdasági udvar, szérű követett. Ennek végében – egy rendszerint egy keresztben álló – pajtán keresztül vezetett az út a belsőséget lezáró gyümölcsösbe (SZABÓ J. 1977).

Csepregen a XVIII. századtól már biztosan néhány régi felsővárosi utcában, illetve annak egy-egy szakaszán a fésűs beépítést felválthatta a zárt földszintes típus, illetve csak és kizárólag a Széchenyi téren helyenként a zárt többszintes. A város két világháború közötti kutatója, Dénes Jenő korábban összesen öt féle házformát tudott elkülöníteni, ami nem azonos a beépítési módokkal, de leírásuk alapján beazonosíthatók. Közülük három a zárt sorú mód valamelyik típusa, egy-egy a fésűs, illetve a szerző korában népszerűvé vált családi házas formáé (DÉNES J. 1937, pp. 26-30.)

A házak építőanyaga természetesen egészen a XX. század közepéig jórészt a helyben található agyag és föld volt, Bükön néhány nemesi kúria, Csepregen a középületek és a templomok kivételével. Egyébként a már idézett 1784-es Országleírás Felső-Bükön csupán kettő (a kastély és egy udvarház) téglavagy kőépületet ismer, Közép-Bükön viszont egyet sem. Ezzel szemben Alsó-Bükről külön megjegyzi, hogy ott néhány falazott, nyilván a középbirtokos nemeseknek és gazdag parasztnak otthont adó magánház („*Unter Bük einige gemauerte Privathäusser*”) található (EKFO 1782-1785, p. 19.). Vályi munkája (1796-1799) nem szólt a büki házakról, de Fényes Elek 1851-es szótára megerősítette az Országleírást, amikor a három Bükre vonatkozóan írta: „*sok csinos uri lakkal*” (FÉNYES E. 1851. I. pp. 189-190.) Ezeknek a XIX. században átépített, bővített – műemléki védetség alá került – utódai mind a mai napig megőrződtek, és ma is ott sorakoznak az alsó-büki faluvégén egy sajátos paraszt-polgári miliőt kölcsönözve a településrésznek.

Csepreg XVIII. végi – XIX. század eleji épületállományának jellemzésére az államismék sajnos nem alkalmasak, hiszen közvetlen a beszámolóik előtt égett le a város. A jozefiníanus felmérés leírása (1784) csak a plébániatemplomot és az uradalmi gazdasági épületet írta szilárd anyagúnak. Vályi András is inkább csak múlt időben beszélt a város dicsőségéről, és a Nádasdyak vonatkozásában számolt be a „*jeles*

épülettyei”-ről. Viszonylag részletesen írt az 1776-os tűzvészről, amelyből kiderül a város erődített mivolta, hiszen a „város” mellett a „vár” is leégett, továbbá mivel a tűz elől menekülő „Tisztartóné” két gyermekével együtt a második emeletről zuhant ki (VÁLYI A. 1796-1799, p. 182.), a városban már akkor jelen lehetett a többszintes (feltehetően zárt) beépítési mód. Fényes Elek munkája (1851) csak a templomokat és Jankovich Izidor kastélyát említette, és ő is megjegyezte – igaz hibás, 1777-es évszámmal – a város leégését (FÉNYES E. 1851. I. p. 212.).

A lakásállomány számszerű jellemzésére az 1850-es összeírás szolgáltat teljes körű adatsort. Ekkor Alsó-Bükön 119, Közép-Bükön 75, Felső-Bükön 51, Csepregen pedig 293 db házat írtak össze (GYURÁCF. 2000, pp. 181-183; SÖPTEI I. 2000, p. 90.). Ez azt jelenti, hogy – a három nemesi falu között a területileg legkisebb, de mégis a legtöbb házzal bíró – Alsó-Bükön 5,31 fő/ház, míg Közép-Bükön 4,48 fő/ház, Felső-Bükön 7 fő/ház, Csepregen pedig 7,06 fő/ház volt a laksűrűség. Közép-Bük kedvező adata megerősítheti azon feltételezésünket, hogy ez a relatíve magas arányú (önálló munkahellyel, kereskedéssel rendelkező) nem mezőgazdasági népességnek köszönhető. Alsó-Bük három falu együttes átlagánál (5,4 fő/ház) kedvezőbb értéke feltehetően annak köszönhető, hogy a szép számú nemesség az általuk belakott házai mellett a viszonylag kis létszámú zsellérségnek is tudott megfelelő mennyiségű – persze a sajátjuknál jóval szerényebb – hajlékot biztosítani. Felső-Bük adatát talán az rontja, hogy az itteni nagyobb birtokok pusztá jelenléte, magasabb szintű termelékenység és munkaerő felvételi képessége nem feltétlenül járt együtt az ott dolgozók jobb életkörülményeivel. Csepreg mindhárom Büknél nagyobb értékű adata feltehetően a több lakóegységet magában foglaló, talán utcafrontban helyenként már záródó házak megjelenésével, tehát a városiasabb beépítési móddal magyarázható.

A három Bük településszerkezetében a feudalizmus kora elsősorban az alaprajzi kontúrokat alakította ki, ami egyúttal hosszú évszázadokra kijelölte a horizontális növekedés irányait. Mivel Bük sohasem volt városi jogállású település, elkerülték a nagyobb szabású, akár egész településrészeket felszámoló építkezések. Így, noha a középkori lakásállomány lecserélődött, a megszilárdult telekállomány, az itt vezető távolsági út, valamint a Répce hidrográfiai viszonyai által formált utcahálózat megmaradt. Ennek megfelelően Bük alapvetően még ma is két egymással nagyjából párhuzamos útra felfűződő szalagtelkes falu. A két párhuzamos útvonal jellegében, funkciójában akkor is eltért és ma is eltér egymástól. Az Alsó-Bük tengelyét képező útvonal (a Kossuth utca, amely ma már a beépített Petőfi utca révén Közép- és Felső-Bükön is folytatódik) napjainkban is az átmenő forgalom levezetésére szolgál. Az erről leágazó három – Széchenyi, Felsőbüki Nagy és Gyár – utca forgalma csekélyebb, feladata inkább a zezugos Közép- és Felső-Bük egymással és a kereskedelmi úttal történő összekapcsolása. A három kis nemesi falu 1902-ig belső autonómiával rendelkezett, vásártartás jogával viszont nem. Ezért a három település nem tudott és talán nem is akart egy, a közösségi élet színterének mintegy helyet adó központi teret kialakítani, s ez mind a mai napig hiányzik. Érdekes viszont, hogy két helyen kezd formálódni egy-egy településközpont, kvázi tér: a két főútvonal találkozásánál (bank, szolgáltató ház, vegyeskereskedések), illetve a néhai Pap közben, a mai Eötvös utcában (általános és szakiskola, sportszarnok, rendőrőrs, egészségház, posta, patika, művelődési központ). Fekvésük kedvező, hiszen minden településrészeről egyaránt könnyen, gyorsan elérhetők, és

településtörténeti szempontból az sem mellékes, hogy éppen ott alakultak ki, ahol a korábbi három falu belterülete leginkább megközelítette egymást.

Csepreg mai alaprajzának fő vonásai is a feudalizmus időszakában alakultak ki. A kereskedelmi útméntén elhelyezkedő két útmenti szalagtelkes faluból az egyik (a Felsőváros) orsós-főutcsás alaprajzúvá vált, amelyet a várossá válása után várral és palánkokkal láttak el. A vásártartó és árumegállító jog következtében szükség volt piacra, amelyet a város közepén alakítottak ki. A védművek szorításában a vár és a város egy egységet alkotott, és ha minőségben nem is, formájában a korabeli Burgstadtokat követte, a közepén térré kiszélesedő főutca és az onnan a palánkhoz kifutó utak együtteséből álló, ún. bordás alaprajza lett. A védelmi rendszer lebontása után egyrészt a tér az intézmények (pl. plébánia, iskola) telepítésével reprezentatív városközponttá, másrészt pedig a város a falusi alaprajzát megőrző Alsóvárossal összeérve horizontálisan is zárt településsé vált, ahol megindult az emeletes építkezés, tehát a vertikális tagoltság. A XVIII. század végére Csepregnek négy elkülöníthető és ma is beazonosítható városrésze alakult ki: a) *Felsőváros*, b) *Alsóváros*, illetve mindkettőnek a régi városfalon átnyúló egy-egy toldaléka, c) a *Felsőváros-bővítés*, valamint d) az *Alsóváros-bővítés*.

4.1.4. A kapitalizmus és a dualizmus kora a Répce-sík két központjában

4.1.4.1. Gazdaság és társadalom

A magyar közigazgatás feudális alapjainak szétzúzását – más-más indíttatásból ugyan, de – az 1848-49-es évek felelős magyar kormányai és az azokat követő neoabszolutista hatalom tette meg. Előbbi a haza és haladás eszméjének minél szélesebb körű elfogadtatását biztosította a nemesi előjogok eltörlésével, amellyel párhuzamosan a mezővárosi státuszt is megszüntette. Utóbbi a szabadságharc leverése után annak a nemzeti öntudatnak az elfojtását tűzte ki célul, amelynek legfontosabb szervezeti kerete évszázadokig a nemesi vármegye volt. Már 1849 második felében megkezdtek az olmtüzi alkotmány rendelkezéseinek megfelelően az ország közigazgatási beolvasztását a Birodalomba, egy, a Habsburgok által vezetendő „*Összállam*” („*Gesamtstaat*”) kialakítása érdekében. Magyarországot öt – Kassa, Nagyvárad, Pest, Pozsony és Sopron központú – katonai kerületre osztották, amelyek egyúttal a legmagasabb szintű „*közigazgatási területeket*” („*Verwaltungsgebiet*”) is jelentették, élükön a főispánokkal. A kerületek a megyefőnökök vezette megyékre, azok pedig a szolgabírói hatáskörrel rendelkező járási biztosok irányította *járásokra* („*Kreise*”) tagolódtak. A szélsőségesen centralizált, sőt gyakorlatilag manuális irányítást a legjobban az illusztrálta, hogy mindhárom közigazgatási szint vezetője közvetlenül a császár által kinevezett tisztviselő volt. Bük és Csepreg egy rövid ideig a Sopronból irányított kerület, megye és járás része volt. A neoabszolutista kormányzat a nemzeti öntudatot sárba tipró céljai ellenére is a maga racionalitásával később, a kiegyezés után hivatalba lépő magyar kormány számára érzékelhető előnyökkel is járt. Az erőszakos átszervezéssel ugyanis egy olyan vertikálisan és horizontálisan egyaránt jól átlátható igazgatási struktúra jött létre, ahol a jól körülírt alá-fölrendeltségi viszonyt a három irányítási szint, míg azok egyértelmű területi

illetékességét a kerületek, megyék és járások határainak, illetve székhelyeinek rögzítése szavatolta (CSIZMADIA A. – KOVÁCS K. – ASZTALOS L. 1998).

A központi kormányzat Répce-melléki járás esetében 1861-ben azt a Lövőt szemelte ki járási székhelyként, amelyet már korábban kitüntetett figyelmével, révén, hogy zsandárállomást telepített oda. A helyiek azonban a felállítandó járási szolgabírói hivatalnak nem tudtak (vagy nem akartak?) megfelelő épületet biztosítani, így az átmenetileg a sági (ma Simaság része) kastélyba, majd végül Csepregbe került.

A kiegyezést követően a vármegyei és a városi igazgatás megreformálására 1870-71-ben került sor. Az 1870. évi XLII. tc. nagyrészt, de nem feltétlenül a szabad királyi városokból kialakította a városok legmagasabb szintű csoportját, a törvényhatósági jogú városokat. Az 1871. évi XVIII. tc. az 1848-ban már megszüntetett egykori oppidumok helyzetét rendezte, és egy részüket rendezett tanácsú várossá emelte fel, a többit pedig a jóval alacsonyabb rangú községi jogállásba sorolta. Az 1876. évi XX. tc. a 48 szabad királyi város közül 28-tól megvonta a törvényhatóságot és beolvasztotta őket vármegyéjükbe. Innentől kezdve közigazgatási értelemben csak megyei és városi törvényhatóságok léteztek, a vármegyék pedig járásokból és az ezekkel egyenrangú rendezett tanácsú városokból álltak. A községek helyzetét az 1886. évi XXI. tc. rendezte mégpedig úgy, hogy a községeket három nagy csoportra, a kisközségekre, a nagyközségekre és a rendezett tanácsú városokra osztotta.

Az 1860-as években Csepregen át tervezték a Sopron – Nagykanizsa vasútvonal, az ún. Déli vasút megépítését, de a helyi földbirtokosok ellenállása miatt azt végül Közép- és Felső-Bük között vezették keresztül, a vasút hiánya pedig okot adott a városi rang elvesztésére 1871-ben, így Csepreg nagyközséggé lett járási székhely 1876-ban. A mezővárosi címet hagyománytiszteletből használták tovább a helyiek egészen a XIX. század végéig (WELLNER L. 1981. P. 41.). Igazgatási szempontból ugyan megerősítette pozícióit, hiszen itt épült fel a járási székhely szerepkörhöz tartozó intézményhálózat, de közlekedési helyzetének leértékelődése miatt a nagyipar elkerülte, mindössze néhány középüzem (vízimalmok, téglagyárak, cukor- és bőrgyár) telepedett meg (12. ábra).

Amennyi hátrányt okozott a vasút hiánya Csepregnek, legalább annyi előnyt jelentett a megléte Büknek. A már idézett törvények értelmében a három Bük 1871-től egymástól független község, majd 1886-tól kisközség lett. A vasútvonal megjelenése azonnal vonzotta a gyáripárt, amelynek helyi zászlóshajója az 1867-ben Felső-Bükön megnyitott cukorgyár volt, de emellett két téglagyár is létesült a korszakban. Az iparosítás népességrobbanással járt együtt, és ez teljesen új irányt és lehetőséget adott a nemesi hármasszél fejlődésében. A kormányzat takarékosági megfontolásból, adminisztratív és pénzügyi eszközökkel egyaránt ösztönözte a kisközségek nagyközségekké történő egyesítését. Országos tapasztalat volt ugyanis, hogy a kisközségek a törvény által előírt kötelező feladatokat önállóan nem, hanem csak egymással szövetkezve tudták ellátni. Ez viszont azt eredményezte, hogy a gyakran kaotikus közfeladat ellátási rendszerek működtetése a helyi és a megyei apparátusra egyaránt jelentős többletterheket rótt úgy, hogy eközben a kisközségek zömének a költségvetése is deficitese volt. A három Bük esetében is ez volt a helyzet, hiszen a korabeli alispáni jelentések beszámolnak arról, hogy „mindhárom Bük éves költségvetése nagymértékben deficitese volt, a kiadási oldal többszöröse a bevételeinek” (GALAMBOS A. 2003, P. 613.). Mindezt tetézte, hogy a jelentős kiadások nem eredményeztek az adott kor színvonalának megfelelően hatékony

feladatellátást, hiszen a három Bük külön képviselőtestületeket tartott fenn, ugyanakkor közösen egy jegyzőt alkalmazott, járási ügyekben Csepreghez tartozott, de például a körorvosának székhelye Böben volt.

A három Bük közül a takarékosági szempontokat akceptálva a heterogénebb társadalmú és szerényebb anyagi helyzetben lévő Felső- és Közép-Bük támogatta az egyesítést, az alsó-büki gazdák nagy része viszont kifejezetten ellenezte. Ellenállásuk oka az volt, hogy e gazdák zöme virilista lévén kényelmes többséget alkotott az alsó-büki képviselő-testületben, amelyet az egyesítés után nyilván nehezebb lenne fenntartani. Ráadásul az érdekérvényesítő képességük csökkenését úgy kellett volna elviselniük, hogy az egyesítés anyagi terhei viszont nagyrészt rájuk hárultak. A kedélyek csak 1902 márciusában csillapodtak, amikor báró Solymossy Ödön, a kerület országgyűlési képviselője a körjegyzői irodában elmagyarázta a bükieknek, hogy miért kívánatos az egyesítés, és eloszlatta az alsó-bükiek anyagi természetű fenntartásait is. Az egyesítés útjából ezzel minden akadály elhárult, csupán néhány jogi lépés volt hátra. 1902. március 10-én a vármegyei közgyűlés az egyesülő nagyközségnek a Bük nevet adta. 1902. június 27-én Széll Kálmán miniszterelnök mint belügyminiszter leiratot intézett a vármegyéhez, melyben elrendelte a három Bük egyesítését, ami egyúttal a folyamat végső aktusának, az egyesítés tényleges dátumának tekinthető (GALAMBOS A. 2003, P. 614.).

Az egyesítéssel Bük – igaz, a helyi társadalom egy részének akarata ellenére, de – egy csapásra Csepreggel azonos jogi helyzetű településkategóriába, a nagyközségek közé került. Bár a járási központ státuszából adódóan Csepregnek igazgatási és közszolgáltatási funkciókat illetően egyértelmű volt a vezető pozíciója, az ipari potenciál tekintetében azonban Bük versenyben volt vele, a közlekedés-földrajzi helyzete alapján pedig előnybe is került, annak ellenére, hogy Csepreg 1913-ban vasúti szárnyvonalat kapott, állomása a temető mellett a Szombathelyi út mentén létesült. A két nagyközség kapcsolatát talán a legszemléletesebben a korabeli sajtó tudósításaival lehet leírni, amelyek arról számoltak be, hogy a vármegyei elit egy része a csepregi járás báljaira Bükön át utazott, és a büki állomáson kocsik várták bálozókat, hogy a multság helyszínére vigyék őket (SN 1902). Hasonló volt a helyzet a Zsigmond korától tartott, messze földön ismert csepregi vásárokkal is, hiszen azokat a vasút megjelenésével egyre többen szintén Bükéről közelítették meg. Fontos szempont továbbá, hogy a három Bük egyesülésével a Csepregi járás második legnépesebb települése jött létre, amely egyedülként a járási székhellyel azonos népességszám-kategóriába tartozott, a közigazgatási egység többi központi települése jelentősen elmaradt ettől (Iván – 1716 fő, Lövő – 1386, Bö – 1135 fő).

A „boldog békeidők” alaposan átrendezték az ország – benne nyilván Bük és Csepreg – birtokszerkezetét is. A birtok árucikké válása szó szerint kihúzta a talajt a helyi földtulajdonosok nagy része alól, mert anyagi eszközeik elégtelensége folytán nem tudtak áttérni a tőkés fejlődés diktálta mezőgazdasági nagyüzem-formára. Ez a folyamat Bükön értelemszerűen elsősorban a (volt) nemességet, Csepregen pedig a népes szabadparaszti társadalmat érintette és aztán roppantotta meg. A kismemesi és kisparaszti birtokok zömét a cukorgyári gazdaságok vásárolták fel, ahol korszerű gazdálkodási formákat (vetésforgó, gőzgépek) alkalmazva kellő mennyiségű nyersanyagot (cukorrépat a gyára, illetve takarmányt tehenészete számára) biztosítottak a cukorgyarak működéséhez.

Bükön egyedül a – a Felsőbüki Nagy birtokot a XIX. század közepétől bíró Jankovichoktól megvásárló – Markovics család birtoka maradt egységben, de ők a megfelelő tőke hiányában nem tudták

átalakítani birtokukat bérmunkával dolgozó, gépeket alkalmazó tőkés nagyüzemmé. Ezért a cukorgyárnak adták bérletbe földjeiket, amelynek uradalma a büki határban 1900-ban 687 holdra rúgott (ez a teljes szántóterület 25 %-a volt), és ehhez jött még a Markovics család 144 holdja (GYURÁ CZ F. 2000, p. 70.). Csepregen a Jankovichok maradtak a legnagyobb birtokosok. Az előjogokat élvező birtokos nemesség addigi formájában megszűnt létezni, és a mezőgazdasági termelő tevékenységet átvevő nagy létszámú szabad parasztság a megmaradt – és a cukorgyári nagygazdaság földéhsége miatt még szűkebbé vált – termőterületen volt kénytelen gazdálkodni. Társadalmi státuszuk, vagyoni helyzetük attól függött, hogy mekkora birtoktestet tudtak megkaparintani, és az ott megtermelt – elsősorban nyilván cukorrépát és a szintén keresett gabonát – terményeket értékesíteni. A csepregi szőlő- és borkultúra középkori dicsfénye megkopott, és az 1897-98-as filoxéra annyira megtizedelte az állományt, hogy ez az ágazat erőteljesen háttérbe szorult az agráriumon belül is (11. táblázat).

Az adatok alapján látható a tőkés termelés – meg a Nagyatádi Szabó István-féle földreform – okozta birtokkoncentráció folyamata: egyik oldalon a prosperáló árutermelő nagygazdaságok, míg a másikon a létükért – többnyire sikertelenül – küzdő önellátó parasztgazdaságok kialakulása, további aprózódása. A 20 hold feletti birtokkal rendelkező, általában nem helyi származású gazdag paraszti réteg – ebbe a cukorgyárak is beletartoztak – Bükön az összlakosság 4-5 %-át, Csepregen pedig alig a 3 %-át alkotta, de előbbi helyen a termőterületek 30-35, Csepregen pedig a 60 %-át birtokolta. A gazdag parasztságnak a birtokukon jelentős (tejelő-) szarvasmarha állományt is tartottak, istállózó formában. Kezükhöz volt az állatok több mint 1/3-a. A 10-20 holdon gazdálkodó középbirtokosok viszonylag népes tömege (a lakosság kb. 30 %-a) nagyrészt azokból a módosabb – egykori nemes – alsó-büki gazdákból verbuválódott, akiknek volt akkora birtoka, hogy terményeikkel a cukorgyár beszállítóivá válhattak, és némileg modernizálhatták gazdaságukat. Ugyan Csepregen ez a réteg erőteljesebb volt, de Bükön is jelentősen meggyengült, hiszen a falu önkormányzatából kiszorultak a nemesek, és a helyi döntéshozó testületbe csak a legnagyobb adófizetők (virilisták) kerültek be. Az egyesült nagyközségben az alsó-büki evangélikus nagygazdák abszolút többségben maradtak, holott a falu lakosságának alig 1/3-a volt ágostai hitvallású. Új arcok és foglalkozások is feltűnnek itt, például a malomtulajdonos Lovranits, a gabonakereskedő Mayersberg vagy a téglagyáros és bolttulajdonos Feiglstock. Ezzel szemben olyan régi nemesi családok tűntek el, mint az Eneseiek, Baranyaiak, Radók, Berzsenyiek, akik gyaníthatóan katonatiszti vagy hivatalnoki pálya felé törekedve valamely városba költözve elhagyták Büköt (SZABÓ J. 1985A). Úgy tűnik tehát, hogy a hatalmas cukorgyár Bük gazdaságának, társadalmának valamennyi ágazatát, rétegét áthatotta (sőt felforgatta), a falu fejlődése – közvetett vagy közvetlen módon, de – szinte csak tőle függött. Röviden: a hagyományos nemesi agrárfalutól idegen, egysíkú iparosítás történt.

A kis- és törpebirtokosok (10 hold alatt) Bük teljes termőterületéből mindössze 255 holdat mondhattak magukénak, így az még az önellátásra is kevés volt. Szerencsére Bükön a gazdaságok alig negyedét tették ki, Csepregen viszont a birtokosok kétharmadát. Ők egy-egy rossz termésű évben tömegesen adták el addigi megélhetésük egyetlen forrását, a nadrágszíjparcellájukat. Ez különösen Csepregen volt valódi veszély, hiszen a birtokszerkezet fenntarthatatlan tulajdonosi struktúráját mutatott, a gazdaságok magas száma (1377 db) azt jelentette, hogy gyakorlatilag valamennyi helyi család egzisztenciája támaszkodott a mezőgazdaságra, ami még egy ilyen nagy határú településnél is túl nagy elvárás. A birtokaikat veszített

népességet a cukorgyárak azonban tárt karokkal fogadták, és betanított munkásként vagy napszámosként alkalmazták őket csakúgy, mint a zselléreket.

A magyar „*Gründerzeit*” korában az ipari alapítási kedv is megnőtt. Bükön a legnagyobb üzem a cukorgyár lett, amely a kor színvonalán álló gazdasági épületeket, cselédlakásokat, téglagyárat emelt, sőt külön iparvágányt létesített. Az üzem falusi viszonyok közt hatalmasnak számított, hiszen 1910-ben 706 főnek adott munkát (SZABÓ J. 1985A, P. 88.). Bükön a helyi agyagra települve további két téglagyár is létesült a korszakban: az egyik Feiglstock Béni tulajdonában 1896-ban a mai futballpálya mögött, míg a másik egy jómódú gazda, Balogh Ferenc által a XX. század első évtizedében az alsó-büki Répce mellett. Igaz, a két üzem együttesen 21 főt foglalkoztatott 1910-ben (GYURÁ CZ F. 2000, PP. 84-85.), mégis érdemes megemlíteni őket, mert túllépték a kisipari kereteket. További foglalkoztató volt a Répcére települt három vízimalom. Csepregen is megindult az iparosítás, a környék természeti és termőhelyi adottságait figyelembe véve a bükihez hasonló ágazatokban, de kisebb üzemméretben. A bécsi Carstanjen lovag által vezetett gazdasági társaság, a Schöller-cég 1867-ben építette fel cukorgyárát a Szakony melletti külterületen, az Öreg-Répcén túli ekkor létrejött ún. csepregi gyártelepen. Mivel Csepregnek ekkor nem volt vasútja, külön vasútvonalat építettek közvetlenül az országút mentén a büki vasútállomásra. A család 1884-ben megszerezte a felsővárosi kastély tulajdonjogát is Jankovich Gyula gróftól, így a Nádasdy-kastélyt ma Schöller néven (is) ismerik. A gyár alig 20 esztendeig működött, az elsősorban a büki gyárral folytatott piaci versenyben alulmaradva 1887-ben beszüntette a termelését. A következő gyárüzem a századfordulón a Koller fivérek által megnyitott Columbia bőrgyár, amelynek termékei világszerte ismertté váltak. A városból kivezető (ma Rákóczi) út és az Ásás zugába felhúzott épület – igaz, sajnos üresen, de – mai is áll. A korszakban még két téglagyár is épült: 1920-ban a Klug-féle üzem a Bognár utca végébe, szintén az Ásás mellé települt, míg az 1920-ban üzembe helyezett Kadnár téglagyár a vasútállomás mellé. Mindkettő 10 fő alatti kisüzem volt (WELLNER L. 1981, P. 43.). Bükhöz hasonlóan Csepregen is három malom dolgozott a Répce vízi energiájára települve.

A céhrendszer lezárulása (1872) után a kisiparosok száma és társadalomban elfoglalt aránya mindkét nagyközségben megnövekedett, számuk 1910-ben Bükön 129, Csepregen pedig 195 fő volt, és a helyi lakosság ellátásához szükséges minden szakmát képviseltek (DÉNES J. 1937, P. 38.; SZABÓ J. 1985A, P. 42.). A szolgáltatások mennyisége és minősége jelentősen eltért egymástól a két nagyközségben. A társadalmi szolgáltatásokat illetően Csepreg előnye jelentősen megnőtt, elsősorban a járásközponti rangjából kifolyólag. A korszakban ehhez a központi funkcióhoz tartozó intézmények csakhamar megjelentek itt. Az igazgatási intézmények közül az Adóhivatal 1852-ben, tehát már a Bach-korszakban létesült, a többi 1876-ban került felállításra, úgymint a közjegyzőség, a Királyi járás-, valamint szolgabíróóság, utóbbihoz kapcsolódva a járási börtön. A közszolgáltatások egy része is a járási apparátushoz került. Ilyen az egészségügy, amit a Csepregi járásban egy járási, illetve további három körorvos látott el, a rendvédelmi feladatok, amit itt öt csendőrrel dolgozó csendőrállomás biztosított, míg a járás területén lévő 125 km hosszúságú megyei út karbantartására 11 útkaparót alkalmaztak (FARKAS S. 1887. PP. 497-500.). A dualizmus kori iparosítás együtt járt a tömeges (nagy)városokba vándorlással, amely meglazította a háromgenerációs családmodellt, és a lakosságtól az ipar az agráriumtól eltérő – a teljességre törekvő helyett a specializált – tudást, illetve életritmust követelt meg, időorientált felfogást a mezőgazdaság diktálta feladatorientálttal szemben. A család megmaradt ugyan az

egyén elsődleges szocializációjának helyszínéeként, de szükségesek lettek a másodlagos helyek is, az oktatási-nevelési intézmények, amelyek látogatása, elvégzése gyakorlatilag az egész társadalom számára kötelezővé vált (általános tankötelezettség), ami az oktatási infrastruktúra addig példátlan bővítését kívánta meg országszerte, így a két nagyközségben is. Csepregen az elemi oktatás a Szent Katalin kápolnában 1877-ben létesített Isteni Megváltó Leányai apácáinak zárdájában beindított leány- és az 1906-ban a megépített négy tantermes fiúiskolában kapott elhelyezést, az óvodai nevelés pedig 1920-ban a legényegylet épületében indult el (WELLNER L. 1981). Mindkét épület ma is áll, az előbbi a Széchenyi téren (Közösségi Szolgáltató Központként), az utóbbi pedig a Bajcsy-Zsilinszky utcában (üresen). Bükön csak az elemi oktatás intézményrendszere alakult ki, pontosabban minőségileg lépett előre, a felekezet szerinti megosztása megmaradt. 1837-ben hatalmas tűzvész pusztította el az evangélikus parókiát és iskolát, 1844-ben építették újjá az egy tantermes iskolát, amelyet 1859-ben egy újabb tanteremmel bővítettek. A cukorgyár megnyitása utáni beköltözési hullám miatt az iskoláskorú diákok létszáma drasztikusan nőtt, 1861-1868 között 141-ről 193 főre, így az oktatási infrastruktúra rövidesen ismét szűkösnek bizonyult. Felmerült egy nagyközségi szintű iskola építésének a gondolata is, de az evangélikusok ragaszkodtak saját intézményükhöz, ezért a két felekezet külön-külön oldotta meg a problémát. Először az evangélikusoknak sikerült, akik a Fő utcán (ma: Kossuth u.), nem messze a templomuktól 1906-ban felépítették két tantermes iskolájukat (BUKISKOLA.HU). Bükön súlyos hiányosság volt, és a képviselőtestület halogató magatartása miatt az is maradt, hogy nem létesült óvoda. Az orvosi ellátás is romlott, nem volt egészségügyi intézmény, egy – először bő, majd végre helyi – orvos látta el a betegeket (GYURÁCS F. 2000).

Nem feltétlenül az igazgatáshoz kapcsolódva, de a járási funkciókkal nyilván összefüggésben az intézményalapítási láz az egyéb ágazatokat, különösen a hírközlési szolgáltatásokat, továbbá a hitel- és pénzügyeket is elérte. A posta 1857-ben, a távirda 1887-ben kezdte meg működését. A csepregi székhelyű Répcze-vidéki Takarékpénztárat 1873-ban hozták létre, amelynek fiókpénztárát Felsőpulyán (ma: Oberpullendorf, Ausztria) 1888-ban nyitották meg. A postatakarékpénztár 1886-ban létesített irodát a városban. Bükön az ilyen típusú intézmények szinte teljesen hiányoztak, egyedül posta működött, a közép-büki iskola mögötti épületben. A társadalmi-gazdasági változások természetesen mélyreható demográfiai átrendeződést is eredményeztek. A korabeli népességi adatokat vizsgálva (12. táblázat) mondhatjuk, hogy 1850/57¹⁰ és 1870 között Bükön és Csepregen népességrobbanás játszódott le, hiszen a lakosság másfél évtized alatt Bük esetében 1614-ről 2709 főre, azaz 68 %-al, két évtized alatt Csepregen pedig 2069-ről 3273 főre, azaz 58 %-kal növekedett. A demográfiai változás irányában nincs, ütemében és lecsengésében viszont nagy különbség mutatkozik a két nagyközség között, hiszen egyrészt Bük a nagyobb mértékű növekedést rövidebb idő alatt érte el, másrészt előbb érte el népességszámának korabeli csúcspontját. Bük lélekszáma 1880-ban tetőzött 3030 fővel, ami a negyedszázaddal korábbi érték közel kétszerese. Ettől kezdve viszont kisebb-nagyobb megszakításokkal, de trendjében egyértelmű csökkenést mutatott a korszak végéig. Noha Csepreg népességszámában is az 1880-as év egy kisebb maximumot hozott, a következő dekád enyhe visszaesése után minden cenzussal történelmi csúcsokat ért el, hiszen – legalábbis írott történetében – először 1900-ban átlépte a 4000, 1910-ben a 4100 fős határt, 1920-ban pedig megközelítette a 4200 főt. Ez

¹⁰ A XIX. század közepén nincs olyan év, amire Bük és Csepreg népességszáma egyszerre rendelkezésre áll. Ez a két egymáshoz legközelebbi időpont, így az összehasonlíthatóságnak leginkább ezek felelnek meg.

egyúttal azt is jelenti, hogy Bük csak időlegesen, Csepreg viszont a mintegy hét évtized alatt folyamatosan tudta növelni demográfiai súlyát a környék települései közt.

A két település eltérő demográfiai folyamatait feltehetően az azokat kiváltó okok különbözősége okozza. Az adatok egyértelműen igazolják, hogy Bükön a gyors népességnövekedés szinte kizárólag az iparosítás következtében fellépő munkaerőigénnyel, illetve az emiatt fellépő bevándorlással magyarázható. Erre utal az is, hogy hirtelen lett szűkös az iskola, illetve hogy a három település(rész) közül a cukorgyárnak helyet adó Felsőbük lakossága nőtt a legdrasztikusabban, 1857 és 1870 között két és félszeresére (13. táblázat).

Emellett nagyszámú idegen is letelepedett az addig színmagyar településen, akik 1880-ban az összlakosság 21, 1890-ben 19, 1900-ban pedig a 7 %-át tették ki. A nemzetiségi összetételük a monarchia etnikai sokszínűségét képezte le: legnagyobb arányban a németajkúak és a délszlávok (különösen horvátok és szerbek) fordultak elő köztük. Ugyanezen nemzetiségek a korbeli Csepregen is megjelentek, de a bükinél jóval alacsonyabb arányban: részesedésük 1880-ban 9, 1890-ben 4, 1900-ban pedig 3 % volt az összlakosságból. A megjelenésük mindkét településen a cukorgyárakkal magyarázható, feltehetően a nyitásuk után azonnal fellépő nagy (szak)munkaerőigény csábította őket ide, majd amikor már a helyben és környéken is volt annyi és olyan képzett munkaerő, eltávoztak. Ezt igazolja a csepregi jelenlétük nagymértékű csökkenése 1880 és 1890 között, amikor bezárt a csepregi cukorgyár. (Tudomásunk van arról, hogy közülük többen vegyes házasságuk után itt maradtak és megindult asszimilációjuk, de ilyen ütemű, generáción belüli beolvadás békés időszakban nem fordul elő.)

A mennyiségi vonások után célszerű megvizsgálni a lakosság minőségi jellemzőit is, ami többek közt az aktív keresők foglalkozás szerinti megoszlásával számszerűsíthető (14. táblázat).

A vizsgált két időpont között Bükön a mezőgazdaságban dolgozók aránya jelentősen csökkent, és ennek két fő oka lehet: egyrészt az erőteljes iparosítás, másrészt pedig a birtokkoncentráció (cukorgyári gazdaság). A primer szektorral szemben az iparban és az egyéb ágazatokban dolgozók aránya megnőtt, és a korszakban egy kifejezetten fejlett, urbánus foglalkozási szerkezet alakult ki. Csepregen ennél egy kicsit összetettebb volt a helyzet, hiszen járási székhely mivolta ellenére egyre nagyobb lett a mezőgazdaságban dolgozók aránya, hiszen egy átmeneti mérséklődés után ismét emelkedett, viszont a terciér szektor munkavállalóinak száma csökkent, és csak az ipar tudta növelni folyamatosan munkavállalói számát, de a nagyobb városi hagyományokkal rendelkező nagyközség korabeli foglalkozási szerkezete rurálisabb volt, mint a büki. Magyarországon 1910-ben az aktív keresők 61,6 %-a a mezőgazdaságban, 24,9 %-a az iparban, 13,5 %-a pedig az egyéb ágazatokban dolgozott (KLINGER A. 1997), azaz Bük foglalkozási szerkezete ebben az időszakban inkább a városok, míg Csepreg inkább a falvak színvonalához közelített. A jelentősen eltérő adatok hátterét azonban érdemes egy kicsit részletezni.

Kézenfekvő, hogy Bükön a szekunder és a terciér szektorban dolgozók nagy része a cukorgyári gazdaságban vállalt munkát. Az üzem jelenléte azonban a község kisiparának fejlődésére is nagy hatást gyakorolt. Akik a gyárban munkát találtak, jobb anyagi körülmények közé jutva többet költöttek életszínvonaluk javítására (ruházatukra, lakásukra). A megnövekedett és sokszínűbbé vált igények változatosabbá tették a helyi kisipart, kereskedelmet, olyannyira, hogy számos mester és kereskedő érkezett külföldről is, és telepedett le Bükön. Ekkor jelentek meg a falu társadalmában olyan idegen csengésű

családnevek, mint a Schermann, Riegler, Dosztál stb., de mégsem alkottak egységes (városias) igény szintű, kultúrájú társadalmi réteget. Legalábbis erre utal, hogy az új iparosok önszervező képessége, készsége sok kívánnivalót hagyott maga után, hiszen csak 1908-ban (többszöri központi felhívásra!) alakult meg az egyetlen civil szerveződés, a Büki Iparoskör. Mindez abban a korszakban, amikor országszerte ezrével, de a szomszédos Csepregen is szép számmal alakultak a különböző egyesületek.

Csepregen az agráriumban dolgozók aránya a bükinél azért volt magasabb, mert ott nagyobb fokú volt a birtokaprózódás, ugyanakkor az iparban és a szolgáltatásokban dolgozók nagyobb része a helyiek közül került ki, nem egyetlen vállalatától függtek, így maguk is összetettebb, sokszínűbb réteget jelentettek, mint Bükön. Farkas Sándor szerint a XIX. század végi Csepregen „*a polgárság szegényebb része gyári munkára van utalva, hol szorgalma mellett meglehetősen jólétnek örvend...*” (FARKAS S. 1887, PP. 494-495.). Ők, továbbá az önálló és öntudatos régi mezővárosi iparos-, kereskedőfamíliák, kiegészítve a járási tisztviselőkkel a helyi társadalom viszonylag széles, saját egzisztenciával rendelkező részét, polgári „középosztályát” képezték. Az ő társasági attitűdjük, kezdeményező-készségük megjelent abban is, hogy az alapítási láz a civil szférára is áttért.

Csepregen a társas élet, vagy, ahogy Farkas Sándor nevezte: „*intelligentia*” több kisebb-nagyobb csoportba szerveződött, amelyek céljaik, tevékenységi körük alapján három fő csoportba oszthatók, de természetesen voltak köztük átfedések:

- 1) Kulturális egyesületek (rendszerint egy-egy könyvtárat is tartottak fenn): Nemzeti Casino (alapítva: 1874), Csepregi Polgári Olvasókör (1894), Katholikus Ifjúsági Legényegylet (1903), Mária Kongregáció (1906);
- 2) Érdekvédelmi egyesületek (a nevükben foglalt alaptevékenységük mellett szintén foglalkoztak kultúraszervezéssel): Iparoskör (1900), Csepregi Gazdák Szövetsége (1908);
- 3) Közszolgáltató egyesületek (olyan közcélú feladatokat láttak el, amelyek a későbbiekben jellemzően önkormányzatok által ellátandó közszolgáltatások lettek): Temetkezési Egylet (1813), Utczavilágítási Egylet (1875), Tűzoltó Egylet (1882). (FARKAS S. 1887, PP. 496-497.; CSAPÓ ET AL. 1994 PP. 69-70.).

A dualizmus korában Sopron vármegye déli részén, a Répce középső folyása mentén tehát Csepregnek egy gazdasági és demográfiai ellenpontja jött létre, Bük. A járás kétközpontú lett, ami különleges abból a szempontból, hogy a két centrum egymással közvetlenül határos település. Érdekes azonban, hogy a korabeli iparosítás nem azonosan hatott a két nagyközség társadalmi képletére, másként reagált arra Bük mint korábbi nemesi falu hagyományos agrár-, és Csepreg mint egykori mezővárosból kialakult járási székhely polgári társadalma.

Bük több évszázadig szilárdan álló feudális társadalma a dualizmus kori tőkés fejlődés, iparosítás néhány évtizede alatt teljesen átalakult. A földesúr (nemes)-jobbágy képletet a tőkés-munkás megosztás váltotta fel. A helyi társadalom kettőssége (dualitása) azonban nem ebben a viszonyban nyilvánult meg elsősorban, hanem abban, hogy egy agrárlakosságnak kellett volna a hirtelen megnőtt ipari munkaerőigényt kielégíteni. Mivel ezt nem tudta teljesíteni, a kedvező közlekedés-földrajzi kitettségű falu migrációs célponttá vált, idegen ipari népesség tömegei árasztották el és az urbánus foglalkozási szerkezet nekik köszönhető. Ők azonban nem tudtak – és emocionális kötöttség híján talán nem is akartak – szervesen beilleszkedni a helyi

társadalomba, csakúgy, mint a falu döntéshozását kezükben tartó, de azt csak a tőke biztonságának szavatolására használó cukorgyári részvényesek. A faluban éltek, de nem benne. A kiegyezés korában Bük társadalma tehát leginkább a helyi származású agrárnépesség és az idegen ipari, kereskedelmi tőkés és munkás réteg egymásra településével, és nem egymáshoz kapcsolódásával írható le.

Csepreg ezzel szemben – feltehetően városi hagyományai miatt – olyan társadalmi képletben élt, amelyben az iparos és kereskedő réteg is viszonylag széles és erős volt, és olyan szakmai tudással, munkakultúrával rendelkezett, hogy a dualizmus kori industrializáció okozta változásokhoz is könnyebben tudott alkalmazkodni. A gyáralapítások révén történt ugyan bevándorlás, de az újonnan érkezők jóval kisebb számban voltak, mint a helyi, vagy mint a Bükre költözők. Itt tehát nem csak a mezőgazdasági, hanem az ipari munkaerő nagyobb része is csepregi lakos. Ennek következtében nem történt akkora demográfiai robbanás, mint Bükön, ugyanakkor, nem is tarkította népesedési pályáját annyi és olyan visszaesés sem. Bük társadalmi-gazdasági fejlődése inkább revolútív, Csepregé pedig inkább evolútív volt, előbbit döntően az erős külső hatások mozgatták, utóbbit jobbra az erős belső adottságok tompították.

Nézzük, hogy ezek a sajátos társadalmi-gazdasági kontextus, illetve dichotómia miként csapódott le a két településen, hogyan befolyásolta azok infrastrukturális szféráját!

4.1.4.2. Településszerkezet, beépítés

A két település korabeli területi kiterjedése, beépítési viszonyai a II. és a III. katonai felmérések szelvényei segítségével vizsgálhatók, hiszen előbbi az 1866-os, utóbbi pedig az 1920-as állapotot, a kettő összevetése pedig a dualizmus kori változásokat mutatja be (*13. ábra és 14. ábra*).

A dualizmus időszakában Bük beépített területe a kétszeresére nőtt, e növekmény azonban szinte teljes egészében ipari létesítményekhez kötődött. A vasútállomás, a cukorgyár, a három téglagyár és a Répce mentén sorakozó malmok lényegében egy egységes ipari övet alakítottak ki a nagyközség északi és nyugati részén, emellett városokra jellemző formai elemekkel gazdagították a zárt települést, úgymint:

- 1) a cukorgyári komplexum Felsőbük északnyugati részén mérnöki megtervezett, derékszögű utcahálózaton álló tömbszerű építményekkel kapcsolódott a meglévő településrészekhez. A település ezen része vertikálisan tagolttá vált;
- 2) mind a vasúthoz, mind pedig a mellette kialakuló iparforgalmi területhez kapcsolódó épületek téglából épültek, kitűnve ezzel rusztikus környezetükből.

Csepreg beépített területének a növekedése is jelentős volt, hiszen bő fél évszázad alatt kb. másfélszeresére terjedt ki, de ez egyrészt elmaradt Bük expanziójától, másrészt a mozgatórugója sem csak az ipar volt. A legnagyobb üzeme, a cukorgyár ugyanis külterületen feküdt, és a bükivel ellentétben közvetlenül nem kapcsolódott a zárt településhez, így annyira nem „húzta” maga felé azt. Az viszont nem állítható, hogy a korabeli iparosítás ne hagyott volna máig ható nyomokat a helységben, a horizontális növekedés mindhárom fő irányának a kiváltója és kijelölője volt. Először az Ásás mellett létesített Columbia börgyár és Klug téglagyár növelte meg kelet felé a beépített területet, majd a csepregi dombsorral párhuzamosan

kiépített, azzal párhuzamosan futó Répcevis – Sárvár vasútvonal itteni állomása, nyugat felé, a dél, Bük felé továbbhaladó vonal pedig ebbe az irányba vonzotta.

Bükön a műszaki infrastruktúrának a közlekedéssel és a szállítással, valamint az iparral összefüggő szektora addig soha nem látott mértékben fejlődött. Ezzel szemben a közintézmények és az elsődlegesen lakossági igényeket kielégítő javító és szolgáltató szervezetek, kisipari műhelyek fejlesztésének üteme nem állt szinkronban a demográfiai robbanással és a foglalkoztatási szerkezet ilyen fokú átrendeződésével. Az oktatás- és művelődésügy tárgyi feltételei kétségtelenül javultak. A falurészek vallási különbségeinek megfelelően két oktatási központ alakult ki: a katolikusok a Pap közben építették ki oktatási centrumukat, amiből az 1914-ben épült négy tantermes iskola ma is áll, eredeti funkciójában üzemel és helyi védettséget élvez. Az evangélikusok oktatása 1906-tól a főút (mai Kossuth utca) vonalában épült két tantermes, téglából készült, tanítói lakással ellátott elemi iskolánál összpontosult. Ez az épület is áll még, és funkciójában szerencsésen megújulva (evangélikus gyülekezeti ház) a város egyik legszebb műemléke. Az elsődlegesen lakossági igényeket kielégítő szervezetek (vegyeskereskedések, kisipari műhelyek) is létrejöttek, és ezek a szolgáltatások nagyjából egyenletesen oszlottak el az egyes településrészek között (1902-ben például mindegyik falurészen épült egy-egy szatócsbolt). Egyéb közintézmény nem létesült a faluban.

Ezzel szemben Csepregen intézmény-alapítási láz söpört végig, ami elsősorban a járasszékhelyrangból kifolyólag történt és jellegéből adódóan a településközpontra koncentrált. A főtéren évszázadokon át fennálló Pihárci-tavat felöltötték, és a helyén alakult ki a nagyközség központi parkja, a Promenád (a francia „*promenade*” = sétatér). A felszámolását megtették, mert igény volt építési területre, de egyúttal megtehették, hiszen nem volt szükség helyi oltóvízre, mert az építkezésben visszaszorult a zsúpszalma. A templom, a plébánia, a Nádasdy-kastély, a városháza és a Felsőbüki Nagy-kúria már ott állt, és az újabb, elsősorban a járási funkciókhoz kapcsolódó intézmények oda települtek, a tér déli peremére. A járási hivatal, a bíróság és a posta egy új épülettömbben kapott elhelyezést (ma a zeneiskola és falumúzeum), mögötte pedig a börtön. A takarékpénztárak, üzletek sora kezdte a Promenádot körbevenni, majd a plébánia mellé a tér centrumában felépült a katolikus fiúiskola, amiről egy időre a tér egésze is a nevét kapta. A városközpont a kelet-nyugati út mentén egy-egy épülettel kiterjedt: a mai Rákóczi u. kezdeti szakaszán az Ipartestület székháza (ma is az), Szombathely felé pedig a Legényegylet épülete (ma üres) létesült. 1875-től már a helyi egyelet által működtetett gázlámpák sora világította ki esténként.

Az intézményi infrastruktúra után a lakosság életminőségét közvetlenül befolyásoló lakásállományt is szükséges megvizsgálni. Bükön az ipari területek expanziójához képest feltűnően csekély volt a lakóöb bővülése, különösen a demográfiai viszonyokat ismerve. Igazából a falu egyetlen olyan része, ahol jelentős lakásépítés folyt (a cukorgyári munkáslakásokon kívül), a mai Deák utca, ami az egykori káposztáskertek jobbágyfelszabadítás utáni kiharcellázásával alakult ki. A cukorgyár révén a falu északnyugati részén megvalósuló vertikális tagoltság mellett a városias fejlődés másik morfológiai szegmense a település horizontális zártsága. A két térkép alapján feltűnő, hogy az erősen iparosított, 1902-ben immár közigazgatásilag egyesült három Bük összenövése még 1920-ban sem volt teljes, mert a korabeli faluképhez hozzátartozott a nagyszámú belterületi szántó és gyümölcsöskert, valamint a mai főút mente továbbra sem volt beépítve. Ezzel szemben Csepreg korabeli alaprajza és területi kiterjedése egy organikus társadalmi-gazdasági fejlődés térbeli vetületét mutatja. A változás ugyan nem volt robbanásszerű, de minden addig

létező városrészt érintette. A Felsőváros minőségi fejlesztése mellett, megtörtént az Alsóváros és mindkettő bővítményének a lakóövezettel történő kiterjedése. A növekmény derékszögű utcahálózata jelzi, hogy valamiféle tervszerűség kísérte kialakításukat. Felsővárosból nyugat felé kifutó utcák (Kovács köz, Sallai, Hunyadi, Ságvári utcák) hosszabbak lettek, csakúgy, mint a Hosszú utcából szintén nyugatra kiágazó Taksony és Szombathelyi utcák. Ezeket a Hosszú utca – Széchenyi tér – Petőfi utca vonallal párhuzamos utcák, a Deák és az Ady kötötték össze, így a település eddigi domináns észak-déli növekedési iránya mellett a kelet-nyugati is hangsúlyt kapott, a nagyközség oldalirányban is kiterjedt, ennek ellenére horizontálisan zárt maradt.

A lakóövezet számszerű jellemzésére a lakóházak számára, illetve állagára vonatkozó adatok a megfelelő források (15. táblázat). A táblázatból kitűnik, hogy Bükön a lakóház-építkezések üteme messze nem tartott lépést a lélekszám növekedésével, azaz a település a lakosság koncentrációját csak a laksűrűség növelésével tudta ellensúlyozni. A századforduló idején Bükön egy lakóházban átlagosan 7 fő lakott, többen mint 1850-ben (akkor 5,4 fő). Csepreg 1850-ben Bükhöz hasonló mutatóval rendelkezett (7 fő/ház), de 1900-ra ezt számottevően javította, csaknem megfelelte (3,8 fő/ház), ami a lakáscélú épületállomány nagyfokú megújítását jelzi. Még egy adalék: mind 1900-ban, mind pedig 1910-ben csupán 78 ipari munkás élt saját házában (SZABÓ J. 1985A, P. 42.), ami utal ezen csoport ideiglenes itt-tartózkodására. Ilyen nagy tömegű albérlő Csepregen nem volt. Egy cukorgyár ide, három téglagyár oda, Bükön a vizsgált időszakban egyre több (!) vályog vagy sár falazatú, náddal vagy zsúppal fedett ház épült, amelyek természetesen továbbra is fésűsen helyezkedtek el. Röviden: a korszakban tapasztalható gazdasági, és az ezzel együtt járó foglalkozási – városi fejlődés irányába mutató – struktúraváltás nem a várt mértékben tükröződött a település arculatán. Igaz ez Csepregre is, csak ellentétes előjellel: ott a birtokaprózódás és a kisebb mértékű iparosítás ellenére a település lakóépület-állománya, és –minősége lépést tartott az igényekkel.

A korabeli Bük és Csepreg alakítani viszonyait feltárva érdemes feltenni azt a kérdést, hogy a két település infrastrukturális szférája miért nem volt képes adekvát és egymáshoz hasonló választ adni a nagyfokú társadalmi és gazdasági szférabeli változásokra. Véleményünk szerint a válasz a következő válaszokban érhető tetten, amelyek egyúttal egy folyamatsort is jelölnek:

1. A városi múlt: Bük lakossága meglehetősen egyveretű agrártársadalomban élt, amely véletlen körülmények folytán közlekedésföldrajzi szempontból kedvező helyzetbe került. Csepreg társadalmá – nyilván mezővárosi múltja miatt is – tagoltabb, sokszínűbb, tehát urbánusabb volt, így alkalmas az iparosítás „fogadására”.
2. Az iparosítás üteme: Bük hagyományos agrártársadalmát szinte sokszerűen érte az iparosítás. Szinte kizárólag a cukorgyárra épülő gazdaság az ipari munkaerőt nem tudta helyben beszerezni, ezért a falu társadalmában új népelemek jelentek meg. Csepregben nem volt akkora volumenű az iparosítás, amelynek a munkaerőigényét a helyi iparos réteg nagyrészt ki tudta elégíteni, így a nagyarányú beköltözés is elkerülte a nagyközséget.
3. A városi társadalom kialakulásának lehetősége: a helyi társadalom – homogén mivolta, illetve a kevés idő (1917-ben a cukorgyár leégett) miatt – nem tudott frekventáltabb foglalkozási ágazatokba (szekunder és terciér szektor) integrálódni. Ezért a képzett munkaerő jó része idegen (csupán 78 főnek volt saját háza),

míg a helyi lakosság zöme képzetlen, illetve egyoldalúan mezőgazdasági tevékenységet folytató ember volt. Ebből adódik, hogy a cukorgyárral együtt a falu is „leégett”, hiszen az idegen munkavállalók elhagyták Büköt, míg a helyi lakosság nem volt annyira differenciált, hogy más jellegű központi szerepkörök (pl.: vonzóhatással bíró intézmények telepítése, mint Kőszegen vagy Csepregen) befogadására alkalmas legyen. Már a középkori Csepreg is heterogénebb volt, mint a büki, számottevő helyi ipara és szolgáltató szektora már a kiegyezéskor is volt, művelői pedig a társadalom gerincét képezték. Ők tökéletesen integrálni tudták az újonnan érkező ipari és a járási székhellyel együtt járó igazgatási szerepköröket.

4. Településarculat: Bükön a zömében idegen ipari és a helyi agrárlakosság egyrészt nem volt érdekelt, másrészt viszont nem volt képes rá, hogy egy olyan sokszínű, magas igény szintet kialakítson, amely infrastruktúra-fejlesztést ösztönzött volna. Ilyen körülmények között nem jöhetett létre a tevékenységek településen belüli nagyfokú elkülönülése, különböző funkciójú övek (településmag, kisvárosias lakóöv stb.) kialakulása. Kivéve a cukorgyár környékét, amely – nyilván a vas- és közúthoz közeli fekvése miatt – azóta is szinte folyamatosan ipari üzemeknek ad otthont, és a mai nagyközség egyetlen komolyabb ipari területe. Csepregen kisebb méretben, de a település nagyságának megfelelő ipari területek alakultak ki a nagyközség peremén, míg a történelmi városközpontba összpontosultak a járási igazgatási és egyéb közszolgáltatások, a kettő között pedig a lakóöv, amely elsősorban hézagos és családi házas beépítési típust jelentett ekkor. A lakó- és munkahely öv világosan elkülönült egymástól, utóbbi már két világos részre, a városközpontra és az ipari területekre (NÉMETH S. 2003A).

Bük településalaprajza és -szerkezete meglehetősen egysíkú maradt, és az erős dualizmus kori iparosítás dacára a szívósan tovább élő alaprajzi vonások napjainkban is inkább az egykori nemesi falu maradványai, semmint egy iparosodott, urbánus település öröksége. Ezzel szemben Csepreg máig élő dualizmus kori emlékei alapvetően városi vonásokat jelentenek: az alaprajz szerint a Felső- és Alsóváros bővítményeit derékszögű utcahálózattal, az intézmények alapján a különböző szerepkörű öveket, míg a beépítési módok révén a városközponthoz kapcsolódó zárt többszintes és a lakóövhöz köthető hézagos földszintes, valamint a családi házas formacsoportot.

4.1.5. A Horthy-korszak és a szocializmus első, hosszú évtizede (1920-1960)

4.1.5.1. Gazdaság és társadalom

Hazánk történetének 1920 és 1960 közé eső szakaszát történelemtudományunk – érthető módon – nem kezeli egységes időszakként. A trianoni békediktátum aláírása és a kora Kádár-korszak által közrefogott szűk négy évtized több és markánsabb politikai változásokat hozott, mint az azt megelőző kilenc évszázad. 1948-49-ig jobboldali, majd onnan a baloldali ideológia vált az élet minden területét átható uralkodó paradigmává. Mindkettő bemutatta radikális (fehér és vörös terror, nyilas rémuralom, Rákosi-éra) és konszolidált arcát (Bethlen- és Kádár-korszak) egyaránt, és az egész korszakot mintegy harmadolja két súlyos társadalmi és gazdasági károkat okozó világpolitikai esemény: az 1929-1932-es gazdasági válság és a

II. világháború. Bük és Csepreg településföldrajzi szempontú vizsgálatánál ez a periódus – különböző okok miatt ugyan, de – mégis egy egységnek tekinthető, mert alapvető vonása, hogy ekkor mindkét település fejlődését nagyrészt külső tényezők determinálták, akár kedvezők, akár hátrányosak voltak.

A trianoni békediktátum a környékbeli járási központokkal – Kőszeggel, Sopronnal, Szombathellyel – ellentétben Csepreg járását nem csonkította meg, sőt két fő ok miatt a székhely közigazgatási egységen belüli pozíciója megerősödött. Az egyik, hogy Lövé, Nemeskér, Sopronhorpács és Völcselj községeket – mintegy kárpótolva a „leghűségesebb várost” trianoni területi veszteségeiért – 1925-ben a Soproni, Pustacsaládot 1927-ben pedig a Kapuvári járáshoz csatolták (GYALAY M. 1989, P. 642.), így – különösen a mikroközpontként felfogható Lövé elkerülésével – a csökkent területű és településszámú járásban Csepreg relatív súlya megnőtt. A másik tényező pedig Bük – az I. világháborútól induló, és közel fél évszázadig, a gyógyfürdő megnyitásáig tartó – gazdasági, majd az ebből adódó infrastrukturális és társadalmi leépülése. A negatív spirál a cukorgyár 1917. március 12-i – meglehetősen gyanús körülmények közti – leégésével indult el¹¹. A legnagyobb foglalkoztató megszűnése több kisebb foglalkoztatót (például a két téglagyárat) is magával húzott. A munkahely kapacitás jelentős csökkenésével szabályos elvándorlási hullám indult el, amely az 1920-as évek közepétől egy kisebb volumenű, de folyamatos népességcsökkenésbe váltott át. A lassú, de biztos sorvadásra ítélt Bükkel szemben Csepreg gazdasági és társadalmi egyensúlyát a járási székhely szereppel együtt járó viszonylag fejlett intézményhálózata, illetve a korábbi korszakból megmaradt ipari közép vállalatok (börgyár, téglagyárak) továbbra is biztosították.

Hogy mit is jelentett Bük – két világháború közötti – gazdasága és társadalma számára a cukoripar megszűnése, arról legszemléletesebben két korabeli forrás emlékezik meg. Az egyik a Sopron Vármegye című folyóiratban jelent meg 1917 tavaszán: *„A végtelen hosszú Felsőbüki Nagy Pál utcán megyünk be a faluba. Itt is, ott is sárgásbarna foltok a házak falán. Bezárt üzletajtók. Kisiparosok, krajzlerosok bezárt üzletei. Mennyit beszél az ilyen becsukott ajtó! A hiábavaló küzdelem a pénztelenség ellen, amelyben felörlődtek a kisemberek idegei. Bükrről most kivándorolnak azok, akiket a gyár idecsalt. A kisiparos, a kiskereskedő pedig fogyasztó hijján tönkremegy.”* (SZABÓ J. 1985A, P. 94.). A másik – az 1931 és 1959 között büki evangélikus lelkészként szolgáló, így a helyi viszonyokat jól ismerő – Fülöp Dezső tollából származik, és jelent meg az 1944-es Soproni és Sopron megyei Kalendáriumban: *„Községünk gazdasági helyzete is egészen különös. Volt egy virágzó cukorgyárunk, mely szinte vonzotta a környék szegényebb lakóit, akik itt megtelepedtek és jó kenyeret kerestek. Ez a cukorgyár egyszer csak megszűnt munkát adni, kapuit bezárta, a munkások nagy része pedig itt maradt büki lakosnak. Ide kötötte őket a megszerzett kis családi ház, vagy itt nőültek stb. Így most községünkben más községekhez viszonyítva sok a szegény ember. Községünk lakosságának másik része jobb módú törpe- vagy középbirtokosból áll, kinek a helyzete aránylag rosszabb, mint más községekben hasonló birtokkal rendelkezőké.”* (TÁTRAI ZS. 1997, P. 241). A két különböző korszakban készült írás egymás mellé állítása tükrözi, hogy a nagyipar elvesztését a falu még

¹¹ A cukorgyár felszerelése az 1910-es évek közepére elavult, jelentősebb felújításra szorult volna. A háború alatt nyilván a létesítmény esetleges eladása sem lett volna túl egyszerű feladat. Az viszont biztos, hogy a tüzeset előtt a gyárat nagy összegre biztosították, így annak megsemmisülése jelenthette az egyetlen lehetőséget arra, hogy a részvényesek a tőkéjük minél nagyobb részét kivehessék, kimenthessék belőle. Szabó József, a néhai jeles büki tanár-helytörténész több tényezőt számba vevő értékelése alapján úgy vélte, hogy a büki cukorgyár nem véletlenül gyulladt ki és égett le (SZABÓ J. 1987).

negyedszázad múltán sem tudta kiheverni. Továbbá értesülhetünk belőlük a helyi társadalom átrendeződésére, deformációjára. A korábban a cukorgyár prosperálásától biztos egzisztenciát remélő ide vándorolt – „gyökértelen”– hivatalnok, iparos és kereskedő réteg a munkahely megszűnésével azonnal továbbállt, a kevésbé mobilis helyi agrár- és gyári munkás népesség viszont itt maradt, megélhetésében csak kis földjére hagyatkozhatott. Bük visszatért oda, ahol a jobbágyfelszabadítás előtt volt, mindössze annyi különbséggel, hogy földműveseit, kézműveseit már nem a földesúr kötötte röghöz, hanem munkaerejük piaci értékvesztéséből fakadó bénultság. Csepregen gazdasága ilyen markáns változást nem volt kénytelen elviselni, a több lábbon álló városi társadalma nem sérült.

A mezőgazdaságban nagy gondot okozott a kis birtokméret, illetve annak további aprózódása. A már említett 1920-as Nagyatádi Szabó-féle reform keretében országosan a nagybirtokok mindössze 10 %-át osztották szét, és ennek eredménye az lett, hogy a 100 holdon felüli birtokok – ezek zöme nem paraszti birtok – továbbra is a mezőgazdasági terület közel felét (48%) tették ki, a mezőgazdasági keresők 42%-nak viszont 1 holdnál kisebb földje volt (BELUSZKY P. 2003). Bükön az országos átlagnál rosszabb volt a helyzet, hiszen 1930-ban – a büki cukorgyári gazdaság földjeinek elárverezése után – a 683 földműveléssel foglalkozó gazdaságból 305 (44,7 %) rendelkezett 1 holdnál kisebb parcellával (SZABÓ J. 1985A). Csepreg viszont még a büki átlagnál is gyengébben szerepelt: 1930-ban az összes gazdaság (1805 db) 64,3 %-a (1160 db) nem érte el az 1 holdas üzemméretet (DÉNES J. 1937, P. 48.).

Ilyen birtokszerkezet mellett esetükben szó sem lehetett piacra termelésről, sőt az 1920-as években a lakosság zömének az élelmezése is több ízben bizonytalanná vált. Bükéről például egy 38 helyi földműves családfő aláírásával ellátott levelet ismerünk 1922-ből, a melyet a magyar kormányhoz intéztek azzal a kéréssel, hogy „*a hatóság útján liszttel kedvezményes áron ellátni méltóztassék.*” (SZABÓ J. 1985A, PP. 119-120.). A kormány nem is reagált a kérelemre, így csak arra volt jó, hogy megtudjuk: a faluban ezekben az években legalább a lakosság 10 %-a éhezett. Bár Csepregről hasonlóan megrázó hangvételű kérés nem került elő, de Dénes Jenő 1937-es leírása gyakorlatilag ugyanazt a problémát fogalmazza meg a járási székhely birtokviszonyaival kapcsolatban: „*...a föld egészen ki van használva. Némi gyarapodást lehetne ugyan elérni további aprózással, amely azonban egyben az életnívó csökkenését is jelentené és amennyit nyerne a település és a nemzet a lakosság számának növekedésével – melyet csak rövid ideig tartónak kellene gondolnunk – annyit veszítene is, mert az életkultúra csökkenése a maga áldozatát megkövetelné és a visszaesés ismét bekövetkeznék. Hogy tehát a település tovább virágozzon, legelőször is arra van szükség, hogy a jövő generációnak ne a föld nyújtsa pusztán a megélhetési alapot, amint az eddig történt, hanem a szabad és független megélhetési lehetőségek kihasználása, gondoljunk így akár iparra, kereskedelemre vagy bármi másra. Egy azonban bizonyos, hogy a föld sok szaporulatot már nem bír el.*” (DÉNES J. 1937, P. 42.).

Az árutermelésre alkalmas birtokok néhány család kezében összpontosultak, akiknek viszont ez a tevékenység biztosította a tisztességes életnívót. A nagyüzemi gazdálkodás jellegzetes telephelye a korban a majorság, így ezen külterületi lakott helyek ismét felvirágoztak országszerte és a Rápce vidékén is. Bükön az egyetlen megmaradt árutermelő nagybirtok a Markovics- (majd házasság révén Szapáry-) uradalom, amely mintegy 990 holdon gazdálkodva az 1930-as évekre a Nyugat-Dunántúl egyik legmodernebb mezőgazdasági üzemévé vált. A Szapáry-birtokon főként gabonát, cukorrépát és kukoricát termeltek, de

előfordult a kender, a len, a köles, a mustár és a repce is. A cukorgyári időkben jellemző marhahizlalást itt a tehenészet fejlesztése váltotta fel. A tejet mindennap vonaton szállították Sopronba. Az uradalom büszkesége a Csepreg határában elhelyezkedő erdő volt, ahol illusztris vendégeknek (a birtokos gróf Szapáry György Szapáry Gyula egykori magyar királyi miniszterelnök fia volt) rendszeresen körvadászatokat tartottak (területet ma is „grófi erdő” néven ismerik). Szintén csepregi területen, az Acsád felé vezető út mentén volt a hozzájuk tartozó Izabella-major. A gazdaság – mintegy 60 fő állandó alkalmazottal – egyúttal a nagyközség legnagyobb munkaadójává lépett elő (GYURÁ CZ F. 2000), és áttételesen (azok családtagjait, illetve az alkalmi munkásokat is beleszámítva) kb. 300-400 ember megélhetését biztosította.

Amíg a település belterületein inkább a kisparasztek domináltak, addig a külső részek uradalmi birtokok voltak. A csepregi nagygazdaságok hasonló üzemméretűek voltak, és egy-egy major mint központ köré szerveződtek. A Horthy-időszakban Meggyespusztát a Nagycenki Cukorgyár Rt. bérelte, Annamajort gróf Berchtold Lipót volt külügyminiszter, Tormáspusztát Skublics András, Kincsedpusztát Pfeiffer Ferenc, Gyertyánospusztát a Flandorffer testvérek, míg az erdőket Rothermann Rudolf birtokolta (WELLNER L. 1981, P. 43.). A gazdaságok a terményeiket nagyrészt nyersanyagként adták el, a legmagasabb szintű feldolgozottságot a cukorgyár által üzemeltetett Meggyespusztán érték el, ahol 1937-ben a helyi kukoricából, cukorrépából és burgonyából szeszt előállító üzemet létesítettek, amelyet a Győri Szeszgyárnak adtak el és szállítottak le (URFI K. 2013).

Bük iparos társadalma mind létszámában, mind pedig sokszínűségéből is sokat veszített a két világháború között, és lényegében ismét csak a helyi igényeket volt képes kielégíteni a 40-50 főre apadt kisiparos réteg. Megrendelések hiányában az 1920-30-as években bezárt valamennyi téglagyár. Hiába a kedvező közlekedéscsopordrajzi helyzet, Bük számottevő ipari potenciál nélkül maradt, és mindenféle csak üszkös, elhagyott romok maradtak mementóként. Az egykori alapítási lázból lázalom lett.

Ugyan Csepregen sem volt lázas ipari üzemépítés, de legalább a már meglévő kis- és középüzemek (a két téglagyár és a bőrgyár) szilárd alapokon álltak, a szó eredeti és átvitt értelmében egyaránt. Az iparos társadalma is tovább erősödött, 1937-ben megközelítette a 400 főt, azaz a hasonló nagyságú Bükének a tízszeresét (CSAPÓ T. ET AL. 1994, P. 26.). Ez jó indikátora a két település korabeli társadalma és gazdasága közti fejlettségbeli különbségnek.

A magyar vidék elesettsége az 1930-as években – politikai indíttatású – állami akciókat indított el. A magyar gazdaság általános helyzetének javulása lehetővé tette, hogy az addig elhanyagolt falvak kulturális és szociális viszonyait központi forrásokkal is javítsák. Beindult a katolikus legényegylet, a KALOT helyi szervezete Bükön és Csepregen, amely kedvezményesen főiskolai képzéshez segítette a helyi fiatalokat, és színi előadásokat szervezett. Csepregen rendelkeztek saját ingatlannal, a mai Bajcsy-Zsilinszky utcában, Bükön nem. Azonban a büki evangélikusok két közösségi intézményt is építettek iskolájuk mellé a két világháború között, először az Olvasóegyletüket (1930), majd Ifjúsági Klubházukat (1936). Mindkettő ma is áll, ez előbbi szociális bérakásoknak, az utóbb pedig élelmiszerüzletnek ad helyet. Új idők szeleként az 1930-as években megjelent a falvakban is a mozgóképkultúra. A büki mozi – becses nevén: Bokréta Mozgóképszínház – a mai középbüki vasúti híd mellett létesült, míg a csepregi a Legényegylet épületében kapott elhelyezést.

Bükön az önkormányzat megállapodott Németh János gyógyszerésszel, hogy ő szülei családi házának lebontása után egy újat épít, és annak egyik szárnyában megnyitja Bük első gyógyszertárát. Ez 1931-ben történt, csaknem kilenc évtizeddel az első csepregi patika megnyitása után. A mai Kossuth és Petőfi utca találkozásánál álló létesítmény ezt a szerepet töltötte be egészen 1990-ig. Az önkormányzat addigi székhelye, a mai Széchenyi utcabeli Jánosa kúria (a mai óvoda helyén) elavult, ezért a képviselőtestület, jelentős társadalmi munkát is igénybe véve, néhány száz méterrel arrébb, az utca másik oldalán a diófaligetben egy új községházát épített (NÉMETH S. 2005C). Ez ma is az önkormányzati hivatal épülete. A helyi ipar leépülése után a falu kedvező közlekedéscsoporthelyi helyzetét próbálta kamatoztatni. Kérvénnyel fordultak a csepregi szolgabíróhoz, hogy központi helyen, vasúti csomópontban évente négyszer állat- és kirakodóvásár megtartását engedélyezze. A kérvényben foglaltak helyett évente két alkalomra szóló engedélyt Bük megkapta, és öt évszázaddal Csepreget követően Bük is városi hely lett. Ezzel összefüggő beruházás, hogy 1928-ban a Baross utca végén kialakították a vásárteret állatvágóhíddal (SZABÓ J. 1985A). Összességében a falu intézményhálózata, illetve infrastruktúrája szinte semmit sem javult a korszakban. Továbbra sem létesült óvoda és a két világháború között még nem volt villanyvilágítás sem.

Csepregen nem álltak le az intézményalapítások, sőt a monarchia korabeli lendülettel folytatódtak. Az 1920-ban a legényegyleti épületben már beindított óvodát 1924-ben az alsóvárosi zárda épületébe költöztették, ahol a nevelés feladatát nővérek látták el. 1920-ban indult el Csepreget első középfokú oktatási intézménye, a polgári iskola, amely az 1930-ban lebontott régi városháza helyén épült új neoklasszicista városháza egyik szárnyában kapott elhelyezést. 1923-ban gyúltak ki az első villanyvilágítású lámpák Csepreget közterületein (WELLNER L. 1981, p. 55.).

A korszakban Bükön csak a civilek önszerveződési képessége értékelhető pozitívan, hiszen az 1920-as évek nehéz gazdasági helyzete ellenére több szociális, kulturális és sportegyesület is létesült. A község elöljárói által felállított „Ínségnyhító Bizottság” a rászorulóknak számára szegényházat emelt Középbükön (ma tűzoltószertár a Széchenyi utcában). 1920-ban megalakult a helyi sportkör Bük Testvezők Kulturális Egyesülete (BTKE) néven, egyelőre csak labdarúgó szakosztállyal. Pályájukat Felsőbükön, az egykori cukorgyári mázsaház melletti réten volt (GYURÁČZ F. 2000). Az alsóbükiek külön csapatot alakítottak, és az alsóbük Récse melletti réten, az ún. „Kopralón” játszottak. A két csapat egyesítését követően 1925-ben sporttelepet alakítottak ki a megszűnt középbük Feiglstock-féle téglagyár területén, és ez a labdarúgó pálya (ma inkább már: Sportcentrum) most is ott található.

Csepregen két olyan egyesület alakult, amely ma is emblematikus közössége a városnak. Az egyik a Csepregeti Sportegyesület (CSSE) egyetlen – „természetesen” labdarúgó – szakosztállyal 1924-ben, a másik pedig Csepreget Város Fúvószenekara 1930-ban (CSAPÓ ET AL. 1994). Sportpályájukat először a település akkori nyugati peremén, a Deák utcában alakították ki, majd az 1960-as években az alsóvárosi Récseág melletti lebontott malom helyére. Mindkét helyszín megvan ma is: a Deák utcai „Régi sportpályát” a pünkösdi lófuttatásra használják, az újat, a szépen parkosított „Malomkertet” a sportcélok mellett közösségi rendezvényekre (pl. a búcsú helyszíne) is (WELLNER L. 1981, p. 55.).

A II. világháború különösen sok szenvedést hozott mindkét nagyközség lakóinak, és ennek nem csak az emberáldozatot követelő hadszínterek voltak az okai (Büknek 73, Csepregetnek 84 hősi halottja), hanem az

is, hogy ez a vidék volt a nyilasok utolsó mentsvára, ahol a végsőig kitartottak. Viszonylag hosszú – 1945. március 29-ig tartó – regnálásuk alatt a már korábban (1942) felállított Csepregi Járási Hadkiegészítő Parancsnokságot tovább működtették, a csepregi Zsidó (ma: Jókai) utcába kialakított gettóba gyűjtötték össze a járás valamennyi zsidó lakosát, majd a büki vasútállomáson bevonatba deportálták őket (1944-1945). Csak néhányan éltek túl a borzalmakat, illetve tértek vissza. Az ellátás azonban nem csak amiatt romlott, mert a településeket megfosztották kereskedőrétegétől, hanem azért is, mert a menekültek miatt Bük lélekszáma a háború végnapjaira kb. 7000 főre, Csepregé pedig 12000 főre duzzadt. A megszállók a közösségi és az ipari létesítményeket is hadicélra használták: Bükön a moziban és a cukorgyár répamosójában volt a raktárunk, a gépállomásán repülőgépjavító-üzemet rendeztek be, Csepregen pedig az fiúiskolában propaganda célú nyomdát üzemeltettek, a Kadnár-téglagyárban pedig tartottak kivégzéseket. Szerencsére a németek nem tudtak jelentősebb erőket összehívni a térségben, ezért a két településen mindössze néhány ház semmisült meg. Ellenben a visszavonuló nácik Bükön felgyűjtötták a mozit és mindkét irányból felrobbantották a bevezető vasúti hidakat, ahogy tették ezt Csepregen valamennyi Répce-híddal. A korszak egyetlen jelentős intézményalapítása a csepregi Egészség ház felállítása 1944-ben.

Magyarország háborús vereségét követően az itt tartózkodó szovjetek érdekszférájába került, és 1948-tól vele együtt haladt a marxista-leninista úton. Mind a társadalomban mind pedig a gazdaságban a fő alapelvek az egyenlőség, a közösségi tulajdon lettek. A politikai hatalom a közösségi céloknak az egyéni érdekek fölé emelését a minden területre kiható központi tervezéssel kívánta elérni.

Az új rendszer maga alá temette a magyar polgári közigazgatást is. 1945-ben a mai csepregi kistérség területén elhelyezkedő, a járásokat kisebb egységekre tagoló körjegyzőségek székhelyei nagyrészt az egykori mezővárosokban – Bőben, Sajtoskálban, valamint az oppidum rangot viszonylag későn, 1792-ben elnyerő Répceszentgyörgyön – helyezkedtek el, de ez a helyzet csakhamar jelentősen megváltozott (*16. táblázat*).

Az 1949-es sztálini típusú alkotmány elfogadását követően került sor a helyi-területi közigazgatás átfogó reformjára. Az 1949. évi XX. törvény szerint az államhatalom helyi szervei a megyei tanács, a járási tanács, a városi tanács, a községi tanács, a városi kerületi tanács. Az Alkotmány azon rendelkezését, miszerint a helyi tanácsok az államhatalom helyi szervei, a tanácsokról szóló 1950 évi I. törvény (az ún. I. tanácsi törvény) értelmezte. A jogszabály felszámolta a községek, városok és megyék önkormányzatiságát, és a legjelentősebb újítása az volt, hogy az addig a vármegye igazgatási egységeként működő járásban képviseleti alapon szervezett állami szervet, járási tanácsot hozott létre. Térségünkben a legnagyobb változást azonban nem ez jelentette, hanem az, hogy ez a bizonyos 1949/1950-es közigazgatási átszervezés megszüntette a Csepregi járást. Falvainak egy részét meghagyták a győrivel összevont Sopron megyében. A horvát és német településeket a Kőszeg központú Írottkői, Csepreget és Büköt a Szombathelyi, a többi falut pedig a Sárvári járáshoz csatolták.

A Csepregi járás felszámolása mögött kevésbé területfejlesztési, sokkal inkább pártpolitikai megfontolások álltak. A koalíciós időszak (1945-1948) választásain ugyanis a környék településeinek nagy részén a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt, illetve a Barankovics vezette Demokrata Párt nyert, és a térségnek sem volt nagy társadalmi bázisa. Ezt a képet erősítette a hatóságok által 1951-ben felgöngyölített ún. csepregi fegyveres összeesküvés. A mozgalom 1949-ben kezdte meg működését, a

mezőgazdaság és a kisipar erőszakos kollektivizálását elszenvedett csepregiek és környékbeliek (főleg bükiek) körében. Kezdetben mindössze beszélgetéseket folytattak esténként gyülekezőhelyükön, a csepregi Promenádon, ahol többnyire a kommunisták népellenes tevékenysége került szóba. Később állítólag már egy Rákosi-rezsimet megdöntő népfelkelés elindítása is. A tervük az volt, hogy a II. világháborúból visszamaradt fegyverekkel elfoglalják Csepreg stratégiai pontjait (járásbíróság, posta, vasútállomás), és a közigazgatás vezetőit lefojgák. Ezt követően a környékbeli településekre – többek közt Bükre, Kőszegre és Szombathelyre – is kiterjesztik a megszállást, illetve ezzel egyidejűleg átvágják magukat a nyugatiak által megszállt zónába. Az akció elindítási időpontjának többszöri módosítása, illetve belső árulás lehetőséget biztosított az ÁVH beavatkozására, a szervezkedés felszámolására, amire 1951-ben került sor (V. MÉSZÁROS GY. 1999). Az évekig tartó bírósági perekben 42 embert ítéltek el, a vezetőt, a csepregi Majoros István géplakatos segédet és két társát halálra. Az összeesküvésben résztvevő bükieket börtönbüntetéssel sújtották (GYURÁCS F. 2000).

Ezek az események magyarázhatják azt, hogy a polgárosult társadalma miatt „reakciós központként” számon tartott Csepreget megfosztották igazgatási központ szerepétől, vonzáskörzetét pedig felosztották a nagyobb lélekszámú – ennél fogva szélesebb munkásosztállyal rendelkező – városok között. Továbbá Csepregtől és Büktől is elvették nagyközségi rangját, így a Répce középső szakaszán nem maradt egyetlen olyan település sem, amely a községinél magasabb jogállású lett volna. A közigazgatási rend rendkívüli módon elaprózódott, 1950-ben szinte minden településnek önálló tanácsa lett.

A járási rendszer átalakításával Csepreg veszített többet, hiszen egyetlen miniszteri tollvonás, egyetlen külső behatás megfosztotta valamennyi területi középszintű intézményétől. Ezzel szemben Bük nem biztos, hogy rosszul járt ezzel a döntéssel, hiszen járási intézménye nem volt, a Szombathelyi járásba történő betagozódása pedig – a 900 éves Sopron felé erős kapcsolatok megszakadása ellenére – adott körülmények között pozitívan is értékelhető, hiszen egy csökkenő jelentőségű város (Sopron) helyett egy központilag is erősen támogatott megyeszékhely (Szombathely) közvetlen irányítása alá került. Fontos szempont ez – bár eredményei csak a későbbi évtizedekben mutatkoztak meg – mert az erőteljesen központosított anyagi forrásokat a településhierarchia mentén „csepegtették” le, így az 1950-től saját tanáccsal rendelkező Bük nagyobb részt remélhetett ezekből, mintha egy közbülső, kisebb jelentőségű járási székhely (pl. Kőszeg, Sárvár vagy alkalmasint Csepreg) is felette állt volna. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a Horthy-korszakban társadalmilag és gazdaságilag sorvadó Bük úgy került a fejlődő Csepreggel egy hierarchiaszintre, hogy a szomszédvárat „visszaparancsolták a rajtvonalra”.

A „nagy ugrásra” azonban még várni kellett, mert az 1950-es I. Ötéves Terv az ország szocialista iparosítását és a mezőgazdaság egy részének szocialista átszervezését tűzte ki célul. A nemzetgazdaság erejét próbára tevő gigászi beruházások (szocialista városok építése, az ipari termelés 130 %-os növelése) csak a falvak hadigazdasági állapotban tartásával (kötelező beszolgáltatás, alacsony felvásárlási árak) valósulhatott meg (BELUSZKY P. 2003). A falusi lakosság elleni inzultusok azonban nem merültek ki ebben, mert beindult a mezőgazdaság (gyakran erőszakos eszközökkel folytatott) kollektivizálása.

1945-ben Bükön és Csepregen is megtörtént a földosztás, előbbi helyen a Szapáry-birtok több mint felét osztották ki 112 helybeli nincstelennek, nagyrészt házhely gyanánt, Csepregen pedig összesen 225 holdat 508 igénylőnek (SZABÓ J 1985B, WELLNER L. 1981). A kincséd- és meggyespusztai birtoktesteket

azonban nem osztották ki, hanem egyben tartották. Ez azt jelentette, hogy az amúgy is erős birtokaprózódást továbbfokozták, életképtelen üzemméreték jöttek létre. Az ezekre utaló rengeteg nadrágszíjparcellát, illetve a belterületi ingatlanokon nagyszámú gazdasági épületet még a kollektivizálás után három évvel készült légifotó is szépen mutatja (15. ábra és 16. ábra).

Bükön a téészesítésnek nem volt társadalmi bázisa, hiszen az újdonsült törpebirtokosok az egyéni problémáikkal voltak elfoglalva, az alsóbüki gazdák pedig vonakodtak földjeiket közös művelés alá vonni. Ugyanez volt a helyzet a csepregi illetőségű gazdák esetében is. Az agitációs munkát így a nincstelenekre bízták, mégpedig a legnagyobb csepregi majorság, Tormáspuszta zselléreire és munkásaira. Hatásukra alakultak meg a TSZ-ek Bükön és Csepregen. 1949-ben Tormáspusztáról Bükre, az egykori cukorgyári műhelyekbe telepített Állami Gépállomás dolgozóinak közreműködésével a Szapáry családot megfosztották valamennyi birtokától, és azon 1949-ben megalakult a Lenin MTSZ. Irodájukat a Szapáry-kastélyban rendezték be. A példa láttán az alsóbüki gazdák a kisebbik rosszat választották, és Kossuth néven ők is TSZ-t szerveztek. A Lenin TSZ kezdetben az állattenyésztésben, a Kossuth pedig a növénytermesztésben jeleskedett. A Kossuth TSZ is igyekezett fejleszteni állattenyésztését, és 1962-ben állami támogatással a Dózsa utca végén felépítette 100 férőhelyes istállóját (GYURÁ CZ F. 2000). A két termelőszövetkezet együttesen több mint 3000 holdat, a büki határ mezőgazdasági területének több mint 80 %-át birtokolta.

Csepregen 1949-ben alakult meg a Petőfi TSZ. Ennek és a tíz évvel később alakult Új Élet TSZ egyesüléséből jött létre a Győzelem TSZ. Főmajorjuk a település belterületén, a Nádasdy-kastély mellett helyezték el. A 337/1947. FM XIII/1. sz. előterjesztés szerint az Országos Földbirtokrendező Tanács többek közt Csepreg község határában állami mintagazdaság céljára mintegy 3000 kat. hold ingatlannak állami tulajdonba juttatását tervezte. Ez a kincsedői és gyertyánospusztai földeken a Kincsedpusztai, illetve a meggyespusztai egyben tartott birtokokon a Meggyespusztai Állami Gazdaság (ÁG) megalapítását készítette elő. Ezek, valamint a Söptei Állami Gazdaság fúziójával jött létre a Csepregi Állami Tangazdaság 1958-ban. Székhelyük a Rothermann famíliától elkobzott alsóvárosi kastély lett (WELLNER L. 1981). A TSZ inkább az állattenyésztéssel tűnt ki, míg az ÁG a gyümölcsstermelésével lett ismert, közülük az almájával pedig egyenesen világhírű. A két szervezet együttesen a csepregi határ négyötödét birtokolta. (CSAPÓ ET AL. 1994, PP 9-10.). Ezek a számok egyúttal azt is jelzik, hogy felszámolták az egykori nemesi hármassfalú és a mezőváros társadalmának századokon keresztül legstabilabb és egyúttal jellegadó rétegét, a közép- és gazdagparasztságot, és az agrártársadalomban addig meglévő különbségek – hivatalosan és nem a valóságban – eltűntek.

Az '50-es évek szocialista iparosításának fejleményeiről, diadalmenetéről a bükiek és a csepregiek jobbra csak a filmhíradók tudósításaiból értesülhettek, mert nekik szinte semmi nem jutott belőlük. Bükön a korszak legnagyobb ipari munkáltatója a már említett gépállomás volt. Dolgozói létszáma egyenletesen emelkedett, és 1963-as megszűnésekor 150 fő volt (SZABÓ J. 1985B).

Csepregen a világháború befejeztével az ipari üzemek közül a bőrgyár is elkezdte a munkát, azonban felszerelését 1947-ben Szombathelyre szállították, és a csepregi épületet korszerű Műmalommá építették át. Lisztjét helyben, Kőszegen és a Balaton mellékén vásárolták a sütőüzemek. A Klug téglagyár nem indult újra, a Kadnár-féle viszont igen, azt maguk a dolgozók üzemelték be 1945 közepére (WELLNER L. 1981). A háború tehát Csepreg három jellegadó ipari üzeméből csak kettő indult újra, közülük az egyik új profillal.

A hazai kisipar 1945 után a csökkenő megrendelések, a kismértékű anyagkiutalás és az egyre nagyobb adóterhek miatt válságba jutott. Kiutat itt is a szövetkezeti mozgalom kínálta. Az 1948-as „Soproni és sopronmegyei címtár” 19 csepregi és 50 büki iparost sorol fel, ami azt jelenti, hogy az akkor még járási székhelyen előbb kezdődött a kisipari termelősövetkezetek (KTSZ) megalakítása (SSMC 1948, pp. 127-129.). 1948-ban 14 taggal jött létre a Csepregi Lábbelikészítők Termelősövetkezete, amely 1951-ben vette fel a Csepregi Cipész KTSZ nevet, amit 1958-ban asztalosipari részleggel bővítettek (WELLNER L. 1981).

Bükön az első KTSZ-t a cipészek alakították meg 1952-ben, éppen a Csepregi Cipész KTSZ Büki Cipőjavító-részlegeként 5 fővel. Példájukat 1953-ban további 11 kisiparos követte, akik létrehozták a Büki Vegyesipari Szövetkezetet. Telephelye nekik sem volt, ezért 1955-ben a Baross utcában álló, korábban dr. Takáts József körorvos tulajdonát képező villához tartozó istállót, tyúkházat és kocsiszínt kapták meg a községtől. A tanács 1958-ban már jónak ítélte a falu iparral való ellátottságát, hiszen ekkor már 41-en rendelkeztek kisipari engedéllyel, s a bognár kivételével szinte minden iparág megtalálható volt (SZABÓ J. 1985B). Egyébként a már említett címtár szerint 1948-ban Bükön 6 db szatócsbolt és 5 kocsmá, míg Csepregen 16 db vegyeskereskedés és szintén 5 db kocsmá működött, amelyek kiegészülve a Csepreg központú Hangya – majd az államosítás után: Általános – Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet (ÁFÉSZ) üzleteivel és vendéglátóhelyeivel megfelelően lefedte a két község lakóinak igényét. Emellett persze egyre kevesebb magánzónak biztosított megélhetést.

1945 és az 1956-os forradalom és szabadságharc között számottevő büki infrastrukturális fejlesztésről nem beszélhetünk. 1946-ban bevezették a villanyt, de ezzel csupán – még a környékbeli aprófalvakhoz képest is – másfél évtizedes lemaradást pótoltak. 1955-ben fejeződött be a vasúti híd rekonstrukciója. A közintézmények megfelelő elhelyezéséhez nem tudtak megfelelő mennyiségű és minőségű épületet felhúzni, így azokat kisajátított egyházi és magánházakban helyezték el. A tűzoltószertárat a volt szegényházban rendezték be 1953-ban. A nők tömeges munkába állása miatt nem volt tovább halogatható az óvodaalapítás. Ennek helyéül a már az 1930-as években a község házában is alkalmatlanná vált Jánosa-kúriát jelölték ki. Az épületet ekkor sem építették újjá, csupán betatarozták, és ilyen körülmények közt indult be az óvodai nevelés 1954-ben, tehát három és fél évtizeddel a csepregi után (BAKÓ E. – HORNYÁK I-NÉ – PÓCZA G. 1996). Az iskolaügy az államosítás után sem járt sokkal előbbre, az oktatás három helyszínen (alsóbüki és középbüki iskola, valamint a Szapáry-kastély) folyt (SZABÓ J. 1996). A napközi otthon 1961-ben valósult meg az alsóbüki olvasóegyleti épület kisajátításával és (vízvezeték nélküli) konyhával történő felszerelésével. Az evangélikusokat egyébként az ifjúsági klubjuktól is megfosztották, és ott jelölték ki az új mozi helyét. A középbüki iskola mellé egy tanítói ikerlakást építettek 1956-ban.

A kora Kádár-korszakban a fejlesztési lehetőségeket tekintve Rákosi-korszakhoz képest számottevő javulás mutatkozott. A megyei tanács támogatásával 1959-ben a középbüki Eötvös utcában (az egykori „Pap közben”) felépült a művelődési otthon egy 300 fő befogadására alkalmas nagyteremmel. 1960-ban a korban modernnek számító négy tantermes iskola épült a régi helyén, tehát az Eötvös utcában. A megyei források növekedését jelzi, hogy ez utóbbi beruházás felét a megyei tanács fedezte (SZABÓ J. 1985B). Az is igaz, hogy az iskolások elhelyezésére továbbra is igénybe kellett venni a másik két helyszínt.

Csepregen az intézményalapítások üteme tekintetében még nem lehetett érezni járási székhely elvesztését, de intő jel volt, hogy Bükhöz hasonlóan ott sem tudtak új épületeket létesíteni az új funkciókhoz

vagy a régiék jobb ellátásához. Hozzá kell azonban tenni, hogy minden újonnan alapított intézmény tekintetében megelőzte Büköt, tehát az új közszolgáltatási szerepkörök ott jelentek meg először, és csak késve – vagy egyáltalán nem – a szomszédnál. Az egységes nyolc osztályos általános iskolát a három intézmény – felsővárosi fiúiskola és polgári iskola, valamint az alsóvárosi leányiskola – integrációjával valósították meg, de a képzési helyek az új intézmény keretei között is megmaradtak, tehát ezzel összefüggésben új épületet nem emeltek. Mint ahogy nem építettek sem az 1920-ban indult, de 1949-től napközis ellátást biztosító óvodát, sem pedig az 1952-ben beindult bölcsődei képzéshez (ez utóbbi Bükön ma, 2013-ban sincs). Az 1954-ben megnyitott művelődési ház otthonául az államosított polgári iskola szolgált, míg az 1958-ban indult második házi orvosi körzetet is régi városközponti épületben indították el (WELLNER L. 1981).

A település alapvető funkcióinak feltárása után célszerű ismertetni a korszakban a nagyrészt külső tényezőktől függő Bük és Csepreg demográfiai fejlődését (*17. táblázat*).

A két település demográfiai folyamatai csak részben hasonlítanak egymásra. Bük lakosság száma vizsgált időszakban nem túl jelentős mértékben (4,3 %-al) csökkent, Csepregé csaknem ugyanilyen ütemben (3,7 %) nőtt. Az apadás, illetve a növekedés nem volt egyenletes. Bükön a népességi viszonyai és az ottani cukorgyár leégése közötti összefüggés egyértelmű, igaz nem a folyamat irányát, hanem az intenzitását tekintve. A korabeli népességi maximumát már 1880-ban elérő, és onnan már népességét folyamatosan vesztő helységben 1910-1920 között 5,4 %-al, majd 1920-1930 között viszont már csaknem 9 %-al csökkent a lakosság szám. Természetesen az éhínség, illetve a további birtokaprózódás miatt a korban kialakult egykézés által visszavetett természetes szaporodás is szerepet játszhatott ebben, de a csökkenés ütemének nagysága jelzi a nagymértékű elvándorlást is, ami meg igazolja a fentiekben idézett egyik korabeli beszámolót. 1941-ben Bük lakosság száma modern kori történelmének minimumára zuhant.

Csepreg lélekszámának 1890 óta tartó egyenletes növekedése 1920-ban megtört ugyan és a népességvesztése az 1930-as években is folytatódott, de a húsz éves viszonylatban mindössze 5 %-os csökkenés, illetve az a tény, hogy a környező települések közt demográfiai súlyát tovább tudta erősíteni azt mutatja, hogy a társadalma kiegyensúlyozott volt és maradt, 1960-ban pedig átlépve a 4300 fős határt elérte történelmi maximumát. A világháború utáni másfél évtizedben Bük és Csepreg népessége egyaránt növekedett, talán a földosztás miatt, de az biztos, hogy Csepreg demográfiai folyamataiban még nem jelentett negatívumot a járási székhely rangjának elvesztése, de alighanem az agrárnépesség megtartása révén gyakorolt rá pozitív hatást az állami gazdaság és a TSZ megalapítása.

Ezt támasztja alá a két település foglalkozási szerkezetének bemutatása is (*18. táblázat*).

Az aktív keresők száma Bükön 1920-1930 között drasztikusan csökkent, ami a munkaképes korúak tömeges elvándorlásával hozható összefüggésbe. Ezt megerősíti, hogy Csepregen ilyen visszaesés nem történt. A mezőgazdaságban dolgozók aránya kisebb hullámvölgyekkel ugyan, de mindkét községben nőtt a háborúig, majd onnan elvált pályájuk egymástól annak ellenére, hogy a hatást kiváltó tényező ugyanaz volt mindkét helyen, a kollektivizálás. Ennek hatására mindkét település hagyományos agrárgazdasága felbomlott, de amíg Bükön a lakosság nagy része elveszítette kötődését a földhöz, addig Csepregen nem, hiszen az agrártevékenység nagy üzemméretbe szerveződve megmaradt, sőt a specializálás révén az nem

csak fizikai, hanem szellemi foglalkozást végzőket, képzetesebb munkaerőt is foglalkoztatott, lehetővé téve egy agrárértelmiségi réteg kialakulását.

Bükön a foglalkozási struktúraváltás nagyon drasztikus volt, nem generációk közti, hanem generáción belüli. A hanyatló helyi ipar és terciér szektor nem tudta ezt a munkaerőt felszívni, ezért Bük népességmegtartó ereje lecsökkent, szinte állandósult az elvándorlás és egyre nagyobb mértéket öltött az ingázás, elsősorban vonattal Szombathely irányába. Csepregen az agrárnépesség megmaradt és az ipar nem túl nagy üzemméretű, de stabil szereplői, továbbá az igazgatási és közszolgáltatási intézményhálózat az ipari és szolgáltató szektorban dolgozókat helyben-, ezáltal pedig a népességet megtartotta.

4.1.5.2. Településszerkezet, beépítés

A gazdasági és társadalmi vonások településképre gyakorolt hatását a IV. katonai felmérés aktualizált térképei (1943) és a már említett légifotók (1952) alapján mutathatók be szemléletesen (17. ábra és 18. ábra).

Nem meglepő, hogy Bük településképe szinte semmit sem változott a korszakban. A beépített terület nagysága alig növekedett, sőt, ha a megszűnt téglagyárak telepeit kivesszük, akkor lényegében változatlan maradt. Úgy tűnik tehát, hogy a települést életben tartó közösség nem rendelkezett megfelelő erővel ahhoz, hogy ezen változtasson. Ezzel ellentétben Csepreg beépített területe rendkívül dinamikus, minden korábbi történelmi időszakot felülmúlva növekedett, és szinte kizárólag a lakóövezet bővülésével a korszak végére elérte a négy évtizeddel azelőtti kb. kétszörösét. Új momentum volt az Ásáson túli építkezés, amely azonnal tömeges méreteket öltött, és kinőtt egy új – időrendben az ötödik – városrész, a Tilosgyöp.

Az intézmények, munkahelyek alapítása Bükön vontatottan haladt, és a gazdaság mindhárom fő ága (mezőgazdaság, ipar, terciér szektor) megtelepedése alkalmával rendszerint egy-egy már meglévő épületet, telephelyet vett igénybe, nem törődve azzal, hogy az a célnak esetleg nem felel meg. A két világháború között Bükön lényegében csak egy szegényház, egy ifjúsági klub, egy mozi és a tanácsháza épült közösségi összefogással. A vásártér és a sportpálya csak egy kijelölt és a szerepkörére utaló névvel ellátott, elkerített földdarab volt omladozó épületekkel. Csepregen ez csak részben volt igaz, hiszen a korszakban épült az új városháza, de a polgári iskola vagy az óvoda továbbra is régi épületekben kapott elhelyezést. Ugyanez igaz az ipari létesítményekre, hiszen ebben a négy évtizedben új gyár nem indult, hanem a régiéket ismételt beindítása történt a viláégés után. Az új mezőgazdasági nagyüzem, az Állami Gazdaság központja is a már meglévő Rothermann kastélyba települt, telephelyei pedig a majorokat ülték meg.

Mivel a településképet döntően meghatározó nem lakófunkciójú épületek elhelyezését nem a tervszerűség, hanem a kényszer irányította, Bük és Csepreg már korábban beépített területeinek középkorból ránk maradt kontúrjai változatlanok maradtak. Bükön spontán módon kezdett formálódni a falu mértani középpontjában, az Eötvös és Széchenyi utcák vonalában, találkozásánál egy kvázi központ. Nem véletlenül az utóbbi helyen épült fel az új község háza, továbbá a célforgalom egy jelentős részét átvette a kereskedelmi úttól azáltal, hogy a sporttelepet és a vásárteret csak innen lehetett megközelíteni. Az Eötvös utca túloldalán ez a centrum „kitolódott” azáltal, hogy a főút mellől a templom mögé telepítették a temetőt (csak Felsőbüki

Nagy Pál sírja maradt a templom előtt). A felszabadult területet szobrokkal, emlékművekkel (pl. 1926-ban az I. világháborús hősök tiszteletére emelt emlékmű) egy reprezentatív parkká alakították át. Így egy olyan érdekes településszerkezet jött létre, hogy ez a központ közvetlenül a leggyéribben beépített területekkel érintkezett. Ekkor nem volt mód a házak „besűrítésére”, mert a módosabbak továbbra is több egész telek szélességű birtokra építkeztek. A tömbszerű telkek következményeként a lakásállomány viszonylag kis területen összpontosult, közöttük viszont nagyon sok foghíj terült el. A három településrész még mindig nem ért össze. A házak továbbra is fésűsen helyezkedtek el, utcafrontban való záródásuk nem valósult meg, ahogy az egész helység horizontális záródása sem.

Csepregen sem volt jelentős intézményépítés, csak alapítás, így itt is a meglévő (köz)épületállománnyal tudtak gazdálkodni, ami viszont döntően a városközpontban helyezkedett el, ez egyúttal tovább hangsúlyozta centrum-jellegét. Itt és az idevezető utak mentén a házak már régóta sűrűn, zárt vagy hézagos sort alkottak, azaz a településtest horizontálisan kompakt egységet képezett, és formacsoportjaival fokozatos átmenetet képezett központi részek és a peremterületek között. A városközpont parkosítása, csinosítása tovább folytatódott, és 1928-ban – ezzel is mintegy kiemelve a központ mivoltát – itt került felállításra az I. világháborús hősi emlékmű (SÖPTEI I. 2000). A történelmileg kialakult városrészek közül a Felsőváros tehát elsősorban minőségileg fejlődött, a másik három mennyiségében, azaz területi kiterjedésében gyarapodott, az ötödik, a Tilosgyöp meg kialakult.

Az ipari és a vasút melletti közlekedési területek lényegében Bükön és Csepregen a dualizmus kori kiterjedésüknek feleltek meg: előbbi helyen az üzem leégése dacára a cukorgyári gazdaság továbbműködött, utóbbi esetében pedig az egységek nagy része újraindult. Más olyan öv nem különíthető el a korabeli faluban, amely jellegében, egyes tevékenységek más tevékenységekkel szembeni felülreprezentáltságában kitűnne a többi közül, még az oktatás, sem mert továbbra is több helyütt folyt.

Természetesen mindkét település beépített területének nagy részét továbbra is lakóöv képezte. Itt kell megjegyezni, hogy 1920-1945 között három olyan lehetőség volt, amikor külső, állami segítséggel lehetett lakóházakat építeni. Közülük kettő támogatási konstrukció, egy pedig politikai „igazságtétel” volt.

Ezek a következők:

1. *FaKSZ*-kölcson (1927-től): a Földművelésügyi Minisztérium által indított *Falusi Kislakásépítő Szövetkezet*, csak a Nagyatádi-földreform során házhelyhez juttatottaknak nyújtott kedvezményes hitelt, de nem készpénzben, hanem építőanyagban, és a már elkészült házakra nem adott kölcsönt.
2. *ONCSA*-program (1941-1944): az 1940. évi XXIII. tv. hozta létre az *Országos Nép- és Családvédelmi Alapot*, amely a szegény sorsúakat kedvezményes építési hitelek biztosította házépítésekkel kívánta kiemelni a nyomorból. A program végrehajtását a Belügyminisztérium végezte, aki a házak elkészülte után is rendszeresen ellenőrizte az ott lakók életvitelét, nehogy visszasüllyedjenek a szegénységbe. Országszerte mintegy 12 ezer *ONCSA*-ház épült.
3. Földosztás (1945): a „burzsoá elemek” megfosztása a földjüktől, és azok szétosztása a földszükében szenvedőknek az „agrárproletariátusnak”. A belterületi birtokokat kiosztásuk után sokhelyütt építési telkekké alakították, és lakóöv alakult ki rajtuk.

Bük beépített területének bővülése korántsem volt szédületes, de a más funkciójú területek expanziójához – pontosabban stagnálásához – képest mégis számottevő. A korszakban lakóházak zöme azonban nem önerőből épült, hanem a már említett háromféle adminisztratív támogatással, és ennek megfelelően három nagyobb hullámban, így:

1. A FAKSZ-kölcsönök segítségével Bükön 84 család jutott ingyenes házhelyhez és építési támogatáshoz. A telkeket az akkori falu északi peremén mérték ki, és így jöttek létre az új építésű Damjanich (a mai lakótelep mellett), valamint a temetőt keletről határoló és egymással érintkező Táncsics, Dózsa és Ady utcák. Bár ezen utcák teljes beépítése kb. fél évszázadot vett igénybe, az egyszeri aktussal végrehajtott, szervezett telekkimérés eredményeként valamennyi utca nyílegyenes vonalvezetésű, azonos szélességű, és az utóbbi három a kereskedelmi úttal érintkezve sakktábla alakot formál. Érdekesség, hogy ezeket az utcákat a helyi köznyelv „Sógor” utcáknak nevezi, mivel az itt építkezők legnagyobb része rokon, „sógor” volt, tehát a rászorultság felmérését nem csak felebaráti szempontok szerint végezheték.
2. 1941. április 29-én egy újabb házépítési tervről tárgyalt a képviselőtestület. Az ONCSA Bükön nyolc családi ház építését vette tervbe szegény sorsú és nagycsaládos háznélküli egyének részére, kiknek az építkezéshez alkalmas házhelyeket adtak a „Sógor” és Petőfi (a kereskedelmi út) utcákban. A lakóházak jóváhagyott záradékkal ellátott terv szerint épültek. Az engedélyes köteles volt az építési telekből 2,25 m távolságot előkertnek meghagyni, a szobákat padlózni, valamint pöcegödrös árnyékszékét és kutat létesíteni. A jelentős kedvezménnyel elkészült egyveretű házakat a tulajdonosok 1942-re felépítették, és a kislakásépítési váltságot (a kölcsönt) a háború befejezéséig megfizették (SZABÓ J. 1985A, P. 131.).
3. 1945-ben, a grófi birtok egy részének szétosztásakor, a Ziegler-kert (a mai Kossuth és Petőfi utcák találkozási pontja), a Nagy Pál utca és a Csordahajtó (a mai Szabadság utca) egyes „úri” telkeit az egykori cselédek és napszámosok kapták meg házépítési célra.

Ezen három jelentősebb lakóházépítési periódus a társadalom egy viszonylag széles rétegének lakáskörülményein javított, de a falu alaprajzi vonásait jelentősen nem befolyásolta. Ennek oka az, hogy a FAKSZ és az ONCSA-házak helyének kijelölésénél nem vehették számításba a falu addig beépített területén egyébként szép számmal előforduló foghíjakat, mert azokat gazdag tulajdonosaitól elidegeníteni nem lehetett. Bár az 1945-ös kisajátítás alkalmával szinte csak foghíjakat építettek be, az építkezések volumene már nem volt olyan mértékű, hogy az komolyabban átrajzolja a település morfológiai megjelenését. Igaz, az egykori három nemesi falu beépített területe ekkor ért össze először.

Ennél jóval érdekesebb megállapítás, hogy Csepregen a lakóöv bükinél jóval nagyobb mértékű bővülése úgy következett be, hogy az iménti három országos méretű lakásépítési hullám egyáltalán nem érte el. Eddig nem került elő írott forrás és a kortárs vagy a későbbi helytörténészek (pl. Dénes Jenő, illetve Wellner Lőrinc) sem tettek egyetlen utalást arra, hogy Csepreg részt vett volna a FAKSZ- vagy az ONCSA-programban. Ennek nyomait nem látni a jelenlegi épületállományon sem, pedig ahol ezek a típusházak nagy tömegben épültek, ott egész településrészek karakterét határozták meg, vagy ha lebontották őket, akkor legalább az egykori funkciójukra utaló nevekben megmaradtak (pl. „ONCSA-telep”).

Csepregen az 1945-ös földosztás nem eredményezte, mert nem eredményezhette a lakóöv bővülését, hiszen egyrészt meglehetősen zárt volt már a beépített terület, másrészt pedig a mezőgazdasági termelés

pedig döntően a majorságokhoz, tehát a külterületekhez kötődtek, és ennek megfelelően a földosztás is ezeket a településrészeket érintette. Jó okunk van tehát arra a következtetésre jutni, hogy a korabeli Csepreg impozáns térbeli növekedése a saját erős lakossági építkezéseknek köszönhető, ami egyúttal mutatja a helyi társadalom erejét.

A Horthy-korszak és a szocializmus első, hosszú évtizedének végén Bükön és Csepregen a lakóházak mennyiségi és minőségi paraméterei az alábbiak voltak (19. táblázat és 20. táblázat).

Az első megjegyzendő adat, hogy Bükön amíg 1920 és 1960 között a lakosság száma 4,3 %-al csökkent, addig a lakóházaké 25,4 %-al nőtt, de ebből a növekményből a 84 FAKSZ-kölcsönből épült ház részesedése 19,7 százalékpont. Ha még ehhez hozzávesszük (az 1945-ös kisajátítások utáni házépítések pontos számát nem ismerjük, tehát ezeket számítani nem tudjuk) a másik két építési hullámot, akkor egyértelműnek tűnik, hogy szinte valamennyi új építésű ház adminisztratív segítséggel (állami támogatással vagy ingyenes telekosztással) létesült. A házakra számított laksűrűség az 1920-as 7-ről 5,02-re apadt.

Csepregen ugyanezen időszak alatt a lakosság szám 3,7 %-al nőtt, a lakóházaké pedig nagyon jelentősen, 73,4 %-al (522-ről 906 darabra) nőtt, és azonnal tegyük hozzá: nagyrészt önerős építkezésekkel. A házakra számított laksűrűség az 1920-as 8-ről 1960-ra már 4,8-ra csökkent, ami a lakáshelyzet ugrásszerű javulására, nagyszabású építkezésekre enged következtetni.

Az építkezések zöme családi házakat jelentett Bükön és Csepregen egyaránt, amit a házak és a lakások száma közti csökkenő különbség mutat. 1941-ben Bükön egy házra 1,22 Csepregen 1,45 db lakás jutott, 1960-ban ugyanez az arány 1,17, illetve 1,34 lett. Ez azt jelenti, hogy a két település amellet, hogy horizontálisan kiterjedt és záródott, vertikális fejlődése megállt, illetve Csepregen inkább úgy mondhatnánk, hogy városrészenként differenciálódott, hiszen a nagy családi házas építkezések a perifériákon egyre jobban formailag is kihangsúlyozták a funkcionális és történelmi városközpontot.

A házak állagjavulásának és méretnövekedésének sajátosan eltérő útja volt Bükön és Csepregen. Bükön ebből a szempontból két időszak különíthető el. Az első, az 1920-1945 közötti periódus, amikor az építkezések voltak a jellemzőek. A második, 1945-1960 közötti korszak, amikor a házak állaga lassan javult, hiszen szinte változatlan számú épületállomány mellett 1949-re a házak több mint felének legalább az alapja kő vagy téglavolt, és 1960-ra már a zsúpos házak is kevesebb, mint egyötödét tették ki a teljes állománynak. A szobaszám is emelkedett, és az egyszobás lakások egyenletes csökkenése mellett a kétszobás lakások kerültek többségbe. Ez azt mutatja, hogy a lakáskörülmények folyamatosan javultak, a meglévőknek cserélték ki a tetejét, majd esetleg hozzáépítéssel, új szobával bővítették azokat.

A csepregi a ház- és lakásállomány egyenletesen intenzíven javult, alapanyagukban és fedésükben egyaránt, mint ahogy a nagyobb szobaszámúak is úgy gyarapodtak, hogy közben a kisebbek száma szinte semmit sem változott. Ez azt jelenti, hogy a változásokat döntően az építkezések mozgatták. Csepregen a korszakban épült általában az utcafronttal párhuzamos tengelyű, arra három ablakkal néző, előkert nélküli családi házak több utca (pl. Dózsa alsó és a Rákóczi kivezető része) egy-egy szakaszának karakterét mind a mai napig meghatározzák, Bükön viszont értelemszerűen csak el-elvétve fordul elő.

Ugyan más-más utat bejárva, de 1960-ra Bükön és Csepregen a saját tulajdonú egyalakos, téglából készült, cseréppel fedett családi ház kezdett általánossá válni, az utcára merőlegesen hosszan elnyúló és alkalmasint hátrafelé több lakásra osztott hagyományos parasztház helyett. A szocializmus „egyenlőségi”

elve kezdett megmutatkozni abban, hogy a házak méretében kisebb lett a szórás: alig nőtt a 3 vagy több szobás és jelentősen csökkent az egyszobás lakások száma és aránya, ellenben általánossá vált a kétszobás. A lakások állagának javulásának mértékétől a felszereltségük fejlődési üteme elmaradt, mert még 1960-ban is csak a lakások alig több mint kétharmada kapcsolódott a villamos hálózatra, és csupán 17 db rendelkezett vízvezetékkel, de azok is egyéni víznyerők voltak, hiszen ekkor víziközmű-szolgáltatás egyik településen sem volt.

Összefoglalva e mozgalmas időszak településmorfológiai aspektusait, megállapítható, hogy Bükön és Csepregen egységesnek tekinthető abból a szempontból, hogy a településformáló tényezők elsősorban külső forrásokból táplálóztak. Bükön ez hátrányt jelentett, hiszen a helyi nagyüzem leégése után belső erőforrások híján külső segítségre szorult. Csepreg számára viszont előny volt, hogy járási székhely rangja révén több közintézmény is megtelepedett, és elősegítette a város funkcionális gazdagodását, illetve teremtett annyi munkahelyet, hogy a nem túl nagyméretű, de stabil ipari kapacitással együtt elegendő munkaalkalmat biztosítson a nem mezőgazdasági keresőknek.

Ebből adódóan Bükön szinte valamennyi infrastrukturális fejlesztés – még a lakóházak építése is – szociális juttatások segítségével történt. Ellenben két periódus különíthető el abból a megfontolásból, hogy amíg a II. világháborúig a lakóövezet mennyiségi növekedése tapasztalható, addig az utána következő másfél évtizedben – a társadalmi képlet egyszerűsödése folytán (a deklasszálódott zsellérek, cselédek munkásosztályba történő „felemelésével”) – inkább minőségileg javult a hajlékok állaga. A település alaprajzi karaktere azonban nem alakult át, mert a nagyobb szabású építkezések nem az addig kialakult településtesten belül történtek, hanem annak peremén. Belső erőforrások híján nem volt mód a tudatos településtervezésre sem. A már kialakult lakásállomány természetes cseréje lassú volt, nem újakat emeltek helyettük, hanem a meglévőket építették át stabilabb anyagokból. A megszilárdult telekhatárok viszont determinálták az új családi házak helyét is, így azok többnyire nem a telken szabadon álló beépítési módot követték, hanem az egykori paraszti hajlékok vonalvezetését követve a telekhatárra települtek, azaz a beépítés jellege továbbra is fésűs maradt.

Csepregen az intézményhálózat bővült annak dacára, hogy nem mindig a legjobb műszaki feltételek között működtek. Jellemzően a településközpontban koncentráálódtak a társadalmi és gazdasági szolgáltatások. A lakóházak építésének üteme egyenesen magas volt a korszakban, és nagyrészt családi házak épültek zöldmezős beruházók keretében, vagyis a település beépített területe számottevően kiterjedt, ami a Felsőváros kivételével valamennyi addigi városrészt érintett. A Felsőváros-bővítmeny már a II. világháború előtt új utcákkal gazdagodott, amely a terepakadályok módosító hatása mellett – mutatva tervszerű telepítésüket – sakktabla-alakot vettek fel. Ilyen a Deák utcából nyugat felé merőlegesen kifutó Árpád utca, amelyet az előbbivel párhuzamos Arany János utca keresztez. A Kőszegi utca belterületi egyenes szakaszával is kialakult egy párhuzamos utca a Mátyás, amelyet már a megnyíló Petői utca köt össze a távolsági úttal. Szintén a Kőszegi út mellett a vasútvonal irányában is nyílt két új utca (Vihar, Barátság), amelyeknek a vonalvezetését az intenzív relief alakította. Mindkét útnak három fő része van. Ezekből egy-egy maga a házaknak is helyet adó utca, amelyik a lejtőre merőlegesen serpentszerűen fut, valamint a két-két innen levezető gyűjtőút. A két utca a vasútvonal vonzása hozta létre, és az erősebb volt, mint az építkezésből adódó nehézségek. A Felsőváros után a másik legrégebbi városrész, az Alsóváros is ebben a

korszakban érte el mai kiterjedését, révén, hogy a Hosszú út mentén megnyúlt Acsád felé. Bővítőménye is kiterjedt, a Klug-féle téglagyár egykori telephelye felé, ahol 1960-ban nyitották meg a Bognár Ignác utcát (WELLNER L. 1981. P. 59.). A legnagyobb volumenű építkezés azonban a Tilosgyöpön indult el, ami azért érdekes, mert addig az Ásáson túl nem voltak családi házak, kivéve a Öreg-Répcse bal partján a nyomorúságos purikból álló, gettószerű Cigányszer. (Ilyen cigánytelep Bükön is volt, ott is a Répcse mellett, annak felsőbükői partján, a Csordahajtó végén). A Tilosgyöp mindhárom mai utcája (Alkotmány, Bercsényi és Zrínyi) már ekkor kiszabályozásra került. A világháború után sem hagyott alább az építkezés a Tilosgyöpön, de két új utca nyílt a Felsővárosban, az egykori várat korábban védő Répcse-árok feltöltésének a vonalában épült Vörösmarty, majd az onnan derékszögben kiágazó Szabadság utca. Ezen nyomvonalakkal a Fehér utcától, az imént említett két utca, majd a Mátyás – Visi – Arany János útvonalon egészen a Hunyadi utcáig körülszerűen körbefutó utcahálózat alakult ki.

Abban hasonlított a két település, hogy kommunális ellátottságuk szinte semmit sem változott, az utak zöme nem volt portalanítva és hiányzott a vízvezeték hálózat (a vízvezetékes házakat egy-egy nagyobb kútra kötötték rá) is. A „kapun kívüli” (tehát a műszaki, kommunális és a társadalmi-gazdasági szolgáltatások intézményei) infrastruktúra fejlődése kezdett lemaradni a „kapun belüli”, a lakásállománytól. 1960-ban Bük településképe mind a nemesi falu mind pedig a dualizmus kori iparosítás nyomait konzerválta ugyan, de ahhoz érdemben semmit sem tudott hozzátenni, ezért kontúrjai változatlanok maradtak. Ezzel szemben Csepreg – dacára városi jogaitól történő megfosztásának – a településhálózatban egy dinamikusan fejlődő, a korban modern kisvárost jelenített meg, amelynek a településképi vetülete az volt, hogy a területében rendületlenül bővült, funkcióiban pedig strukturált képet mutatott, ahol a különböző tevékenységek övekbe rendeződtek (városközpont, lakóöv, ipari terület).

4.1.6. A gulyáskommunizmustól a rendszerváltásig

4.1.6.1. Gazdaság és társadalom

Az 1960-as évek elejétől politikai fordulat következett be hazánkban, ami azonban nem a szocialista paradigmával történő szakítást jelentette, hanem csak annak a Rákosi-féle értelmezésével. A „kádári konszolidáció” éveiben sem változott a társadalom irányításának jellege, a helyi társadalmak továbbra is a központi hatalomtól függtek, igazgatásuk teljes egészében onnan történt. A hatalom és a társadalom viszonya azonban átalakult, az „*Aki nincs velünk, az ellenünk van!*” szemlélet helyére az „*Aki nincs ellenünk, az velünk van!*” lépett. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a hatalom elvárta polgáraitól, hogy ne vitassák a rendszer ideológiai alapjait és irányítási módszereit, cserébe viszont nem kívánta, hogy mindenki mindennap azonosuljon és egyetértsen velük. A politikai stabilitás tartósságát az biztosította, hogy megnyitották az egyéni boldogulás útjait, mert így a lakosság többsége politikailag passzívvá vált. Az állam kivonult a magánszférából és szemet hunyt a – szocialista tanoktól egyébként idegen – magántulajdonon alapuló ún. második gazdaság kialakulása felett, amely államcsőd közeli helyzetekben is lehetővé tette a társadalom addigi életszínvonalának megtartását, következésképp nagyobb zendülések elkerülését.

A „puha diktatúra” éveiben is megmaradt a tervutasításos gazdaságirányítás. Továbbra is a lehető legnagyobb ütemű (extenzív) gazdaságnövekedést szorgalmazták, minden egyéb fejlesztést ennek rendeltek alá, és a gazdasági fejlesztés középpontjában ekkor is az ipar állt. Az ipar továbbra is „önmagában való érték” volt, de hangsúlyeltolódások következtek be annak ágazati és területi fejlesztési koncepcióiban. A megváltozott életszínvonal-politika megkívánta a fogyasztási eszközök, azaz – az ország természeti potenciáljához a nehéziparnál jobban idomuló – könnyűipar fejlesztését is. Immár deklarált célként tűnt fel az is, hogy az iparosításnak terület- és településfejlesztési célokat is szolgálnia kell. Az 1968-ban bevezetett „új gazdasági mechanizmus” következtében növekedett a vállalati döntések köre és a termelőerők központilag vezérelt területi telepítésének helyébe a vállalati beruházások léptek. Ennek következményeként már nem csak a főváros és a középhegységeink által kirajzolt „ipari tengely” településein létesültek ipari üzemek, hanem másutt is, elsősorban az addig kevésbé iparosított megyeszékhelyeken. Az infrastruktúra-fejlesztés csak a legszükségesebb területekre koncentrált, és jórészt a lakásépítésekben (házgyári lakások) merült ki. A kommunális infrastruktúra javítására, és egyáltalán kiépítésére kevés forrás maradt, így azokat a nagyobb népsűrűségű új lakótelepekre, vagyis lényegében csak a városokba voltak kénytelenek összpontosítani. Az 1970-es években a kommunális beruházások 90 %-a a városokra jutott (BELUSZKY P. 2003). A települések fejlesztését tehát szinte kizárólag *külső*, központi döntések határozták meg.

A '70-es évek végétől kezdődő időszakot az átfogó, minden térségre kiterjedő recesszió jellemzi, amelyre a világgiazi igényektől elkanyarodott magyar gazdaság nem tudott érdemi válaszokat (pl. magasabb hozzáadott értéket képviselő ágazatok fejlesztése) adni. Az állam csak a válságjelenségek tüneteit tudta kezelni azáltal, hogy egyrészt visszafogta a beruházásokat (pl.: autópálya, távközlés), másrészt korszerűsítette az állami szektort és kifejezetten támogatta a második gazdaság növekedését. Korlátozott formában ugyan, de 1978-tól magánvállalkozások (KFT, RT, GT) alakulhattak, amelyek 1989-re hazánk nettó termelésének már kb. 20-25 %-át adták. A fenti beavatkozások eredményeként lényegében a '80-as évekre leálltak az állami lakásépítések és csökkent az iparban dolgozók aránya. A városok egyre kevésbé voltak vonzóak, a terciarizálódó foglalkozási szerkezetű aktív munkavállaló réteg már kiköltözött olyan rurális térségekbe is, ahol ez utóbbi gazdasági ág munkaalkalmat kínált neki. Mivel a lakásépítések zöme már önerőből történt, azok helyszínének kijelölését a központi hatalom nem tudta befolyásolni. Azok a térségek, sőt falvak, amelyek az egyéb ágazatokban dolgozókat foglalkoztatni tudta (pl. üdülőfalvak) akár migrációs célterületté is válhattak. A társadalmi-gazdasági tér ezen pontjain a terület- és településfejlesztéshez már *belső* források is rendelkezésre álltak.

A kapitalizmushoz vezető utak közül a legrögösebbet választó pártállam nem mondott le a terület- és településhálózat tervezésének szándékáról. Ennek rigorózus deklarálására 1971-ben, két dokumentumban került sor: az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió-ban (a továbbiakban OTK) és a Településfejlesztés Irányelvei-ben. E programok stratégiai célja kettős volt:

- a) biztosítani kívánták a népgazdaság erőforrásainak kihasználását és egyúttal
- b) mérsékelni a népesség életszínvonalában mutatkozó különbségeket.

A cél kétségtelenül nemes volt, de annak eszközei már nem. A településeket ugyanis 11 hierarchikus kategóriába sorolták, amelyek közül az első 10-be tartozókat a szerepköreik erősségétől függő volumenű fejlesztési forrásokkal kívánták megcélozni. A baj csak az volt, hogy hazánk korabeli 3209 településéből

2071-et, azaz az összes település 64,54 %-át az utolsóba sorolta (BELUSZKY P. 2003). Büköt a tizedikbe, tehát részleges alsó fokú központtá vált, Csepreget eggyel magasabba, az alsó fokú központba utalta (OTK 1971). A felső- és középfokú központok hálózatát a kormány, míg az alsófokú központokat a vonzáskörzetükbe utalt települések körével együtt pedig az illetékes megyei tanácsok jelölték ki.

Az elszegényedő, elvándorlással sújtott Bük község határában, 1957-ben egy kőolajfúrás alkalmával találták meg a természeti adottságokkal foglalkozó fejezetben már ismertetett hévizet. A fúrások szénhidrogén feltárás és hasznosítás szempontjából meddőknek minősültek, ezért az akkor érvényes rendelkezések értelmében a víznyerő helyet 2-2,5 m vastag betondugóval lefojtották. Bük község tanácsa és társadalmi szervei (Vöröskereszt, Hazafias Népfront) mozgalmat indítottak a lefojtott kút megnyitására abból a célból, hogy Bük és a szomszédos községek lakóinak legyen egy idényjellegű strandfürdője. „Közkívánatra” 1960 végén a kút újából megnyitották, amelyből hatalmas erővel (10-12 bar) tört fel a víz, sártengerré változtatva környezetét. A legelső teendők közé tartozott a víz elvezetése. Bük és a szomszédos községek lakosságának társadalmi összefogásával és a vízügy szervek irányításával egy hónap alatt elkészült a Répce folyóig a kb. 3 km hosszú árok, amely jelenleg is a gyógyfürdő medencéinek túlfolyó és elhasznált vizeit leengedi (PAJOR G. 1987).

Bük község párt-, tanácsi- és társadalmi szervei kezdeményezésére a szombathelyi járási pártbizottság támogatásával a VASITERV gyorsan elkészítette a büki Lenin MTSZ mezőgazdasági művelésű 70 ha területének kisajátítási és rendezési tervét. A rendelkezésre álló területből 13 ha-t elkerítettek a leendő fürdő számára, a többin pedig parkosított üdülőterületet alakítottak ki (SZELE F. 1997). 1962. augusztus 19-én egyetlen félfedett medencével nyitotta meg kapuit a büki fürdő, amely az első két szezonban a községi tanács kezelésében állt. 1964-ben átvette a Vas Megyei Víz- és Csatornamű Vállalat és egészen a rendszerváltásig (1976-tól Büki Gyógyfürdő Vállalat néven) az ő tulajdonát képezte. Ezzel az aktussal Bük elvesztette a létesítmény feletti ellenőrzés jogát, ugyanakkor a központi irányítás mellett akkora – állami és megyei – fejlesztési források is megjelentek, amelyet Bük nem tudott volna önerőből biztosítani. Miután a megye így felkarolta a fürdő ügyét, az egyúttal „kikényszerítette”, hogy még a szomszédos aprófalvaknál is nem egy tekintetben (lakásállomány, csatornázás) elmaradottabb Büköt is fejlesszék. A helyi gazdaság és infrastruktúra szinte valamennyi szegmensét megcélzó állami és megyei támogatások, üzemtelepítési akciók révén az 1960-as és 1970-es években Bük a Répce-mente egyik legszegényebb településéből a legdinamikusabbá és leggazdagabbá vált, függetlenül attól, hogy pl. az OTK más fejlődési pályát írt elő neki. Gazdasági, társadalmi és infrastrukturális szférája teljesen új, bizonyos értelemben önálló – a magyar gazdaság recesszióját is letompító – fejlődési pályára állt.

Bük és Csepreg településfejlődése a mozgató tényezők alapján az 1960-1970-es évektől markánsan elvált egymástól. Bük a felfutó gyógyturizmus szinergiahatásai révén elsősorban belső erőforrásaira tudott támaszkodni, míg Csepreg külső döntésekre, az OTK által rögzített rangjára, amely révén az adott szinthez delegált szakosított intézményhálózatával a mikrotérségét kiszolgáló oktatási és kereskedelmi szerepkörök ellátását kapta feladatként. Az OTK alapvetően a christalleri központi helyek többszörösen hierarchizált rendszerét testesítette meg a gyakorlatban, tehát a lakosság szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést az ország területének egészét maradéktalanul és átfedésmentesen ellátó, egymással is alá-fölérendeltségi viszonyban álló központok és vonáskörzeteik szabályos „mintázata” szerint kívánta biztosítani. Az –

egyébként egyre szűkösebben rendelkezésre álló – erőforrásokat a feladatellátás arányában osztották el, a több feladatot ellátó többet kapott, ami újabb funkciók telepítését vonhatta maga után. Mivel a települések által ellátott feladatrendszer mennyisége és minősége arányban állt a nagyságával, a települések fejlődését döntően a méretgazdaságossági szempont határozta meg, tehát inkább az, hogy mekkorák, és kevésbé az, hogy hol helyezkedtek el. Tekintettel arra, hogy a központi funkciók telepítése kizárólag állami feladat volt, a településhálózaton belül pedig a vertikális viszonylat erősebb volt a horizontális kapcsolatokkal szemben, ezek eredőjeként a települések erőforrásokért történő versengése nem egymás között, hanem az állam kegyeit keresve történt. A fejlettségi szintjük ugyanúgy külső hatások, párthatározatok függvénye volt. ahogy a településhierarchián belüli esetleges elmozdulásuk is. A rendszer – statikus attitűdje miatt – nagyon kevésbé ismerte és tolerálta a dinamizmust, így nagyon kevés olyan eset volt, amikor egy település belső erőforrásai révén volt képes ugyanerre.

Bük és Csepreg esete a ritka példák egyike. Az OTK megyei alsófokú feladatellátási körzeteinek és központjaik kijelölésénél a Vas Megyei Tanács a központi pártdirektíva szellemében járt el, amikor Vas megye – egyébként (akkor is) városhiányos – északi részének kiemelt alsófokú központjának Csepregt szemelte ki Bükkel szemben. Csepreg Tömörddel 1966 óta alkotott közös tanácsi székhely státusza, nagyközségi rangjának 1970. július 1-i hatállyal történő visszaadása már előrevetítette, hogy 1971-ben életbe lépő OTK-ban eggyel magasabb kategóriába kerül, mint Bük. A két település akkor állapotát, statikáját ismerve a döntés érthető volt, a várható változását, dinamikáját prognosztizálva már kevésbé. Csepreg egy több száz éves városi, 75 éves járási székhely és 5 éves közös tanácsi hagyománnyal rendelkező település volt, amelynek az ezekkel együtt járó szolgáltató intézményei mellett stabil agrárgazdasága és ipari potenciálja volt. Gazdasági életének négy domináns szereplője ekkor alakult ki, úgymint a Csepregi Állami Tangazdaság (ÁG), a Győzelem MTSZ, a Soproni Ruhagyár és az Épületasztalosipari Szövetkezet, de mellettük szolgáltató vállalatok – Csepregi ÁFÉSZ, Csepreg és Vidéke Takarékszövetkezet – központja is volt, és még működtek a kisebb, de régi üzemeinek egy része (pl. malom, téglagyár) is. Ezzel szemben Bük hagyományos agrártársadalmát jórészt elvesztette, ipara leépült, és bár az 1962-ben megnyitott fürdője egyre népszerűbb lett, és 1970-ben országos jelentőségű üdülőterülettel rendelkező községgé nyilvánították, de a turizmusa továbbra is szezonális volt (a fedett fürdő csak 1972-ben épült meg), szállodai kapacitása és egyéb turisztikai szuprastruktúrája még nem épült ki, így még nem mindenki számára volt nyilvánvaló, hogy fejlődése hosszabb távon is kitart-e.

Bükön a gazdasági ágak közül a mezőgazdaság mind jövedelemtermelő képességét, mind pedig foglalkoztatottak számát tekintve – a település történetében először – a legutolsó helyre került. Mindössze annyi történt, hogy 1966-1967 telén a tagság előregedése miatt – az ok jól mutatja a faluban végbemenő nagyon gyors foglalkozási szerkezetváltást – két TSZ egyesült, természetesen Lenin néven. A profilját bővítve (broilercsirke-tenyésztés, cementárugyártás) a korban korszerűnek számító szocialista nagyüzem vált belőle (GYURÁCS F. 2000).

Csepreg négy legnagyobb korabeli gazdasági szervezetéből kettő a mezőgazdaságban tevékenykedett. Az 1958-ban alapított Csepregi Állami Tangazdaság és az 1961-ben életre hívott Győzelem MTSZ az 1960-as években együttesen kb. 700 főnek adott munkát, ebből az előbbi közel félezernek. Az ÁG

igazi szocialista nagyüzem volt, amelynek három nagy pilléren nyugodott a termelése: az állattenyésztésen (takarmánykeverő üzemmel), a szántóföldi növénytermesztésen és gyümölcsstermesztésen alapult (CSAPÓ T. ET AL. 1994, PP. 36-41.). Utóbbi volt a legfontosabb, a Csepreg és környékén elhelyezkedő hatalmas és korszerű öntözési technológiákat alkalmazó gyümölcsösökben termelt alma kedvelt volt nem csak a keleti blokkban, hanem a nyugat-európai piacokon is. A hatalmas kereslet kielégítését és a szezonális kiküszöbölését szolgálta 1973-ban egy 500 vagonos hűtőház építése, amit – a Sárvár – Répcevis vasútvonal várható megszűnésével számolva – nem Csepregen, hanem Bükön épített fel. Ugyanígy tett egy évtizeddel később a jégkrém üzemével is. A vasútvonal bezárása tehát nagy károkat okozott Csepregnek, hiszen az erős agrárgazdaságából kifejlődő élelmiszeripari kapacitáit a közlekedés feltételrendszerének romlása miatt Bükön volt kénytelen felépíteni, ami akkor és később is a szomszédvárat gyarapította. A gyár működése miatt ugyanis sok oda felvételt nyert dolgozó választotta végleges lakhelyül a fürdőtelepülést, a rendszerváltás után pedig a NESTLÉ telepedett erre a bázisra, amely 2013-ban egyedül háromszor annyi iparüzési adót fizetett Büknek, mint amennyit Csepreg összesen beszedett ebből az adónemből. Csepreg másik nagy agrárüzeme a Győzelem MTSZ volt, amely nagyrészt növénytermesztéssel, kisebb volumenben pedig állattenyésztéssel foglalkozott, de melléküzemágként erdészetet, kavicsbányát, építőrészleget (falszigetelés), nyomdát és bőrüzemet is üzemeltetett, így az ipari munkaerő foglalkoztatásához is hozzájárult.

Hosszú idő után Bükön az iparban is építés történt, és nem csak leépítés. 1966-ban megszűnt a gépállomás, de helyét azonnal egy fejlettebb technológiát képviselő üzem vette át. Az MSZMP IX. kongresszusának tiszteletére tett versenyfelajánlás teljesítése érdekében a Vas Megyei Tanács közbenjárására a Vas Megyei Vas-Fém-Gépipari Vállalat helyezte ezekbe a műhelyekbe új egységét. Az IKARUS-szal kötött kooperációs szerződés után megindult az autóbusz-alkatrészek (alvázak, ajtók) gyártása, és a munkaslétszám folyamatosan emelkedett, az évtized végére kb. 100 főre (SZABÓ J. 1985B). Az 1968-as „új gazdasági mechanizmus” decentralizációs ipartelepítési elveinek meghirdetése után ugyanezen esztendőben a kőszegi LATEX Bükre – az alkatrészgyár szomszédságába – telepítette fonalkészítő üzemének egy részét, ami enyhítette a nők foglalkoztatási gondjait. A „gründolási” láz a későbbiekben sem lankadt. 1973-ban a Csepregi Állami Tangazdaság a büki vasútállomás és az akkor már létező lakótelep által közrezárt szegletbe építette fel 65 millió forintos ráfordítással az 500 vagonos, kb. 60 főt foglalkoztató hűtőházát, ahol a gazdaság gyümölcsöseiben megtermelt almát és őszibarackot válogatták, csomagolták és szakszerűen tárolták. A felújított iparvágányon rácsatlakoztak a Déli vasútra, és tengelyen szállították a termést szinte valamennyi KGST-országba. 1983-ban a Vas Megyei Tanács inspirálására szintén a Csepregi Állami Tangazdaság a már működő büki hűtőháza mellé közel 170 millió forintos beruházással építette fel hazánk akkori legkorszerűbb technológiával dolgozó jégkrém üzemét (ROLL márkanévvel), amely 40-50 főnek adott munkát. 1982-ben 12 állami vállalat közösen alapította meg a Büki Palackozó Gazdasági Társulást, amelynek célja, hogy a helyi gyógy- és ásványvízből, valamint citrusféléből üdítőitalokat palackozzon. Az üzemük 1984-ben a Bő felé vezető országút mentén nyitotta meg kapuit 100 fős dolgozói létszámmal. A kereskedelmi orientáció váltását mutatja, hogy a gépsorokat az NSZK-ból, a gyümölcskoncentrátumokat Görögországból szállították. Termékei, köztük a „Büki Keserű” üdítőital és a „Büki Ásványvíz” a (gyógy)turisztikai termékfejlesztés iskolapéldája.

A korabeli csepregi ipar az 1980-as évekig sokkal erősebb volt a bükinél. Mindössze egy nagyobb üzeme szűnt meg, a Felsőváros-bővítmény peremén állt Kadnár-féle téglagyár, amelyet 1978-ban zártak be. A két legnagyobb vállalata közül az Épületasztalosipari Szövetkezet a korábbi, hiszen 1948-ban jött létre, majd többszöri átalakulást követően az 1960-as évek második felében vált igazán nagyfoglalkoztatóvá azzal, hogy az eredetileg cipészjavító cég előbb asztalos-, majd ruhaipari részleggel bővültek. Telephelyüket a Deák utcában hozták létre, és ugyanitt 1968-ban megnyitották szolgáltatóházukat is fodrásszal és kozmetikával. 1981-ben a Kadnár-féle téglagyár területén felépítették az asztalosipari telephelyüket. Munkáslétszámuk ekkor megközelítette a 200 főt, és ezt a rendszerváltásig megtartották (WELLNER L. 1981, P. 63.). A legnagyobb csepregi ipari munkáltató az 1968-ban a Deák és a Hunyadi utca sarkán létesített Soproni Ruhagyár Csepregi Telepe, amelynek már az építéséhez is nyitottak kavicsbányát, és igénybe vették a helyiek társadalmi munkáját is. A keleti és a nyugati piacra női ruhákat készítő üzem 227 fővel indította el a termelést, és munkáslétszáma a következő évben már elérte a 400-at, majd az 1970-es évek elején tetőzött 500 fővel, majd egyenletesen csökkent, 1982-ben már csak 268-an, a rendszerváltáskor pedig 110-en dolgoztak itt (VÁTI 1973, P. 8.). További kisebb ipari tevékenységet folytató vállalatok működtek még Csepregen, a település profiljához alkalmazkodva elsősorban az élelmiszeriparban, és a kor gazdaságirányítási modelljeinek megfelelően megyei vállalat telephelyeként, úgymint a Szombathelyi Sütőipari Vállalat Csepregi Kenyérüzeme vagy a Vas Megyei Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalat Múmalom üzeme.

A központi forrásokkal ösztönzött ipar- és intézménytelepítés lendületet adott a kisiparnak is mindkét településen. Bükön az 1953-ban 11 fővel megalakult Vegyesipari Ktsz az 1975-ben megszűnt Vas-Fém-Gépipari Vállalat telephelyét kapta meg. A munkáslétszáma az 1970-es évek közepére 200 főre duzzadt, köszönhetően annak, hogy aktívan részt vettek mind a falu (pl. lakótelep), mind pedig a fürdő (pl. pavilonsor) építkezéseiben. A kollektivizálás miatt átmenetileg Csepregen is csökkent az iparosok száma, a Vegyesipari KTSZ-e 1970-ben 35 főnek adott munkát, és mellettük további 63 fő kisiparos működött, azaz számuk – történetükben alighanem először – elmaradt a bükiétől. A turizmus által Bükre vonzott „tőke” tehát a helyi iparban erősen multiplifikálódott, de a csepregit sem hagyta érintetlenül.

Az 1980-as években a megyei és az állami beruházások csökkentek ugyan, de a büki kisiparosok létszáma nem, mert éppen ebben az időben lendültek fel a magánépítkezések, amelyek továbbra is munkát adtak nekik. Új és egyúttal korjelző életstratégiák alakultak ki. A büki szakemberek nagyobb, de a csepregi iparosok kisebb része is a magasabb jövedelmi szintet biztosító intézmények, szállodák műszaki személyzetévé váltak. A munkaidő után/közben a második gazdaságban „maszekoltak”, „fusiztak”. Nem egy közülük számottevő vagyont halmozott fel, amit akkor még nem tudtak elkölteni, de a rendszerváltozás utáni kapitalista viszonyok közt rögtön megvalósították a tőke eredeti felhalmozását, és belőlük alakult ki a büki kis- és középvállalkozói szféra számottevő része, de a csepregi iparosokat is erősítették a folyamatos megrendelések.

A büki gazdaság motorja ekkor már a terciér szektor lett. A fürdő megnyitása után a társadalmi és gazdasági szolgáltatások, valamint ezek intézményei mai szemmel is szédületes ütemben épültek ki a faluban és a fürdőtelepen egyaránt. Felsorolni is nehéz, hogy milyen új létesítményekkel gyarapodott a fürdő. 1967-ben egy 1200 m²-es nagymedencét és egy gyermekpancsolót avattak, 1968-ban megépült a negyedik

medence is (1000 személyes öltöző részleggel), amelyet 1972-ben lefedtek, és így megszűnt a szezonális. 1979-ben elkészült egy kültéri, versenyszabványoknak is megfelelő 50x20 m alapterületű, feszített víztükrű úszómedence is, így sportrendezvényeket is lehetett tartani. 1980-ban a gyógyvízkúrára szoruló betegeknek sem kellett ingáznia, hiszen átadták a gyógyfürdőhöz csatlakozó, komplex vizsgálatokat, kezeléseket biztosító korszerű fizioterápiás rendelőintézetet. 1976-ban a fürdő északi oldalára a Vegyesipari KTSZ dolgozói egy a kiskereskedéseknek helyet adó pavilionsort építettek (SZABÓ J. 1985B). A vendégek étkeztetését az ÁFÉSZ 2000 adagos önkiszolgáló étterme szolgálta.

A fürdőtelep is gyorsan fejlődött, hiszen a magánépítkezéseknek is teret adtak azzal, 117 házhelyet kikapcsolítottak magánosoknak, illetve állami vállalatoknak (MÁV, Magyar Posta stb.) hogy ott azok üdülőket létesítsenek. Ezek a hétvégi házak gyorsan felépültek, és 1979-ben, amikor az egészségügyi miniszter a fürdőt és 70 hektáros környezetét – a mai Bükfürdő városrész előzményét jelentő Bük-fürdőtelepet – hivatalosan is gyógyhelyé nyilvánította, továbbiak létesítését már nem engedélyezték, hogy maradjon hely az intézményeknek is. Szükség is volt erre, hiszen azok is gombamód szaporodtak. 1977-ben adták át a közönségnek a házigyári elemekből összerakott 350 férőhelyes SZOT Szállót, illetve a 106 vendég befogadására alkalmas, a Hungarhotels által működtetett Hotel Büköt (PAJOR G. 1987). Szintén a Hungarhotels beruházásában, a Hotel Bük mellett kezdte meg aműködését egy kemping (a mai Éva Kemping) is, amelyet kezdetben csak 400 személyesre terveztek, de a forgalom növekedésével 1984-ben 1000 személyesre bővítették ki hideg-meleg vízszolgáltatással, áramvételi lehetőséggel, hűtőszekrényekkel felszerelve. 1978-ban Budapesten megalakult a Termál Üdülősövetség, azzal a céllal, hogy magánszemélyektől beszedett tagdíjából Bükfürdőn négy darab háromszintes, egyenként 78 darab lakrészrel rendelkező szállót építsenek fel. Ebből 60-at a tagok tizenkétszer 28 napi használatba vehetnek ki, 18-at pedig a Coopturist Utazási Iroda ad ki egész éven át, melyből az épület fenntartási és üzemelési költségeit fedezi. Az ötlet azonnal osztatlan sikert aratott, és az ország minden területéről, összesen 2712-en léptek be a szervezetbe. A magántőke igénybevételével 1981 és 1985 között mind a négy tömb felépült, és mai is eredeti funkciójában üzemel (SZABÓ J. 1985B).

Az 1980-as évtizedben már kevésbé látványos, de annál fontosabb – a szolgáltatások minőségét javító – beruházások történtek. Kialakítottak egy 716 személygépkocsi és 69 busz egyidejű befogadására alkalmas aszfaltozott parkoló területet. A korábban létesített, a fürdő és a szállodák hőellátását biztosító fűtőház kapacitását növelték és a gyógyfürdő valamennyi intézménye távfűtésűvé vált. A szállóhelykapacitások megnövekedésével az átlagos itt tartózkodási idő is megnőtt, így a szórakozási lehetőségeket is meg kellett teremteni. A Vas Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ (MMIK) 1987-ben egy modern szabadidő központot adott át a nagyjárműnek, ahol egy 250 fős rendezvényteremben rendszeresen tartottak filmvetítéseket és egyéb műsorokat. Éjszakai bárjában a nyugati vendégek kegyeit kereső hölgyek táncoltak, az emeleti részlegben pedig közkönyvtárat nyitottak. 1982-ben a TANÉP tervezésében és kivitelezésében ABC áruház, ajándékbolt és nemzetközi autóbusszállomás épült. Utóbbi jelentősen javította a fürdő elérhetőségét, mert 1963-ban a Répcevis – Sárvár vasútvonalon létesítettek ugyan egy megállóhelyet a fürdőn, de a pálya 1974-es megszüntetése után tömegközlekedési eszközzel nehéz volt megközelíteni a településrészt. A pályaudvarral azonban rögtön bekerült a nemzetközi forgalomba, 1983-ban már Bécsújellyel rendszeres járatok kötötték össze (PAJOR G. 1987). A fürdőtelepen egyetlen étterem épült

ebben a korszakban, a MÁV üzemeltetésében a Vadvirág vendéglő. A gyógyfürdőhöz kapcsolódó szolgáltatások és szálláshelyek teljes vertikuma kiépült az 1980-as évekre, s ez meglátszott a vendégek számának növekedésében is. 1962-ben 22488 fürdőbelépést regisztráltak, ami az 1980-as évek végéig egyenletesen növekedett, és elérte napjainkban is tapasztalható nagyságát, kb. 900 ezer főt (PAJOR G. 1987). A vendégkör összetétele is megváltozott, mert az 1980-as évek végére a látogatók 20-25 %-a már nyugati lett, amelyek közül – a határ közelsége, valamint az Ausztria és Magyarország közti vízumkényszer eltörlése miatt – 90 % osztrák volt.

A fürdőtelephez hasonló volumenű, de attól jelentősen eltérő irányú fejlődés valósult meg a községben is. A hasonló ütem oka az volt, hogy egyszerűen nem lehetett hagyni, hogy Magyarország egyik legmodernebb fürdője mellett a Répce-sík egyik legelmaradottabb faluja terüljön el. A fejlődés eltérő iránya is ugyanerről a töről fakadt: nem lehetett négycsillagos szállodákat építeni oda, ahol a legegységesebb infrastruktúra (vízvezeték, csatorna, telefon stb.) is hiányzott. Ebből fakadóan a büki tanács megértő fülekre talált a megyei pártvezetésnél, és az a faluban történő beruházásokat kiemelten támogatta, az 1960-as és 1970-es években szinte minden évben a költségek több mint felét állta. Böven akadt tennivaló, így a fejlődés itt is látványos volt. Az 1970-es évekre valamennyi utat portalanítottak és felújították a villanyvezeték-hálózatot. 1968-ban megalakult a Büki Vízmű Társulat, amely egy víztorony felépítésével lényegében megteremtette annak feltételét, hogy valamennyi háztartás rácsatlakozzon a vízvezeték hálózatra. 1977-ben egy szennyvíztisztító és 1984-ben szennyvízelvezető gerinc is létesült, de ezek ekkor még csak a fürdő kiszolgálására voltak elegendők. A társadalmi szolgáltatások intézményei is bővültek, szépültek. 1965-ben a kultúrházat öltözőkkel és klubhelyiségekkel bővítették, szolgáltatóház (fodrászattal) kezdte egy működését a Kossuth és a Petőfi utcák találkozásánál. 1967-ben az Eötvös utcában új egészségház épült, a földszintjén rendelőkkel, az emeletén szolgálati lakással. 1970-ben az addig családi házban működő postahivatal is itt kapott elhelyezést, s itt működik ma is. Szintén 1970-ben felújították a Takács-féle villát, és ott berendezték az Öregek Napközi Otthonát. A körzeti megbízott is új lakást és irodát kapott a szolgáltató ház mellett. 1979-ben az óvodának helyet adó Jánosa-kúriát renoválták és konyhával bővítették. 1985-ben a régi helyén egy teljesen új iskolát építettek, és az oktatás végre teljesen itt összpontosult. 1987-ben az Eötvös utcában ismét Egészségházat avattak, ahol külön körzeti, gyermek- és fogorvosi rendelő is megkezdte működését.

Csepreg sem turisztikai attrakciót, sem pedig szálláshelyet nem fejlesztett, az intézményalapítások a kiemelt alsófokú központ rangjával függtek össze, így elsősorban közszolgáltatási és kereskedelmi tevékenységek feltételrendszerének javítását jelentették, jellemzően megyei és/vagy állami investíciókkal. A nagyközségi tanácsnak új, emeletes épületet emeltek 1977-ben a Széchenyi tér és a kelet-nyugati közlekedési út metszéspontjába. Ez szolgál ma is városházaként. Szintén a főtéren, az átmenő út mellett került kialakításra a benzinkút is.

Az oktatási infrastruktúra látványos javulását eredményezte az 1960-as évtized egésze, valamint az 1970-es évek eleje. 1962-ben a Rákóczi utcába a Múmalommal szemben, az Ásás község felőli oldalára épült fel a Nadasdy Tamás Állattenyésztő Középiskola, amely kitűnően illeszkedett a helyi és környékbeli munkaerőpiac igényeihez. Az agrárképzés közel egy évtizedig tartott, amit 1971-ben a Közgazdasági Szakközépiskola váltott fel, amely 1979-ben Mezőgazdasági Áruforgalmi Szakközépiskolával, 1988-ban pedig számítástechnikai képzéssel bővült. A megnövekedett tanerőigény kielégítése, a pedagógusok

idecsábítása érdekében a Hunyadi utcában négy darab emeletes, egyenként négylakásos pedagógus házat építettek (WELLNER L. 1981, P. 64.). A tömbök ma is megvannak. A középiskola 1970-ben az intézményhez épített kollégiummal bővült, amely 116 főnek nyújthatott elhelyezést (HORVÁTH ZS. ET AL. 1995, P. 34.). Az alapfokú oktatás minőségi feltételei is ugrásszerűen javultak, bár Bükhöz hasonlóan ekkor még nem sikerült a tevékenységet egyetlen telephelyre összevonni. 1968-ban a Nádasdy-kastélyt átalakítva az iskola felső tagozatát itt rendezték be (az alsósok elhelyezése továbbra is a régi főtéri iskolában történt), mellette az addig rendőrségként használt Szedenik-villában alakították ki az iskola napközi otthonát és könyvtárát 1975-ben. Egy új tornatermet 1973-ban a középiskola hátsó szomszédjaként, a Nádasdy Ferenc utcában létesítettek, jelezve azt, hogy távlatilag hol lehetne térben összevonni oktatási-nevelési tevékenységet. Ehhez 1987-ben egy újabb nagy lépést tettek, hiszen a tornateremmel szemben építették fel a másik két feladatellátási helyet kiváltó új óvodaépületet. A zeneiskola 1968-ban kezdte meg a működését a művelődési házban, majd 1977-ben költözött a volt járási hivatal épületébe, ahol ma is működik.

Az Idősek Otthonát 1968-ban indították el az államosított Zárdában, és 1987-ben átalakult hét település (Csepreg, Horvátzsidány, Kiszsidány, Ólmod, Peresznye, Tormásliget és Tömörd) Területi Gondozási Központjává, ahogy ma is üzemel. A kulturális intézményhálózat is gyarapodott. Az 1954-ben a volt polgári iskolaépületben megnyitott Petőfi Sándor Művelődési Házat 1980-ban utcafronti foghíjbeépítéssel bővítették. A volt járási hivatal épületébe, a zeneiskola és a posta mellé Helytörténeti Gyűjteményt (Falumúzeum) alapítottak 1977-ben.

Az egészségügyi ellátás is számottevően javult, hiszen az 1968-ban megnyitott második háziorvosi körzetet 1984-ben egy harmadik egészített ki (ez 1992-ben megszűnt), akiket egy helyre, a városközpontba 1987-ben felhúzott új Egészségházba költöztettek. Itt indultak a szakrendelések, amelyek ma is működnek és jelentős, Győr-Moson-Sopron megyébe is átnyúló körzetet lát el.

Ekkor a kommunális infrastruktúra terén is előbbre járt Büknél Csepreg, hiszen itt már 1963-ban megalakult a Csepregi Törpevízmű Társulat, amely a következő évben valamennyi utcában kiépítette a gerincvezetékét. Bükön erre egy évtizeddel került sor. A központi támogatásoknak köszönhetően a szennyvízcsatorna-hálózat is előbb épült ki, 1972-ben, míg Bükön csak 1986-ban (WELLNER L. 1981). Ugyanakkor Csepreg előnye csak a gerincvezetékek kiépítésében mutatkozott meg, a rákötések tekintetében Bük már megelőzte, hiszen a rendszerváltáskor a csepregi lakások bő kétharmada, a bükieknek viszont kilenczede volt rákötve az ivóvízhálózatra. A szennyvíznél még nagyobb volt a különbség ugyanekkor, hiszen a csepregi lakások alig több mint négyzede, a bükiek viszont 80 %-ban kötött rá erre a szolgáltatásra, azaz a kapun kívüli infrastruktúrában Csepreg, a kapun belüliben Bük szerzett előnyt, és ennek a magyarázata egyszerű: amíg a víziközmű-szolgáltatás kiépítésének sorrendjét a központi politikai döntések, addig a rákötést az egyéni piaci igények határozták meg.

A gazdasági szolgáltatások tárgyi feltételei mindkét településen minőségi ugráson mentek keresztül. 1971-ben a Csepreg és Vidéke ÁFÉSZ már 3-3 élelmiszerboltot és vendéglátóipari egységet, 1-1 cukrászdát, vas-műszaki üzletet, zöldség-gyümölcs kereskedést és ruházati boltot működtetett Bükön (SZABÓ J. 1985B). Az 1980-as években megjelent a vendéglátásban is a magántőke, és családi vállalkozásban éttermek egész sora nyílt: 1979-ben a Patkó Vendéglő, 1984-ben a Badacsonyi Borozó, 1985-ben a Fehérlő, a Kúria (Felsőbüki Nagy Pál egykori kúriájában) és a Kékfrankos (a mai Vadásztanya) éttermek. Ekkor Csepregen

még több vegyes és szakbolt működött, mint Bükön, hiszen előbbiből 5 db, utóbbiból pedig 9 db (műszaki, ruházati, rövidáru-divatcikk, kultúrcikk, hús, tej, pékáru és zöldség-gyümölcs kereskedés), jellemzően az ÁFÉSZ üzemeltetésében (VÁTI 1973). 1974-ben a főtéren átadtak egy 12 lakásos kétemeletes társasházat, amelynek földszinti helyiségeiben patyolatot, üzleteket nyitottak, és ide költözött a Szedenik-villából a rendőrség is. A posta új épülete, két emeletén összesen 12 lakással a Széchenyi tér sarkán 1983-ban készült el, és ma is ott és úgy működik. A két település közti kereslet változását az jelzi legjobban, hogy itt viszont jóval kevesebb volt már ekkor a vendéglők száma, mindössze 2 db működött belőlük, majd 1977-ben az új tanácsháza földszintjén alakítottak ki egy ÁFÉSZ éttermet és eszpresszót.

Bükön a turizmus megkövetelte, hogy a zöldövezeteket is kiterjesszék és gondozzák. Ennek jegyében a templom előtti, vadgesztenyefákkal beültetett parkot természetvédelmi területté nyilvánították, és új ravatalozót építettek 1963-ban. Az 1965-ös árvíz után a Répcét szabályozták, az általa elöntött Széchenyi utca vonalát átszabták, és a tanácsháza mellett játszóteret alakítottak ki. Az 1970-es években az egész falu területén fásítási programot indítottak el. Kisebb akcióterületet érintve ez a folyamat Csepregen is lejátszódott, hiszen az immár iskolaként használt Nádasdy-kastély előtti félköríves teret az iskola tanuló- és munkaközössége fásította (WELLNER L. 1981). 1978-ban viszont már külön részletes rendezési tervet készítettek a Széchenyi térre, amelynek az intézményközponti szerep mellett hangsúlyosabb rekreációs szerepet is szántak, amelyhez értelemszerűen hozzátartozott zöldfelületének megújítására tett terv is (VASITERV 1978).

Kezdetben szálloda nem épült Bükön, csupán a Szapáry-kastélyt alakították át 1972-ben egy 70-80 főt befogadó szállóvá. A falu infrastrukturális fejlettsége azonban már az 1980-as években lehetővé tette, hogy a vendégek nagyobb tömegben itt is megszálljanak. Felfutott a fizetővendég-szolgálat, amelynek keretében az IBUSZ-on keresztül az ideérkező turistákat kiközvetítették családi házakhoz. Az 1980-as évek közepén liberalizálták ezt az üzletágat és így a vendég dönthette el, hogy hol száll meg, azaz a családi szobáztatást vállalók piaci versenybe kerültek egymással. Ez viszont azt eredményezte, hogy nem volt elég egyszerűen kihelyezni a „Zimmer frei” táblát, hanem a nyugati vendégeknek is megfelelő lakókörnyezetet kellett kialakítani. Átalakult a telekhasználat, szinte teljesen megszűnt a háztáji állattenyésztés, és a házak mögötti gazdasági épületeket különálló lakórészek, rendszerint saját fürdőszobával és konyhával készült apartmanok váltották fel. A biztos egzisztenciát kínáló szobakiadás megnövelte a házépítési kedvet, és utcák egész sora nyílt a falunak a fürdő felé eső oldalán, ahol a „dolgozó nép” nyugati színvonalú és sok esetben hatalmas, több szobás családi házakat épített.

Csepregen a szálláshiány nem okozott gondot, révén, hogy a turizmus gyakorlatilag elkerülte, illetve legfeljebb a bevásárlási célú utazások érintették, amit nem csak a bejáró dolgozók tettek meg, hanem a bükinél sokkal jobb árukínálat miatt a fürdőtelepülésen pihenő vendégek jó része is. Érdekes tény, hogy Csepreg is kacérkodott idegenforgalmi attrakció létrehozásával, nevezetesen 1973-as rendezési tervében egy 1000 fő befogadására alkalmas, 3 medencés szabadtéri strand kialakítását tűzte ki célul. A motivációt feltehetően a szomszédos település ekkor már kibontakozó sikertörténete, sokkal kevésbé az ötlet realitása vezérelte. A fejlesztés természetesen nem valósult meg, és ötlet szintjén sem jelentkezett újra (VÁTI 1973). Csepregnek egyetlen kereskedelmi, sőt magánszálláshelye sem volt a korszakban, az 1981-es útikönyvének „Gyakorlati útmutató”-ja is csak büki szálláslehetőségeket ajánlott (WELLNER L. 1981, pp. 75-77.). Ennek

megfelelően a város elsősorban a saját lakosságának és kereskedelmi, közszolgáltatói és foglalkozási célú ingázóinak, és nem nagy tömegű turistaáradat ellátására rendezkedett be, így a település funkcionális és arculati fejlődése is erősen elvált a bükiétől.

A fürdő megnyitása Bük eddigi történetének legnagyobb hatású mozzanata volt, amely teljesen átformálta, sőt új, minőségileg magasabb szintű fejlődési pályára állította a falu gazdasági szféráját. Ez a hatalmas változás, illetve tovagyrúzó hatása a társadalmi szférában is megjelent. Bük lakosság száma (21. táblázat) ebben a harminc évben nem egyenletesen változott.

1960 és 1970 között még 5,3 %-os csökkenés tapasztalható, de ez utóbbi időponttól viszont egy kiegyensúlyozott, 6-7 %-os tízévenkénti növekedés a rendszerváltásig. Ezzel szemben a kiemelt alsófokú központ Csepreg demográfiai görbéje egyenletes és csökkenő tendenciájú. Az 1960-as történelmi népességcsúcsából (4348 fő) cenzusról cenzusra veszített, és a három évtized alatt jelentős mértékben, 18 %-al csökkent a lakónépessége. Érdekes viszont, hogy aránya a kistérség össznépességéből korántsem csökkent ilyen mértékben, ami azt mutatja, hogy az egész vidék településeinek zöme is drasztikus népességszám-csökkenést könyvelhetett el. Sokkal beszédesebb, ha a változás összetevőit vizsgáljuk. 1960 és 1970 között Bükön és Csepregen is a tényleges fogyás az erősen negatív vándorlási egyenlegnek tudható be, amit csak némileg ellensúlyozott a természetes szaporodás. Ebben a dekádban a lakónépességének közel 10 %-a hagyta el Büköt, 5 %-a pedig Csepregre, hogy másutt találja meg boldogulását.

A Bük és Csepreg, de az egész Csepregi kistérség demográfiai folyamatainak összetevőit ismerve kijelenthető, hogy az itteni települések népességének esetleges növekedése az 1970-es évektől csak a vándorlási aktívum függvénye. Az 1970-es évtizedben a Csepregi kistérségben a fürdő és a csatolt turisztikai szolgáltatásainak felfutása révén a vonzó lakóhellyé, ezáltal növekvő népességűvé vált Bükön kívül csak az akkori megyei pártvezetés által lakásépítésekkel és intézménytelepítésekkel megtámogatott két település tudott közel a nulla vándorlási különbözetet felmutatni (19. ábra).

Mindössze az egyaránt alsófokú központ, közös tanácsi, továbbá termelőszövetkezeti község ranggal rendelkező Csepreg és Simaság volt képes népességmegtartásra. Érdekes kivétel Sajtoskál, amely erős természetes fogyása miatt csökkenő népességet mutatott, de a vándorlási aktívuma extrém értékeket ért el, amelynek fő oka ebben az időszakban a pszichiátriai intézet volt, ahová a megye minden részéről utalták be a betegeket, akik beleszámítottak a lakónépességbe. A többi település mind a természetes reprodukciós képességüket, mind pedig a vándorlási különbözetüket tekintve egyaránt vesztes volt. Jó közelítéssel állítható, hogy a természetes változásra jellemző törvényszerűség a vándorlási különbözetre is igaz: minél kisebb volt egy település, annál kisebb volt a népességmegtartó képessége, tehát fajlagosan legnagyobb a vesztesége. Az állítást kitűnően igazolja Tormásliget esete, amely ekkor közigazgatásilag Csepreg része volt, de térben mintegy 5 km távolságra az anyatelepüléstől, és interpolált adatai a legnagyobb vándorlási veszteséget elkönyvelni kénytelen Iklanberényéhez, Répcseszentgyörgyéhez és Nemesládonyéhoz hasonlóak.

Az 1980-as évtizedben térséget érintő vándorlási folyamatok némileg differenciáltabb képet mutatnak, mint az egy évtizeddel korábbiak (20. ábra).

Bük és Sajtoskál továbbra is az 1970-es évekre jellemző okok miatt tudott migrációs nyereséget felmutatni, illetve valamelyest Csepreg és Simaság tartotta pozíciót. Ugyanakkor már nem lehetett egyértelműen kijelenteni, hogy a vándorlási különbözet a településméret függvénye. A Csepregi kistérség

migrációs célpont települései az 1980-as években két egymással érintkező – ezáltal „L”-alakot formáló – útméntén helyezkedtek el. Az egyik a Sopront Balatonnal összekötő 84-es, a másik pedig az onnan Tompaládonynál kiágazó és Bük felé vezető út. Az 1980-as évek szocializmus rendszerének puhulása, leépülésének korszaka, amelyben nagy lépés történt az egyes ágazatok, így a turisztika liberalizálása terén. Ebben az időszakban a viszonylagos árubőséggel és alacsony árszínvonallal jellemezhető gazdaság révén vonzó turisztikai célponttá vált a nyugati, elsősorban Német Szövetségi Köztársaságbeli (NSZK-s) turisták számára, akik nagy tömegben érkeztek a Balatonra, ahol aztán találkozhattak a Német Demokratikus Köztársaságban (NDK) rekedt, de Magyarországra szintén szabadon beutazható rokonaikkal. A német vendégek akár az NSZK-ból, akár az NDK-ból érkeztek, a Balatont a 84-es úton haladva közelítették meg, amely mentén fogadásukra éttermek, árusítóhelyek összefüggő sora alakult ki minden településen, gyakran úgy, hogy maguk a vállalkozók is oda költöztek. A büki turizmus felfuttatása a már említett német vendégkör mellett az osztrákoknak is köszönhető, akik az Ausztria és Magyarország közötti vízumkényszer 1978-as eltörlése után fedezték fel igazán a gyógyfürdőt. Fogadásukra a település kereskedelmi szálláshely kapacitása nem volt elég, így a nagy tömegben alakult ki a fizető-vendéglátás nem csak Bükön, hanem a Bükfürdővel közvetlen határos vagy onnan könnyen elérhető településeken. Ez a klasszikus „*Zimmer frei*”-korszak, amelyre sokan – nem csak a helyiek, hanem a biztos és tetemes haszon reményében az ország más részeiről ideköltözők is – életvitelszerűen rendezkedtek be: felújították/bővítették házaikat, illetve újabb, magasabb komfortfokozatúakat építettek. Lócson, Górbán, Böben a beköltözők révén hosszú idő után megkezdődött a lakásállomány felújulása, és a folyamatot egyértelműen a büki turizmus generálta, így ezen települések boldogulása immár nem attól függött, hogy mekkorák, hanem attól, hogy milyen közel helyezkednek el a fürdőtelephez. Büknek ekkor kezdett formálódni egy – egyelőre 3-4 településre kiterjedő – gazdasági vonzáskörzete. A kiemelt alsófokú központ, Csepreg, már csak nevében volt az, térszervező szerepe lecsökkent, hatásait tekintve Bük mögé került.

A lakóhely népességmegtartó ereje nagy mértékben függ attól, hogy ott milyen és mennyi munkaalkalom kínálkozik a lakosság számára. A minőségi mutatók (részben) megragadhatók a foglalkozási szerkezet bemutatásával (22. táblázat).

A lakosság gazdasági aktivitása ellentétes pályát futott be a két településen. Bükön egy átmeneti megtorpanás után 1970-től folyamatosan nőtt, és ez alighanem az ipari és a turisztikai nagyberuházásoknak (almatároló, fedett fürdő, SZOT szálló stb.) köszönhető. Ekkor kezdett kialakulni Bük fürdőtelepülés jellege. Csepregen viszont az 1960-as népességcsúccsal együtt járó aktivitási arány után egy folyamatos csökkenés figyelhető meg a mutatóban.

A foglalkozási szerkezet átrétegződése 1960 és 1970 között Bükön és Csepregen a magyar trendekkel összhangban alakult: a mezőgazdasági dolgozók egy részét az ipari szektor szívta fel. Bükön 1970 után is leképezte a makroszintű változásokat, de nem szinkronban, hanem megelőzte azokat. Az iparban dolgozók aránya ugyanis sokkal gyorsabban csökkent, és ezzel párhuzamosan nőtt az egyéb ágazatokban dolgozók száma és részesedése a nemzetgazdaság által foglalkoztatottakból. A rendszerváltásra olyan magas fokúvá vált a terciarizáció (60 % feletti), hogy azt az országos átlag csak az ezredfordulóra érte el. Csepregen a mezőgazdasági és ipari nagyüzemeinek munkavállalóinak egyenesen csökkenő száma kíséretében ebben a két szektorban dolgozók aránya is csökkent, és egyfelől az egyre nagyobb és sokszínűbb helyi

intézményhálózat, másfelől a megnőtt büki szolgáltató vertikum biztosította az egyéb ágazatokban dolgozók részarányának növekedését. A foglalkozási – és így az életmódbeli – viszonyok árnyalhatók azzal, ha bemutatjuk, hogy a munkavállalók munkahelyei hol helyezkednek el és miként érik el azokat. Az 1990-es népszámlálásig az ingázást csak becsülni lehet. Bük 1965-ben készült rendezési terve (VÁTI 1965) kb. 500 főre teszi azon bükiek számát, akik munkavégzés céljából napi rendszerességgel elhagyják a települést. Ha ehhez hozzávesszük a részben helyhez kötött mezőgazdasági dolgozók kb. 400 fős (az 1960-ban és 1970-ben regisztráltak számtani közepét) létszámát, akkor az látható, hogy a büki ipar és egyéb ágazatok a helyi aktív keresők mindössze 25-30 %-át voltak képesek foglalkoztatni. Ez azonban egy elméleti érték, mert a bejárókat nem írták össze, tehát a megadott arányok a valóságban kisebbek lehetnek. A számítás pontossága vitatható, de a belőle levonható következtetés aligha: Bük az 1960-as évtizedben (talán később is) ipari és egyéb ágazatokban dolgozó aktív keresőinek nem tudta helyben foglalkoztatni, ezért azok – kb. 1 millió honfitársukhoz hasonlóan – ingázásra kényszerültek. 1970-ben hazánkban az aktív keresők kb. 1/5-e ingázott (BELUSZKY P. 2003, P. 240.), míg Bükön kb. 1/3-uk. Ezzel szemben Csepreg korszakban készült rendezési terveinek egyike sem a helyi munkahelyek alacsony számát látta problémának, hanem azok nemek közti egyenlőtlen megoszlását. A könnyűipari vertikum a helyi lányok, asszonyok mellett folyamatosan mintegy 200-250 fő, jellemzően női ingázót fogadott, ellenben kb. ugyanennyi férfi volt kénytelen munkavállalás céljából naponta elhagyni, tehát a csepregi munkaerőpiac a be- és eljárók vonatkozásában egyensúlyi helyzetben volt. A 1960-as és 1970-es években jellemzően Szombathely, Kőszeg és Lövé (készyár) üzemibe irányult az ingázás, és először az 1982-es rendezési tervben jelenik meg az a megállapítás, hogy Bükön sok csepregi dolgozik. Minden terv hangsúlyos eleme volt, hogy a helyi mezőgazdasági és az ipari üzemek fejlesztésének figyelembe kell vennie a férfiak nagyobb fokú foglalkoztatásának lehetőségét. Ez nyilván azért nem sikerült, mert a reálgazdasági folyamatok eredményeként a csepregi nagyfoglalkoztatók nemhogy robbanásszerűen bővültek, hanem egyenesen zsugorodtak végig a korszakban.

Érdekes a két település viszonyának elemzése, illetve azok szemléletbeli változása a fejlesztési koncepcióikban. A bükiekben az idők során egyre kevesebbet foglalkoztak Csepreggel. Az 1961-ben, 1965-ben készültkben még megjegyezték, hogy a bükiek foglalkoztatásában nagy szerepe van a csepregi üzemeknek, az 1973-asban csak arra utaltak, hogy Csepreg nagyközségi rangját visszakapta és kiemelt alsófokú központ lett, az 1981-esben pedig már csak szinte olyan szöveggörnyezetben említi, amely az ÁG büki üzemét, az almatárolót érinti. A csepregi dokumentumok ezzel éppen ellentétes pályát jártak be. Az 1962-es és az 1968-as gyakorlatilag nem is vett tudomást a szomszédvárról, az 1973-as viszont már hivatkozott a büki fedett fürdő megnyitására, illetve a turizmus felfutására, amivel – igaz csak megvalósíthatatlan és ezért megvalósulatlan ötlet formájában – megpróbált konkurálni azzal, hogy Csepregre is strandot tervezett. Viszont előrevetítette azt is, ami sajnos viszont megvalósult: a Sárvár – Répcevis vasútvonal megszüntetése, ami – mint később kiderült – végzetes lett Csepreg termelő ágazataira. Az 1982-es az, amely először igazán figyelembe és tudomásul vette, hogy a szomszédban kialakult egy hasonló nagyságú, részben más profilú és erősebb gazdaságú szomszéd, amikor így írt: „Csepreg – Bük koordinált fejlesztését kell biztosítani a termelés és az ellátás területén.” Továbbá: „A térség üdülési célú fejlesztéséből adódó funkciók biztosítása miatt szükséges intézményfejlesztések a terciér szektorban további foglalkoztatott

növekedést eredményeznek.” Valamint: „*A mezőgazdasági és idegenforgalmi csúcs széthúzásával pedig mérsékelhető a foglalkoztatottság szezonális ingadozása.*” (VASITERV 1982, P. 8.).

A két település munkaerőpiacának ellentétes irányú fejlődése az 1970-es évektől indult be, ami feltűnően egybeesik Csepregen a vasútvonal felszámolásával (1974), Bükön pedig a fedett fürdő megnyitásával (1972). Nagyon nehéz egzakt módon megragadni, hogy biztosan ez a két momentum indította el Büköt és Csepregt abba az irányba, amin ma is járnak, de nagy eséllyel igen. A rendszerváltásra a Közép-Répcemente foglalkoztatási központja Bük lett, amit az ingázási viszonyok kitűnően érzékeltetnek (23. táblázat).

A büki aktív keresők kereken háromnegyede ekkor már lakóhelyén dolgozott. Csökkent, de még mindig jelentős maradt az ingázás, viszont az eljárók számát már több mint kétszeresen haladta meg a naponta bejárók száma. Így egy büki aktív keresőre átlagosan 1,33 itteni munkahely jutott.¹² Csepregen ugyanez az érték csupán 0,83, de Szombathelyen is csak 1,31.

A fürdő megnyitásától a rendszerváltásig terjedő időszak Bük gazdasági és társadalmi szféráját teljesen új mennyiségi és minőségi tartalommal ruházta fel. A gyógyvíz turisztikai célú felhasználása ugyanis állami és megyei támogatású infrastruktúra-fejlesztést kívánt, amelyek eredményei mind a falu mind pedig a fürdő képén megmutakoztak. A fürdőtelepen az egyre növekvő vendégkör kiszolgálására hivatott gyógyszolgáltatások és szállóhelyek teljes vertikuma épült ki, míg a községben inkább a helyi lakosság életkörülményeit javító társadalmi és gazdasági szolgáltatások intézményei, műszaki feltételei jöttek létre. Fontos, hogy a beruházásoknál szinte minden esetben helyi munkaerőt is igénybe vettek, tehát a működő tőke számottevő része az itteni gazdaságban – annak szinte minden szegmensét érintve, átjárva és magasabb szintre emelve – sokszorozódott meg, és adott esetben magántőkévé is válhatott. Így a második gazdaság részesedése a büki GDP-ben sokkal magasabb lehetett az országos átlagnál. Legalábbis ezt feltételezi, hogy az 1970-es közepétől jelentkező országos méretű – és elsősorban az ipart érintő – recesszió Bükön kevésbé volt érezhető, sőt a központi források apadása ellenére a magánerejű építkezések egyre nagyobb (!) intenzitással folytak.

Csepreg ugyanezen időszakban a magyar kisvárosok átlagos fejlődési pályáját írta le: az 1960-as évektől mezőgazdasági és ipari üzemek központilag támogatott alapítása révén jelentős nagyfoglalkoztatókat tudott letelepíteni, ami abban az évtizedben stabilizálta gazdaságát és társadalmát, ezáltal a Közép-Répcemente térszervező központjává vált. Ezt az 1971-es OTK formálisan is deklarálta, és a ranghoz járó intézményhálózattal támasztotta alá az újra nagyközséggé váló Csepreggel kapcsolatos nagy ívű településhálózati elképzeléseit. Az 1970-es években a decentralizált ipartelepítés továbbra is lendületben volt, és ez hazánk kisvárosainak egy dinamikus fejlődési periódust hozott. Annak, hogy Csepreg esetében ez nem így történt, alighanem a legfontosabb oka a vasútvonal bezárása volt, mert a korban az volt az egyik legfontosabb gazdasági telepítő tényező. Ennek az egyenes következménye, hogy az ÁG a két legnagyobb beruházását, az almatárolót, majd a jégkrém üzemet nem Csepregen, hanem a vasút vonzásába, Bükre építette fel, tehát nem a központi telephelyét, hanem a perifériáját gyarapította ezzel gazdasági, társadalmi és

---

¹² A településen helyben dolgozók és az aktív keresők hányadosa egy mérték nélküli szám, a vonzási index. Ha 1-nél nagyobb az értéke, akkor a településnek munkaerővonzása van, ha kisebb, akkor az adott helység munkaerő-kibocsátó.

infrastrukturális értelemben egyaránt. Csepregen az 1970-es évek második felétől csak az intézményhálózat bővült, az azt el- és fenntartó gazdaság és társadalom meg – a késő Kádár-korszak pangása közepette – zsugorodott.

Bük gazdasági struktúrája és potenciálja olyan jellegűvé és erejűvé vált, hogy képes lett a makroszinten megjelenő negatív jelenségeket kivédeni, és belső erőforrásai által immár aktívan, számára kedvező irányba befolyásolni. Az 1970-es évtizedtől pozitív lett a vándorlási különbözete, és az egyre csökkenő természetes szaporodás ellenére ebből a forrásból tovább tudta gyarapítani népességét. Ezzel szemben Csepreg a külső tényezőknek erősen kitett fejlődési pályája az 1970-es évek második felétől megtört, és jelentős belső erő híján a magyar reálgazdasági folyamatokkal együtt sodródott. A központnak kiszemelt helység maga sem lett vonzó migrációs célpont, sőt egyre többen elhagyták. Néességvesztése végigkísérte csaknem az egész Kádár-korszakot.

A turizmus generálta terciér szektor 1990-ben már az aktív keresők közel kétharmadát foglalkoztatta, és ez olyannyira urbánus volt, hogy a megyeszékhely Szombathelyen is csak 56,4 % volt ez az érték. A munkahelyi kapacitásokat tekintve is városi eredményekkel büszkélkedhetett, és a rendszerváltás idejére munkaerő befogadóvá vált, azaz ebből a szempontból központi szerepkört töltött be, és mint ilyen vonzó hatást gyakorolt a környék szinte valamennyi településére, mérsékelve azok – egyébként drámai – népességvesztését. Bük szűk három évtized alatt gazdasági értelemben – történetében másodszor – a Közép-Répcemente legerősebb térszervező központjává vált, amit eredetileg Csepregnek szántak. Ennek elismerésére 1983-ban került sor, amikor Bük is visszakapta nagyközségi rangját.

Bük dualizmus kori fejlődéshez képest azonban alapvető különbség, hogy a progressziót beindító attrakciók közül a gyógyfürdő közvetett hatásai sokkal szerteágazóbbak, mint a cukorgyáré voltak. Az előbbi ugyanis – természetéből fakadóan – feltételezi a „vásárlóval” való közvetlen kontaktust, ezért az intézménynek és „termékeinek” fejlesztése önmagában nem elegendő, mert csak akkor lehet sikeres, ha a háttér infrastruktúra, a lakókörnyezet is vonzó. Ennek viszont még a szinten tartása is folyamatos beruházásokat igényel az állami, a megyei és a privát szféra részéről egyaránt. A beruházások egyúttal megrendeléseket is jelentenek, állandó fejlesztési „kényszert”, az ágazatok és a társadalmi rétegek közti pénzcseré felgyorsulását, általános jólétet. A gyógyvíz nem csak a vendégeket regenerálta, hanem a falut is revitalizálta. Csepregnek a büki gyógyvíz nem tett jót, hiszen először nem vette figyelembe, hogy létezik egy szomszéd, aztán amikor már nem volt kérdés, hogy Bük már nem csak szomszéd, hanem versenytárs is, nem tudott a büki turizmusra rákapcsolódni, abból bármilyen előnyt kovácsolni, mint ahogy ma sem tud. A település fejlesztése nem kezdeményező, hanem követő stratégiát követett, a központnak kiszemelt Csepreg az 1980-as évektől nem tudta alakítani, hanem inkább kénytelen volt elviselni a térfolyamatait. Bük robbanásszerű fejlesztése nem illett bele a szabályos christalleri mintába, és ha nem szabta át azt, mintázatát módosította. A két helység korabeli általános fejlődése közti alapvető különbség, hogy amíg Bükön a kapitalizmus megelőzte a rendszerváltást, addig Csepregen a szocializmus túlélte azt.

4.1.6.2. Településszerkezet, beépítés

Bük társadalmi és gazdasági szférájának robbanásszerű mennyiségi és minőségi fejlődését a település infrastrukturális szférája hasonlóképpen követte. A folyamat azonban nem egységes, időben és területi szempontok alapján részekre osztható. Az 1960-as évek elejétől az 1970-es évek végéig a fejlesztések motorja a *külső* (megyei, állami) források voltak, amelyek – az általános gazdasági recesszió miatt – az 1980-as esztendőkre elapadtak, és innentől kezdve a *belső*, magánereőből történő építkezések biztosították a korábbiakhoz hasonló ütemet. Egymástól eltérő utakon járt a fürdőtelep és a régi hármásfalú, és ebből adódik a különböző építészeti, szerepköri és településszerkezeti karakterük. Az előbbi ugyanis megyei tulajdonban állt, és a Vas Megyei Tanács elsősorban abban volt érdekelt, hogy kizárólag a gyógyszolgáltatások körét és a szállodai kapacitásokat bővítsék, így támogatásaikat közvetlenül ezekre összpontosították. A községi tanács viszont azért lobbizott, hogy a bőség szarujából a falu is részesüljön, a helyi lakosság közvetlenül is érezze, hogy mit jelent fürdőtelepülésen élni. A részben eltérő érdekek végül mégis csak egy ponton találkoztak: a fürdő és a falu egyaránt dinamizálódott. Mégpedig olyan mértékben, hogy a növekedést már szabályozni, tervezni kellett. Ekkor jelennek meg először általános rendezési tervek. Az 1960-as évtizedben még külön-külön dokumentum készült Bükre (1965) és Bükfürdőre (1961), ezt követően, az 1981-es dokumentumban már összevontan kezelték, értékelték őket.

Csepreg infrastrukturális szféráján, településképén is megmutatkoztak a visszafogott gazdasági és társadalmi folyamatok. Bükkel ellentétben itt végig a *külső* hatások determinálták a település fejlődését. Az agrár- és iparfejlesztések, továbbá az intézménytelepítések központi döntések eredményei, így annak gyengülésével ezek a települési szerepkörök is halványultak. Ahogy a vertikális kapcsolat leépült, úgy vált egyre fontosabbá a horizontális, a településközi együttműködések. A korszakban Csepreg egészére (1962, 1968, 1973 és 1982) is készültek rendezési tervek, valamint egy részletes koncepció a településközpont, Széchenyi tér fejlesztésére (1978).

A rendezési terveket mindkét helyen többször módosították, de alapvetően az eredeti verziók érvényesültek és határozták meg a települések növekedésének irányait, területhasznosítási rendszerét, beépítési módjait, azaz a településszerkezetét. A településképi vizsgálatot is érdemes ezek segítségével megvalósítani.

A fürdő 1961-es rendezési terve osztotta két különböző hasznosítású részre a Lenin MTSZ-től kisajátított 70 ha-os területet: 13 ha-t jelöltek ki a megépítendő fürdő, a maradék 57 ha-t az üdülőterület számára. Az üdülőterületen 1963-tól kezdődően 117 darab, nyaralók, hétvégi házak, üdülők építésére használható telket értékesítettek magánszemélyeknek, vállalatoknak. Az épületek fel is épültek, és 1979-től, a gyógyhelyé nyilvánítást követően a beépítetlen területeken csak közintézmények, hotelek, kempingek létesülhettek. A fürdőtelepet morfológiai szempontból ma is ez a kettősség határozza meg. A beépített területen körbefutó Termál körút a választóvonal, tőle balra helyezkedik el a gyógyfürdő mindkét bejárata, közöttük a kiskereskedéseknek otthont adó pavilonsorral. A közlekedési területek is itt összpontosulnak: a parkolók és a nemzetközi buszpályaudvar. Kereskedelmi szempontból is ez a központ, hiszen itt található egy ABC áruház, egy ajándékbolt és cukrászda. A „centrum” fő problémája, hogy jellegtelen, felépítését csak és kizárólag a funkcionalitás irányította. Nem ad egy határozott, „összefoglaló” képet, sztereotípiát a

fürdőről a vendégnek. A Termál körút jobb oldalán húzták fel 1987-ben az akkor impozánsnak számító Szabadidő Központot, ami némileg javít az összképen. Mögötte kezdődik az üdülők övezete, amely robbanásszerűen, lényegében tizenöt év alatt kiépült és elérte maximális kiterjedését. A későbbiekben csupán átépítették, korszerűsítették (vízvezeték, csatorna, vezetékes gáz) őket, így természetes módon cserélődtek/cserélődnek, és szépültek/szépülnek. A szállodáknak már viszonylag kevés hely maradt, s ezért minél távolabb helyezkednek el a „centrumtól”, annál fiatalabbak. Közvetlenül a gyógyfürdő mellett kapott elhelyezést a 70-es években SZOT Szálló és a Hotel Bük. A Termál körúton továbbhaladva jobbról az Üdülősövetkezet két „szocreál” tömbje fogadja a látogatót, jobbról pedig a fürdő első kempingje. A Termál körút északi végén az út kettéágazik, balra egy zsákutcában (!) építették fel a négycsillagos Thermal & Sport Hotelt.

A község 1965-ös rendezési tervének helyzetelemzése egy elég szerény intézményhálózatú és lakásállományú helység képét tárja elénk. Alapgondolatként fogalmazza meg, hogy *„a községben a zsúfoltságból és az avult épületekből adódóan nagy az építési igény..., melyet azonban elsősorban nem területi bővítéssel, hanem a meglévő alacsony laksűrűségű laza tömbbelső feltárásával, a lakóterületek besűrítésével kíván megoldani....a lakóterületi fejlesztésen kívül a terv biztosítani kívánja a távlatban igényelt közintézmény-ellátottságot...és az iparfejlesztés kérdését a közlekedés fejlesztésével összhangban kell megoldani.”* (VÁTI 1965, p. 2.).

Az alapvetések közül az intézményhálózat-fejlesztés valósult meg maradéktalanul, mert a dokumentum a nyolc közintézményből csupán hármat tartott kielégítő minőségűnek, és így javaslatot tett újak építésére. Ezek helyéül az Eötvös és Széchenyi utcákat, mint a „község súlypontját” jelölte ki. Ez az első hivatalos deklarálása annak, hogy Bük természetes és funkcionális központja ez a két utca. Az óhajtott építések (egészségház, posta, iskola) a tervezetnek megfelelő módon és időben megtörténtek. A szolgáltatóház a Kossuth és Petőfi utcák találkozási pontjában történő elhelyezésével egy másodlagos településközpont csírája is létrejött. A zöldterületek kialakítását is a centrumhoz igazították, parkosították az Eötvös utcát két oldalról határoló templom parkot, illetve a Baross utcát, továbbá a Széchenyi utca tanácsháza melletti kiöblösödését.

Az iparral kapcsolatban a rendezési terv abból indul ki, hogy Bük nem rendelkezik nemzetgazdasági szempontból jelentős iparral, ezért az ipari területeket nem kell kiterjeszteni, sőt az iparvágányt is le kell bontani. Ezzel szemben Bük ipari kapacitása nemhogy csökkent volna, hanem éppen ellenkezőleg, gyorsan nőtt. Az ipari célú területek kiterjedése ebben a korszakban kb. a korábbi kétszeresére nőtt, és ezáltal súlypontja átkerült a Petőfi utca délnyugati oldaláról (Vegyesipari KTSZ, fonalcsévéelő) az északnyugatira (hűtőház, majd később a jégkrémüzem), ahol az iparvágányt nem lebontani kellett, hanem felújítani. Szerencsére a közművek fejlesztését kívánatosnak tartotta a tanulmány: sürgette az utak szilárd anyaggal történő burkolását, szélesítését, továbbá a vezetékes vízellátás önálló víztoronyból történő biztosítását. Ezek a hetvenes évtizedben megvalósultak, javítva a helyiek életkörülményein.

A lakóterülettel kapcsolatban megjegyzi, hogy évente 20-25 lakás épül, de ezek 1/4-e átépítés, s emiatt nagy a zsúfoltság. 170 lakás felépítését tervezte, de ezeknek nem új területet jelölt ki, hanem a meglévő foghíjakat. Az építési engedélyek így három körzetre összpontosítottak:

1) foghíjak beépítése a Petőfi, Ady és Bercsényi utcákban;

- 2) a Bercsényi és Szabadság utcák melletti tömbbelsőket feltárása, valamint a Dózsa utcától délre eső terület feltárása egy új utcával;
- 3) a Kossuth utca foghíjainak beépítése.

Szorgalmazta továbbá, hogy a kialakítandó telkeken szabadon álló (tehát családi házas) beépítési módot kell alkalmazni. A rendezési terv koncepciója a házak számát illetően maradéktalanul megvalósult, hiszen az 1960-as évek végére teljesen kiépültek – tervezett mivoltukra utalóan nyílegyenes és egymással derékszöget bezáró – a Szabadság, a Bercsényi és a Zrínyi utcák, amelyek élénkebbé, szorosabbá tették a kapcsolatot a falu két főútvonala között, mivel szilárd burkolatú úttal kapcsolták össze azokat. A Petőfi utca szélesítésével, beépítésével immár a főút mentén is összeért Alsó-, Közép- és Felsőbük. A „Sógor” utcák is megteltek, ellenben a Dózsa utca mögötti új utca (a későbbi Béke utca) megnyitására ekkor még nem került sor. A beépítési módok korrigálása nem volt ilyen sikeres, mert a Bercsényi utca kivételével valamennyi beépítésre szánt helyen már álltak házak, ezért a telekkiméréseket csak ezekhez igazodva lehetett végrehajtani. Ezért a modern családi házak is a telekhatárra épültek fel. A teljesen új Bercsényi utca már szabadabb tervezést engedett meg, így ott megjelent a klasszikus értelemben vett családi házas beépítési mód, hiszen a hajlékok tengelye nem egy esetben párhuzamos az utcafronttal.

Ennek a rendezési tervnek volt még néhány „hajmeresztő” ötlete is: a sportpályát a TSZ-major helyére álmodta meg, de azt nem mondta meg, hogy a mezőgazdasági üzemet hová helyezné át. Továbbá személtelpepet akart létesíteni a sportpálya mögötti, egykori téglagyári, a Béni-tó (tehát egy élővíz) mellé. Szerencsére ezek nem valósultak meg. A rendezési terv javára kell azonban írni, hogy segítségével az 1970-es évek elejére a falu horizontálisan érzékelhető módon is záródott.

A tervezés mellett 1965-ben sajnos egy természeti csapás is aktívan részt vett Bük településképe formálásában. Ez év tavaszán a megáradt Répce kilépett medréből és elöntötte a falu beépített területének kb. 1/3-át. Az árvíz mintegy 100 házat tett lakhatatlanná. Az állam a kármentesítést azonnal elvégezte. Az árvíz sújtotta lakóházak tulajdonosainak hosszú lejáratú, kamatmentes kölcsönt utalt ki, valamint építőbrigádokat toborzott, akik fél év alatt elvégezték az újjáépítést. Az így felhúzott hajlékok kétféle séma szerint épültek: az L-alakú és a téglalap-alaprajzú közül lehetett választani. Mindkét típus telekhatáron álló, 95 m² alapterületű, kétszobás, az utcafrontra két Tüzé-ablakkal néző családi házak volt. Természetes módon cserélődnek, átépülnek ugyan, de egyes utcaszakaszok karakterét (a Gyurácz, a Deák, a Nagy Pál, a Hunyadi, Rákóczi és Gyár utcákban) még ma is meghatározzák ezek a '60-as évek technológiai színvonalát reprezentáló „árvizes házak”.

Csepreg 1962-es rendezési terve alkalmával a település népességszámának történelmi csúcát már elérte és stagnált (VASITERV 1962). Ennek megfelelően a lakóterületek olyan mértékű bővülésével már nem kellett számolni, mint korábban, de a foghíjbeépítések még mindig napirenden voltak, mint ahogy a lakásállomány minőségi fejlesztése is. Ebben az időszakban az elsősorban családi házas formát képviselő lakásépítések három fő területre összpontosultak:

- 1) Felsőváros-bővítmeny: a korábbi várárkot tápláló régi Répce-meder feltöltésével ekkor alakult ki a Vörösmarty, Szabadság és Petőfi utca, amelyek nagy része az 1950-es és 1960-as évekre beépültek.

Tervezett mivoltukra utal, hogy a terepakadályok módosító hatása mellett közel egyenes vonalvezetésűek.

- 2) Alsóváros-bővítmeny: az 1960-ban megnyitott, korábban a Klug téglagyárhoz vezető, egyenes vonalú Bognár Ignác utca kezdeti szakaszán is megindult a lakóterület expanziója.
- 3) Tilosgyöp: a Bognár Ignác utca Ásáson átkelő szakaszán is történtek építések, amely által immár lakóövezet kapcsolta össze a Zrínyi, Bercsényi és Alkotmány utcákat.

Az 1966-os rendezési terv már kifejezett célként tünteti fel Csepreg városias fejlesztését, ami az intézményi és lakóépületek vonatkozásában is megmutatkoztak (VASITERV 1966). A települést és vonzáskörzetét kiszolgáló intézmények megszorodása miatt szükség volt azok megtervezésére is. A dokumentum ezeket természetesen elsősorban a községközpontba szánta, de például a valamennyi oktatási intézményegységet kiváltó egységes általános iskolai tömb, illetve új óvoda építésének helyszínéül a Nádasdy utcát jelölte ki. Ezért került ide a tornaterem az 1970-es években, és – jóval később ugyan – de az óvoda (1987) és az iskola (2007) is idekerült. A Széchenyi tér és Rákóczi utca sarkára üzletházat terveztek, amely helyett a posta épült meg. A lakóövezet bővítésénél is figyelembe vették a városi jellegű beépítési módokat. A terv tömbös és sorházas beépítési módokat javasolt a Nádasdy utcába („Nádasdy-lakótelep”), ami egyébként a későbbiekben meg is valósult. Tekintettel arra, hogy Csepreg nem az Öreg-Répcse, hanem az Ásás mentén terül el, az 1965-ös árvíz nem öntött el akkora területet, mint Bükön. A középiskola volt nehéz helyzetben, illetve a Cigányszert mosta el a víz, és lakóit Bükhöz hasonlóan nem engedték oda a nyomorba visszaköltözni, hanem széttelepítették a zárt településen belül.

Az 1965-ös településrendezési terv – érthető módon – nem számolt Bük olyan mértékű demográfiai fejlődésével, mint ami az 1970-es évek elején bekövetkezett. A természetes szaporodás növekvő üteme egy váratlan nagy volumenű vándorlási aktívummal interferált, és néhány év alatt lakásínség jelent meg Bükön. A Bük Községi Tanács VB elhatározta, hogy egy lakótelepet épít fel. A Zalaterv (ZALATERV 1972) készítette el a terveket, mely szerint a szükséges a kb. 400-450 fő elhelyezésére alkalmas, 128 db lakás a Petőfi utca északi oldalán, a Damjanich utca mögött helyezhető el a legpraktikusabb módon. Ennek érdekében egy, a főútra merőleges utcát (József A.) nyitottak, majd erre merőlegesen – a Petőfivel párhuzamosan, de attól kissé távolabb – újabb kettőt, az Arany Jánost és a Móricz Zsigmondot. Ezekre helyezték el a 32 db egyemeletes, négylakásos, garázzsal rendelkező, téglából készült tömbházakat. Az így kialakult viszonylag magas népsűrűség miatt az egész lakóövezetet azonnal közművesíteni kellett: bevezették a villanyt és a vizet, de a szennyvizet egyelőre házanként egy-egy közös pöcegödörbe vezették, de a dokumentum szükségesnek tartotta, hogy ezt minél előbb megvalósítsák. A további tervek közül megvalósult az új – egyébként Petőfi névre keresztelt – lakótelepen a zöldövezet kialakítása, de a tervezett intézményhálózatból (vegyesbolt, kisvendéglő, szolgáltató ház, presszó) csak a vegyesbolt valósult meg. 1984-re fejeződött be teljesen az első tömbös lakóházépítés Bükön. A Petőfi-lakóteleppel a település északnyugati része vertikálisan tagoltta, városias megjelenésűvé vált.

Mivel Csepreg népességszáma az 1960-as népszámlálástól folyamatosan csökkent, érdekes, hogy az 1973-as rendezési terv középpontjában nem csak a kiemelt alsófokú körzetközponti szerepből adódó intézmények fejlesztése áll (VÁTI 1973). A kivételesen nem a VASITERV, hanem a budapesti VÁTI által készített dokumentum valamennyi addig és utána készült rendezési tervnél részletesebb és alaposabb. Ezek a tulajdonságai azonban nem a szorgalmasabb terepi munka eredménye, hanem a központi tervezési elvárásoknak megfelelő, de a település belső erőforrásait, lehetőségeit gyakran figyelmen kívül hagyó célok, eszközök és módszerek jellemezték, azaz az egyoldalúan növekedéspárti szemlélet, a központi ipartelepítéssel megvalósítani kívánt terület- és településfejlesztés, illetve a kincstári optimizmus.

A helyzetelemzésében megjegyzi, hogy Csepreg lakosság száma a folyamatosan csökken, de a terv távlatában (1985-ig) mégis azzal számol, hogy 4500 fős lesz. Továbbolvasva megtalálható a növekedés forrása: azzal számol, hogy Csepreg körzetéből (Gyalóka, Répcevis, Szakony, Tömörd, illetve a nagyközség külterületi lakott helyei, köztük a legnagyobb Tormásliget) egyre többen költöznek be a központba, és távlatilag úgy képzei, hogy a külterületi lakott helyek mindegyike – Tormásliget kivételével – megszűnik. Egyrészt érdekes, hogy egy a centrumtelepülés fejlődését a perifériájának a leépülése közepette képzelte el, másrészt megdöbbentő, hogy így, több mint négy évtized távlatából sajnos beigazolódni látszik a csepregi külterületi lakott helyek, a majorok elnéptelenedése, pusztulása. A rendezési terv a lakosság életminőségének fejlesztését elsősorban a helyi intézményhálózat és gazdaság fejlesztésével látta biztosítottak. Az intézmények közül a rendőrség, a tanácsháza, a tűzoltószertár, a postahivatal, az óvoda, a gyógyszertár, a gazdálkodó szervezetek közül pedig a takarékszövetkezet és a kisvendéglő működtetését képzelte el új épületekben, amelyek egyébként, ha nem is mind és nem 1985-ig, de nagyrészt a rendszerváltásig megvalósultak. A lakásépítések – a tervezett 4500 lakosság számhoz 474 darabot, ebből 40-et Tormásligetre, a többit Csepregre – vonatkozásában úgy fogalmazott, hogy *„Új lakóterületek feltárására célszerűen csak a belterületi foghíjak beépítése után kerüljön sor. A lakóterületek kialakításánál a tervnek általában földszintes családi házas beépítést kell szem előtt tartani 200-250 n. öles teleknagysággal, míg a községközpontban [emlékeztetőül: ekkor Csepreg már ismét nagyközség volt – N.S.] maximálisan 1+2 szintes társas lakóépületek telepítésének lehetőségét kell megvizsgálni”* (VÁTI 1973, p. 5.). Megvizsgálták, aztán megvalósították. Az 1970-es évtized végére Csepreg addig beépített területéről gyakorlatilag eltűntek a foghíjak, a fésűs beépítési módot pedig a családi házas típus váltotta fel a lakóöbvenben. A többszintes épületek is elkészültek az 1980-as évek közepére, mégpedig úgy, hogy a lakóház- és a közintézmény-fejlesztési igényt összekapcsolták velük és bennük. A Széchenyi téren felépült áruház (1974) és posta (1983) egy-egy szép példája ennek, hiszen mindkettő emeletes épület földszintjét társadalmi és gazdasági szolgáltatások helyiségei foglalják el, míg a két-két emeletükön 12-12 lakás. Hasonló a megoldása az 1987-ben épült Egészségháznak is, ahol alul a rendelők, felül pedig szolgálati lakások helyezkednek el. Ezekkel a fejlesztésekkel a történelmi városközpontot funkciójában és ezáltal formájában is gazdagodott, a lakó- és központi szerepkörök vertikális tagolásával urbanusabbá vált. Az persze már más kérdés, hogy a vasbeton anyaghasználatú kockaépületekkel gyakorlatilag megszüntette a középkori eredetű főtér akkoriban alapvetően letisztult klasszicista-neoklasszicista stílusú egységesnek mondható arculatát.

A gazdaságélénkítési javaslatai közül a legfontosabb, hogy a mezőgazdaság és az ipar összekapcsolt fejlesztése szükséges, ami összekapcsolandó a férfiak foglalkoztatási gondjainak enyhítésével. Ezek

eredőjeként egy húsüzem létesítését javasolja, helyszínéül pedig – újdonságként Csepreg rendezési terveinek történetében – a Bük, illetve Tormásliget felé vezető út mellé. Ebben a javaslatban látni először a később és ma is fejlesztendő csepregi (pontosabban: szentkirályi) iparterület előképét. Az errefelé vezető út mentére javasolta kihelyezni a főtéren működő benzinkutat, mellé pedig autószervízt építeni, tehát egy szubcentrum kialakítására tett kísérletet a nagyközség keleti részén. Egyéb gazdaságfejlesztési elképzelés vonatkozásában meg sem említette Büköt, még a strand megépítése kapcsán sem, holott ekkor már Bük a Nyugat-Dunántúl – Hévíz után – második legnagyobb fürdőjévé vált, így aligha lett volna értelme egy ilyen létesítmény megépítésére csak azért, hogy a kiemelt alsófokú központban is legyen egy. A strand szerencsére, a húsüzem meg sajnos sohasem készült el, így Csepreg gazdaságilag nem, csak közszolgáltatásait tekintve fejlődött a korszakban.

Ezzel összhangban szükségesnek érezték a településközpont fejlesztését külön dokumentumban rögzíteni. Ezért készült a Széchenyi tér részletes rendezési terve 1978-ban, amelyben az 1973-as általános rendezési terve alapján, azt kibontva fogalmazott meg elképzeléseket, amelyek nagy része a már említett módon el is készült (VASITERV 1978).

Miután az ismertetett rendezési tervek hatására Bükfürdő teljes turisztikai vertikuma kiépült és Bük intézményhálózata és lakásállománya megújult, időszerűvé vált a két, egymástól jelentősen eltérő szerepkörű községrész lehetséges kapcsolódási pontjainak megfogalmazása. Erre az 1981-es – a korszakban egyébként utolsó – „Bük község és fürdő összevont rendezési terve” című munkában (VASITERV 1981) került sor.

Helyzetelemzésében azt tartja a legnagyobb problémának, hogy a falu fejlődési üteme elmarad a fürdőétől. Ennek pedig az oka az, a gyógyfürdő megyei, az üdülőttelep pedig önkormányzati tulajdonban van, tehát szembeűnő a „kapun belüli” és a „kapun kívüli” infrastruktúra dichotómiája. Továbbá az is gond, hogy 1979-ben csak Bükfürdőt nyilvánították gyógyhelyé, a falut nem, tehát ott a fejlesztésekhez felhasználható gyógyhelyi illetéket fizetnek, míg a faluban ennek beszedésére nincs mód. Ebből fakadóan a fürdő területe kicsi, a falu bevételei pedig kevesek ahhoz, hogy a fürdőhöz kapcsolódó háttér infrastruktúrát (szórakozási lehetőségeket, áruházakat stb.) kiépítsék. Településszerkezeti szempontból az sem szerencsés, hogy az eltérő státusz miatt különböző építésbeli megkötések érvényesek a fürdőre és a falura, így azok egymástól teljesen különbözőek. A dokumentum javaslatként azt fogalmazza meg, hogy a falut és a fürdőt mielőbb össze kell kapcsolni, hogy a fizikai kontaktus megteremtése után további fejlődésük is szinkronban haladjon egymással. Ennek első lépéseként egy szabadidő központot és egy sportlétesítményt képzelt el Bük és Bükfürdő közé.

Az 1981-es rendezési terv jól mutat rá a legnagyobb településszerkezeti problémára, Bük és Bükfürdő térbeli elkülönülésére. Hatására létesültek ugyan háttér infrastruktúrájának nevezhető intézmények (ABC áruház, ajándékbolt, szabadidőközpont), de ezek kivétel nélkül mind a fürdő területén épültek fel, azaz nem változtattak a térbeli allokáción. A különböző megyei és települési érdekek, továbbá a mindkettejüknél csökkenő anyagi források nem tették lehetővé, hogy a két településrészt közelebb hozzák egymáshoz, ennek ellenére ez a folyamat mégis beindult, a fellendülő magánépítkezéseknek köszönhetően. A lakáshiány csillapítására hivatott lakótelep még el sem készült, az építési kedv azonban egyáltalán nem csökkent, sőt nőtt. Emiatt a községi tanács 1984-ben megnyitotta a magánosok előtt a Dózsa utca mögötti utat (a későbbi

Béke utcát), de csakhamar ez is kevésnek bizonyult, és az erről kiágazó – a Kossuth utca kertjei alatt haladó – szántóföldi dűlőutat (a későbbi Ifjúság utca) is kikapcellázták. A két utca a rendszerváltásig (3-6 év alatt) gyakorlatilag betelt, holott például az Ifjúság utca a Kossuth utcával megegyező hosszúságú. Az építkezések ezeken a helyeken és ebben a korszakban már jórészt családi házas formában történtek.

Csepreg 1982-es általános rendezési terve akkor készült, amikor már nem képezte vita tárgyát, hogy a szomszédos Bükön nem átmeneti gazdasági növekedésről van szó, hanem tartós más minőségű fejlődésről, amit már Csepregen sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Éppen ezért a gazdaságfejlesztési javaslatoknál ugyanúgy felbukkant problémaként, ami az azelőtti két évtizedben, nevezetesen a férfiaknak a nőknél nehezebb foglalkoztatása, és ezzel kapcsolatban fontosnak tartja megemlíteni, hogy Bük és Csepreg összehangolt fejlesztésével, illetve a mezőgazdasági és turisztikai akciók időbeli összehangolásával csökkenthető mindkét ágazat szezonaritása. Konkrét elképzelést, projektötletet viszont nem fogalmazott meg. Az ipari létesítmények helyéül a Bük és Tormásliget felé vezető utat jelölte ki, nem csak az újak vonatkozásában, hanem az elavult városon belüliek áttelepítésének új helyszínéül is.

Az intézményhálózat fejlesztése továbbra is prioritást élvezett, azok a korábbi rendezési tervek szellemében készültek, elsősorban a településközpontot jelölték ki számukra, akár felújításukról, akár újjáépítésükről rendelkezett. Kivételt képeznek a kereskedelmi intézmények abban a tekintetben, hogy a továbbra is a településközpontba szánt kis üzletek mellett egy-egy nagyobb ABC építését javasolta a nagyközség északi és déli végére, azaz afféle periferiális bevásárló övezeteket, szubcentrumokat. A távlati népességszámra vonatkozóan már óvatosabb, mint a korábbi rendezési terv, hiszen a 4500-as népességszámot csak 2020. évre tartotta reálisnak, és 2000-re „csak” 4300 főt számolt. Részükre 358 lakás felépítését tervezte az ezredfordulóig, ami számszerűleg viszonylag pontosan teljesült (tény: 319 db készült el), de annyi megkötéssel, hogy terv nem számolta hozzá a telken belüli önszanalás után épített lakásokat, a valóságban viszont csak így érték el a közelítő értéket. Az új lakások építését három nagy területre összpontosítva tervezte elhelyezni, amelyek a város különböző övezeteibe szervesen illeszkedve három különböző beépítési formacsoportot is jelentett egyúttal.

A három akcióterület, illetve formacsoport a következő:

- 1) Társasházak: a településközpont közeli Nádasdy utcában tervezett csoportos és telepes társasházakat. Ezek fel is épültek a rendszerváltásig.
- 2) Zárt többszintes: a településközponthoz kapcsolódó intézményfejlesztésekhez rendelt lakásépítés többszintes, jellemzően kétemeletes (F+2) formában. Ilyen intézmény a postahivatal és a 12 lakásos áruház a Széchenyi téren.
- 3) Családi házas: a nagyközség csaknem minden településrészét érintő tömbfeltárással végzett családi ház-építés. A Felsőváros-bővítőterületen (Damjanich u., Barátság u.), az Alsóvárosban (Taksony u.), az Alsóváros-bővítőterületen Szombathelyi u.) és a Tilosgyöpon (Bercsényi u., Zrínyi u.) is történtek ilyen műveletek, így ezekben a zónákban eltűntek a korábban kialakult fésűs beépítési módok.

A három évtized alatt a lakások mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt hasonló irányban, de más arányban változtak a két településen (24. táblázat).

A fürdő megnyitása utáni építkezések teljesen átalakították Bük lakásállományát. 1960 és 1990 között Bük lakásállománya 321 darabbal (623-ról 964-re), másfélszeresére gyarapodott. A példátlan növekedés azt eredményezte, hogy a laksűrűség az 1960-as 5,02 fő/lakás értékről 3,01-re mérséklődött, ami gyorsan javuló lakáskörülményeket sejtet. A beruházási, felújítási kedv robbanásszerű gazdasági és kiegyensúlyozott társadalmi fejlődésre utal. A lakásépítések zöme az 1970-79-es periódusra esik, nem véletlenül, hiszen ekkor készült a lakótelep. Nagyságrendben azonban sem az előtte, sem pedig az utána lévő dekád nem marad le, amikor pedig az építkezések szinte kizárólag önerőből történtek.

A feltűnő építési kedv okát a lakások szobaszám szerinti bontása válaszolja meg. Az egyszobás lakások száma és aránya 1980-ig egyenletesen csökkent. A kétszobások száma a két évtized egészét tekintve nőtt, de aránya némileg mérséklődött. A három vagy több szobásoké a '70-es évtizedben elképesztő ütemben, 400 %-al nőtt. Pont akkor, amikor – a lakótelepet nem számítva – a legkisebb ütemben bővült a lakóövezet, vagyis többnyire a tősgyökeres helyiek bővítve és modernizálva építették újjá hajlékaikat a korábbiak helyén. A bővítés ilyen mértékét nem lehet kizárólag a népességnövekedéssel magyarázni. A vendégszám-növekedéssel már igen.

A fürdőlátogatók száma az 1970-es évtizedben már elérte az évi 400 ezres átlagot, de 1977-ig, a SZOT Szálló megnyitásáig nem volt számottevő szállodai kapacitás, a Kastély Szálló is csak 70-80 fő befogadására volt képes. Az 1965-ös rendezési terv (92000 fürdőlátogató mellett) 200 hivatalos családi fizetővendég-szolgálatról tud, az 1981-es is (728000 regisztrált belépő mellett). Úgy néz ki, hogy ezek az új háromszobás lakások tetemes része a statisztika elől elrejtve, kifejezetten a turisztikai igényekhez igazodva (szinte valamennyit közművesítették 10 év alatt) létesült. A szobaszámmal együtt a második gazdaság is szépen gyarapodott, és a pluszjövedelemből a társadalom széles rétege részesülhetett.

Csepregen 1960-1990 között alig érzékelhetően – mindössze 6,7 %-al – nőtt a lakásállomány, ami a folyamatosan csökkenő lakosságszám mellett vezetett ugyanoda, ahová Bükön: a lakáshelyzet javulásához. A laksűrűség az 1960-as 4,8 fő/lakás értékről 1990-re 2,7-re csökkent. Mivel a korszak egészét tekintve nem nőtt jelentősen a lakások száma, úgy nincs kiugró építési kedvet mutató időszak sem. Az építések mellett a korszakot végigkíséri a házak átépítése, amellyel Csepregen is komfortosabbak és nagyobb alapterületűek lettek a lakások. 1960-1980 között kevesebb, mint felére csökkent az egyszobás, és ezzel párhuzamosan hatszorosára nőtt a háromszobás lakások aránya. Közel másfélszeresére emelkedett a kétszobás lakások száma is. A lakásépítések az alapvetően önerőből készült családi házas beépítési mód mellett minden évtizedben kiegészült központi forrásokból támogatott társasházi építésekkel (1960-as évek: pedagógus-lakások, 1970-es évek: 12 lakásos áruház, 1980-as évek: posta, egészségház). Olyan építkezési csúcsidezők, mint Bükön a lakótelep, Csepregen nem volt, nem indokolta semmi, hiszen a lakosságszám csökkent.

Az 1980-as évtizedben azonban váratlan fordulat állt be mindkét település lakásállományának változásában. Ekkor ugyanis Bükön és Csepregen mind az egy, mind a kétszobás lakások száma és aránya megnőtt, ezzel szemben a három vagy több szobásoké lecsökkent. Ugyanazon jelenség más-más tényezők azonos okozata lehet a két helységben.

Ez Bükön valószínűleg a fizetővendég-szolgálat liberalizálásával, a „Zimmer frei” korszak beköszöntével magyarázható. Az 1990-es statisztika egy kissé más szobaszám-tartományok szerint vette

számításba a hajlékokat. Itt kerültek először külön kategóriaként lajstromba a négy vagy annál több szobás lakások. Bükön a 310 db három vagy több szobás közül ekkor 123 tartozott ebbe a kategóriába. Bár nincs összehasonlítási alap, de biztos (hiszen ma is látszik), hogy ezeket szinte teljes egészében az akkor újonnan létesült Béke és Ifjúság utcák összpontosították. Az is nyilvánvaló, hogy építésüket turisztikai célú hasznosításuk motiválta. Általában valamennyi szobához saját fürdőszobát, konyhát építettek, és ezzel magasra tették a mércét a régebbi ingatlanl bíró szobáztatók előtt, amit azok nem tudtak követni, így felhagytak a vendéglátással. A fizetővendéglátás egyre nagyobb szeletét bonyolították ezek a fürdőhöz amúgy is közelebb fekvő új utcák. A „bomba üzlet” reményében, sokan – gyakran az ország másik szegletéből – vándoroltak be (emlékeztetőül: a '80-as években lett erősen pozitív a vándorlási egyenleg), hogy itt üzleti megfontolásból hatalmas családi házakat, panziókat építsenek.

Ezzel szemben a falu régebbi részein a természetes lakáscsere lelassult. Egy és másfél szobás családi házakra nem adtak ki építési engedélyt, így azok csak a háromszobások felosztásából, valamint hozzáépítésekkel alakulhattak ki, szaporodhattak el. A magyarázat kézenfekvőnek tűnik: az aktív keresők (vagy divatos szóval a „bérből-fizetésből élők”) a szobáztatásból származó mellékjövedelmük elapadása és fizetésük vásárlóerejének csökkenése után szembesülhettek azzal, hogy a megdrágult telkeken méregdrága építőanyagból nem tudnak új házat építeni, és ezért a meglévőket voltak kénytelenek bővíteni, átszabni. Az ilyen toldozás-foldozás majdnem minden régebbi utcában előfordul, sokszor merész konstrukciójukkal általában rontják az utcaképet, megbontják egységét.

A rendszerváltás előtti évtizedre megállt Bük lakásállományának addig egységesnek mondható fejlődési menete. Az új építésű utcák – turizmusra tervezett – házai mind alapterületük, mind pedig műszaki színvonaluk alapján is messze meghaladták a régebbi – csak lakófunkciójú – telepítésüket, így határozottan, éles határvonallal elkülönültek a településtest többi részétől. Ezt a jelenséget morfológiai szempontból nevezhetjük „alvég-felvég” problémának, vagy társadalmi aspektusból a „benszülöttek” és a „gyöttmentek” kettősségének, de talán egyszerűbb, ha csak kapitalizmusnak.

Csepregen a bükihez hasonló folyamat kiváltó okaként nem tekinthetjük a turizmust, hiszen az 1981-es útikönyv sem említett egyetlen fizetővendég-szolgálatot sem Csepregen, tehát ott a lakások saját célra készültek. A lakásállomány minősége úgy polarizálódott, hogy – Bükkel ellentétben – azt nem az oda-, hanem éppen az elvándorlás váltotta ki. Hasonlóan megosztási folyamatokat sejthetünk az egyszobás lakások létesítése mögött, mint Bükön, de a három vagy annál nagyobbakat is zömmel a helyiek építették.

Ekkor népesült be teljesen az Alsóváros-bővítményhez tartozó Malomkert környéke. Az északi peremén, a patkó formájú Csokonai utcában a csepregiek odaköltözésével egy, a korban modernnek számító, egységes családi házas övezet alakult ki. Hasonló, de kisebb volumenű családi házas építkezés történt a déli oldalán, a Bognár Ignác Tilosgyöp felé vezető folytatásán is. A Malomkert révén a többi településrészhez képest „felvég” lett, de ezt a modern kertvárosi övezetet nem a turizmusból megélni kívánó betelepülők, hanem a jobb módú helyi értelmiség építette ki magának. A lakóövezet ezen része a büki új telepítésekhez hasonlóan markánsan elkülönül a településtest régebbi részeitől, de önmagában egységes, stílusában a büki Béke és Ifjúság utcák nagy részéhez hasonlóan az 1980-as évek második felének magyar családi házas építészeti stílusának emlékei.

A fürdő megnyitását követő harminc évben Bük beépített területe számottevően változott kvantitatív és kvalitatív szempontból egyaránt. A mennyiségi növekedés legfőbb mutatója, hogy a beépített terület 1965-ös 220 ha-os értéke 1991-re megközelítette a 400 ha-t, és ekkora mértékű területi expanzióra sem előtte, sem pedig azóta nem volt példa. A külső és a belső anyagi források időben eltértek ugyan, de szerencsésen kiegészítették egymást, így a község fejlődése töretlennek bizonyult. Valamennyi már meglévő, sajátos szerepkörű területe részt vállalt a növekedésből. Az ipari terület súlypontja áttevődött a Petőfi utca déli részéről az északira, a vasúti iparvágány mellé. A rendezési tervek hatására az intézményhálózat megújult, s tudatosan két utcára koncentrálni kialakították, megerősítették a településmagot. A lakóterület bővítése is tervszerűen történt, és így a falu növekedésében a tradicionális főút menti hosszanti terjeszkedés mellett az észak-déli expanzió is hangsúlyt kapott, és a településtest horizontálisan is végleg záródott. A Petőfi-lakótelep 27 tömbházával az északnyugati faluvég vertikálisan tagoltta, városias arculatúvá vált. Új szerepkörű zóna is megjelent, az üdülőterület, először csak a mérnökien tervezett fürdőtelepen, majd az egyre nagyobb és jobban felszerelt családi házak révén a faluban is, főleg annak fürdő felőli oldalán.

A szerepköri gazdagodás és a beépítési módok gyarapodása ellenére Bük továbbra is egy szalagtelkes, útmenti falu maradt, mert városias jellegű vált társadalmi és gazdasági szférája továbbra is a családi házas beépítést preferálta, továbbá a meglévő épületállomány cseréje is lépést tartott az újépítésűek növekedésével, és így a meglévő telekhatárok konzerválódtak. A nem lakófunkciójú intézmények egyértelművé tették ugyan az Eötvös és Széchenyi utcák centrum szerepét, de ezek az „eklektikus” tömbök nem hoztak létre egy városi miliőt, sőt rusztikus hangulatát csak fokozta, hogy ez a településközpont minden oldalról közvetlenül a családi házas övezettel érintkezett, vagyis több esetben egy-egy ház melléképületével, istállójával, disznóóljával. Nem sikerült összekapcsolódnia a fürdőteleppel sem, sőt annak növekedése nem is a falu felé irányult, mivel az üdülőövezetet az északi oldalra helyezték el. Jelzésértékű, hogy a gyógyfürdő bejáratát nem Bük irányába, hanem inkább az azzal ellentétes oldalán nyitották meg. Fontos viszont, hogy a település ekkor már „természetes” központjának tekinthető Eötvös és Széchenyi utcáktól való nagy távolsága miatt egyes alapfunkciók – posta, vegyeskereskedés, ruházati üzletek, kozmetika stb. – megjelent a fürdőtelepen is, így ott a '80-as években egy települési alközpont (szubcentrum) jött létre.

Csepreg belterülete sokkal kisebb mértékben növekedett ebben a három évtizedben. Az 1962-es 272 ha belterülete, és ezen belül lakóövezet céljára kijelölt 207,2 ha 1993-ra, a rendszerváltás utáni első rendezési terv elkészítésének időpontjára semmit sem változott, tehát a beépített terület fejlődése az addig kijelölt terület-felhasználási övezetek határain belül történt. Az építkezésekből a külső és belső finanszírozás egyaránt kivette a részét, de egyik sem múlta felül jelentősen a többiét. A lakások állami/tanácsi támogatással ugyanúgy épültek, mint magánerejűből, és az ipartelepítésnél és intézményfejlesztésnél is szerepet játszottak a kormányzati investíciók, mint a helyi nagyvállalatok, illetve tanács telephelyfejlesztései.

A település addig kialakult valamennyi – centrum, ipari, zöldterületi és lakó – öve területileg egyenletesen és arányosan, de korántsem robbanásszerűen fejlődött. Közülük értelemszerűen a lakóöv kiterjedése volt a legnagyobb, de a növekedés üteme nem volt olyan nagymértékű, mint a korabeli Bükön vagy a korábbi Csepregen. Ennek három alapvető oka volt: 1) a lakosság száma folyamatosan csökkent, 2) régi lakóépületek szanálásával is kialakítottak új lakásokat, valamint 3) a turisztikai célok nem játszottak

szerepet az építésekben, azok a helyiek igényeinek kielégítést szolgálták. Az ipari területek jórészt a korábban erre a célra kialakított, a lakóövezetbe már időközben beékelődött zónákat jelentették, a vasútvonal megszűnése miatt az új telepítésű és csepregi alapítású nagyüzemeket (almatároló, jégkrémüzem) már nem Csepregen, hanem Bükön építették fel, így azok nem az anyavállalat székhelyét, hanem egy másik települést gyarapítottak, nem csak infrastrukturális, hanem társadalmi és gazdasági szempontból is. A zöldterületek dinamikusán fejlődtek, a külterületen (Parkerdő) és a belterületen (Széchenyi tér parkosítása, Malomkert kiépítése) egyaránt.

A viszonylag kis ütemű területi kiterjedés és a funkcionális gazdagodás (pl. közintézmény-telepítések) együttes hatása azt jelentette, hogy a zárt település nem horizontálisan, hanem vertikálisan terjedt ki. Annak ellenére, hogy az 1960-1990 közötti időszak Csepreg történelmének nem az egyik virágkora, városias jellegű fejlődést mutat a település alaktani változása. Különösen a település központi része erősödött meg centrum-jellegében, hiszen a központi funkciójú intézmények nagy részét tervszerűen ide telepítették, és a szerepkörök koncentrációját a lakásépítésekkel eszközölt népességkoncentrációval kísérték. A Széchenyi tér valódi modern városközponttá vált, amely minden égtáj felé egy kis mértékben növekedett is, de zárt többszintes és földszintes beépítési formacsoportjával is világosan elkülönült a településtest többi részétől. A lakóterület alapvetően családi házas, de emellett tömbös és sorházas, tehát városias beépítési módokkal gazdagította a lakásállományt, és mivel a lakások építése a település nyugati részére összpontosult,

Csepreg addig uralkodóan észak-déli irányú kiterjedése ebben a korszakban kelet-nyugati összetevővel egészült ki, így egyes részeiben útmenti falu-jelleg gyengült, a városi formák (pl. a városközpontot csaknem körbefutó gyűjtőutak) pedig erősödtek. A korszakban Bük belső gazdasági és társadalmi fejlődési pályája urbánusabb volt, de intézményhálózata és részben ezzel összefüggésben beépítési módjai, alaprajza révén Csepreg továbbra is városiasabb külsőt mutatott.

4.2. A két kisváros külső kapcsolatrendszere és központi funkciói napjainkban

4.2.1. Bük és Csepreg fejlődésének és fejlesztésének külső feltételrendszere

4.2.1.1. Jogi feltételrendszer: az önkormányzatok mint a helyi fejlődés letéteményesei

Az 1990-es rendszerváltással politikai paradigmaváltás történt Magyarországon. Az addigi keleti orientációt hirtelen a nyugati váltotta fel. A már akkor válságtüneteket mutató magyar gazdaság szabadpiaci viszonyok között látványosan összeomlott. A termelés visszaesése elsősorban a primer és szekunder szektort érintette, azoknak viszont szinte valamennyi ágazatát. Egész ipari és agrártérségek váltak összefüggő depressziós térséggé, ahol a munkanélküliség ugrásszerűen megnőtt, erősödött az elvándorlás. A piacgazdaság jogi és gazdasági intézményrendszerének kiépülése, valamint az állami vagyon privatizációja, a külföldi működő tőke beáramlása és a tömeges vállalkozásalapítás átalakította a tulajdonviszonyokat, a gazdasági szervezeti formákat. Az 1990-es évek közepétől ezeken a megújult alapokon indult meg ismét a gazdasági növekedés.

A politikai és gazdasági struktúraváltás átalakította a települések fejlődésének általános feltételrendszerét is. Ezek közül a legfontosabb az 1990-ben elfogadott önkormányzati törvény (1990. évi LXV. tv.), amely a közigazgatási kereteket adta meg. Elismerte, hogy minden településnek joga van arra, hogy önmagát igazgassa, tehát önkormányzatot alakítson. Minden települési önkormányzat felett csak a Belügyminisztérium gyakorolhatott irányítási jogkört. Az önkormányzatoknak joga lett helyi adót kivetni, és egyúttal normatív központi ellátást lehívni. Az így kialakult önkormányzati rendszer egylépcsős lett, az állam és a települési szint közt megszűntek az egyéb irányítási jogú szervezetek (pl. a megyék szerepe csökkent). Az önkormányzati törvény tehát nem tett érdemi különbséget a város és község között, továbbá a finanszírozási rendszer gyökeres átalakításával mérsékelte a települések közötti esélykülönbséget, elmosódottabbá tette a falvak közötti hierarchizálódást, és csökkentette a jogállásból fakadó előnyöket és hátrányokat (BELUSZKY P. 2003).

A nagyon szép, demokratikus elvek azonban a valóságban eléggé eltorzultak. Az önkormányzatok a szabadság mellé felelősséget is kaptak: központi fejkvóták, azaz *normatív támogatások* segítségével biztosítaniuk kellett az ott élő emberek – óvodai, iskolai, egészségügyi stb. – ellátását, az önkormányzati törvényben rögzített kötelező feladatokat. Ezek a normatívák önmagukban azonban nem voltak elegendők ezen szolgáltatások ellátására, tehát azokat saját anyagi forrásokkal ki kellett egészíteni.

A helyi adók kivetésére viszont a magas (és egyre emelkedő) központi elvonások miatt csak korlátozott lehetőség nyílt, ezért az önkormányzatok bevételeinek kb. kétharmada továbbra is a központi költségvetésből származik. A települések függése így nem csökkent csak egylépcsőssé vált, továbbá az esélyegyenlőség is írott malaszt maradt, mert amíg a jobb kondíciókkal rendelkező helységek látványosan tudták bővíteni, javítani intézményeik számát is minőségét, addig az önerő nélküliekben kénytelenek voltak a kiadási oldalból faragni, szolgáltatásainak (iskolák stb.) egy részét leépíteni, vagy hiányzó forrásaikat hitellel pótolni. A települések minőségi differenciációja tehát nemhogy nem szűnt meg, hanem tovább nőtt, csak az ezt kiváltó tényezők változtak meg. Korábban ugyanis a településhierarchiában elfoglalt helyzet, és az ehhez kapcsolódó munkahely- és infrastruktúra-teremtés determinálta egy térség, egy település fejlődési pályáját, míg ma elsősorban a jövedelemszerzési viszonyok, a piacgazdaság törvényei (relatív földrajzi helyzet, munkaerőpiaci viszonyok, befektetők helyzetértékelése stb.). Egyszerűbben fogalmazva: a rendszerváltás előtt attól függött egy település sorsa, hogy mekkora, most meg, hogy hol helyezkedik el.

A településfejlődés gazdasági feltételrendszerének ilyen fokú átalakulása viszont hatással van az egyes települések népességmegtartó erejére, demográfia viszonyaira. Köztudott, hogy az 1980-as évek elejétől folyamatosan csökken az ország népessége, ezért a települések a lakosságszámának pusztán tartása is csak pozitív vándorlási egyenleggel érhető el. Ebben pedig csak akkor reménykedhetnek, ha társadalmi és gazdasági szolgáltatásaikkal elegendő munkaalkalmat és megfelelő ellátást tudnak kínálni a mobilizálható népesség számára. A településfejlődés hatásmechanizmusai tehát egymással szoros kölcsönhatásban állnak, visszacsatolásos rendszerben. A csökkenő népesség magában hordozza az elöregedést, az aktív népesség csökkenését, következésképpen az általuk éltetett intézményrendszer összezsugorodását. Ez viszont először csak ingázással, később azonban már a prosperáló térségek felé irányuló tartós elvándorlás rémével fenyeget. Az ördögi körből csak külső beavatkozással lehet kilépni.

Az állam közvetlen beavatkozási eszközei viszont megszűntek, így csak indirekt módon (támogatásokkal, vállalkozóbarát környezet kialakításával stb.), esetleg az uniós források megfelelő allokálásával tud hatni. A megoldás a települések együttműködésének elmélyülése jelenthetné, de a partikuláris érdekek (a nagyon sok önkormányzat) miatt még az európai uniós pénzek fogadása miatt kiemelten fontos kistérségek (NUTS 4-es, később LAU 1-es szint) kialakítása is vontatottan haladt.

A szabad piaci folyamatok közé kerülve, ahogy a magyar gazdaság 1990-es évek elején összeomlott, úgy a 2010-es évek elejére az önkormányzati rendszer is finanszírozhatatlanná vált, emiatt pedig a működőképesség határára sodródott. A központi kormányzat az állami szerepvállalás megerősítésével, csaknem gyámságával válaszolt erre. Először új önkormányzati törvényt alkotott (2011. évi CLXXXIX. tv.), amelyben alapfilozófiájában is újrapozícionálta az önkormányzatiságot, hiszen azt már nem az államigazgatással egyenrangú hatalmi ágnak, hanem annak egyik alrendszerének tekinti. A megnövekedett állami szerepvállalást jelzi, hogy 2013. január 1-től megalakította a járásokat, amelyek tisztán államigazgatási feladatokat vettek át az önkormányzatoktól, de velük az állam az önkormányzati források egy részét (pl. gépjárműadó 60%-a) is magához irányította. Hasonlóan tette az alapfokú oktatással is, amelynek fenntartása állami feladat lett, de valójában működtetéshez továbbra is hozzá kell járulni az illetékes helyhatóságnak. A többi kötelező önkormányzati feladat ellátására a normatív helyett bevezetett ún. *feladatalapú finanszírozás* ugyanúgy nem elegendő, mint elődje. Az 1990 óta a működési célú kiadások fedezése miatt a vagyonukat felélő, majd ezt követően hitelválságba kerülő önkormányzatokon az adóssághkonszolidáció is csak időszakosan segített, hiszen az alapvető probléma ugyanaz: az önkormányzatok továbbra is alulfinanszírozottak, így nem tudják ellátni a delegált feladataikat olyan színvonalon, amelyet egy jóléti piacgazdaságban elvárnánk tőlük. Kivételt képeznek ez alól, azok a települések, amelyek saját forrással ki tudják pótolni a társadalmi szolgáltatások végrehajtásához a központi kapcsolatokból származó források és azok tényleges költségei közti különbségeket. Ez viszont már számukra is egyre nehezebb, mivel a viszonylag jelentős bevételekre szert tevő helyhatóságok, az ún. *adóerős települések* az iparüzési adóalapjuk 0,5 %-át kitevő ún. *elvárt bevételnek* megfelelő összeget levonják a feladatalapú finanszírozásból hivatkozva arra, hogy saját erőből is rendelkezésre áll a fedezet. A működési célú kiadások megnövekedése és a bevételekből történő elvonás a felhalmozási célú, azaz fejlesztési forrásokat csökkenti, amelyek vagy önerős beruházások vagy pályázati támogatáshoz kapcsolódó önrész formájában biztosítja a települési szférák, illetve általuk az egész tetraéder megújulását. Az új járási rendszer nehezíti a települések – a Tóth József-féle modell szerint a tetraéderek élei – közti együttműködést, hiszen az új államigazgatási közép szint – teljesen érthetetlenül – a régi területfejlesztési közép szintet, a többcélú kistérségi társulásokat szüntette meg, és helyette létezik ugyan az „önkormányzati társulás” fogalma, de azok feladatköre csak a kötelező feladatok ellátására szorítkozhat, tehát a területfejlesztésnek nincs gazdája a megyei szintnél alacsonyabban.

Az imént leírt geopolitikai környezetváltozás a Répce-mente településeinek fejlődési lehetőségeit és településhálózatának súlypontjait is átalakította. Az itteni falvak közül csak Bük az, amelyik kezdettől fogva egyértelmű nyertese a rendszerváltásnak. A központi támogatások elapadtak ugyan, de egyúttal az OTK által rögzített státusz is. A szabadságnak itt megvoltak az anyagi feltételei, hiszen 1993-ban Bük nagyközség a Büki Gyógyfürdő Vállalat által kezelt vagyon 50 %-nak tulajdonosa lett (a másik fele Vas megyénél maradt, majd 2012. január 1-től a Magyar Államhoz került). A létrejött Büki Gyógyfürdő Zrt. jóvoltából Bük

közvetlenül is részesült a tetemes bevételekből és immár meghatározhatta ennek a kivételes értéknek a jövőjét is. Az önkormányzatiság gazdasági alapját képező kivethető helyi adók közül az idegenforgalmi adó (IFA) képezte az egyik legnagyobb tételt, mert az állam minden évben – korábban a beszedett összeg duplájával, napjainkban másfélszeresével – kiegészítette azt. Bük a több mint 750 ezer vendégéjszakájával az ország – Budapest, Hévíz és Hajdúszoboszló után – negyedik leglátogatottabb városa, így az IFA számottevő bevétel. Bük éppen ezért nem kérelmezte sokáig várossá nyilvánítását, hiszen akkor elesett volna a falusi turizmus keretében beszedett IFA állami kiegészítésétől. Miután a 2000-es évek derekán a jogszabályi változások lehetővé tették, hogy a városok falusi jellegű részein beszedett IFA után is járjon a támogatás, Bük várossá válása előtt is elhárult minden akadály, és 2007-ben meg is kapta ezt a címet.

A szállodai és ipari kapacitások növekedésével a másik nagy bevételi forrás, az iparüzési adó (IPA) mértéke már meghaladja az előzőét. Bük büdzséje rohamosan nőtt és az ezredfordulón már meghaladta az 1 milliárd, 2010-es évektől pedig a 2 milliárd forintot. Ez a hatalmas, aktivizált belső erőforrás elég volt ahhoz, hogy a település „kivédje” a magyar gazdaságnak a kilencvenes évek közepéig tartó lejtmenetét, sőt arra is futotta, hogy szerepköreit, és így a térségre gyakorolt vonzó hatását növelje.

Ezzel szemben a vidék tradicionális központja, Csepreg 1995-ben visszanyerte ugyan városi címét, de komolyabb attrakció híján, közlekedési szélárnyéokban és adminisztratív központ szerepének csorbulása miatt többé már nem egyértelműen a Répce-vidék centruma. A rendszerváltáskor még összesen mintegy 1200 főt alkalmazó nagyfoglalkoztatói – az Állami Gazdaság, a termelősövetkezet, a ruhagyár, az asztalosipari szövetkezet – egy évtized alatt egytől egyig megszűntek, és a Bükhöz hasonló méretű városnak a költségvetési főösszege sohasem érte el még az 1 milliárd forintot sem. Ráadásul a 2013-tól életbe lépő önkormányzati adótörvények is megnehezítették a gazdálkodását, hiszen az SZJA alap 8, illetve a gépjármű adó 60 %-ának elvonása éppen azokat érintette hátrányosan, amelyek területén nincs jelentős ipari és/vagy turisztikai kapacitás, azaz nincs érdemleges IFA vagy IPA bevételük.

A két települési önkormányzat utóbbi mintegy másfél évtizedének költségvetési kondícióit érdemes összehasonlítani (25. táblázat és 26. táblázat).

A két város költségvetési mutatói között olyan markáns különbség látható, amely nem szorul különösebben magyarázatra. A két hasonló nagyságú és szerepkörű, továbbá a településhierarchiában azonos helyen lévő település éves költségvetési főösszege között az elmúlt másfél évtizedben 2–2,5-szeres különbség mutatkozik Bük javára. Csepregben a bevételi oldalnak közel fele származik a központi támogatásokból, míg Bükön többnyire a negyede sem, tehát utóbbi helyen a feladatellátáshoz jelentős saját erő járul hozzá. Ez viszont nem azt jelenti, hogy Csepregben több szabad fejlesztési forrás marad. Éppen ellenkezőleg: Csepreg a pénzeinek a nagy részét a puszta működésre fordítja, és nem marad önerőből elvégzendő beruházásokra elegendő forrás. Ebből viszont az következik, hogy a fejlesztéseket szinte kizárólag csak külső források, pályázatok segítségével tud megvalósítani. Ezekhez viszont csaknem minden esetben önerő szükséges, ami viszont szűkösen áll rendelkezésére. A kör itt bezárul: korlátozottak a lehetőségei arra, hogy a települési szférákat megújítva vonzó legyen a helyi társadalmi és gazdasági szolgáltatásokat életben tartó lakosság és vállalkozások számára vonzó életminőséget, illetve befektetői

környezetet biztosítani, tehát nem áramlik a helyi gazdaságba „friss” pénz. Bükön a költségvetési számok alapján éppen az ördögi kör ellentettje, a pozitív visszacsatolás látható és várható.

A gazdasági alapok különbözősége ismeretében célszerű megvizsgálni Bük és Csepreg társadalmi szolgáltatásainak jellemzőit, vonzásuk intenzitását és területi kiterjedését, továbbá az ezek fejlesztéséhez rendelkezésre álló külső, pályázati peremfeltételeket.

4.2.1.2. Finanszírozási háttér: a pályázati források mint a helyi fejlesztés feltételei

A települések immanens folyamataként értelmezhető szerves fejlődés mellett egyre erőteljesebbek a külső tényezők által vezérelt, finanszírozott fejlesztési akciók. Utóbbiak uniós tagjelölt státuszunkból kifolyólag megnyíló Előcsatlakozási Alapok forráslehívása óta, a 2000. esztendőől zömmel, napjainkban pedig szinte kizárólagosan a közösségi pénzekre támaszkodnak. Ez azt jelenti, ahogy az ország egészének, úgy egy településnek a fejlesztése, ezáltal fejlődése is elsősorban az uniós források lehívásának sikerességétől függ. A településfejlesztés belső feltételrendszerét a helyi fejlesztési források képezik, amelyek önmagukban vagy pályázathoz szükséges önerőként manifesztálódhatnak megvalósult fejlesztésekben, azokban a külső és belső források összegződnek, szerencsés esetben nem egyszerűen számtanilag, hanem hatványozottan, a települési szférák vagy a tetraéderek közti *szinergiahatást* kifejtve. Ez a megállapítás természetesen Bük és Csepreg esetében is igaz, de volumenük az utóbbi mintegy másfél évtizedben jelentősen eltér egymástól.

A két város bevételeinek, kiadásainak, a fejlesztéseknek, illetve ezeknek az egymáshoz viszonyított arányát a fentiekben vizsgálva az látható, hogy Bük Város Önkormányzata egyenletesen tudta növelni bevételeit, így mindig volt fedezete nem csak a működési, hanem a beruházási kiadásokhoz. A fejlesztésekre fordított források aránya hosszabb – másfél évtizednyi – időspanban is a kiadások legalább egyötödét kiteszi, Csepregen ugyanez egy átlagos évben alig haladta meg az – amúgy is jóval szerényebb költségvetési főösszegének – egytizedét. Jó közelítéssel állítható, hogy *egy átlagos évben a bükői önkormányzat négyszer akkora összegben tud fejleszteni, mint a csepregi.*

Tekintettel arra, hogy a 2000-2012 közötti időszak szinte pontosan lefedi az uniós források lehívásának idejét, így ez az elemzés egyúttal Bük és Csepreg forráslehívó képességének a jellemzése is. Az I. és a II. Nemzeti Fejlesztési Terv ideje alatt (2004-2006, illetve 2007-2013) Bükön mintegy 4 milliárd forintnyi uniós forrást tudtak lehívni a helyi szereplők (az önkormányzati, a vállalkozói és a civil szféra együttese), ami fajlagosan nem csak Vas megyében, hanem az egész Nyugat-Dunántúlon az egyik legnagyobb érték, de abszolút értékben is meghaladja például a háromszor népesebb Kőszegét. Ezzel szemben Csepreg mindössze ennek negyedét, alig 1 milliárd forintot tudott lekötni (TERKEPTER.NFU.HU). Az adatok még a nagy különbségek ellenére sem adnak teljes képet a két város forrásabszorpciós képességének különbségéről, hiszen a bükői adatokban nem szerepel a Bükői Gyógyfürdő fejlesztésére az I. Széchenyi Terv keretében biztosított 1 milliárd Ft 2000-2002 között, illetve az Új Magyarország Fejlesztési Terv kiemelt projektjeként a biztosított bő 500 millió Ft 2008-2011 között, amelyek segítségével közel 4 milliárd összköltséggel a létesítmény teljesen megújult, turisztikai versenypozícióit megtarthatta. A lajstromban nem

jelentkezik a NESTLÉ büki állateledel gyárának 10 milliárd forint összértékű, két ütemű bővítése 2011-ben és 2012-ben, amelyet a svájci élelmiszeripari óriás önerőből finanszírozott. Ez a három beruházás önmagában messze meghaladja azt a forrást, amelyet a rendszerváltás óta Csepreg egész területén egyáltalán beruháztak. Ez a differencia elsősorban a két település gazdasági szféráján mutatkozik meg.

Ha csak az önkormányzati beruházásokat nézzük projektenként, akkor a szembetűnő mennyiségi különbségek mellett az érintett ágazatok számában, jellegében is markáns az eltérés (2. *forrásmelléklet*). Csepregen az elmúlt szűk másfél évtizedben két nagy beruházás történt: új általános iskolaépület építése (2006-2007) és a Széchenyi térre fókuszáló városközpont funkcióbővítő megújítása projekt (2011-2012). Ezek a település infrastrukturális szférájának egy-egy elemét újították meg, és mivel a város megtakarításainak teljes egészét felemésztette az ezekhez szükséges önerő biztosítása, nehéz forrást találni egyrészt a város egyéb területeit érintő infrastrukturális beruházásokra, másrészt pedig a település másik három szférájára. Ugyan a gazdaságfejlesztés elsősorban nem önkormányzati feladat, de közvetett eszközökkel (pl. telekvásárlás, vonalas infrastruktúra építése stb.) ösztönözheti a gazdálkodó szervezetek működését. Bük ebben a szegmensben is próbált fejleszteni, mint ahogy a természeti és társadalmi szférájának a megújítására is tudott gondot és pénzt fordítani.

Mindezek az adatok, tények azt jelzik, hogy Bük sikeresen illeszkedik be az európai gazdasági térbe, és eredményeivel nem csak a helyi, hanem a hazai turizmust, ipart is fejleszti, azaz hatásaiban a település közigazgatási határait átlépi, a települési tetraéder növekszik. Csepreg ebben a tekintetben elmaradt szomszédjától, a működés, a létfenntartás leköti szabad kapacitásait, így települési szférái nem kapnak olyan nagyságú investíciót, amellyel növekedni tudnának, így a tetraéder egésze is stagnál, esetleg zsugorodik.

Hazánk településeinek fejlesztési lehetőségei tehát elsősorban pályázati meghatározottságúak, természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szférájuk folyamatosan megújításához, közösségi vagyunk gyarapításához, funkcióik révén pedig a településhálózatban elfoglalt pozícióik megőrzéséhez, javításához nélkülözhetetlenek a külső források. Ezért tartottuk fontosnak Bük és Csepreg összehasonlító településföldrajzi vizsgálatánál is ennek a témának a tárgyalását.

4.2.2. Bük és Csepreg központi funkciói és vonzáskörzetei

4.2.2.1. Elérhetőség, közlekedésföldrajzi helyzet

A középkorban Csepreg közlekedésföldrajzi helyzete sokkal kedvezőbb volt, mint a három Büknek, hiszen a mezőváros egy fejlett úthálózat középpontjában állt, míg a nemesi hármásfalu csak egy távolsági útra csatlakozott. Mivel a térség újkori úthálózata alapvetően megfelel a középkori vagy még korábbi utak vonalvezetésével, a két helység közötti elérhetőségét, a településhálózaton belül eszerint elfoglalt relatív helyzetét a továbbiakban a közigazgatási határok változása módosította számottevően.

Az első a trianoni határmegvonás volt, amelynek következtében a Csepregi járás határ mentivé vált. Ez akkor kifejezett hátrányt okozott és jelentett egészen a késő Kádár-rendszerig, az I. világháború után a Nyugat-Magyarországot megszerző, és abból Burgenland néven tartományt alakító Ausztriával elhidegült

kapcsolatok, a második világháború után pedig a hermetikusan záró vasfüggöny kiépítése miatt. A második nagy változás a Csepregi járás 1950-es megszüntetése és a községgé lefokozott település vonzáskörzetének felosztása volt, aminek következtében Csepreg mintegy 40 falu közlekedési középpontjából két megye közötti perifériájára került.

A térség közlekedésföldrajzi helyzete a rendszerváltást megelőzően összességében kedvezőtlen volt. A hazánk és Ausztria közötti vízumkényszer eltörlése (1986), valamint a vasfüggöny lebontása (1989) következtében a határmentiségből fakadó hátrányok kifejezetten előnnyé változtak, ezeket azonban elsősorban már nem Csepreg, hanem az egyre népszerűbb fürdőtelepüléssé váló Bük aknázza ki. Az évente több százezer fürdőlátogató, és a térség keleti peremén elhaladó 84-es – egyébként Balatonra vezető – főutat igénybe vevő utasok milliói „feltárták” a vidéket, így jelenleg a kistérség közlekedésföldrajzi helyzete összességében kedvező. Habár az autópályák és az országos főközlekedési utak elkerülik, Szombathelyhez, Sárvárhoz, Kőszeghez, valamint Ausztriához való közelsége okán „közlekedési szélárnyékról” nem beszélhetünk.

A 84-es út egy közép- és egy kisvárost – Sopront, illetve Sárvart – tesz könnyen elérhetővé, míg a térség délkeleti szegélyét érintő, a Szombathely-Győr közötti forgalom nagy részét lebonyolító 86-os út része az európai főútvonal-hálózatnak (E 65), és a két közlekedési tengely Hegyfalunál találkozik egymással. A falvak sűrű – igaz, rossz minőségű – mellékútvonal-hálózattal csatlakoznak ezekre az utakra. Bár Csepreg a térség úthálózatában elfoglalt központi helye nem változott, de helyzete igen, hiszen a megalakult Csepregi kistérség sem összetételében, sem nagyságában nem azonos a korábbi járással. A kistérség településállománya a néhai járás alig felét teszi ki, továbbá az egyes égtájak felé nagyjából egyenletes kiterjedés helyett erősen kelet – tehát egyúttal Bük – felé nyúlik el. Mindez azt jelenti, hogy a közúthálózat szempontjából Csepreg kistérségen belüli helyzete erősen excentrikus, és a területi szint központja immár inkább Bük, bár ezt a pozíciót a fürdőváros sem tudja betölteni maradéktalanul. A térség közúti elérhetőségét az M 9-es transzverzális gyorsforgalmi út megépítése jelentősen javítaná. Az út véglegesnek tekinthető nyomvonala a Csepregi kistérséget Bük és Csepreg között szelne át, de a beruházás végül kikerült a 2007-2013 közötti uniós költségvetési időszak akcióterveiből, így megvalósulása csak hosszabb – 20-25 éves – távlatban elképzelhető.

A kistérség közvetlenül nem határos Ausztriával, a legközelebbi, zsirai határátkelőtől mindössze 10 km-re fekszik. Ide vezet a Sárvár – Hegyfalú – Bük – Kőszeg összekapcsolására tervezett, egyúttal az EUROVELO európai hálózat részét képező ún. „termál kerékpárút” büki 7 km-es és a Bük – Zsira – Locsmánd közötti 20 km-es kerékpárút-szakasz, amely PHARE CBC uniós forrás támogatásával épült meg, és került átadásra 2005 tavaszán. Mivel az út nyomvonala csak Csepreg külterületét érinti, a kistérség kerékpárút-hálózata 2011 áprilisáig csak Büköt érintette. Ekkor került sor az uniós támogatással termál kerékpárút újabb, uniós támogatással megépült, mintegy 3 km-es, Büköt Bövel összekötő szakaszának átadására. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy bár a Nyugat-Dunántúli kerékpárút-hálózat még meglehetősen foghíjas, abban egyre jobban érzékelhető Bük csomóponti szerepe.

A társadalom széles rétegei számára először elérhető tömegközlekedési eszköz a vasút volt. A Csepregi kistérség kívül esik a vasúti fővonalakon, mindössze egy szárnyvonal érinti a nyugati részét. A

Sopron – Nagykanizsa vonal Tormásligeten és Bükön észak-déli irányban halad át, tehát a 16 helység közül mindössze kettő érhető el vaspályán.

1913-ban nyitották meg azt az új vasútvonalat Zalabér – Sárvár – Bük – Felsőlászló (ma: Oberloisdorf, Ausztria) között, ahol a vonal a Sopron-Kőszegi HÉV Sopron – Kőszeg vasútvonalába csatlakozva Kőszeg végállomásig vezetett. A gazdasági haszna (a sárvári cukorgyár ellátása céljából épült) mellett a kelet-nyugati vonalvezetésének köszönhetően feltárta a járás keleti részét, hiszen további négy falut – Böt, Chernelházadamonyát, Mesterházát és Tompaládonyt – kapcsolt be onnan a vasúti közlekedés vérkeringésébe, ezáltal erősítve annak belső kohézióját és külső kapcsolatrendszerét. Csepreg ugyan része lett a vasúthálózatnak, de a valódi vasúti csomópont Bük lett, hiszen ott találkozott egymással a Sárvár – Felsőlászló és a Sopron – Szombathely vonal. A trianoni békeszerződés a Répcevis – Kőszeg szakaszt Ausztriához csatolta. A vonal kiszolgálását Locsmándig a MÁV, onnan a GYSEV végezte tovább. A vonal engedményese az I. világháború után is a Dunántúli HÉV maradt. A II. világháború után 1945. augusztus 15-én indult újra a vonatforgalom, immár csak Répcevisig. 1963. május 26-án a bükki gyógyfürdő megnövekedett forgalmának kiszolgálására a fürdőtől négyszáz méterre „Bük-fürdőtelep” néven megállóhely nyílt. Naponta két közvetlen fürdővonat közlekedett Szombathely és Bükfürdő között. Az 1968-as közlekedéspolitikai koncepció értelmében a Sárvár – Répcevis vonalat bezárták, forgalmát 1974. május 26-tól közútra terelték, majd a 41 km hosszú vasútvonalat felbontották. Sajnálatos módon a Bük – Bükfürdő szakasz sem maradhatott meg. A döntéssel visszaállt a fél évszázaddal előbbi állapot: megszűnt Csepreg vasúti kapcsolata, az immár fürdőhellyé vált Bük csomóponti szerepe és a térség belső összetartó erejének egyik legfontosabb összetevője.

A Sopron – Szombathely vonal tovább működött, de a rendszerváltás után többször szóba került annak esetleges bezárásának gondolata. 2001 decemberében a MÁV-tól a GYSEV vette át a vonal működtetését, és az általa eszközölt beruházások és tervezett fejlesztések teljesen új dimenzióba helyezték Bük közlekedésföldrajzi helyzetét. A GYSEV egy év leforgása alatt kicserélte a teljes vaspályát és villamosította azt. Immár óránkénti sűrűséggel járnak a vonatok a két megyei jogú város között, sőt egyes szerelvények IC-ként közlekednek Bécsújhelyig, Bécsig, illetve ellentétes irányban Pécsig. 2009-ben uniós támogatással, mintegy 42 milliárd forintos összköltségvetéssel indult el a vonal teljes – sőt Szombathelyen túl egészen Szentgotthárdig tartó – felújítása, amelynek keretében 2012-re az egész pályát 120 km/h sebességre tették alkalmassá, ezzel ténylegesen megkönnyítve Bük nemzetközi elérhetőségét. A Déli vasút fejlesztése azonban érdemben nem javítja a kistérségen belüli közlekedési lehetőségeket, nem hoz létre ott egy térszervező csomópontot, nem pótolja a keresztirányú vasútvonal hiányát.

A tömegközlekedés újabb, de az utóbbi 3-4 évtizedben a vasút szerepét közepes és rövidebb utazások viszonylatában meghaladó jelentőségű ága az autóbusz-közlekedés. A Csepregi járásban az első menetrend szerinti buszjáratok az 1930-as években indultak kísérleti jelleggel, amikor a Kőszeg és Sopron között induló járatoknak Csepregben is volt megállóhelyük (DÉNES J. 1937). Az utak rossz állapota miatt azonban a buszközlekedés csakhamar megszűnt, és csak a II. világháború után szerveződött újjá. Ekkor azonban már nem Csepreg, hanem az egyre népszerűbb turisztikai célpont, Bük lett a központ.

A Sárvár – Répcevis vasútvonal megszűnése után a forgalom immár teljesen a közútra terelődött át. A Volán Vállalat vállalta az utasok szállítását a faluban elhelyezkedő vasútállomásról a fürdőre, de ez – annak ellenére, hogy Bük lett az egyetlen olyan községi jogállású település Vas megyében, ahol helyi járat működött – a gyógyhelyi autóbusz-állomás üzembe helyezéséig az utasok kemény és jogos kritikáját váltotta ki. Nyári időszakban és hétvégeken a fürdőben gyógyulásra áhító betegek gyakran egészségtelenül összezsúfolt autóbuszon tették meg a közel 4 km-es utat (PAJOR G. 1987). A hatállásos – egyébként a kistérség egyetlen nemzetközi – autóbusz-pályaudvarát 1982-ben adták át az utazóközönségnek. Az innen induló autóbuszjáratok közvetlenül három fővárost (Budapest, Bécs, Pozsony) céloznak meg, de az Észak-Dunántúl (pl. Veszprém) és a Dél-Alföld jelentősebb központjaival (pl. Szeged) is közvetlen összeköttetést teremtenek. A helyközi járatok egy része nemzetközi is, hiszen Burgenland és Alsó-Ausztria nagyobb városaival (Oberwart – Felsőőr, Oberpullendorf – Felsőpulya, illetve Wiener Neustadt – Bécsújhely) létesít kapcsolatot, de a belföldi járatsűrűség is megfelelő. Az autóbusz-pályaudvar felépülésével Bük közúti tömegközlekedési elérhetősége ugrásszerűen javult, ugyanakkor azzal, hogy az a fürdőtelepen létesült és nem a vasútállomásnak helyet adó Bükön, gyakorlatilag kétpólusúvá tette a települést és egyúttal mintegy átvágta a kistérség tömegközlekedési rendszerét. Bükre könnyebben és gyorsabban lehet több távolabbi célpontot tömegközlekedési eszközzel elérni, mint a viszonylag kis területű kistérség egyik végéből Bükön keresztül átjutni a másikba. A kistérség bármely településéről a 15-35 km-re fekvő megyeszékhely legfeljebb háromnegyed óra alatt elérhető busszal, ugyanakkor a kistérség két egymástól legtávolabbi települése, a 25 km-re fekvő Tömörd és Nagygeresd között egy nap alatt csak egyszer lehet megfordulni menetrend-szerinti járatokkal, az egy vagy kétszeri – büki és/vagy csepregi – átszállás szükségessége miatt.

Bük nemzetközi és távolsági összeköttetése tehát erősebb, mint a kistérségen belüli közlekedésszervező szerepe. Csepreg közlekedési jelentősége pedig számottevően csökkent az utóbbi fél évszázadban, inkább csak a környezetében fekvő kisebb falvakra gyakorol érdemleges vonzást. Mindez azt jelenti, hogy a Csepregi kistérségnek nincs valódi közlekedési központja, településállománya a régebbi járási központok – Kőszeg, Sárvár, Szombathely – közlekedési rendszeréhez fűződik, belső elérhetőségi viszonyaik gyengék.

4.2.2.2. Társadalmi szolgáltatások

A társadalmi szolgáltatások a gazdasági funkcióknál időben lassabban változnak, így szorosabban hozzátartoznak az adott város karakteréhez, hosszabb távon stabil vonzáskörzetet építenek ki a központi helynek, intézményei, illetve koncentrációjuk jellegadó funkciói a jellemzően a települések centrumának.

A társadalmi szolgáltatások megoszlása nagyjából megegyezik két város között, de két tényező mindenképpen Bük előnyét mutatja ebben a tekintetben is (27. táblázat).

a) *A folyamat iránya:* A Csepregi kistérség 1997-es kijelöléséig Büknek gyakorlatilag nem volt közigazgatási, társadalmi szolgáltatásbeli tekintetben vonzáskörzete, még körjegyzőségi székhely sem. Ezt követően, illetve különösen az ezredforduló után viharos gyorsasággal épültek ki kistérségi funkciói

(orvosi ügyelet, mentőállomás, kistérségi társulás munkaszervezete stb.), míg Csepreg szerepkörei gyakorlatilag változatlanok maradtak. A társadalmi szolgáltatások bővülése Bükön sokkal dinamikusabb, 10 év alatt behozta a korábban fennálló évtizedes hátrányát Csepreggel szemben.

b) *Az ellátott térség nagysága:* Fontos minőségi jellemzőt takar az a mennyiségi mutató, hogy a két város társadalmi szolgáltatásaival mekkora települési kört fed le. Jellemző, hogy Csepreg ezen funkciói jórészt csak a vele körjegyzőséget (2013. január 1-től közös önkormányzati hivatalt) alkotó két másik községre, Tormásligetre és Tömördre terjed ki, míg Bük több tekintetben – például többcélú kistérségi társulás – 2013. január 1-től önkormányzati társulás – keretében ellátott családsegítő- és gyermekjóléti szolgálattal, védőnői ellátással – lefedi a másik 13 falu által kirajzolt területet.

Csepregnek napjainkban is erősebb *közigazgatási* szerepköre van, mint szomszédjának, hiszen több olyan igazgatási, hatósági ügyintézés van, amely tekintetében Bük tartozik Csepreg vonzáskörzetébe, mint amennyiben a fürdőváros a központja az egykori mezővárosnak. Ennek az előnynek történelmi okai vannak. Bár 1950-ben Sopron vármegyével együtt megszűnt a Csepregi járás, központja pedig elveszítette nagyközségi rangját, Csepreg továbbra is a Répce középső folyásának igazgatási centruma maradt. A szocializmusban fokozatosan nyerte vissza közigazgatási térszervező szerepét, hiszen 1968-ban az addig önállóan működő tanácsai hivataluk Tömörddel alakított ki közös tanácsot, 1970-ben pedig visszakapta nagyközségi rangját. Az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTK) kiemelt alsófokú központ kategóriába sorolta be. Bük az 1962-ben megnyitott gyógyfürdőjének településfejlesztési hatásai csak később és folyamatosan erősödve jelentkeztek, így az OTK még Csepreget tekintette a Közép-Répcementé térszervező centrumának. Bük 1983. november 1-i hatállyal kapta meg a nagyközségi rangot. A járási rendszer 1983. december 31-i megszüntetése után mindkét település Szombathely városkörnyéki igazgatásába került, amely formáció a rendszerváltással elhalt.

A Répce magyarországi felső szakaszának közigazgatási megosztottsága a rendszerváltással ellentétes irányba, az integráció felé mozdult el. Csepreg 1995-ben visszakapta a korábban elvesztett városi rangját, majd vezetésével 1997-ben 16 környező településsel – köztük Bükkel – megalakult az egyes kötelező önkormányzati feladatokat közösen ellátni hivatott Felső-Répcementi Többcélú Kistérségi Társulást. Ennek a *kistérségi társulásnak* nem volt előzménye, hiszen a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) elnökének 9006/1994 (S.K.3) számú közleménye, amely hazánkban bevezette a kistérségnek, mint a statisztikai folyamatok mérésének területi egységét 138 ilyen körzetet alakított ki, és közte még nem szerepelt a Csepregi, e felosztás szerint területének egy része a kőszegi, a másik pedig a sárvári térséghez tartozott. A KSH és a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának Nyugat-magyarországi Kutatóintézete (MTA RKK NYUTI) az érintett települések részéről jött kezdeményezések hatására javasolta a Vas megyei kistérségek számának és lehatárolásának módosítását (CSAPÓ T. 2000). A kérés meghallgatásra talált, hiszen a közlemény 9002/1998 (S.K.1.) KSH Elnöke közleményével történt módosítása következtében 1997. augusztus 1-től kezdődően már 150 kistérséget rögzítettek, közte már a Csepregit is, amelynek névadója és központja a térség akkor egyetlen városi rangú települése. Az uniós felkészülési időszakban már egyértelmű kormányzati szándék volt az, hogy a kistérségek megerősítésével

elősegítsék a települések közös feladatellátását, illetve erre alapozva az alsó középszintű közigazgatás megteremtését.

A 2004. évi CVII. törvény a közös feladatok ellátására már jogi személyiségű *többcélú kistérségi társulások* megalakítását mondta ki. A társulások önkéntes jelleggel jöttek létre, hiszen saját maguk döntöttek a közösen ellátni kívánt feladatok köréről, azok területi illetékességéről, és az együttműködés szélesítését és elmélyítését a kormányzat a finanszírozási rendszerrel ösztönözte. A társulásban ellátott feladatok nagyobb központi normatív támogatást kaptak, de az operatív irányítást végző munkaszervezetek működéséhez is igényelhető volt forrás. Megalakultak és működni kezdtek a társulások döntéshozó szervei, a tagtelepülések polgármestereiből álló társulási tanácsok is.

A 2004. évi CVII. törvény mellékletében kijelölt központi településük megnevezésével felsorolták a kialakítandó többcélú kistérségi társulásokat, amelyek az unió akkori NUTS 4-es (ma LAU 1-es) szintjének feleltethető meg. A jogszabály a Felső-Répcementi Többcélú Kistérségi Társulás által lefedett térséget az akkor még egyetlen városi rangú településéről, Csepregről nevezte el, illetve azt nevezte ki a felállítandó munkaszervezet székhelyének is. Még a jogszabály életbe lépése előtt, 2004 októberében a közigazgatási reformfolyamatokat addig tétlenül szemlélő Bük a Csepreggel szembeni gazdasági erőfölényét érvényesítve megszavaztatta a város képviselőtestületével, hogy a nagyközség Csepreggel azonos rangú társközpontja legyen a kistérségnek. A döntést követően a kistérségi munkaszervezetnek már csak a központi postacíme maradt Csepregben, a tényleges ügymenet, illetve az ehhez kapcsolódó irodai kapacitás Bükre került.

A Felső-Répcementi Többcélú Kistérségi Társulás közösen ellátott feladatai a következők voltak: *a) orvosi ügyelet, b) családsegítő- és gyermekjóléti szolgálat, c) védőnői szolgálat, d) mozgó könyvtár és e) belső ellenőr.* Fontos megjegyezni, hogy a Bük-Csepreg által életre hívott társulásának egyetlen közösen ellátott feladatrendszere sem rendelkezett azonos feladatellátási területtel, ami azzal jár együtt, hogy a kistérség funkcióhiányos kisvárosi és nem egy határozott vonzó hatást kifejtő közép- vagy nagyvárosi központtal rendelkezett.

Bük önkormányzati igazgatási feladatai sokkal gyengébbek voltak a csepreginél, aminek elsősorban történelmi okai vannak, és ezek közül a legfontosabb a városi múlt hiánya. Bük sohasem volt közös tanácsai vagy közös tanácsai székhely, a három nemesi falu 1902-es egyesítése óta önálló hivatalt működtetett, és csak elsőfokú építési hatósági feladatokat látott el Iklanberény, Nemesládony és Sajtoskál részére, azt is csak a rendszerváltás után. Okmányiroda telepítését sem nagyközségként, sem pedig a 2006/2007-ben történt várossá nyilvánítási eljárása során nem kérte.

Az eltérő történelmi járási kapcsolatrendszer miatt a kistérségben az önkormányzati igazgatásban egy markáns határvonal volt megfigyelhető az egykori kőszegi és sárvári járás között, amely a többcélú kistérségi társulások közel egy évtizedes működése alatt sem halványodtak el. A másik két körjegyzőségi székhely, Bő és Sajtoskál, illetve az általuk ellátott, meglehetősen sokelemű települési kör, csaknem minden vonatkozásban Sárvárhoz gravitált, míg Bük, Csepreg, Tormásliget és Tömörd Kőszeghez, illetve a megyeszékhelyhez kötődött erősebben.

Mindezek együttesen vezettek oda, hogy a Felső-Répcementi Többcélú Kistérségi Társulás területe – az Őriszentpéteri kistérséghez hasonlóan – 2013. január 1-vel nem vált önálló járássá, településeit a Kőszegi

és a Sárvári *járás* között osztották fel, nem teljesen az 1983. december 31-i állapot helyreállításával.¹³ Vas megyében a 9 kistérség helyett 7 *járás* alakult. Bük és Csepreg egyaránt lobbizott önálló *járás* kialakításáért, illetve *járás*i székhely státuszért. Egyikük sem járt sikerrel, pontosan azok miatt a gyengeségek miatt, amelyeket addig az együttműködésükkel mérsékeltek: Bük elsősorban az újonnan alapított társadalmi szolgáltatások nyújtásában, míg Csepreg inkább a nagyobb hagyományokkal rendelkező hatósági feladatok ellátásában szerzett előnyt a másikkal szemben. A megszűnő körjegyzőségek helyébe lépő közös önkormányzatok kialakítását viszont mindketten megvalósították: a korábban már a körjegyzőségéhez tartozó Tormásliget és Tömörd mellé Lócs is csatlakozott a Csepregi Közös Önkormányzati Hivatalhoz, míg a bükihez Iklanberény, így a fürdőváros történetében először látja el más település számára a polgármesteri hivatali munkát. A két kisváros tehát a *járás*i rendszerben elveszítette hatósági jogosultságainak, ügýtípusának nagy részét, de ebben a funkciójában megtartotta, sőt némileg növelte vonzáskörzetét.

A Csepregi kistérség Sárvári *járáshoz* került 11 községe többé-kevésbé együtt maradt. A bői körjegyzőség közös önkormányzati hivattalá alakult, és a hat települése mellé a körjegyzőségi székhelyként megszűnő Sajtoskál csatlakozott.¹⁴ Nagygeresd, Nemesládony és Simaság Uraiújfaluhoz került. A *járások* kialakításával párhuzamosan törvényileg szüntették meg a többcélú kistérségi társulásokat. Ez egy érdekes lépés, hiszen alsó középszinten kizárólag a feladatellátással foglalkozó egységet szüntettek meg egy kizárólag hatósági ügyekkel foglalkozó entitás megalakítása érdekében. Az is igaz, hogy a helyhatóságok kötelező feladatainak ellátására *önkéntes önkormányzati társulásokat* hozhattak létre. A *járás*i rendszer bevezetésével szétesett Felső-Répcementi Többcélú Kistérségi Társulás települései úgy döntöttek, hogy tovább folytatják együttműködésüket és Répcementi Önkormányzati Társulás (a továbbiakban RÖT) néven ilyen önkéntes önkormányzati társulást alapítottak, amely 2013. január 1-től a régi társulás területi illetékességével ugyanazt a feladatrendszert látja el. A társulás elnöke a büki, az alelnöke pedig a csepregi polgármester lett, a törvény erejénél fogva megszűnt társulási munkaszervezet feladatait a továbbiakban a Büki Közös Önkormányzati Hivatal végzi. Az immár Bük központúvá vált Répcementi Önkormányzati Társulás az egyetlen olyan önkormányzati társulás Vas megyében, amelynek nem *járás*i székhely a központja. Ez mutatja, hogy a térségi feladatok ellátásában a két kisvárosnak továbbra is hangsúlyos szerepe van, hiszen minden tekintetben a nagyobb városok nem fejtnek ki egyértelmű vonzást a Répce-vidékre.

A *járás*i rendszerben a kistérségi székhely jegyzőinek egyes hatósági jogkörökben mutatkozói többletjogosítványai megszűntek, azok a *járás*i hivatalhoz kerültek. Így a csepregi okmányiroda a Kőszegi *járás* okmányirodájává alakult át, míg gyámügyi hatósága is ebben a szervezeti rendszerben működik tovább. Az igazgatási feladatok ellátása mellett fontos szerepe van egy térség társadalmi szolgáltatásokkal történő lefedésében a dekoncentrált állami igazgatási és tanácsadási intézményeknek, hivataloknak, szervezeteknek.

Csepregben nyílt először a kistérségben a Kőszegi Munkaügyi Kirendeltség szakmai felügyelete mellett afféle „kis munkaügyi központ”, a *Foglalkoztatási és Információs Pont (FIP)*, 2007-ben. Bükön csak

¹³ Bük, Csepreg, Iklanberény, Lócs, Tormásliget és Tömörd a Kőszegi *járáshoz* került. Közülük Iklanberény és Lócs 1983. december 31-ig a Sárvári *járáshoz* tartozott. A Csepregi kistérség további tíz települése – Bő, Chernelházadamonya, Gór, Mesterháza, Nagygeresd, Nemesládony, Répceszentgyörgy, Sajtoskál, Simaság és Tompaládony – a Sárvári *járáshoz* „tért vissza”.

¹⁴ A bői körjegyzőség (2013. január 1-től közös önkormányzati hivatal) települései: Bő, Chernelházadamonya, Gór, Mesterháza, Répceszentgyörgy, Tompaládony, és ezekhez csatlakozott Sajtoskál, amely korábban Iklanberény és Lócs körjegyzőségi székhelye volt.

2011-ben létesült ilyen intézmény, de a csepregeivel ellentétben hatósági feladatot még nem láthat el, feladata az álláskeresők tájékoztatásában merül ki.

A *rendőrség* esetében a rendszerváltásig mindkét kisvárosban körzeti megbízott működött, majd a Kőszegi Rendőrkapitányságon belül 1993-ban megalakult a büki rendőrőrs nyolc településre kiterjedő területi illetékességgel.¹⁵ A kistérségek kialakításával a nyolc településből csak az a négy maradt meg a büki rendőrőrs szervezeti keretén belül, amelyek a Csepregi kistérséghez kerültek, a másik négy közvetlenül a kőszegi kapitányság irányítása alá. Egyébként a kistérség további 12 települése a Sárvári Rendőrkapitánysághoz tartozott, tehát a rendvédelmi szervek területszervezése alapvetően az 1984-ig működő járási határvonalakhoz igazodtak és igazodnak ma is. Bár a 2013-tól bevezetett járási rendszer is fontosnak tartotta azt, hogy a rendőrkapitányságok és a járások határai egybeessenek, ez nem valósult meg maradéktalanul. Iklanberény és Lócs bár a Kőszegi járáshoz kerültek, továbbra is a Sárvári Rendőrkapitánysághoz tartoznak.

Amíg az állami, hatósági feladatok delegálását alapvetően a kormányzati szándék határozza meg, addig a társadalmi szolgáltatások egy másik részét, az önkormányzatok kötelező, illetve önként vállalt feladatainak mennyiségi és minőségi jellemzőit elsősorban a helyhatóságok anyagi lehetőségei, gazdasági képességei befolyásolják. Ennek tükrében célszerű megvizsgálni Bük és Cseprege társadalmi szolgáltatásainak jellemzőit, vonzásuk intenzitását és területi kiterjedését.

Cseprege az 1995-ös várossá nyilvánítási programjának érvei között az egyik leghangsúlyosabb elem az *oktatási* szerepköre volt, de ez is némileg halványulóban van, illetve versenyelőnyét elveszítette Bük előtt. Bár bölcsőde és zeneiskola ellátás csak Csepregeben található, a zeneiskolai oktatás éppen a Csepregegel kötött feladatellátási szerződés alapján a büki tanulók számára is elérhető. Fontos szempont, hogy bár Csepregeben van középiskola, az nem városi, hanem az eredetileg megyei, majd 2012. január 1-től állami fenntartású, így közvetlenül működését nem tudja befolyásolni a város. Ellenben a büki általános iskolába integráltan működik a vendéglátóipari szakiskola, amelynek infrastrukturális feltételei, különösen a 2011-ben befejezett mintegy 340 millió Ft-os Norvég Alapból (na meg a büki polgárok adóforintjaiból) történt fejlesztésnek köszönhetően hazánkban az egyik legjobb.

A két település jövőbeli oktatáspolitikájának kardinális összetevője az oktatási feladataik expanziós lehetősége. Cseprege vonzáskörzete hagyományosan Tormásliget, Tömörd, Lócs, Iklanberény és a Szombathelyi kistérségbeli Meszlen településekre terjedt ki. Amellett, hogy ezen falvak mindegyikének népessége csökken, a körük nehezen bővíthető, hiszen innen délkeletre a megyeszékhely, nyugatra Kőszeg, keletre pedig Bük vonzó hatása dominánsabb és aligha megtörhető. A csepregei iskolának már most létszámproblémái vannak, nehezen indít párhuzamos osztályokat általános iskolájában. Bük helyzeti előnye és növekedési lehetőségei oktatási tekintetben is sokkal jobbak: közlekedési expozíciója és gazdasági vonzása erre orientálja a gyermeket, és iskolájának vonzása a Győr-Moson-Sopron megyei Szakonyfalvára kötött feladatellátási szerződése révén immár megyehatárt is átlépett.

---

¹⁵ A büki rendőrőrs ellátási területe az 1993-as megalakulásakor: Bük, Cseprege, Horvátzsidány, Kiszsidány, Ólmod, Peresznye, Tormásliget, Tömörd.

Mindkét kisváros oktatási intézményei több oktatási-nevelési feladatot foglalnak magukban, így az állami szerepvállalás megjelenése jelentős átalakításokat vont maga után. A csepregi Dr. Csepregi Horváth János Általános Iskola, Zeneiskola, Alapfokú Művészetoktatási Intézmény, Óvoda és Bölcsőde Közös Igazgatású Közoktatási Intézmény (rövidítve Csepregi KIKI) le kellett választani a bölcsőde és az óvoda intézményegységeket, hiszen azok ellátása az új önkormányzati törvény (Mötv.) továbbra is a helyhatóságok feladata. Az alapfokú oktatás – beleértve a művészeti és zeneoktatást is – viszont 2013. január 1-től a középfokú oktatáshoz hasonlóan állami feladattá vált, erre a tevékenységre a települések a továbbiakban nem kapnak forrást. Ebben a tekintetben elvált egymástól a fenntartás és a működtetés fogalma. Előbbi a közvetlenül a pedagógiai munkával kapcsolatos költségeket, míg utóbbi az egyéb járulékos kiadásokat (a technikai dolgozók bére és járulékai, rezsi stb.) jelenti. Amíg a fenntartás minden korábban önkormányzati iskola esetén állami lett, addig a működtetésnél csak a 3000 fő alatti települések esetén volt kötelező (erre példa a térségben Bő). Az e fölötti lakosságszámú helységek eldönthették: vagy saját erőből vállalják a működtetést vagy megfelelő – nyilván gazdasági nehézségekre hivatkozó – indokok mellett ezt is átadják az államnak úgy, hogy közben a székhely települések (a társultak nem!) továbbra is fizetnek hozzájárulást a feladat elvégzéséhez. Bük vállalta a működtetést, Csepreg viszont nem, így utóbbi az egyre szűkösebb költségvetéséből (lásd adóelvonások) kénytelen hozzájárulást fizetni. Akármelyiket is választják, a beiskolázási körzethatárok kijelölése a megyei kormányhivatalok hatásköre lett.

Bükön az óvodai, illetve Csepregben a bölcsődei és az óvodai férőhelyek feladatellátási szerződések alapján kerülnek feltöltésre. Bük Acsáddal (Szombathelyi járás), Sajtoskállal (Sárvári járás) és Szakonnyal (Soproni járás) kötött feladatellátási szerződést, míg Csepreg Iklanberénnyel, Lóccsal, Tormásligettel és Tömörddel (valamennyi Kőszegi járás), tehát a két kisváros óvodai – akár megyehatáron is átnyúló – körzetei megmaradtak.

Az alapfokú oktatás előírt beiskolázási körzete Bük esetén Acsádra, Iklanberényre és Sajtoskálra, míg Csepreg vonatkozásában Meszlenre (Szombathelyi járás), Lócsra (Sárvári járás), Tormásligetre és Tömördre terjed ki (CSEPREGIKIKI.HU). Az alap- és középfokú oktatás átalakításának legfontosabb önkormányzati vetülete alighanem az, hogy az oktatási vonzáskörzetek nem idomulnak a közigazgatási határokhoz, azokat a lakosság valós igényeit mutató térpályák átlépik. Emellett az önkormányzatoknak továbbra is részt kell venniük ennek az ágazatnak finanszírozásában úgy, hogy közben többé nincs ráhatásuk, nem kezelhetik a település fejlesztésének alapjául szolgáló belső erőforrások egyikének. Ugyanez vonatkozik a két város gazdasági profiljába már jól beilleszkedett középfokú intézményeire is, a büki vendéglátóipari és csepregi informatikai-pénzügyi képzésre. Az oktatás jelenléte az ország többi településéhez hasonlóan Bükön és Csepregben is immár nem erősség vagy gyengeség, hanem lehetőség vagy veszély.

Az egészségügyi ellátásban kiegyenlített és egymást kiegészítő Bük és Csepreg feladatellátási kapacitása és körzete, úgy, hogy Bük több tekintetben (orvosi ügyelet, mentőállomás) az elmúlt másfél évtizedben zárkózott fel a szomszédjához. A városokban alapszolgáltatásnak tekinthető házi orvos, fogorvos és gyermekorvos mindkét városban megtalálható, de Bükkel ellentétben Csepreg más településeket – Tormásligetet és Tömördöt – is ellát. A kistérség keleti felében Bő tölt be egy egészségügyi mikroközponti szerepet. A legfontosabb térségi szerepkörű egészségügyi ellátás az orvosi ügyelet és a mentőszolgálat. Az

1990-es évek végéig központi orvosi ügyeleti ellátás nem volt a térségben, sürgős esetekben az illetékes háziorvosokat, illetve az Országos Mentőszolgálat (OMSZ) megalakulása (1948) után azok állomásait. Egy rövid ideig a járási székhely Csepregen is működött mentőállomás. 1949. szeptember 17-én későbbi általános iskola helyén lévő, akkor tűzoltó laktanyaként használt épületben nyílt meg, egy 24 órás szolgálatot teljesítő mentőgépkocsival. A létesítmény kérészetű volt: 1955-ben megszüntették, és Csepreg, Bük az OMSZ Szombathelyi Mentőállomásának ellátási területéhez csatlakozott (VASIMENTOALAPITVANY.FREEWEB.HU).

A büki turizmus 1970/80-as évekbeli felfutása folyamán ismét felmerült annak a gondolata, hogy ennek az Észak-Vas megyei térségnek az egészségügyi ellátási biztonságát – tekintettel sok és főleg idősebb vendégkörre – intézményes ellátással erősítsék meg. Ennek eredményeként jelenleg Bükön található a korábbi Csepregi kistérség (ma RÖT) valamennyi települését ellátó *központi orvosi ügyelet és a mentőállomás* épülete. A 2000-ben átadott létesítmény egyik részében helyezkedik el a kistérségi társulás működtetésében álló központosított orvosi ügyelet, amelynek orvosi gárdáját (10 fő) a környékbeli körzeti orvosok adják. Az épület másik részében található a Mentőállomás. A központosított orvosi ügyelete 15 településre terjed ki.¹⁶ A mentőszolgálat ellátási területe a kistérség határain túlnyúlik (Sárvár, Szombathely, Kőszeg), valamint a kistérség a 16 településére terjed ki.

A korábbi Csepregi kistérség területén egy településen, Csepregen található *orvosi szakrendelés*. Az 1987-ben megnyílt egészségházában többek közt nő-, bőrgyógyászat, vérvétel és fizioterápiás rendelés folyik, és ezen egészségügyi tevékenységek megyehatáron is átnyúló vonzáskörzettel bírnak. Győr-Moson-Sopron megye déli részéről is érkeznek betegek: Zsira, Répcevis, Gyalóka, Szakony, Und, Sopronhorpács, Újkér lakói egyértelműen inkább az itteni járóbeteg ellátást választják, semmint Sopronba indulnának.

Tipikusan kistérségi feladat a védőnői ellátás, amelynek két központja van: Csepreg (Tormásliget és Tömörd feladatellátási körzettel), illetve Bük (a RÖT keretein belül a másik 12 településre, továbbá Hegyfalura és Vasegerszegrre kiterjedő hatáskörrel).

A kistérség területén összesen négy *gyógyszertár* található: kettő Bükön (egy a fürdőtelepen, illetve egy a város központjában), egy-egy pedig Csepregen és Sajtoskálón. A feladatellátásban együttműködnek egymással, összehangolt hosszabb nyitvatartással ún. készenlétet látnak el, de ügyeletet nem, azaz éjszaka, illetve hétfvégén a térség lakosainak szombathelyi vagy kőszegi gyógyszertárat kell felkeresniük.

A *szociális ellátás* intézményrendszere viszonylag egységesen oszlik meg a térségben. Bölcsődei ellátás ugyan csak Csepregen van, de Bükön is indult a 2,5 évesek nevelésével foglalkozó ún. óvodai-bölcsődei csoport a Csodaország óvodán belül. Az idősek intézményes nappali és éjszakai ellátása is csak a két városban megoldott, egyéb szociális intézmény ott sincs. Értelmi fogyatékosoknak, pszichiátriai betegeknek fenntartott otthon viszont Sajtoskálón és Simaságon található. A családsegítő és gyermekjóléti ellátás a védőnői szolgálathoz hasonlóan kétközpontú: Csepreg ellátja Tormásligetet és Tömördöt, míg Bük a RÖT keretében az önkormányzati társulás másik 12 települését.

---

¹⁶ A büki orvosi ügyelet ellátási területe: Bö, Bük, Csepreg, Chernelházadamonya Gőr, Lócs, Iklanberény, Mesterháza, Nagygeresd, Nemesládony, Sajtoskál, Simaság, Tompaládony, Tormásliget, Tömörd.

A kulturális szolgáltatás és spottevékenység két város közti megoszlása is kétarcú. A kultúra ápolása – elsősorban a nagyobb városi hagyományok miatt – Csepregben erősebb, több egyesülete, szervezete már a két világháború között létezett, a mezőváros polgári miliójében született és virágzott (pl. fúvószenekar, ipartestület). Ez volt az a bázis, amelyen a csepregi kultúra a járási székhely elvesztése után is megmaradhatott. A régi polgári iskola államosított épületében nyitott meg a művelődési ház, amelyet az 1970-es években új tömb építésével bővítettek. Ebben működik a nyilvános könyvtár, amelynek állománya a megszűnt polgári iskola állományának átvételével több, mint 20 ezer egységet számlál. Az egykori járásbírói épületben került kialakításra a mintegy 1000 kiállított tárgyat bemutató Helytörténeti Múzeum, amelyen kívül csak egy volt még a kistérségben, Nagygeresden, 1965 és 2012 között.

Csepregben a polgári tradíciókon nyugszik a térségi hírlapok kiadása is. Az 1904-ben megjelent *Csepreg és vidéke*, majd 1909-től a *Répczevidéki Hírlap* után a rendszerváltást követően ismételtelen megjelennek csepregi újságok: először a *Csepregi Promenáda*, majd 2011-től nagyjából az egykori Csepregi járást felölelő terjesztési területtel a *Répczevidék*. Bükön kulturális szervezetei később alakultak, és jelenleg egyetlen olyan működik, amely a II. világháború előtt alakult (Iparoskör, 1908). Múzeum és térségi terjesztésű újságja sincs, de az erőteljes gazdasági növekedése következtében a kulturális intézményi infrastruktúrája fejlettebb, mint Csepregé. A büki művelődési ház 1959-ben épült, 1965-ben bővült, és ekkor itt kapott helyet a nyilvános könyvtár, amelynek állománya kezdetben jóval szerényebb volt, mint az egykori mezővárosé, de a gyarapítására fordítható nagyobb összeg révén a büki könyvtár egységeinek száma az ezredfordulóra elérte a csepregiét, azóta pedig meg is haladta azt. 1987-ben a fürdőtelepen fiókkönyvtár nyílt, 1998-ban pedig bővült a művelődési központ. 2013-ban átadásra került a nagyobb előadásoknak otthont adó szabadtéri színpad és rendezvénytér, az Atrium. A kistérség területén folyamatos nyitvatartású művelődési ház és könyvtár még Böben található.

A sportélet fejlettségét tekintve Bük előnye már nagyobb Csepreggel szemben, mint a kulturális életben Csepregnek, és ennek az alapvető oka az, hogy a sportnak sokkal nagyobb az eszközigénye, mint a kulturális önszerveződéseknek, és ebben Bük sokkal jobban áll. Csepregnek mindössze egy labdarúgó pályája van, sportcsarnoka nincs, így nem meglepő, hogy a Csepregi Sportegyesületnek mindössze két szakosztálya van, a sakkozónak, illetve a labdarúgónak. Bükön a sportolás intézményi feltételei a rendszerváltásig hasonlóak voltak a csepregiéhez, ezt követően viszont gyorsan és számottevően javultak. 1994-ben került átadásra a felújított labdarúgó pálya, amely 2000-ben edzőpályával, majd 2012-ben annak helyén műfüves nagypályával bővült. 1995-ben felépült a városi sportcsarnok. Ennek hatására az 1920-ban alapított Büki Testedzők Körében (BTK) a labdarúgó mellett a teremsportágakat képviselő sportágak – az asztalitenisz, a kézilabda, a kosárlabda és a sakk – szakosztályai is fejlődésnek indulhattak. 2007-ben a birkózás, 2012-ben pedig az utánpótlás korú focistákat nevelő labdarúgás hozott létre önálló egyesületet (Büki Birkózó Club, illetve a Büki Régiós Utánpótlás Football Klub), amelyek a környékről is fogadják, képezik a versenyzőket. A büki létesítmények színvonala messze meghaladják a helyi igényeket, így az ország különböző pontjairól, sőt a határon túlról is felkeresik versenyzés, illetve – a sokrétű turisztikai kínálat jóvoltából – edzőtáborozási céllal is. A sportcsarnokban rendszeresen készül a magyar férfi kosárlabda, illetve női tőlválogatott, míg a labdarúgó pályán U 16-os női Európa-bajnokságnak is helyt adott (2005), de edzőtáborozott itt magyar (Ferencváros, Diósgyőr stb. 2013), spanyol (Getafe, 2005) és olasz első

osztályú (Sampdoria, 2013) férfi labdarúgó csapat is. A büki sportélet tehát térségi hatásokkal és nemzetközi jelentőséggel is bír, méltán viseli az 1996-ban még nagyközségként kapott Nemzet Sportvárosa címet. A kistérség többi településének nagy részén a szervezett sportélet is megszűnt, és a labdarúgáson kívül csak Nagyeresden működik más sportág, a teke egyesületi keretek között.

A társadalmi szolgáltatásokon belül a *közösségi és kommunális szolgáltatások* minősége és elérhetősége nagyban befolyásolja a lakosság életminőségét. A magyar települések csaknem mindegyikén elérhető állami szolgáltatás a posta volt. Hálózatuk, a *postahivatalok* a XVIII. századtól lassan, a XIX. század második felétől gyorsabban épültek ki, és a XX. század második felére gyakorlatilag valamennyi település alapvető funkciójává vált. A Magyar Posta 2003-ban elvégzett „racionalizálása” alapján a 600 fő alatti települések postahivatalait bezárta, és az illető helységekben mobilposta szolgáltatást vezetett be. Ez az intézkedés különösen az aprófalvas térségeket – köztük természetesen a Répce vidékét – érintette hátrányosan. 2003-ig még valamennyi faluban működött posta, de ettől az évtől a két kisvároson kívül csak Böben, Simaságon és Tompaládonyban, és utóbbi két helyen – lévén 600 fő alattiak – is csak ún. Postapartner Program keretében, azaz a hivatal működtetésére magánvállalkozót kellett keresniük. A 2000-es évek közepére a postai szolgáltatás tehát ismét központi funkció lett.

A közműszolgáltatások közül az *áram- és a gázszolgáltatás* multinacionális vállalatok (GDF Suez, illetve E-ON) kezében van, amelyek a térségben nem működtetnek ügyeleti központot, hanem csak ügyfélszolgálatot.

A *víziközmű-szolgáltatás* magyar önkormányzati tulajdonú társaságok kezében van. A rendszerváltás után a megye egészét lefedő Vas Megyei Víz- és Csatornamű Vállalat jogutódja, a Vasivíz Zrt. végezte ezt a tevékenységet. Ebben a rendszerben a szombathelyi központ csepregi művezetősége látta el ezt a térséget. Az 1990-es évek közepén egy-egy város gesztorságával több település vált ki a Vasivíz Zrt-ből, és alapított saját víziközmű vállalatot (pl. Bük, Celldömök és Sárvár vezetésével jött létre egy-egy vízmű). A Bük és Térsége Vízmű Kft-t 1996. december 31-én a Vasivíz Zrt-ből kivált, Bük, Acsád, Bö, Chernelházadamonya, Gór, Meszlen, Répceszentgyörgy, Sajtoskál, Simaság, Répceszentgyörgy és Vasszilvagy önkormányzatai alapították. A központja Bük lett, amely önálló szennyvíztisztítóval rendelkezik. A másik szennyvíztisztító Chernelházadamonyán található, amelyre Bö és Gór kötött rá. A társaság többi településén sajnos még nem épült ki a szennyvízcsatorna-hálózat. A kis víziközművek integrációs kényszere miatt a Bük és Térsége Vízmű Kft. 2014. január 1-től megszűnt, és a tagtelepülések többségi akarata alapján nem a korábbi anyavállalatba, a Vasivíz Zrt-be olvadt bele, hanem a Soproni Vízmű Zrt-be. A döntés háttérében az áll, hogy a központ nagyobb távolsága miatt a soproni integráció nyújt nagyobb szabadságot és több feladatot, hiszen a társaságon belül Bük a Soproni Vízmű Lövői üzemmérnökség illetékességi területével kiegészülve üzemigazgatósági rangot kap, így térségi szerepe a víziközmű-szolgáltatásban nem csökken, hanem – nyilván egy új rendszeren belül, de – nőni fog.

Jelentős átalakítás érinti a *települési szilárdhulladék szolgáltatást* végző cégeket is, hiszen 2014-től csak a legalább 51 %-ban önkormányzati és/vagy állami tulajdonú társaságok végezhetik ezt a tevékenységet. Csepregen a Rekultív Kft. szállítja a szemetet, míg Bükön a helyi székhelyű, eddig magántulajdonban lévő Parkom Kft, amelynek illetékességi területe kiterjed Böre, Nagyeresdre,

Nemesládonyra. Bük Város Önkormányzat Képviselő-testülete úgy döntött, hogy megveszi a társaság 51 %-os tulajdonrészét, így Bük város a későbbiekben is befolyást tud gyakorolni a helyi, illetve a térségi hulladékszállításra. A témához tartozik, hogy 2014-ben Bükön épül fel a Vas megye 124 települését tömörítő Nyugat-dunántúli Regionális Hulladékgazdálkodási Társulás egyik hulladékudvara, amely a Parkom Kft. üzemeltetésében fontos szerepet játszik térség hulladékkezelésében.

A társadalmi kapcsolatok egyik fontos összetevője a vallási élet. Bár a XVI-XVII. század vallásháborúinak Csepreg volt az egyik fő színtere, hiszen itt vált egymástól a Nyugat-magyarországi lutheránus és kálvinista vallás (1591), Nádasdy Ferenc országbíró 1643-as rekatolizációját a lakosság is követte, így Csepregen gyakorlatilag felszámolásra került a protestantizmus. Ezzel szemben a jelentős kis- és középbirtokos réteggel rendelkező Bükön és Nagygeresden megmaradt az evangélikus gyülekezet, és mind a mai napig az a két település őrzi a vallási sokszínűségét a Répce vidékén. A római katolikus területi beosztás egyébként még a régi vármegyei beosztást követi, hiszen a kistérség nagyobb, az egykori Sopron vármegyéhez tartozó része hagyományosan a győri, míg kisebb, mindig is Vas megyéhez tartozó települései a szombathelyi püspökséghez tartoznak. A győri püspökségen belül a környék esperesi székhelye Bükön található.

A két kisváros társadalmi szolgáltatásait vizsgálva megállapítható, hogy Csepreg az erős hagyományon alapuló kulturális és oktatási területen továbbra is őrzi vezető helyét a térségben, de az újabban kialakult közszolgáltatások csaknem mindegyike Bükön találta meg központját, így a lakosság mindennapi igényeit kielégítő szolgáltatások nagy része már ott található, és hosszabb távon a fürdőváros előnyét vetíti előre kettejük rivalizálásában.

Az előbbiekhöz képest némileg mellékesnek tűnik, de a jövőt illetően fontos, hogy a feladatellátás tekintetében a kistérségnek kirajzolódik egy harmadik, bár a két városnál természetesen gyengébb központja, Bő. A mintegy 660 fős község térszervező szerepe a kistérség keleti részében több vonatkozásban – körjegyzőség, alapfokú orvosi ellátás, óvoda, általános iskola, posta – kulcsfontosságú. Bő viszont szinte valamennyi kistérségi feladatellátás tekintetében Bükhöz kapcsolódik.

4.2.2.3. Gazdasági szolgáltatások

A két kisváros térségi hatásait, vonzáskörzetének nagyságát a társadalmi mellett a gazdasági szolgáltatások oldaláról is célszerű megvizsgálni, mert a két aspektus kiegészíti egymást. A jelenlegi globális társadalmi-gazdasági rendben az egyes települések gazdasági helyzetét, kilátásait nem csak a belső erőforrásai, hanem a világgazdaságot irányító döntések értékítéletei befolyásolják. Tekintettel arra, hogy a gazdasági szervezetek letelepedése elsősorban a település munkahelyi funkcióját erősíti, vizsgálatuk a településmorfológiai kutatásoknál is nélkülözhetetlen. (28. táblázat).

A településhálózat egyes elemeinek kitettsége erős a makroszintű gazdasági folyamatoktól, ami számtalan veszélyforrást, de egyúttal lehetőséget is jelent számukra. Amíg a társadalmi szolgáltatások elsősorban a településhierarchiában elfoglalt helyét, addig a gazdasági potenciál az abban történő előrelépését segítheti elő. A gazdasági szolgáltatások vizsgálatát kétféle szempontból végeztük el, amelyek

ugyan korántsem tekinthetők a térség teljes körű gazdaságföldrajzi feldolgozásának, de úgy véljük alkalmasak megalapozott következtetések levonására:

- a) *Minőségi szempont:* a gazdasági tevékenységek típusait és azok előfordulását regisztráltuk a két kisvárosban, illetve a kistérség egészében.
- b) *Mennyiségi szempont:* a kistérség 10 legnagyobb foglalkoztatójának összeállítása, illetve munkavállalói lakóhelyének településtípus szerinti vizsgálata jól mutatja a települések gazdasági vonzásának erősségét, illetve területi nagyságát.

A két komponens analizálása után azok szintézise pedig az ún. Guttman-skálával történik, amely nem csak azt mutatja meg, hogy az egyes funkciókból mennyi található az adott helységben, hanem azt is, hogy ezen értékeivel milyen helyet foglal el egy térség vagy a hasonló nagyságú települések rangsorában.

A *távközlési szolgáltatások* kiépítettségében mindkét kisváros jó helyzetben van, hiszen a vezetékes telefon mellett mindhárom mobilszolgáltató működik a területükön. A vezetékes internet és kábeltelvíziós szolgáltatás teljesen kiépült, viszont az ügyfélszolgálat tekintetében visszalépés történt, hiszen valamennyi szolgáltató büki és csepregi ügyfélszolgálati irodái bezártak, Kőszegről, illetve Szombathelyről látják el a továbbiakban ezt a feladatot.

A gazdasági szolgáltatások között kiemelkedő jelentőségűek a *termelő – mezőgazdasági és ipari – ágazatok* létesítményei. Ebben a vonatkozásban is sokkal nagyobb hagyományai vannak Csepregnek, de Bük előnye most már elvitathatatlan és a helyzetet még inkább szembetűnővé teszi annak változási iránya is: a rendszerváltozás óta lavinaszerűen omlott össze a csepregi mezőgazdasági és ipari kapacitás és ezzel párhuzamosan legalább ilyen lendülettel épült ki a büki. Csepregben 1990 előtt az Állami Gazdaság és a Győzelem MGTSZ összesen több mint 700 embert foglalkoztatott a mezőgazdaságban, annak intenzív ágazataiban (istállózó állattartás, gyümölcsstermesztés). Mára mindkettő megszűnt, létesítményei, a külterületi lakott helyek, a majorok az enyészeté lettek, és 2013-ban az óriási – mintegy 4500 ha-nyi – külterülettel rendelkező Csepregben nincs a kisvállalkozás, azaz 10 főnyi alkalmazotti létszámot elérő mezőgazdasági üzem. Bükön is jelentősen visszaesett az agráriumban dolgozók száma és aránya, de az egykori Lenin MGTSZ – átalakult formában ugyan, de – működik (Büki MTSZ), és még egy kisvállalkozási szintet elérő cég (Vita Kft.) is működik a több családi vállalkozás mellett. Rajtuk kívül csak Chernelházaudományán található jelentősebb agrárfoglalkoztató, a Répce völgye 2001 Kft., amely az extenzív növénytermesztés mellett állattenyésztéssel is foglalkozik. A Répce-sík egykor meghatározó ágazata, a mezőgazdaság birtok- és munkavállalói koncentráció révén néhány gazdasági vállalkozásra szorul vissza, és megszűnt a térség jellegadó termelő tevékenysége lenni.

Az iparban is hasonló a helyzet. Az e téren is jelentős tradíciókkal bíró Csepreg ipari kapacitásának zöme a rendszerváltás után leépült, az elsősorban könnyűipari üzeimei (ruhagyár, asztalosipari szövetkezet, malom stb.) bezártak. Helyettük ugyan több új (Uniriv Kft. Fabrika Kft. stb.) is létesült, de ezek sem méretükben sem létszámukban nem pótolták a korábbiakat. Ugyan Bükön is eltűntek a szocialista üzemek (jégkrémüzem, KTSZ, üdítőital-gyártó üzem) 1990 után, de részben azok bázisán multinacionális nagyfoglalkoztatók (NESTLÉ, VOG) építették itt ki hídfőiket, így a 2000-es évek elejére Bük a nemzetközi szinten is számottevő turizmusa mellett iparban is térségi hatókörű centrummá vált. Nagyon szembetűnő, egyúttal elkeserítő, hogy a korábban a termelőszövetkezetek melléküzemágai révén ipari munkahelyekkel is

rendelkező apró- és törpefalvakban, Tormásliget kivételével egyetlen ipari kisvállalkozás sincs, e helységekben gyakorlatilag megszűnt mindenféle termelő tevékenység.

A *banki és pénzügyi*, továbbá a *kereskedelmi szolgáltatások* terén Bük és Csepreg között minimális a különbség, és itt is érvényesül az a trendszerű folyamat, hogy Csepregben a hagyományra, míg Bükön a gazdasági prosperitásra települtek ezek az intézmények. Csepregben a pénzügyi tevékenység már a dualizmus korában virágzott, és ez az államosítás után a takarékszövetkezeti mozgalomban is élt tovább Csepreg és Vidéke Takarékszövetkezet néven.¹⁷ Ennek megfelelően a bankoláshoz kapcsolódó mindenkor modernnek számító alpinfrastruktúrát (bankfiók, ATM stb.) kiépítette, ugyanakkor más bank nem telepedett meg a városban. Bükön a rendszerváltásig csak a Csepreg és Vidéke Takarékszövetkezet egy fiókja működött, majd a rendszerváltás után is dinamikusan fejlődő fürdővárosban két újabb bank is megvetette a lábát: az 1990-es években az OTP, a 2000-es években pedig a K&H Bank jelent meg itt piaci szereplőként. Bőben és Simaságon a Répcelak és Vidéke Takarékszövetkezet működtet egy-egy fiókot.

A *kereskedelmi szolgáltatóhelyek*, üzletek telepítését 1990 előtt a politika legalább annyira meghatározta, mint a fizetőképes kereslet. Csepreg központú Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet (ÁFÉSZ) működtette a székhely település mellett Bük, Tömörd, Tormásliget és Horvátzsidány falvak kiskereskedelmi hálózatát, amelyek elsősorban élelmiszerüzleteket jelentettek, de Csepregben és Bükön irodaszer, ruhaüzlet, sőt cukrászda és étterem is működött a szövetkezet keretei között. Ugyanilyen rendszerben, de a Sárvári járáshoz tartozó Répcelak és Vidéke ÁFÉSZ működtette a Bükötől északra és keletre lévő aprófalvak vegyes- és italboltjait. A *benzinkút-hálózat* legfontosabb telepítő tényezője a nagyobb termelőszövetkezeti telepek elhelyezkedése volt. Ez a magyarázata annak, hogy Csepregben (Győzelem MGTSZ, Állami Gazdaság) és Bőben (Répceölgye MGTSZ) már a rendszerváltás előtt nyílt üzemanyag-töltőállomás, a turisztikailag frekvenciált Bükön és a 84-es főút melletti Sajtóskálon csak az 1990-es években.

A rendszerváltást követő kereskedelmi liberalizációval az ÁFÉSZ, illetve annak utódja a COOP-hálózat az egyik, de nem a kizárólagos szereplője lett a vegyesáru-kereskedelemnek. A térségünkben működő, Csepreg és a Répcelak központú vállalatok utódjai megmaradtak ugyan, de jelentősen összezsugorodtak, kínálatuk szinte csak az élelmiszer-vegyesáru kereskedelemre korlátozódik, vendéglátóhelyeiket eladták. Megjelent a konkurencia, először a magánkereskedések, majd Bükön az egyéb nagyvállalatok formájában. Csepregben még most sincs konkurenciája a COOP-nak, rajta kívül más hálózat nem jelent meg. Ez viszont azzal járt együtt, hogy nagyobb bevásárlóközpont nem jelent meg ott, ellentétben Bükkel, ahol a 2009-ben megjelent a CBA és a DM is. A kistérség kiskereskedelmének egy másik – sajnos negatív tulajdonsága – az aprófalvak vegyesboltjai sorra bezárnak, hiszen a működtető COOP igyekszik a kis fogyasztású helyek felszámolásával a veszteséges működtetésüket kiküszöbölni. A folyamat negatív spirál eredményez: az üzlet nélkül maradt települések főleg idősebb lakóinak kiszolgálását a mozgóárusok veszik át, míg a mobilisabb fiatal népesség a közeli városok (köztük Bük) bevásárlóközpontjaiban elégítik ki igényeiket, azaz a vásárlási szokások átalakulnak és ezáltal napról-napra a csökken az esély arra, hogy a kistelepüléseken újranyissanak a boltok. A trend aggasztó: 2000-ben még mind a 16 településen volt legalább egy vegyesbolt, napjainkban már ötben – Chernelházadamonya, Iklanberény, Lócs, Nemesládony,

---

¹⁷ A Csepreg és Vidéke Takarékszövetkezet jelenleg már a szombathelyi székhelyű Savaria Takarékszövetkezet része.

Répcseszentgyörgy – nincs. Ezek után már a nem élelmiszer-jellegű üzletekre vonatkozó statisztika is kritikával kezelendő, hiszen azok 50 % feletti aránya nem feltétlenül a kereskedelmi kínálat sokszínűségére utal, hanem éppen ellenkezőleg, arra, hogy már nincs egyetlen vegyesbolt sem, és azt bármely más, akár egyetlen kereskedelmi tevékenység könnyedén 50 %-kal meghaladhatja. A bevásárlási szokások átalakulásának egyértelműen a városok, köztük Bük a nyertesei, amelyek ilyen szempontból is vonzáskörzeteket alakítanak ki. Bár nehezen mérhető, de kereskedelmi vonzó hatása a Csepregi kistérség csaknem egészével egybeesik, nagyjából a 84-es főút képez egy határt, amely mentén már inkább Sárvár vagy Sopron felé indulnak bevásárolni. További kereskedelmi egységek Bükre telepítése egy újabb kitörési pont lehetne a fürdőváros fejlesztésében, vonzáskörzetét különösen Győr-Moson-Sopron megye városhiányos déli térsége felé lehetne elnyújtani.

Az *idegenforgalom* vonatkozásában Büknek nincs térségi vetélytársa, a gyógyfürdőre épített turisztikai rangja, imázsa nemzetközi szintű. A komplexum területe alapján – az eszerint Európában is első Hajdúszoboszló után – a második, belépőszám szerint pedig évek óta Hévíz és az előbb említett hajdúsági város után a harmadik a hazai rangsorban. Rajta kívül kisebb-nagyobb turisztikai kapacitás csak Csepregben, Bőben és Tompaládonyban található, de ezek az egykori mezőváros kereskedelmi szálláshelye kivételével családi vállalkozások méretét, szintjét nem haladják meg, azaz a kistérségi turizmus településgazdasági szempontból csak Bükön jelent fontos tényezőt.

A gazdasági szolgáltatások minősége mellett fontos a mennyiségük vizsgálata, hiszen azok vonzása – tekintettel arra, hogy az ember egyik legfontosabb társadalmi tevékenységére, a termelésnek ad lehetőséget – határozza meg a népesség napi térpályáit, azaz határozott vonalakkal rajzol ki vonzáskörzeteket. Nagyon nehéz, szinte lehetetlen egy adott időpillanatra vetítve valamennyi gazdálkodó egység munkavállalóinak lakóhely szerinti csoportosítását megtenni, hogy teljes adatbázist kapjunk. Jelen tanulmány keretei között a Csepregi kistérség 10 legnagyobb gazdasági foglalkoztatójának ingázási adatait gyűjtöttük össze és tesszük elemzés tárgyává (29. táblázat). Úgy véljük, hogy ez is megfelelő minta arra, hogy a két kisváros gazdasági vonzáskörzetét összevethessük.

Bük és Csepreg gazdasági súlyának összehasonlításához előljáróban mindjárt azt kell megjegyezni, hogy az önkormányzati alkalmazottak száma nagyságában hasonló a két helyen, kb. 100-110 főt tesz ki. Abban azonban már nagy különbség mutatkozik, hogy ezzel a létszámmal Csepregben az önkormányzat a legnagyobb munkáltató, és dolgozónak száma mintegy másfélszer nagyobb, mint a legnagyobb gazdasági társaságé, az UNIRIV Kft-é. Bükön az önkormányzati szféra csak az 5. legnagyobb „vállalat”.

A kistérség 10 legnagyobb gazdasági foglalkoztatójának felsorolásából azonnal kiderül, hogy annak egy erős gazdasági központja van, Bük. Előnye annyira nyomasztó a többivel szemben, hogy az első 10-be rajta kívül csak egyetlen más – egyébként csepregi – telephelyű vállalat fért bele. A 10 vállalat által foglalkoztatottak száma alapján a különbség még markánsabb: 95 % - 5 %, Bük javára. A differenciát az alacsony elem-, illetve dolgozói összlétszám sem torzítja, hiszen az 1420 főnyi foglalkoztatott a két kisváros kb. 3500 főnyi lakosság számára vetítve jelentős arány, és ezen egy-egy újabb foglalkoztató be- vagy kitelepülése nem tud érdemben módosítani.

A *tevékenységi kör alapján* a TOP 10 listája kétarcú: a 10-ből 8 a turizmusban érdekelt, de a további kettő, ipari termelést végző vállalat az összefoglalkoztatottjaik több mint 45 %-át adja. Ez azt jelenti, hogy az országos trendekkel összhangban a gazdaság itt is duális szerkezetű, de azzal a különbséggel, hogy az ipari nagyfoglalkoztatók mellett nem (csak) az erőtlen egyéni és mikro (kényszer)vállalkozások állnak, hanem az uniós terminológia szerinti – azaz 50-250 foglalkoztatottal rendelkező – turisztikai szolgáltatók. A kettős szerkezet mellett tehát a kistérség, pontosabban Bük és Csepreg foglalkoztatási és ágazati szempontból egyaránt diverzifikált, hiszen munkaerőpiacuk stabilitása nem egy-egy vállalattól függ, másrészt pedig az ipari potenciálja biztonságot nyújt a nemzetközi és hazai folyamatoknak erősebben kitett turisztikai ágazat teljesítmény-ingadozásával szemben.

Az *összes foglalkoztatottból a bejárók száma és aránya Bükön* egyaránt sokkal magasabb, mint Csepregben, így ez azt jelenti, hogy a fürdőváros munkaerő vonzó képessége nagyobb volumenű és területű, mint az egykori mezővárosnak. A kistérség 10 legnagyobb üzemében 170 csepregi dolgozik úgy, hogy közülük csak 40 főnek nem kell elhagynia lakóhelyét, míg az ugyanezekben a telephelyeken munkát vállaló 308 bükiből csak 8 fő az ingázó.

A 10 legnagyobb foglalkoztató a *bejárók lakóhelye szerint* összesen 116 településre fejt ki vonzó hatását, ami szinte teljes egészében Büknek köszönhető, hiszen a legnagyobb csepregi foglalkoztatóhoz „csak” 17 településről járnak be, míg a fürdővárosnak fél Vas megyényi a vonzáskörzete, amely egyúttal nem csak nagyságban, hanem területileg is közel azt jelenti. A vonzáskörzet dél, azaz Vas megye felé nyúlik meg annak ellenére, hogy Bük a megye északi szélén található, és délről határolják nagyobb városok (Kőszeg, Sárvár, Szombathely). A Győr-Moson-Sopron felé kifejtett gyengébb munkaerő-vonzás egyrészt a tömegközlekedés megyeközpontú szervezésével, másrészt pedig azzal magyarázható, hogy Sopron felé több olyan községi jogállású település is található, amely rendelkezik olyan nagyfoglalkoztatóval, amely szintén jelentős munkaerő felvevő képességgel bír: Sopronhorpács – PET-Hungária Kft. (állateledel gyár), Lövő – ROTO (zárgyár), Sopronkövesd – AUTOLIV Kft. (biztonsági övek gyártása).

A *bejárók településtípus szerinti vizsgálata* arra derít fényt, hogy bükli nagyfoglalkoztatók elsősorban a környező községekből fogadják az ingázókat, négytizedük ilyen erről a településtípusról származik. Jelentős még a kisvárosokra – különösen Kőszegre és Sárvárra – kifejtett munkaerővonzó hatása, hiszen azokban éppen azoknak az ágazatoknak (könnyűipar, turizmus) van fejlett munkakultúrája, amelyre a jelenlegi bükli gazdaság épül.

A két kisváros gazdasági szolgáltatásait vizsgálva megállapítható, hogy azok *minőségi mutatói* alapján nem tűnik túl nagy eltérés a két település között. A társadalmi szolgáltatásokhoz hasonlóan itt is Csepreg azokban az ágazatokban viszonylag jól ellátott, amelyek még a régi mezővárosi és/vagy járási székhely talaján vertek gyökeret. Egyértelműen ide sorolhatók a banki- és pénzügyi, a kereskedelmi szolgáltatások, illetve bizonyos mértékben még egyes turisztikai szerepkörök.

A *menyiségi paraméterek* alapján válik egyértelművé az, hogy a két település gazdasági potenciálja más súlycsoportot és más fejlődési pályát képvisel. Csepreg a rendszerváltás óta elveszítette valamennyi korábbi nagyfoglalkoztatóját, és helyette nem tudott sem hazai, sem külföldi befektetővel pótolni azokat. Ezzel szemben Bükön a turisztikai szolgáltatók látványos bővülése mellett egy jelentős ipari vállalkozás (NESTLÉ Hungária Kft. állateledel-gyára) is megtelepedett. Mindezek eredményeként Bük vált Vas megye

északi részének legjelentősebb, gyakorlatilag egyetlen munkaerővonzó centruma, amelynek kulcsszerepe van az aprófalvak munkaerőpiaci egyensúlyának fenntartásában. A társadalmi szolgáltatásokkal ellentétben gazdasági szempontból a Csepregi kistérségnek nincs másik központja, településeik nagy részében érdemleges termelő tevékenység nincs, emiatt egyre inkább ráutaltak más települések, elsősorban Bük gazdasági vonzására.

A minőségi és mennyiségi paramétereket összevonva a Guttman-skála segítségével a települések gazdasági szolgáltatások szerinti rangsora állítható össze. Ez esetben Bük és Csepreg nem csak a kistérségük többi településével, hanem Vas megye hasonló népességkategóriájú – tehát 5000 fő alatti – városaival is összehasonlításra került (21. ábra).

A skálának sokféle olvasata lehetséges. A kiskereskedelmi és vendéglátóipari funkciók száma és típusa alapján Bük nem csak a kistérségen belül az első helyezett, hanem a megye hasonló nagyságú városai között is. Előnye mindkét viszonylatban jelentős, hiszen önmagában több ilyen funkcióval bír, mint az kistérség többi települése, illetve a vasi városok összesen. Csepreg a városok középmezőnyében foglal helyet, ami egyébként erről az oldalról megerősíti a település Pirisi-féle városhálózaton belüli tipizálását. A Csepregi kistérség több települése erősen szolgáltatáshiányos, ahogy már korábban említettük, legtöbb helyen csak vegyesbolt vagy kocsma, sőt öt településén az sem.¹⁸ Ők már az ott élők legalapvetőbb igényeit sem képesek kielégíteni, a helyben történő vásárlás bármilyen formája csak a mozgóárusoknál lehetséges, amely viszont kétélű fegyver, hiszen megjelenésük gyakorlatilag lehetetlenné teszi az állandó kereskedelmi funkciók esetleges visszatelepülését. A kereskedelmi szerepkörök összpontosulása összefüggést mutat az egykor közös tanácsi székhelyekkel, ez magyarázza Bő és Simaság viszonylag előkelő helyét. A lépcső feletti nullák (lyukak) lehetőségeket jelentenek, tehát olyan szolgáltatásokat, amelyek a hasonló nagyságú településeken általában működik. Ilyen Csepreg esetén is előfordul (barkács-, illetve vegyiáru üzlet). Kérdés ez valódi lehetőség-e, megvalósul-e. A lépcső alatti lyukak a várhatóan a közeljövőben megszűnő funkciókat jelöli. Ezekből sajnos jóval több van, és ezek alapján úgy tűnik, hogy már a kistérség közepes – 300-600 fős – nagyságú településeit a funkcióvesztés réme fenyegeti. Ennek esetleges bekövetkeztével Bük és Csepreg relatív súlya a gazdasági szolgáltatásokon belül is tovább nőne a kistérségben.

A gazdasági szolgáltatások területi koncentrációja a legerősebb valamennyi szolgáltatástípus közül a kistérségben. Bük gazdasági potenciálja messze túlmutat a kistérség határain, félmegyényi vonzáskörzetével nem csak a környékbeli települések munkaerőpiaci egyensúlyát – ezen keresztül pedig a társadalmi békéjét – biztosítja, hanem nemzetgazdasági szempontból is számottevő turisztikai és ipari kapacitása van. Érdekes a folyamat dinamikája is. Kőszeg és Sárvár nagyfoglalkoztatói jelentős elbocsátásokat végeztek 2013-ban, Csepreg pedig még részleteiben sem tudta pótolni a rendszerváltással megszűnt üzemeit. Tekintettel arra, hogy a lakosság a napi térpályáit alapvetően a munkahelyhez illeszti, ahhoz szervezi, így feltehetően belátható időn – akár néhány éven – belül a büki gazdaság ereje a társadalmi szolgáltatások mennyiségében és minőségében is manifesztálódik.

---

¹⁸ A KSH 2012-es adatai értelemszerűen még nem tartalmazhatják, hiszen 2013 elején zárt be a vegyesbolt és/vagy a kocsma Chernelházadamonyán, Lócson, Nemesládonyban és Répceszentgyörgyön.

4.3. Településmorfológiai vizsgálat – chorologikus (térbeli) aspektus

4.3.1. A két város beépített területének növekedése a rendszerváltás óta

Bük és Csepreg zárt településtartomány területi kiterjedése nem csak az egyes történelmi korszakokban, hanem egymáshoz képest is eltérő ütemet mutatnak, ahogy korábban, úgy a rendszerváltás után is (22. ábra és 23. ábra).

Ennek a mennyiségi folyamatnak a mennyiségi vetületét, illetve az azt kiváltó társadalmi-gazdasági folyamatokat is érdemes megvizsgálni annak megértése érdekében, hogy az időbeli események miként jelentkeznek településképi lenyomatoként egyik vagy másik helység esetében.

Bük településszerkezetének fejlődésének és növekedésének irányai a rendszerváltás után is irányítottan, koncepciózusan történt, az 1991-ben készült „Bük, Bükfürdő összevont rendezési terv program” alapján (VASITERV 1991). A dokumentum kisebb-nagyobb módosításokkal 2004-ig, a következő rendezési tervig érvényben volt, tehát nem hagyható ki Bük korabeli településképe leírásánál (MÁTIS L. 2004). Sok újat nem hoz a korábbi rendezési tervekhez képest, de ez deklarálja első ízben hivatalosan, hogy a belterület már nagyon sűrűn beépült, ezért a szántókat kell feltörni, hogy az építési igényeket kielégítsék. A XX. század utolsó évtizedében gyakorlatilag minden esztendőben egy újabb utca nyílt, illetve kezdett beépülni. A lakóövezet az első „új utcák”, a Béke és az Ifjúság utca által képzett négyszögben helyezkednek el. Az Ifjúsággal párhuzamosan helyezkedik el a Honfoglalás és a Kölcsey, arra merőlegesen pedig a Tavasz, a Forrás, a Kristály, a Hévíz és a Pacsirta utcák. A lakóterület bővülése a 2000-es évek közepén hirtelen leállt, ami összefüggésben állhat a kereskedelmi szálláshely-kapacitás gyors növekedésével. 2004-ben nyílt a golfpályán elhelyezkedő Radisson (ma: Greenfield), 2005-ben pedig a Répce Gold, illetve a Caramell Hotel. Ez olyannyira kiélezte a szálláshelyek közti versenyt, hogy abban a kiegészítő kínálatot nem vagy alig nyújtani képes szereplők kihullnak a piacról, ők jellemzően a kisebb, kínálatukat fejleszteni nem képes szobakiadók. Ez a folyamat visszavetette lakások építésének ütemét és alapterületét is. A 2000-es évek közepe óta lelassultak, sőt csaknem leálltak a büki lakásépítések, és amelyek elkészülnek, azok is az olcsó telekárak miatt inkább Felsőbükön (pl. dr. Horváth Tibor és az Ipar utca), és a korábbiaknál kisebb alapterülettel, jelezve, hogy nem vendégek, hanem az illető család kiszolgálására hivatottak. Különleges, szerepköre és formája szerint is átmeneti típust képvisel az üdülő, amelyek az 1960-as évek végétől csak Bükfürdőn létesültek, a legnagyobb ütemben az 1980-as években. A rendszerváltás után a rendelkezésükre álló terület betelt, így azóta csak felszereltségükben, küllemükben újulnak meg.

A rendezési terv nem számolt jelentősebb ipartelepítéssel, így annak területigényével sem. Pedig a lakótelep mögött, az egykori almatároló telephelyét felvásárló, és azon üzemépítését, majd annak többszöri bővítését végző NESTLÉ (gyárbővítések 2007-2013 között, továbbá a volt cukorgyári betonos területen kamionparkoló építése 2013-ban), valamint a mellé települt VOG révén egy nagy üzemmérettel rendelkező ipari terület alakult ki Felsőbük északi részén, a Petőfi utca Csepregi felé vezető jobb oldalán. Az út másik felén egy kisipari zóna helyezkedik a cukorgyári időktől fogva, mindig újabb és újabb funkciókkal (kőfaragó, pékség)

A tercier szektor területi bővülése is óriási volt a rendszerváltás után, ami már az 1991-es rendezési tervben is az egyik központi téma volt, és a 2004-esben is az maradt. Az 1991-es terven végigvonuló alapmotívum, hogy a falu és fürdőjének fizikai kontaktusát kell megteremteni. Ennek módja az, ha egy parkosított, sportpályákkal ellátott rekreációs övezetet építenek ki a kettő közt. Ez 2004-ben, az Európa út megnyitásával megkezdődött. Az 1,6 km hosszú, kiemelt szegélyű úttestet, járdát és kerékpárutat magába foglaló út jelenti az első kiépített, autóforgalom által is igénybe vehető belterületi összeköttetést Bük és Bükfürdő között. az építkezés – lakótömbök, illetve a Caramell Hotel formájában – az út mindkét vége felől megindult, de még kb. 1 km-nyi szabad terület áll rendelkezésre, hogy végre belterületen is összeérjen a régi három városrész a legújabbal. Az 1980-as években kialakult bükfürdői településrészen kialakult egy szubcentrum, a 2000-es évek elején Alsóbük végén pedig egy újabb, ami alapvetően városzéli bevásárlóközpontokat (Forrás, DM, CBA), illetve szolgáltatásokat jelent (autószalon, étterem).

Az intézményhálózatot megfelelőnek értékelte és azok helyét a falu „természetes központjában”, az Eötvös és Széchenyi utcákban jelölte ki mindkét rendezési terv, utóbbi javaslatot tesz annak funkcionális, területi és esztétikai fejlesztésére. Ez a „Városközpont funkcióbővítő megújítása Bükön” című uniós pályázati konstrukció keretében 2011-2013 között mintegy 600 millió Ft összértékben megvalósult. A projekt eredményeként a cél teljesült, hiszen területileg is megnőtt (pl. Eötvös park kiépítése), funkcionálisan is megújult (pl. Atrium nevű új rendezvényter épült) és esztétikailag (pl. Városháza felújítása, a Répce mente élővilágát bemutató tanösvény) is más minőséget nyert.

Az 1991-es terv nagyon pontos prognózist állított fel a lakóövezet robbanásszerű növekedése és a szálláshelyek jövőbeni számát illetően. 6800 férőhelyet és 387,2 ha-os beépített terület-nagyságot regisztrált, ami maradéktalanul megvalósult 2004-re, az idáig utolsó rendezési terv készítéséig, amely nagyrészt ennek a logikai folytatása. Tisztában volt vele, hogy az építkezések szinte csak önerőből fognak történni, amit nehéz szabályozni. Ezért javasolta, hogy az új családi házak építése esetén azok utcafrontban záródjanak, és ezzel a sorházas beépítési móddal városiasabb külsőt lehet kölcsönözni legalább az új utcáknak.

Csepregre vonatkozóan is kettő településrendezési terv készült a rendszerváltás után, az egyik 1993-ban, a másik pedig 2002-ben (VASITERV 1993, ARCHIGRAF 2002). A kettő időszak között a település belterülete ugyanúgy nem változott, mint 1962 óta, azaz négy évtized alatt semmit. Ennek az oka a már említett folyamatos népességszám csökkenés, így egyik sem tervezett új lakóövezet kijelölését és kialakítását. A felmerülő esetleges lakásigényeket foghíjbeépítésekkel kívánták orvosolni, amelyek potenciálisan mindegyik városrészt érintették, és az adott zóna meglévő uralkodó beépítési módhoz alkalmazkodott pótlásuk, tehát az átépítések a már meglévő beépítési módokat kompenzálják, új megjelenésével nem számol. Úgy tűnik, hogy egyelőre nem is kell, hiszen Csepreg a rendszerváltás óta egyetlen új utca sem nyílt, az építkezések a korábban megnyíltak feltöltésével merültek ki, és mivel azok döntően a város peremén helyezkedtek el, az új építések is a családi házas módot követték. Az 1980-1990-es évek fordulóján a lakóöv alapvetően három területen növekedett, pontosabban sűrűsödött be, a Damjanich utcában (Felsőváros-bővítmény), illetve a Csokonai és Bognár Ignác utcákban (Alsóváros-bővítmény). Az 1990-es évek második felétől pedig csak utóbbi utca Tilosgyöpre érő szakasza mentén nőtt a lakóterület.

A város iparfejlesztésére konkrét javaslatot egyik rendezési terv sem tett, mintha erről eleve le kellene mondani. Annyit jegyeznek meg, hogy a korábban kialakult ipari területek már mélyen beékelődnek

a lakóövekbe, így bővítésükre korlátozottan van lehetőség. Új ipari gazdasági területek, távlatilag ipari park kialakítására a Szentkirályi kereszteződéstől nyugatra (Zsira felé) tesz javaslatot. Ott még egyetlen üzem sincs, az ipari létesítmények még csak a Rákóczi utca és az Öreg Répce meder mellé „kúsztak” ki. Ott egy a 2000-es évek elején lévő asztalos üzem, illetve egy 2013-ban épített fémszegecs-gyár (UNIRIV Kft.) található.

Csepregen a rendszerváltás óta más funkció révén nem növekedett a beépített terület. A valamennyi rendezési tervben prioritásként kezelt közszolgáltatás-fejlesztés a településközpontra vagy annak közelébe összpontosult (pl iskola), a gazdasági szolgáltatások is a centrumban maradtak, a településtest már részén – a korábbi elképzelések ellenére – nem alkottak egységes alközpontot, szubcentrumot.

Bük beépített területének expanziója a rendszerváltás után szédületes mértékű volt. Újabb funkcionális területe, a korábbi, bükfürdői alközpont után az utóbbi másfél évtizedben létrejött alsóbüki szubcentrum. Emellett valamennyi korábban kialakult öv – ipari-, üdülő- és lakóterületek, valamint a településközpont – közül kiterjedt, egyre határozottabb saját karaktert, arculatot öltött.

Csepreg beépített területének növekedése a rendszerváltás óta nem csak Bükhöz képest volt csekély, hanem saját önmagához viszonyítva is. Új típusú funkcionális területe nem jött létre, a lakó- és ipari öve nőtt a többenél egy kicsit nagyobb mértékben, újdonság pedig csak a korábban már többször megvalósuló keleti – szentkirályi – iparterület kezdeményének ismételt megjelenése volt.

4.3.2. A központi funkciók és építmények

4.3.2.1. A központi funkciók típusai a hazai városokban

A településeket az ember és annak lakó-, illetve munkahelye alkotja (MENDÖL T. 1936). Ezt a megfogalmazást követve meg kell vizsgálni a zárt településen lévő munkahelyek térbeli eloszlását is ahhoz, hogy a város funkcionális szerkezetét ki lehessen jelölni.

A 2002-2003-as években a Berzsényi Dániel Főiskola Társadalomföldrajz Tanszéke által az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) keretében végzett nagyszabású vizsgálat alapján funkcionális megközelítésben a városi terület- és épülethasználat, az intézmények, valamint a funkcionális városi területek az alábbi tíz kategóriába sorolhatók (CSAPÓ T. 2005B, PP. 95-96.):

- a) *Ipari (ipari parkok, üzemek, gyárak), létesítmények, közlekedési-műszaki, kommunális (szennyvíz, volán, gáz, vízművek, erőművek, hulladékgazdálkodás, autóbusz- és vasúti személy, illetve rendező pályaudvarok, logisztikai központok stb.) cégek telephelyei.*
- b) *Kereskedelmi létesítmények:* a városok külső részein található bevásárlóközpontok, szórakoztató központok, plázák, hipermarketek, raktárak, depók, különféle szakáruházak, autókereskedők, benzinkutak, szolgáltató létesítmények és a belső városrészekben lévő ABC-k, üzletek, üzletsorok, boltok, piacok és mindenféle szaküzlet.

- c) *Idegenforgalom és vendéglátás létesítményei és területei:* vendéglátóhelyek (étterem, kocsmák, büfé, presszó, fagyizó, kávéház, gyorsbüfé, gyorsétkezdék stb.) és szálláshelyek (szálloda, kemping, panzió, motel, fogadó, nyaralóház, utazási irodák).
- d) *Sport, rekreáció területei:* sportpályák, strandok, uszodák, wellness-központok, stadionok, lovas pályák, jégpályák, sportcentrumok, szabadidő- és rekreációs parkok, közparkok, fitness centrumok, erdei tornapályák, motocross- és egyéb pályák.
- e) *Oktatási és kutatási intézmények:* egyetemek, főiskolák, közép- és általános iskolák, óvodák, kollégiumok, pedagógiai intézetek, kutatóintézetek, képző, továbbképző és oktatási központok.
- f) *Egészségügyi és szociális intézmények:* bölcsődék, idősek napközi otthonai, szociális otthonok, orvosi rendelők, szakrendelők, kórházak, klinikák, mentőállomások, vérellátók, szanatóriumok, állatkórházak, gyógyszertárak, drogambulanciák, szeretetotthonok, mindenféle karitászi intézmény, egyházi épületek, beleértve a templomokat.
- g) *Igazgatási intézmények:* mindenféle hivatal és államigazgatósági-hatósági szerv épülete (illeték-, föld-, természet- és környezetvédelem hivatalai, önkormányzatok, rendőrség, bíróság, börtön, ügyészség vámszervek, tűzoltók, kamarák).
- h) *Művelődési és kulturális intézmények:* mozik, színházak, könyvtárak, művelődési házak, képtárak, galériák, múzeumok, kongresszusi- és hangversenytermek, bábszínházak, rádiók, TV stúdiók, TIT, újságok szerkesztőségei.
- i) *Gazdasági, üzleti élet intézményei:* bankok, biztosítók, brókerek, befektetési cégek, tanácsadó és könyvelő cégek, ügyvédi irodák, közjegyzők, a különféle lakossági szolgáltató egységek (pl. posta, patyolat, fodrászat, kozmetika, szabóság, fényképész, fogadóirodák).
- j) *Egyéb létesítmények:* laktanyák, katonai objektumok, temetők-sírkertek.

A disszertáció a funkcionális területek ezt a fajta felosztását alkalmazza, ez alapján végzi Bük és Csepreg különböző szerepköreinek beazonosítását és csoportosítását.

4.3.2.2. A központi funkciók és intézményeik Bükön és Csepregen

A két város funkciói a társadalmi és a gazdasági szolgáltatások, továbbá az elérhetőség, közlekedés-földrajzi helyzet alkotta hármasszögben, tevékenység-csoportonként az általuk lefedett településhálózatra, azaz Bük és Csepreg vonzáskörzetére vonatkozóan kerültek bemutatásra.

A központi funkciók kialakulásának idősorba rendezése jól mutatja a két település településfejlődésének urbanus szakaszait, de igazán jó indikátorként inkább csak a társadalmi szolgáltatások intézményei alkalmasak, mert időben állandóbb formációk, történelmileg pedig jobban dokumentáltak, mint a gazdasági szolgáltatások egységei (24. ábra). Csepregen ezek a funkciók időben nagyjából egyenletesen jöttek létre az elmúlt bő másfél száz esztendőben, különösen akkor, amikor a település járási székhely (1876-1950) volt. Egy nagyobb intézményalapítási hullám kirajzolódik az 1950-es és 1970-es évek közötti két évtizedben is, amelynek indulása egybeesik a nagyobb csepregi állami vállalatok megalakulásával,

virágkorával, vége pedig a település vasútvonalának felszámolásával, illetve a büki turizmus felfutásával. A rendszerváltozás sem hozott pozitív fordulatot, új társadalmi szolgáltatás alig-alig telepedett meg a városban, amelynek a meglévők meg-, illetve fenntartása is nagy erőfeszítéseket igényel.

Bükön a közintézmények alapítása időben koncentráltabban jelentkezik, és két nagyobb csomópont látható. Az egyik a dualizmus korának utolsó két évtizede, amikor az iparosodó, egyesült nagyközségben is megjelentek olyan társadalmi szolgáltatások, amelyek Csepregen akkor már legalább fél évszázada működtek. A cukorgyár leégése ebben a tekintetben egyértelmű korszakhatár: a település társadalmi-gazdasági sorvadásával a központi funkciók is elkerülték azt. Bár az 1950-es években is léteztült egy-egy intézmény, sokasodásuk az 1960-es évektől nagy mértékű és folyamatos. Ez látványosan egybeesik a fürdő megnyitásával, fejlesztésével, és ok-okozati összefüggésük is aligha vitatható. Ahogy Csepreg, úgy Bük intézményalapítási történetében is jelentős változást hozott a rendszerváltás, de amíg az egykori mezővárosban drasztikusan visszaesett az új egységek száma, addig Bükön éppen, hogy látványos növekedésnek indult, ami mind a mai napig tart. Ez egyértelműen az önkormányzatiság megjelenésével, azok intézményfenntartói szerepének erősödésével függ össze. Az intézményhálózat nagysága, minősége szoros korrelációt mutat az adott település társadalmi-gazdasági prosperitásával, ez magyarázza, hogy a folyamat dinamikáját tekintve már Bük vezet. Mivel alig van olyan történelmi időszak, amikor egyszerre mindkét helysége hasonló mértékű fejlődés volt jellemző, így egy rövid időszaktól – az 1960-as évek elejétől – eltekintve a két település intézményalapítási periódusai időben egymás komplementerei. Különbség még az is, hogy Csepreg intézményalapításai a XIX. század második felétől a XX. század végéig viszonylag kiegyelítettten történtek, ami egy hosszú, organikus városfejlődésre vall, ezzel szemben Bükön XIX. század eleji és végi egy-egy évtizedben gyorsultak fel ezek a folyamatok, rövid periódusokban erősödtek meg a városképző folyamatok.

Jelen fejezet fő feladata a központi szerepkörök települési vetületét, azaz a várostesten belüli eloszlását vizsgáljuk meg a már alkalmazott hármas bontás, valamint a funkcionális városterületek imént idézett kategorizálásának összevonásával kialakított csoportosítás szerint (30. táblázat és 31. táblázat). Először tehát ebben a bontásban is felsorolásra kerülnek a funkciók, majd a számukra helyet adó közterület nevét rendeljük hozzá, amelyek így már ábrázolhatók a várostérképen, plasztikusan megjelenítve azok térbeli eloszlását (25. ábra és 26. ábra). A módszertant illetően megjegyzendő azonban, hogy bizonyos szerepkörök nagy elemszáma (pl. Bükön a magánszállások) vagy szélsőségesen erős koncentrációja (pl. egészségügyi szolgáltatások szállodákban vagy a kiskereskedelem üzletházakban történő összpontosulása) miatt nem volt módunkban valamennyi funkciót megjeleníteni a várostérképeken. Ezekben az esetekben a jelek száma nem felel meg az általuk szimbolizált funkcióval, amire a szöveges értékelés keretében felhívjuk a figyelmet.

Ahogy a társadalmi és gazdasági szolgáltatások ágazati ismertetésénél már szóba került, hogy alapvetően ezeket mennyiségi és minőségi szempontok szerint lehet csoportosítani, és ugyanez követhető ezen funkciók településtesten belüli, tehát területi megoszlásának vizsgálatánál is.

Az összes *funkció száma alapján* Bük messze vezet Csepreg előtt, különösen a jórészt a turizmus talaján élő gazdasági szereplők extrém magas elemszáma miatt. Ha a funkciók településtesten belüli

eloszlását vizsgáljuk, akkor Csepregen erős koncentráció figyelhető meg, hiszen a város által ellátott szerepkörök döntő többsége a Széchenyi téren és a belőle kiágazó mintegy fél tucat utcában, a város történelmi központjában, jó közelítéssel a Felsővárosban található. Itt már elkezdődött a szerepkörök vertikális irányú elkülönülése, vagyis az emeletes építkezés, ahol a földszinti helyiségeket az intézmények, munkahelyek foglalják el és a lakófunkció az emeletre húzódott vissza. A szerepkörök horizontális, azaz városrészenkénti eloszlása már gyengébb, vagyis közterületeik nagy része tisztán lakófunkciójú.

Bükön ez éppen fordítva van, hiszen szerepköreik területi összpontosulása alapján nincs egyértelmű központja, és Felsőbükön kívül valamennyi városrészen tapasztalható kisebb-nagyobb koncentrációjuk, tehát több helyen vegyülnek a lakóövezetekbe. Ugyanakkor nagyon kis helyre összpontosulnak ott, – csak a rövid Eötvös utca az – ahol vertikálisan is tagolják a településtestet.

A *funkciók minősége alapján* már kiegyenlítettebb a helyzet a két város között. a társadalmi szolgáltatások közül az *igazgatás* valamennyi intézménye a legrégebbi településrészen helyezkedik el. Bükön a középbüki városrészen, azon belül az Eötvös és Széchenyi utcákban található, Csepregen pedig a Tűzoltóság kivételével mindegyik a Felsővárosban, pontosabban a Széchenyi téren.

Az *egészségügyi intézmények* is egy tömbben, a csepregi Felsővárosban helyezkednek el, de Bükön az elsősorban a helyiek és környékbeliek alapfokú orvosi ellátását biztosító szolgáltatások, valamint mentőállomás és orvosi ügyelet középbüki összpontosulása mellett a település gyógyturisztikai profiljából adódik, hogy egy másik helyszínen, a Büki Gyógyfürdő Zrt-nél is jelentős az egészségügyi kapacitás, oda elsősorban a gyógyvizes terápiához alkalmazkodó szakrendelések települtek. Hazánkban a fogorvosi praxis tipikusan idegenforgalmi vonzerővel bír, külön turisztikai iparágga nőtte ki magát, és így a nagy látogatottságú településekre, településrészekre, intézményekre fókuszál. Bükön is így van, sok fogorvos praktizál, gyakorlatilag minden városrészen található rendelőkük, de a legtöbb Alsóbükön és Bükfürdön, ahol külön-külön egységben és szállodák kiegészítő kínálati elemeként egyaránt megtalálhatók.

A *szociális intézmények* közül Bükön az idősek otthona is Középbükön található, ellenben Csepregen ez az intézmény az Alvárosban, a bölcsőde pedig e város bővítményében helyezkedik el. Az *egyházi intézmények* telepítésének erős vallás- és településtörténeti okai vannak. A katolikus vallású Csepregen a templomok az egykori önálló települések központjába települtek: a Szent Miklós templom a Felsőváros, a Szent Katalin kápolna az Alsóváros, a Boldogasszony kápolna elődje pedig Csékéd temploma volt. A büki egyházi emlékek elhelyezkedése is a település vallástörténetének térbeli következménye. (A Szentkúti kápolna a Felsőváros-bővítményben magánadakozásból épült a XIX század elején). A Szent Kelemen templom és plébánia Középbükön (Egyházas-Bükön) helyezkedik el, ahogy évszázadok óta vagy lassan már egy évezrede. Alsóbükön, a lutheránusok fellegvárában viszont a templom, a parókia, a gyülekezeti ház révén egy szabályos kis evangélikus negyed formálódott. A legújabb kegyeleti hely az bükfürdői Ökumenikus kápolna, amely elsődlegesen a turisták testi felüdülése mellett a lelki gondozását biztosítja.

Az *oktatási intézmények* erős térbeli koncentrációja mindkét városban tudatos tervezés eredménye és az elmúlt fél évszázadban több fázisban valósult meg. Bükön a rendszerváltás idejére került egy helyszínre az általános iskolai oktatás, ami 1995-ben ugyanott egy szakiskolával egészült ki. Csepregen ugyannerre

2007-ig kellett várni, amikor az elkészült – egyébként az 1962-ben alapított szakközépiskolával telekszomszéd – új iskolaépületben össze tudták vonni a teljes alapfokú oktatást, kivéve a zenei képzést.

Csepregen a *művelődési és kulturális intézmények* felsővárosi koncentrációja kizárólagos, Bükön viszont kétközpontú, a közművelődési intézményegységek a hagyományos középbüki helyszínei mellett rendelkezik a vendégek művelődését, szórakoztatását szolgáló bükfürdői feladatellátási helyekkel is.

A *sport* hagyományosan a lakóövezetek egykori – a magyar kisvárosok falvak esetén jellemzően XX. századi – peremén létesültek, aztán a beépítések révén most már inkább beékelődnek oda. Így van ez Csepregen mindkét sportpályával, és Bükön is az egygel. Bükön van sportcsarnok, Csepregen csak tornaterem, de mivel a tömegsport mellett az oktatást is kiszolgálják, mindkét helyen közvetlenül az iskola mellett helyezkednek el.

A *rekreáció* helyszínei egymástól eltérő elrendeződést mutatnak a két városban. Csepregen jellemzően a külterületen fordulnak elő, elsősorban annak értékes természeti adottságai, másrészt pedig a belterület régóta nagyfokú beépítése miatt. Bükön a zöldterületek jellemzően a belterületre koncentrálnak, még a tavak (horgásztó, bányató is) is. ebben a profilban megjelentek az aktív pihenést szolgáló attrakciók, létesítmények is, például a Kneipp-park, Napsugár Játzópark, Kristálytorony, és a legnagyobb rekreációs terület, maga a gyógyfürdő is.

A *gazdasági szolgáltatások* közül a központi helyre ráutalt *pénzintézetek* kivétel nélkül mindkét helyen a centrumban foglalnak helyet, Csepregen még a lakosság most már alapvetőnek nevezhető igényeit kielégítő szolgáltatásaival (fodrász, kozmetika stb.) is ugyanez a helyzet, Bükön nem. Ott ezek a tevékenységek nem csak a helyieket szolgálják ki, hanem a vendégeket is. Ennek megfelelően valamennyi városrészben előfordulnak ugyan, de két helyen összpontosulnak, az üzletházakban és a szállodákban. Térbeli koncentrációjuk tehát nem a városközpontban, hanem Alsóbükön és Bükfürdőn a legnagyobb, az ottani üzletházaknak és hoteleknek köszönhetően. A posta sem csak egy központi helyen, Középbükön található, hanem Bükfürdőn is.

Az *ipar* területi allokációja mindkét településen a dualizmus kori industrializáció térbeli lenyomata, annak funkcióiban többször megújult emléke. Bükön ezt a XIX. század második felében, a Csepreg felé vezető út felsőbüki végének jobb oldalán felépült cukorgyár jelölte ki, és az üzem leégése után is megtartotta a nagyipar magának mind a mai napig (repülőgép-javító, almatároló, jégkrém üzem, állateledel gyár). Vele szemben a cukorgyári lakások, mozdonyfordító stb. révén inkább a kisebb üzemméret lett a jellemző, és ott ez is maradt a jellegadó minden történeti korszakban (KTSZ, fonalcsévéelő stb.) és a jelenben is (kőfaragó, építőipari cég). Erre a közterületek elnevezése is utal. A kisüzemekkel rendelkező részt régebben „Mexikó”-nak nevezték, ami arra utal, hogy „mindentől távol volt”, azaz később kapcsolódott a településtest pereméhez, egy kicsit idegen testként. A főúttal párhuzamosan idevezető utcát pedig Gyár utcának nevezték el. Bükön másutt nincs jellegzetes ipari terület, a vízmű székháza és központi telephelye a lakóövezetbe ékelődik be.

Csepregen az ipari létesítmények több kisebb tömbben kapcsolódtak a lakóövhöz a XIX-XX. század fordulóján, és a település térbeli kiterjedése miatt a lakóegységek már körbefogták őket. Három ilyen terület különíthető el, és a négy égtáj szerint azonosíthatók be. A nyugati részen, a Felsőváros bővítményben az egykori Kadnár-féle téglagyár révén alakult ki ipari terület, ami a gyár lebontása után is minden korszakban

otthont adott ipari tevékenységnek (Asztalosipari KTSZ) és teszi ma is (WFK). Az Alsóváros-bővítésben az Ásás mellé települt Klug-téglagyár helyén továbbra is megmaradt az ipar (UNIRIV Kft. – fémtömegcikk), immár a lakóövezetbe ékelődve.

A három régebbi iparterület közül a legújabb, tulajdonképpen a rendszerváltás után kifejlődött északi periféria, ahol a vízműtelep mellett lakatos- és fémmunkákat (Fal Kft.) és szállítmányozást (Euroboard) végző cég is megtelepedett. Napjainkban a város keleti, Tilosgyöphöz kapcsolódó részén jelent meg az ipari tevékenység, ahol újabb üzemek révén egy újabb összefüggő ipari terület kezd formálódni. Csepregen tehát az öt városrészből háromban található mérvadó ipari tevékenység, szemben Bükkal, ahol az teljes egészében Felsőbükre összpontosul.

Tömegközlekedéshez kapcsolódó nagyobb létesítmények csak Bükön találhatók, a vasútállomás és környéke másfél százada Közép- és Felsőbük közti zóna jellegadó terület-felhasználási öve, míg a nemzetközi autóbusz-pályaudvar Bükfürdőn található. A két viszonylat összekapcsolására szolgál a helyijáratos busz, ami ilyen kisvárosokban ritka. Részben a közlekedéshez, részben pedig a turizmushoz sorolható a kerékpározáshoz kapcsolódó infrastruktúra. Kerékpárútja Büknek és Csepregnek is van, de belterületen csak a fürdővárosban fut. Itt találhatók már hozzá kapcsolódó kiszolgáló létesítmények (kerékpárkölcsonzó, pihenő stb.) is Középbükön és Bükfürdőn a turisztikai információs pontokra telepített feladatként. Csepregen csak autóbusz-állomás van, meglehetősen szerencsétlen helyen, a Széchenyi téren, ami a városközpont-rehabilitációs program után is ottmaradt, és gyakran okoz gondot egy-egy rendezvény alkalmával a forgalomáthelyezés, azaz akadályozza a tér igazi reprezentatív közösségi térré történő alakítását.

Az idegenforgalom és vendéglátás intézményeit Csepregen könnyebb összegyűjteni, hiszen csak néhány van belőlük. Közülük az éttermek és a szállodák a városközpontban összpontosulnak, kivéve az Öreg Malom Hotelt, amely a szentkirályi körfogalom mellett, külterületen található. Magánszállás nincs a városban, a kocsmák pedig a helyi vendégekre építve egyenletesen oszlanak el a városrészek között. Fagyizó a centrumban, kifejezetten cukrászda pedig nincs.

Bükön a kocsmák – Csepreghez hasonló okok miatt – valamennyi városrészen jelen vannak, de a nagyobb vendégforgalomra számító éttermek, szállodák és magánszálláshelyek szorosan követik a keresletet. Az éttermek korábban valamennyi településrészen előfordultak, de a szálláshely-kínálat bővülését és áthelyeződését követve most Bükfürdőn és Alsóbükön jelentkeznek a túlsúlyuk. A büki szálláshelyek közül időben a fürdő megnyitása után hirtelen megjelent igényt kielégítve a magánszállások alakultak ki. Ezek kezdetben a falu valamennyi részén elforduló típust testesítették meg, már meglévő házhoz hozzáépített szobák voltak, azaz a „Zimmer frei” klasszikus formái, tekintettel arra, hogy „csak” szoba került kiadásra és a vendéglátáshoz kapcsolódott lakóhely-egység is, a házigazda otthonaként szolgáló családi ház. A kereskedelmi szálláshelyek a büki turizmus tömegessé válása után, az 1970-es évektől kezdődően jelentek meg. Mivel építési helyüket döntően a település legfőbb attrakciójához, a Büki Gyógyfürdőhöz való közelség határozta meg, a nyolc büki szálloda közül hét Bükfürdőn épült fel, de az egyetlen kivétel, a Hotel Piroska is a hozzá legközelebb eső Alsóbükön.

A turizmus tömegessé válása, a vendégek igényének növekedése és nem utolsósorban a kereskedelmi szálláshelyek támasztotta versenyhelyzet miatt a magánszállások is fejlesztési kényszerbe

kerültek, és ezeket már nem lehetett a már meglévő lakásokban biztosítani. Ezért új, kifejezetten erre a célra készült házak tömegei épültek az 1990-2000-es években, jellemzően az alsóbüki részen, a Béke és az Ifjúság utca által befogott derékszögtől északra. Ezek a házak már különálló lakórészeket kínáltak, így a feliratok is újak lettek: „Apartment frei”. A régebbi „szobáztatók” ezzel nem tudtak lépést tartani, így a 2000-es évek elején még 1000 magánzállás-engedély egyenletesen csökkent, napjainkra alig 500-ra. Felső- és Középbükön gyakorlatilag megszűnt ez a tevékenység, és Alsóbükön is csak az előbb említett „arany” négyszögbe szorult vissza.

A magán- és a kereskedelmi szálláshelyek között egy sajátos, átmeneti típust képviselnek az üdülők, hiszen a lakásokhoz hasonló méretűek, belső elrendezésűek és felszereltségűek, de kifejezetten a vendégfogadásra rendezkedtek be. Jellegzetesen bükfürdői forma, csak ott fordul elő, és azon városrész beépített területének kb. felét ez a típus foglalja el.

A *kereskedelmi egységek* nagy része Csepregen a városközpontba ráutalt tevékenységet folytatnak, koncentrációjuk itt nagyon erős. Szinte csak a vegyes üzletek fordulnak elő tőle távolabb, egyenletesen a zárt településen belül. Ezzel szemben Bükön a kereskedelmi egységeknek nem az Eötvös és Széchenyi utcák a gócpontjai, hanem a különböző kínálatú üzletek sorokba, bevásárlóközpontba tömörülve a turisták közelébe „igyekeznek kerülni”, ennek megfelelően Bükfürdő és Alsóbük a fő előfordulási helyük. Bükfürdőn a kisebb alapterületű üzletek, butikok két helyen sort képeznek (Boltosház, Pavilonsor), Alsóbük végén pedig a nagyobb alapterületű üzletek (Forrás Üzletház, CBA, DM) jelentek meg. Utóbbi helyen a hagyományos élelmiszer-jellegű boltok mellett megjelentek a speciális kínálatú üzletek (pl. DM) és szolgáltatások (a Forrásban üzletsor van), ami a vendéglátással (Rigótanya Étterem), továbbá a hazánkban ilyen kisvárosban ritkaságszámba menő autószer vízzel és –szalonnal egy szabályos kereskedelmi zóna, egy alközpont (szubcentrum) alakult ki. Bükön és Csepregen a belterületen egy-egy benzinkút található, értelemszerűen a forgalmas bevezető utak mellett.

A szerepkörök, intézmények, munkahelyek településen belüli eloszlását illetően egy markáns eltérés található a két kisváros között. Csepregen a központi szerepköreinek nagy része egyetlen helyre, a történelmileg kialakult városközpontba települt, így funkcionális értelemben Csepreg egyközpontú, monocentrikus típust képvisel. A három faluból viszonylag későn, alig száz éve egyesült és alig ötven éve összeépült és egy újabb településrészrel bővült Bükön nem alakult ki, mert ezen okok miatt nem is alakulhatott ki egyetlen városközpont.

A közintézmények az egykori három falu nagyjából mértani közepén, Középbükön összpontosulnak, de attól légvonalban mintegy 3 km-re, a feltárt hévízkút mellett kialakult egy újabb településrész, amely nyilván a településközponttól való nagy távolsága miatt saját maga is telepített le funkciókat (boltok, posta stb.), így egy alközponttá formálódott. A kettő centrumtól nagyjából egyenlő távolságra, Alsóbükön pedig az ezredforduló óta kialakult egy harmadik központi rész, így Bük funkcionális szempontból legalább három központtal rendelkező, policentrikus városmodellt testesít meg.

4.3.3. A lakásállomány vizsgálata

A települések mendöli definíciója szerint a munkahelyek térbeli eloszlásának vizsgálata után célszerű megtenni a település másik összetevőjének, a lakásállománynak a mennyiségi és minőségi szempontú vizsgálatát is a különböző övek kijelöléséhez (MENDÖL T. 1936). Ez azért is különösen fontos, mert a lakás céljára használt területek a legnagyobb területi kiterjedésűek valamennyi öv közül, így döntően befolyásolják a települések arculatát (32. táblázat).

Bük és Csepreg lakásállományának szám szerinti alakulása azt mutatja, hogy Bük ebben a tekintetben a rendszerváltás óta – a két település történetében először – megelőzte szomszédját. A 2001-es népszámláláskor Csepregen még 34 darabbal több lakás volt, mint Bükön, 2011-ben viszont már 145-tel utóbbi helyen volt több, ami ekkora települések viszonylatában óriási ütemű változás. Ha hosszabb idősorba rendezzük a lakásépítést, akkor az látható, hogy bő fél évszázad alatt (1960 óta) a büki lakások száma 130 %-al, addig a csepregieké mindössze 6,3 %-al növekedett, ami 20-szoros (!) különbség. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a lakóegységek uralkodó formája mindkét városban a családi házas beépítési mód, akkor már érthető, hogy a jóval kisebb külterületű Bük belterülete és ezen belül lakóterülete miért másfélszer akkora, mint Csepregé.

Aligha találunk hazánkban még egy példát arra, hogy két egymással szomszédos kisváros lakásállománya és lakóterülete ennyire eltérő ütemben fejlődött volna. Ha a múlt tapasztalatai és a jelen folyamatai alapján prognózisokat szeretnénk felállítani, akkor a lakások építési év szerinti vizsgálatával is megtehetjük ezt (27. ábra).

Az adatok alapján a mai büki lakásállomány 88 %-a, a csepreginek pedig 78 %-a épült az elmúlt hat és fél évtizedben. Ez azt is jelenti, hogy éves átlagban Bükön 19,6 db, Csepregen pedig 15,7 db új lakás épült. Ilyen viszonylag nagy időintervallumot nézve a különbség nem is olyan markáns, nem ad arra magyarázatot, hogy miért ilyen nagy a különbség a két város lakásállományának mennyiségi és minőségi paramétereiben. A választ az adja meg, ha a II. világháború óta eltelt időszakot kisebb periódusokra osztjuk Bük és Csepreg lakásépítés-történetében. A lakások építési periódusai alapján két egymással inkább versengő, semmint egymást kiegészítő település tárul elénk. A háború utáni kb. három évtized lakásépítésében egyre csökkenő különbséggel Csepreg megelőzte Büköt. Ezt követte egy olyan – kb. a '70-es évek közepétől a '80-as évek közepéig/végéig tartó – időszak, amikor egy trendfordulót megelőző fej-fej mellett haladás történt, majd a rendszerváltástól kezdve Bük előnye vitathatatlan. A folyamat időbeni „mintázata” hibátlan, hiszen nem bontják meg rövidebb, a fő iránnyal ellentétes periódusok. Bük és Csepreg összehasonlító településföldrajzi vizsgálata nehezen képzelhető el anélkül, hogy ne próbáljuk megkeresni a folyamat kiváltó okait.

Az 1970-es évek közepéig Csepregen több lakás épült, mint Bükön. Ez nyilván érthető, hiszen Bük a Horthy-éra egészében és a kora Kádár-korszakban is egy sorvadó falu volt. Ezzel szemben Csepregnek a járási székhely rangja képezte a fejlődési potenciált, de annak 1950-es elvesztése sem törte meg lendületét, mert a mezőgazdaságban és iparban érdekelt állami vállalatai továbbra is biztosították a helyiek egzisztenciáját, és ezáltal építkezési kedvét is. Úgy tűnik, hogy az építkezések ütemében Bük már az 1960-as

években felzárkózott Csepreghez. Ebben az évtizedben a büki adatokat erőteljesen torzítja az 1965-ös árvíz által erősen megrongált vagy megsemmisült mintegy 100 ingatlan állami segítséggel újjáépült. Mivel Csepregen a Répce ekkora károkat nem okozott, ott az építések magánereből történtek, amelyeket kiegészítettek ugyan állami lakásépítési akciók (pl. pedagóguslakások), de azokat – szerencsére – nem vis maior helyzetek kezelése kellett, hogy motiválja, hanem az aktív bevándorlási ösztönzők kiépítése mozgatta.

A valódi trendforduló az 1970-es években történt, ami éppen egybeesik azzal, amikor Bük és Csepreg társadalmi-gazdasági fejlődésének iránya és üteme élesen elvált egymástól. Tehát indokolt, hogy ezen tényezők hatását kutassuk az eltérő lakásépítési folyamatokban is. A büki fedett fürdő 1972-es megnyitása nem csak azt jelentette, hogy a szezonális megszüntetése nagyságrenddel megemelte az ide látogató turisták számát, hanem az óriási mértékű megyei – persze közvetve állami – beruházási forrás azt jelezte, hogy a központi és megyei kormányzat szó szerint és áttételesen is letette a garast a létesítmény hosszabb távú fejlesztése mellett. Ez már nem csak reményt, hanem meggyőződést is adott Büknek ahhoz, hogy fényes jövő előtt áll, hiszen azt a települést, amelyet néhány éve a lakóinak egy része is elhagyta, most meg a világ legnagyobb népvándorlása, a turizmus is megcélozta.

Ezzel szemben Csepreg 1974-ben Csepreg elveszítette vasútvonalát, ami alighanem a legfontosabb – ez esetben hátrányt okozó és máig ható – településformáló erővel bírt. Hatására a nagyipar többé elkerülte és elkerüli ma is, a meglévő szocialista nagyvállalatai Bükön voltak kénytelenek telephelyet fejleszteni. Csepreg lakosság száma az 1960-as évektől csökkent, de lakásépítése az 1970-es években tetőzött. Akkor éves átlagban 26 lakás épült, zömmel magánereből, de központi források igénybevételével is. Innentől kezdve évről-évre egyenletesen csökkent a lakásépítések száma, és a folyamat ma is tart, a rendszerváltás – az állam lakáspiacról történő kivonulása – után pedig egyre gyorsuló ütemben. A rendszerváltás óta egyetlen új utca sem nyílt, az új építések a korábbi lakóv bontással kialakított foghíjait töltik ki. Az eddigi negatív csúcs a 2006-2011 közötti időszak volt, amikor összesen annyi lakás épült Csepregen, mint az '70-es dekádnak egyetlen évében.

Bükön a lakásépítési kedv az 1970-es években is nőtt, ez egyrészt a régebbi utcák foghíjainak családi házas beépítését, másrészt pedig a zöldmezős beruházással létesített Petőfi-lakótelep tömbjeit jelentette. Utóbbi építés átnyúlt ugyan a következő évtizedre, de ekkor már ismét a – szálláskiadásra is alkalmas – családi házak vitték a prímet, teljesen újonnan nyitott, elsősorban a fürdőhöz közeli alsóbüki utcákat megtöltve. A rendszerváltás után az új házak gyors építési üteme megtört ugyan, de csak saját korábbi lendületéhez képest. Ez nem azt jelentette, hogy az építési kedv alábbhagyott volna, hanem az építések mellett az átépítések is újra erőre kaptak, hiszen a magán szállások iránt robbanásszerűen megnövekedett kereslet tette szükségessé akár a nem sokkal azelőtt épült házak újabb lakóegységekkel történő bővítését. Bük írott történelmének legnagyobb ütemű lakásépítési hulláma a 2001-2005 közötti időszak, amikor éves átlagban több mint 40 db lakás épült, és egyébként ezen öt esztendő alatt több mint Csepregen a rendszerváltás óta összesen. Valószínűleg a kettő év alatt (2004-2005-ben) megnyílt három szállodának nagy szerepe van abban, hogy a szobakiadásra szánt magánházipépítések ezt követően alábbhagytak, és erre utal az is, hogy a lakóöv kiterjedésének iránya most már nem egyértelműen Alsóbük és Bükfürdő, hanem Felsőbük is, ahol kisebb, egy család kiszolgálásához szükséges alapterületű házakat építenek.

A házak minősége – ha nem is teljesen, de nagy azért nagy mértékben – függ a koruktól, ezért volt érdekes áttekinteni, összefoglalni a két város lakásépítési korszakait. Ezek után célszerű ezen időbeli folyamatok térbeli eredményét, Bük és Csepreg mai – a 2011-es népszámlálás által összeírt – lakásállományának főbb minőségi paramétereit megragadni (KSH 2011).

2011-ben Bükön 1062, Csepregen pedig 1155 db lakóház volt. Közülük az előbbi helyen 55 (a teljes lakóházállomány mindössze 5,2 %-a), az utóbbin pedig 13 db (1,1 %) volt az emeletes, ami azt jelenti, hogy egyik helyen sem meghatározó a többszintes építkezési mód és a lakófunkció összekapcsolódása. Az viszont figyelemre méltó, hogy a Csepregnél sokkal kisebb városi hagyományokkal rendelkező Bükön nagyobb az értéke. Ennek oka egyrészt a több mint 30 éves lakótelep jelenléte, ami Csepregen nincs, másrészt pedig az ezredforduló utáni emeletes lakóházépítések, főleg a Bükfürdő közelében.

2011-ben Bükön 1437, Csepregen pedig 1292 lakást írt össze a census. Ez azt jelenti, hogy a fürdővárosban 1,35 db, Csepregen pedig 1,12 db lakás jutott egy lakóházra, tehát mindkét helységben az egylakásos családi ház az uralkodó típus, és Bük előnye abból táplálkozik, amiből az emeleteseknél: a társasházak építkezése a rendszerváltás után ismét reneszánszát éli, és mivel ekkorra Csepregen csaknem leálltak a lakásépítkezések, Bük kis bázison előnyre tett szert vele szemben.

A lakások tulajdoni viszonyai alapján is hasonlít egymáshoz a két kisváros. Bükön a lakások 94%-a (1351 db), Csepregen pedig 95,5 %-a (1234 db) magántulajdonban vannak, vagyis az önkormányzaton kívül egyéb közösségi – állami, szövetkezeti stb. – tulajdonosok nem jellemzőek egyik helyen sem, ha korábban voltak is, a rendszerváltás után kivonultak a lakáspiacról.

Az igénybevételük alapján viszont nagy különbség mutatkozik a két város között, hiszen Bükön csaknem kétszer annyi a nem lakott lakások aránya (19,2 %), mint Csepregen (11,9 %). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Bükön azért építettek és építenek jóval több új lakást, mint Csepregen, hogy aztán üresen álljanak, hanem éppen ellenkezőleg, azért, hogy mások, a vendégek is igénybe vehessék. A 2011-es census a korábbi népszámlálásokhoz hasonlóan a lakások és az üdülőket egy ingatlan-kategóriába sorolja, tehát nem tesz különbséget amiatt, hogy azok csak egyéni vagy turisztikai igényeket is kielégítenek-e. Csepregen ez mindegy, hiszen ott gyakorlatilag nincs a belterületen üdülő, Bükfürdőn viszont sok. Annak, hogy a népszámlálás szerint Bükön nincs lakott üdülő, az oka, hogy tulajdonosaik valamennyit lakásként vetetnek nyilvántartásba, és ő vagy több ingatlan birtoklása esetén egyik családtagja bejelentkezik oda, mint állandó lakcímré, hogy ne kelljen maguk után üdülőhelyi díjat (IFA) fizetni.

A lakások minősége meglehetősen összetett és nehezen objektívizálható mutató. Korábban általában a felszereltségük alapján lehetett számszerűen minőségi kategóriákba osztani, és közelítőleg a település nagyságával arányban jobbak voltak a mutatói, azaz a lakások minősége a városi lét egyik indikátora volt. A lakásokkal szembeni általános minőségi elvárások növekedésével, valamint a településformáló erők megváltozásával egyrészt a régebben alkalmazott mutatók zöme már nem bírnak a minőségi különbségek bemutatására alkalmas információkkal, másrészt pedig az infrastrukturális fejlettség immár nem feltétlenül függ össze a települések méretével és jogállásával, dinamizmusuk a relatív helyzetüktől függ.

Bük és Csepreg lakásállománya vízvezetékkel csaknem teljesen ellátott, és a 90 %-ot meghaladja a csatornázottságuk, továbbá döntő többségük legalább komfortos szintet eléri. A minőségi különbségek érzékeltetésére a lakások építési év szerinti, illetve a szobaszám szerinti csoportosítását használjuk,

természetesen ismerve, hogy ez a módszer sem fed fel minden eltérést, de az ok-okozatok szöveges értékelése mellett szakmainak elfogadhatónak tartjuk.

Bükön a rendszerváltástól 2011-ig óriási mértékben, több mint egyharmadával nőtt a lakások száma. Az összességében egységesnek tűnő folyamat több, egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő periódusra osztható. 1990-2001 között a lakásállomány egésze úgy növekedett, hogy közben drasztikusan (59, illetve 46,3 %-kal) csökkent az egy- és kétszobás lakások száma. Ez azt jelentette, hogy nagy alapterületű, több szobaszámú új lakás épült. A méretükből, beépítési formájukból (egy részük sorház) illetve a fürdőhöz legközelebbi, alsóbüki elhelyezkedésükből következően nyilván elsősorban szálláskiadási céllal. Csepregen ugyanez a folyamat kisebb méretben lejátszódott, de ott nem a turizmus generálta, hanem a csepregiek saját célra történő építkezése az új lakóövezetekben (Csokonai, Bognár I. utcák, azaz a Malomkert környéke), illetve a régebbi lakások bővítése a település más részein.

2001-től elvált egymástól a két település lakásállományának minőségi változása. Bükön folytatódott és az évezred első fél évtizedében tetőzött a nagy alapterületű lakások építése, jellemzően továbbra is az alsóbüki peremterületeken. A folyamatnak azonban volt és van egy másik összetevője is, hogy az egy- és kétszobás lakások száma is növekedésnek indult. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy romlott a lakóegységek minősége, hanem azt, hogy a lakások idegenforgalmi célú hasznosítása visszaszorulóban van. A kétszobás lakások már jellemzően nem Alsó-, hanem a Felsőbükön épülnek, és a nagy forgalom helyett inkább a nyugalmas környék a telepítő tényezőjük, és ez együtt jár azzal, hogy a fürdőtől távolabb alacsonyabbak a telekárak is. Az egyszobás lakások sem a leromlott, hanem inkább a modern lakókörnyezet mutatói, révén, hogy zömében a fürdőn vagy annak közelében, kifejezetten befektetési céllal újonnan létesített tömbös társasházakhoz kapcsolódnak.

Csepregen töretlen a három- vagy annál több szobás lakások gyarapodása és az egy- és kétszobás lakások fogyása. A szinte egy fél évszázada változatlan számú lakás azt mutatja, hogy összességében az új lakások építése sem jellemző Csepregen, ennek megfelelően a nagy alapterületűek a kisebbek bővítésével jönnek létre.

Bük és Csepreg mai lakásállományát összehasonlítva megállapítható, hogy mindkét városban a saját tulajdonú családi ház az uralkodó típus, amelyek Bükön sokkal újabb építésűek, de Csepregen sem rosszul felszereltek. A lakásállomány több évtizedes bővülésének eredményeként Bük lakásai sokkal tágasabbak, zömük a bennlakók mellett vendégek kiszolgálására is alkalmasak és használatosak. Bükön a lakóövezet sokkal kiterjedtebb a csepreginél, hiszen egyrészt Bükön több lakás van, másrészt pedig az üdülők is gyarapítják számukat, ami Csepregen értelemszerűen nincs. A mennyiségi és minőségi jellemzői miatt Bük új létesítésű lakóövezetei formájukban, megjelenésükben markánsan elkülönülnek a régebbiektől, Csepregen ez kevésbé látványos, ott csak a Malomkert környéke „lóg ki a sorból”. A lakóegységek családi házak mellett további formacsoportjainak száma alapján nincs nagy különbség a két város között, Bükön inkább az újabbak (pl. tömbös és sorházas) viszik a prímet, viszont teljesen hiányoznak azok a régebbiek (pl. zárt többszintes, zárt földszintes), amelyek viszont Csepregen jellegadóak.

4.3.4. A népesség száma és településen belüli eloszlása

Mivel egy település az ott élő közösség társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységének térbeli lenyomataként is értelmezhető, a népesség mennyiségi és minőségi jellemzőinek települési szintű és településrészenkénti vizsgálata is fontos a zárt településtest földrajzi szempontú vizsgálatához. Mivel Bük és Csepreg kisváros, a népszámlálások csak adataikat csak települési szinten közlik, településrészenkénti bontásban nem. Ennélfogva a lakónépesség minőségi vonásait csak a két város egészét tekintve tudjuk megtenni, a mennyiségi ismérveket pedig a nép- és laksűrűségi értékek városrészenkénti eloszlásának vizsgálatával. Az adatbázisa azonban ezeknek sem a census, hanem az önkormányzati hivatalokban megtalálható *Visual Register* nevű lakcímnnyilvántartó alapján végeztük, amelyben utcánként csoportosítva található meg a lakások, azok lakóival együtt (3. forrásmelléklet). Az utcákból összeállított városrészek területének és lakásszámának, valamint az ezekben lakók számának ismeretében számítható és összevethető egymással a lak- és a népsűrűség, amiből több releváns településföldrajzi következtetést lehet levonni. Mivel ezek az adatok 2013-asak, és a KSH ezen évre vonatkozó adatai értelemszerűen még nem ismertek, az összehasonlításuk a 2011-es és 2012-esekkel bizonyos kikötésekkel lehetséges, de a két településen belüli illetve közötti folyamatok főbb irányait és arányait lehet velük érzékeltetni.

2011-ben – a népszámlálás alkalmával – a lakónépesség Bükön 3301 fő, Csepregen pedig 3286 fő, 2012-ben pedig 3493 és 3393 fő volt (KSH 2011, 2012). A két legutóbbi census között, ahogy Vas megye egésze, úgy valamennyi városa is veszített népességéből, Bük kivételével. Csaknem minden településen a lakosság természetes fogyása tapasztalható, így a tényleges népességnövekedés egyetlen forrása a bevándorlás marad. 2001 és 2011 között csak négy vasi város tudott vándorlási aktívumot felmutatni, Kőszeg, Szentgotthárd, Vasvár és Bük, de csak utóbbi népessége nőtt ténylegesen. Ez azt jelenti, hogy Bük demográfiai súlya Vas megye és a Csepregi kistérség vonatkozásában is megnőtt, illetve története során a lakosság száma először előzte meg Csepregét (28. ábra). Az eredmények nem jelentenek meglepetést, hiszen a két település demográfiai viszonyainak idősorba rendezése már régóta előrevetítette azokat (29. ábra). Az 1870-től induló népszámlálási adatok szerint trendjeiben Bük, Csepreg és a Csepregi kistérség lakosság szám-változása kb. egy évszázadig hasonlóak voltak, beleillessztek a hazai folyamatokba, követve annak urbanizációs szakaszváltásokkal befolyásolt pályáit is. Az 1970-es évek elejétől azonban Csepreg, illetve az egész kistérség lakosság száma csökkenésbe váltott át, míg Büké növekedésbe, és a két ellentétes irányú folyamat ma is tart. Bükön ez az időszak feltűnően egybeesik a helyi fürdőturizmus felfutásával (1972: fedett fürdő megnyitása), Csepregen pedig a vasútvonal bezárásával (1974). Persze nem lehet kizárólag ezeknek az eseményeknek tulajdonítani a két település népesedési folyamatainak alakulását, de nagy valószínűséggel összefüggésben lehetnek vele.

Bük és Csepreg lakosságának iskolázottsága a magyar kisvárosok átlagát mindig meghaladta, és így volt ez 2011-ben is. A két helység közül a csepregi lakosság mindig iskolázottabb volt, aminek oka nyilván a gazdagabb városi múltjában és fejlettebb közoktatási, közintézményi hálózatában található meg, de a két város közötti ebbéli különbség kezd eltűnni. A diplomások adott – 25 éven felüli népesség – korosztályon belüli aránya Csepregen még magasabb (12,2 %), mint Bükön (11,7 %), de az érettségizettek 18 éven felüli

népességen belüli aránya alapján már Bük vezet (42,5 %) szomszédjával (41,5%) szemben, és ez előrevetíti, hogy már rövidtávon Bük meg fogja előzni.

A lakosság gazdasági aktivitása és foglalkozási szerkezete alapján is a demográfiai folyamataikhoz hasonló folyamatok játszódtak le (33. táblázat, illetve 30. ábra). Az aktív keresők száma mindkét helyen az 1960-as census alkalmával tetőzött és onnan csökkenni kezdett, de amíg Csepregben ez a mai napig tart, addig Bükön csak 1970-ig, onnantól – ha nem is egyenletesen, de – nő. A foglalkoztatottak száma alapján rajzolt grafikon vonalvezetése hasonlít a demográfiai folyamatok által kirajzolthoz.

Csepreg aktivitási rátája a rendszerváltás óta folyamatosan csökken, és 2001-ben addig soha nem tapasztalt mélységekbe zuhant. A magyarországi népszámlálások közel másfél százados történetében még sohasem dolgoztak ilyen kevesen Csepregen, mint 2001-ben, és azóta érdemben nem is változott ez a helyzet. Az 1960-as évhez (2180 fő) képest egyharmaddal kevesebb a foglalkoztatottak száma. Bükön a rendszerváltás nem okozott ekkora törést a foglalkoztatottságban. Ott egy kis visszaesés után folyamatosan nőtt az aktív keresők száma, és 2011-ben történelmi csúcsot ért el, némileg meghaladta a cukorgyári idők 1910-ben elért rekordját (az 1510 fő volt) is.

A két város aktív keresőinek foglalkozási ágankénti megoszlása is jelentős eltéréseket mutat az elmúlt egy évszázadban (31. és 32. ábra). Bükön és Csepregen is a mezőgazdaság volt a legnagyobb munkaadó, és a dualizmus kori iparosításnak köszönhetően mindkettőben csökkent az ebben a szektorban dolgozók aránya. Ez azonban csak időleges volt, hiszen a földosztásoknak – továbbá Bükön a cukorgyár leégésének – köszönhetően Csepregen az 1920-as, Bükön pedig az 1940-es évektől fogy az agrárkeresők száma. Az iparban foglalkoztatottak száma mindkét településen a II. világháború után újra nőtt egészen az 1970-es évekig, majd a szocialista ipar válsága nyomán a rendszerváltásig visszaesett. Onnantól a magántőke befektetések nyomán újraszerveződött helyi ipar révén ismét nő. A tercier ágazatok Bükön az 1970-es, Csepregen az 1980-as évek óta a legnagyobb munkaadó. A foglalkoztatási struktúraváltás Bükön időben és ágazatok között is sokkal drasztikusabban játszódtak le. Az 1970-es évtizedben a szolgáltatások először a mezőgazdaságot előzték meg, majd csak ezt követően az ipart, azaz egyetlen évtized alatt agrártelepülésből egy turisztikai célponttá vált, amely az aktív keresők foglalkozási szerkezetén is meglátszott. Csepregen először az ipar előzte meg az agráriumot (1960-as évek), majd csak ezt követően, az 1970-es évektől lett a tercier szektor a legnagyobb munkaadó.

A rendszerváltás óta mindkét városban foglalkozási átrétegződés zajlik, de amíg ezt a folyamatot Bükön a fejlődés, addig Csepregen a gazdasági visszafejlődés mozgatja. Mindkét városban egyre nagyobb méretű a tercierizáció, ami Bükön érthető, hiszen a település közel fél évszázada jórészt a turizmusból él. Itt a szolgáltatásokban dolgozók száma és aránya egyenletesen nőtt, aminek a másik oldala, hogy a mezőgazdaságban és iparban dolgozóké egyenletesen és közel egyformán csökkent a rendszerváltásig. 1990-től viszont némileg nőtt az iparban dolgozók aránya, ami azt mutatja, hogy a nagy multinacionális vállalatok (VOG, de elsősorban a NESTLÉ) beruházásai révén a büki ipar a helyi gazdaság másik – turizmust kiegészítő – stabil alapja lett. Ennek tudatában már nem jelent olyan nagy problémát, hogy a mezőgazdasággal fő állásban foglalkozók csaknem teljesen eltűntek. Csepregen viszont a rendszerváltással valamennyi termelő ágazatban érdekelt szocialista nagyvállalat megszűnt, és mindössze néhány, éppen egy nagyságrenddel kisebb üzemméretű alakult helyettük. A csepregi agrárium egyetlen évtized alatt elveszítette

munkavállalóinak négyötödét, és az ehhez kapcsolódó tudást és kultúrát, ami évszázadokon keresztül polgárosodását, városi fejlődését biztosította. Az iparban dolgozók száma és aránya nőtt ugyan, de annak ismeretében, hogy ipari nagyfoglalkoztató ma sincs Csepregen, ebben az ágazatban dolgozók nagy része másutt tud elhelyezni, és lakóhelyük munkaerőpiacának zsugorodása miatt ingázásra kényszerül. A szolgáltató ágazatok sem fejlődtek igazán, és nagyrészt ma is a közszolgáltatásokban merülnek ki.

A két település beépített területének népsűrűsége jelentősen, laksűrűsége kismértékben tér el egymástól, mindkettő Csepreg javára, és ez ellentmond a két település népesség- és lakásszámának korábban ismertett dinamizmusának. A paradoxont a speciálisan büki városrész, a szinte kizárólag turisztikai szerepkörű Bükfürdő adatorzító hatása jelenti. Ha ezt a városrészt nem számítjuk, akkor a három régebbi városrész népsűrűsége 1185 fő/km², ami már csak kis mértékben marad el Csepreg mögött, a laksűrűsége (3,14 fő/lakás) pedig hajszálpontosan azonos vele, tehát a két mutató alapján azonos kategóriába tartoznak.

Ha Bük és Csepreg nép- és laksűrűségét egymással összevetve városrészenként vizsgáljuk, akkor érdekes és különböző specifikus tulajdonságokat fedezhetünk fel (33. ábra és 34. ábra, továbbá 34. táblázat).

A legfontosabb megállapítás, hogy jelen kutatásban a két városnak összesen kilenc városrészét különböztettük meg, pontosan annyit, amennyi a lak- és népsűrűségüket összehasonlító táblázat metszetében található cellák száma. Az, hogy egy kivételével valamennyit kitölti a kilenc városrész, arra utal, hogy a népesség zárt településtestben belüli eloszlása tekintetében nem csak Bük és Csepreg között van nagy különbség, hanem a városokon belül is. Bükfürdőn és Felsőváros-bővítmenyen kívül nincs azonos kategóriába eső, ami két ilyen kicsi és egymáshoz közel eső település esetén ritka jelenség.

Bükön a lak- és népsűrűség által kirajzolt térkép és mátrix Felsőbükötől Bükfürdő irányában egyenletesen csökkenő adatokat ad mindkét mutató esetében. A négy városrész közül Felsőbük a legnépesebb, csaknem minden második büki lakóhelye. Az ipari létesítmények mellett a lakófunkciója kiemelkedő, a magas lak- és népsűrűségét a területén fekvő Petőfi-lakótelep tömbjei is okozzák, de újabb, általában fiatalabb beköltözők által lakott családi házas közterületei (pl. dr. Horváth Tibor, illetve Ipar utca) is vannak. Középbük a település átlagánál nagyobb laksűrűsége mellett átlagos népsűrűségét az okozhatja, hogy lakásállománya mellett helyet ad a formálódó városközpontnak, amely szinte valamennyi közintézményt magába foglal, jelentős darabot kihalászva területéből. Az utóbbi három évtized büki lakásépítési lázának fő célterülete, Alsóbük lak- és népsűrűsége csak átlagos, tehát nem csak fizikailag, hanem szerepköreiben is egy átmenetet képez a város lakóit kiszolgáló régebbi városrészek és a turisták fogadására berendezkedett Bükfürdő között. Ezt jelzi, hogy központi funkciók nincsenek a területén, de a lakófunkcióját elsősorban magánszállás- és vendéglátóhelyek, illetve kis- és nagykereskedelmi egységek egészítik ki. Bükfürdő alacsony lak- és népsűrűségét nyilvánvalóan az okozza, hogy területének nagy részét nem lakóövezet teszi ki, és azok is többnyire egy-egy tömbhöz kötődnek az Európa út mentén. A városrész, egyáltalán az egész település legnagyobb attrakciója, a gyógyfürdő a 14 hektárjával önmagában Bükfürdő területének egytizedét teszi ki. A további turisztikai szuprastruktúra két nagy csoportra bontható, a szállodákra, amelyek a Hotel Piroska kivételével, és az üdülőkre, amelyek kizárólag itt fordulnak elő. Az üdülők laksűrűsége kiugróan alacsony, mivel az IFA elkerülése érdekében a tulajdonos családnak csak egy-

egy tagja jelentkezik be oda állandó lakcímre. A szuprastruktúra másik eleme a vendéglátó egységek, szolgáltatások hálózata, amelynek összpontosulása itt olyan erős, hogy Bükfürdön egy települési szubcentrum alakult ki.

Csepregen a legnagyobb népsűrűségű a legrégebbi és a legújabb városrész, tehát a Felsőváros és a Tilosgyöp. A Felsőváros a történelmi Csepreg központja, így a büki centrummal ellentétben lakófunkciója már kezdettől együtt járt a központi szerepkörökkel. Ennek megfelelően zárt földszintes és/vagy többszintes beépítési módja biztosítja, hogy az intézmények mellett a lakásoknak is maradjon hely.

A Tilosgyöp laksűrűsége alacsony, ami azt jelzi, hogy csaknem valamennyi háza lakott, de jellemzően nem háromgenerációs, hanem fiatalabb családok. A második legrégebbi, egyúttal legkisebb népességű Alsóváros családi házas, de sűrűn beépített városrész, azonban a lakásaikban nem sokan élnek, így a laksűrűsége a városi átlagnál kisebb. A Felsővárost két irányból körülölelő Felsőváros-bővítmény és Alsóváros-bővítmény a legnépesebb, de egyúttal a legnagyobb területű városrészek, és mivel falusias, kisvárosias és kertvárosias jellegű beépítésűek, a népsűrűségük a város átlagánál alacsonyabb. Közülük az Alsóváros-bővítmény a kertvárosias (sorházas és modern családi házas) beépítése miatt az átlagnál magasabb.

A Felsőváros-bővítmény a legnagyobb lakosságszáma és területe ellenére került ugyanabba a kategóriába, mint Bükfürdő. Ez persze nem azt jelenti, hogy a terület felhasználás hasonló jellege miatt történt volna. Éppen ellenkezőleg: a részben családi házas, illetve részben a több helyütt előforduló zárt, illetve hézagos földszintes beépítési módú, gyakran leromlott állagú lakóépületek az oka. Az alacsony lak- és népsűrűség tehát nem csak a turisztikailag vonzó területekkel, hanem a lakosság számára helyenként kissé taszító lakókörnyezettel is együtt járhat.

Bük és Csepreg lakosságának városrészenkénti eloszlásával, illetve ezek összehasonlításával kapcsolatosan a legfontosabb következtetés az, hogy nem csak a két település között, hanem azokon belül is markáns különbségek tapasztalhatók. Ugyan a gazdasági tevékenységek és társadalmi rétegek településen belüli eloszlásának vizsgálatára ekkora települések esetén a népszámlálási adatok nem állnak rendelkezésre, de az egyrészt a települési szintű adatok, másrészt a lak- és népsűrűség, továbbá a látható formai elemek vizsgálatából úgy tűnik, hogy egyre nagyobb gazdasági és társadalmi különbségek alakulnak ki a két város között és azok beépített területén belül. Ezek a „spontán” folyamatok egy idő után jelentkeznek a városrészek arculatán, és kezelésük vagy megoldásuk külső beavatkozást kíván. Ezt nyilván a helyhatóság tudja megtenni, közösségi források bevonásával.

Mivel ez Bükön nagyobb mértékben áll rendelkezésre, az aktív település-, illetve településrész-fejlesztésre ott van nagyobb lehetőség, így az éles különbségek mérséklésére is. A beavatkozást azért szükséges megtenni, mert annak elmaradása esetén egy idő után az addig csak egy-egy városrészt érintő – akár csak annak egy szférájában jelentkező – problémahalmaz túlnő annak a határain, és a település – a tetraéder – egészére negatívan hat ki, és szélsőséges esetben az egész helységet, mint lakókörnyezetet is leértékel.

4.3.5. Beépítési módok és elterjedésük

4.3.5.1. Beépítési módok és elterjedésük a hazai városokban

Hazánkban elsőként Mendöl Tibor foglalkozott a települések különböző beépítési formáinak a leírásával és kutatásával. Elmélete viszonylag egyszerű volt, négy ún. „formacsoportot” különböztetett meg. Ezek – a városok belső részeitől kifelé haladva – *a) a többszintes zárt típus, b) a kispolgári sorház, c) a hézagos kispolgári sorház és d) az aprótelkes, falusias-hóstatí típus.*

Mendöl szerint a beépítés formája teljes összhangban van a benne lakók társadalmi helyzetével, azaz a többszintes zárt épületekben a várost irányító nagypolgárok, a kispolgári sorházakban, mint a nevük is mutatja, a kispolgárok, tisztviselők, kisiparosok, tehát többnyire a szellemi foglalkozást űzők, illetve a szolgáltatásban dolgozók. Végül a falusias, ún. hóstatí (a német „*Hofstadt*” = udvarhely, előváros kifejezésből) beépítés döntően a fizikai munkások, még inkább a mezőgazdaságból élő őstermelők lakóhelye (MENDÖL T. 1936). Ez az összhang a két világháború között még valóban létezett Magyarországon, tehát a házak beépítésének a formája visszatükrözte a benne lakók foglalkozását és társadalmi rétegződését.

A II. világháborút követő évtizedekben alapvető változások történetek hazánk társadalmi-gazdasági életében, amelyek kihatottak és döntően befolyásolták a hazai települések (főleg a városok) településmorfológiáját. Ezek közül a legfontosabb, hogy az 1950-es évektől erőteljes iparosítás indult el először a nagy-, majd az 1960-as évektől a közép- és kisvárosainkban is. Emellett megjelentek a funkcionalitás jegyében készült szocialista iparvárosok, amelyek megjelenésükben teljesen eltértek a történelmi kifejlődésű városainktól. A városok felduzzadt népességének elhelyezésére megindult az ipari méretű lakásépítés, a homogén társadalomeszménynek megfelelően főleg tömbös megjelenésű épületek alakjában. Hatásukra megnőtt a beépítés vertikális tagozódása, viszont a horizontális zártság nem követte azt. Városainkban hatalmas összefüggő, elsősorban termelőágazatokat magába foglaló ipari területek jöttek létre.

Az iparosítás magával hozta különösen a városi népesség foglalkozásának átrétegződését is. A mezőgazdaságból élők száma és aránya az összes foglalkoztatottból folyamatosan csökkent a korszakban először az ipari, majd az 1980-as évektől a tercier keresők javára. A szocialista társadalomban gyorsan lejátszódó foglalkozási átrétegződést nem tudták követni a beépítési formák változásai CSAPÓ T. (2005B). A diszharmónia fokozódott a szocializmusra jellemző és egyre nagyobb mértékben elterjedő új, tömbös beépítés, vagyis a lakótelepek megjelenésével, hiszen a tömbházak lakásai teljesen azonosak, semmit nem tükröznek abból, hogy kik laknak bennük. Egyértelművé vált, hogy a beépítési formacsoportokat felül kell vizsgálni. Ezt Becsei József tette meg, aki a Mendöl-féle formacsoportokra dolgozta ki és mutatta be a '70-es és '80-as évtizedekre, vagyis a szocialista időszakra jellemző beépítési formákat.

Becsei kilenc fajta beépítést különböztetett meg a hazai városokban, ezek: *a) zárt sorú többszintes, b) zárt sorú földszintes, c) félig zárt földszintes, d) többszintes tömbös, e) fésűs, f) családi házas, g) hóstatí típus, h) villaszerű és i) vegyes.* Vagyis a szocializmusban a társadalom uniformizálására tett kísérletek települési vetülete az lett, hogy nem kevesebb, hanem inkább több változata alakult ki a beépítési módoknak. Mindenekelőtt azért, mert a városokban megjelent a városokban a lakótelepi építkezés, amelyet a többszintes

tömbös beépítés jellemzett. Emellett a városok külső részein egyre jobban elterjedtek a szabályos, kezdetben négyzet alaprajzú, egyforma családi házak. Mindkettőt a hirtelen megnövekedett lakásigény, vagyis a városokba irányuló nagyarányú vándorlás hozta létre, hiszen rövid idő alatt kellett sok embernek megfelelő lakást biztosítani. Becsei még említett egy vegyes beépítést is, amely olyan területeken jellemző a városokban, ahol egyidejűleg van jelen többféle beépítés, vagyis amelyek gyorsan átalakulnak. Ő már utalt rá, hogy a tömbös beépítés elterjedésével, a városiasabb forma kialakulásával nagyrészt eltűnnek/eltűnhetnek a kisvárosokra jellemző zárt és a félig zárt földszintes típus (BECSEI J. 1983).

A '90-es évtizedben a politikai-gazdasági és társadalmi rendszerváltás hatására jelentős változások következtek be a hazai városok beépítésében is. a változás mozgatórugója, hogy a szocialista tervgazdaságot a kapitalista piacgazdaság váltotta fel, azaz nem csak a politikai elhatározások, hanem az üzleti viszonyok is befolyásolják a beépítési módok elhelyezkedését. Ez a szemlélet pedig a településeken, különösen a városokon belül jelentősen megemeli a telekárakat, méghozzá elsősorban a városok központjában, felértékeli azokat. Ez idézi elő a városok belső részén a foghíjak fokozatos beépítését, vagyis a horizontális zártság növekedését, és az emeletes épületek egyre nagyobb arányát, vagyis a vertikális tagozódás növekedését. Ennek egyenes következménye, hogy a magyar városok morfológiája, beépítése egyre erőteljesebben városiasá válik, összefüggésben a népességükkel, annak koncentrációjával és központi szerepkörökkel.

A kapitalizációval függ össze az is, hogy az állam és az önkormányzat többnyire kivonul a lakások építéséből, a középületek építése, bővítése ugyan továbbra is feladata, de azok megfelelő önerő híján a pályázati forrásokhoz erősen kötött, sőt csaknem azok által determinált. A magánérintés jellemzően családi házas, de elterjedt a tökéletes társaságok általi, jellemzően sorházas lakás vagy tömbös beépítési módú lakópark építés. Mindezek figyelembevételével Csapó Tamás a mai magyar városok zárt településrészén az alábbi nyolc beépítési típust tudta elkülöníteni: *a) zárt sorú többszintes, b) zárt sorú földszintes, c) hézagos földszintes, d) többszintes tömbös, e) villaszerű, f) sorházas, g) családi házas és h) fésűs*. A Becsei-féle alaptípusok tehát megmaradtak, és azok egészültek ki a gombamód szaporodó sorházas beépítési móddal, illetve nem önálló típusként a lakóparkokkal CSAPÓ T. (2005B, PP. 19-24.).

Fontos megjegyezni, hogy a településföldrajzi tipizálás eltér más – többek közt az építész és statisztikus – szakmáknak a besorolásától. Az építészek jellegzetes, csak a műszaki-építészeti paraméterekkel körülírt beépítési (lakóterületi) típusait a 253/1997. (XII. 20.) Korm. Rendelet 10 §, az ún. OTÉK rögzíti, míg a statisztikai beosztást a KSH 2003. Évi tájékoztatási terve 31. fejezetének 5.10. pontja, amelyet a népszámláláskori összeírás alapja. A három tipizálás a különböző megközelítési módja ellenére illeszthető egymáshoz (35. táblázat).

A disszertáció a témájából adódóan értelemszerűen a településföldrajzi tipizálást alkalmazza Bük és Csepreg beépítési módjainak vizsgálatakor, de ahol szakmailag indokolt, ott utal a másik két tipizálás helyi megjelenésére is.

4.3.5.2. Beépítési módok és elterjedésük Bükön és Csepregen

Bükön és Csepregen összesen nyolc féle beépítési mód különíthető el 2013-ban, ami szám szerint pontosan megegyezik a Csapó Tamás által összeállított kategóriákkal (CSAPÓ T. 2005B), de tartalmilag nem pontosan fedi azokat. A felsoroltak közül villaszerű és fésűs beépítés nem jellemző sem Bükre sem pedig Csepregre, két új kategóriát viszont indokoltnak láttunk kialakítani a két kisváros vizsgálata során. Az egyik az üdülő, amely általában a külső formája, belső tagoltsága alapján egyaránt családi házas beépítési módnak tekinthető. Ellenben igénybevételének célja, amely kihat a telekhasználatára, felszereltségére is, mégis azt indokolja, hogy a családi házas beépítési módtól elkülönítsük. A kifejezetten szállásadás céljából történő létesítésüket mutatja, hogy alig van állandó lakosuk, csak parkolásra, kerti bútorok kihelyezésére tervezett kisméretű telken helyezkednek el, a nagyobb szobaszám érdekében általában emeletesek és a belső elrendezésük apartmanszerű, azaz a lehetőségekhez képest igyekeznek valamennyi szobájukhoz külön konyhát és vizesblokkot kialakítani. Ezek olyan markáns eltérések, amelyeket figyelembe véve megragadható külön kategóriaként az a beépítési mód, amely Bükfürdő városrész területének nagy részét uralja.

Az „egyéb” csoport bevezetését az indokolja, hogy Bükön és Csepregen is vannak olyan létesítmények, amelyek sajátos tevékenységük és nagy kiterjedésük nem azonosíthatók egyetlen formacsoporttal sem, rendszerint több beépítési módot tartalmaznak. Ilyenek a nagy ipari üzemek, amelyeknek a tömbházakkal egy kategóriába történő utalása nem védhető, de ilyen létesítmény a golfpálya szállodával vagy a gyógyfürdő.

Míndezek alapján a következő beépítési módok különíthetők el Bükön és Csepregen 2013-ban:

1) zárt sorú többszintes, 2) zárt sorú földszintes, 3) hézagos földszintes, 4) többszintes tömbös, 5) sorházas, 6) családi házas, 7) üdülő és 8) egyéb.

A lakosság városrészek közti eloszlásához hasonlóan a beépítési módok tekintetében is nagy különbséget mutat Bük és Csepreg. A nyolc beépítési módból csak négy található meg mindkettőben, három (a zárt sorú többszintes, a zárt sorú földszintes és a hézagos földszintes) csak Csepregen, egy (az üdülő) viszont csak Bükön lelhető fel (*35. ábra és 36. ábra*).

1) Zárt sorú többszintes

A két város közül csak Csepregen előforduló beépítési mód. Ez mind horizontális zártság, mind pedig vertikális tagoltsága miatt nagyvárosi formacsoport, ennek megfelelően a gazdag városi hagyományokkal rendelkező nagyobb népességszámú városok központi területének jellegzetes típusa. A városias formáját városias funkciói eredményezik, hiszen az épületek lakófunkciói mellett otthont adnak különböző központi szerepkörök intézményeinek is. Ugyan Csepreg sohasem volt nagyváros, de a település központi terének számító Széchenyi térnek egyes szakaszain, illetve azt délkeletről érintő Sopron – Szombathely országút részét képező Bajcsy-Zsilinszky saroképületeit magába foglaló rövid utcaszakaszokon megtalálható ez a beépítési mód.

Annak ellenére, hogy Csepreg városának valószínűleg mindig, de írott történetében biztosan a Széchenyi tér volt a központja, a zárt sorú többszintes épületei közül szinte egyik sem idősebb 40 évesnél.

Az 1970-es években épült a tanácsháza, az állami áruház, a '80-asban a posta és az egészségház, valamint a művelődési ház foghíjpótlása, a 2000-es esztendőkből a Répcementi COOP új székháza (1. kép). Ennek megfelelően a formacsoporthoz tartozó épületek állaga átlagos, szélsőségektől mentes. Karakterében, anyaghasználatában jellegzetesen XX. század második felére jellemző épületek, nem hordozzák magukban a város korábbi történetét, és érdekes összképet adnak közvetlenül hozzájuk kapcsolódó – nagyrészt klasszicista stílusú – zárt sorú földszintes formacsoporttal. A beépítési mód területe várhatóan nem növekszik a közeljövőben, ahhoz ugyanis a népesség növekedése és a szerepköri gazdagodás lenne szükséges, ami viszont nem jellemzi a mai Csepregét.

2) Zárt sorú földszintes

Csepreg a beépítési módok városon belüli elhelyezkedését tekintve a tipikus magyar városok karakterét mutatja, azaz a településközpontból kifelé indulva először az épületek vertikális tagoltsága szűnik meg, és csak ezután jelentkezik a horizontális zárttság megbomlása, szemben a nyugat - európai városok zömével, ahol először jelentkezik a hézagos beépítés, és csak ezt követi a földszintes házak sokasodása (MENDÖL T. 1963).

A zárt sorú földszintes formacsoport közvetlenül a zárt többszinteshez kapcsolódik, a Széchenyi téren azt egészíti ki, a városperemek felé pedig a folytatását jelenti (2. kép). Különösen Csepreg másfél évszázaddal korábbi fő növekedési irányában, a Szombathely és Kőszeg felé vezető országúton nyúlik meg, stílusuk a korabeli közízlésnek megfelelően letisztult klasszicista. A városközpontban csaknem mindegyikben valamilyen kereskedelmi vagy vendéglátó funkció helyezkedik el, így a lakófunkció háttérbe szorul, ami a városból kifelé megfordul. A formacsoport épületállományának minősége nagy szórást mutat, a városközponti kereskedelmi-szolgáltató feladatokat ellátók jobban karbantartottak, a tisztán lakófunkciójúak többnyire leromlott állagúak, és kicsi az esély, hogy megújuljanak, mert többükben szociálisan rászorultak élnek.

3) Hézagos földszintes

Ez a beépítési forma általában a zárt földszintes formával együtt jelentkezik, annak a városperemek felé vezető folytatása. Ennek megfelelően a Kőszegi és Rákóczi és Szombathelyi út mentén nyúlik el hosszan (3. kép). Épületeik legalább száz évesek, a XX. század első harmadáig épültek a városperemeken, és ekkortól a családi házas beépítési mód kezdte felváltani. Mivel a folyamat ma is tart, ez a formacsoport pusztul a leggyorsabban.

Annak ellenére, hogy szinte csak lakófunkciójú, megjelenésre tipikus magyar kisvárosi formacsoport, amely döntően a két világháború határozta meg vidéki városaink belső és külső lakóöveinek egy részét, átmenetét. Éppen ezért érdemes lenne belőlük legalább néhányat, egy-egy utcaszakaszt mementóként meghagyni, de erre nagyon kicsi az esély, ahhoz ugyanis valamilyen önkormányzati és/vagy állami támogatási konstrukció kellene, hogy az ott élők érdekeltek és képesek legyenek a felújításukban, megtartásukban.

4) Többszintes tömbös

Bükön és Csepregen egyaránt elterjedt beépítési mód, mindkét helyen lakó- és más, elsősorban kereskedelmi-szolgáltató funkcióhoz egyaránt köthető. Mivel viszonylag új, uralkodóan a XX. század második felétől népszerűvé vált beépítési mód, az azóta gazdaságilag és ezáltal térben is dinamikusabban fejlődő Bük nagyobb építési kedvének köszönhetően ott több helyen fordul elő, és nagyobb a kiterjedése is. Csepregen inkább csak mozaikszerű elrendeződésű.

Bük városrészeit tekintve Alsóbük kivételével mindegyikben megtalálható, és a legdinamikusabban terjedő beépítési mód. A legkorábbi helyi előfordulása Felsőbükön az 1970-1980-es évek fordulóján elkészült, tisztán lakófunkciójú Petőfi-lakótelep (Arany J., József A. és Móricz Zs. utcák), amely zömmel négylakásos egyemeletes tömbjeivel urbánus megjelenésűvé varázsolja az északnyugati városperemet.

A másik nagyobb mértékű koncentrációjuk az Eötvös utcára lokalizálható (4. kép). Mivel Bük 2007 előtt sohasem volt városi jogállású település, nincs olyan műemlék együttese, amely a hirtelen felduzzadt intézményhálózatának otthont adhatna. Így központi funkciói egy-egy kifejezetten az adott célra tervezett tömbépületben nyertek elhelyezést, és révén, hogy ezek a szerepkörök az Eötvös utcában sűrűsödnek össze, ez az utca teljes egészében tömbös beépítésű. A falusi településközpontot tehát egy külvárosokra jellemző beépítési mód foglalja el.

A harmadik nagy tömörülésük Bükfürdő, ahol a tömbös beépítés szinte csak és kizárólag a szállodákhoz kapcsolódik, de az Európa út mentén már mindkét irányból több 20-30 lakásos tömbház is épült, így várhatóan városias lakóparkok és szállodák révén fog a város három régi és a negyedik, új része összeérni. Érdekes tendencia figyelhető meg a tömbépületek elhelyezkedését és növekedési irányukat tekintve. Mivel a forgalomra erősen ráutalt intézményeknek, munkahelyeknek adnak otthont, kiterjedésük a főútvonalak mentén történik, és már most egy vonalba rendeződnek. Bük és Bükfürdő főközlekedési tengelye azonban 2004-ben összekapcsolódott a Termál körút – Európa út – Kossuth utca – Petőfi utca vonal mentén, és ha az 1980-as évektől a 2000-es évek közepéig tartó nagy építési kedv visszatér, akkor egymásfél évtizeden belül akár a fürdő és Felsőbük tömbjei is összeérhetnek. Ebben az esetben a főutak lakófunkciója (és családi házas beépítettsége) csökkenne, és a gazdasági célú épületek utcafrontban záródva egy reprezentatív, kifejezetten urbánus főutat képeznének, amely egyúttal elválasztaná a városközpontot és a hozzá kapcsolódó régebbi, kisipari-kereskedelmi-vendéglátó funkciókban gazdag családi házas övezetet a fürdő felé hangulatában is átmenetet képező tisztán fizetővendég-látásra berendezkedett családi házas beépítésű üdülőzónától.

Csepregen valamennyi városrészen, azok határvonalain összesen három területen koncentráltan található ugyan tömbös beépítés, de sehol sem nagy kiterjedésű a településtest egészéhez viszonyítva. A város nyugati részén, Felsőváros és Felsőváros-bővítmény határán a pedagógus lakások és a ruhagyár családi házas övezetbe ékelődő tömbje található (5. kép). A déli, az Alsóváros és Alsóváros-bővítmény határzónájában található kisebb összpontosulásuk a Területi Gondozási Központhoz, az egykori zárdához, továbbá az Állami Gazdaság felhagyott, üresen álló központjához, a Rothermann kastélyhoz kötődik. A harmadik, egyúttal legnagyobb csepregi koncentrációja az Alsóváros-bővítmény és a Tilosgyöp közötti, ahol az Ásás mindkét partján egy-egy intézménycsoport képezi ezt a beépítési módot, a vízfolyás jobb partján az egymással telekszomszéd általános és középiskola épületei, a jobb parton pedig a múmalom felhagyott épülete. Ebben a csoportban található még néhány tömbös lakóház, a Nádasdy utca elején, amelyek az 1970-

es években épültek. A tömbös épületek állaga Csepregen kétarcú, a régebbi felhagyott létesítmények (pl. ÁG központ, múmalom) közepes vagy rossz állagúak, az újabbak és használtak jobb állapotban vannak.

5) Sorházak

Ez a legifjabb és legkisebb területet érintő beépítési mód mindkét kisvárosban. Régi, klasszikus, városok peremére jellemző sorházak Bükön és Csepregen sincsenek. Bükön az 1991-ben írt és 2004-ig érvényben lévő településrendezési terv javasolta a robbanásszerűen növekvő – elsősorban alsóbüki – lakóövezet követendő beépítési módjául, így az új telepítésű utcák egy részének (pl.: Kristály, Hévíz utcák) jellegadó beépítési módja, de ezek nem tipikus sorházak, hanem önálló családi házak láncszerű összekapcsolódásai (6. kép). Mivel egyrészt a lakóövezet kiterjedési üteme lassulni fog, továbbá a lakási igények egy részét a tömbházak elégítik ki, nem várható ennek a beépítési módnak további számottevő gyarapodása.

Csepregen a bükinél is kisebb területen fordulnak elő sorházak, és ennek oka az, hogy pontosan amitől – az 1980-as évektől – divatos építkezési formákká váltak, csökkent Csepreg népességszáma, így nem volt szükség ott nagyobb arányú építésükre. A Kossuth és Dózsa utca sarkán a Rothermann kastély mellett található egy (7. kép), illetve a Tilosgyöpön az Alkotmány utca egyik oldalának nagy részén. Ahová az 1980-as években nagyobb számban, „Nádasdy-telep”-ként tervezték, a zöldövezeti Malomkert mellett elvezető, formálódó Nádasdy Ferenc utcába, csak néhány készült el, azok ma is láthatók. A sorházak állaga Csepregen is jó, és mivel a lakóterület területi kiterjedése régóta nem változik, nem várható ennek a beépítési módnak a terjedése sem.

6) Családi házas

Mindkét város arculatát döntően meghatározó beépítési mód, hiszen beépített területük zömét, kb. 2/3 részét foglalja el, és Csepregen valamennyi városrészben fellelhető. Bükön csak a fürdőtelepen nem, de Bükfürdő városrész Európa úti szakaszának alsóbüki végén egy utca erejéig (Pacsirta utca) igen.

A büki lakásállomány a magyarországi viszonyokhoz képest nagyon fiatal és gyorsabban újul. Ennek ellenére koruk, nagyságuk és minőségi színvonaluk alapján komoly különbségeket mutatnak aszerint, hogy a településtest mely részén helyezkednek el (8. kép). A központ közelében az 1970-es, 1980-as években létesült 2-3 szobás típusházak az uralkodók, melyek nagy része csak lakófunkcióval rendelkezik, de szép számmal előfordulnak itt vendéglátóipari, kereskedelmi és kisipari üzletek, műhelyek is. Innen bármely irányban elindulva egyre fiatalabbak, de amíg Felsőbükön alapterületük átlagos marad, addig a fürdő irányába szobaszámuk is növekszik, és vele a gazdasági hasznosításuk intenzitása is, ami itt már csak fizetővendég-látást jelöl. A családi házas öv expanziója a 2000-es évek második felében lelassult, és már nem az alsóbüki, hanem inkább felsőbüki irányba terjeszkedik, jelezve, hogy ott már lakófunkciója domináns és turisztikai szerepköre nincs.

A csepregi családi házállomány is kétarcú. Mivel a lakásépítési hullám kb. 1920-1960 között, tehát jóval előbb történt, mint Bükön, a csepregi lakások nagy része, különösen Felső- és Alsóvárosban korábbi stílust követő, jellemzően az utcával párhuzamos tengelyű szabadon álló épület. Bár a komfortfokozat tekintetében fél évszázaddal ezelőtt mások voltak az elvárások, ezeket a lakásokat folyamatosan

modernizálták, így nagy részük már a mai kor követelményeinek is megfelel. A Felsőváros-bővítmeny, az Alsóváros-bővítmeny és a Tilosgyöp egyes részeit (pl. Vörösmarty, Bognár I., Zrínyi, Alkotmány, illetve Bercsényi utcák) a '60-as és '70-es évek kockaházai határozzák meg. A '80-as esztendőök családi házainak jellegzetes építészeti stílusát a Felsőváros-bővítmenyben a Damjanich, az Alsóváros-bővítmenyben pedig a Csokonai utca képviseli egységesen (9. kép).

Az 1990-es évektől a lakásépítések annyira lelassultak Csepregen, hogy azóta egyetlen új utca sem nyílt, csak a meglévő lakásállomány felújítása, illetve lassú cseréje tapasztalható. A város demográfiai adatait ismerve valószínűleg ez az állapot hosszabb távon is fennmarad. A családi házak lakófunkciója szinte kizárólagos, csak néhányukban nyílt kiskereskedés, esetleg vendéglátóegység.

7) Üdülő

Tipikusan turisztikai céllal kialakított beépítési mód, tehát csak Bükfürdön található meg. A hétvégi házas terület az 1980-as évek végére elérte mai kiterjedését. A lakásállománya nem egységes karakterű. Megtalálható itt az 1970-es évek betonlapra helyezett házgyári eleme éppúgy, mint a nagyobb családi ház méretű összkomfortos üdülő (10. és 11. kép).

A házak derékszögű, gyalogos forgalomra tervezett (egy autó szélességű) utcahálózaton állnak. Mivel egyrészt az irántuk megjelenő piaci keresletet lefedik, másrészt pedig körbeépítették őket, az övezet mennyiségi szempontból már nem fog változni, hanem a meglévők újulnak meg.

8) Egyéb

Ide tartozik minden olyan beépített övezet, amely az előbbi kategóriák egyikébe sem sorolható. Általában kereskedelmi, ipari és egyéb kiszolgáló létesítmények képezik ezt a kategóriát. Bük és Csepreg valamennyi városrészén megtalálhatók. Felsőbükön a Petőfi utca mindkét oldalára kiterjedő régi és új ipari létesítmények, valamint hozzá kapcsolódó vasút melletti iparforgalmi-közlekedési terület tartozik ide. Középbükön a közszolgáltatási intézmények (vízmű, sportcentrum) jelenítik meg ezt a beépítési módot (11. kép). Alsóbükön a formálódó kereskedelmi-szolgáltató övezet tömbjei és családi házas jellegű egyvelege képviseli. Bükfürdön a szállodák és az üdülők formacsoportjai mellett a golfpálya vagy éppen a gyógyfürdő hatalmas területe, mint építészeti is komplex rendszer alkotja ezt az önmagában is változatos, és ezáltal csoportképző kategóriát.

Csepregen csak az ipai tevékenységhez kapcsolható egyéb beépítési kategória, ennek megfelelően szoros területi korrelációt mutat azokkal. A város négy égtáj szerinti peremén fordul elő koncentrációjuk (12. kép). A beépítési módok közül legtöbbször a területi kiterjedése nem fog jelentősen változni. Bükön a legnagyobb növekedési potenciálja a tömbös beépítési módnak van, amely akár szolgáltató, akár lakófunkcióval összekapcsolva is megjelenhet. Ez az egyetlen lehetséges forrása Bük vertikális tagoltságának, azaz városias formájának fokozásához. Nagy tartalékok vannak az egyéb kategóriában is, elsősorban újabb ipari létesítmények építése által. Csepregen csak ez utóbbi formacsoport szerény mértékű növekedése várható, hiszen a népességcsökkenés miatt a kifejezetten lakófunkcióhoz kapcsolódó formacsoportok (családi ház, sorház, hézagos földszintes) száma nem fog növekedni, sőt a hézagos földszinteseké a családi házas átépítések miatt csökken. A kisváros központi funkciói sem mutatnak

növekedést, így az ezt befogadó zárt többszintes, illetve földszintes formacsoport sem fejlődik. Összességében tehát Bükkal ellentétben Csepreg beépített területe nem növekszik, beépítési formacsoportjai pedig veszítenek sokszínűségükből, ezáltal jellegükben távolodnak a városokétól, azaz a termelő és szolgáltató tevékenységek, egyáltalán az intézmények zsugorodása nyomán nem urbánusabbá, hanem rurálisabbá válik a település. Ez abban nyilvánul meg leginkább, hogy a falvakhoz hasonlóan a településtestből egyre nagyobb arányt hasít ki a lakófunkció, illetve az ahhoz kapcsolódó, elsősorban magántulajdonban álló családi házas terület.

4.4. Funkcionális településmorfológia

4.4.1. A hazai kisvárosok szerkezetéről általában

A városok különböző funkciójú intézményei, létesítményei, valamint a különböző hasznosítású városi terek elhelyezkedése (funkcionális városi területek) és összesűrűsödése a várostesten belül kijelöli az adott város nem lakófunkciójú városrészeit, különböző szerepkörű övezeteit. Ha mindehhez hozzátesszük a városoknak a beépítésnél már vizsgált lakófunkciójú részeit, úgy kirajzolódik a település funkcionális szerkezete.

A mai magyar vidéki városokban az alábbi funkcionális övezetek különíthetők el (CSAPÓ T. 2005B):

1) Centrum

A városok belső, központi részének az elnevezésére nemcsak a nemzetközi, hanem a magyar szakirodalomban is több fogalom használatos. Régebben gyakori volt a belváros és a városmag elnevezés, amelyet elsősorban a történelmi kifejlődésű városok esetében használtak, sőt használnak napjainkban is. A városok területi növekedése miatt lehet, hogy napjainkban már nem a genetikai (történelmi) városmag és/vagy a belváros képezi a valódi centrumot (BAJI P. 2012, P. 19.). Ezért napjainkban ezt a két kifejezést egyre kevésbé használják a településföldrajzban, hanem inkább a várostérképeken vagy más tudományokban.

A city kifejezés a XX. század elején jelent meg az angolszász irodalomban, ahol a jelentős funkcióval rendelkező nagyvárosok központjára használják általános értelemben. A német földrajzban a city fogalma később terjedt el, és ott már olyan nagyvárosok központjára értik, ahol jelentős a tercier jellegű központi tevékenységek koncentrációja. Ebben az értelemben vette át a fogalmat a magyar földrajzi irodalom, így eszerint city csak egyetlen városban, Budapesten fordul elő, tehát a vidéki városainkra nem alkalmazható. Az 1960-as évektől egyre inkább azonosul a központi üzleti negyeddel (CBD), ami akkor a fejlett nagyvárosokban még csak a city-t jelentette, majd városi népesség növekedésével, a városi közlekedési rendszerek fejlődésével, és magának a várostestnek a növekedésével a központi centrum (city, CBD) mellett megjelentek az ún. mellék- vagy szubcentrumok. Ez a folyamat hazánkban is megindult, igaz később, az 1970-es évek közepén, amikor a nagyobb városokban jelentős népességű nagy lakótelepein városi alközpontokat hoztak létre. Ide a városrész lakóit kiszolgáló intézményeket (bölcsőde, óvoda, általános és/vagy középiskola, orvosi rendelő), valamint különböző lakossági szolgáltató és kereskedelmi, vendéglátóipari egységeket (ABC, patyolat, fodrászat, posta, vendéglő) telepítettek. Ezek nagyobb városokban nem jelentenek központi szerepköröket, viszont a kisebb városokban jelentős részük az lehet.

A rendszerváltás után az új típusú periferikus bevásárló- és szakkereskedések, esetleg nagyvárosokban szórakoztató központok és plázák, akisebbekben bevásárlóközpontok, üzletházak jelentik az újabb szubcentrumokat.

Eszerint a mai magyar városok centruma két fő részből áll(hat):

1/a központi üzletnegyed (Central Business District – CBD)

1/b periferikus bevásárlóközpontok (szubcentrumok).

Véleményünk szerint Bük és Csepreg esetén indokolatlan a CBD fogalmát használni a városközpontra, hiszen kisvárosok, de ugyanúgy nem használható esetükben a city sem. Mivel két eltérő genetikájú település a vizsgálat tárgya, Csepregre még csak-csak alkalmazható – és a történelmi részben alkalmazásra is került – a városközpont kifejezés, de a városi múlttal nem rendelkező Bükön ez nehezen lenne értelmezhető. Éppen ezért jelen értekezés keretében a két kisváros központi részére a centrum elnevezést alkalmazzuk. Ez funkcionális értelemben a települések és vonzáskörzetük lakosságának nem mindennapi igényeit kielégítő (tehát központi) funkcióinak nagy részét magában foglalja, népesség tekintetében a településtest átlagánál nagyobb a nép- és/vagy laksűrűsége, beépítési módok vonatkozásában pedig a horizontálisan leginkább zárt és vertikálisabb leginkább tagolt, azaz a legvárosiasabb része a zárt településnek. Mindez természetesen nem zárja ki, sőt igényli, hogy a történelmi városközpont kifejlődését is elemezzük, hiszen a kis településméretből adódóan a történelmi kifejlődésű városközpont eleve nem kerülhet túl nagy távolságra a mai centrumtól, illetve ritka az, hogy ekkora kisvárosokban markánsan átköltözzön szinte valamennyi központi funkció egy másik városrészbe.

Tekintettel arra, hogy a szubcentrum újabb képződmény, a fogalmának alkalmazása indokolható a hasonló nagyságú, és jelenleg a településhierarchiában hasonló szerepet elfoglaló Bük és Csepreg vonatkozásában.

2) Lakóöv

Ahogy neve is mutatja, az övnek elsődleges a lakófunkciója, tehát területének nagy részét lakóházak alkotják. Aszerint, hogy a település melyik részén fekszik, két alaptípusa különböztethető meg:

2/a Belső lakóöv

2/b Külső lakóöv

A belső lakóöv a régebbi kialakulású, közvetlenül a centrumhoz kapcsolódik. Általában helyi igényeket (ABC, orvosi rendelők) kielégítő intézmények helyszínei, de több városban például középfokú oktatási vagy szakorvosi rendelőket is magába foglalhat. A belső lakóövbe gyakran ékelődik vagy övezi régi – például dualizmus kori – alapítású ipari terület. A külső lakóöv – ahogy neve is mutatja – a település (egykori) peremterületein létesült, és ennek folytán általában fiatalabb és részben ebből következően más építészeti stílust, beépítési módokat jelenít meg, mint a belső lakóöv.

Mindkettő típusú lakóövnek a beépítési módok alapján megkülönböztethető falusias és városias része egyaránt. A belső lakóöv városias része általában a zárt többszintes, illetve földszintes, míg a külső lakóöv városias karaktere a többszintes tömbös és újabban a sorházas építéseknek köszönheti. A belső lakóöv falusias része általában a hézagos földszintes, míg a külső lakóöv falusias része régebben a fésűs, újabban a családi házas (esetleg villaszerű) formacsoportokkal jellemezhető.

Kis területi kiterjedésük miatt Bük és Csepreg esetében nem indokolt külön belső-, illetve külső lakóövet elkülöníteni, ugyanakkor ennek az egyetlen összefüggő lakóövnek a falusias és városias jelleg dominanciája szerinti felosztás indokolt, hiszen a lakófunkciók bővülésének az üteme a két város különböző történelmi időszakaiban jelentősen eltérhetett egymástól, így annak a településképi vetületei is láthatón mások Bük, illetve Csepreg esetén.

3) Ipari területek

A hazai településföldrajzban korábban iparforgalmi övnek is nevezték, azonban szerencsésebb a nemzetközi szakirodalomban elfogadott ipari területek elnevezést használni, egyrészt azért, mert jobban fejezi ki a funkcionális tartalmát, másrészt morfológiailag nagyon ritkán jelenik meg övként a magyar városokban. Általánosságban ipari területnek nevezzük egy-egy településnek azon részét, vagy részeit, amely elsősorban nem lakó, hanem munkahely szerepkört tölt be, ahol elsősorban különböző termelő tevékenységet folytató cégek vagy különböző ipari, esetleg más szolgáltatást végző cégek találhatóak. A mai magyar városok ipari területeit három kategóriába oszthatjuk, amely elsősorban a jellegadó ágazataik, illetve részben ezáltal kialakulásuk sorrendje szerint történik.

3/a régi létesítésű ipari területek

3/b klasszikus ipari parkok

3/c új típusú ipari parkok

A régi létesítésű és a klasszikus ipari területeken a termelő (szekunder) ágazatok túlsúlya van jelen. A régiiek alapítása két nagyobb hullámban történt, a dualizmus, illetve a szocializmus időszakában, és ha a város területi terjeszkedése elérte őket, akkor gyakran a belső-, esetleg a külső lakóövbe ékelődnek. Fő telepítő tényezőjük a vasútvonal volt. A klasszikus ipari parkok zöme a rendszerváltás után jött létre, és bennük is a termelő ágazatok dominanciája a jellemző, de általában nem a vasúti, hanem a közúti elérhetőség vonzotta a telephelyüket. Az új típusú ipari parkok már gyakran a nem termelő (tercier) ágazatok helye, inkább logisztikai központok.

Bükön és Csepregen régi létesítésű és klasszikus ipari területek találhatóak, övként nem fonják be a zárt települést és nincs ipari park minősítésük sem. A régi nevezéktan hagyománya előtt meghajolva ide soroltuk Bük és Csepreg közlekedési funkciójú létesítményeit, de a beépítés vizsgálatakor az „Egyéb” kategóriába soroltuk, hiszen éppen a változatos beépítési jellegük miatt egyetlen formacsoportba sem voltak beilleszthetők maradéktalanul.

4) Városi zöldterületek

A városok funkcionális szerkezetében a zöldterületek fontos szerepet játszanak, és jelentőségük egyre nő. Szerepük a városban és a környékén élők, valamint a turisták aktív és passzív pihenésének a biztosítása, a település esztétikai megjelenésének a javítása. A városi zöldövezetet elsősorban a sporttal összefüggő szerepkörű területek (sportpályák, sportcsarnokok, uszodák, strandok, termál- és gyógyfürdők) és az ún. rekreációs területek (erdei tornapályák, parkerdők, fitness parkok, szabadidő parkok). Természetesen ide soroljuk a városi közparkokat, a kisebb tavakat és környéküket, valamint olyan idegenforgalmi létesítményeket, amelyeknél az üdülés és rekreáció az elsődleges (a pl. különböző kereskedelmi

szálláshelytípusok a kempingtől a szállodáig). Végül a zöldterületekhez soroljuk a városokban található temetőket is. Bük és Csepreg egyaránt gazdag az ilyen funkciójú területekben, de más-más jellegűek a két városban. Előbbi helyen a természet közeli zöldfelületek az uralkodók, míg utóbbiban a turizmust kiszolgáló épített létesítmények.

5) Egyéb funkciójú városi területek

Vannak a városokban ún. egyéb vagy különleges hasznosítású területek, amelyeket szerepkörük alapján az előzőek egyikébe sem lehet egyértelműen besorolni (pl. katonai vagy polgári repülőtér, laktanya, börtön stb.). Ilyen egyéb funkciójú városi terület Bükön és Csepregen nem található.

A disszertáció a funkcionális övezetek ezen nevezékτανát és tartalmát felhasználva vizsgálja Bük és Csepreg zárt településtestét, és a kiegészített módszertani megfontolások szerint végzi azok funkcionális övezetekre tagolását.

4.4.2. Bük és Csepreg funkcionális övezetei

A település funkcióinak, a népesség térbeli eloszlásának, és az arculat elemeinek feltárása után mód nyílik az ezek együttes eredőjeként létrejött funkcionális övezetek elkülönítésére és vizsgálatára (CSAPÓ T. 1990. p. 168). Bük és Csepreg funkcióinak, népességének és morfológiai elemeinek zárt településen belüli eloszlásának ismeretében, Csapó Tamás utóbbi időben elvégzett csoportosítását és kialakított nevezékτανát alkalmazva az alábbi öt funkcionális övezetre tagolható 2013-ban (CSAPÓ T. 2005B): *a) centrum, b) szubcentrum, c) lakóöv, d) ipari öv, e) városi zöldterületek.*

A beépítési módok, illetve a népesség településen belüli eloszlásával szemben a két város funkcionális övezetei alapján hasonlít egymásra. Egyéb szerepkörű terület egyik helységben sem volt fellelhető, ellenben szubcentrum csak Bükön volt megtalálható. A többi övvel mindkét város rendelkezett 2013-ban. (37. ábra és 38. ábra).

4.4.2.1. Centrum

Mivel Bük 1902 előtt nem egységes település volt, 1928 előtt nem rendelkezett vásártartási joggal és 2007 előtt sohasem bírt városi jogállással, településszerkezetét, alaprajzát genetikailag nem jellemzik a terek. Nagyjából a Felső- és Középbük határánál, az egykori Pap közben (ma Eötvös utca) kialakult természetes (mértni) centruma a helységnek, amely az 1960-as évektől tudatosan tervezett településközpont (14. kép). Az utca „city-funkciója” nyilvánvaló, mivel alig van állandó lakosa, és a várost, valamint a vonzáskörzetét ellátó intézmények nagy része (általános és középiskola, posta, rendőrőrs, mentőállomás, orvosi rendelő, gyógyszertár, művelődési központ) itt összpontosul. Műemlék épületei nincsenek, ezért intézményei kifejezetten a célnak megfelelő tömbépületekben helyezkednek el. Az épületei újak vagy felújítottak, jól felszereltek, de még nem képeznek egy hangulatos „belvárost”.

Érdekes, hogy Alsó- és Középbük találkozási határfelületén (a Petőfi és Kossuth utcák körforgalmi csomópontjánál) fél évszázada egy kereskedelmi-szolgáltató zóna kezdett kialakulni. Először egy szolgáltatóház került itt kialakításra az 1960-as években, ami ma is megvan, banknak, illetve fogorvosi rendelőnek helyet adó középületként működik. A kereszteződés másik három zuga a rendszerváltás után épült be. Kettőben kiskereskedéseket magában foglaló üzletház található, míg a negyedikben bankfiók, emeletén lakásokkal. Kézenfekvőnek tűnt, hogy ezt a csomópontot a Széchenyi utca mentén kell összekötni a másik, Eötvös utcai központtal. Erre pályázat is készült, és ezt az „L”-alakú zóna volt a 2011-2013 között végrehajtott „Városcsopont funkcióbővítő megújítása Bükön” című uniós projektnek. A több mint 600 millió Ft összköltségű projekt keretében a funkcióbővítést több, a két utca teljes hosszát lefedő, alapvetően a közösségi célokat szolgáló elem jelentette: a művelődési ház és a sportcsarnok közé egy 250 fő befogadására alkalmas fedett színpaddal és nézőtérrel rendelkező – Atrium elnevezésű – rendezvénytér épült a hozzá tartozó 60 db gépkocsi és 2 db autóbusz parkolóval. Az Eötvös és Széchenyi utcák találkozásánál lévő egykori gazdaudvar lebontása után létrejött üres területre egy reprezentatív pihenőpark (Eötvös park) került kialakításra. Vele szemben a Széchenyi utca másik felén a Baross parkban egy időszakos vásároknak alkalmas piactér létesült. Maga a Széchenyi utca is megújult, kiemelt szegélyt, új burkolatot kapott és a légvezetékeket földkábel váltotta fel, és az út mellett a Répce mente élővilágát bemutató tanösvény kiépítésére is sor került. A program legnagyobb értékű beruházása a városháza bővítése és felújítása volt. A körforgalomnál az egyik üzletház vett részt konzorciumi partnerként a programban, amelynek keretében a kereskedelmi egység megújult.

A nagy volumenű fejlesztés ellenére – amely révén kétségtelenül szebb lett – a centrum, területe továbbra is kicsi, hiszen az Eötvös és Széchenyi utcákra terjed kitölti ki, az erős igazgatási funkciója mellett kereskedelmi szerepköre gyenge, továbbá beépítése semmivel sem tér el a többi, régebbi telepítésű családi házas területektől, kivéve az Eötvös utcát, ahol tömbös beépítés uralkodik. Kiterjesztése mind horizontálisan, mind pedig vertikálisan indokolt lenne. Mindkét irányban ennek a forrása a Széchenyi és Baross utca, továbbá a Torkos sor. Ezzel kapcsolatban távlati (20-30 év) célként megfogalmazható, hogy az itteni, viszonylag régi (20-30 éves) családi házak – hamarosan bekövetkező – természetes cseréjét felhasználva, egyrészt a sportpálya felé feltárhatók lehetnének a tömbbelső, másrészt az épületeknél a zárt sorú beépítés lenne indokolt. A sportpálya és a mögötte lévő városperemi horgászto városcsoponthoz kapcsolásával egy „városliget” is kialakítható lenne.

A városcsopont kereskedelmi és vendéglátó funkcióját kellene erősíteni, hiszen ebben a tekintetben nem a város központja. Ha ez sikerül, akkor érdemes és lehetőség is lenne további növelésére. Bük városcsopontjának az előnyös tulajdonsága ugyanabból fakad, amiből a hátránya. Abból, hogy alig fél évszázad óta formálódik, és csak az utóbbi egy évtizedben intenzíven. Ez azt is jelenti, hogy megfelelő nagyságú és tervszerű önkormányzati és magáninvestíciókkal aktívan formálható. Hazánkban sok műemlékváros van, de a mai modern építészet legjobb példáit koncentráltan bemutató, annak főbb irányait alapvető karakterévé tevő nincs. Ennek oka az, hogy a mai uralkodó társadalmi-gazdasági tendenciák inkább a várostérségek fejlődésének kedveznek, a városok zárt településtestének kevésbé. Ezt próbálják központi és/vagy önkormányzati beruházásokkal, funkcióbővítő megújításokkal ellensúlyozni, amelyek a városcsopontokra fókuszálva több kisebb és nagyobb városunkban látványos építkezéseket indukáltak. Ezek

viszont csak akkor lehetnek hosszabb távon is sikeresek, ha a gazdálkodó szervezetek is úgy gondolják, hogy érdemes arra az akcióterületre beruházni, mert csak akkor maradhat meg a lökészerű induló fejlesztés további lendülete, a fejlődés. Ehhez viszont erős és proaktív gazdasági és társadalmi szféra szükséges, ami Bükön jelenleg rendelkezésre áll, tehát a jó esélye van arra, hogy a település egészével a centruma is szerepköreiben és területében bővülve urbánusabbá váljon.

Csepreg centruma leginkább életkorában különbözik a bükiétől, hiszen nem fél évszázada, hanem legalább fél évezrede alakult ki, és ebből a tulajdonságából még jó néhány eltérés következik. Először is ugyanott helyezkedik el, amióta kialakult Csepreg zárt településtesté. Bükével ellentétben nem az odatelepülő települési szerepkörök alakították ki, hanem a forgalmi fekvése, a kereskedelmi utak találkozásánál orsószzerűen kiszélesedő, először a mezővárosi ranggal együtt járó vásároknak helyszínt adó tér, amely egyre több funkciót vont magához. Ez a mai Széchenyi tér, amelynek központi jellegét a középkorban a várost övező palánkfal is kihangsúlyozott, hiszen az azokat áttörő kapukon bevezető utak itt futottak össze (15. kép). Ezt a mai Széchenyi teret és a belőle kiágazó néhány utcát Felsővárosnak nevezték, ami a középkorban egyet jelentett Csepreggel, de az Alsóvárossal történő összekapcsolódása után kialakult településnek, a közössé vált védműveik lebontása után is a központja maradt.

A centrum kereskedelmi szerepköre már a középkorban kiegészült a szakrális funkcióval (templom), illetve a városi igazgatás intézményeivel, amelyeket többször át- vagy újjáépítettek, de napjainkban is itt vannak. Egyes tevékenységek közfeladattá válása, magával hozta azok intézményesítését, amelyek különösen az ipari forradalomban megszülető polgári nemzetállamok – hazánkban jellemzően a dualizmus – korában vettek lendületet. Ez az időszak Csepregen együtt járt a járási székhely ranggal, és immár nem csak a település, hanem a vonzáskörzetét ellátó intézmények is betelepültek, jellemzően a központi térre. A XIX. században a védművek utolsó darabjait is felszámolva, illetve a kevésbé gyúlékony anyagok építésre történő használata szükségtelessé tette a főtér tavának, árkaiknak fenntartását, és azokat betemetve és helyüket parkosítva egy reprezentatív centrális tér, a promenád alakult itt ki, amely odavonzotta a kereskedelmi és a vendéglátóegységeket is. A kor kívánalmainak megfelelő intézmények alapítása a XX. század egészében folytatódott, és azok nagy része is ide összpontosult. Napjainkra tehát a Széchenyi tér, illetve annak a Kossuth, Bajcsy-Zsilinszky és Rákóczi utcák kereszteződéséig történő megnyúlása a város központi funkcióinak helyet adó, azok egymásra rakódott vetületét megjelenítő centruma a városnak. Valamennyi igazgatási és legtöbb közszolgáltatási (oktatási, kulturális, egészségügyi) intézmény helyszíne, csak a tűzoltóság, az idősek otthona nincs itt, az oktatási feladatellátási helyét is csak 2007-ben veszítette el az egykori Iskola tér. Bükkel ellentétben a centrum demográfiai szempontból is központja a városnak. Itt a város átlagánál nagyobb a népsűrűség és laksűrűsége is legalább annak megfelelő. Beépítési szempontból vertikálisan tagolt és horizontálisan zárt, többszintes és földszintes zárt formacsoport jellemzi, amelyek városi megjelenését az is fokozza, hogy nem közvetlenül családi házas övezetekkel érintkeznek, hanem átmenetet képező sorházak, tömbös vagy legnagyobb tömegben hézagos földszintes formákkal.

A csepregi centrum a város méretéhez képest nagy kiterjedésű, szépen kifejlett, alapvetően a kisvárosokra jellemző, itt-ott nagyvárosokhoz kapcsolódó formákkal rendelkezik, utalva a település egykori gazdagságára, hosszú dicső városi múltjára. A XX. század második felétől azonban Csepreg a gazdasági és társadalmi fejlődése lelassult, és lemaradt a fürdővárossá, majd a XX. század utolsó évtizedére ipari

központtá váló Bük mögött, ami csakhamar a település szerepköreinek, illetve az azokat kiszolgáló infrastrukturális szférájának stagnálásán, majd zsugorodásán is megmutatkozott, beleértve a centrum hanyatlását is. A 2010-2012 között megvalósított, a bükiehez hasonló összértékű „Csepreg városközpont revitalizációja” című uniós pályázat a Széchenyi térre, illetve Széchenyi közre fókuszált. Jellemző, hogy a beruházások közül csak kettő fejlesztett közszolgáltatást (a városházában okmányiroda kialakítása, valamint a művelődési ház belsejének felújítása), a többi elsősorban a promenád látványelemekkel (pellengér, címeroszlop, két szökőkút, ivókút) történő ellátását, azaz esztétikai fejlesztését jelentette. Ezek a beavatkozások természetesen javítják a terület állagát, de ha a vállalkozások nem „találják” meg, akkor a pozitív hatás csak időleges. Tekintettel arra, hogy Csepreg népessége csökken, gazdasági szférája zsugorodik, nem telepednek meg olyan újabb központi szerepkörök, amelyek centrumba összpontosulnának, így az a közeljövőben aligha fog mennyiségi és minőségi szempontból megújulni, valószínűleg egy fényes városi múlt megkopott mementója lesz. Felújítása megtörtént, megújítása viszont a város általános gazdasági fellendülése nélkül aligha lehetséges.

4.4.2.2. Szubcentrumok

A szubcentrumok (alközpontok) általában kereskedelmi-szolgáltató tevékenységi körök városközponton kívüli, rendszerint a település peremén elhelyezkedő térbeli koncentrációi. Hazánkban először az 1970-1980-as években a közép- és nagyvárosok lakótelep-építéseivel jelentek meg, amikor azok nagy népességkoncentrációját követve egyes, nem kimondottan központi, de addig egyértelműen a településközpontokhoz kapcsolódó funkciók (pl. posta, vegyeskereskedések, vendéglátóipari egységek stb.) jelentek meg ott. A következő hullámuk a rendszerváltás után jelentkezett, elsősorban a tömegfogyasztást szolgáló városszéli, a kereskedelmi, vendéglátóipari és szolgáltató tevékenységet integráltan megtestesítő bevásárlóközpontok – nagyobb városokban – plázák formájában.

Bükön kettő, egymástól eltérő időszakban létrejött szubcentrum található. A korábbi Bükfürdőn az 1980-as években alakult ki, amikor a Büki Gyógyfürdő a Nyugat-Dunántúl második legnagyobb gyógyfürdőjévé vált, látogatói létszáma több százezresre nőtt, akiknek a nagy része már több napot is eltölthetett a dinamikus növekvő szálláshely-kapacitás jóvoltából (16. kép). Az elsősorban az ők és nem feltétlenül a helyiek kiszolgálására hivatott kereskedelmi (vegyeskereskedés, butik stb.), szolgáltató (posta) és vendéglátó intézmények (büfé, cukrászda) nyíltak. Koncentrációjuk a gyógyfürdő nyári és téli bejárata közötti üzletsor (közismert büki nevén „pavilonsor”) mentén és által a legnagyobb. Tőle nem messze szintén az 1980-as években létesített ABC, cukrászda és autóbusz-pályaudvar, valamint az 1990-es esztendőben kialakított, butikokat, üzleteket magába foglaló „Boltosház” található, amely funkciójában ehhez az övezethez kapcsolódik, amelynek egyébként lakófunkciója egyáltalán nincs. Ez a szubcentrum kiterjedésében és kínálatában feltehetően nem fog jelentősen változni a közeljövőben.

A másik, újabb szubcentrum a vásárlási szokások megváltozásának és az egyéni közlekedési módok elterjedésének következményeként az alsóbüki városszélin alakult ki az 1990-es évek közepétől (17. kép). Első üzlete az 1997-ben megnyílt Forrás Üzletház volt az Ifjúság és Kossuth utca kereszteződésénél. Amely a 2000-es években további üzletekkel (CBA, DM), illetve vendéglátóipari (panzió és étterem) és szolgáltató

intézményekkel (autószervíz és -szalon) egy viszonylag nagy kiterjedésű és sokszínű szubcentrummá bővült. A településtervezés feladata, hogy ezeket a funkciókat adminisztratív beavatkozással disztingválja, mert a gyors növekedés és az egyéni érdekek nincsenek, sok esetben nem is lehetnek tekintettel erre (pl. „parasztbarokk” nádfedeles étterem és modern autószervíz érdekes kettőssége). Megoldás lehetne, ha az ipari jellegű tevékenység egységesen a Bő felé vezető út északi oldalára kerülne, ahol már amúgy is hasonló létesítmények sorakoznak (Büki Palackozó volt telepe, benzinkút), és a délre kerülnének a további szálláshelyek, illetve annak háttér infrastruktúrája, valamint a nagyon hiányzó, ápolt zöldfelületek. A közeljövőben alighanem ez a szubcentrum lesz az egyik legdinamikusabban növekvő területfelhasználási egység. Kiterjedése az Európa út mentén Bükfürdő irányába, a Kossuth – Petőfi utcák pedig a régebbi városrészek felé biztosított, több helyütt üres telkek révén is. Mivel ebben a szubcentrumban szintén alig található lakás, az esetleges kiterjedésével érintett utcákban a lakófunkció további csökkenése várható.

Bár több településrendezési terv is szorgalmazta, Csepregen ma sincs szubcentrum. Ennek feltehetően az az oka, hogy sem a lakosága, sem a bejárói, sem pedig turistái révén nem tudott akkora népességkoncentrációt kialakítani, amelynek igénye, vásárlóereje egy ilyen öv kialakulását, megélhetését biztosítaná. Erre, ahogy a '80-as, illetve '90-es években nem volt lehetősége, ma sincs sok esélye a városnak.

4.4.2.3. Lakóöv

Mindkét városban ez a legnagyobb területfelhasználási terület, és mindkét helyen városias és falusias résszel egyaránt rendelkezik. Bükön a városi rész modern beépítési módokhoz, a tömbös és a sorházas típusokhoz kötődik, ennek megfelelően a településtesten belül elszórva, három városrészhez kötődően jelentkezik. A legrégebbi és legnagyobb kiterjedésű az 1970-1980-as évek fordulóján Felsőbükön felépített négylakásos társasházakból álló Petőfi-lakótelep (18. kép). Területén csak egy élelmiszerüzlet található, tehát lakófunkciója szinte kizárólagos. Lak- és népsűrűsége a legnagyobb a városban, de az öv területi kiterjesztése szinte lehetetlen, hiszen a vasút és az iparterület körbezárja.

Szintén a tömbös beépítési móddal jellemezhető a bükfürdői lakóöv, amely egyelőre az Európa út két végén álló egy-egy kétemeletes társasházra korlátozódik. Ez a legújabb városias lakóöv Bükön, és ennek van a legnagyobb szabad területe ahhoz, hogy területében kiterjedjen, elsősorban az Európa út mentén a fürdőtelep irányába. A lak- és népsűrűsége alacsony, ami szintén mutatja, hogy egy formálódó, ígéretes lakóterülete a városnak.

Utóbbi városias lakóövhöz térben kapcsolódik egy másik, a sorházzal rendelkező másik hasonló funkciójú terület, amely az Ifjúság, Hévíz, Kristály utcák egyes szakaszaira terjed ki. A viszonylag zárt beépítése ellenére azért csak átlagos a lak- és népsűrűsége, mert magánszállás-kiadásra is használják őket, sőt inkább azért épültek a rendszerváltástól az ezredfordulóig. Ennek a sorházas területnek a kiterjedése kb. egy évtizede leállt, és a magánszállások iránti csökkenő kereslet miatt a közeljövőben nem is indul újra.

Csepregen a lakóöv városias része a szórványosan előforduló modern – tömbös és sorházas – beépítési módok (19. kép) mellett főleg a régebbi, zárt földszintes és hézagos földszintes típusokhoz köthető. Zárt földszintes formacsoport a centrumban is előfordul, ott alapvetően kereskedelmi-szolgáltató funkciókat foglal magába, attól kifelé azonban tisztán lakófunkciójú, majd a zárt utcafront is megbomlik és fokozatosan

átmegy hézagosa, különösen a kivezető országutak mentén. A népsűrűsége ennek megfelelően csökken, a laksűrűsége viszont nő. A lakóöv állaga összességében átlagos, de vannak rossz minőségűek is köztük. A kiterjedése az elmúlt fél évszázadban a családi házas övezet növekedése miatt csökkent, mert több helyütt azok váltották a szanált részeket. A kis építkezési kedv miatt területük nem változik, megőrzésük akkor lenne lehetséges, ha a városközpont kiterjedne, és esetleg valamilyen szolgáltató szerepkörrel sikerülne megtölteni őket, illetve abban az esetben, ha a lakásépítési kedv ismét megnőne. Ebben az esetben a város egyik igazán urbánus a történelmi hagyományaiban gyökerező, kisvárosi beépítésű városrész újulna meg.

A lakóövezet falusias része mindkét városban a családi házas övezetet jelenti. Bükön az öv egységes abból a szempontból, hogy a nemesi falvak eredetileg fésűs beépítésű két egykori főutcája képezte a növekedési tengelyüket, majd ezen a vonalon megindult a családi házak építése, nagyobb lendülettel a XX. század második felétől. A lakásállomány kora változatos. Nincs 150 évesnél idősebb épülete, de viszonylag kevés a 10 évnél fiatalabb is.

Műemléki szempontból a legértékesebbek a Kossuth utca északi oldalán sorakozó egykori gazdagparaszti házak, amelyek védettséget élveznek, és némelyik funkcionálisan szerencsésen megújulva (pl. pizzéria) Bük agrár múltjának tovább élő emléke. Itt a házak zöme az 1960-as és 1970-es évek építési technológiáit testesítik meg, de folyamatosan megújulnak, javuló állagúak. Lakófunkciójuk mellett sokféle szerepkört is magukba zárnak, szerves részei a település szerkezetének. A lak- és népsűrűségük közepes.

Az 1980-as évektől egy családi házas építési hullám söpört végig Bükön, amely bő két évtizedig tartott, és elsősorban az alsóbüki városrészt érintette, először a Kossuth utcára merőleges Béke, illetve párhuzamos Ifjúság utcákat (20. kép), majd az általuk közrezárt zugban sorakozókat, a Tavasz, a Forrás, a Kristály, a Hévíz, a Honfoglalás és a Kölcsey utcákat. Itt a lakásállomány zöldmezős beruházásokként épült fel, és mivel elsősorban turisztikai célból, az alapterületük nagyobb, felszereltségük jobb a települési átlagnál. A 2000-es évek második felétől erőteljesen lelassult a családi házas építkezés, és áttevéődött a felsőbüki dr. Horváth Tibor, illetve Ipar utcákra. A falusias lakóöv kiterjedése várhatóan nem növekszik, sőt inkább csökkenni fog. Zsugorodásuk két helyen, az egykori nemesi falu két főutcája mentén várható. A Széchenyi utca vonalában a kiterjedő tömbös beépítésű településmag kezdi magába olvasztani, míg a Kossuth és Petőfi utcákban a forgalom miatti szerepkör bővülés révén a lakófunkciójuk csökkenni, gazdasági hasznosításuk (lásd: centrum esetleges expanziója) nőni fog, az épületek utcafrontban záródni fognak és egy urbánus megjelenésű zárt beépítési mód alakul ki.

Csepregen a családi házas építkezés már jóval a büki előtt, Dénes Jenő beszámolója szerint már a két világháború között megindult (DÉNES J. 1937). A házépítés elsősorban a régi, zömében fésűs beépítésű területeket érintette, terjeszkedése ennek a rovására ment, így a még ma is fennálló elemei a Felsőváros, Felsőváros-bővítmény (21. kép) és Alsóváros-bővítmény centrumhoz közeli utcáiban helyezkednek el. Ekkor még csak négy városrésze volt Csepregnek, amelyeknek – a Felsőváros kivételével – a családi házas beépítési mód az egyik, de nem az egyetlen formája. A centrumot közvetlenül határoló falusias lakóöv Felsőváros-bővítményben és Alsóváros-bővítményben a népsűrűség egységesen alacsony, a laksűrűség legalább a városi átlagot eléri, de legtöbb esetben meghaladja azt. Alsóvárosban a népsűrűség átlagos, a laksűrűség alacsony.

A II. világháború utáni mintegy három évtized Csepreg lakóövezetének, ezen belül pedig elsősorban a családi házas építkezési módok robbanásszerű kiterjedését hozta. Ekkor már új, addig beépítetlen területek feltörésére is sor került. A fő növekedési irány ekkor már a település északi (Szabadság utca), keleti (Alkotmány, Bercsényi, Zrínyi utcák) és északkeleti (Vörösmarty utca) része, az Ásás mente. A folyamat eredményeként az építkezés átlépte a mesterséges vízfolyást, és kialakított egy teljesen új városrészt, a Tilosgyöpöt. Itt a házak már nagyobb alapterületűek, és a jobb lakáskörülményeket jelzi, hogy a laksűrűség alacsonyabb a város átlagánál, ellenben a népsűrűség magas, ami jelzi a lakófunkciójának erős dominanciáját, sőt kizárólagosságát. Csepregen az utolsó lakóházépítési hullám az 1980-as években történt, amikor az Alsóváros-bővítményben helyet foglaló Malomkert környéke (Csokonai utca) épült be. Azóta, tehát három évtizede nem nyílt Csepregen új utca, a családi házas építések, ahogy egyáltalán az építkezések erősen lelassultak az ezredforduló óta, szinte csak foghíjbeépítések, felújítások fordulnak elő, a beépített terület expanziója nem.

A büki és csepregi családi ház állományt összehasonlítva megállapítható, hogy hasonlóan jó a felszereltségük, de fiatalabb koruk, nagy számuk és turisztikai hasznosításuk miatt a bükiek jobb állagúak, modernebb megjelenésűek, a több utcában hasonló korú házak koncentrációja miatt egységes, jellegadó stílusúak és nagyobb alapterületűek.

4.4.2.4. Ipari öv

Bükön és Csepregen jó másfél százados hagyományai vannak a gyáriparnak, így az általuk hasznosított területek azóta szerves részei mindkét kisváros településképének, településszerkezetének. Mindkét helységnek régi létesítésű, illetve klasszikus ipari területei vannak.

Bükön az ipari területek koncentráltabban helyezkednek el, elsősorban Felsőbükre, valamint kisebb mértékben Közép- és Alsóbük határterületére koncentrálódnak. A dualizmus kori iparosításkor alakult ki – ennek megfelelően eredetileg régi létesítésű – a cukorgyári komplexumhoz kötődő ipartelep a település északnyugati végén (a Petőfi utca kivezető szakaszának jobb oldala), amely értelemszerűen térben összekapcsolódott a közlekedési területtel, amelynek létét köszönheti, a vasúttal (22. kép). A gyáripár és a vasútvonal ilyenfajta szimbiózisa szépen megfigyelhető nagy- és kisvárosainkban egyaránt, amelyet a magyar geográfia a két világháború között egy külön kifejezéssel, az iparforgalmi öv elnevezéssel illetett. A terület funkciója többször is változott, de ipari karaktere mindvégig megmaradt. A rendszerváltozás után az itteni szocialista üzemek (hűtőház, jégkrémüzem) leépültek, de az 1990-es évek végén a VOG és a NESTLÉ (24. kép) megjelenésével két modern, a turizmussal is összeegyeztethető, a település egészét kevésbé zavaró nagyipari üzem létesült, amellyel revitalizálódott ez az öv, egyúttal klasszikus ipari területté vált. A Petőfi utca másik felén, szintén volt cukorgyári ingatlanokon (nevét jelzi a Gyár és az Ipar utca elnevezés) hagyományosan kis- és középüzemek működnek. Itt volt a KTSZ műhelye és fonalcsévéző üzeme, újabban pékség, kőfaragó telepedett meg. Az északnyugati ipari területek esetleges növekedéséhez szükséges terület biztosítható tőle északra a vasúti iparvágány mentén, illetve Csepreg irányába. Van egy kisebb ipari a város déli oldalán Közép- és Alsóbük határán, ahol nem is termelő, hanem inkább (köz)szolgáltató cégek (vízmű, szemétszállító és parkfenntartó üzem) helyezkednek el. A növekedése ennek a területnek is biztosított, hiszen

jórészt beépítetlen területek veszik körül. A büki iparterületek elhelyezkedése a turizmus szempontjából kedvező, hiszen a turisztikailag leginkább frekvenciáltabb Bükfürdőhöz és Alsóbükhöz képest éppen a település ellentétes oldalán helyezkednek el

Csepregen az ipari területek zömmel régi létesítésűek és Bükkel ellentétben jóval kisebbek és kevésbé koncentráltan helyezkednek el, szinte minden városrészben fellelhetők. A legkorábbiak a Felsőváros és az Alsóváros bővítésében egykor álló egy-egy (Kadnár és Klug) téglagyár telephelye, amelyen az ipari tevékenység más formában, de azóta is megmaradt (23. kép). Előbbi helyén fröccsöntő (UNIGALV), utóbbin az UNIRIV szegecsgyártó üzeme és raktára működik (25. kép). Ezek régi létesítésű ipari területek, amelyek funkcióváltással klasszikus ipari területekké váltak. Mivel régóta ez a funkciójuk, a lakóövről már körbenőtte őket, tevékenységük zavaróvá vált, növekedésükre nincs lehetőség. A lakóövről átköltözött ipari területre példa az egykori Columbia bőrgyár, a későbbi Műmalom épülete az Ásás mentén, amelyet 2012-ben zártak be, így most üresen, kihasználatlanul áll. A város északi részén lévő iparterület viszonylag új, markánsan az 1990-es évektől formálódik, amikor a vízmű telephelye költözött ki, majd fémgyártó (Fal Kft.) és szállítómányozó vállalat (Euroboard) költözött oda. A legújabb, egyúttal legnagyobb növekedési potenciált jelentő ipari terület az Alsóváros-bővítésből a Tormásliget felé vezető út melléke. A Bognár Ignác közből a termelő tevékenységét egy ide felépített új üzemcsarnokba áttelepítő UNIRIV Kft. volt az első üzem 2013-ban. Itt, illetve ennek folytatásaként a Szentkirályi körforgalom környékén lehetne még elhelyezni ipari üzemeket, amely a Bük felé vezető országút mentén elnyúlva akár összeérhetne a felsőbüki ipari zónával. Ez évtizedekre elegendő növekedési tartalékot jelentő irányt jelenthet mindkét kisvárosnak, de a jelenlegi alacsony beruházási kedvet nézve belátható időn belül nem fog gondot okozni a helyhiány.

4.4.2.5. Városi zöldterületek

Bük és Csepreg zöldterületei közötti alapvető különbség az, hogy Csepreg nagyobb közigazgatási területe ellenére jóval kisebb a belterülete és ebből a zöldfelületek aránya is. A másik differencia azok jellege és minősége, hiszen, amíg Bükön a fürdőváros szerepből adódóan a zöldfelületek nagy része összekapcsolódik különféle turisztikai attrakciókkal, úgy Csepregen gyakorlatilag csak a helyi lakosság rekreációját szolgálják.

Bükön a zöld-, illetve rekreációs területek két városrészben, Középbükön és Bükfürdőn öszpontosulnak jelentősebb mértékben, és közülük az utóbb jóval nagyobb, az a városrész szinte teljesen ebbe a funkcionális övezetbe sorolható. Bük legnagyobb összefüggő zöldterülete a Bükfürdőn elhelyezkedő 100 ha-os golfpálya, a második pedig a 13 ha-os gyógyfürdő (26. kép), de egyébként a beépített területek gyors expanziója miatt erősen összezúródtak az egyéb zöldfelületek a településtestben belül, és jelenlegi kiterjedésük mindössze 17,1 ha, azaz a teljes belterület 4,3 %-a.¹⁹ Emiatt a 2004-es településrendezési terv a zöldterületek kiterjesztését javasolta 55,24 ha-ra. Középbükön egyrészt a két kisebb ipari zóna közé ékelődő sportcentrum és horgászto egysége jelenti a zöldfelületet, míg a városrész északi részén a bányató

¹⁹ Az 1991-ben átadott büki golfpálya hazánkban az első nemzetközi minősítésű 18 lyukú golfpályája. Ez sokakat büszkeséggel tölt el, az meg keveseket szégyennel, hogy a létesítményt még mindig nem vonták ki „szántó” művelési ág alól. Ezért nem számít bele hivatalosan a város zöldterületébe.

rekultiválásával kialakított Napsugár Játzópark révén növekedett meg. Kézenfekvőnek tűnik ez utóbbinak, valamint a bükfürdőinek a lakóvezetek mögött történő összekapcsolása, amivel egy óriási természet közeli rekreációs övezet alakulna ki, közel a legfőbb turisztikai attrakcióhoz, a gyógyfürdőhöz és hozzá kötődő szálláshely-kapacitáshoz. A sportcentrum környéki zöldfelület pedig összekapcsolható a formálódó centrummal, ahogy az az Eötvös parkkal már megtörtént. A zöldfelület legnagyobb mértékű növekedését a Gőr, Bő és Bük települések által a közeljövőben kialakítandó komplex hasznosítású (horgászat, vízisportok) Répce-menti jóléti tározó menti sport- és rekreációs zónája adhatja. A Répcére tervezett mintegy 150 ha maximális vízfelületű árvízi tározó, illetve ennek jóléti tározóvá alakítása közel három évtizedes álom, amelyhez engedélyes tervek rendelkezésre állnak, és a forrásokat kell megteremteni a megvalósításához.

Csepregen a város zöld- és rekreációs területei zömmel nem a bel-, hanem a külterületen helyezkednek el, és részben ezzel összefüggésben óriási és értékes területek. Ide tartozik például a parkerdő, a turisztikai célokot is szolgáló Csepregi-hegy és a két nagyobb (Boldogasszony- és TSZ-tó), illetve egy kisebb horgásztó-komplexum (Téglagyári tavak). Ezek jelentik, jelenthetik a város turisztikai vonzerejét. A belterületen egyetlen nagyobb zöldfelület található, a spotpályának is helyet adó Malomkert (27. kép), amely a városi rendezvények egy részének (pl. búcsú) állandó helyszíne, de a hétvégéken is kedvelt pihenőhelye a csepregi polgároknak.

A két város különböző funkcionális öveit összehasonlítva az megállapítható, hogy nagyságukban és sokszínűségükben hasonlítanak egymáshoz, ebben a tekintetben nagy különbség nincs a két helység között. A dinamikájukban azonban igen. Ami empirikusan látható, az egzakt módon kimutatható, nevezetesen az, hogy Csepreg funkcionális övezeteinek kialakulása, fejlődése elsősorban múltbéli társadalmi-gazdasági folyamatok eredménye, míg a bükieké döntően recens hatótényezők térbeli konzekvenciái. A minőségi különbségük is ebből adódik, Csepreg funkcionális morfológiai képe hazánk korábbi időszakának városképző tényezőinek a kitűnő vizsgálati terepe, míg Bük a napjaink magyarországi településformáló erőinek eredőjét megjelenítő iskolapélda.

5. EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A disszertáció témaválasztásának különlegességét az okozza, hogy Bük és Csepreg a társadalmi-gazdasági tér csaknem ugyanazon pontján elhelyezkedő, hasonló nagyságú magyar kisváros, így összehasonlító településföldrajzi vizsgálata módszertanilag indokolható, hiszen az lehet az előfeltevésünk, hogy a makroszintű településképző és -formáló erők nagyfokú hasonlósága alapján azoknak a két településre gyakorolt hatásmechanizmusa sem térhet el jelentősen sem az egyes történelmi korokban, sem pedig napjainkban. Ha pedig ez így van, akkor ezen tényezőknek ugyanazon időszakokban a két helység zárt településtestén is egymással nagyfokú korrelációt mutató nyomokat kellene hagyniuk akár a funkciók, a népesség és a beépítési módok mennyiségi és minőségi jellemzői, továbbá a településen belüli térbeli eloszlásában. Ezek a folyamatok pedig azt eredményeznék, hogy Bük és Csepreg funkcióik gazdagságában, a demográfiai folyamataikban, a népesség minőségi jellemzőiben, alaprajzukban, a beépített területükben és

módjaiban, és mindezek eredményeként funkcionális tagoltságukban hasonlóak lennének egymáshoz. A hasonló helyzet pedig egyet jelentene azzal, hogy fejlesztésük is ugyanazon célok mentén, módszerekkel és forrásokkal lenne megvalósítható.

Ez szemmel láthatóan nincs így, sőt éppen az ellentéte igaz. Bük és Csepreg jelenlegi társadalmában, gazdaságában és infrastruktúrájában is más fejlettségi szintet képvisel és fejlődésének nem csak az üteme, hanem az iránya is eltér egymástól: Bük egy dinamikusan növekvő, Csepreg pedig egy lassan zsugorodó város. A mai magyar komplex várostipizálás szerint Bük egy „*fejlett fürdőváros*”, Csepreg pedig egy „*közepesen fejlett mikrotérségi központ*”.

Az eltérő sorsuk vizsgálatára a *retrogresszív* módszer felel meg, amely feltárja, hogy az egyes történelmi korokban milyen településformáló tényezők és milyen arányban érintették Bük és Csepreg természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szféráját. A *disszertáció célkitűzéseire adott lehetséges válaszokat ebbe tetraéder-modellbe foglalva adjuk meg, települési szféránként, majd ezt követi a horizontális célkitűzés megválaszolása.*

A két település abszolút földrajzi helyzete nem tér el jelentősen egymástól, a relatív viszont már igen, amely a vasút megjelenése előtt egyértelműen Csepreg előnyét mutatta, hiszen az eltérő térszínek találkozásánál fekszik (dombhátperemi fekvés), ami mindig több településfejlesztési – helyi és helyzeti – energiát indukálhat, mint az egynemű sík vidék, ami Bük tulajdonsága.

1) Természeti szféra

A földrajzi fekvésből adódó természeti adottságok egyetlen kivétellel szintén Csepreg előnyét mutatják, hiszen csak neki vannak kiterjedt erdőségei, a szőlőműveléshez alkalmas déli kitettségű lejtők. A fa- és vadgazdálkodás, de főleg a bortermelés a középkorban városképző tényezők voltak, a nyugat-európai típusú városainknak – többek közt a közeli Kőszeg vagy Sopron – az egyik legnagyobb bevételi forrása volt a borkimérés és – kereskedelem.

A disszertáció első fő fejezete Bük és Csepreg a természeti adottságainak a településfejlődésre gyakorolt hatásait elemzi, és legfontosabb megállapítása, hogy az egyetlen olyan természeti adottsága van Büknek, amelyik előnyösebb, az viszont önmagában többet hozott neki, mint Csepreg valamennyi természeti kincse együttvéve, ez pedig a termálvíz, amely 1962-től közfürdőként történő hasznosítása által teljesen új fejlődési pályára állította Büköt, aki ezzel azóta is tartja, sőt növeli versenyelőnyét Csepreggel szemben. A termálvíz azonban egy ún. lappangó helyzeti energia volt, hiszen a középkorban nem volt ilyen nagy szerepe, Bükön meg különösen azért, mert akkor még nem tudtak a jelenlétéről. A középkorban még mások voltak a legnagyobb településformáló erők a Répce középső folyása mentén.

2) Társadalmi szféra

Mivel a legfontosabb termelési tényező az ember, a két települést formáló erőket nem lehet megnevezni anélkül, hogy társadalmi képletük, illetve azok folyamatai ne kerüljenek elemzésre. Az is lényeges szempont, hogy a két város szomszédsági viszonyából következően nem elegendő csak a belső társadalmi állapotukat, változásukat vizsgálni, hanem az azokat kiváltó és mozgató makroszintű politikai tényezőket is minden egyes történelmi korszakban. A legfontosabb indikátorok a demográfiai mutatók, a

népesség aktivitási rátája, foglalkozási szerkezete, amelyekből a népszámlálásoknak köszönhetően már csaknem másfél évszázados idősor képezhető, tehát történelmi léptékkel is értékelhető hosszúságú mintát kapunk a társadalmi folyamat-ábrázoláshoz. Korábbi időszakokból a különböző célú népesség-összeírások jelentik a legbecsesebb forrásokat.

A honfoglalás után a megalakuló Sopron vármegye déli határait egy szakaszon képező Répce folyó völgyébe a vármegye székhelyét védő várjobbágyokat telepítettek egy tömbbe. Ebből a társadalmi rétegből alakult ki a későbbi századok nemessége, az általuk lakott helységekből pedig a nemesi falvak sora, amelyeket szolgálonépi falvak vettek körül. Az első nemesi falvak közt lehetett a három Bük, illetve az akkor még csak a mai Felsővárost jelentő Csepreg is. Ekkor a társadalmi képletük egymáshoz hasonló és egyszerű volt, nagyrészt kis- és középnemesek lakták mindkettőt, és sem egyházi, sem pedig világi nagybirtok nem alakult ki.

Az Árpád-ház kihalása után az Anjouk várospártoló politikájának köszönhetően a távolsági utak kereszteződésében fekvő Csepreg először királyi (civitas), majd más-más földesúr fennhatósága alá kerülve mezővárossá (oppidum) vált, amely együtt járt a vásártartási és árumegállító joggal. A XIII-XIV. századi pusztasodás következtében elpusztult falvak területét magához csatolta, így nagy határú településsé vált, lakosság száma a várost 1532-től csaknem két és fél évszázadig birtokló Nádasdy-család uralma alatt 1500-2000 fő között ingadozott, míg a három Bük ennek kb. feleakkora népességű volt. A népesség-összeírásokból nyert adatok alapján a disszertáció fontos megállapítása, hogy Csepreg korabeli társadalma sokkal strukturáltabb és differenciáltabb, tehát urbánusabb volt a bükinél. A főúri nagybirtok jelenléte miatt nemesei kevesebben, zsellérei viszont többen voltak, és a helyi társadalom gerincét az iparból és kereskedelemből élő réteg, a polgárság képviselte, ami viszont gyakorlatilag teljesen hiányzott a nemesi hármassfaluból.

A dualizmus kori vasútépítés és iparosítás olyan belső erőforrásokat szabadított fel, hogy az 1865-ben vasútvonalat kapott és 1902-ben egyesült Bük néhány évtized alatt népességében és területében is csaknem utolérte a hálózatba csak jóval később csatlakozott Csepreget. A két helység ekkor jogilag is egy kategóriába került, Bük előre-, Csepreg meg visszalépve kapta meg a nagyközségi rangot. A két helység ekkor riválisa volt egymásnak, Bük gazdaságában és népességében is legalább hasonló erőt képviselt. Lehet, hogy rövid időn belül meg is előzte volna, de a kérdés amiatt akadémikus lett, hogy a cukorgyár 1917-ben leégett, és vele a három Bük is sorvadásnak indult. Csepreg viszont éppen ezt a relatív előnyt felhasználva ismét növekedett, és számára az 1920-1960 közötti időszak történetének egyik virágkora volt. Bár 1950-től már nem járási székhely, de az 1960-as évek szervezett, decentralizált ipartelepítései a mezőgazdasági nagyüzemeivel együtt a termelő ágazatok révén stabil helyi gazdaság épült ki. Csepreg ekkor vonzó lakóhely volt, a történelmi népességi csúcstól 1960-ban érte el, társadalmában különösen a pedagógus és agrárértelmiségi réteg nagy létszámú és arányú volt. Bükön ez szinte teljesen hiányzott, foglalkoztatottjainak nagy része a mezőgazdaság kollektivizálása következtében fellépő birtokkoncentráció miatt helyben nem talált munkát, ezért ingázásra kényszerült.

A két város versenyében az 1970-es évek hozták el a demográfiai trendfordulót, és ennek – bár közvetlenül nehéz bizonyítani, egzakt módon alátámasztani – két fontos oka lehet. Véleményünk szerint az egyik a büki fedett fürdő megépítése (1972), ami a büki tömegturizmus beindítását tette lehetővé, a másik

pedig a Sárvár – Répcevis vasútvonal felszámolása (1974), ami a csepregi nagyfoglalkoztatókat arra ösztönözte, hogy ott építsék fel újabb termelő kapacitásaikat, ahol a vasút még megvolt, azaz Bükön. Bük beépített területének a fejlődése ekkor gyorsult fel, Csepregé meg ekkor lassult le. Bükön az aktív keresők foglalkozási szerkezetének terciarizációja már az 1970-es években megindult, és az 1980-as években gyakorlatilag végbe is ment. Ezzel szemben Csepregen a hagyományos módon először az ipar vette át a vezető szerepet a primer szektortól, majd csak ezt követte a szolgáltatások felfutása. A vizsgálat számokkal igazolja, érvekkel támasztja alá azokat az egyébként a két település lakossága, vezetése által a közbeszédben gyakran megfogalmazott véleményt, hogy a két település fejlődéstörténetében „valamikor” a ’70-es években történt trendforduló.

A kutatásunk rámutat arra a tendenciára is, ami csak a két település párhuzamos vizsgálatából derülhet ki, hogy Bükön az 1970-es évektől folyamatosan nő, Csepregen pedig az 1960-as évektől permanensen csökken a népesség, ami oda vezetett, hogy 2011-ben Bük népességszáma először haladta meg Csepregét. Az azonban nyilvánvaló, hogy rövid- és középtávon Bük sem tölti be maradéktalanul ennek a Répce vidéknek a központi szerepét, azt csak Csepreggel együtt tudja és célszerű megtennie.

3) Gazdasági szféra

A településformáló erők közül az egyik legerősebb az a gazdasági feltételrendszer, amelyben az adott helység működik, és ez történelmi korszakoktól függetlenül igaz. A kutatás ennek megfelelően kiterjed Bük és Csepreg párhuzamos településökonómiai áttekintésére is.

A középkori Csepreget a bortermelésre és a céhes iparra alapozott gazdasága a magyar városhierarchia élbolyába emelte. Mindez kiegészült a vásártartási joggal együtt járó távolsági kereskedelem hasznáival. Bükön a mezőgazdaság és azon belül az extenzív növénytermesztés és az állattenyésztés vitte a prímet, adott egzisztenciát a népes kismemesi rétegnek. Az első büki céhet csak a XVIII. században alapították, és az első vásártartási engedélyt csak a XX. században kapta a település, ami jól mutatja, hogy a szekunder és a terciar szektor csak mintegy másfél száz esztendeje játszik számottevő szerepet a helyiek megélhetésében.

A dualizmusban a kor legnagyobb innovációját, a vasutat eredetileg Csepregen szerették volna keresztülvezetni, de a helyi földbirtokosok ellenállása miatt a Sopron – Nagykanizsa vasútvonal Felső- és Középbük között épült meg. A vasúti közlekedés magával hozta a nagyipart (cukorgyár), ami így Bükön telepedett meg, annak településmorfológiai hozadékaival együtt.

Csepreg 1913-ban kapott ugyan vasúti szárnyvonalat, de akkor az iparosítási hullám már alábbhagyott, így Csepregnek csak középüzemek jutottak. A város ekkor elsősorban a külső tényezőknek köszönhette fejlődését, történetesen a járási székhely által idevonzott közintézményeknek. Ezek elsősorban a település központi részének a városi fejlődését segítették elő. Az I. világháború és az 1960-as évek közti időszakban Bük településképe a nemesi falu és a dualizmus kori iparosítás nyomait ötvözte, és a társadalmi-gazdasági stagnálás miatt morfológiailag alig változott. Ezzel szemben Csepreg egy dinamikusan fejlődő kisvárosként területében bővült, régi és újabb funkciói révén pedig strukturált képet mutatott, ahol a különböző tevékenységek már övekbe rendeződtek.

Az 1960-as évektől a folyamat továbbhaladt, de abban a két város szerepe felcserélődött: Csepreg gazdasági ereje csökkent, Büké pedig nőtt, és utóbbi motorja már nem az ipar, hanem a turizmus generálta terciér szektor lett. Csepreg gazdasága pontosan arra a két ágazatra – a mezőgazdaságra és az iparra – támaszkodott, amely az 1980-as években országszerte válságba került. Szocialista nagyvállalatai (Állami Gazdaság, Győzelem MGTSZ) már ekkor összezsugorodtak, és nem jelent meg hasonló súlyú új szereplő.

A rendszerváltás maga alá temette a csepregi termelő ágazatok helyi telephelyeit, a bükieket azonban nem, ott azonnal új tulajdonosi és tevékenységi körben folytatódott tovább az ipari termelés. Ráadásul a turisztikai piac liberalizálásával ez az ágazat is felfutott Bükön. Pontosán akkor, amikor a települések fejlődőképessége a saját bevételeitől kezdett függni. Ez Csepregen okozott gondot, ahol egyedül a nagy hagyományú közszolgáltatások maradtak meg és működnek ma is. Ebben a tekintetben még mindig megelőzi Büköt. Városi rangját 1995-ben kapta vissza, és 1997-től a Csepregi kistérség, 2004-től pedig a Felső-Répcementi Többcélú Kistérségi Társulásnak a székhelye. Bük nem azért lett csak 2007-ben város, mert korábban nem felelt meg azoknak a kritériumoknak, hanem így nem került ki a falusi turizmushoz kapcsolódó adókiegészítés alól. A Bük és Csepreg közti, a közszolgáltatásokban fennálló viszonylagos egyensúlyi helyzet a gazdasági szolgáltatásokra már nem igaz. Azokban a bemutatásukra alkalmazott Guttman-skála szerint Bük fölénye nem csak Csepreggel, hanem az összes 5000 fő alatti vasi várossal szemben nyomasztó. Így ezek a tevékenységek nagyobb számban, sűrűbben fordulnak elő a településtestben is, mint a szomszédos városban.

A településfejlesztést döntően meghatározó önkormányzati bevételek esetében valószínűtlenül nagy Bük előnye. Az utóbbi másfél évtizedről összegyűjtött adatok alapján iparüzési adója rendre tízszerese, idegenforgalmi adója pedig százötvenszerese Csepregének, ami annyit tesz, hogy költségvetési főösszegük között 2,5-3-szoros differencia tapasztalható. A mai magyar önkormányzati fejlesztések erősen pályázatfüggők, amelyekhez viszont önerő szükséges, és az adicionalitás elve csak a sajátos bevételekből fedezhető. A pályázati forrásokat is magában foglaló önkormányzati investíciók éppen egy nagyságrenddel nagyobb Bükön, ami már most meglátszik a településük képén. Ezt a gazdasági erőfölényt Bük kihasználva 2004-ben a csepregi képviselő-testülettel megszavaztatta, hogy a kistérségi társulás társközpontja legyen, így az ezzel járó feladatrendszer közösen oldják meg, ami révén talán először fordul elő közös történetükben, hogy bizonyos feladatok ellátásában nem kioltják, hanem a kiegészítik egymást.

4) Infrastrukturális szféra

A természeti, társadalmi és a gazdasági folyamatok térbeli konzekvenciái a települések infrastrukturális szféráján mutatkoznak meg, amelyek Bük és Csepreg esetén történő feltárása a disszertáció legfontosabb célkitűzése. A középkori nemesi hármasszervezetű településszerkezete egyszerűbb volt, mint a mezővárosé: a három Bük közül Felső- és Középbük útféle, Alsóbük útmenti típusba tartozott, utóbbihoz hasonlított Csepreg Felső- és az attól térben még egy kicsit elkülönülő Alsóvárosa.

Az Árpád-kor végén, a XIV. században gazdaságilag fellendülő Csepreg Felső- és Alsóvárosa összekapcsolódott, és mindkettő egy-egy bővítménnyel gazdagodott. A várostest urbánusabb formát öltött, ami ekkor védműveket és a vásártartásra alkalmas főteret jelentett. A város szerkezete először orsószzerűen kiszélesedett, majd az erődítési munkálatok miatt bordás alaprajzúvá vált. A központi tér nem csak a

piacnak, hanem a formálódó közintézmény-hálózatnak is helyet adott, ami már a Nádasdyak fennhatósága alatt a protestáns műveltség forrásvidékét (iskola, nyomda) is jelentette. Ez a XVI-XVII. századi időszak volt Csepreg egyik virágkora, egészen a família rekatolizációjáig. Mellette a három Bük továbbra is szalagtelkes falu maradt, igaz öntudatos kishemesi rétege kitartott korábban felvett lutheránus vallása mellett. Ők Alsóbükön egyházi intézményeik – templom, iskola, parókia – révén egy evangélikus negyedek építettek ki. Felső- és Középbükön nem alakult ki ilyen településközpont. Mindkét település képének ezt az állapotát rögzítik az I. katonai felmérés térképlapjai, az ahhoz kapcsolódó Országleírásokból, továbbá Vályi András és Fényes Elek statisztikai munkáiból.

A dualizmus korában mindkét településen fellépő iparosítás Bükön csak egyetlen új övet, az iparterületet hívott életre, jellemzően a beépített terület peremén (Felsőbükön). Csepregen az industrializáció mellett a másik nagy településformáló erő a járási székhelyé válása jelentette, amely együtt járt a közintézmények alapításával. Ezek elsősorban a városközpontban telepedtek meg, tették azt sokszínűbbé, strukturáltabbá. A csepregi Alsó- és Felsőváros egy-egy bővítéssel gyarapodott, körutas utcahálózata utal tervezett mivoltára, a centrum nem csak területében, hanem a településtest egészéhez viszonyított arányában is kiterjedt. A XX. században mindkét helység egy-egy újabb településrészlettel gyarapodott, Bük Bükfürdővel, Csepreg pedig Tilosgyöppel, de területi növekedés mellett az expanzió minőségileg is eltérő. Mindez a II., III. és IV. katonai felmérés anyagaiból rekonstruálható.

A két kisváros közti különbség tehát a településük képén is megmutatkozik, amit a *retrospektív* vizsgálati módszer tár fel. Bük és Csepreg bel- és beépített területében is nagy különbség mutatkozik, hiszen, amíg Csepreg közigazgatási területe másfélszer nagyobb, ugyanilyen arányban Bük belterülete vezet Csepreg előtt. Ez az utóbbi kb. négy évtized nagy építési hullámának köszönhető. A folyamat a rendezési tervek térképei, illetve a jelenlegi állapot összevetésével került bemutatásra a disszertációban.

Összességében azonban nem mondható, hogy a beépített területek funkcionális gazdagságában, népsűrűségében, a beépítési módok számában vagy éppen a funkcionális övezetek tekintetében Csepreg lemaradna Bük mögött, inkább azt lehet mondani rá, hogy más. Településtestén a régebbi térfolyamatokra utaló formák a jellemzők, kevésbé a modernnek, míg Bükön ez éppen fordítva van. Csepregen a település egészéhez képest kiterjedtebb a centrum, amely évszázadok óta a város központja nem csak a központi szerepkörök, hanem a népsűrűség vonatkozásában is, amelyhez régi nagy- és kisvárosi beépítési formacsoportok (zárt többszintes és földszintes, illetve hézagos földszintes) tartoznak, ami Bükön nem is fordul elő. Bükön a centrumot először a tudatosan odatelepített központi funkciók rajzolják ki, nem mint Csepregen, ahol néha a népességtömörülést követhették egyes intézmények (pl. iskola). Bük egyértelműen a modern formacsoportok révén vezet, hiszen a tömbös és sorházas beépítés csak ott jellegadó. A családi házas öv is eltérő, a büki házak nagy része ugyanis nem csak tulajdonosaikat szolgálják, hanem fizetővendégeket is, így ennek az övnek a megjelenése, kiterjedése is más Bükön.

Az ipari területek nagyságában is Bük vezet, a felsőbüki területi koncentrációja biztosítja, hogy a modern gyáripar ott tovább tud terjeszkedni. Csepregen zömmel még a régi alapítású ipari területek találhatók, amelyek bele vannak ékelődve a lakóterületbe. A zöld- és rekreációs területek is érdekes különbséget mutatnak, ugyanis Csepregnek ezek a funkciói nagyrészt a külterületen találhatók, míg a bükiek a belterületen, közülük a legnagyobbak a golfpálya és a gyógyfürdő.

Horizontális szempontok:

Bük és Csepreg egymás közti versenye a településhálózatban – kimondva vagy kimondatlanul – azóta létezik, amióta a két település egymás mellett él. Ez a rivalizálás különösen azokban a történelmi periódusokban erősödött fel, amikor hasonló méretűek lettek. Ez természetes, hiszen ilyenkor vetődhet fel komolyan az egymás elleni küzdelem, illetve az egymást kiegészítő együttműködés dilemmája, mindkét részről. Azért mindkét részről, mert a versengés és az együttműködés egyszerre fontos Bük és Csepreg számára. Egyikből sem vonhatják ki magukat, ugyanakkor, ha rosszul pozicionálják magukat, akkor mindkettő interakcióból vesztesként kerülhetnek ki: a versengésben egyik legyűrheti a másikat, a rossz együttműködésük viszont odavezethet, hogy mindkettő lejjebb csúszik a településhálózatban. A *retrogresszív* és a *retrospektív* szemléletű vizsgálatok alapján az egyértelmű, hogy a két település településhálózatban és – hierarchiában elfoglalt helye alapján időben egymás komplementer, térben pedig kompetitív társai. Ez azt jelenti, hogy demográfiai viszonyaikban, gazdaságuk állapotában, központi funkcióikban alig-alig találunk olyan egy-egy rövidebb időszakot, amikor egyszerre mindkettő hasonló fejlettségi szinten állt volna. A két település egymáshoz hasonló népességnövekedést, gazdasági dinamizmust talán csak két rövid időszakban, a XIX-XX. század, illetve az 1960-1970-es évek fordulójának néhány évében tapasztalhatunk. Mivel a növekedést kiváltó okok mások voltak a két időpontban a két helyen – XIX-XX. század fordulóján Bükön az ipar, Csepregen a közszolgáltatások, az 1960-1970-es fordulóján Bükön a turizmus, Csepregen az agrárium és az ipar – a településmorfológiai következmények is mások voltak. A településkép Bükön elsősorban extenzíven, Csepregen inkább intenzíven fejlődött, előbbi helyen a beépített terület növekedése volt a szembevetendő, míg utóbbin annak strukturáltságának fejlődése, a különböző övek kontúrjainak megerősödése.

A kutatás alapján úgy tűnik, hogy egyik vagy másik feljebb jutása csak külső erőforrások bevonásával és csak a másik legyűrésével lehetséges. Ez viszont nem csak a zömmel külső tényezőktől függő társadalmi-gazdasági folyamatok eredménye, hanem sokszor megmutatkozik a helyi vezetés döntéseiben is, amelyek első ránézésre irracionálisak, és ésszerűnek csak akkor tekinthetők, ha a vetélytárs hátrányba hozása a cél.

Az utóbbi négy évtized példái:

- 1) A Csepreget is érintő Répcevis – Sárvár vasútvonal 1974-es megszüntetése ellen Bük nem tiltakozott nagy elszántsággal, holott az számára is hátrányos volt, hiszen megszűnt a község vasúti csomópont helyzete és a Bük-fürdőtelep megállóhely is. Mindezt viszont – ahogy az idő aztán igazolta – bőségesen ellensúlyozta Csepreg közlekedési szélárnyékba kerülése, majd ennek következtében fejlődő ipari kapacitásainak kényszerű Bükre telepítése.
- 2) 1985-ben Bük felépítette szennyvíztisztítóját, amire Csepreg nem csatlakozott, hanem inkább egy 1000 m³/nap kapacitásút épített, ami nem méretgazdaságos, ma pedig telített, így az ipartelepítés gátja.
- 3) Csepreg 2012-ben nem a büki turisztikai egyesülethez csatlakozott, hanem a kőszegi Írótkő Natúrparkért Egyesülethez. Innen aligha várható vendég a mezővárosba, hiszen egyrészt Kőszeg jóval kisebb turizmust bonyolít, mint Bük, másrészt éppen úgy pozicionálja a turizmusát, ahogy Csepreg, elsősorban a „bakancsos turistákra” épít, nyilván nem érdeke, hogy nekik kiajánljon csepregi célpontot. Ezzel szemben racionálisan a büki gyógyturizmusnak kitűnő csatolt attrakciója lehetne a csepregi

borkultúra. Ez persze együtt járna azzal, hogy a csepregi idegenforgalmi kínálat valamilyen formában a büki turizmus szervezeti keretébe tartozna. Talán ezt nem szeretné Csepreg.

- 4) Csepreg a járási rendszer bevezetése (2013) óta „kikacsintgat” az önkormányzati társulásból. Kőszeg felé orientálódik, holott a lakosság napi térpályái már egyértelműen Bük felé mutatnak. Mindez csak azzal magyarázható, hogy minden egyes Kőszeggel közösen ellátott feladattal Bük Csepregre gyakorolt vonzó hatását lehet csökkenteni.

A két város települési dinamikáját nézve a *perspektívák* is különbözőek, településhálózati és településen belüli viszonylatban egyaránt, amelyeket a fenti szubjektív elemek mellett objektív peremfeltételek is irányítják, befolyásolják. Az eldőlni látszik, hogy gazdasági szempontból hosszabb távon sem lesznek vetélytársak, és ez az erőfölény már most is megmutatkozik Bük erőteljesebb fejlődésében. Természetesen bármelyik – így akár a gazdasági – szféra tartós és nagymértékű növekedése előbb-utóbb begyűrűzik a többi szférába is. Ez azt jelenti, hogy a (belterület) természeti környezetének állapota, a települési infrastruktúra fejlettsége alapján Bük már most jóval Csepreg előtt jár. Egyedül a közszolgáltatások közül a régiekkel tartja magát, az újabb alapításúak (pl. mentők) már mind Bükön telepedtek le, tehát középtávon az várható, hogy a csepregi tetraéder egésze csökken és egyre nagyobb teret kénytelen átadni Büknek. Ezt az irányt csak ideig-óráig lehet adminisztratív eszközökkel fenntartani.

A fent ismertetett folyamatok a két város településképen is megmutatkoznak. Bár Bükön is lelassultak a családi házas építkezések, amelyek három évtizedig a területi expanzió forrásai voltak, de helyettük minden évtizedben egy másik ágazat vette át a prímet, a 2000-es években a turizmus (pl. új szállodák), a 2010-es években pedig az ipar (pl. NESTLÉ beruházások). Ezek révén a rekreációs, illetve az ipari területek tudták megnövelni kiterjedésüket. Eközben Csepregen negyedszázada még egy utca sem nyílt, épületállománya romlik, vagyona egyre csökken. Eljöhet újra az az idő, amikor Bük már nem lesz vetélytárs, és először lesz az, hogy nem Csepreg vezet. Csepreg lejtmenetének a megállítása a termelő ágazatok letelepítésével és nem a turizmus erőltetésével lehet, hiszen azt megteszi Bük, ugyanakkor az agrárium és a könnyűipar tekintetében kimagasló adottságai vannak a városnak, és éppen akkor voltak a sikerkorszakai, amikor azokkal jól sáfárkodott.

Az, hogy a mai Magyarországon két egyforma, egymással szomszédos kisváros fejlődése nem lehet egyszerre mindkét félnek előnyös, az nem csak az ő hibájuk, hanem annak az időben és a politikai tudatban mélyen gyökerező paternalizmusnak, amely a napi gyakorlatban az erős állami redisztribúcióban nyilvánul meg. Az újraelosztás igénye a nagy területi fejlettségbeli különbségek erősödésével növekszik, és nyilvánvaló célja, hogy mérsékelje azokat. Ez azonban csak úgy érhető el, hogy az állam növeli az elvonásokat, hogy abból fedezze az egyre nagyobb támogatásokat. Az elvonásokkal egyes települések belső erőforrásait csökkenti azért, hogy mások külső erőforrásait növelje. Ez egy határ felett már azt jelenti, hogy az állam szerepe annyira megnő, a településfejlesztés és a településpolitika fogalma kezd összemósódni, növekedési potenciálban a politikai érdekérvényesítő képesség szerepe aránytalanul nagy lesz. A bottom up tervezés lehetőségét a top down végrehajtás kényszere váltja fel, a bejáratott együttműködéseket a kijáró politikusok váltják fel.

Maguknak a településeknek sem igazán érdeke, hogy együttműködjenek egymással. Az önkormányzatok által kivethető és beszedhető adók mindegyike a kétlépcsős önkormányzati rendszerben

csak a helyi (települési) önkormányzatoknak lehetséges, a területi (megyei) önkormányzatoknak nem. Ausztriában az idegenforgalmi adó egy részét a tartomány szedi be, így például a turizmus fejlesztésében a települések nem csak önmagukban, hanem együttműködésben érdekeltek.

A magyar gyakorlatnak az a következménye, hogy a települések a közigazgatási határaiukig gondolkodnak fejlesztésekben, minden másutt megvalósuló beruházásra úgy tekintenek, hogy az nem őket gazdagítja, sőt tőlük vonja meg annak a lehetőségét. Ez viszont azt jelenti, hogy csekély az esély arra, hogy két egymással szomszédos település vezetése, lakosságának fejében egyáltalán megforduljon: a párhuzamos fejlődési pályájuk nem azt jelenti, hogy azok csak a végtelenben találkozhatnak, hanem akár azt is, hogy egybeesnek. Ugyanakkor ezek a partikuláris érdekek mentén történő településfejlesztés nem szolgál hosszabb távú, átfogó célok megvalósulását, a településhálózat egészének fejlesztését. Ennek leépülése viszont negatívan hat vissza az addig prosperáló település valamennyi szférájára, a természeti környezetre, a gazdaságára, a társadalmára. A vonzáskörzet leépülése maga után vonja a kiszolgáltatásra megtelepedett központi funkciók mennyiségi és minőségi visszafejlődését, a településtest struktúrájának egyszerűsödését. Ennek a pozitív oldalról történő megközelítését igényli a településfejlesztés tudománya, amelynek így adhatnak a településföldrajzi vizsgálatok tudományos segítséget. Bük és Csepreg összehasonlító vizsgálatával ehhez kívánt hozzájárulni a disszertáció. A javaslata ezzel kapcsolatban az, hogy a két város belátható időn belül nem tud teljes értékű kisvárosi központja lenni a Répce középső folyásának, Észak-Vas megyének, azt csak együtt tudják betölteni. Teszi ezt annak ellenére, hogy a kutatások éppen azt erősítik, hogy akkor boldogul egyik közülük, ha a másik lejtmenetben van. A szemlélet megfordítható: mivel minden történelmi korszakban egymás riválisai voltak, sem Bük, sem pedig Csepreg nem tudott egy tágabb térség településhálózatában előbbre lépni, gyakorlatilag másfél évszázada ugyanakkora települések, nagyságrendi növekedésükre nem került sor. Ebből következően egyetlen lehetőségük van: a fejlesztési elképzeléseiket összehangolni, közös projekteket kidolgozni, és mindezt nem csak a saját, hanem legalább szűkebb térségükre is. Ettől maradnak és lesznek kisvárosok.

6. A KUTATÁS TOVÁBBI IRÁNYAI

Ahogy bármely más tudományban, úgy a településföldrajzban is valamennyi tudományelméleti megalapozottságú vizsgálatnak az adja meg a valódi értelmét, ha a gyakorlatban is alkalmazható következtetésekkel, eredményekkel zárul. Bük és Csepreg további településföldrajzi kutatása három idősíkon (múlt, jelen és jövő) és kettő térbeli szinten (településhálózat és településtest) folytatható, illetve mélyíthető el úgy, hogy a síkok és a szintek egymással variálhatók és variálандók.

A két település *múltbéli* külső kapcsolatrendszerének és belső életjelenségeinek párhuzamos vizsgálata, alapvetően történeti földrajzi megközelítése elsősorban a *településtörténet* számára hozhat értékelhető eredményeket, akár olyan adatokat, ismereteket is, amelyek csak több elem összehasonlításának következményeként állhatnak elő. Például a két település népesedési folyamatainak összevetéséből akár a térség egészére vonatkoztatható főbb történeti demográfiai trendek, vagy például a birtokviszonyok változásából a tágabb környék korabeli tájhasználatára utaló információk felfedezése.

A két város *jelenlegi* településképe vizsgálatát, azaz településföldrajzi megközelítése a múltbéli településformáló folyamatok településten megmutató térbeli vetületeit tárja fel, ami a *településvezetés* számára hasznosítható információkat tartalmazhat. Az a szemlélet, hogy az egyes települési funkciók, a népesség eloszlása, a beépítési módok egy időbeli folyamat „természetes” eredményeként a teret – benne a településhálózatot és a településten – horizontálisan és vertikálisan tagolják, övezeteket hoznak létre, azok ok-okozati összefüggéseinek feltárása után lehetőség nyílik értő módon történő hasznosításukra és fejlesztésükre is. A két város *jövőbeli* településképe meghatározása, azaz a településfejlesztési megközelítése a jelenlegi folyamatok ismeretében a természetes belső folyamatokba történő külső beavatkozást fogalmazza meg és hajtja végre annak érdekében, hogy azok iránya és/vagy intenzitása megváltozzon. Ez már a *településtervezés* feladata.

Mindhárom idősíkot és a hozzá tartozó tudományos megismerési módokat, diszciplínákat (településtörténet, településvezetés, településtervezés) nem csak egy *településten*, hanem egy *településhálózaton* belül is lehet alkalmazni. Bük és Csepreg városa pedig egy településhálózatban kitüntetett helyet elfoglaló helység, amelynek egyes szerepkörei nem csak a saját lakosságát, hanem több települését is ellátnak. Ezek a központi funkciók tehát nem csak egy település történetét és településtenét gazdagítják, hanem a térség településeinek a különböző történeti korokban történő együttműködését mutatják, jelenlegi feladatellátását határozzák meg, valamint a településhálózaton belüli jövőbeli pozícióit vetítik előre. Mivel pedig Bük és Csepreg viszonya abból a szempontból is sajátos, hogy egymással szomszédos települések, együttműködésük nem csak egymást, hanem a térség egészét gyarapíthatják, természetes fejlődését elősegíthetik, amely egyébként minden fejlesztés végcélja. Ez esetben pedig a két város településfejlesztési céljai a területi fejlődést szolgálják, döntéshozóik felelőssége túlmutat az általuk vezetett helység közigazgatási határain. A kutatás ehhez a gyakorlati célhoz kínál elméleti muníciót.

7. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A köszönet nem csak azokat illeti, akik ennek az értekezésnek az elkészítésében részt vettek, hanem azokat is, akik a figyelmemet felhívták a témára, akik segítettek elmélyülésemet a geográfia e rész tudományában, és akik végigkísérték ennek a dolgozatnak az előképét jelentő több mint félszáz publikációm. A névsor nagyon hosszú lenne, meghaladná ennek az amúgy sem rövid írásnak a terjedelmi korlátait.

Ugyanakkor mindenképpen köszönetet kell mondanom két olyan intézménynek, ahol a földrajzi kutatásaimban elindítottak és mind a mai napig elősegítik ez irányú ambícióimat. Az egyik a szombathelyi Nyugat-Magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, ahol – még Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola néven – 1997 és 2001 között földrajz-történelem szakos hallgatóként ötvözhettem a tér- és időtudományok sajátos, integratív megközelítési módját, amelyet nem csak a tudományos tevékenységemet, hanem egyáltalán a világszemléletemet is döntően meghatározta és alakította. Ott, a Társadalomföldrajzi Tanszéken többek között Csapó Tamás, Kocsis Zsolt és Palkovits István oktatott. Közülük az előbbi kettő konzulense, illetve opponense volt a Kőszeg településföldrajzával foglalkozó 2001-ben írt

szakdolgozatomnak, amely egyébként két év múlva könyv alakban is megjelent, utóbbi pedig az egyik vizsgáztatóm volt a doktori szigorlatomon. Öröm számomra, hogy jelenleg mindhárman kollégáim ezen a tanszéken.

A másik intézmény, a Pécsi Tudományegyetem, ahol 2002-2005 között levelező tagozaton a földrajz kiegészítő szakot végeztem el. Ott Bük településmorfológiájáról készítettem diplomamunkát, amelynek az a Trócsányi András volt a konzulense, aki a doktori szigorlatomon volt az egyik vizsgáztató. Ő is sokat segített a témában való elmélyülésben, mint ahogy kollégája, Pirisi Gábor is, akik több település (pl. Maglód, Csákvár stb.) városná nyilvánítási programjának kidolgozásába is bevontak, így a téma gyakorlati alkalmazásába is betekinhettem. Mindenképpen tisztelettel adózom a néhai Tóth József professzor emlékének, aki felvett a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolába, és első témavezetőm volt. Halála után Gyenizse Péter „örökölt meg”, aki elődjéhez hasonlóan lelkiismeretesen folytatta a konzulensi tevékenységet, és ezen kívül sok technikai segítséget (pl. ábraserkesztés) nyújtott. Külön köszönetet érdemel Dövényi Zoltán Professzor Úr, a Doktori Iskola jelenlegi vezetője, aki hajlandó volt türelemmel kivárni, hogy ezt a dolgozatot végre elkészítse szerzője.

Az adatgyűjtésben a csepregi helytörténész, Dénes József, a büki és a csepregi önkormányzati hivatal munkatársai (Csordásné Major Tünde, Gyűrű Éva, illetve Császár Szabina, Grüll Lászlóné, Tóth György), továbbá a KSH szombathelyi csoportja (Novák Zoltán) működtek közre. A technikai szerkesztésben Kocsis Zsolt (NYME), Bognár Zita (PTE) és ifj. Baranyai Lajos (Büki Művelődési Központ) voltak a segítségemre. És végül, – bár Velük kellett volna kezdenem – szüleimnek köszönök mindent!

IRODALOMJEGYZÉK

- ABELLA M. (1961): Ankét a településföldrajz helyzetéről és feladatairól. In: Földrajzi Értesítő X. évf./1. sz. pp. 121-127.;
- ÁDÁM L. – MAROSI S. (1975): Magyarország tájföldrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 652 p.;
- BAJI P. (2012): A városközpontokhoz kötődő geográfiai fogalmak tartalma és használati lehetőségei. In: Településföldrajzi Tanulmányok I. évf./2. sz. pp. 18-33.;
- BAJZIK ZS. (1989): Lenti funkcionális morfológiája. Főiskolai szakdolgozat – BDTF, Szombathely, 79 p.;
- BAKÓ E. – HORNYÁK I-NÉ – PÓCZA G. (1996): A büki óvoda története. In: DANCS L. ET AL. (SZERK.): Pedagógiai írások 1996. Vas Megyei Pedagógia Intézet, Szombathely, pp. 11-38.;
- BALOGH JÁNOSNÉ DR. HORVÁTH T. – HORVÁTH I. – HUTFLESZ M. – NÉMETH S. – ZENTAI Z. (2006): Turisztikai értékleltár és fejlesztési lehetőségek a Répce mentén. Régiófókuszt Kht., Szombathely, 100 p.;
- BARANYAI, G. – NÉMETH, S. (2012): Analysis of dimensions and mosaic pattern of urban green areas on the example of several Hungarian cities. – In: BALOGH, A. – CSAPÓ, T. (EDS.): Development of the Settlement Network in the Central European Countries. Springer Verlag, 350 p., pp. 259-269.;
- BÁNDLI T. (1988): Vasvár településföldrajza. Főiskolai szakdolgozat – BDTF, Szombathely, 83 p.;
- BECSEI J. (1983): Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 213 p.;
- BELITZKY J. (1938): Sopron vármegye története. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1015 p.
- BELUSZKY P. (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 274 p.;
- BELUSZKY P. (2003): Magyarország településföldrajza. – Általános rész. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 568 p.;
- BODA L. SZERK. (1999): Élet a Répce mentén 2000. Felső-Répcementi Területfejlesztési Társulás, Csepreg, 160 p.;
- CZIRFUSZ M. (2012): Ágazati gazdaságföldrajzok a magyar geográfiai hagyományban: jelenetek Marxtól Hettnerig. In: BOTTLIK ZS. ET AL. (SZERK.): Társadalomföldrajz – Területfejlesztés – Regionális tudomány. Eötvös Loránd Tudományegyetem – Természettudományi Kar, Földtudományi Doktori Iskola, Budapest, pp. 65-81.;
- CHRISTALLER, W. (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland. Jena, 331 p.;
- CSAPÓ T. (1989): Szolnok településmorfológiája. Egyetemi doktori értekezés – JATE-TTK, Szeged, 159 p.;
- CSAPÓ T. (1990): Nagykanizsa funkcionális morfológiája. In: Földrajzi Értesítő XXXIX. évf. 1-4. sz. pp. 151-173.;
- CSAPÓ T. (1994A): Az urbanizációs folyamat és sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon. Uniprint Kft., Szombathely, 180 p.;
- CSAPÓ T. ET AL. (1994B): Csepreg Várossá nyilvánításának terület- és településfejlesztési alapjai. MTA Regionális Kutatások Központja – Észak-dunántúli Osztály, Vas Megyei Kutatócsoport, Szombathely, 112 p.;

- CSAPÓ T. (2000): Humán erőforrások, infrastruktúra. In: BODA L. (SZERK.): Élet a Répce mentén 2000. Felső-Répcementi Területfejlesztési Társulás, Csepreg, 160 p.;
- CSAPÓ T. (2005A): Sopron településmorfológiája. In: A földrajz dimenziói – In: DÖVÉNYI Z. – SCHWEITZER F. (SZERK.): Tiszteletkötet a 65 éves Tóth Józsefnek. Magyar Tudományos Akadémia, Földrajztudományi Kutatóintézet – Pécsi Tudományegyetem, pp. 83-113.;
- CSAPÓ T. (2005B): A magyar városok településmorfológiája. Savaria University Press, Szombathely, 201 p.;
- CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (2006): Szombathely településföldrajza. Savaria University Press, Szombathely, 179 p.;
- CSAPÓ T. – LENNER T. (2004A): Celldömölk történeti földrajza és funkcionális morfológiája. In: Vasi Szemle LVIII. évf. 2. sz. pp. 148-169.;
- CSAPÓ T. – LENNER T. (2004B): Sárvár történeti földrajza és településmorfológiája. In: Vasi Szemle LVIII. évf. 6. sz. pp. 655-676.;
- CSAPÓ T. – LENNER T. (2007): Urban history and functional morphology of Körmend town. In: KOVÁCS, CS. (ED.): From villages to cyberspace. Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Tanszék, Szeged, pp. 161-174.;
- CSAPÓ T. – LENNER T. (2012): Veszprém településmorfológiája. In: Földrajzi Közlemények CXXXVI. évf./4. sz. pp. 439-452.;
- CSAPÓ, T. – NÉMETH, S. (2004): The impact of the establishment of market economy on the morphology of the hungarian cities and towns. – In: KOCSIS, ZS. (ED.): Geographical studies on the University of West Hungary. University of West Hungary, Faculty of Sciences, Szombathely, pp. 142-164.;
- CSAPÓ, T. – NÉMETH, S. (2010): Industrial parks in Hungary. – In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (SZERK.): A településföldrajz aktuális kérdései. Nyugat-Magyarországi Egyetem – Savaria Egyetemi Központ, Társadalomföldrajz Tanszék, Szombathely, pp. 53-67.;
- CSAPÓ T. – PÁNYA I. (2012): A beépítettség és a beépítés vizsgálata Budapesten. In: Településföldrajzi Tanulmányok I. évf./2. sz. pp. 34-68.;
- CSÁNKI D. (1890-1913): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest I-V. kötet /Hasonmás kiadás: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1985. I-V. kötet, 3730 p./;
- CSIZMADIA A. – KOVÁCS K. – ASZTALOS L. (1998): Magyar állam- és jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 560 p.;
- CSÓKA J. L. (1927): Bük története. Közli: Vasi Szemle 2001 (LV.) évf./1. sz. pp. 45-60.;
- DÁVID J. – FECSEI I. (2006): Csepreg és vonzáskörzetének erdészeti térségfejlesztési terve. Állami Erdészeti Szolgálat, Keszthely – Szombathely, 196 p.;
- DÉNES J. (1937): Csepreg településföldrajza. Geographia Pannonica XXVI., Erzsébet Királyné Tudományegyetem, Pécs, 48 p.;
- DÉNES J. SZERK. (1996): Tanulmányok Csepreg történetéből. Csepreg Város Önkormányzata, Csepreg, 230 p.;

- DÖVÉNYI Z. (1986): Agrárterületek kisvárosainak összehasonlító népességföldrajzi vizsgálata az NDK és Magyarország példáján. In: Alföldi Tanulmányok, pp. 137-160.;
- DÖVÉNYI Z. (2008): A törpevárosról. In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (SZERK.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely, pp. 209-216.;
- DÖVÉNYI Z. (2010): Magyarország kistájainak katasztere. Magyar Tudományos Akadémia – Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 876 p.;
- DRINÓCZY GY. (1830-1847): Böngészet Sopron megye ismérétehez. Kézirat, Soproni Városi Levéltár, Sopron, 122 p.;
- EKFO (1782-1785): Az első katonai felvétel (1782-1785) országleírásai IV/7. (Sopron megye). 189 p.;
- ENGEL P. - KRISTÓ GY. - KUBINYI A. (1998): Magyarország története 1301-1526. Osiris Kiadó, Budapest, 419 p.;
- ENYEDI GY. (2000): Globalizáció és a magyar területi fejlődés. Tér és Társadalom XIV. évf./1. sz. pp. 1-10.;
- FARKAS S. (1887): Csepreg mezőváros története. Franklin Társulat Nyomdája, Budapest /Hasonmás kiadás: Csepreg Város Önkormányzata, Csepreg, 1995., 504 p./;
- FÉNYES E. (1851): Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik. I-IV. kötet. Kozma Vazul Nyomdája, Pest, 1851. /Hasonmás kiadás: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése és az Állami Könyvterjesztő Vállalat közös kiadása, Budapest, 1984. I-II. kötet/;
- FÜLÖP J. (1990): Magyarország geológiája – Paleozoikum I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 192 p.;
- FÜLÖP J. (1989): Bevezetés Magyarország geológiájába. Akadémiai Kiadó, Budapest, 451 p.;
- GALAMBOS A. (2003): A három Bük egyesülése. In: Vasi Szemle LVII. évf./5. sz. pp. 610-616.;
- GRANDMANN, R. (1914): Die städtischen Siedlungen des Königreichs Württemberg. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde. 21. pp. 137-225.;
- GYALAY M. (1989): Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 905 p.;
- GYENIZSE P. (2013): A hazai nagyvárosok lakott területének geoinformatikai minősítéséhez készített kérdőíves felmérés eredményeinek ismertetése. In: Településföldrajzi Tanulmányok II. évf./1. sz. pp. 88-99.;
- GYENIZSE P. – LOVÁSZ GY. – TÓTH J. (2011): A magyar településrendszer: A változó természeti környezet és társadalmi-gazdasági viszonyok hatása Magyarország településrendszerére. Publikon Kiadó, Pécs, 192 p.;
- GYURÁ CZ F. (2000): Bük. Száz Magyar Falu Könyvesháza Közhasznú Társaság, („Száz magyar falu könyvesháza” sorozat), Budapest, 199 p.;
- GYURÁ CZ J. – KESZEI B. (2013): „Répcse menti élőhelyek” tanösvény elkészítésének biológiai szempontú dokumentációja. Kézirat, Bük, 22 p.;
- HEINEBERG, H. (1989): Stadtgeographie. (Grundriß Allgemeine Geographie, Teil X.). Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 124 p.;

- HETTNER, A. (1905): Das Wesen und die Methoden der Geographie. In: Geographische Zeitschrift, XI. évf./1. sz. pp. 545-564.;
- HETYÉSSY I. (1972): Bük monográfiája (XIII-XIX. sz.). Kézirat, Budapest, 79 p.;
- HOLL I. (2000): A középkori Kőszeg város. In: TÓTHÁRPÁD FERENC (SZERK.): Történelmi és művészeti antológia Kőszegről. Kőszeg pp. 22-31.;
- HORVÁTH M. (1989): Csepreg településföldrajza. Főiskolai szakdolgozat – BDTF, Szombathely, 65 p.;
- HORVÁTH ZS. ET AL. (1995): Csepreg újra város. Központi Statisztikai Hivatal Vas Megyei Igazgatósága, Szombathely, 48 p.;
- ILON G. (1996): Régészeti adatok Csepreg és vidéke őstörténetéhez. In: DÉNES J. (SZERK.): Tanulmányok Csepreg történetéből. Csepreg Város Önkormányzata, Csepreg, pp. 6-43.;
- ILYÉS Z. (2001): Történelmi földrajz – tájvédelem – tájtervezés (alkalmazott történelmi földrajzi megközelítés). I. Magyar Földrajzi Konferencia CD kötete, Szeged, pp. 1-25.;
- KIRICSI M. (1989): Vép településfejlődése. Főiskolai szakdolgozat – BDTF, Szombathely, 81 p.;
- KISS G. (1996): Csepreg és környéke a népvándorlás korban. In: DÉNES J. (SZERK.): Tanulmányok Csepreg történetéből. Csepreg Város Önkormányzata, Csepreg, pp. 44-65.;
- KLINGER A. (1997): Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In: KOVACSICS J. (SZERK.): Magyarország történelmi demográfiája. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 458 p.;
- KOCSIS ZS. – NÉMETH S. (2010A): A sikeres településfejlődés egyik lehetséges útja: mezővárosból iparfaluba – Lövő településföldrajzi vázlat. – In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (SZERK.): A településföldrajz aktuális kérdései. Nyugat-Magyarországi Egyetem – Savaria Egyetemi Központ, Társadalomföldrajz Tanszék, Szombathely, pp. 241-254.;
- KOCSIS ZS. – NÉMETH S. (2010B): Ajka 50 éve város. – In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (SZERK.): A településföldrajz aktuális kérdései. Nyugat-Magyarországi Egyetem – Savaria Egyetemi Központ, Társadalomföldrajz Tanszék, Szombathely, pp. 279-291.;
- KOCSIS ZS. – NÉMETH S. (2010C): Két kistérségi társközpont, Bük és Csepreg térszervező szerepe I. – időbeli (történelmi) vizsgálat. – In: Comitatus XX. évf./4. sz. pp. 19-43.;
- KOCSIS ZS. – NÉMETH S. (2011): A Csepregi kistérség demográfiai folyamatai. – In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. – PUSKÁS J. – TÓTH G. – ZENTAI Z. (SZERK.): A Bakonytól Madagaszkárig – Tanulmánykötet a 65 éves Veress Márton tiszteletére. Nyugat-magyarországi Egyetem – Savaria Egyetemi Központ, Szombathely, pp. 251-266.;
- KOCSIS ZS. – NÉMETH S. (2013): Két kistérségi társközpont, Bük és Csepreg térszervező szerepe II. – térbeli (földrajzi) vizsgálat. In. Comitatus XXIII. évf./nyári szám pp. 44-73.;
- KOENIG J. (2007): Von der Städteforschung zur Historischen Geographie. In: Informationen zur Raumentwicklung Heft 10/11. pp. 655-664.;
- KOVÁCS Z. – SZABÓ T. (2013): A policentrikus városfejlődés térfolyamatai Közép-Európában. In: Településföldrajzi Tanulmányok II. évf./1. sz. pp. 6-19.;
- KŐSZEGFALVY GY. (2001): Hazánk kisvárosai. In: Területi Statisztika IV. évf./2. sz. pp. 269-281.;

- KŐSZEGFALVI GY. – LOYDL T. (1999): Településfejlesztés. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 161 p.;
- KŐSZEGFALVI GY. – TÓTH J. (2002): Általános településföldrajz. In: TÓTH J. (SZERK.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp. 421-484.;
- LENNER T. (2000): A kisvárosok modernizációjának társadalomföldrajzi áttekintése Vas megyei példákon. In: Tér és Társadalom XIV. évf./2-3. sz. pp. 139-146.;
- LENNER T (2012): Győr történeti településföldrajza. In: Településföldrajzi Tanulmányok I. évf./2. sz. pp. 128-142.;
- LENNER T (2013): Néhány gondolat a történeti településföldrajzi vizsgálatokhoz. In: Településföldrajzi Tanulmányok II. évf./1. sz. pp. 126-134.;
- LICHTENBERGER, E. (1991): Stadtgeographie. Band 1. Begriffe, Konzepte, Modelle, Prozesse. Teubner, Stuttgart, 303 p.
- LOVÁSZ GY. (2003): Magyarország természeti földrajza III. – Tájföldrajz. Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Pécs, 147 p.;
- MAKSAY F. (1971): A középkori magyar falu településrendje. Akadémiai Kiadó, Budapest, 237 p.;
- MENDÖL T. (1936): Alföldi városaink morfológiája. Közlemények a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetéből, Debrecen, 116 p.;
- MENDÖL T. (1963): Általános társadalomföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 442 p.;
- MOHOS M. (1993): Kékkút: a jó adottságú, de megújulni nem képes falu. In: KOVÁCS T. (SZERK.): Kiút a válságból: II. Falukonferencia, Pécs, 1993. 09. 07.-09.08.;
- MOHOS M. (1997): Szerepcsere: Lenti – Alsólendva, In: Muratáj XX. évf./2. sz. pp. 97-102.;
- MOHOS M. (2007): Szőlőhegyi szórványból aprófal. In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (SZERK.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely, pp. 255-264.;
- NAGYVÁRADI L. – SZEBÉNYI A. (2008): Kozármisleny – egy sikeres kisváros Baranya megyében. In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (SZERK.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely, pp. 264-277.;
- NÉMETH I. (1997): A 35 éves Büki Gyógyfürdő múltja, jelene és jövője. In: Vasi Szemle LI. évf. 2. sz. pp. 141-152.;
- NÉMETH S. (2001):** Kőszeg funkcionális morfológiája. Főiskolai szakdolgozat (konzulens: dr. Csapó Tamás), Berzsenyi Dániel Főiskola – Társadalomföldrajzi Tanszék, Szombathely, 124 p.;
- NÉMETH S. (2002):** Bük településszerkezetének alakulása a 19-20. század fordulóján. Felsőbüki Nagy Pál Emléknep. Büki Művelődési Központ, 2002. október 4.;
- NÉMETH S. (2003A):** Bük településmorfológiai sajátosságai és változásai 1848-1920-ig. In: Vasi Szemle LVII. évf./5. sz. pp. 599-609.;
- NÉMETH S. (2003B):** Kőszeg funkcionális morfológiája. (lektorálta: Dr. Bariska István és Dr. Csapó Tamás), OSKAR Kiadó, Szombathely, 124 p.;

- NÉMETH S. (2005A):** Bük településképe egykor és ma. Egyetemi diplomamunka (konzulens: dr. Trócsányi András), Pécsi Tudományegyetem – Természettudományi Kar, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Pécs, 83 p.;
- NÉMETH S. (2005B):** Kőszeg funkcionális morfológiai jellemzői 2001-ben. – In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. – LENNER T. (SZERK.): A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után. Berzsenyi Dániel Főiskola Társadalomföldrajz Tanszék, Szombathely, pp. 168-181.;
- NÉMETH S. (2005C):** Bük településmorfológiai sajátosságai és változásai (II. rész): a Horthy-korszak és a szocializmus első „hosszú évtizede”. – In: Vasi Szemle LIX. évf./6. sz. pp. 765-780.;
- NÉMETH S. (2007A):** Bük jövőképe – Vas megye legújabb, 11. városának településfejlesztési céljai. – In: Vállalkozás I. évf./5. sz. pp. 33-36.;
- NÉMETH S. (2007B):** Új Magyarország Vidékfejlesztési Program és a Helyi Vidékfejlesztési Iroda-hálózat. – In: Vállalkozás I. évf./1. sz. pp. 27-28.;
- NÉMETH S. (2007C):** Az Európai Unió komplex vidékfejlesztési igényének magyarországi megfogalmazása – az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program III. tengelye. – In: Vállalkozás I. évf./2. sz. pp. 14-15.;
- NÉMETH S. (2007D):** A vidék jövője, a jövő vidéke! – Elkezdődött a magyarországi LEADER 2007-13 program regisztrációja. – In: Vállalkozás I. évf./6. sz. pp. 24-25.;
- NÉMETH S. (2009A):** Az integrált és komplex vidékfejlesztés 2007-2013 – Az európai elvek és a magyar gyakorlat. – In: A Falu XXIV. évf./3. sz. pp. 77-90.;
- NÉMETH S. (2009B):** Rendszerező megjegyzések a mai magyar vidékfejlesztésről. – In: A Falu XXIV. évf./2. sz. pp. 25-36.;
- NÉMETH S. (2009C):** Komplex vidékfejlesztés – Az elvektől a támogatási kérelmekig az Új Magyarország Vidékfejlesztési Programban. – In: HUTFLESH M. (SZERK.): Fókuszban a régió – Gazdaság, vállalkozás, fejlesztés a Nyugat-Dunántúlon. Régiófókus Kht., Szombathely, pp. 49-55., ISBN: 978-963-87304-2-8;
- NÉMETH S. (2013A):** Bük az ezredfordulótól napjainkig – a fürdőváros fejlődéstörténeti vázlatja az elmúlt bő évtizedről (2000-2013) – In: Comitatus XXIII. évf./nyári szám pp. 114-127.;
- OTK (1971): Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, Budapest, 49 p.;
- PAJOR G. (1987): A büki gyógyfürdő 25 éve. Büki Gyógyfürdő Vállalat, Bükfürdő, 20 p.;
- PÁLMAI M. (1957): Szeged utcahálózata. In: Földrajzi Értesítő IV. évf./3. sz. pp. 345-361.;
- PERCZEL GY. – TÓTH J. (1988): Magyarország földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest, 435 p.
- PIRISI G. (2008): Kisvárosok differenciálódása társadalmi mutatók alapján. In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (SZERK.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savariy University Press, Szombathely, pp. 277-288.;
- PIRISI G. (2009A): Kisvárosok differenciált átalakulása az ezredforduló Magyarországon. PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem – Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, 161 p.;
- PIRISI G. (2009B): Város vagy nem város? Dilemmák a formális és a funkcionális városfogalom kettőssége kapcsán. In: Területi Statisztika XII. (II.) évf./2. sz. pp. 129-136.;

- PIRISI G. (2009C): Differenciálódó kisvárosaink. In: Földrajzi Közlemények CXXXIII. évf./3. sz. pp. 313-325.;
- PIRISI G. – STEFÁN K. – TRÓCSÁNYI A. (2009): A táj és a belőle fejlődő város: Pécs. In: FÁBIÁN SZ. Á. – KOVÁCS I. P. (SZERK.): Az édesvízi mészkövektől a sivatagi kéregig – Tanulmánykötet a 70 éves Schweitzer Ferenc professzor úr tiszteletére. Pécsi Tudományegyetem – Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, pp. 149-166.;
- SÁGI F. (1996): Csepreg feldúlása 1621-ben. In: DÉNES J. (SZERK.): Tanulmányok Csepreg történetéből. Csepreg Város Önkormányzata, Csepreg, pp. 149-181.;
- SN (1902): Soproni Napló 1902. január 16.;
- SSMC (1948): Soproni és sopronmegyei címtár. Vargyasi Máté Ernő Könyvnyomdája, Sopron, 186 p.;
- SÖPTEI I. (2000): A kistérség története. In: BODA L. (SZERK.): Élet a Répce mentén 2000. Felső-Répcé menti Településfejlesztési Társulás, Csepreg, pp. 30-41.;
- SZABÓ I. (1971): A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század). Akadémiai Kiadó, Budapest, 209 p.
- SZABÓ J. (1977): Az ókori és középkori településszerkezet alakulása Bükön és a Répce vidékén. Kézirat, Büki Nagyközségi Könyvtár, 260 p.;
- SZABÓ J. (1978): Bük története és szokásai. Kézirat, Büki Nagyközségi Könyvtár, 207 p.;
- SZABÓ J. (1979): Bük. Vas Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Szombathely, 68 p.;
- SZABÓ J. (1985A): Bük község másfél évszázada. I. kötet. Kézirat, Büki Nagyközségi Könyvtár, 326 p.;
- SZABÓ J. (1985B): Bük község másfél évszázada. II. kötet. Kézirat, Büki Nagyközségi Könyvtár, 180 p.;
- SZABÓ J. (1996): A büki iskola fejlődésének története. In: DANCS L. ET AL. (SZERK.): Pedagógiai írások. Vas Megyei Pedagógiai Intézet, Szombathely, pp.86-118.;
- SZELE F. (1997): Egy falu megújulása, városias fejlődése. In: Vasi Szemle LI. évf. 2. sz. pp. 131-139.;
- TÁTRAI ZS. (1997): A büki nép hétköznapijai és ünnepei a XX. század második feléig. In: Vasi Szemle LI. évf. 2. sz. pp. 240-249.;
- TÓTH J. (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. In: Földrajzi Értesítő, 2-3. sz. pp. 267-291.;
- TÓTH J. (1994): A társadalmi-gazdasági tér. In: SZOBOSZLAI ZS. (SZERK.): Tér és társadalom. Juss Alapítvány, Szolnok, pp. 24-32.;
- TÓTH J. (2002): A társadalomföldrajz tudományrendszertani helye, a társadalom és a természet kölcsönhatása, a társadalmi-gazdasági tér értelmezése. In: TÓTH J. (SZERK.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp. 17-23.;
- TÓTH J. (2012): Aggódo sorok a magyar geográfiáról. In: Településföldrajzi Tanulmányok I. évf./1. sz. pp. 3-15.;
- TÓTH Z. (2000): A települések világa. Ponte Press Kiadó, Pécs, 181 p.;

- TRÓCSÁNYI A. (2008): A kulturális gazdaság szerepe a városok megújulásában – Pécs adottságai és esélyei. In: PAP N. (SZERK.): Kultúra – Területfejlesztés. Pécs – Európa kulturális fővárosa 2010-ben. Imedias Kiadó, Pécs, pp. 231-244.;
- URFI K. (2013): Tormásliget és a csepregi majorok. Egyetemi diplomamunka. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, Szombathely, 65 p.;
- VÁLYI A. (1796-1799): Magyar Országának leírása. I-III. kötet, Buda. /Hasonmás kiadás: Méry Ratio Kiadó, Somorja, 2003., 782 p./;
- V. MÉSZÁROS GY. (1999): Szovjet hódoltság Vas megyei koncepciók perék tükrében 1945-56 között. In: KÖVÉR I. (SZERK.): Diktatúra Vas megyében 1945-1956. I. rész. Vas Megyei Honismereti Egyesület, Honvéd Hagyományörző Egyesület, Recski Szövetség Nyugat-Dunántúli Szervezete, Szombathely, pp. 221-388.;
- WELLNER L. (1981): Csepreg. Csepreg Nagyközségi Közös Tanács, Csepreg, 79 p.;
- ZENTAI Z. (1997): Bük tágabb térségének földtani és vízföldtani viszonyai. In: Vasi Szemle LI. évf./2. sz., pp. 153-162.;
- ZENTAI Z. (2000): A táj természetrajza. In: BODA L. (SZERK.): Élet a Répce mentén 2000. Felső-Répcse menti Településfejlesztési Társulás, Csepreg, pp. 4-13.;
- ZENTAI Z. (2006): Élet a Répce mentén. In: BALOGH J-NÉ AT AL. (SZERK.): Turisztikai értékleltár és fejlesztési lehetőségek a Répce mentén. Régiófókuszt Kht., Szombathely, pp. 10-17.;

Internetes források

<http://www.bukiskola.hu/kezd.php?kategoria=13>

(letöltés ideje: 2013. 10. 31.)

<http://csepregikiki.hu>

(letöltés ideje: 2013. 11. 04.)

GYENIZSE P. (2004): A településfejlődést befolyásoló természeti adottságok és azok értékelése

http://www.geo.u-szeged.hu/~feri/kornyezeti_informatika/ch06s03.html

(letöltés ideje: 2013. 09. 26.)

GYÖRI R. (2000): Geográfia az ezredfordulón. Eötvös Loránd Tudományegyetem – Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest

<http://openstreetmap.hu>

(letöltés ideje: 2013. 11. 04.)

http://geogr.elte.hu/ref/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_06/RTT-6hu.html

(letöltés ideje: 2013. 09. 26.)

PIRISI G.-TRÓCSÁNYI A.(é.n.): Általános társadalom- és gazdaságföldrajz

<http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/index.html>

(letöltés ideje: 2013. 09. 21.)

<http://terkepter.nfu.hu>

(letöltés ideje: 2013. 10. 29.)

<http://vasimentoalapitvany.freeweb.hu>

(letöltés ideje: 2013. 11. 04.)

Statisztikai kiadványok

KSH 1870, 1880, 1890, 1900, 1910, 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001, illetve 2011 a vonatkozó évek censusainak népszámlálási kötetei

KSH (2012): Vas megyei Statisztikai Évkönyv

Térképek

ARCANUM 2004: Első Katonai Felmérés: Magyar Királyság. Az I. katonai felmérés 1780-1784 1:28800
ISBN: 963 9374 95 4

ARCANUM 2005: Második Katonai Felmérés: Magyar Királyság és a Temesi Bánság. A II. katonai felmérés 1809-1869 1:28800 ISBN: 963 7374 21 3

ARCANUM 2007: Harmadik Katonai Felmérés, a Magyar Szent Korona Országai, 1:25.000. A III. katonai felmérés 1872-1884 1:25000 ISBN: 978-963-7374-54-8

ARCANUM 2008: Magyarország topográfiai térképei a II. világháború időszakából, 1:50.000. ISBN: 978-963-7374-71-5

Településrendezési tervek

BÜK:

VÁTI (1965): Bük egyszerűsített általános rendezési terve. Építésügyi Minisztérium, Budapest. (Lelőhely: Bük Város Közös Önkormányzati Hivatala);

ZALATERV (1972): Bük község új lakótelepének részletes rendezési terve. Zala Megyei Tanács Tervező Vállalat, Zalaegerszeg. (Lelőhely: Bük Város Közös Önkormányzati Hivatala);

VASITERV (1981): Bük község és fürdő összevont rendezési terve. Vas Megyei Tanács Tervező Vállalat, Szombathely. (Lelőhely: Bük Város Közös Önkormányzati Hivatala);

VASITERV (1991): Bük, Bükfürdő összevont rendezési terv program. Vas Megyei Tanács Tervező Vállalat, Szombathely. (Lelőhely: Bük Város Közös Önkormányzati Hivatala);

MÁTIS L. (2004): Bük nagyközség településrendezési terve. Mátis és Mangliár Bt., Szombathely. (Lelőhely: Bük Város Közös Önkormányzati Hivatala);

CSEPREG:

VASITERV (1962): Csepreg község rendezési terve. Vas Megyei Tanács Tervező Vállalat, Szombathely. (Lelőhely: Csepreg Város Közös Önkormányzati Hivatala);

VASITERV (1968): Csepreg község összevont rendezési terve. Vas Megyei Tanács Tervező Vállalat, Szombathely. (Lelőhely: Csepreg Város Közös Önkormányzati Hivatala);

- VÁTI (1973): Csepreg összevont rendezési terve. Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, Budapest.
(Lelőhely: Csepreg Város Közös Önkormányzati Hivatala);
- VASITERV (1978): Csepreg községközpont részletes rendezési terve. Vas Megyei Tanácsi Tervező Vállalat, Szombathely. (Lelőhely: Csepreg Város Közös Önkormányzati Hivatala);
- VASITERV (1982): Csepreg nagyközség összevont rendezési terv és program. Vas Megyei Tanácsi Tervező Vállalat, Szombathely. (Lelőhely: Csepreg Város Közös Önkormányzati Hivatala);
- VASITERV (1993): Csepreg nagyközség összevont rendezési terv és program. Vas Megyei Tervező Vállalat, Szombathely. (Lelőhely: Csepreg Város Közös Önkormányzati Hivatala);
- ARCHIGRAF (2002): Csepreg Város településrendezési terve. Archigraf Bt., Szombathely. (Lelőhely: Csepreg Város Közös Önkormányzati Hivatala);

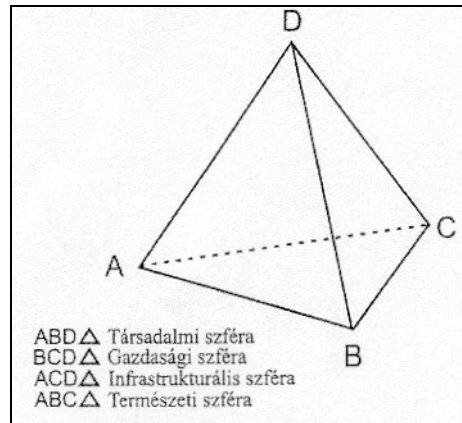
Hivatkozott jogszabályok

1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről
1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről
1876. évi XX. törvénycikk némely városi törvényhatóságok megszüntetéséről
1886. évi XXII. törvénycikk a községekről
1940. évi XXIII. törvény az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról
1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmánya
1950. évi I. törvény a helyi tanácsokról
1990. évi LXXV. törvény a helyi önkormányzatokról
1997. évi CXXXV. törvény a helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről
2004. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról
2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól
2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről
2012. évi XCIII. törvény a járások kialakításáról, valamint egyes ezzel összefüggő törvények módosításáról
- 337/1947. FM XIII/1. sz. előterjesztés
- 253/1997. (XII. 20.) Korm. Rendelet az országos településrendezési és építési követelményekről (OTÉK)
- 1057/2001. /VI.21./ Korm. határozata a közigazgatás továbbfejlesztésének 1999-2000. évekre szóló kormányzati feladattervéről
- 218/2012 (VIII. 13.). Korm. Rendelet a járási (fővárosi kerületi) hivatalokról
- 9006/1994 (S.K.3.) KSH Elnöke közleménye
- 9002/1998 (S.K.1.) KSH Elnöke közleménye

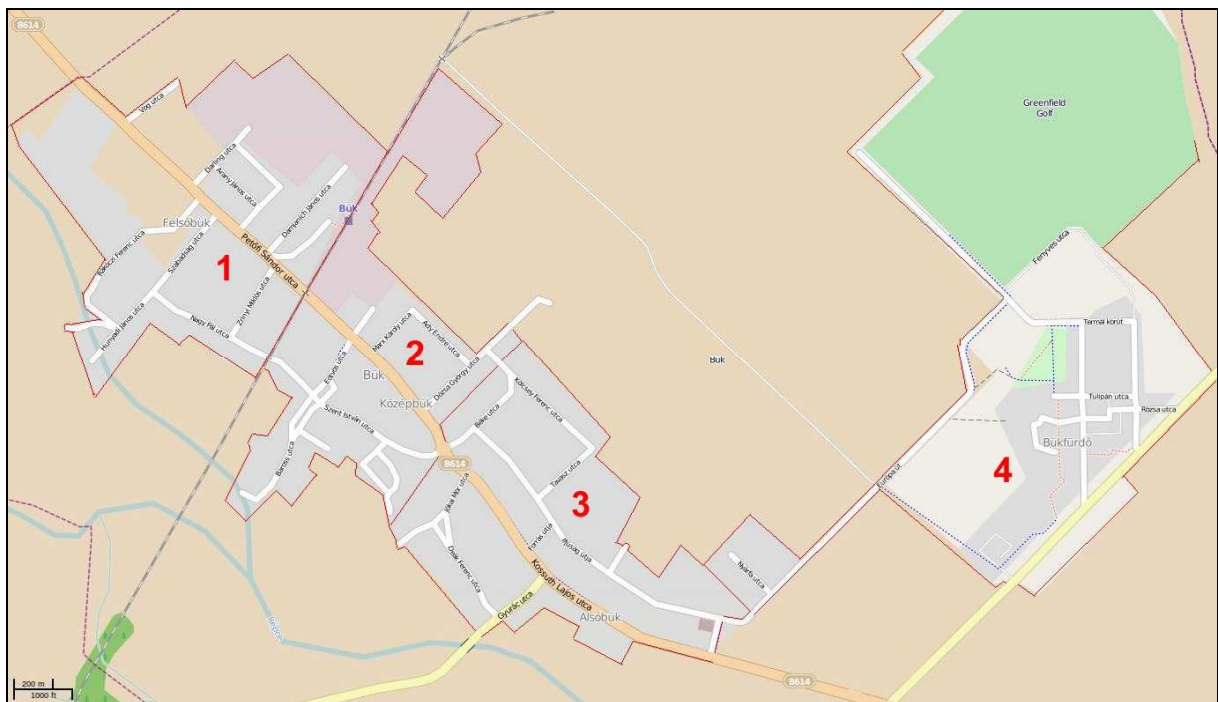
MELLÉKLETEK

ÁBRÁK

1. ábra: A települések tetraéder-modellje.
Forrás: TÓTH J. – TRÓCSÁNYI A. 1997, p. 30.

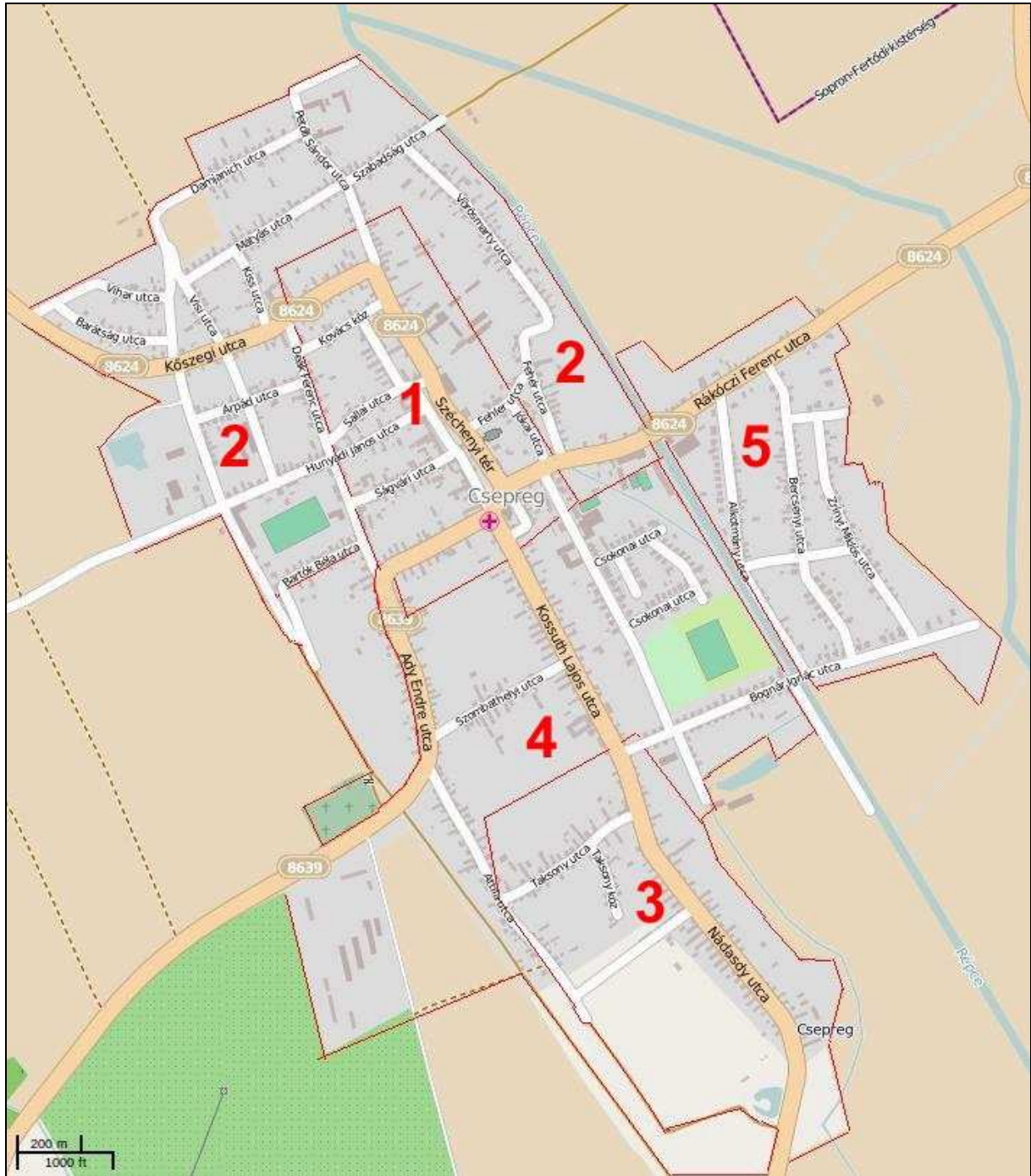

2. ábra: Bük városrészei és utcahálózata, 2013
Forrás: OPENSTREETMAP.HU alapján saját szerkesztés
Jelmagyarázat: 1) Felsőbük, 2) Középbük, 3) Alsóbük, 4) Bükfürdő

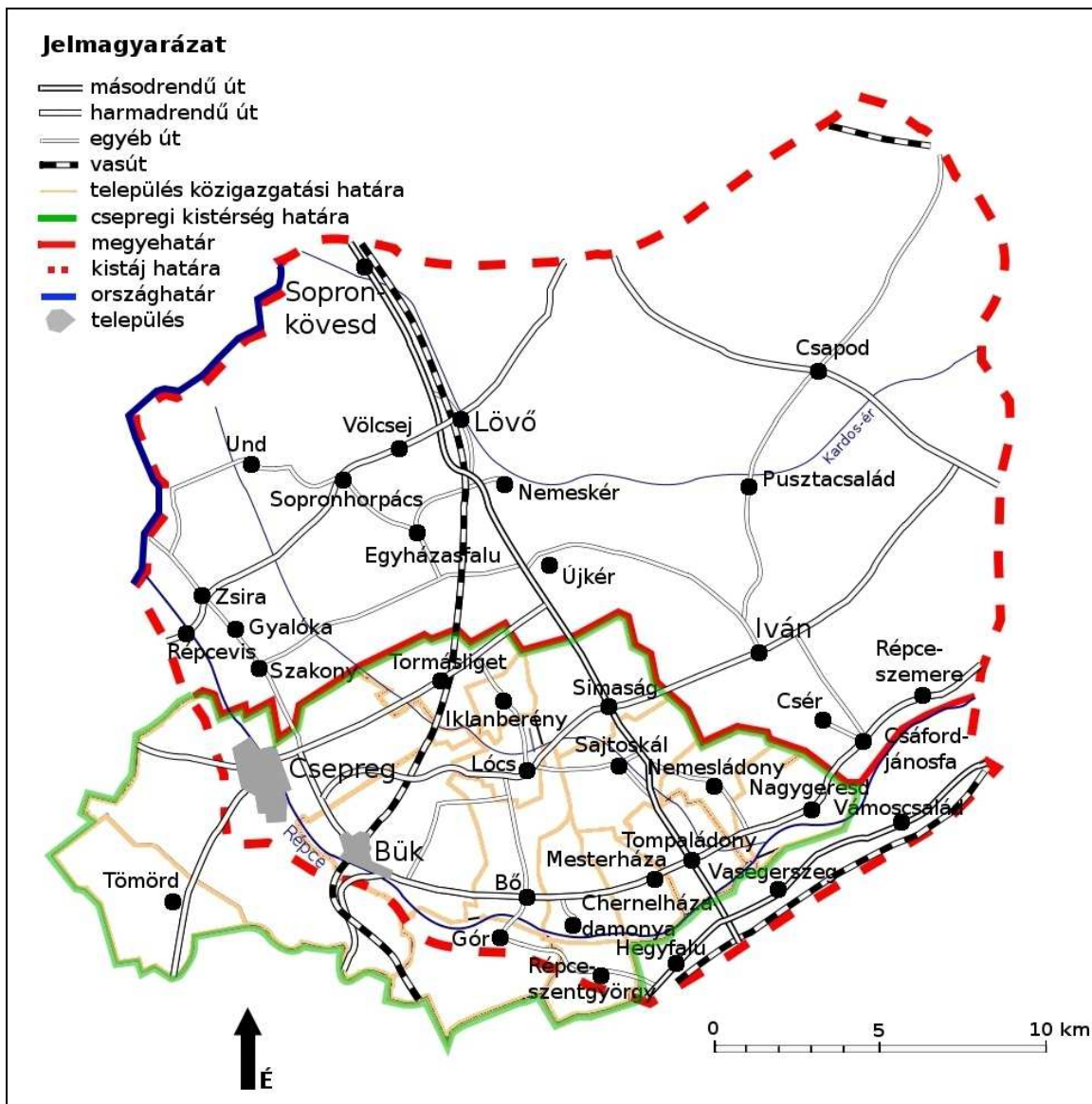
3. ábra: Csepreg városrészei és utcahálózata, 2013
Forrás: OPENSTREETMAP.HU alapján saját szerkesztés

Jelmagyarázat: 1) Felsőváros, 2) Felsőváros-bővítmény, 3) Alsóváros, 4) Alsóváros-bővítmény, 5) Tilosgyöp

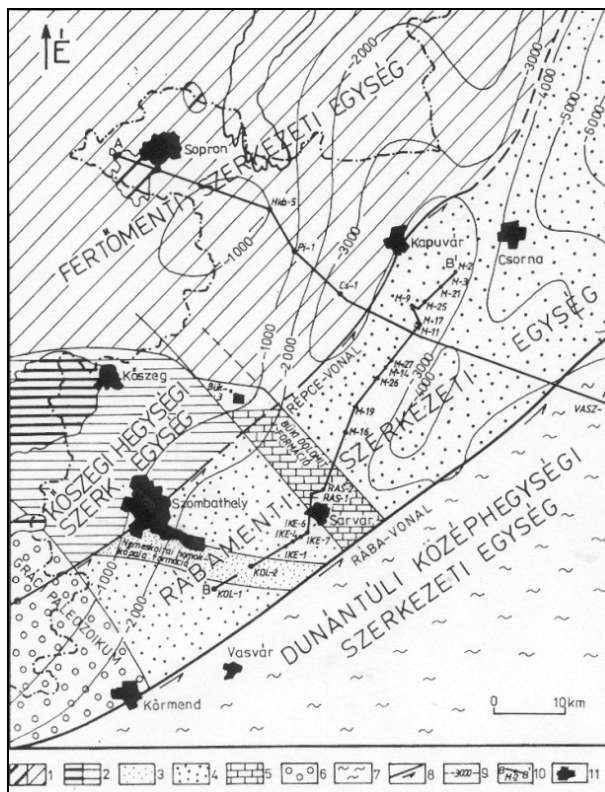

4. ábra: A Répce-sík és a Csepregi kistérség települései

Forrás: saját szerkesztés

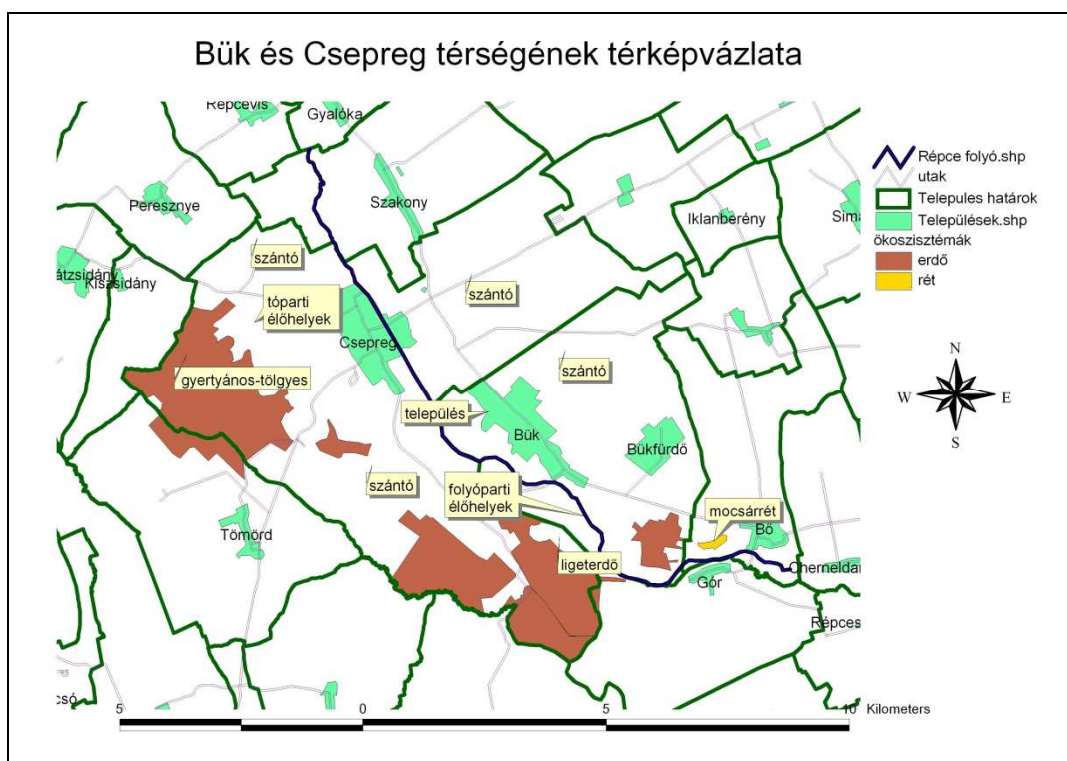

5. ábra: Bük és környékének földtani felépítése
 Forrás: FÜLÖP J. 1990, p. 62.

6. ábra: A Répce mente biológiai életközösségei Bük és Csepreg környékén

Forrás: GYURÁCZ J. – KESZEI B. 2013, p. 2.

7. ábra: A három Bük 1784-ben, a II. József korabeli katonai felmérés alkalmával.

Forrás: SZABÓ J. 1977, p. 124.

8. ábra: Csepreg 1784-ben, a II. József korabeli katonai felmérés alkalmával.

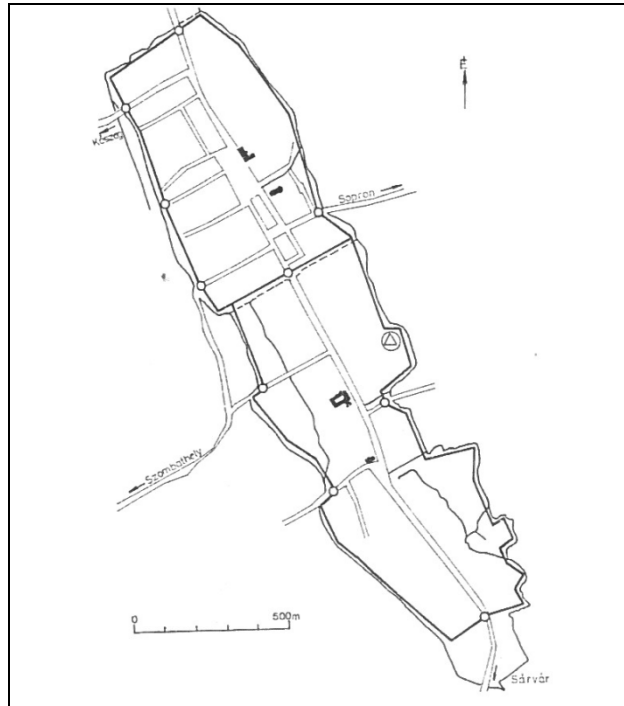
Forrás: ARCANUM 2004

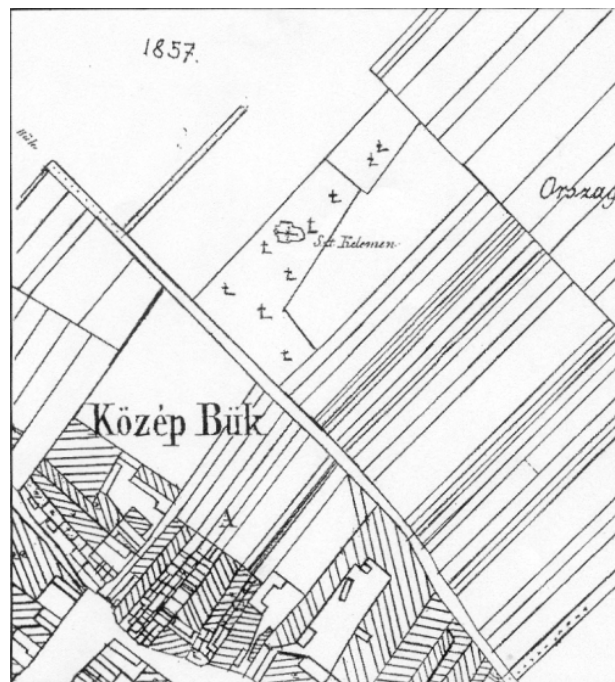

9. ábra: Csepreg XVII. századi alaprajza a feltételezett védőpalánkkal és kapuival Dénes József régész szerint

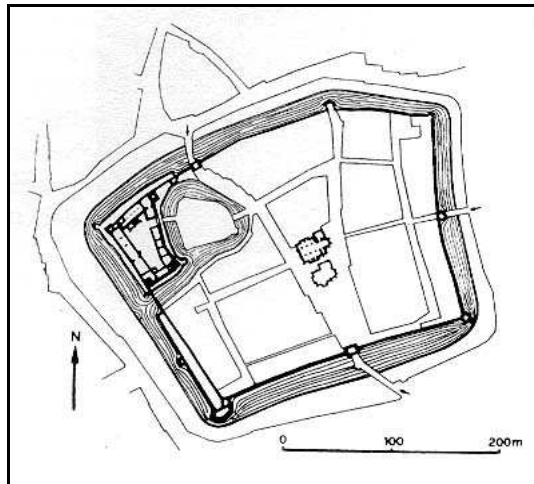
Forrás: DÉNES J. 1996, P. 162.

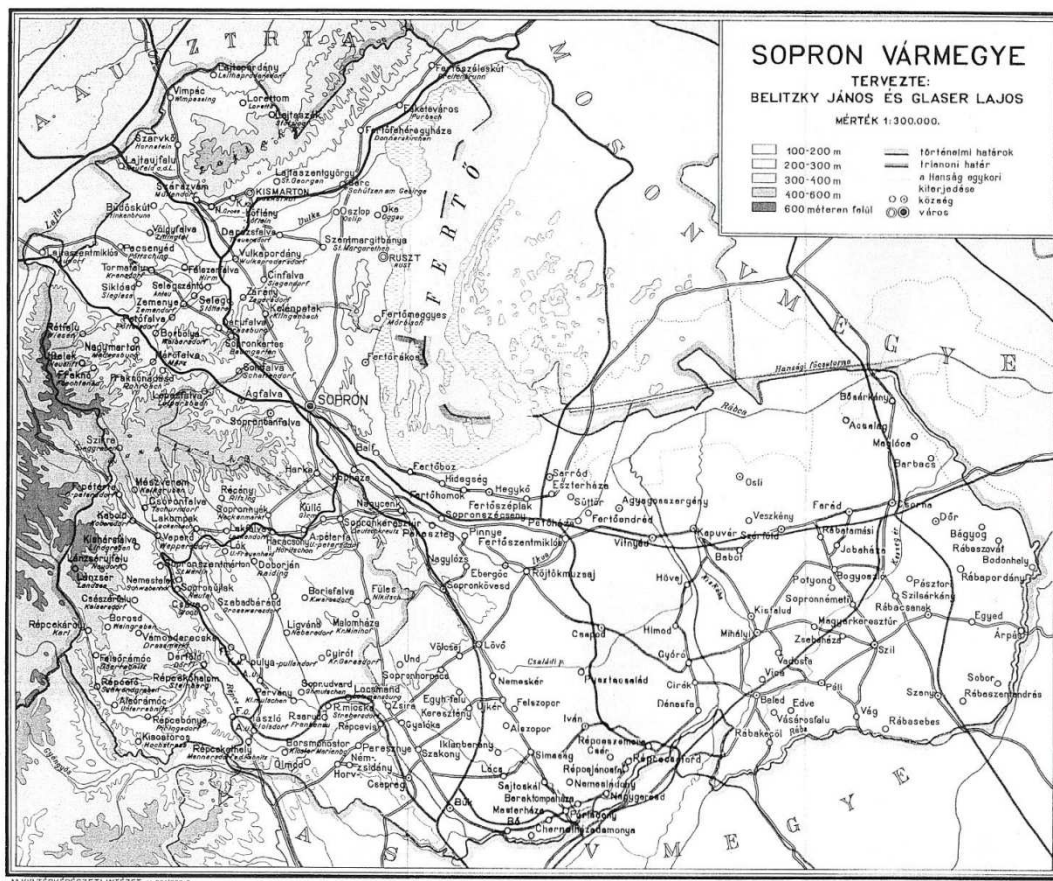
10. ábra: Közép-Bük az 1851-es kataszteri térképen.
 Forrás: ROZINEK E. 2002, p. 11.

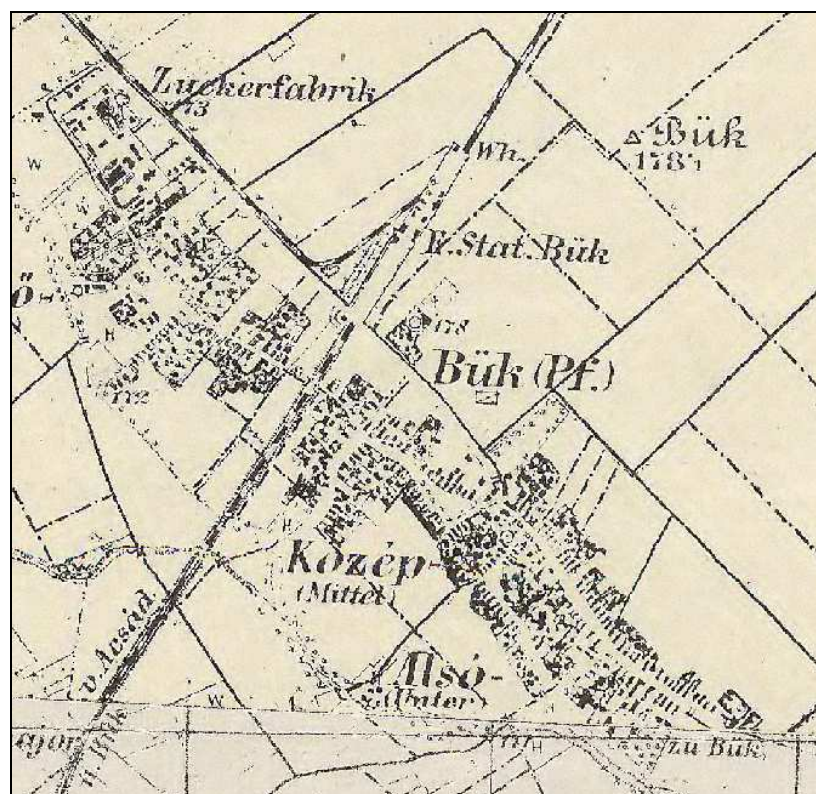
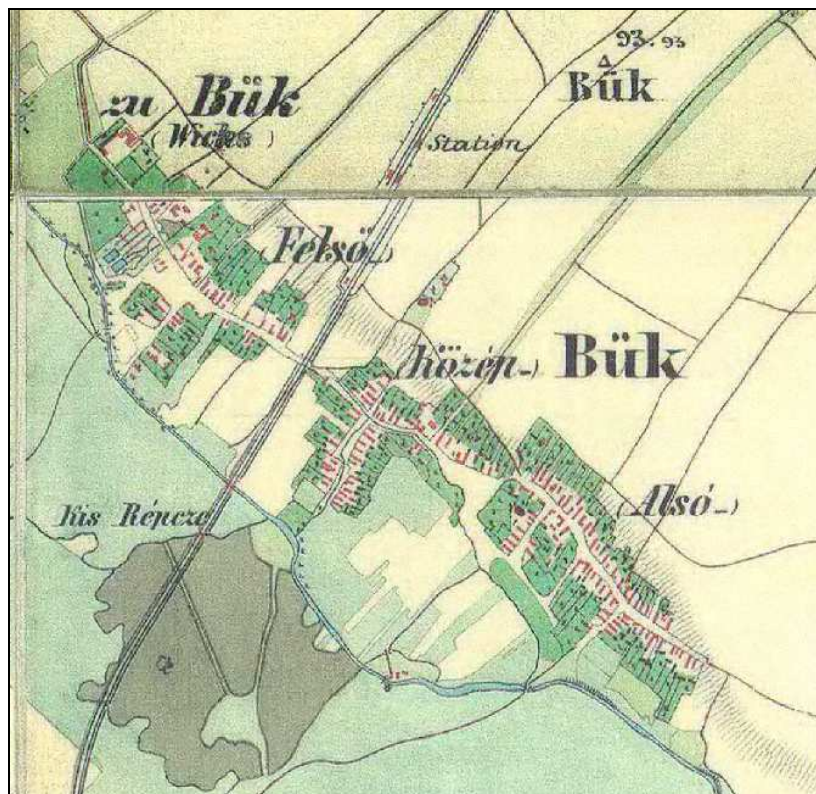
11. ábra: Kőszeg középkori várossalrajza
 Forrás: HOLL I. 2000, p. 15.

12. ábra: A történelmi és a csonka Sopron megye út- és vasúthálózata a két világháború között
 Forrás: BELITZKY J. 1938

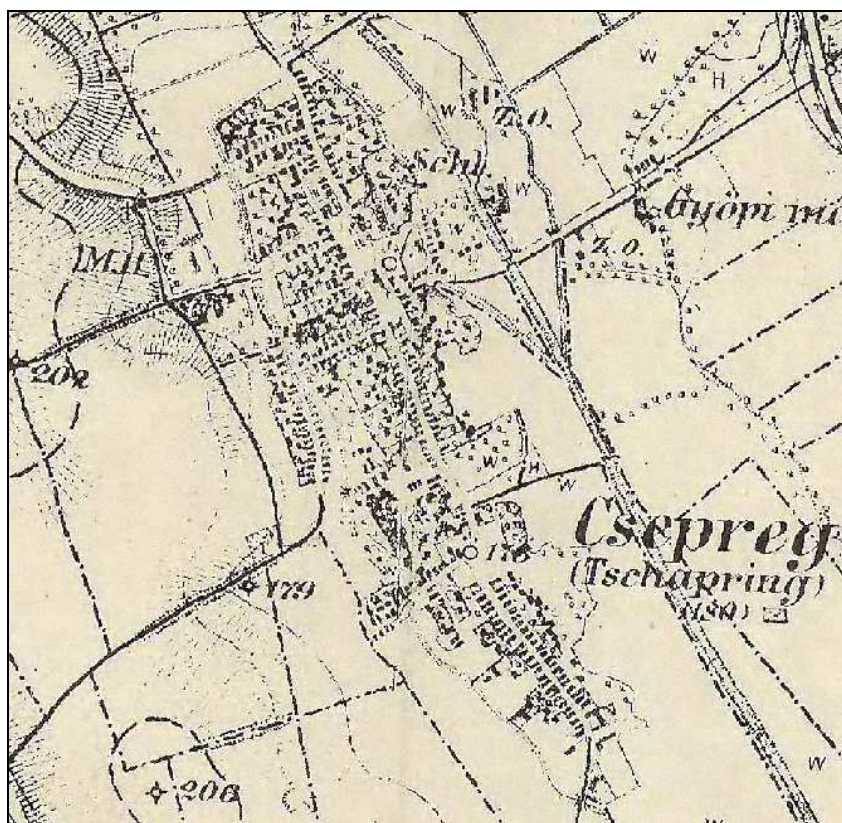
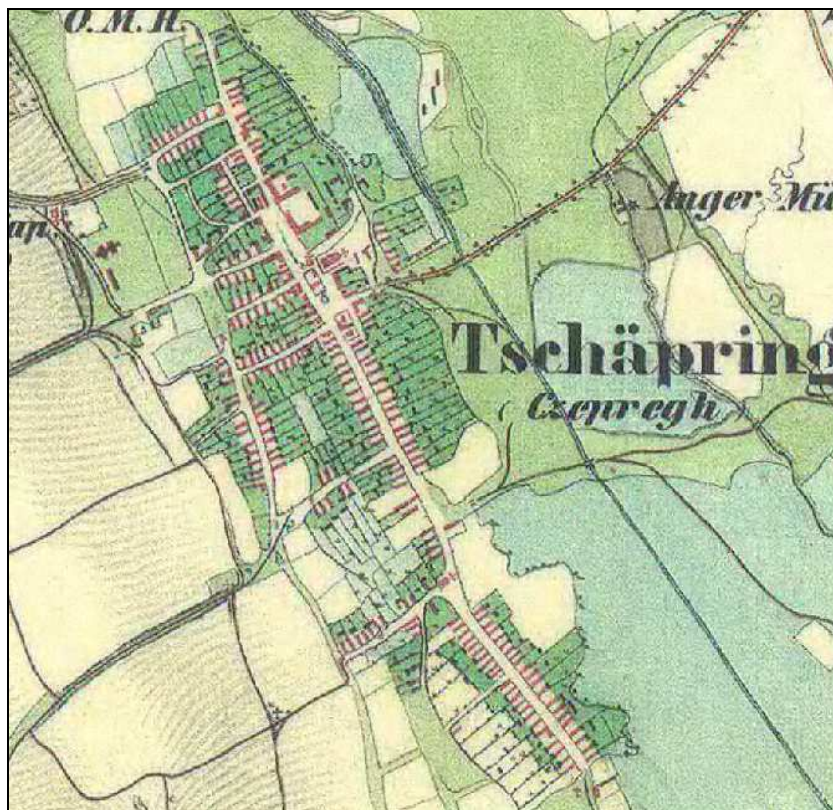

13. ábra: Bük a II. és a III. katonai felmérés alkalmával (1866 és 1920).
 Forrás: ARCANUM 2005 ÉS 2007

14. ábra: Csepreg a II. és a III. katonai felmérés alkalmával (1866 és 1920).

Forrás: ARCANUM 2005 ÉS 2007

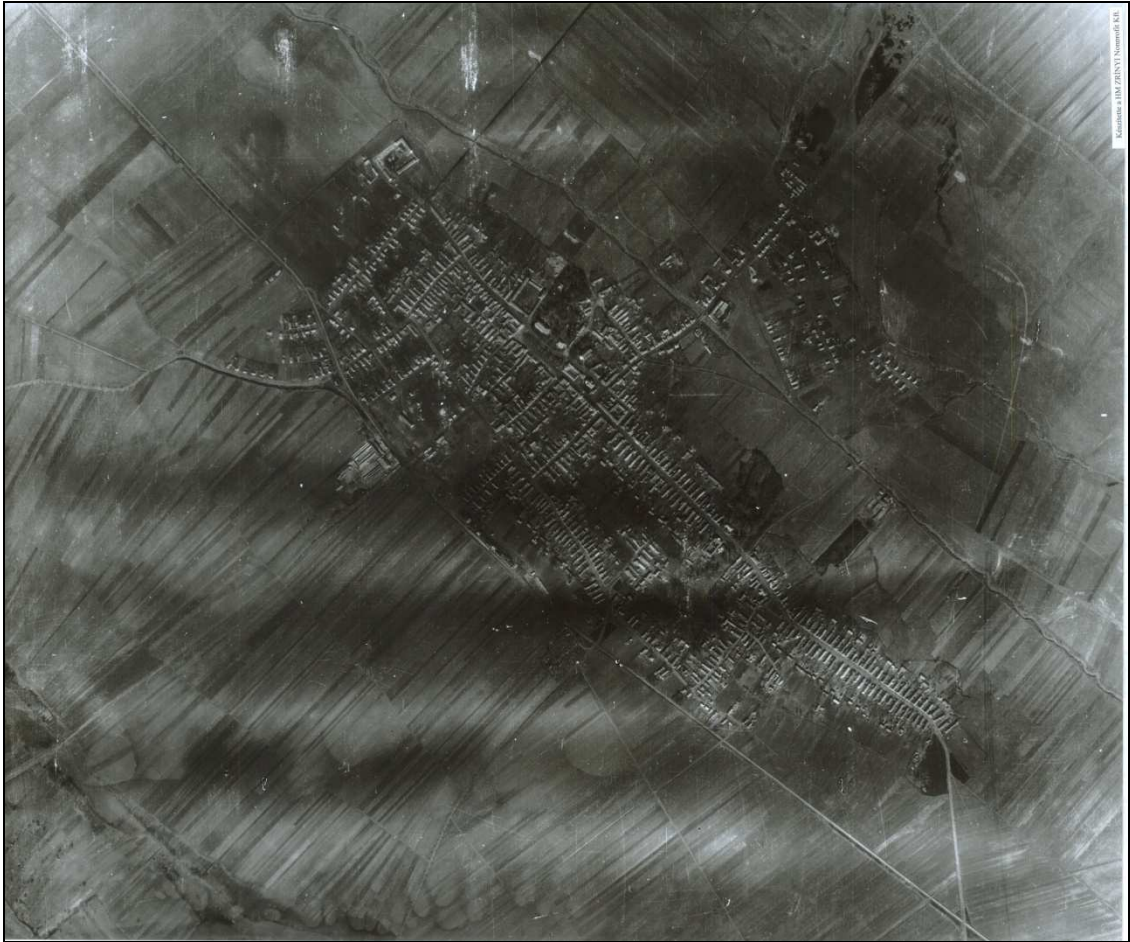
15. ábra: Bükrről készült légifotó, 1952

Forrás: Honvédelmi Minisztérium

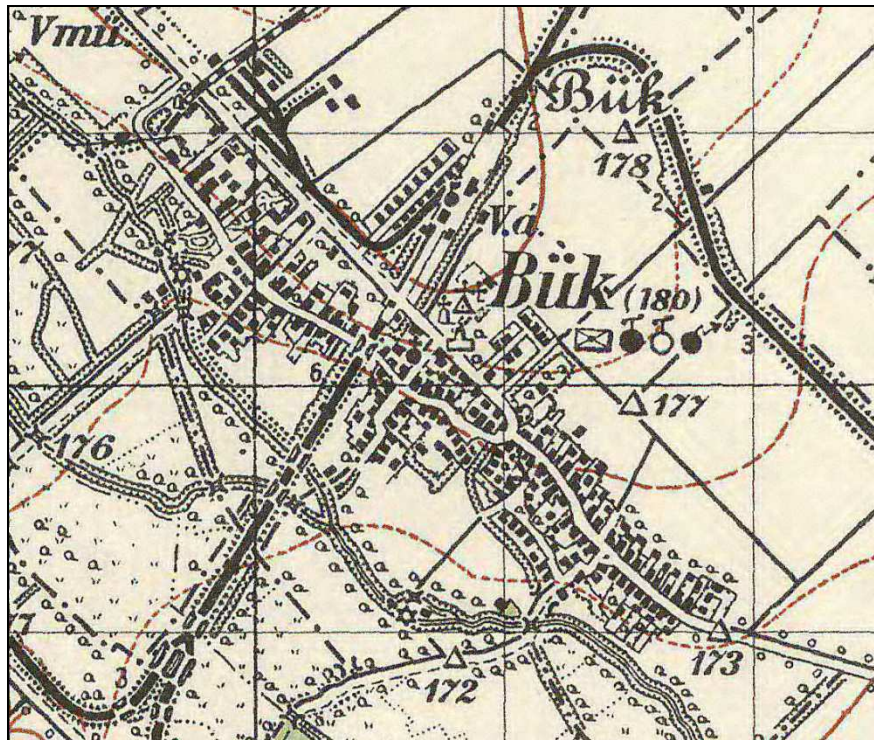
16. ábra: Csepregről készült légifotó, 1952

Forrás: Honvédelmi Minisztérium

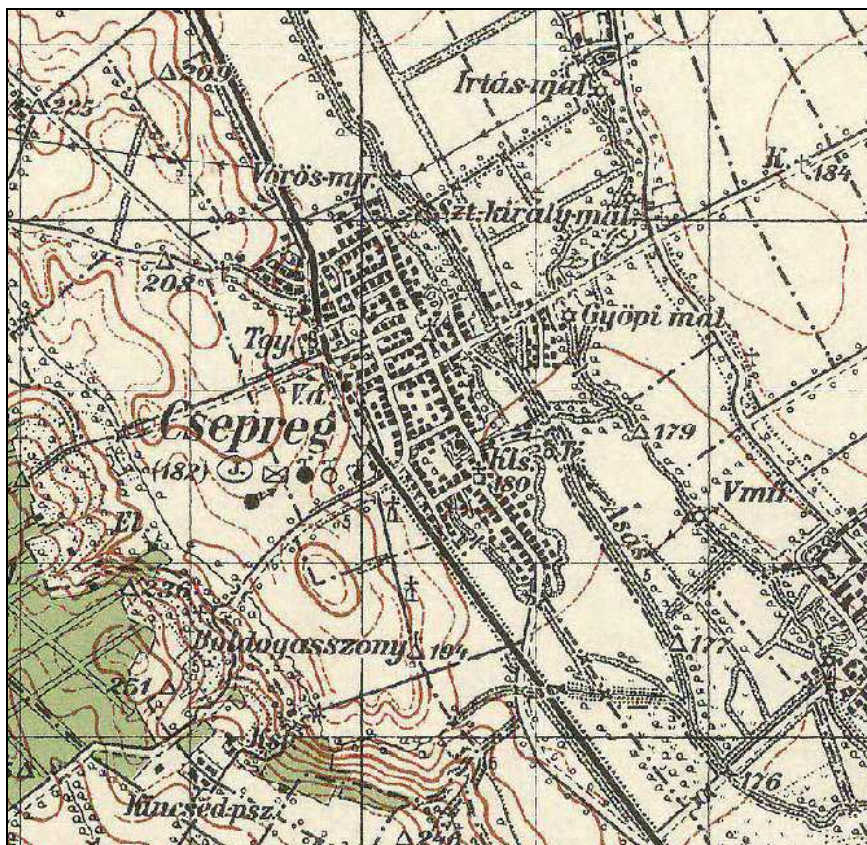
17. ábra: Bük a IV. katonai felmérés alkalmával, 1943

Forrás: ARCANUM 2008

18. ábra: Csepreg a IV. katonai felmérés alkalmával, 1943

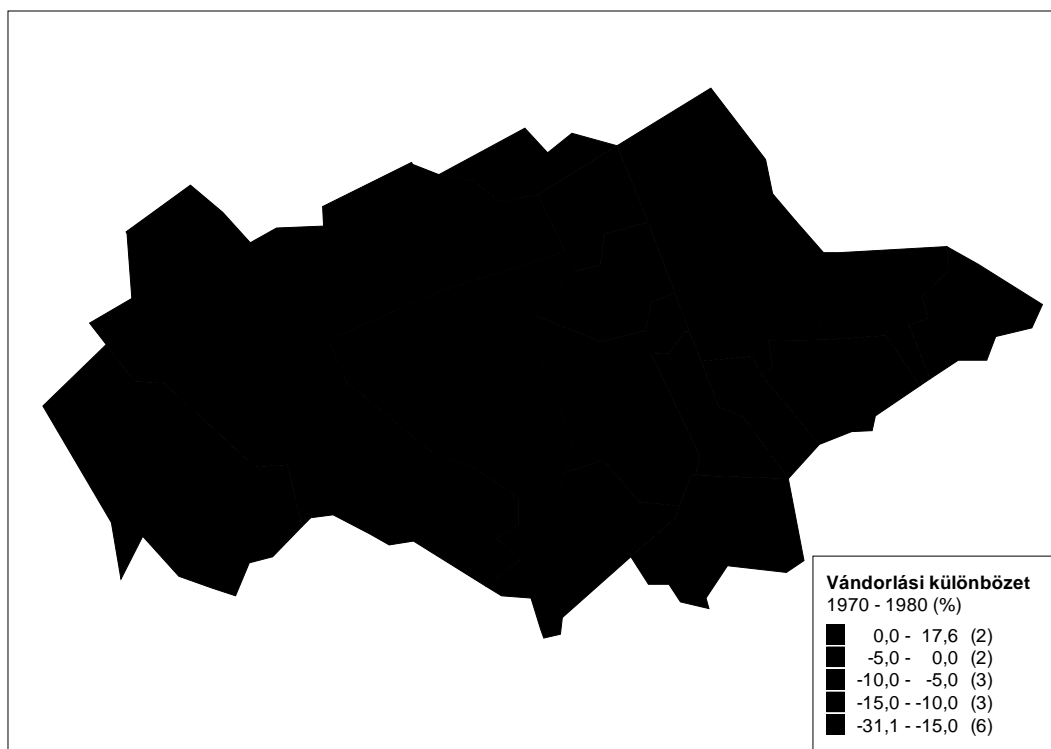
Forrás: ARCANUM 2008

19. ábra: A Csepregi kistérség településeinek vándorlási különbözete, 1970-1980

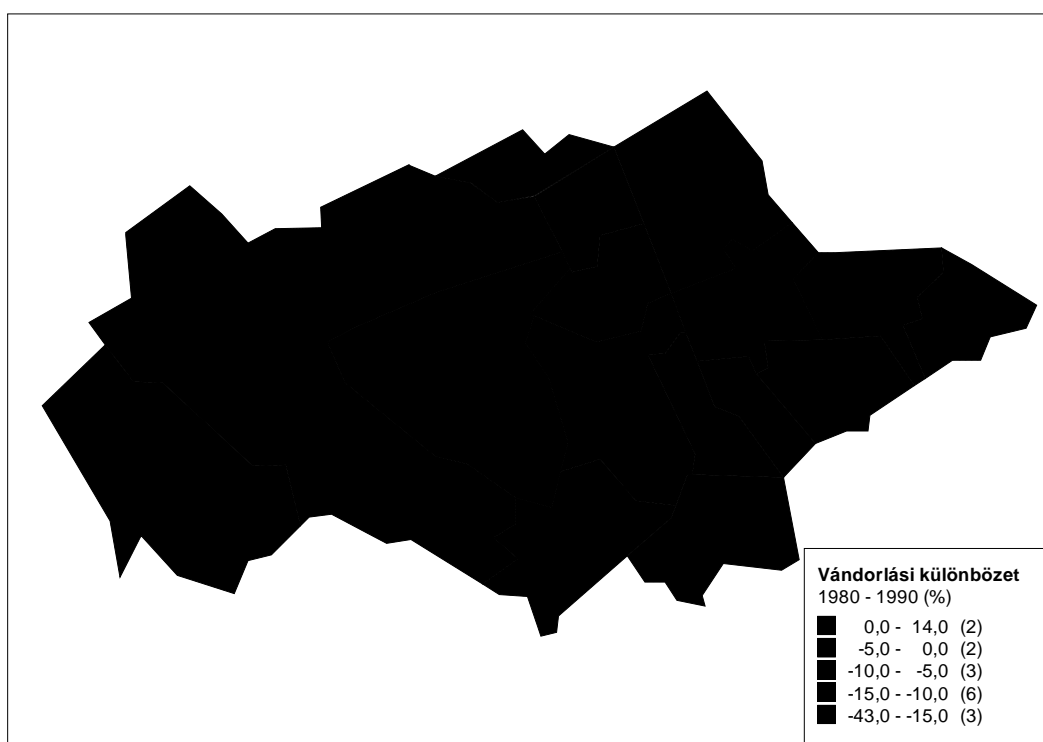
Forrás: KSH 1970 és 1980

20. ábra: A Csepregi kistérség településeinek vándorlási különözete, 1980-1990

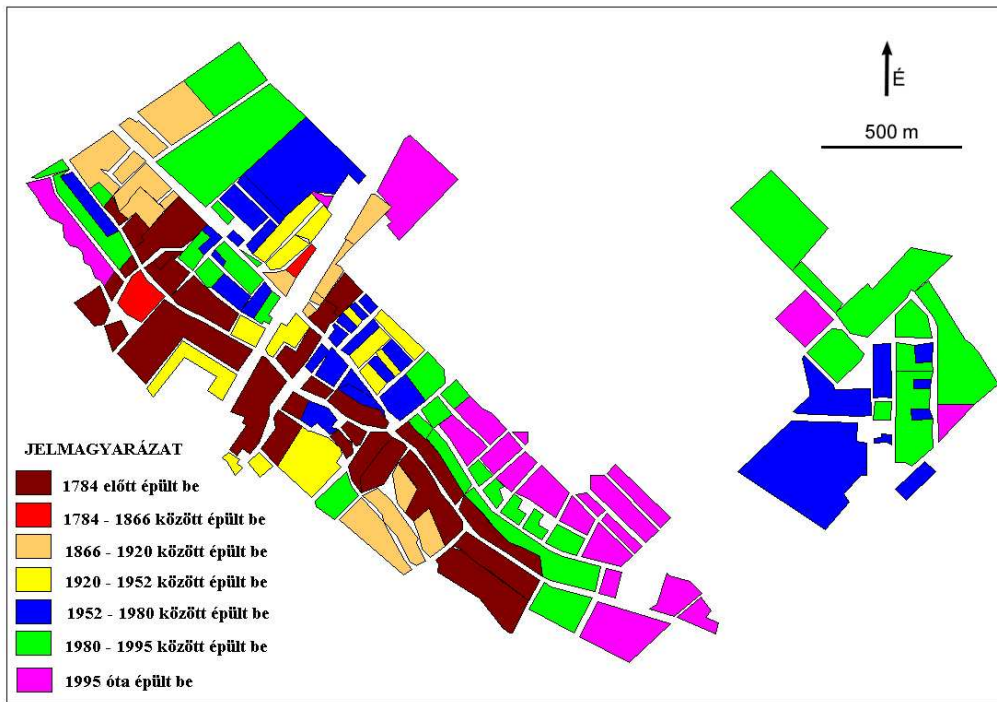
Forrás: KSH 1980 és 1990

21. ábra: A Csepregi kistérség településeinek és Vas megye kisvárosainak Guttman-skálája a kiskereskedelmi üzletek és vendéglátóhely alapján, 2012

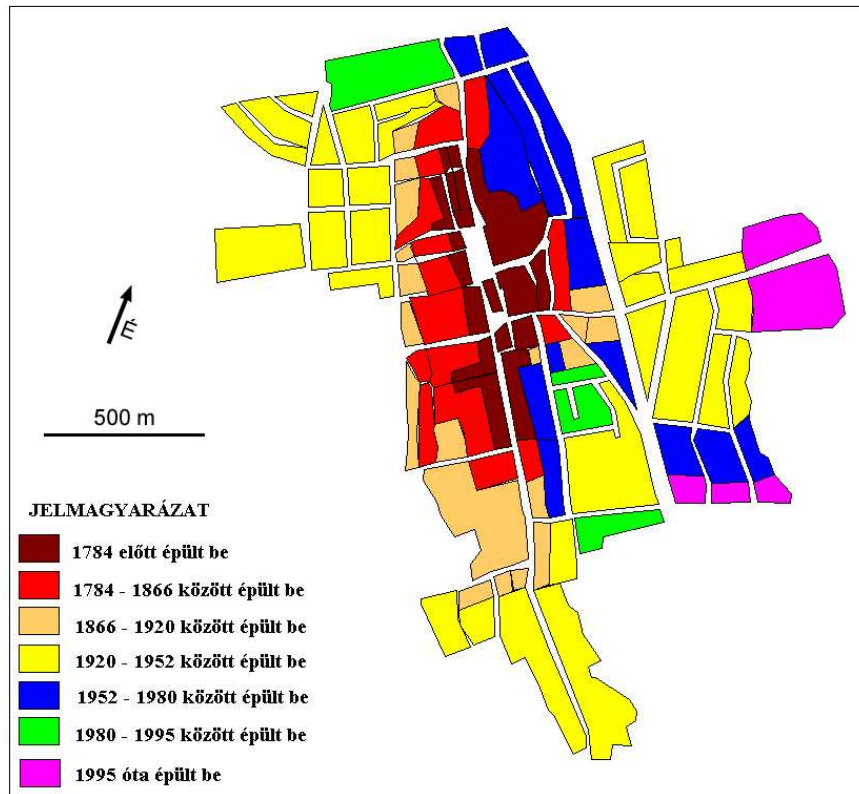
Forrás: KSH 2012 alapján saját szerkesztés

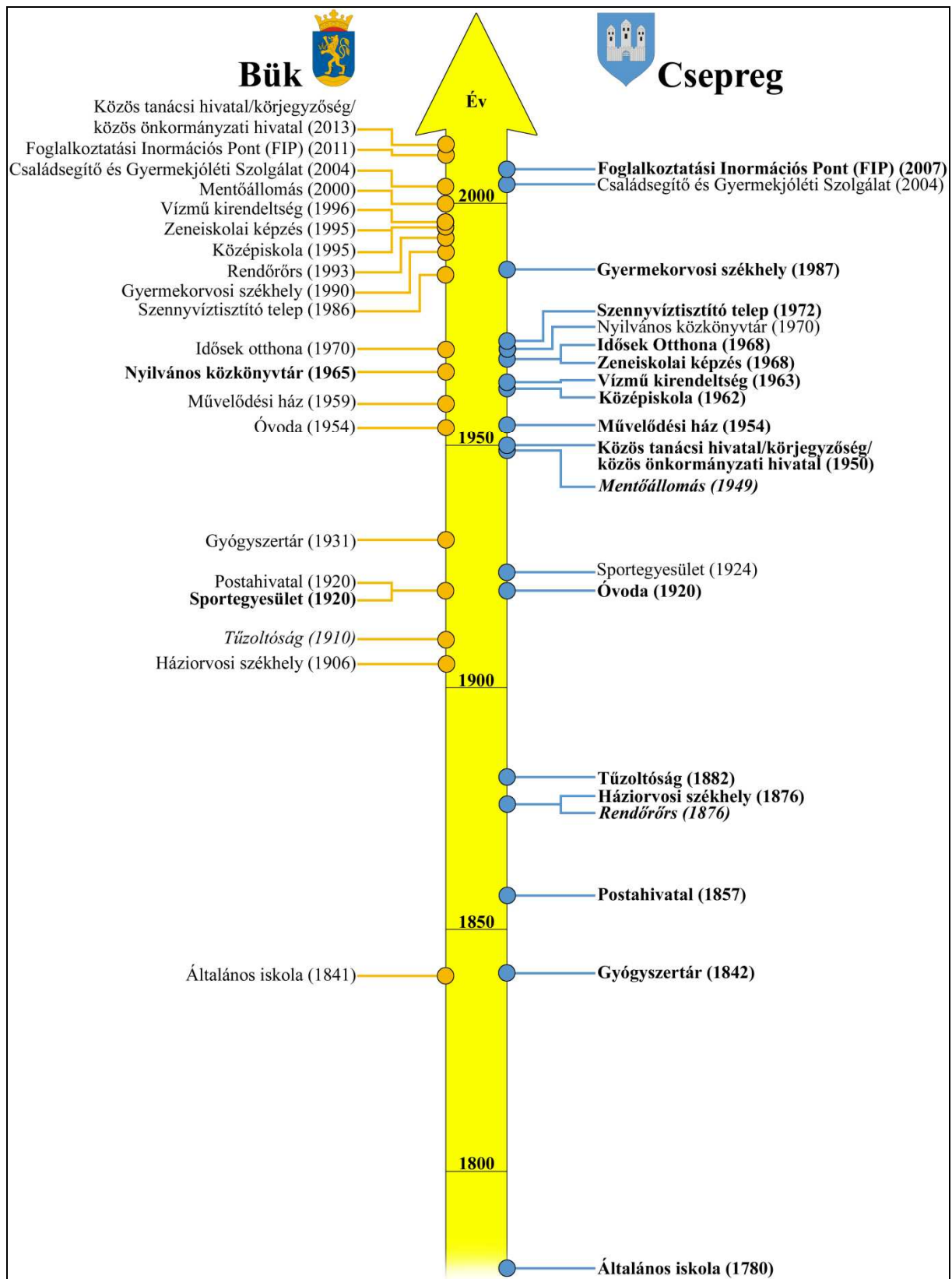
23. ábra: Csepreg beépített területének változása 2013-ig

Forrás: saját szerkesztés

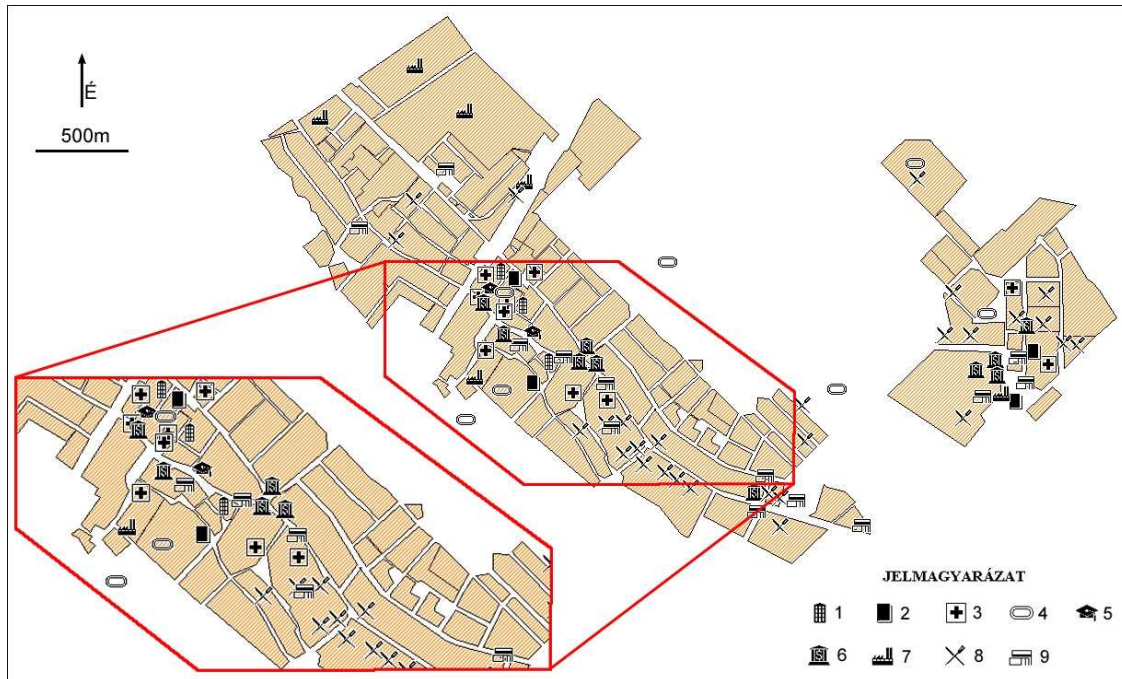
24. ábra: Bük és Csepreg társadalmi szolgáltatási intézményeinek alapítása időrendben

Forrás: saját szerkesztés

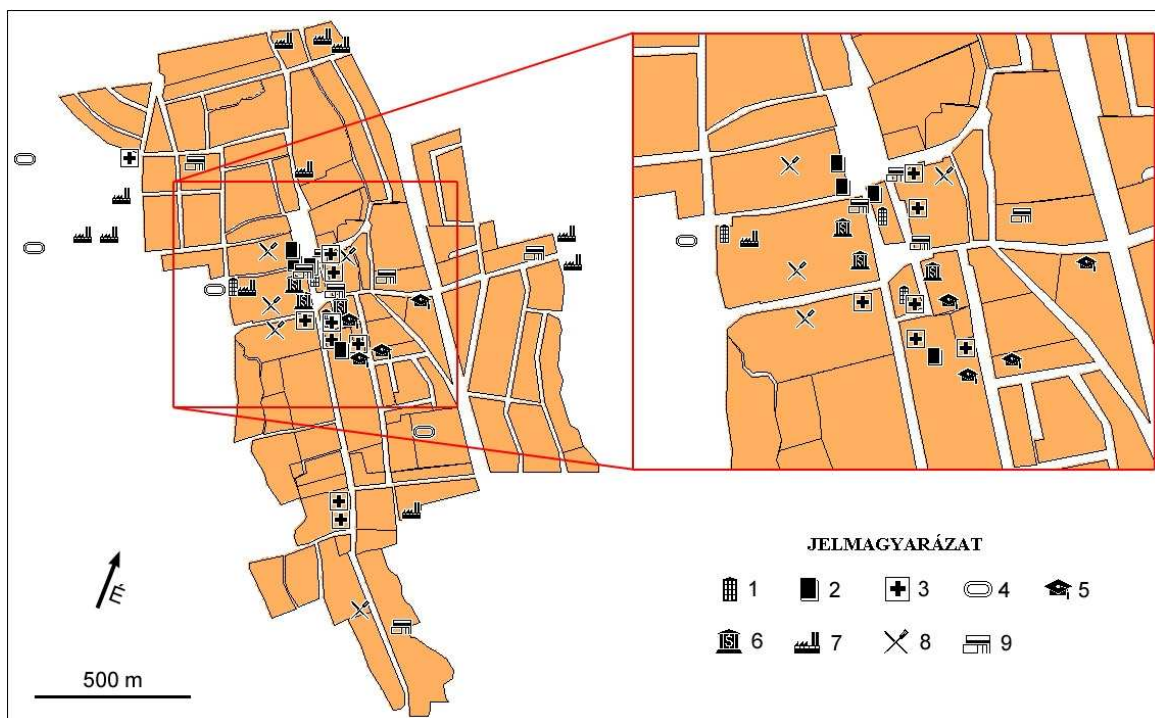
25. ábra: Bük társadalmi és gazdasági szerepköreinek eloszlása a városon belül

Forrás: saját szerkesztés

26. ábra: Csepreg társadalmi és gazdasági szerepköreinek eloszlása a városon belül

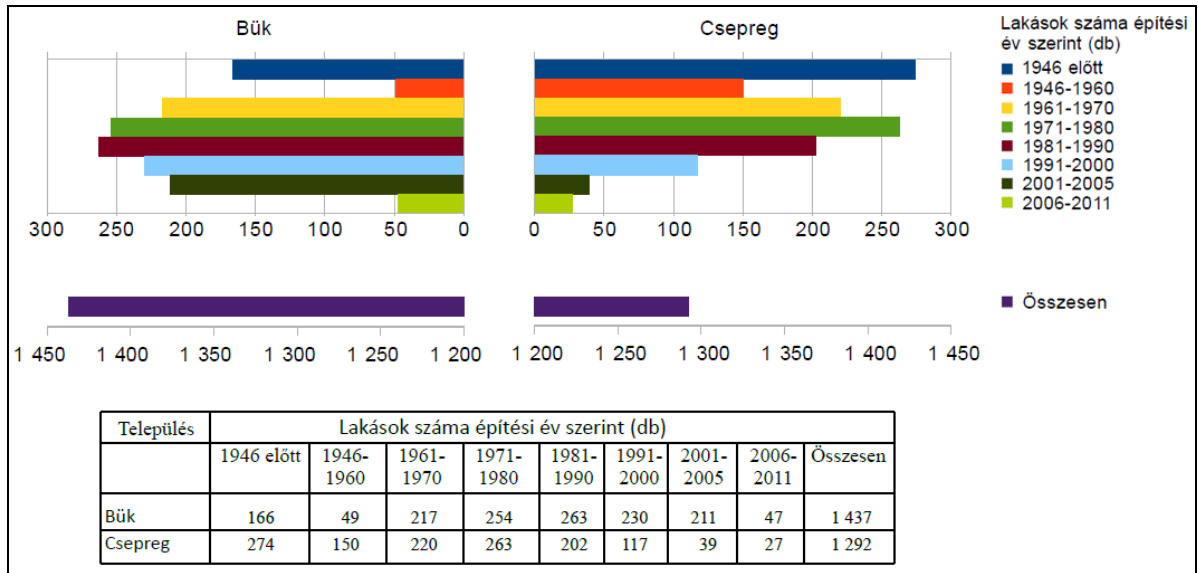
Forrás: saját szerkesztés

Jelmagyarázat: 1) Igazgatás, 2) Művelődési és kulturális intézmények, 3) Egészségügyi és szociális intézmények, 4) Sport, rekreáció, 5) Oktatás, 6) Gazdasági és üzleti élet intézményei, 7) Ipar, 8) Idegenforgalom és vendéglátás, 9) Kereskedelem

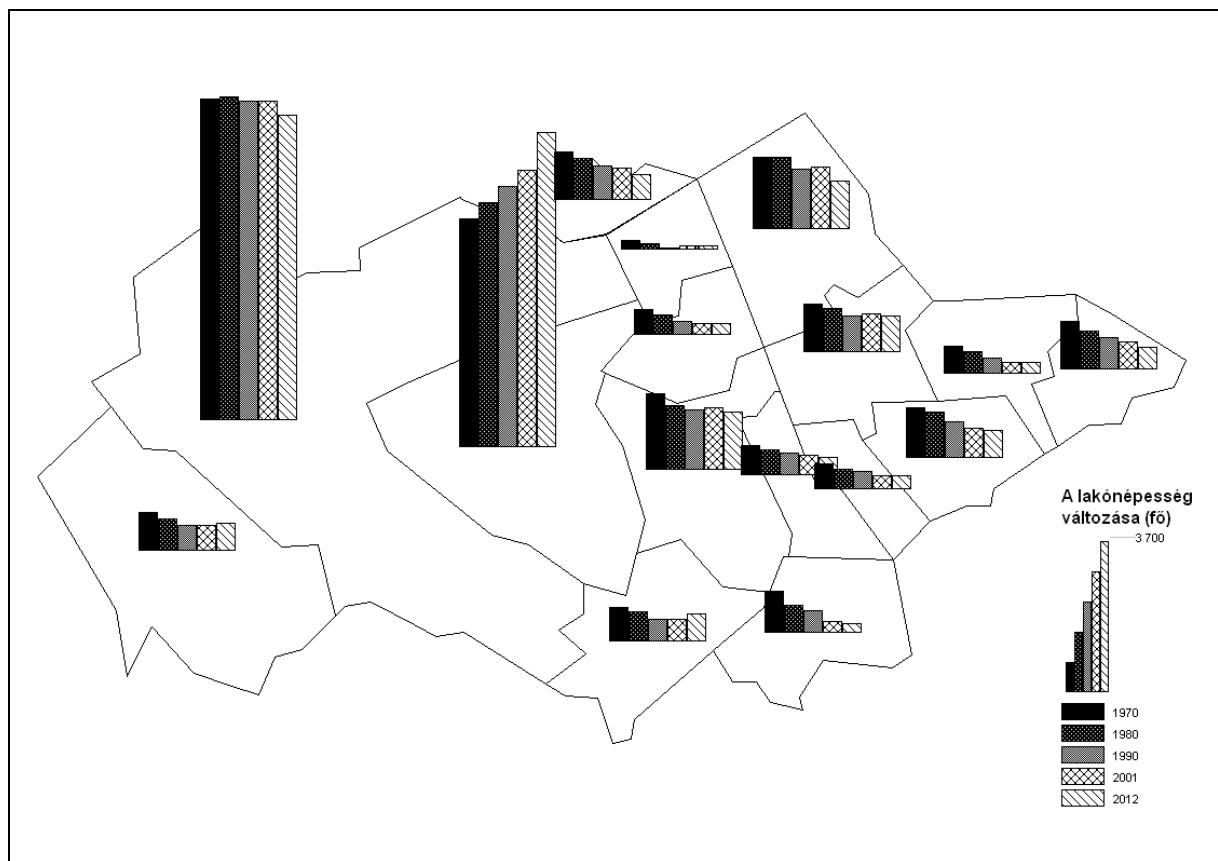
27. ábra: A lakások száma építési évük szerint Bükön és Csepregen, 2011

Forrás: KSH 2011

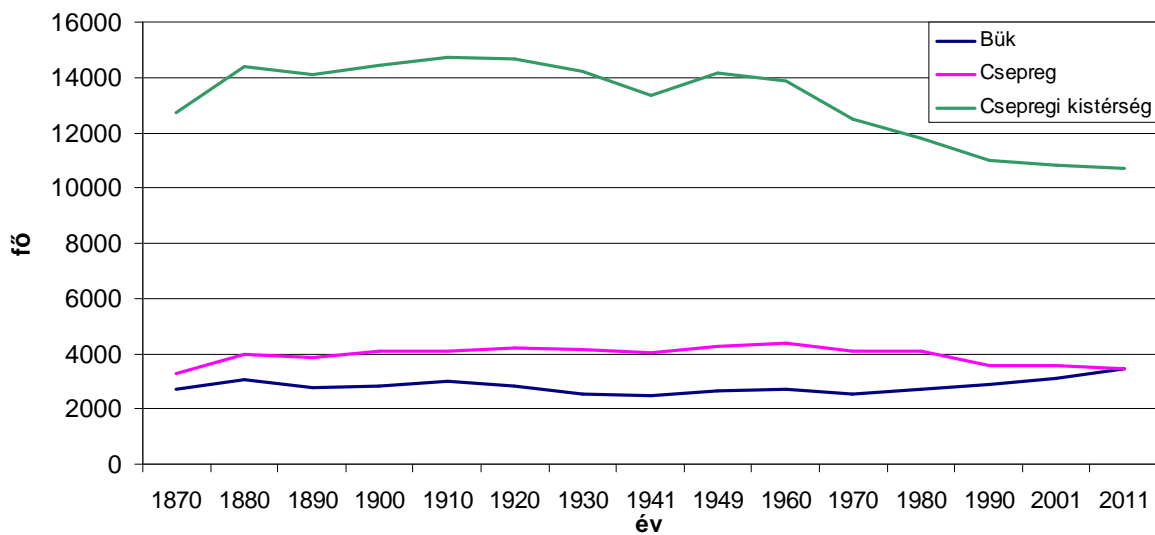
28. ábra: A Csepregi kistérség településeinek lakónépesség-változása, 1970-2012

Forrás: KSH 1970, 1980, 1990, 2001, 2011 és 2012

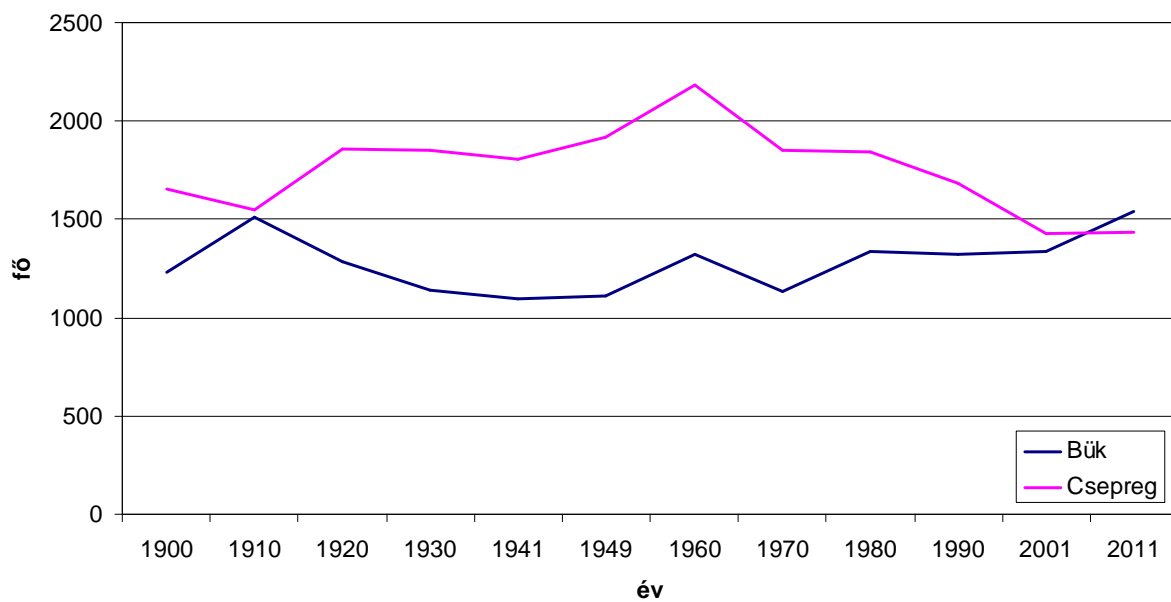
29. ábra: Bük és Csepreg, illetve a Csepregi kistérség lakónépesség-változása, 1870-2011

Forrás: KSH 1870, 1880, 1890, 1900, 1910, 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001 és 2011

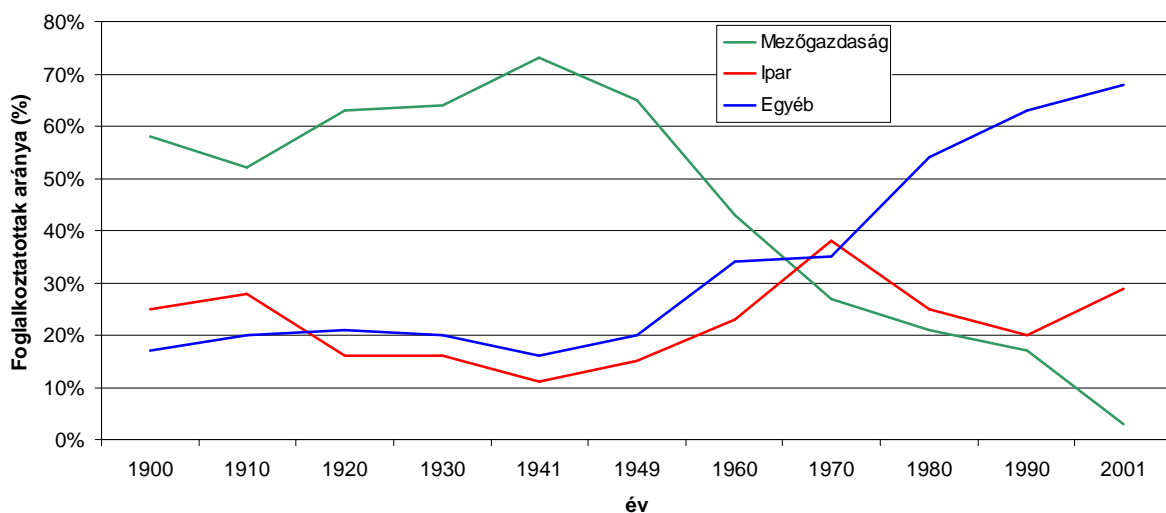
30. ábra: A foglalkoztatottak számának változása Bükön és Csepregen, 1900-2011

Forrás: KSH 1900, 1910, 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001 és 2011

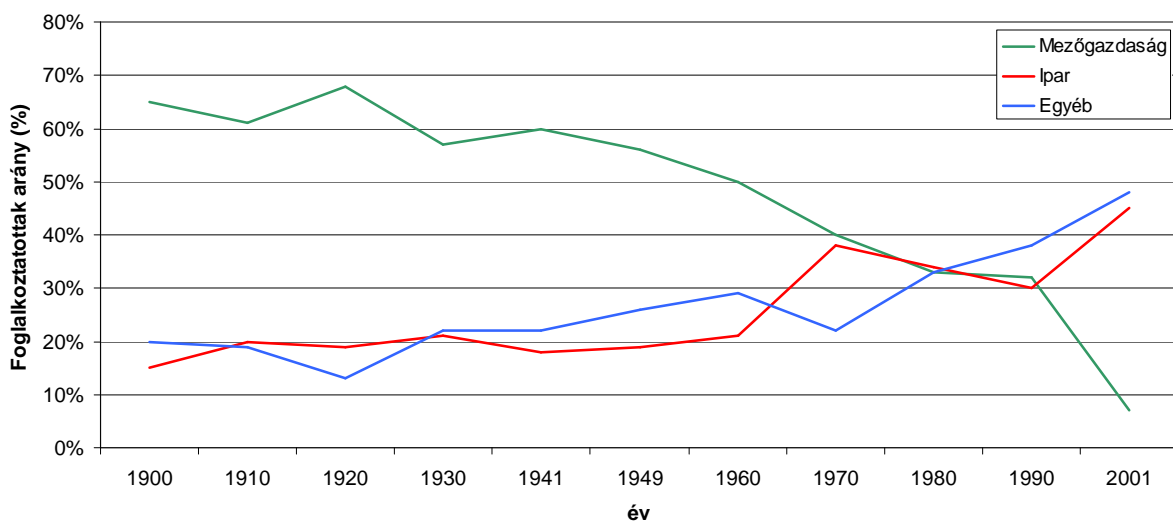

31. ábra: Aktív keresők foglalkozási ágankénti megoszlása Bükön, 1900-2011

Forrás: KSH 1900, 1910, 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001 és 2011

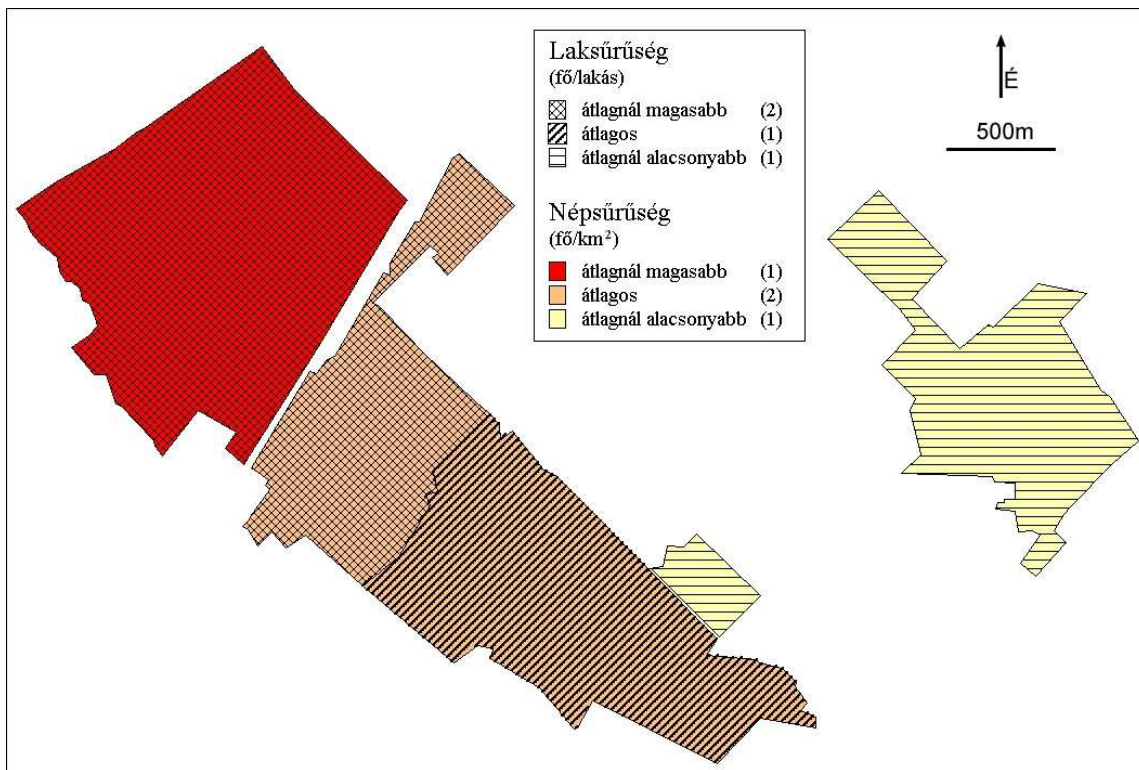
32. ábra: Aktív keresők foglalkozási ágankénti megoszlása Csepregen, 1900-2011
 Forrás: KSH 1900, 1910, 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001 és 2011

33. ábra: Bük városrészeinek lak- és népsűrűsége, 2013

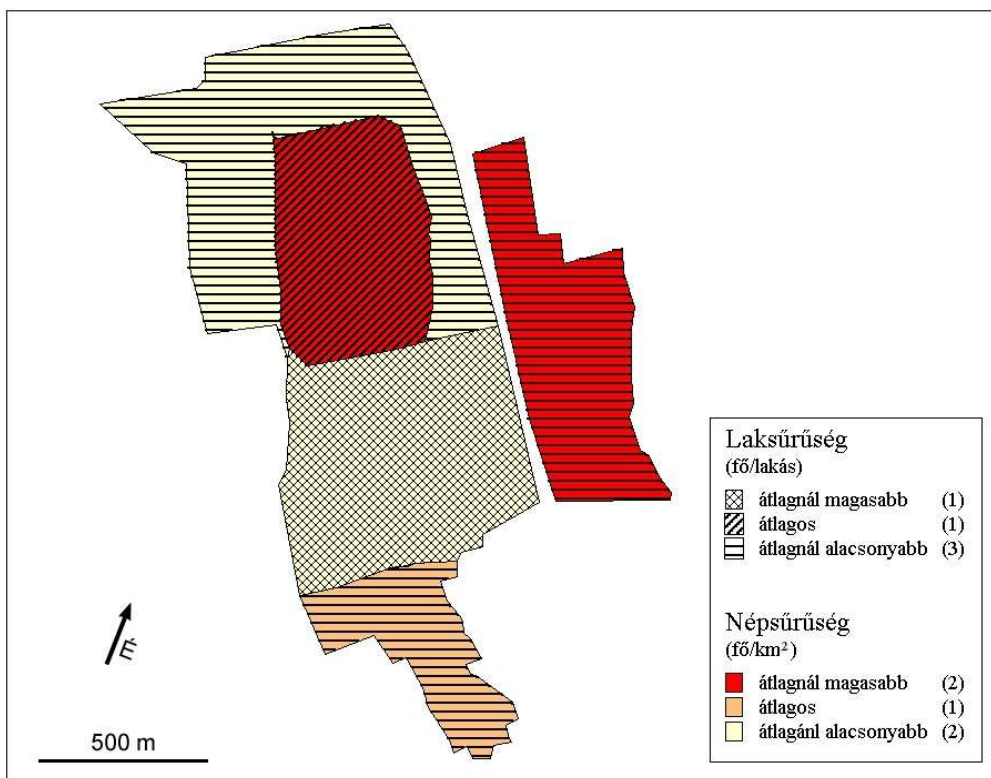
Forrás: Büki Közös Önkormányzati Hivatal – Visual Register lakcímnyilvántartó program alapján saját szerkesztés

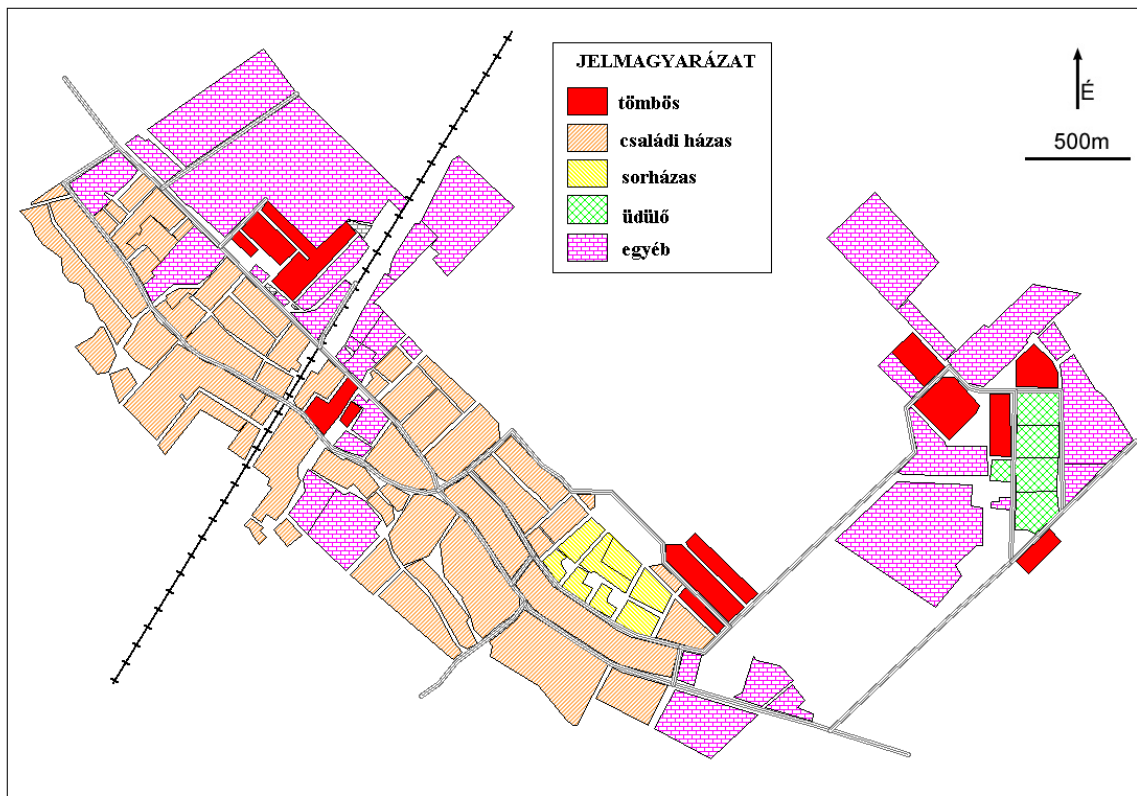
34. ábra: Csepreg városrészeinek lak- és népsűrűsége, 2013

Forrás: Csepregi Közös Önkormányzati Hivatal – Visual Register lakcímnnyilvántartó program alapján saját szerkesztés

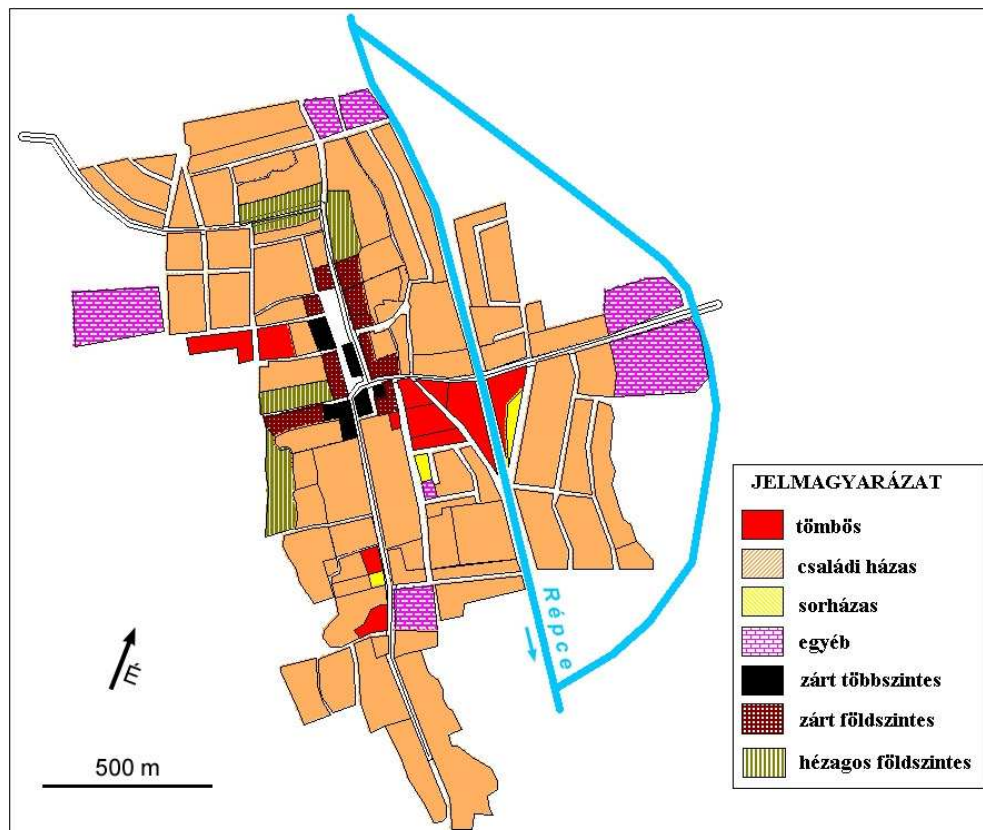
35. ábra: Beépítési módok Bükön, 2013

Forrás: saját szerkesztés

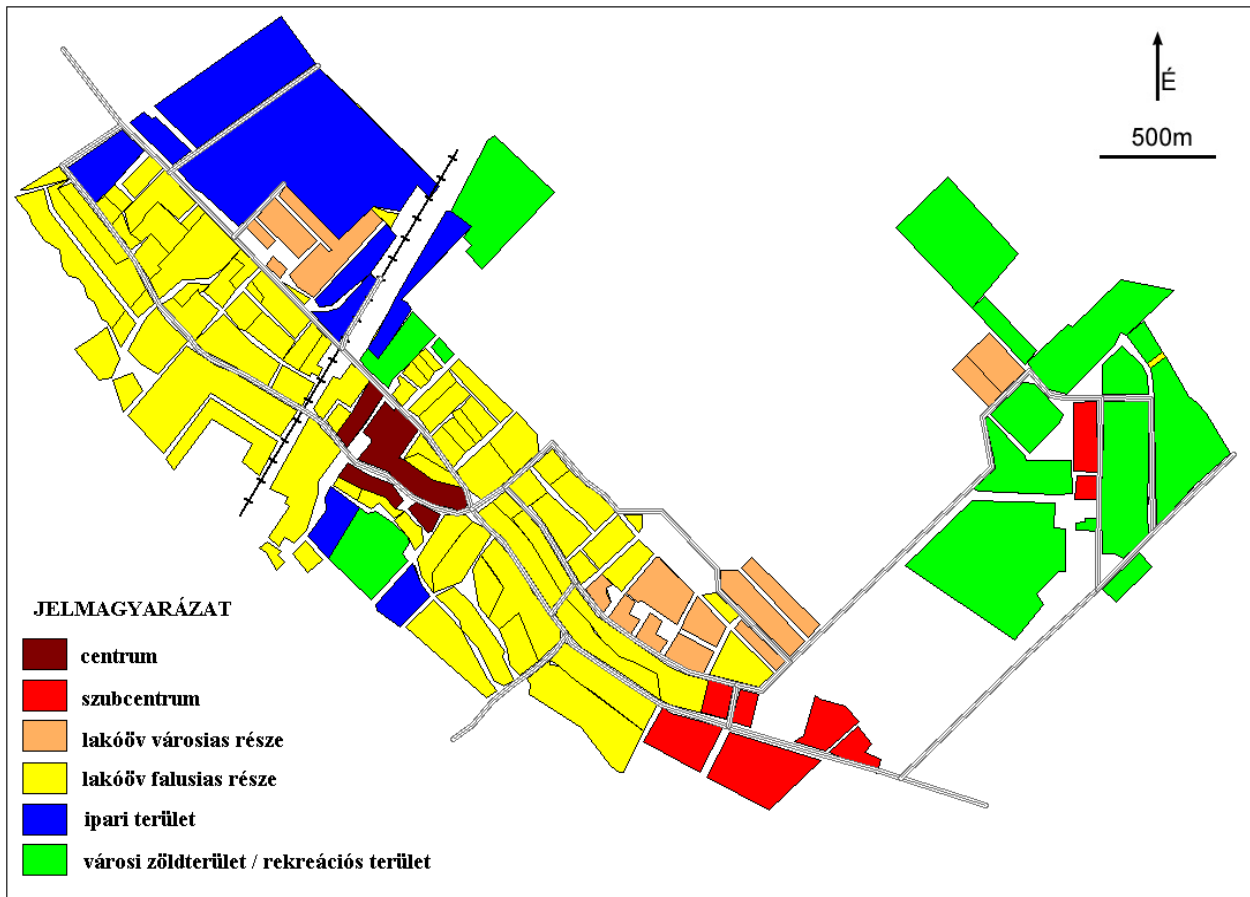
36. ábra: Beépítési módok Csepregen, 2013

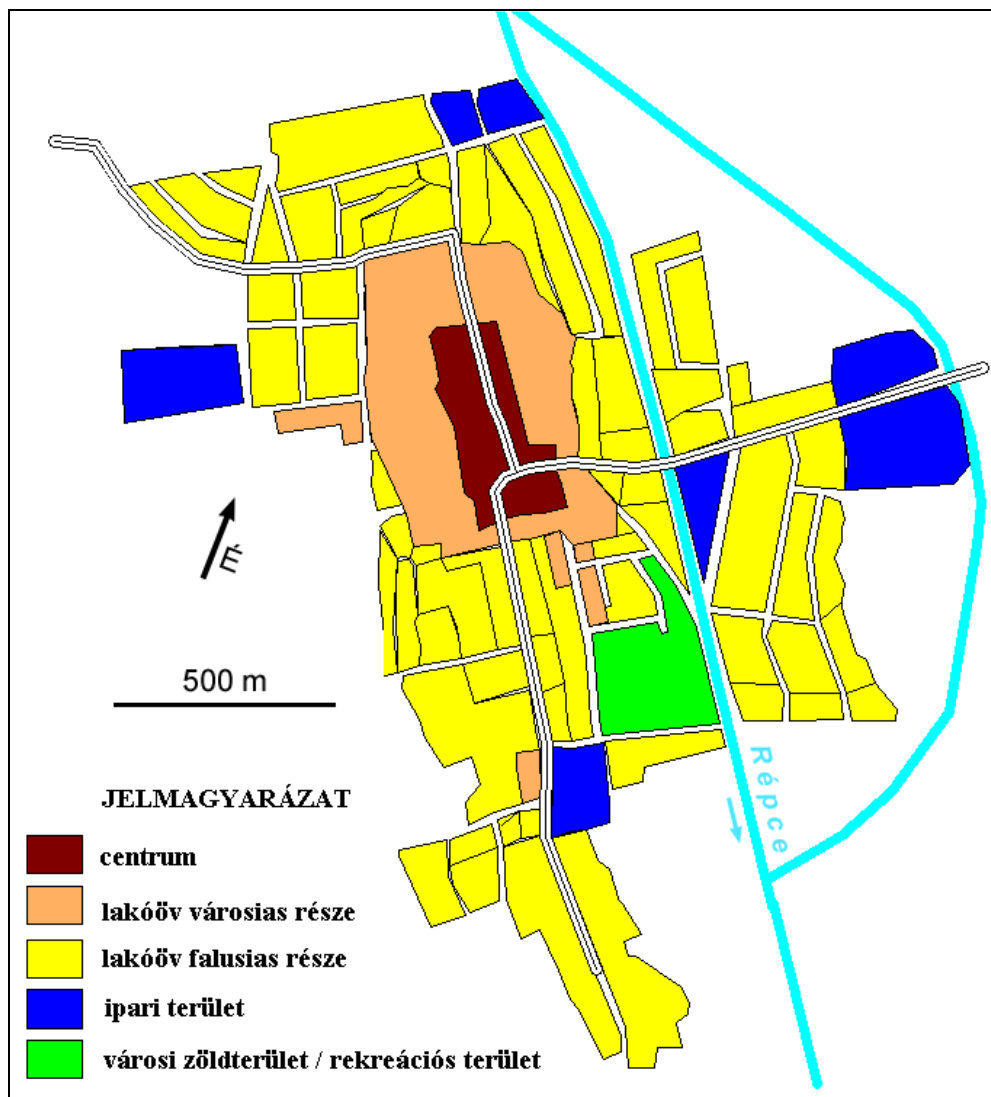
Forrás: saját szerkesztés

37. ábra: Funkcionális övezetek Bükön, 2013

Forrás: saját szerkesztés

TÁBLÁZATOK

Komplex típus	Komplex altípus	Elemsszám
I. Világváros-főváros	I. Világváros-főváros	1
II. Regionális centrumok	II. Regionális centrumok	5
III. Megyeközpontok	III. Megyeközpontok	14
IV. Központi szerepkörű középvárosok jellegformáló méretű iparral	IV/1. (Iparosított) tradicionális középvárosok	14
	IV/2. (Iparosított) középvárosi funkciókkal rendelkező egykori mezővárosok	8
IV. Központi szerepkörű kisvárosok (többnyire) jellegformáló méretű iparral	V/1. Központi szerepkörű tradicionális kisvárosok, piacközpontok, adminisztratív-kereskedelmi-szolgáltató központok iparral	38
	V/2. Központi szerepkörű tradicionális mezővárosok kisvárosi funkciókkal és ipari szerepkörrel	17
	V/3. Központi szerepkörű kisvárosok speciális funkcióval (közlekedés, műemlék stb.) és iparral	8
VI. Iparvárosok	VI/1. "Szocialista iparvárosok"	8
	VI/2. Ipari városok	5
	VI/3. Domináns ipari funkciójú városok lakófunkcióval	8
VII. Üdülő (fürdő)-városok	VII. Üdülő (fürdő)-városok	9
VIII. Agglomerációs települések-kertvárosok	VIII/1. Agglomerációs ipari városok	3
	VIII/2. Lakóvárosok	10
	VIII/3. Speciális szerepkörű agglomerációs település	1
IX. Vasutas-város	IX. Vasutas-város	1
X. Városiasodó települések	X/1. Egykori kis piacközpontok, volt járási székhelyek	13
	X/2. Egykori kismezővárosok, agrárszerepkörű települések	17
	X/3. Városiasodó települések jelentős lakófunkcióval	7
XI. Városi funkció nélküli városi rangú települések	XI. Városi funkció nélküli városi rangú települések	19
Városok összesen (db)		206

1. táblázat: A magyar városok tipizálása Beluszky Pál szerint
 Forrás: BELUSZKY P. 1997, PP. 361-363. alapján saját szerkesztés

Funkcionális típus	Funkcionális altípus	Fejlettségi szint, illetve fejlődési dinamizmus (db)			Összesen (db)
		Fejlett	Közepesen fejlett	Fejletlen	
I. Társadalmi	I/1.lakóváros	15	22	9	46
	I/2. imázsváros	3	1	1	5
II. Gazdasági	II/1. "céges" város	4	8	1	13
	II/2. fürdőváros	11	2	0	13
	II/3. rozsdaváros	0	2	6	8
	II/4. óriásfalú	0	0	15	15
III. Infrastrukturális	III. intézményváros	2	19	4	25
IV. Többpólusú	IV/1. "valódi" kisváros	34	29	10	73
	IV/2. mikrotérségi központ	6	16	29	51
Városok összesen (db)					249

2. táblázat: A magyar kisvárosok tipizálása Pirisi Gábor szerint
 Forrás: PIRISI G. 2009C, p. 319. alapján saját szerkesztés

Kistérség	Település (db)	A települések lakosságszám (fő) szerinti megoszlása (%)					
		-500	500-1000	1-2 ezer	2-5 ezer	5-10 ezer	10 ezer-
Celldömölki	28	60,7	32,1	0	3,6	0	3,6
Csepregi	16	75	12,5	0	12,5	0	0
Körmenyi	25	80	4	12	0	0	4
Kőszegi	15	66,6	13,3	13,3	0	0	6,8
Óriszentpéteri	22	81,8	13,6	4,6	0	0	0
Sárvári	32	43,8	37,5	12,5	3,1	0	3,1
Szentgotthárdi	15	66,6	26,7	0	0	6,7	0
Szombathelyi	40	40	32,5	15	10	0	2,5
Vasvári	23	60,9	34,8	0	4,3	0	0
Vas megye	216	60,6	25	7,4	4,2	0,5	2,3

3. táblázat: A Vas megyei kistérségek településeinek népességszám kategóriák szerint, 2011
 Forrás: KSH 2011

Sorszám	Mai település	Sorszám	Településrészek	Egyesítés dátuma
1.	Bő	1.	Bő	
2.	Bük	2.	<i>Alsó-Bük</i>	1902
		3.	<i>Közép-Bük</i>	
		4.	<i>Felső-Bük</i>	
3.	Chernelházadamonya	5.	<i>Chernelháza</i>	1925
		6.	<i>Damonya</i>	
4.	Csepreg	7.	Csepreg	
5.	Gór	8.	Gór	
6.	Iklanberény	9.	Iklanberény	
7.	Lócs	10.	Lócs	
8.	Mesterháza	11.	Mesterháza	
9.	Nagygeresd	12.	<i>Kisgeresd</i>	1928
		13.	<i>Nagygeresd</i>	
10.	Nemesládony	14.	Nemesládony	
11.	Répceszentgyörgy	15.	Répceszentgyörgy	
12.	Sajtoskál	16.	Sajtoskál	
13.	Simaság	17.	<i>Felsőség</i>	1928
		18.	<i>Simaháza</i>	
14.	Tompaládony	19.	<i>Tompaháza</i>	1871 (Tompaháza és Berekalja, Berektompaháza néven), 1941 (Berektompaháza és Pórládony, Tompaládony néven)
		20.	<i>Berekalja</i>	
		21.	<i>Pórládony</i>	
15.	Tormásliget	22. *	Tormásliget	*1993-tól önálló, addig Csepreg része
16.	Tömörd	23.	Tömörd	

4. táblázat: Települési közigazgatási változások a Csepregi kistérség mai területén 1902-2013
Forrás: GYALAY M. 1989, illetve saját szerkesztés

Kistérség	Népsűrűség (fő/km ²)	Települések	Városok	Falvak	Városlakók aránya (%)
		átlagos népessége (fő)			
Celldömölki	51,95	879,64	11113	500,62	45,1
Csepregi	56,72	655,31	3293,5	278,43	62,82
Körmendi	64,22	850,16	11950	387,7	56,22
Kőszegi	97,97	1184,07	11666	435,36	65,68
Óriszentpéteri	21,09	292,64	1178	250,48	18,3
Sárvári	59,02	1110,25	14777	605,87	48,84
Szentgotthárdi	61,89	963,07	8678	412	60,07
Szombathelyi	173,77	2808	41209	786,89	73,38
Vasvári	36,8	598,56	4387	426,36	31,87
Vas megye	76,9	1188,09	12944,08	496,57	60,53

5. táblázat: Vas megye kistérségeinek településföldrajzi jellemzői, 2011
Forrás: KSH 2011

Természeti adottságok	Természeti adottságok hatása...					
	...a gazdasági szférára		...a társadalmi szférára		...az infrastrukturális szférára	
	Bük	Csepreg	Bük	Csepreg	Bük	Csepreg
Geológiai	++	+	++	+	++	+
Morfológiai	0	++	0	++	++	-
Klímatológiai	+	++	0	0	0	0
Hidrológiai	++	+	++	+	++	+
Pedológiai	++	++	0	0	+	+
Biológiai	0	++	+	++	+	+

6. táblázat: A természeti szféra hatása a tetraéder-modell többi szférájára
Bük és Csepreg esetében
Forrás: saját szerkesztés

Jelmagyarázat:

++ – jelentősen elősegíti a fejlődést; + – kicsit elősegíti a fejlődést; 0 – semleges;
- – visszafogja a fejlődést; -- – erősen visszafogja a fejlődést

Mai település*	Megye	Járás			Megye	Járás	Városkörnyék
	1950-ig	1806	1858	1910	1950-től	1950-1983	1983-1990
Bő	Sopron	Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi	Vas	Sárvári	Sárvár
Bük		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Szombathelyi	Kőszeg
Chernelházadamonya		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Sárvári	Sárvár
Csepreg		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Szombathelyi	Kőszeg
Iklanberény		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Sárvári	Sárvár
Lócs		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Sárvári	Sárvár
Mesterháza		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Sárvári	Sárvár
Nagygeresd		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Sárvári	Sárvár
Nemesládony		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Sárvári	Sárvár
Sajtoskál		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Sárvári	Sárvár
Simaság		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Sárvári	Sárvár
Tompaládony		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Sárvári	Sárvár
Tormásliget**		Rábán kívüli felső	Soproni	Csepregi		Szombathelyi	Kőszeg
Gór		Vas	Répcemelléki	Sárvári		Sárvári	Sárvári
Répceszentgyörgy	Répcemelléki		Sárvári	Sárvári	Sárvári	Sárvár	
Tömörd	Vépi		Kőszegi	Kőszegi	Szombathelyi	Kőszeg	

7. táblázat: Megyei és járási közigazgatási változások, 1806-1990

Forrás: GYALAY M. 1989 alapján saját szerkesztés

Jelmagyarázat: *Az egyesült települések részei korábban is mindig ugyanabba a közigazgatási egységbe tartoztak; **
1993-ig Csepreg része

Elpusztult falu neve	Mai település	Feltételezett helye
Hobaj	Bük	Bük és Bó között az országút mentén
Sándorfalva-Bük		nem ismert
Tivánfalva-Bük		nem ismert
Ablanza	Csepreg	Bük belterületétől 4 km-re DK-re, az Ablánc-patak mentén
Csékéd		a várostól DNY-ra, a Boldogasszony-kápolna környékén (ma Csékéd-dűlő)
Dicsk		a mai Tormásliget területén
Emre		Szent Imre templom környékén
Gatály		Csepreg és Horvátzsidány között, ma Csúsztatónak nevezett erdőrészt (rég neve Grádics)
Szentkirály		Csepreg és Szakony között, a mai Öreg Malom Hotel helyén
Tormás		a mai Tormásliget területén

8. táblázat: Elpusztult falvak Bük és Csepreg területén

Forrás: DÉNES J. 1996, PP. 90-97. alapján saját szerkesztés

Év	Csepreg	Alsó-Bük	Közép-Bük	Felső-Bük	A három Bük összesen
1518	1600	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
1564	2100	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
1658	2500	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
1697	nincs adat	313	181	223	717
1714	1714	nincs adat	nincs adat	nincs adat	915
1785	1654	545	389	405	1339
1828	nincs adat	702	352	361	1415
1831	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	1352
1836	1700	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
1850	2069	632	336	357	1325
1857	nincs adat	707	470	447	1624

9. táblázat: Bük és Csepreg lakosság száma, 1518-1857

Forrás: CSAPÓ T. ET AL. 1994, P. 12., FARKAS S. 1887, P. 14., SZABÓ J. 1977. P. 95. alapján saját szerkesztés

Megjegyzés:

*népszámlálási adat, a többi összeírásból származik

Férfiak társadalmi réteg szerint (fő)	Csepreg	Alsóbük	Középbük	Felsőbük	A három Bük összesen
Pap	2	1	2	0	3
Nemes	31	83	41	34	158
Paraszt	152	27	15	14	56
Paraszt örököse	50	25	12	0	37
Polgár	18	0	0	3	3
Polgár örököse	87	0	0	13	13
Zsellér	187	51	37	54	142
Egyéb	22	21	17	11	49
1-12 éves	179	45	48	62	155
13-17 éves sarjadék	55	20	18	19	57
Férfiak összesen	783	273	190	210	673

10. táblázat: Bük és Csepreg férfi lakosságának társadalmi rétegződése 1785-ben

Forrás: GYURÁ CZ F. 2000, p. 187.

Gazdaság nagysága (kat. hold)	Gazdaságok száma (db)		Szántó (kat. hold)		Összterület (kat. hold)	
	Bük	Csepreg	Bük	Csepreg	Bük	Csepreg
1 holdon alul	115	778	66	520	66	552
1,1-2	57	224	94	291	98	335
2,1-3	23	56	55	107	59	136
3,1-5	60	72	220	217	233	289
5,1-10	69	103	457	572	493	728
10,1-20	58	110	789	1088	857	1505
20,1-50	10	26	235	550	293	639
50,1-100	0	1	0	55	0	65
100,1-200	1	1	94	0	112	150
200,1-500	0	2	0	628	0	833
500,1-1000	0	1	0	801	0	989
1000 és több	1	3	546	2053	1054	4045
Összesen	394	1377	2556	6882	3265	10266

11. táblázat: Bük és Csepreg mezőgazdasági területének megoszlása birtoknagyság és a gazdaságok száma szerint

1924-ben

Forrás: SZABÓ J. 1985A, p. 44.; DÉNES J. 1937, p. 48.

Év	Települési szint lakosságának száma (fő) és aránya (%) a kistérség össznépeességéből*		
	Bük	Csepreg	Csepregi kistérség**
1850	nincs adat	2069	nincs adat
1857	1624	nincs adat	nincs adat
1870	2709 (21,4)	3273 (25,8)	12693 (100)
1880	3030 (21,1)	3952 (27,5)	14385 (100)
1890	2791 (19,8)	3843 (27,3)	14087 (100)
1900	2848 (19,7)	4065 (28,1)	14449 (100)
1910	2965 (20)	4103 (27,9)	14708 (100)
1920	2804 (19,1)	4192 (28,6)	14683 (100)

12. táblázat: Bük és Csepreg lakosság száma, 1880-1920

Forrás: KSH 1880, 1890, 1900, 1910 és 1920

Jelmagyarázat: *jelen lévő népesség, ** a kistérség jelenlegi településállományára vetítve

Év	Alsó-Bük	Közép-Bük	Felső-Bük	Összesen
1828*	702	352	361	1415
1857*	707	470	447	1614
1870**	891	707	1111	2709
1880**	1118	705	1207	3030
1900**	1088	775	958	2848
1910-ben a három Bük lakossága				2965

13. táblázat: A három Bük lakosság száma, 1828-1910

Forrás: CSAPÓ T. ET AL. 1994, P. 12., FARKAS S. 1887, P. 14.; SZABÓ J. 1977. P. 95.; KSH 1870, 1880, 1890, 1900 és 1910

alaján saját szerkesztés

Jelmagyarázat: *összeírásból származó adat, ** népszámlálási adat

Év	Foglalkozási ág	Fő		Aránya		Összesen	
		Bük	Csepreg	Bük	Csepreg	Bük	Csepreg
1900	Mezőgazdaság	715	1069	58%	65%		
	Ipar	306	249	25%	15%	1231 fő	1651 fő
	Egyéb	210	333	17%	20%		
1910	Mezőgazdaság	792	944	52%	61%		
	Ipar	430	312	28%	20%	1510 fő	1551 fő
	Egyéb	288	295	20%	19%		
1920	Mezőgazdaság	812	1266	63%	68%		
	Ipar	207	360	16%	19%	1285 fő	1856 fő
	Egyéb	266	230	21%	13%		

14. táblázat: Aktív keresők foglalkozási ágankénti megoszlása Bük és Csepregen, 1900-1920

Forrás: KSH 1900, 1910 és 1920

Év	Település	Kő v. tégl	Kő v. tégl alap, vályog sárfal	Csak vályog v. sár	Föld v. más anyag	Cserép, pala, bádóg	Zsindely, deszka	Nád v. zsúp	Összesen
1900	Bük	75	92	197	49	150	9	244	413
	Csepreg	243	67	180	0	239	4	247	490
1910	Bük	119	48	258	1	177	7	242	426
	Csepreg	290	98	107	3	298	8	192	498
1920	Bük	94	22	310	0	169	21	236	426
	Csepreg	330	93	89	10	339	40	143	522

15. táblázat: A lakóházak száma és anyaga Bükön és Csepregen, 1900-1920

Forrás: KSH 1900, 1910 és 1920

Mai település	Megye	Körjegyz. székhely	Megye	Tanácsai hivatali székhely			
	1950-ig	1945	1950-től	1950	1968	1989	
Bő	Sopron	Helyben	Vas	Helyben	Helyben	Helyben	
Bük		Önálló jegyzőség		Önálló tanács	Önálló tanács	Önálló tanács	
Chernelházadamonya		Bő		Önálló tanács	Bő	Bő	
Csepreg		Önálló jegyzőség		Önálló tanács	Helyben	Helyben	
Iklanberény		Sajtoskál		Lócs	Simaság	Simaság	
Lócs		Sajtoskál		Helyben	Simaság	Simaság	
Mesterháza		Bő		Önálló tanács	Tompaládony	Bő	
Nagygeresd		Helyben		Önálló tanács	Simaság	Simaság	
Nemesládony		Sajtoskál		Önálló tanács	Simaság	Simaság	
Sajtoskál		Helyben		Önálló tanács	Simaság	Simaság	
Simaság		Sajtoskál		Önálló tanács	Helyben	Helyben	
Tompaládony		Nagygeresd		Önálló tanács	Helyben	Bő	
Tormásliget		Csepreg része		Csepreg része	Csepreg része	Csepreg része	
Gór		Vas		Répcseszentgyörgy	Bő	Bő	Bő
Répcseszentgyörgy				Helyben	Önálló tanács	Hegyfalu	Hegyfalu
Tömörd	Nemescsó		Önálló tanács	Csepreg	Csepreg		

16. táblázat: Körjegyzői és közös tanácsai beosztás a mai Csepregi kistérség területén 1945-1989

Forrás: HORVÁTH S. - KRÁNITZ J. - PÉTER L.-NÉ 1988 alapján saját szerkesztés

Év	Települési szint lakosságának száma (fő) és aránya (%) a kistérség össznépességéből*		
	Bük	Csepreg	Csepregi kistérség**
1920	2804 (19,1)	4192 (28,6)	14683 (100)
1930	2552 (18)	4135 (29,1)	14215 (100)
1941	2447 (18,3)	4010 (30)	13376 (100)
1949	2648 (18,7)	4251 (30)	14162 (100)
1960	2683 (19,3)	4348 (31,3)	13893 (100)

17. táblázat: Bük és Csepreg lakosságának száma, 1920-1960

Forrás: KSH 1920, 1930, 1941 és 1960

Jelmagyarázat: *jelen lévő népesség, 1960-ban lakónépesség, ** a kistérség jelenlegi településállományára vetítve

Év	Foglalkozási ág	Fő		Aránya		Összesen	
		Bük	Csepreg	Bük	Csepreg	Bük	Csepreg
1920	Mezőgazdaság	812	1266	63%	68%		
	Ipar	207	360	16%	19%	1285 fő	1856 fő
	Egyéb	266	230	21%	13%		
1930	Mezőgazdaság	730	1053	64%	57%		
	Ipar	181	385	16%	21%	1140 fő	1853 fő
	Egyéb	229	415	20%	22%		
1941	Mezőgazdaság	798	1088	73%	60%		
	Ipar	119	327	11%	18%	1095 fő	1802 fő
	Egyéb	178	387	16%	22%		
1949	Mezőgazdaság	722	1075	65%	56%		
	Ipar	167	365	15%	19%	1110 fő	1920 fő
	Egyéb	221	480	20%	26%		
1960	Mezőgazdaság	569	1098	43%	50%		
	Ipar	302	458	23%	21%	1320 fő	2180 fő
	Egyéb	449	624	34%	29%		

18. táblázat: Aktív keresők foglalkozási ágankénti megoszlása Bük és Csepregen, 1920-1960

Forrás: KSH 1920, 1930, 1941 és 1960

Év	Település	Kő v. tégl	Kő v. téglalap, vályog sárfal	Csak vályog v. sár	Föld v. más anyag	Cserép, pala, bádóg	Zsindely, deszka	Nád v. zsúp	Összesen (db)
1941	Bük	226	1	296	0	390	2	131	523
	Csepreg	541	8	212	136	668	0	93	761
1949	Bük	255	28	229	1	399	0	114	514
	Csepreg	551	54	180	1	709	2	75	789
1960	Bük	297	31	206	1	447	0	87	534
	Csepreg	696	44	165	0	858	0	48	906

19. táblázat: A lakóházak száma és anyaga Bükön és Csepregen, 1941-1960

Forrás: KSH 1941, 1949 és 1960

Év	Település	Lakások szobaszám szerint (db)			
		1 szobás	2 szobás	3 v. több szobás	Összesen
1941	Bük	366	215	56	637
	Csepreg	756	254	91	1102
1949	Bük	396	224	30	650
	Csepreg	810	272	61	1142
1960	Bük	295	296	32	623
	Csepreg	725	437	54	1216

20. táblázat: A lakások száma és szobaszám szerinti összetétele Bükön és Csepregen, 1941-1960

Forrás: KSH 1941, 1949 és 1960

Év	Települési szint lakosságának száma (fő) és aránya (%) a kistérség össznépeességéből*		
	Bük	Csepreg**	Csepregi kistérség***
1960	2683 (19,3)	4348 (31,3)	13893 (100)
1970	2548 (20,4)	4079 (32,6)	12508 (100)
1980	2721 (23)	4069 (34,4)	11824 (100)
1990	2904 (26,4)	3547 (32,2)	11006 (100)

21. táblázat: Bük és Csepreg lakosság száma, 1960-1990

Forrás: KSH 1960, 1970, 1980 és 1990

Jelmagyarázat: *lakónépesség; **Tormásligettel együtt; *** a kistérség jelenlegi településállományára vetítve

Év	Foglalkozási ág	Fő		Aránya		Összesen	
		Bük	Csepreg	Bük	Csepreg	Bük	Csepreg
1960	Mezőgazdaság	569	1098	43%	50%	1320 fő	2180 fő
	Ipar	302	458	23%	21%		
	Egyéb	449	624	34%	29%		
1970	Mezőgazdaság	303	741	27%	40%	1133 fő	1854 fő
	Ipar	432	698	38%	38%		
	Egyéb	398	415	35%	22%		
1980	Mezőgazdaság	284	608	21%	33%	1336 fő	1843 fő
	Ipar	327	627	25%	34%		
	Egyéb	725	608	54%	33%		
1990	Mezőgazdaság	230	539	17%	32%	1325 fő	1684 fő
	Ipar	266	505	20%	30%		
	Egyéb	829	640	63%	38%		

22. táblázat: Aktív keresők foglalkozási ágankénti megoszlása Bük és Csepregen, 1960-1990

Forrás: KSH 1960, 1970, 1980 és 1990

Település	Aktív kereső összesen (fő)	Lakóhelyén dolgozó (fő)	Naponta eljáró (fő)	Naponta bejáró (fő)	Helyben dolgozó (fő)	Vonzási index
Bük	1325	994	662	773	1767	1,33
Csepreg	1684	1151	533	253	1404	0,83

23. táblázat: Bük és Csepreg aktív keresőinek munkahelyük elhelyezkedése szerinti megoszlása, 1990

Forrás: KSH 1990

Év	Település	Lakások szobaszám szerint (db)			
		1 szobás	2 szobás	3 v. több szobás	Összesen
1960	Bük	295	296	32	623
	Csepreg	725	437	54	1216
1970	Bük	173	446	88	707
	Csepreg	545	588	112	1245
1980	Bük	115	386	323	824
	Csepreg	273	628	358	1259
1990	Bük	165	489	310	964
	Csepreg	310	604	383	1297

24. táblázat: A lakások száma és szobaszám szerinti összetétele Bükön és Csepregen, 1960-1990

Forrás: KSH 1960, 1970, 1980 és 1990

Megnevezés	2000	2001	2002	Átlag	2003	2004	2005	2006	Átlag
Bevétel (millió Ft)	811	1 091	1 181	1 028	1 677	1 228	1 334	1 236	1 369
Kiadás (millió Ft)	752	1 052	1 111	2 915	1 610	1 175	1 256	1 255	1 324
Bevételből központi támogatás (millió Ft)	120	131	151	134	162	180	237	178	189
Bevételből központi támogatás (%)	15	12	13	13	10	15	18	14	14
Kiadásból fejlesztés, felújítás (millió Ft)	167	146	214	176	471	240	243	221	294
Kiadásból fejlesztés, felújítás (%)	22	14	19	18	29	20	19	18	22
Megnevezés	2007	2008	2009	2010	Átlag	2011	2012	Átlag	
Bevétel (millió Ft)	1 287	1 500	1 375	1 952	1 529	1 899	3 533	2 228	
Kiadás (millió Ft)	1 184	1 414	1 319	1 769	1 422	1 424	2 416	1 758	
Bevételből központi támogatás (millió Ft)	201	575	587	522	471	564	558	529	
Bevételből központi támogatás (%)	16	38	43	27	31	30	16	24	
Kiadásból fejlesztés, felújítás (millió Ft)	75	62	230	665	258	290	538	438	
Kiadásból fejlesztés, felújítás (%)	6	4	17	38	18	20	22	25	

25. táblázat: Bük Város Önkormányzatának főbb költségvetési mutatói, 2000-2012
 Forrás: Büki Közös Önkormányzati Hivatal, Pénzügyi csoport

Megnevezés	2000	2001	2002	Átlag	2003	2004	2005	2006	Átlag
Bevétel (millió Ft)	389	423	496	436	595	667	724	897	721
Kiadás (millió Ft)	378	401	473	417	584	621	666	848	680
Bevételből központi támogatás (millió Ft)	234	269	268	257	407	340	459	545	438
Bevételből központi támogatás (%)	60	64	54	59	68	51	63	61	61
Kiadásból fejlesztés, felújítás (millió Ft)	43	23	22	29	0	71	58	232	90
Kiadásból fejlesztés, felújítás (%)	11	6	5	7	0	11	9	27	12
Megnevezés	2007	2008	2009	2 010	Átlag	2011	2012		
Bevétel (millió Ft)	951	670	682	725	757	964	871		
Kiadás (millió Ft)	909	638	642	640	707	928	847		
Bevételből központi támogatás (millió Ft)	598	427	413	234	418	362	431		
Bevételből központi támogatás (%)	63	64	61	32	55	38	50		
Kiadásból fejlesztés, felújítás (millió Ft)	305	21	43	50	105	275	197		
Kiadásból fejlesztés, felújítás (%)	34	3	7	8	13	30	23		

26. táblázat: Csepreg Város Önkormányzatának főbb költségvetési mutatói, 2000-2012
 Forrás: Csepregi Közös Önkormányzati Hivatal, Pénzügyi csoport

Társadalmi szolgáltatások (Intézmény/funkció)		Bük	Csepreg	Másutt a kistérségben
<i>(Kis)térségi, illetve dekoncentrált állami igazgatási és tanácsadási intézmények, hivatalok, szervezetek</i>	Kistérségi társulás munkaszervezete	x		
	Körjegyzőség (2012. december 31-ig)		x	x (Bó, Sajtoskál)
	Közös önkormányzati hivatal (2013. január 1-től)	x	x	x (Bó)
	Okmányiroda		x	
	Foglalkoztatási Információs Pont (FIP)	x	x	
	Gyámügyi hatóság		x	
	Rendőrség	x		
<i>Oktatási intézmények</i>	Óvoda	x	x	x (Bó)
	Általános iskola	x	x	x (Bó)
	Középfokú iskola	x	x	
	Zeneiskola		x	
<i>Egészségügyi ellátás</i>	Háziorvosi székely	x	x	x (Bó, Simaság)
	Gyermekorvosi székely	x	x	
	Fogorvosi rendelő	x	x	x (Bó)
	Középszintű (járóbeteg) szakrendelő		x	
	Gyógyszertár	x	x	x (Sajtoskál)
	Központi orvosi ügyelet	x		
	Kistérségi mentőállomás	x		
	Védőnői székely	x	x	x (Bó, Simaság)
<i>Szociális ellátás</i>	Bölcsőde		x	
	Bentlakásos idősek otthona	x	x	
	Egyéb bentlakásos szociális intézmény			x (Sajtoskál, Simaság)
	Családsegítő- és Gyermekjóléti Szolgálat	x	x	
<i>Kulturális szolgáltatás, sport</i>	Művelődési ház	x	x	x (Bó)
	Nyilvános Könyvtár	x	x	x (Bó)
	Múzeum		x	
	Térségi terjesztésű hírlap		x	
	Sportcsarnok	x		
	Labdarúgó-szakosztály	x	x	x (Bó, Simaság)
	Egyéb sportszakosztály	x	x	x (Nagygeresd)
<i>Egyéb, közösségi és kommunális szolgáltatás</i>	Postahivatal	x	x	x (Bó, Simaság, Tompaládony)
	Települési szilárdhulladék szolgáltatást végző cég központja	x		
	Vízmű kirendeltség	x	x	
	Gázszolgáltató kirendeltség/ügyelet	x		
	Áramszolgáltató kirendeltség/ügyélfogadás		x	
	Szennyvíztisztító telep	x	x	x (Ch.damonya)
<i>Egyházi központok</i>	Esperesi székely	x		
	Római katolikus plébánia	x	x	x (R.szt.györgy, Sajtoskál, Simaság, Tormásliget)
	Evangélikus lelkészi hivatal (anyaegyház)	x		x (Nagygeresd)

27. táblázat: Társadalmi szolgáltatások a Csepregi kistérségben, 2013

Forrás: saját szerkesztés

Gazdasági szolgáltatások (Intézmény/funkció)		Bük	Csepreg	Másutt a kistérségben
<i>Távközlési szolgáltatások</i>	Internet szolgáltató ügyfélszolgálat			
	Kábel TV ügyfélszolgálat			
<i>Agrár- és ipari szerepkör</i>	Legalább 10 főt foglalkoztató mezőgazdasági üzem	x		x (Chernelháza)
	Legalább 10 főt foglalkoztató ipari üzem	x	x	x (Tormásliget)
<i>Banki és pénzügyi szolgáltatások</i>	Bank-/takarékszövetkezeti fiók	x	x	x (Bő, Simaság)
	Biztosító/alkusz iroda	x	x	
	ATM automata	x	x	
<i>Kereskedelmi szolgáltatások</i>	Bevásárlóközpont	x		
	Autószalon	x		
	Benzinkút	x	x	x (Bő, Sajtoskál)
	Térségi hatókörű kereskedelmi hálózat székhelye		x	
	Élelmiszer-jellegű üzletek aránya 50 % alatti	x	x	x (Répcseszentgyörgy, Simaság)
<i>Idegenforgalom</i>	Kereskedelmi szálláshely	x	x	x (Bő, Tompaládony)
	Melegkonyhás étterem	x	x	x (Bő, Tompaládony)
	Cukrászda	x	x	
	Turisztikai információs pont (Tourinform Iroda stb.)	x	x	
	Utazási iroda	x		

28. táblázat: Gazdasági szolgáltatások a Csepregi kistérségben, 2013
Forrás: saját szerkesztés

Sorszám	Vállalkozás	Település	Tevékenységi kör	Foglalkozt. száma (fő)	Bejárók száma és aránya az összes foglalkoztatottból (fő és %)	Bejárók területi szint alapján (fő és %)		Bejárók településtípus szerint (fő és %)		
						Csepregi kistérségből	Vas megyéből	közsegből	törpe- és kisvárosból (<25 ezer lakos)	közép- és nagyvárosból (25-100 ezer lakos)
1.	Nestlé Hungária Kft	Bük	Kutyaeledel gyártás	576	509 (88,4)	151 (26,2)	476 (82,6)	271 (47,0)	150 (26,4)	88 (15,3)
2.	Büki Gyógyfürdő Zrt	Bük	Gyógyfürdő, gyógyszerellátások	202	136 (67,3)	84 (41,6)	131 (64,9)	83 (41,1)	32 (15,8)	21 (10,4)
3.	Greenfield Hotel	Bük	Szállodai szolgáltatás	132	102 (77,2)	64 (48,5)	94 (71,2)	45 (34,1)	66 (50,0)	21 (15,9)
4.	Danubius Thermal & Sport Hotel	Bük	Szállodai szolgáltatás	112	71 (63,4)	28 (25,0)	81 (72,3)	45 (40,2)	15 (13,4)	11 (9,0)
5.	Hunguest Hotel Répce Gold	Bük	Szállodai szolgáltatás	79	46 (58,2)	18 (22,8)	42 (53,2)	24 (30,4)	13 (16,5)	9 (11,4)
6.	Uniriv Kft.	Csepreg	Fém kötőelem-, csavargyártás	72	32 (44,4)	15 (20,8)	28 (38,9)	19 (26,4)	42 (58,3)	3 (4,2)
7.	Hotel Caramell	Bük	Szállodai szolgáltatás	69	57 (82,6)	12 (17,4)	49 (62,0)	28 (40,6)	15 (21,7)	14 (20,3)
8.	Hunguest Hotel Répce	Bük	Szállodai szolgáltatás	65	50 (76,9)	20 (30,8)	44 (67,7)	31 (47,7)	10 (15,4)	9 (13,8)
9.	Hotel Piroska	Bük	Szállodai szolgáltatás	59	42 (71,2)	18 (30,6)	33 (55,9)	31 (52,5)	2 (3,4)	9 (15,3)
10.	Préri Vendéglátó és Kereskedelmi Kft	Bük	Éttermi és cukrászdai vendéglátás	54	35 (64,8)	15 (27,8)	26 (48,1)	21 (38,9)	11 (20,4)	2 (3,7)
Bük összesen				1348	1048 (77,7)	410 (30,4)	976 (72,4)	581 (43,1)	314 (23,3)	184 (13,6)
Csepreg összesen				72	32 (44,4)	15 (20,8)	28 (38,9)	19 (26,4)	42 (58,3)	3 (4,2)
Mindösszesen				1420	1080 (76,1)	425 (29,9)	1004 (70,7)	598 (42,1)	356 (25,1)	187 (13,2)

29. táblázat: A Csepregi kistérség 10 legnagyobb gazdasági foglalkoztatója, 2013

Forrás: saját szerkesztés

Típus	Bük		Csepreg	
	<i>Intézmény neve</i>	<i>Közterület neve</i>	<i>Intézmény neve</i>	<i>Közterület neve</i>
Igazgatás	Városháza	Széchenyi u.	Városháza, Kormányablak	Széchenyi tér
	FIP pont	Eötvös u.	FIP pont	Széchenyi tér
	Rendőroros	Eötvös u.	Tűzoltóság	Deák u.
Egészségügyi és szociális intézmények	Egészségház	Eötvös u.	Egészségház, szakrendelőkkel	Kossuth u.
	Mentőállomás	Eötvös u.	Gyógyszertár	Kossuth u.
	Gyógyszertár	Eötvös u.	Bölcsőde	Nádasdy u.
	Dr. Horváth Tibor Szociális Központ, idősek otthona	Baross u.	Területi Gondozási Központ, idősek otthona	Kossuth u.
	Fizioterápiás intézet	Termál krt.	Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat	Széchenyi tér
	Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat	Eötvös u.	R.k templom	Széchenyi tér
	R.k templom	Petőfi u.	R.k. plébánia	Széchenyi tér
	R.k. plébánia	Gádonyi u.	Szent Katalin templom	Kossuth u.
	Ev. Templom	Jókai u.	Szentkút-kápolna	Kőszegi u.
	Ev. Gyülekezeti ház	Kossuth u.	Boldogasszony kápolna	Alsóváros- külterület
	Ökumenikus kápolna	Termál krt.		
Oktatási és kutatási intézmények	Csodaország Óvoda	Széchenyi u.	Óvoda	Nádasdy u.
	Általános Iskola	Eötvös u.	Általános Iskola	Nádasdy u.
	Szakiskola	Eötvös u.	Középiskola	Rákóczi u.
			Zeneiskola	Bognár I. köz
Művelődési és kulturális intézmények	Könyvtár	Eötvös u.	Könyvtár	Széchenyi tér
	Könyvtár	Termál krt.	Falumúzeum	Kossuth u.
	Művelődési ház	Eötvös u.	Művelődési ház	Széchenyi tér
	Szabadidő központ	Termál krt.	TV stúdió	Széchenyi tér
	Atrium - rendezvényter	Eötvös u.		
	Koczán-ház, tájház	Széchenyi u.		
Sport, rekreáció	Sportpálya	Széchenyi u.	Sportpálya - Malomkert	Nádasdy u.
	Sportcsarnok	Eötvös u.	Régi sportpálya	Deák u.
	Büki Gyógyfürdő	Termál krt.	Csepregi parkerdő	külterület
	Kristálytorony	Nyárfa	TSZ tó	külterület
	Kneipp park	Termál krt.	Boldogasszony horgásztó	külterület
	Napsugár játszóház	Marx u.	Téglagyári tó	külterület
	Horgásztó	Széchenyi u.		
	Eötvös park	Eötvös u.		
Templom park	Petőfi u.			

30. táblázat: A társadalmi szolgáltatási funkciók eloszlása Bük és Csepreg közterületein, 2013

Forrás: saját szerkesztés

Típus	Bük		Csepreg	
	Intézmény neve	Községi terület neve	Intézmény neve	Községi terület neve
Gazdasági üzleti élet intézményei	OTP Bank	Kossuth u.	Takarékszövetkezet	Széchenyi tér
	K&H Bank	Kossuth u.	Posta	Széchenyi tér
	Takarékszövetkezet	Széchenyi u.	Fodrászat, kozmetika	Széchenyi tér
	Posta	Eötvös u.		
	Posta	Termál krt.		
	Fodrászat, kozmetika	elsősorban üzletházakhoz kötött (Forrás, pavilonsor stb.)		
Ipar	NESTLÉ, VOG	Darling út	UNIRIV Kft.	Rákóczi u.
	VOG Kft.	VOG út	Asztalosüzem	Rákóczi u.
	Popovits Márvány Gránit	Petőfi u.	WFK	Vasút u.
	Büki Lakép Kft.	Gyár u.	Euroboard	Vörösmarty u.
	Vízmű	Baross u.	UNIRIV	Bognár I. köz
	Autóbusz	Termál krt.	Vízmű	Vörösmarty u.
	Vasútállomás	Petőfi u.		
Idegenforgalom és vendéglátás	Étterem	Koncentrációjuk: Kossuth u. Bükfürdő egésze	Étterem	Bajcsy-Zs. u., Fehér u.
	Szálloda	Szállodák koncentrációja: Kossuth u. Bükfürdő egésze	Öreg Malom, Csintalan Szálló, Hangya Panzió	
	Magán szálláshely	Koncentrációja: Bükfürdő, illetve Alsóbük Kossuth utcától északra lévő utcákban	nincs	nincs
	Kocsmá, fagyizó	egyenletes eloszlású, külön cukrászda csak Bükfürdőn (Nyárfa u., illetve Termál krt.)	Kocsmá	egyenletes eloszlású, de a kocsmán kívül csak egy fagyizó a Széchenyi téren
Kereskedelem	Üzletek	Koncentrációja: Bükfürdő, illetve Alsóbük (Üzletházak), az élelmiszer-jellegű üzletek egyenletesen	Üzletek	Koncentrációja: Széchenyi tér, az élelmiszer-jellegű üzletek egyenletesen
	Benzinkút	Kossuth u.	Benzinkút	Rákóczi u.

31. táblázat: A gazdasági szolgáltatási funkciók eloszlása Bük és Csepreg községi területein, 2013

Forrás: saját szerkesztés

Év	Település	Lakások szobaszám szerint (db)			
		1 szobás	2 szobás	3 v. több szobás	Összesen
1990	Bük	165	489	310	964
	Csepreg	310	604	383	1297
2001	Bük	67	276	842	1185
	Csepreg	109	421	689	1219
2011	Bük	71	297	1069	1437
	Csepreg	85	410	797	1292

32. táblázat: A lakások száma és szobaszám szerinti összetétele Bükön és Csepregen, 1990-2011

Forrás: KSH 1990, 2001 és 2011

Év	Foglalkozási ág	Fő		Aránya		Összesen	
		Bük	Csepreg	Bük	Csepreg	Bük	Csepreg
1990	Mezőgazdaság	230	539	17%	32%		
	Ipar	266	505	20%	30%	1325 fő	1684 fő
	Egyéb	829	640	63%	38%		
2001	Mezőgazdaság	45	94	3%	7%		
	Ipar	389	646	29%	45%	1336 fő	1428 fő
	Egyéb	902	688	68%	48%		
2011	Mezőgazdaság	nincs adat, mert ilyen bontásban nem közölte a KSH					
	Ipar					1544 fő	1436 fő
	Egyéb						

33. táblázat: Aktív keresők foglalkozási ágankénti megoszlása Bük és Csepregen, 1990-2011

Forrás: KSH 1990, 2001 és 2011

Népsűrűség...				
Laksűrűség...	...a település átlagához képest...	magas	átlagos	alacsony
	magas	Felsőbük	Középbük	Alsóváros-bővítmény
	átlagos	Felsőváros	Alsóbük	
	alacsony	Tilosgyöp	Alsóváros	Bükfürdő, Felsőváros-bővítmény

34. táblázat: Bük és Csepreg városrészeinek lak- és népsűrűségének összehasonlítása, 2013

Forrás: saját szerkesztés

Statisztika	Építészet	Településföldrajz
Zárt utcásoros, középmagas beépítés	Nagyvárosias, sűrű beépítésű 12,5 m feletti épületmagasság	Zárt többszintes
Sűrű beépítésű, de nem magas építésű	Kisvárosias, sűrű beépítésű 12,5 m alatti épületmagasság	Zárt földszintes Hézagos földszintes
Azonos típusú, azonos idejű, egységes stílusú telepszerű épületek	–	Tömbös
–	–	Sorházas
Utcarendben épített, alacsony, vagy középmagas előoldal, hátsókerteres társasházak és villák	Kertvárosias, laza beépítésű, 7,5 m-t meg nem haladó épületek	Villaszerű
Laza beépítésű családi házas (1-3 lakásos) épületek, kerttel		Családi házas
Városszéli, régi, utcafronti zárt sorú, vagy fésűs beépítésű lakóházak, mezőgazdasági építménnyel	Falusias, 7,5 m alatti lakóépületek	Fésűs, falusias

35. táblázat: A hazánkban előforduló lakóterület beépítési tipizálások, típusok
 Forrás: CSAPÓ T. 2005B, p. 258.

FÉNYKÉPEK

Beépítési módok

1. Zárt többszintes

1. kép: A 12 lakásos Állami Áruház és a COOP-székház a városcentrumban (Széchenyi tér, Csepreg)

Forrás: saját készítés

A település központi terének egyik részét foglalja el ez a nagyvárosi formacsoport. A modern épületek (az 1970-es években épített 12 lakásos épület, földszintjén Állami Áruházzal, valamint a mellette álló, 2000-es években létesített COOP-székház) földszintjén üzletek, az emeletükön lakások találhatók. E beépítési módhoz tartozó épületek száma stagnál.

3. Hézagos földszintes

3. kép: Lakóépületek (Rákóczi utca, Csepreg)

Forrás: saját készítés

Átmeneti beépítési mód a kisvárosi és a falusias formacsoportok között. Városi jellegű annyiban, hogy a házak tengelye az utcáfronttal párhuzamosak, a falusi megjelenésű viszont abban a vonatkozásban, hogy a házak utcáfrontban nem záródnak teljesen. A formacsoporthoz tartozó épületek száma csökken, hiszen általában ez a típus érintett leginkább az átépítéseknek, amelyek keretében inkább már szabadon álló beépítésű családi házakat létesítenek helyette.

2. Zárt földszintes

2. kép: Üzletsor a városcentrumban (Széchenyi tér, Csepreg)

Forrás: saját készítés

A város központi terének egyik meghatározó beépítési módja a zárt sorú földszintes. Ennek a kisvárosi formacsoportnak is nevezett típusnak az épületállománya Csepregen jellemzően a XIX-XX. század fordulóján épült, amikor a járási székhelyé válásának köszönhetően urbanus fejlődése kiteljesedett. A központi fekvésüknek köszönhetően nagy részük ma is gazdasági hasznosítású, kevés köztük a lakóépület. Az állaguk is nagyrészt a használatuk jellegétől függ: a lakófunkcióval rendelkezőké rosszabb, az üzletként hasznosítottak jobb állapotban vannak. E beépítési módhoz tartozó épületek száma is stagnál, ami elsősorban arra vezethető vissza, hogy az előfordulásuk jellemző funkcionális övezeteinek – a centrumnak és a lakóövnék – a kiterjedése sem növekszik Csepregen.

4. Tömbös

4. kép: Egészségház és lakások a városcentrumban (Eötvös utca, Bük)

Forrás: saját készítés

Bükön a formálódó városközpont jellegadó beépítési módja a többszintes tömbös. Ez a típus abban hasonlít a csepregi centrum többszintes zárt formacsoportjához, hogy több helyütt együttesen ad helyet a lakó- és a központi funkcióknak. Erre a legszebb példa a 2010-ben felújított és egy harmadik szinttel bővített Egészségház. Az épület földszintjén orvosi rendelők, az első emeltn az orvosok szolgálati lakásai, míg a harmadik szintjén megvásárolható magánlakások találhatóak. Bükön a tömbös építések további térnyerése várható, ezzel a típussal bővíülhet a centrum és a lakóöv is.

5. kép: Pedagógus házak a Felsőváros-bővítőben (Hunyadi utca, Csepreg)

Forrás: saját készítés

Az 1962-ben megnyitott Nádasdy Tamás Állattenyésztő Középiskola működtetéséhez szükséges tanerő odacsábítása érdekében még ugyanabban az esztendőben négy darab, egyenként négylakásos pedagógus házakat építettek a városcentrum peremére. Azóta a tanárok kiköltöztek az épületekből, zöme magánerőből családi házakat épített, és ezekben a lakásokba alacsonyabb jövedelmi szintű, szociálisan hátrányos társadalmi csoportok költöztek, ami sajnos látszik az épületek állagán és környezetén. Megkezdődött a slumösödés.

5. Sorházas

6. kép: Az 1990-es években épült sorházak Alsóbükön (Kristály utca, Bük)

Forrás: saját készítés

A büki magán szállás-kiadás előretörésével a lakások és a telkek használata átalakult: az új építésű ingatlanoknál az előbbieknél nagyobb, az utóbbiaké pedig kisebb lett a korábbi időszakokhoz képest. Ez vezetett a sorházas építkezésekhez a fürdőhöz legközelebb eső városrészben, Alsóbükön.

7. kép: Sorházak az Alsóvárosban (Kossuth utca, Csepreg)

Forrás: saját készítés

A sorházak a Csepregi Állami gazdaság egykori központi telephelye mellett a családi házas övezetbe ékelődve városiasabbá teszi az alsóvárosi utcaképet.

6. Családi házas

8. kép: ONCSA-ház Középbükön (Petófi utca, Bük)

Forrás: saját készítés

A II. világháború alatt állami támogatással országsszerte felhúzott házakat az adott tájegységeknek megfelelően építették meg, a városokban nagy bérházakat, a falvakban egy-egy család elhelyezésére alkalmas egy- vagy kétszobás házakat. Így ez a típus megjelenésében átmenetet képez a hagyományos fésűs és az újabb családi házas beépítési mód között.

9. kép: Az 1980-1990-es években épített családi házak a Malomkertben (Csokonai utca, Csepreg)

Forrás: saját készítés

A település értelmiségi rétege az 1980-as évektől fogott be magánereős építkezésekbe, amelynek eredménye a város zöldterületébe ékelődő családi házas övezet.

7. Üdülő

10. kép: Az első magánüdülők sora Bükfürdőn (Nefelejcs utca, Bük)

Forrás: saját készítés

Az első magánüdülőket ebben az utcában építették azonos stílusban: kis telekre, kis alapterülettel, apró ablakokkal és lapos tetővel. Céljuk nyári idényben hétvégi házként a tulajdonosuk kiszolgálása a bükfürdői nyaralás alatt.

11. kép: Újabb magánüdülők Bükfürdőn (Termál körút, Bük)

Forrás: saját készítés

A magánüdülők újabb generációját képviselik az 1980-as évektől építettek, amelyek nagyobb alapterületűek, emeletesek és a korábban építetteknel jobban felszereltek. Céljuk egész évben magánszállásként a vendégek igényeinek kielégítése.

8. Egyéb

12. kép: A Soproni Vízmű Büki Üzemigazgatóságának (korábban: Bük és Térsége Vízmű Kft.) székháza és központi telephelye Középbükön (Baross utca, Bük)
Forrás: saját készítés

A vízmű ügyfélszolgálat és műhelyei is itt találhatóak, tehát egyszerre igénylik a lakossághoz való minél közelebbi elhelyezkedést és a nagy területet. Ezért szerencsés és lehetséges a formálódó városcentrum peremi elhelyezkedése.

13. kép: Az egykori börgyár (később malmalom) épülete a Tilosgyöpön (Rákóczi utca, Csepreg)
Forrás: saját készítés

Az Ásás partján álló üres üzemépület és telephelye korábban a település peremén, ma már viszont a lakóövezetbe ékelődve helyezkedik e.

Funkcionális övezetek

1. Centrum

14. kép: A centrum egy része Bükön: az Eötvös utca
Forrás: Bük Város Önkormányzata

A centrum ezen részét csaknem teljesen a közszolgáltatásoknak otthont adó viszonylag új, tömörszerű épületei foglalják el, így az öv lakófunkciója gyenge.

15. kép: A centrum egy része Csepregen: a Széchenyi tér
Forrás: Csepreg Város Önkormányzata

A középkori Csepreg centruma is ez volt (Piac, illetve Iskola tér néven), ezért funkcionális gazdagsága és beépítési módjai révén ma is valódi központja a kisvárosnak. A legtöbb közintézmény itt található és emellett a zárt beépítésének köszönhetően népsűrűsége is magas.

2. Szubcentrumok

16. kép: Bük egyik szubcentruma: Bükfürdő
Forrás: Bük Város Önkormányzata

A hévízkút mellett 1962-ben létesített 13 ha-nyi közfürdő körül további 57 ha-on kiépült településrész, amely 1979-ben kapott kiemelt gyógyhely rangot (tehát nem az egész település). Mivel a fürdő növekvő vendéglétszámának kiszolgálására jött létre, területének nagy részét a turizmust kiszolgáló létesítmények (vendéglők, szállodák, szépségszalonok, üzletek stb.) foglalják el, lakónépessége sohasem volt 150 főnél több. A turisztikai mellett a munkaerő vonzása is nagy, így népességszámának periodicitása éjszakai-nappali és téli-nyári relációban egyaránt jelentős. Egyidejűleg nappal kb. 1000 dolgozó munka-, nyáron pedig akár 8-10000 ember üdülni helye.

17. kép: Bük egyik szubcentruma: városperemi kereskedelmi-szolgáltató öv Alsóbükön
Forrás: Bük Város Önkormányzata

Az öv első egysége a Forrás Üzletház volt, amely 1997-ben nyitott meg. A terület közlekedési helyzete a fürdőt és a régebbi településrészeket belterületen összekötő Európa út 2004-es elkészültével értékelődött fel, amely itt csatlakozik a település főutcájába, a Kossuth utcába. Alig fél évtized alatt további üzletházak (CBA, DM – mindkettő 2009-ben), autószalón (2004) és étterem (2004) is épült. A gazdasági recesszió és a plázastop miatt 2009 óta az öv bővülése megállt. Mivel sok még az üres terület, a későbbiekben a város területének egyik fő expanziós zónája lehet.

3. Lakóöv

18. kép: A lakóöv városias része Bükön: a Petőfi-lakótelep tömbjei

Forrás: saját készítés

A 32 darab, egyenként 4 lakásból álló, saját udvarrészrel rendelkező, három utcába (Móricz Zs., Arany J. és József A.) rendezett lakótömbök zöldmezős beruházásként épültek a felsőbüki településrészen 1972-1984 között. Ekkora társasházias építkezés akkoriban ritka volt a hasonló nagyságú falvakban, legalábbis ezt jelzi a Vas Népe megyei napilap ezzel kapcsolatos bizonytalan nevezéktana, amikor arról számol be, hogy „emeletes parasztházak” épültek Bükön.

19. kép: A lakóöv városias része Csepregen: a Nádasy u. sorházai („Nádasy-lakótelep”)

Forrás: saját készítés

Csepreg zöldterületi részén, a Malomkert környékén az 1970-es évektől kezdődött meg a lakóházépítés. Mivel elsősorban a helyi (agrár- és humán) értelmiségi réteg költözött oda, a házak kis alapterületűek, jól felszereltek és kis telken állnak, tehát kertvárosi jellegű megjelenést kölcsönöznek a környéknek. A csaknem negyven esztendőes épületállomány és környezete ma is gondozott, így Csepregnek az egyik legfrekvenciáltabb része.

20. kép: A lakóöv falusias része Bükön: az Ifjúság u. „Zimmer frei” házai

Forrás: saját készítés

A büki tömegturizmus kialakulása egybeesett a magán szállás-kiadás '80-as évek végi liberalizálásával (nem csak az IBUSZ-on keresztül, hanem egyénileg is lehetett keresni a szabad szobákat). Ezek együtt indították a tömeges magánérs építéseket a fürdőhöz legközelebb eső alsőbüki településrészen. Először nagy alapterületű, emeletes, sok szobás családi házak építése volt a jellemző (pl. Ifjúság u.), később, a '90-es évek 2. felétől inkább a kisebb alapterületű házak önálló lakóegységekkel, apartmanokkal történő bővítése. A 2000-es évek második felétől ez is lecsengett.

21. kép: A lakóöv falusias része Csepregen: a Rákóczi u. családi házak

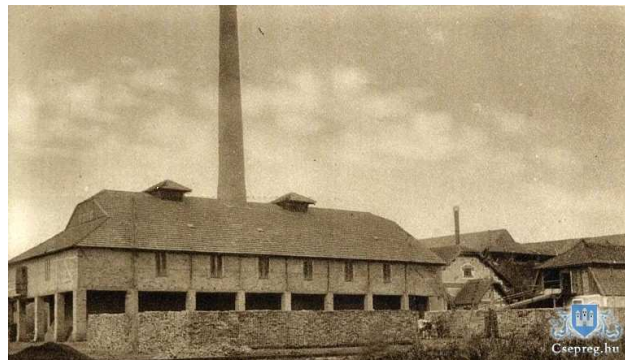
Forrás: saját készítés

Csepregen a parasztházakat felváltó családi házas építés a bükinél jóval korábban, már az 1930-as években megkezdődött. A jellemzően a kivezető utak mentén épült családi házak akkor éppen nem a falusias, hanem a városias fejlődésnek voltak hírnökei. A parasztházakhoz képest az építőanyag-használatában az agyag és rozsszalma helyett téglá és a cserép lett a jellemző. Az épületek hossz tengelye nem az útra merőleges, hanem azzal párhuzamos, az előkert eltűnt, és így nem fésűs, hanem – a szabadon álló beépítés ellenére is – zártabb utcafrontot eredményeztek.

4. Ipari öv

22. kép: Bük régi ipari területe: a cukorgyár
Forrás: Bük Város Önkormányzata
A déli vasút 1865-ös megnyitása után, 1867-ben épült fel Felsőbükön a cukorgyár a hozzá tartozó kiszolgáló létesítményekkel együtt. Fénykorában, 1910-ben mintegy 700 főnek adott munkát. A gyár 1917-ben leégett és nem épült újjá, de a helyén azóta is ipari tevékenység (állateledelel gyár) található, a mai város legrégebbi ipari területét jelöli.

23. kép: Csepreg egyik régi ipari területe: a Kadnár téglagyár
Forrás: Csepreg Város Önkormányzata
A település nyugati részén 1920-ban felépült téglagyár a világháború pusztításai után újjáindult, és 1978-ban zárta be végleg a kapuit, az épülettömegét elbontották, de helyén azóta is ipari tevékenység folyik (asztalosipari, illetve fröccsöntő üzem).

24. kép: Bük régi-új ipari területe: az állateledelel-gyár (NESTLÉ) és a csomagolóüzem (VOG)
Forrás: Bük Város Önkormányzata
A cukorgyár 1917-es leégése után az ipari tevékenység ezen a területen nem szűnt meg. A II. világháború végén repülőgép-javító üzem, majd gépállomás működött itt. A Csepregi Állami Tangazdaság az 1970-es években itt építette fel az almatárolóját, az 1980-as években pedig a ROLL jégkrémüzemét. A rendszerváltás után a csarnokokat az osztrák JUPITER állateledelelgyár vette meg, majd az egész gyárat 1999-ben a NESTLÉ vette meg, amely több lépcsőben 50 ezer m²-esre bővítette az alapterületét, és az üzem 2013-ban már 830 főnek adott munkát.

25. kép: Csepreg egyik régi-új ipari területe: a műanyag fröccsöntő üzem (UNIGALV)
Forrás: Csepreg Város Önkormányzata
A lebontott Kadnár téglagyár telephelyére épült a fröccsöntő üzem. Mellette a hajdani téglagyár agyaglelőhelyén kialakult mesterséges állóvíz, amely jelenleg horgásztóként üzemel, de nevében – Téglagyári tó – utal létrejöttének körülményeire.

5. Zöldterület

26. kép: Bük legnagyobb zöldterülete: a Büki Gyógyfürdő

Forrás: saját készítés

A Bükfürdő városrészen 13 ha-on elterülő gyógyfürdő alapterülete szerint hazánk második legnagyobb gyógyfürdője (csak Hajdúszoboszló előzi meg). Éves belépőlétszáma kb. 800 ezer fő.

27. kép: Csepreg kedvelt zöldterülete: a Malomkert Forrás: Csepreg Város Önkormányzata

Vándorcirkuszi sátor a Malomkertben. A Répcére telepített egykori malom helyére először labdarúgó pályát építettek, majd környezetét parkosították. Jelenleg a helyi közösségi rendezvények egyik legkedveltebb helyszíne. Itt rendezik például a búcsút és a majálist.

FORRÁSOK

1. MELLÉKLET:

BÜK ÉS CSEPREG A XVIII-XIX. SZÁZADI MAGYAR ORSZÁGLEÍRÁSOKBAN

1) Magyarország első katonai felmérése – Országleírás (Original Aufnahmekarte von Ungarn – Militärische Beschreibung) – 1782-1785 („Jozefiniánus felmérés”)

A viszonylag kezdetleges topográfiai ábrázolási módszerek – pl. a térképi generalizálás, szintvonalazás stb. hiánya – miatt a térképszelvények tartalmát elsősorban a katonai szempontú szövegekkel egészítették ki, ezek az ún. „Országleírások”.

A leírás szempontjai

1. A községnek a szomszédos helységektől való távolsága órákban.
2. Szilárd épületek.
3. A vizek minősége.
4. Az erdők.
5. Rétek és mocsarak.
6. Az összes út minősége.
7. A környező hegyek.
8. Megjegyzések.

A Büköt és Csepreget megjelenítő térképlapon felsorolt helységek

Coll. IV. Sect. VII.:

Korabeli név	Mai név	Korabeli név	Mai név
Berrin	Iklanberény	Pressing	Peresznye
Bü	Bó	Pusztá Csó	Pusztacsó
<i>Bük Mittel</i>	<i>Középbük</i>	Rakendorf	Peresznye
<i>Bük Ober</i>	<i>Felsőbük</i>	Ság	Ság (ma: Simaság része)
<i>Bük Unter</i>	<i>Alsóbük</i>	St. Georg	Répceszentgyörgy
<i>Csapring</i>	<i>Csepreg</i>	Siegersdorf	Horvátzsidány
Cserniház	Chernelháza (ma: Chernelházadamonya része)	Simaház	Simaháza (ma: Simaság része)
Gur	Gór	Teutsch Wisch	Németvis (ma: Répcevis része)
Gyaloka	Gyalóka	Tömmert	Tömörd
Hegy (Hetye)	Makkoshetye (ma: Újkér része)	Tormas m.h.	Tormásliget
Kall	Sajtoskál	Unter Szopor	Alsószopor (ma: Újkér része)
Lócs	Lócs	Domonija	Damonya (ma: Chernelházadamonya része)
Megyes m.h.	Meggyespuszta	Zokendorf Ober	Felsőszakony (ma: Szakony része)
Mesterhaz	Mesterháza	Zokendorf Unter	Alsószakony (ma: Szakony része)
Nemes Csó	Nemescsó		

Ober-, Mittel-, Unter Bük. Felső-, Közép-, Alsó Bük. /Coll. IV. Sect. VII./ – Sopron megye

1. /Von/ Zokendorf 1¼, Csapring ¾, Tömmert 1¾, Acsad 1¼, Beü 1¼, Lócs 1¼ /St./ Szakonytól 1¼, Csepregtől ¾, Tömördtől 1¾, Acsádtól 1¼, Bőtől 1¼, Lócsától 1¼ órányira.;
2. Ober Bük hat ein solides Schloss und einen Mayerhof. Unter Bük einige gemauerte Privathäuser. *Felső-Büknek van egy stabil (értsd: tartós anyagból épült) kastélya és egy majorsági épülete. Alsó-Bükön néhány falazott magánház.;*
3. Die grosse Reptze lauft hart an den Gärten von Ober Bük vorbei und die beyde Arme vereinigen sich bey Mittel Bük. *A Nagy-(azaz Öreg-) Répce közvetlenül Felső-Bük kertjei mellett fut, és a két ág Közép-Büknél egyesül.;*
4. –;
5. Der Theil der Wiesen, so sich von dem Gebürg bis gegen Mittel Bük zieht, wie auch eine so sich hinter Unter Bük befinden werden, nicht leicht überschwemmet, die übrige sind zur Zeit der Überschwemmung auf keine Wiese zu passieren. *A mezők egy részét, amelyek a hegységtől egészen Bük közepéig húzódnak, valamint egyet, amely Alsó-Bük mögött helyezkedik el, nem könnyen önti el a víz, a többin az árvíz idején semmilyen módon nem lehet átmenni (áthaladni/nem járhatók);*
6. Der Weeg nach Tömmert ist ein blosser Fussteig und gehet kein eigentlicher Weeg nach diesen Dorf, der Weeg nach Acsad ist mittelmässig, ausser in der Gegend der Acsader Mühl, wo er durch den Regen oft ausgerissen wird, die übrigen sind gut. *A Tömördre vezető út burkolat nélküli gyalogút, és nem visz tulajdonképpen út ebbe a faluba. Az Acsádra haladó út középszerű, kivéve az acsádi malom környékét, ahol az eső miatt gyakran besüpped, a többi út jó.;*
7. –;
8. –;

Markt Csapring oder Csepreg. /Coll. IV. Sect. VII./ – Sopron megye

1. /Von/ Rakendorf 1¼, Pressing 1¼, Wisch 1¼, Zokendorf ½, Ober Szopor 2¾, Berrin 2, Lócs 2, Ober Bük ¾, Meszleny 1¼, Tömmert 1, Gur 2¼ /St./ Kiszsídánytól 1¼, Peresznyétől 1¼, Répcevistől 1¼, Szakonytól ½, Felső-Szoportól 2¾, Iklanberénytől 2, Lócsától 2, Felső-Büktől ¾, Meszlentől 1¼, Tömördtől 1, Górtól 2¼ órányira.;
2. Die Pfarrkirche und das herrschaftliche Wirtschaftsgebäu. *A plébániatemplom és az uradalmi gazdasági épület.;*
3. Die sogenannte Kleine Reptze fliesset hart hinter und längst bem Dorf, die grosse aber in einer Distanz von 1000 bis 2000 Schritt vorbei, dann ist noch ein kleiner Communications Arm, welcher von der kleine in die grosse Reptze fällt. *Az úgynevezett Kis-Répcé közvetlenül a falu mögött és annak teljes hosszában folyik, ellenben a Nagy(-Répce) attól 1000-2000 lépésnyi távolságra, aztán van még egy összekötő ág, amelyik a Kis-Répcéből a Nagy-Répcébe vezet.;*
4. Hinter den Weingärten etwas weniger klein und mittelstämmiger an meisten Orten ziemlich dichter gemischter Wald. *A szőlőskertek mögött egy kevés kis, illetve közepes (növéssü), a legtöbb helyen meglehetősen vastag (fákból álló) vegyes erdő. ;*

5. Die Wiesen sind etwas feucht, übrigens wie bey Wisch. Quer über die Wiesen ist vom Dorf ein Damm mit denen nöthigen Durchzügen gemacht, dennoch wird selber bey Überschwemmungen im Frühjahr mit Wasser bedeckt. *A rétek valamennyire vizesek, különben olyanok, mint Répcevisnél. A réteken keresztül a falutól egy, a szükséges átkelőkkal ellátott töltés, amely ennek ellenére az év eleji árvizek alkalmával vízzel borított.*;
6. Nach Pressing und Tömmert schlecht, die übrigen diesseits der Reptze gehende Weege sind mittelmässig, die jenseitigen gut; ausser in nassen Herbstten, wo selbe wegen der weichen Bodens nur mittelmässig sind, am Weege nach Ober Szopor liegen 2 Mayerhöfe Megyes und Tormas. *A Peresznye és a Tömörd felé vezető utak rosszak, különben a Répce ezen oldalán futó utak középszerűek, a túloldaliak jók, kivéve nedves őszi időjárás alkalmával, amikor a puha talaj miatt csak középszerűek. A Felső-Szoporra vezető út mentén két majorság, Megyes és Tormás található.*;
7. Die Anhöhen auf denen der Weingärten übersehende die ganze jenseits der Reptze liegende Gegend, die fangen sich bey Wisch an und erstrecken sich bis gegen Unter Bük. *A magaslatokon található szőlőskertek arra a Répce túloldalának teljes hosszában húzódó tájra néznek, amely Répcevisnél kezdődik és Alsó-Bükig terjed.*;
8. –;

EKFO (1782-1785): Az első katonai felvétel (1782-1785) országleírásai IV/7. (Sopron megye). 189 p.

2) Vályi András: Magyar Országnek leírása (1796-1799)

Bükk. *Alsó, felső, közép Bükk*, három egy máshoz közel lévő faluk Sopron Vármegyében, földes Urai több Uraságok, lakosai katolikusok, nevezetes vagyonyaihoz, 's jó termésbéli tulajdonságaihoz képest, első Osztálybéli.

Csepreg. *Sapring*. Magyar mező Város Sopron Vármegyében, földes Ura Gróf Jankovich Uraság, és némelly Nemes Urak, lakosai többnyire katolikusok, fekszik Raptza vize mellett, nevezetes, és virágzó Város vala, Gróf Nádasdi Tamás, és Ferentz nagy Vezérek idejekben, mind jeles épülettjeiért, mind pedig a' tudományi virágzásért, szép akkori iskoláján kívül, könyv nyomtató ház is vala benne, mellyben külömbféle hasznos könyvek nyomtattak, a' Magyar hazafiaknak hasznokra. Itt tette közönséggé *Szilveszter János P.* a' Magyar Új testamentomot 1541dik esztendőben, Gróf Nádasdi Tamásnak költségével, Letenyei István pedig vólt Csepregi Predikátor Hutter Leonhárdnak elmélkedéseit a' hitnek ágazatairól 1635dik esztendőben. Doctor *Veszprémi Úrnak* tudósítása szerént pedig itt jött ki a' leg első MAGYAR GRAMMATIKA 1539dik 14dik Jun. e' tzm alatt; *Grammatica hungaro latina, in usum puerorum recens scripta. Joanne Silvestro Pannonio Auctore, Neanesi.* Szerentsétlenül elégett vala mind a' Vár, mind pedig a' Város 1776. Esztendőben, első Aprilisben, melly alkalmatossággal 25 lelkek, 's nevezetesen egy Tisztartóné két gyermekeivel a' második emeletben szerentsétlenül meghaláloztak. Püspöki lakó hely is vala. Valamint

hajtani birtokos Urai gondoskodtak a' Városnak előmeneteléről, 's bóldogulásáról; úgy most is napról napra öregből, 's díszesíttetik; határja kiváltképen termékeny, bora jó, fája elég, legelője hasznos, 's nevezetes tulajdonságaihoz képest, első Osztálybéli.

VÁLYI A. (1796-1799): Magyar Országnek leírása. I-III. kötet. Buda. /Hasonmás kiadás: Méry Ratio Kiadó, Somorja, 2003./

3) Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára (1851)

Alsó-, Felső- és Közép-Bükk, 3 összeolvadt magyar falu, Sopron vgyében, a Répcze vize mellett, Csepreghez $\frac{1}{2}$, Sopronhoz délre $4\frac{3}{4}$ mfd., 800 kath., 700 evang., 20 zsidó lak., kath. és evang. anyatemplomokkal, sok csinos uri lakkal. Határa róna és igen termékeny; rétjei különösen kövérek. Kiterjedése 5420 hold, mellyből 2702 hold szántó föld, 1464 h. rét, 237 h. erdő, 677 h. legelő, 192 h. belsőség, 148 h. utak. Lakhelye volt Nagy Pál hires magyar országgyűlési követnek, ki a magyar nyelv, s a nép jogai mellett legelső s leghathatós szónok volt, az 1825, 1830, 1832/36-ki országgyűléseken. Birtokosok: Jankovich Izidor, gr. Pejachevich, Horváth, Bersenyi, Nagy, Radó, s más számos nemesek.

Csepreg, Csapringh, magyar, mező-város, Sopron vmegyében, igen kellemes vidéken, Sopronhoz délre $4\frac{1}{4}$ mfd., 3000 kath. lak., paroch. templommal. Van itt Jankovich Izidor urnak szép kastélya és kertje. Határa tágas, s a természetnek minden javaival megáldva; van 4730 h. termékeny szántó földje, 1239 hold rétje a Répcze mellékén, 502 h. legelője, 4023 hold tölgy, gyertyán, nyír, fenyő erdeje, 552 hold szőlőhegye, 202 hold utak, stb. Földesgazda 160 van, a többi majorsági birtok, s a földesurak 6000 nemes birtokát tartanak. Gyümölcsök sok: bora kelendő. A lakosok szép lovakat tenyésztnek, s már rég időtől fogva évenként lóversenyt tartanak. A város legnagyobb részét bírja Jankovich Izidor; aztán Tallián Imrenő assz., és a plébános. G. Nádasdyak alatt virágzó város lévén, hires evang. iskola és könyvnyomda volt itt. Itt tette közönséggé Sylvester János (Erdősy) a magyar új testamentomot 1541-ben. Dr. Veszprémi szerint pedig az első magyar grammatica is Csepregen készült 1539-ben június 14-kén illy cím alatt: „Grammatica Hungarico-latina in usum puerorum recens scripta, Joanne Sylvestro Pannonico auctore, Neanesi”. 1777-ben a város és vár egészen leégett.

Gyakori rövidítések a műben:

„F.u.” = földesúr

„U.p.” = utolsó postaállomás

„s.m.t.” = sok más tulajdonos

FÉNYES E. (1851): Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leiratik. I-IV. kötet. Kozma Vazul Nyomdája, Pest. /Hasonmás kiadás: Magyar Könyvkiadók

és Könyvterjesztők Egyesülése és az Állami Könyvterjesztő Vállalat közös kiadása, Budapest, 1984. I-II. kötet/

4) Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (1890-1913)

Bik (k). (Bükk.) Egidius de Byk, iobagio castri Supruniensis. (1271: Árpádk. új okmt. VIII. 362.) Byk. (1331: Nagy I. Sopronvm. oklt. I. 122, 1428: Dl. 11978. és Nagy I. Sopronvm. okit. II. 115., 1438: U. o. 290.) Poss. Wynczlofalwa. (1428: U. o. II. 115.) Poss. Vinczlofaluabyk. Vynczlofalua. (1438: U. o. 291.) Poss. Vinchefalwa Byk. (1461: U. o. 414.) Ma Alsó-, Középső- és Felső-Bükk, Csepreg mellett dk. A régi: Vinczlófalva-Bik, Vinczefalva-Bik vagyis Vinczlófalva a mai Felső-Bükknek felel meg. Ezenkívül valamelyik Bik(k) vagy Bükk: Mankófalva-Bik(k) nevet is viselt, birtokosáról: a Mankó családról. (L. ott.) E rész 1469-ben (a család egyik tagjának nevében): Mankofalwabyk alakban is előfordul. (Hazai okmt. II. 353. E helységet tévedésből, mivel az illető egyetlenegyszer, Zalavármegyében szerepel, a hol szintén négyféle Bikk volt s a sopronvármegyei Bikket még nem ismertem eléggé, habár csak feltételesen, ama megyébe is felvettem. E kötet 36. l.)

Csepreg. (Csepereg.) Terra Chepereg. (1255: Hazai okmtár. I. 31.) Hospites de Chepereg. (1257: Árpádk. új okmt. VII. 459.) Sepreg. (1339: Nagy I. Sopronvm. okit. I. 145.) Civitas Chepregh. (1357: U. o. 277., 1377: Dl. 6477.) Villa Chepregh. (1378: Nagy I. Sopronvm. oklt. I. 448.) Opidum Chepregh. (1390. 1401: Nagy I. Sopronvm. okit. I. 498., 542., 1410: U. o. 630. Dl. 24506.) Eccl. B. Nicolai de Chepereg. (1433: Dl. 12552; 1506: Dl. 37005.) Op. Schepereg. Scheperg. (1439: Nagy I. Sopronvm. oklt. II. 297-8.) Zálogban 1390-ben, adományul pedig 1401-ben kapták a Kanizsaiak Zsigmond királytól, s bírták az egész XV. századon át. Sz.-Miklós tiszteletére szentelt templommal. A Fertőtől délre, a vasmegyei határon fekszik.

CSÁNKI D. (1890-1913): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest I-V. kötet /Hasonmás kiadás: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1985. I-V. kötet, 3730 p./;

2. MELLÉKLET:

ÖNKORMÁNYZATI FEJLESZTÉSEK BÜKÖN ÉS CSEPREGEN, 2000-2012

Rövidítések és jelmagyarázat: BM = Belügyminisztérium, CÉDE = Céljellelű decentralizált támogatás, TEÚT = Önkormányzati belterületi utak felújítása, SAPARD és PHARE = uniós Előcsatlakozási Alapok, KEOP = Környezet és Energia Operatív Program, NyDOP = Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Program, AVOP és LEADER = vidékfejlesztési programok, HEFOP = Humánerőforrás Fejlesztési Program, TIOP = Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program, TÁMOP = Társadalmi Megújulás Operatív Program

Csepreg Város Önkormányzatának beruházásai, 2000-2005

Év	Megnevezés	Érték (e Ft)	Pályázati forrás
2000	Okmányiroda kialakítása	5 447	BM
	Szilárd hulladéklerakó	21 782	saját erő
	Egyéb	15 771	saját erő
	Összesen	43 000	saját erő, BM
2001	Kistérség	4 092	saját erő
	Művelődési Ház	5 652	saját erő
	Járdaépítés	4 392	saját erő
	Öregek Napközi Otthona	3 493	saját erő
	<i>Egyéb</i>	5 371	saját erő
Összesen	23 000	saját erő	
2002	Településrendezési Terv készítése	2 666	saját erő
	Öregek Napközi Otthona liftakna készítése	7 444	CÉDE
	Földvásárlás	2 423	saját erő
	Polgármesteri hivatal számítástechnikai eszközök	1 912	Széchenyi pályázat
	<i>Egyéb</i>	7 555	saját erő
Összesen	22 000	saját erő, CÉDE	
2003	ÖNO külső felújítás	2 440	CÉDE
	Iskola tanulmányterv	3 000	saját erő
	Iparterület kialakítási terv	4 000	saját erő
	<i>Egyéb</i>	2 560	saját erő
Összesen	12 000	saját erő, CÉDE	
2004	Területi Gondozási Központ felújítás	29 222	CÉDE
	Családsegítő kialakítása	9 412	CÉDE
	Iparterület kialakítása	4 916	saját erő
	Híd felújítás	5 650	saját erő
	Járda, út	3 488	saját erő
	Új iskolaépítés terv	6 000	saját erő
	<i>Egyéb</i>	12 312	saját erő
Összesen	71 000	saját erő, TEÚT	
2005	Iskolaépítés	24 643	Címzett támogatás
	Bercsényi u. burkolat felújítás	11 525	TEUT
	Területfejlesztési Társulás fejlesztése	15 556	saját erő
	<i>Egyéb</i>	6 276	saját erő
Összesen	58 000	saját erő, TEÚT	

Csepreg Város Önkormányzatának beruházásai, 2006-2012

Év	Megnevezés	Érték (e Ft)	Pályázati forrás
2006	Iskolaépítés	220 984	Címzett támogatás
	Vörösmarty u. burkolat felújítás	2 446	TEUT
	<i>Egyéb</i>	8 570	saját erő
	Összesen	232 000	saját erő, TEÚT
2007	Iskolaépítés	281 834	Címzett támogatás
	Nádasdy u. vízvezetés	4 022	saját erő
	Vörösmarty u. burkolat felújítás	13 903	TEUT
	<i>Egyéb</i>	5 241	saját erő
Összesen	305 000	Címzett támogatás, TEÚT, saját erő	
2008	Deák utca burkolat felújítás	10 000	TEUT
	Nádasdy utca burkolat felújítás	9 700	TEUT
	<i>Egyéb</i>	1 300	saját erő, TEUT
	Összesen	21 000	saját erő, TEUT
2009	Deák utca burkolat felújítás	19 317	TEUT
	Főtér rekonstrukció - Terv készítése	14 908	NyDOP
	KIKI gép beszerzés	2 330	saját erő
	Polgármesteri Hivatal gép beszerzés	2 133	CÉDE
	<i>Egyéb</i>	4 312	saját erő
	Összesen	43 000	TEUT, CÉDE, NyDOP, saját erő
2010	Nádasdy utca járdaépítés	4 898	CÉDE
	Főtér rekonstrukció	39 057	NyDOP
	<i>Egyéb</i>	6 045	saját erő
	Összesen	50 000	CÉDE, NyDOP, saját erő
2011	Főtér Revitalizáció – Városrehabilitáció	260 928	NyDOP
	Ivóvíz minőség javítása	5 560	KEOP-7.1.3.0
	<i>Egyéb</i>	8 512	saját erő
	Összesen	275 000	saját erő, NyDOP, KEOP-7.1.3.0
2012	Főtér Rekonstrukció	194 655	NyDOP
	<i>Egyéb</i>	2 345	saját erő
	Összesen	197 000	saját erő, NyDOP

Bük Város Önkormányzatának beruházásai, 2000-2002

Év	Megnevezés	Érték (e Ft)	Pályázati forrás
2000	Gondozási Központ felújítás + eszközbeszerzés	5 616	saját erő
	Iskola felújítás és eszközbeszerzés	5 310	saját erő
	Jókai, Baross, Kristály utcák aszfaltozása	12 784	saját erő
	Közvilágítás bővítés	6 243	saját erő
	Mentőállomás építése	66 598	saját erő
	Mentőállomáshoz vezető út építése	14 707	állami és önkormányzati forrás
	Művelődési Ház felújítás és eszközbeszerzés	4 841	saját erő
	Polgármesteri Hivatal felújítás + eszközbeszerzés	28 080	saját erő
	Sport eszközbeszerzés és felújítás	17 108	saját erő
	szilárd hulladéklerakó saját erő	5 186	saját erő
	Területvásárlások a rendezési tervhez	12 167	saját erő
	Egyéb	7 405	saját erő, PHARE
Összesen	186 045	saját erő, PHARE	
2001	Béke utca útépités	34 905	saját erő
	Földterület vásárlás	37 227	saját erő
	Polgármesteri Hivatal eszközbeszerzés, tervekészítés	10 149	saját erő
	Szakiskola felújítás, beszerzés	18 633	saját erő
	Szennyvízcsatorna iszapsűrítő	22 550	saját erő
	Út-, járdaépítés	41 741	saját erő
	Zenepavilon, díszvilágítás, park	4 200	saját erő
	<i>Egyéb</i>	11 282	saját erő
Összesen	180 687	saját erő	
2002	Bő-Gőr víztározó tanulmányterv	3 000	saját erő
	Helyi utak építése	88 210	saját erő
	Iskola eszközbeszerzés	3 040	saját erő
	Iskola felújítás	10 180	címzett céltámogatás
	Kamerarendszer kiépítése	11 410	saját erő
	Művelődési házban bővítés, felújítás	3 390	saját erő
	Óvodabővítés	9 300	saját erő
	Összekötő út építése (Bük-Bükfürdő)	123 789	saját erő
	Polgármesteri Hivatal eszközbeszerzés, épület felújítás	16 513	saját erő
	Sportintézmény eszközbeszerzés	3 238	saját erő
	Területvásárlás	37 882	saját erő
	Víz és szennyvízcsatorna építés, felújítás	26 461	címzett céltámogatás
	<i>Egyéb</i>	12 491	saját erő
Összesen	348 904	saját erő, címzett céltámogatás	

Bük Város Önkormányzatának beruházásai, 2003-2005

Év	Megnevezés	Érték (e Ft)	Pályázati forrás
2003	Út-, járdafelújítás	15 540	saját erő
	Gyár utca, Bem sor felújítása	42 142	saját erő
	Európa út építése	293 382	saját erő
	Rendezési terv módosítása	3 000	saját erő
	Bük-Bő-Gór víztározó területvásárlások	9 013	saját erő
	Összekötő úthoz ingatlan vásárlás	21 414	saját erő
	Önkormányzati üdülő átalakítása, berendezése	10 622	saját erő
	Gondozási Központba autó vásárlása	4 200	saját erő
	Edzőpálya kialakítása	15 943	saját erő
	Iskola számítógép és egyéb eszközvásárlás	14 891	saját erő
	<i>Egyéb</i>	12 890	saját erő, címzett céltámogatás
Összesen	443 037	saját erő, címzett céltámogatás	
2004	Bükfürdő és kemping közvilágítás kivitelezése	5 407	saját erő
	Bük-Gő-Gór víztározóhoz területvásárlás	15 944	saját erő
	Digitális program, számítógép, fényképezőképek	3 165	saját erő
	Ifjúság útja útépités	9 853	TEÚT
	Járda felújítása	29 831	saját erő
	Kamerarendszer II. ütem kiépítése	14 475	saját erő
	Mezőgazdasági útépitési engedélyezési eljárás és terv	3 356	SAPARD
	Összekötőút építése	48 015	saját erő
	Összekötőút melletti területvásárlás	71 272	saját erő
	Parkoló építés	6 889	saját erő
	Rendezési terv módosítása	3 625	saját erő
	Sportpályán öltöző, lelátó korszerűsítése	5 307	saját erő
	Szakiskola eszközbeszerzés	4 086	saját erő
	<i>Egyéb</i>	14 975	saját erő
Összesen	236 200	saját erő, TEÚT, SAPARD	
2005	Bük-Bő-Gór víztározóhoz területvásárlások	5 330	saját erő
	Földterületek vásárlása	40 932	saját erő
	Ingatlanvásárlás	10 000	saját erő
	Iskola híradástechnikai eszközök, külső hangosítás	8 318	saját erő
	Mezőgazdasági út pályázat elkészítés, földvédelmi járulékok, útépités, csapadékvíz elvezetés	36 089	SAPARD
	Sportcentrum építés, lelátó építés, öltöző korszerűsítés	19 912	saját erő
	Számítástechnikai eszközbeszerzés	5 817	saját erő
	Torkos sor, Damjanich utca, Ifjúság útja útépités	9 484	CÉDE, TEÚT
	<i>Egyéb</i>	16 805	saját erő, NyDOP
	Összesen	152 687	saját erő, CÉDE, TEÚT, NyDOP, SAPARD

Bük Város Önkormányzatának beruházásai, 2006-2009

Év	Megnevezés	Érték (e Ft)	Pályázati forrás
2006	Ifjúság u. útépítés és csapadékvíz elvezetése	127 801	TEÚT
	Mezőgazdasági utak pályázat készítés,	66 444	AVOP
	földvéd.jár.,útépítés,csapadékvíz elvezetés		
	Pacsirta u. csapadékvíz-elvezetés	4 800	saját erő
	Góri víztározóhoz földterület erdővásárlás	5 265	saját erő
<i>Egyéb</i>	12 372	saját erő, NyDOP	
Összesen	216 682	saját erő, AVOP, NyDOP, TEÚT	
2007	Földterület vásárlás Bük-Gór víztározóhoz	9 926	saját erő
	Kóczán ház tervezése és beruházása	3 925	saját erő
	Torkos sor kivitelezés, burkolat megerősítés	6 534	CÉDE
	Bük és 5 település szennyvíztisztító terv	5 836	KEOP
	Szökőkút	11 788	saját erő
<i>Egyéb</i>	25 661	saját erő, TEÚT, CÉDE, NyDOP	
Összesen	63 670	saját erő, TEÚT, CÉDE, KEOP, NyDOP	
2008	Földterület, erdővásárlás Bük-Gór víztározóhoz	7 048	saját erő
	Bükfürdő Volán pályaudvar engedélyes terve,	3 480	saját erő
	pályázat		
	Lakásvásárlás (Bem sor 6.)	3 500	saját erő
	Egészségház akadálymentesítés pályázat	17 129	NyDOP
<i>Egyéb</i>	21 265	saját erő, CÉDE	
Összesen	52 422	saját erő, NyDOP, CÉDE	
2009	Bük-Gór víztározó vízjogi engedélyezési terv,	15 390	saját erő
	üzletviteli terv		
	Földterület, erdővásárlás Bük-Gór víztározóhoz	24 500	saját erő
	317/8 hrsz. belterületi ingatlan vásárlás, útkialakítás	4 872	saját erő
	céljára		
	Széchenyi u. út-parkoló építése pályázat	22 226	CÉDE
	Bem sor útfelújítás és közvilágítás kiépítése	3 701	saját erő
	Járdaépítés	4 500	saját erő
	Közvilágítás	5 500	saját erő
	Belvízrendezés, elvezetés	40 665	NyDOP
	Bükfürdő digitális térképe, csapadékvízrendszer	5 805	saját erő
	felülvizsgálata		
	Egészségház hőszigetelés, bővítés tervei, gáz	5 099	saját erő
	csatlakozás díja		
	Általános iskola és szakiskola bővítése	20 495	Norvég Alap
Szakiskola: számítógép beszerzése, berendezés,	5 116	saját erő	
felszerelés			
Szakiskola: elektromos ételfőző üst, variocooking	7 254	saját erő	
beszerzése			
<i>Egyéb</i>	24 997	saját erő	
Összesen	190 120	CÉDE, NyDOP, Norvég Alap	

Bük Város Önkormányzatának beruházásai, 2010-2012

Év	Megnevezés	Érték (e Ft)	Pályázati forrás
2010	Egészségház bővítésének tervei, tetőtér beépítés	91 582	NyDOP
	Bük, Bem sor 6. sz. ingatlan vásárlása	4 000	saját erő
	Belterületi vízrendezés, Bükfürdő csapadékvíz elvez. tervmód.	48 591	NyDOP
	Bük-Gór víztározó vízjogi eng. terv, üzletviteli terv	4 000	saját erő
	Földterület vásárlás 0129 hrsz. Szántó	3 742	saját erő
	Településrendezési terv módosítása	5 000	saját erő
	Városközpont rehab, szabadtéri lelátó, parkoló terve	16 904	NyDOP
	Földterület vásárlás kerékpárúthoz	3 825	saját erő
	Norvég Alap pályázat, általános iskola és szakiskola bővítése	386 305	Norvég Alap
	Temetőkerítés terve, építése	15 899	saját erő
<i>Egyéb</i>	12 556	HEFOP, Norvég Alap, NyDOP	
Összesen	592 404	saját erő, HEFOP, Norvég Alap, NyDOP	
2011	Bük-Gór víztározó földterület, erdővásárlás	22 279	saját erő
	Bük-Gór víztározó tervezés	4 750	saját erő
	Városrehabilitációs pályázat	9 773	NyDOP
	Tulipán utcánál gyalogos átkelő kialakítása	3 648	saját erő
	Útépités Európa út- Camping között	18 352	saját erő
	Csoportszoba bővítés terve, kivitelezés	23 770	saját erő
	Napkollektor telepítése a büki közintézményekre	30 000	KEOP
	Iskola bővítése	26 914	Norvég Alap
	Közoktatási infrastruktúra fejlesztése	53 014	TÁMOP
	Számítástechnikai eszközbeszerzés TIOP-1.1.1-09 1-4. évf.	17 143	TIOP
TIOP-1.1.1-07/1 Ped. módszertan eszközbeszerzés	12 035	TIOP	
<i>Egyéb</i>	23 934	LEADER	
Összesen	245 612	saját erő, KEOP LEADER, Norvég Alap, NyDOP, TÁMOP, TIOP	
2012	Városrehabilitációs pályázat	389 238	NyDOP
	Széchenyi u. villany légháló földbe helyezése	47 959	saját erő
	Növénytelepítés a településen	31 115	NyDOP
	Ingatlan vásárlás Baross G. u.	5 000	saját erő
	Ipar utca járdaépítés	7 418	saját erő
	Dr. Horváth T. Szociális és Gyermekvédelmi Központ átalakítási terve	3 833	saját erő
	317/7 hrsz. Baross utcai ipartelep vásárlása	3 658	saját erő
	Zártrendszerű csapadékvíz elvezetés	3 955	NyDOP
	<i>Egyéb</i>	33 086	LEADER
	Összesen	525 262	saját erő, LEADER, NyDOP

Forrás: Bük és Csepreg Város Közös Önkormányzati Hivatal Pénzügyi Csoportja adatai alapján saját szerkesztés

**3. MELLÉKLET:
A BÜKI ÉS CSEPREGI VÁROSRÉSZEK KÖZTERÜLETEI, ILLETVE NÉP- ÉS
LAKSÚRÚSÉGI ADATAI, 2013**

BÜK

Városrész neve	Közterület neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakóház)	Laksűrűség (fő/lakás)
<i>Felsőbük</i> Városrész területe 843 339 m ² Népsűrűség 1974,3 fő/km ²	Arany J. u.	10	40	78	7,8	1,95
	Bem J. sor	11	11	36	3,27	3,27
	Bercsényi M. u.	13	13	43	3,58	3,58
	Damjanich J. u.	36	36	105	2,92	2,92
	Darling út	0	0	0	0	0
	Dr. Horváth T. u.	24	24	81	3,38	3,38
	Gyár u.	71	71	260	3,66	3,66
	Hunyadi J. u.	28	28	98	3,5	3,5
	Ipar u.	13	13	53	4,1	4,1
	József A. u.	6	21	69	11,5	3,29
	Kastély u.	0	0	0	0	0
	Májusfa u.	11	11	30	2,73	2,73
	Móricz Zs. u.	14	56	139	9,93	2,48
	Nagy P. u. 1-41/b, 2-42.	41	46	136	3,32	2,96
	Petőfi S. u. 1-17, 2-34.	63	89	310	4,92	3,48
	Rákóczi F. u.	15	15	68	4,53	4,53
	Szabadság u.	21	21	108	5,14	5,14
	Vog út	0	0	0	0	0
	Zrínyi M. u.	15	15	51	3,4	3,4
Összesen/átlag	19 db közterület	392	510	1665	4,25	3,36

Városrész	Közterület neve	Lakott épület/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakóház)	Laksűrűség (fő/lakás)	
Középbük	Ady E. u.	21	21	70	3,33	3,33	
	Baross G. u.	36	36	136	3,78	3,78	
	Városrész területe	Dózsa Gy. u.	26	26	99	3,81	3,81
	694 336 m ²	Eötvös J. u.	2	5	11	5,5	2,2
	Népsűrűség	Gárdonyi G. u.	5	5	15	3	3
	874,2 fő/km ²	Marx K. u.	19	19	67	3,53	3,53
		Petőfi S. u. 21-63, 36-82.	10	10	33	3,3	3,3
		Széchenyi I. u.	40	40	102	2,55	2,55
		Táncsics M. u.	18	18	51	2,83	2,83
		Templom park	0	0	0	0	0
		Nagy P. u. 43-53, 44/a-50.	8	8	23	2,88	2,88
Összesen/átlag	11 db közterület	185	188	607	3,23	3,23	

Városrész neve	Közterület neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakóház)	Laksűrűség (fő/lakás)
<i>Alsóbük</i> Városrész területe 1 299 653 m ² Népsűrűség 840,2 fő/km ²	Béke u.	20	20	35	1,75	1,75
	Deák F. u.	37	37	112	3,03	3,03
	Forrás u.	12	12	34	2,83	2,83
	Gyurátz F. u.	17	17	55	3,24	3,24
	Hévíz u.	5	5	5	1	1
	Honfoglalás u.	25	25	67	2,68	2,68
	Ifjúság útja	81	81	217	2,68	2,68
	Jókai M. u.	11	11	31	2,82	2,82
	Kossuth L. u.	97	102	341	3,52	3,34
	Kölcsey F. u.	18	18	48	2,67	2,67
	Kristály u.	22	22	58	2,64	2,64
	Napsugár u.	14	14	27	1,93	1,93
	Pacsirta u.	2	2	6	3	3
	Tavaszi u.	17	21	56	3,29	2,67
	Összesen/átlag	14 db közterület	378	387	1092	2,89

Városrész neve	Közterület neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakóház)	Laksűrűség (fő/lakás)
Bükfürdő	Akácfa sor	2	2	4	2	2
Városrész területe 1 323 125 m ²	Buzavirág sor	3	3	4	1,33	1,33
	Diófa sor	6	6	8	1,33	1,33
Népsűrűség 104,3 fő/km ²	Európa út	3	17	34	11,33	2
	Fenyves u.	2	2	4	2	2
	Fűzfa u.	5	5	7	1,4	1,4
	Galagonya sor	2	2	3	1,5	1,5
	Golf út	2	2	7	3,5	3,5
	Juharfa sor	5	5	5	1	1
	Muskátlí sor	2	2	2	1	1
	Nefelejcs u.	5	5	8	1,6	1,6
	Nyárfa u.	0	0	0	0	0
	Pipacs sor	1	1	1	1	1
	Rózsa út	0	0	0	0	0
	Sajmeggyes u.	3	5	12	4	2,4
	Szarkaláb sor	6	6	9	1,5	1,5
	Termál krt.	11	11	26	2,36	2,36
	Tulipán u.	3	3	4	1,33	1,33
Összesen/átlag	18 db közterület	61	77	138	2,26	1,79

CSEPREG

Városrész neve	Közterület neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakás)
Felsőváros Városrész területe 645 490 m ² Népsűrűség 625,88 fő/km ²	Bajcsy-Zsilinszky E. u.	20	20	59	2,95
	Jankovich Gy. u. (Sallai)	8	8	20	2,5
	Jókai M. u.	5	5	15	3
	Kovács köz	4	4	15	3,75
	Kovács u.	14	14	15	1,07
	Kőszegi u. 1-25., illetve 2-26.	22	22	66	3
	Rákóczi. F. u. 1-3., illetve 2-4.	4	4	6	1,5
	Dr. Szemes Zoltán u. (Ságvári)	16	16	66	4,13
	Széchenyi köz	4	18	47	2,61
	Széchenyi tér	7	27	95	3,52
Összesen/átlag	10 db közterület	104	138	404	2,93

Városrész neve	Közterület neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakás)
Alsóváros Városrész területe 399 758 m ² Népsűrűség 610,37 fő/km ²					
	Dózsa Gy. u.	42	42	146	3,48
	Taksony köz	10	10	38	3,8
	Taksony u.	20	20	60	3
Összesen/átlag	3 db közterület	72	72	244	3,39

Városrész neve	Közterület neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakás)
Felsőváros-bővítmény Városrész területe 645 790 m ² Népsűrűség 1774,6 fő/km ²	Arany J. u.	5	5	17	3,4
	Árpád u.	18	18	61	3,39
	Barátság u.	8	8	44	5,5
	Bartók B. köz	3	3	7	2,33
	Bartók B. u.	11	11	33	3
	Damjanich J. u.	19	19	79	4,16
	Deák F. u.	19	22	78	3,55
	Fehér u.	20	20	50	2,5
	Hunyadi J. u.	24	33	110	3,33
	Kis u.	3	3	8	2,67
	Kőszegi u. 27-71., illetve 26-52.	36	36	121	3,36
	Mátyás u.	37	37	103	2,78
	Petőfi S. u.	36	36	117	3,25
	Rákóczi F. u. 5-11., illetve 6-30.	14	14	52	3,33
	Szabadság u.	7	7	20	2,86
	Vasút u.	4	4	16	2,5
	Vihar u.	11	11	30	2,73
	Vísi u.	13	13	43	3,31
	Vörösmarty M. u.	46	46	157	3,41
Összesen/átlag	19 db közterület	334	346	1146	3,31
Külterületi lakott helyek	Erdészlak (külterület)	4	4	14	
(nem képezik a disszertáció tárgyát)	Kincsedpuszta (külterület)	5	5	18	
	Felsőgyár u. (külterület)	4	4	14	

Városrész neve	Közterület neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakás)
<i>Alsóváros-bővítmény</i>	Ady E. u.	37	37	120	3,24
	Attila u.	36	36	89	2,47
Városrész területe 674 183 m ²	Bartók B. köz	2	2	4	2
	Bognár I. köz	5	5	10	2
Népsűrűség	Bognár I. u. 2-36., illetve 1-31.	35	35	90	2,57
	Csokonai M. u.	35	35	128	3,66
1248,9 fő/km ²	Kossuth L. u.	59	70	224	3,2
	Nádasdy u.	35	46	142	3,01
	Szombathelyi u.	12	12	35	2,92
Összesen/átlag	9 db közterület	256	278	842	3,03

Városrész neve	Közterület neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakás)
<i>Tilosgyöp</i>	Alkotmány u.	42	42	120	2,86
Városrész területe 327 890 m ²	Bercsényi M. u.	46	46	150	3,26
	Bognár I. u. 38-64.	12	12	45	3,75
Népsűrűség	Rákóczi F. u. 13-51., illetve 32-76.	34	34	93	2,74
	Zrínyi M. u.	36	36	112	3,11
1585,9 fő/km ²					
Összesen/átlag	5 db közterület	170	170	520	3,1

BÜK ÖSSZESEN

Városrész neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakóház)	Laksűrűség (fő/lakás)	Népsűrűség (fő/km ²)
Felsőbük	392	495	1665	4,25	3,36	1974,3
Középbük	185	188	607	3,23	3,23	874,2
Alsóbük	378	387	1092	2,89	2,82	840,2
Bükfürdő	61	77	138	2,26	1,79	104,3
Összesen/átlag	1016	1147	3502	3,4	3,05	860,34

Város beépített területe

4 160 453 m²

CSEPREG ÖSSZESEN

Városrész neve	Lakott lakóházak/üdülők száma (db)	Lakott lakások száma (db)	Népességszám (fő)	Laksűrűség (fő/lakás)	Népsűrűség (fő/km ²)
Felsőváros	104	138	404	2,93	625,88
Alsóváros	72	72	244	3,39	610,37
Felsőváros bővítmény	334	346	1146	3,31	1774,6
Alsóváros bővítmény	256	278	842	3,03	1248,9
Tilosgyöp	170	170	520	3,1	1585,9
Összesen/átlag	936	1004	3156	3,14	1329,25

Város beépített területe

2 374 277 m²

Forrás: Bük és Csepreg Közös Önkormányzati Hivatal, 2013